

Б О К А
(АНТРОПОГЕОГРАФСКА СТУДИЈА)

од

попа САВЕ НАКИЋЕЛОВИЋА.

БОКА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ДВАДЕСЕТА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1913

САДРЖАЈ

Увод	11
Опћи дио	
<i>I. Преглед</i>	<i>13</i>
<i>Главне црпје земљишта</i>	<i>14</i>
<i>Економске прилике</i>	<i>26</i>
<i>Насеља</i>	<i>43</i>
1. Положај и тип градова и вароши	43
2. Положај и тип села	45
3. Кућа, двор и окућница	49
4. Појате, стаје, уљаници, магацини	57
<i>Имена</i>	<i>58</i>
<i>Историја насеља и поријекло становништва</i>	<i>61</i>
Преглед политичке историје	61
Поморство, самоуправне области, њихове уредбе, просвјета, култура и народне школе у старије и новије вријеме	78
<i>О постанку села</i>	<i>95</i>
Поријекло становништва	96
Преглед поријекла становништва	96
Историја которског становништва	100
<i>Неколике етничке особине Бокља</i>	<i>124</i>
Посебни дио	172
I. Лушичка оштина	172
II. Криљска села	189
III. Тивај	213
IV. Ласица	214
V. Столиво	217
VI. Прчањ	219
VII. Муо (Mulla)	222
VIII. Кошорска оштина	224
IX. Доброша	251
X. Херцеговска оштина	253
XI. Оштина рисанска	331
XII. Оштина ћерашка	349
XIII. Оштина грбаљска	360
XIV. Оштина будванска	403
XV. Оштина џашћровска	422
XVI. Оштина сичанска	441
XVII. Сушорина	447

Осим овог приповједања и народне традиције служно сам се историјским изворима и литературом. Тако на пр: Срп. Далм. Магазинима, шематизмима боко кот., као и многим радњама, које о Боки домаћи и страни писци написаше, као: Јосиф Белчић, Др. Лаза Томановић, др. Александро Горакућа, Симо Матавуљ, Томо Крстов Поповић, Јован Накићеновић, Вук Врчевић, Стефан Митров Љубиша, Герасим Петрановић, Дионисије Миковић, Ристо Ковачић, Срећко Вуловић, Баловић, Ивановић, Франо Висковић, Павле Радомири, Никодим Милаш, Ђорђе Стратимировић, Стојан Новаковић, Младен Црногорчевић, каноник Којовић, Миклошић, Милутиновић, Милаковић, Нико Боновић, кнез Никола, Владика Раде, Ник. Дучић, Ил. Руварац, Џексон, Боно Болирис, и многи други, који, било узгредно, било као главно, о Боки писаху и расправљаху.

Ја сам све то испитао, прегледао, са народним предањем успоређивао, те, последије дугог и тешког труда и рада свог ову антропогеографску студију израдио.

Поде, Божо Радовић, за Камено, поп Михаја Аврамовић, за Требесин, Гедор Гојковић за Мокриње, Раде Андрић, за Ратишевицу, Крсто Поробић, за Мајдеж, О. Милутин Радуловић, за Савицу, Лазар Радомировић, за Жлјече, Лука Ногудовић, за Даству и Пресеку, Андрија Ожеговић, и пок. мој отац, Јово, за Куте, који ми је у перо написао обичаје и неколико етничких особина, које ја у овој радњи занесох, — поп Митар Мустур и пок. Марко Милановић за Кумбор, Вуко Цветковић, за Веновиће и Ваошиће, Бошко Сеферовић, за Виједу, кнез Павловић за Крушевце, Јово Секуловић, за Јопицу и Каменаре, Митар Чувас, за Морњ, Н. Ђаловић и В. Вучковић, за Рисан, Ђуро Ђуровић, за Кривошије, Ј. Балабан, за Пераст, Н. Дабиновић, за Доброту, о. Милутин Радуловић, и поп Широ Мустур за Котор и Муо, Тони Лазари за Прчањ, доп Јосип Вујовић, за Столиво, Мато Фажо, за Тиват, калуђер Јеротеј Петковић, за Даству, Крале, Кањач, Богдашић и Мрчеван, Митар Чувас, за Душницу и Браиће, поп Васо Ковачевић, поп Филип Мицијељ, поп Јово Желалић, учитељ Нико Вукић, учитељица Марица Мицијељ, и Ђуро Вукотић, за Грбаљ, поп Васо Ковачевић за Маине, Антул Налис, за Будву, о. Авросије Рађеновић, за Паштровиће, поп Илија Поповић, за Поборе, Петар Новковић, учитељ Сава Поповић и прото Марко Поповић, за Спич, а за најрте Ђуро Ђуровић, из Жлјече и Јово Аврамовић, сврш. Богослов, из Сасовића. Овима и свима другима срдачна хвала.

ОПЋИ ДИО.

I Преглед

„Боком зову онај чаробни заљев, у који се спуштају и тону кршевите и врлетне горе јужне Херцеговине и Црне Горе.“

Сјеверо-западни дио данашње Боке састављају општине херцеговска, рисанска и перашка, а југо-источни дио општине: которска, муљанска, добротска, прчањска, столивска, ластовска, тиватска, кртољска, луптичка, и грбаљска. Јужно од грбаљске општине долази општина будванска, а иза ње најјужнији дио Боке заузимају Паштровићи. И тако Бока, коју састављају петнаест општине, протеже се од Суторине до Цмиљеве Улице и дубраве Дубовице, сјеверо-источно од Спича. Спада под политичко и судбено окружје которско.

У простору има 67395 хектара, од чега порезу подложно 65546, и то: ораница 6510, ливада 303, вртова 3601, винограда 1072, пањана 30711, и шума 23349. — На овом простору живи 37096 становника, од којих је мушких 19008, женских 18088, православних 24130, римокатолика 12777, а других вјероисповједи 189.

У Боки имају два града, Котор и Будва, а вароши три: Херцеговни, Рисан и Пераст, а села око 116 по-

дијељених на више области, према којима је распоређена цијела грађа ове расправе.

У Боки има 8 православних манастира, а исто толико и римокатоличких, православних парохија и капеланија 50, а римокатоличких 29, православних црквава 210, а римокатоличких око 110.

Границе Боке с Херцеговином иду од Суторине, покрај *Бајкових* Крушевица (Херцеговина), иза Снежнице, гором Доброштицом и Бјелотињом, пак херцеговачким горама Лобаром, Гучином и Спасовим Крстом. Граница између Боке и Црне Горе иде овим врховима и планинама: Буковица (Дрвеново Брдо) 945 м. Ловћенска Коса (Гомилица 965 м., Пестин Град 1072 м., Праћишта 916 м.), а за њима у Црној Гори: Штировник, Ловћен (1759 м.), Језерски Врх (1500 м.), Солар (1038) и Коловар (1607). Одатле иде граница планином паптровском, све до Спича. Од југо-запада граница иде морем.

Граница између Црне Горе и Боке регулисана је за Петра II. Петровића Његоша. (Тад је, по жељи Бечког двора, у мјешовитој комисији за границу, а то је било од 1838—1841, био и руски савјетник А. В. Чевкин). Фактични посјед републике млџачке узео се као мјеродаван у биљежењу границе. Граница према Херцеговини више се пута регулисала, а задњом и 1905. године, а то све због пограничних спорова, који су због папе и сјече дрва чешће бивали.

Главне црте земљишта.

У пластици Боке највише падају у очи ови морфолошки елементи: Бокоторски залив, уздужни планински вијенци и одсјечи у залеђу. Залив се дијели у четири међусобно везана басена, од којих је први Топалски или Невски, затим Тиватски, Рисански и Которски. Прва два везана су за једну веома дугу

низинску линију, која се може пратити од Дубровника до Будве, и за коју су везане низинске области Конавли, Суторина, Жупа и Грбаљ, затим поред горња два и залив Будвански. Топалски и Тиватски басен везани су међу собом до један километар широким, а два до три километра дугачким каналом Кумбурским.

Басен Тиватски улази у друга два источна басена, Рисански и Которски, каналом Веригама, који је 2 до 3 километра дугачак и $\frac{1}{2}$ до 1 километра широк. Оба ова посљедња чине једну целину, коју саставља веома кратка, до $1\frac{1}{2}$ километар широка мореузина Пераптанска, пружају се у главном у правцу СЗ—ЈИ. Чини се да се у њима укршта више низинских линија, које су им и дале главни правац пружања. Једна од тих је уздужна, за њу је везан планински одсјек, који се пружа од Каменог до Мориња. Друга је попречна и за њу је везано Граховско Поље и попречна низинска линија Рисан—Грахово. Вјероватно да је за ову линију везано рисанско проширење овог басена, које има правац С—Ј.

Дакле, Бокоторски залив има облик једног планинског језера, које је с морем везано само до $1\frac{1}{2}$ километар широком мореузином Кобилском и које је разбијено на четири басена. Тај затворени карактер утиче много на климске прилике ове области, које су чувене својом благошћу и љековитошћу. Благост климе јаче се осјећа у Топалском и Тиватском заливу него у Рисанском и Которском. На такав климски карактер утицали су нарочито ови географски моменти: одсјечи и планински бедеми у залеђу, од којих су најважнији споменути одсјек између Жлијеба и Мориња, затим сјеверни и источни одсјечи Рисанског и Которског залива, чија стрменитост износи често по 800 до 1000 метара висине на дужини од једног километра. Прва два басена или залива заклоњени су од оштријих

ваздушних планинских струја поред ових одсјека и разним планинским повијарцима, који су у разним правцима и разноврсно разуђени. Од ових су најважнији они на којима је врх Девесите (780 м.) и св. Јеремија (718 м), затим повијарац Врмца (највиша тачка 760 м), који достиже у правцу СЗ—ЈИ дужину од 10 километара и који са истока и сјевера заклања Тиватски залив.

Дакле, из свега се овога види да су на климске и фитогеографске прилике у Боки највише утицали ови географски моменти: приморски карактер области затворени карактер залива, разни повијарци и одсједи у залеђу, ступњевито спуштање херцеговачких и црногорских површи према мору. Ови су моменти утицали на правилно измењивање хладних планинских с топлим приморским ваздушним струјама.

Клима и биљни свијет. Бока је присојна, брдовита, на мору, а с високих херцеговачких и црногорских брда струји чист ваздух и мијеша се с морским. — Има много живих вода, снијегу није трага, јесени и зими честе су кише.

Најздравија је крајина херцеговска; а нездравија су мјеста у Боки: Будва и Солила, јер су та мјеста грозничава; затим Столиво, јер га зими сунце мало грије; и Котор, због тјесноће. Воде нема колико је потребно; али оне, што их има, оне су лаке, танне, питке и здраве. Водом оскудијевају: Луштица, Ђртоли, Тиват, Ластва, Лепетане и доњи Грбаљ, а сва друга мјеста имају данас довољно воде, само, што је вода у Котору, и ако је доста има, слана. Гдје нема живих извора, ту пију воду мртвицу из чатрња, или воду морску из цистерна.

Горе и брјегове оголио је козји зуб, што је узроком љетној суши и зимској поплавици.

Небо је над Боком увијек плаво, увијек јасно и чисто; као и душа њених синова; и по природи она је најљепша од свих српских крајева, и због тога је било љетниковац најчеститијег владара оног времена, српског цара, Силнога Душана.

Главна морска струја у Боку долази са југоистока, а иде према сјеверозападу. Вјетрови су: југ и западњак; каткад и сјевер, од кога особито Рисан страда. Он долази изнимно, и то, кад у залеђу настане максимум. С њим долази туча (град). Поморцима бокешким најтежи је левенат, бива југоисточњак.

Најважнији је југ, јер дуго траје и доноси кишу. Будући да долази с мора, носи обилате *клатове*, који заустављени и расхлађени од бокешких планина, дају обилат дажд. Он може да буде јак и општар на незаклоњеним мјестима, нарочито пред Општрим Ртом, Будвом, Паштровићима и Спичом. Због буре клима је општрија у Котору, Рисну, Перасту, Морињу и Ораховцу. То се види и по лимунима и наранчама. На пр. у свим приморским селима општине херцеговске није понијела и не понесе студен лимуне и наранче, јер туда није буре, док у свим селима општине рисанске много пута све промрзне и студен понесе.

Да је поднебље блаже у приморским селима, види се по томе, што се врло ријетко снијег до истих спушта, док по загорским замете и за човјека висине, — што Загорци кад сађу у приморје, веле, да им је и пред кућом као код ватре, што рад студени зими долијећу у приморје и разне тиге, као голуби грињаши, што се у загорским селима не може ни одржати лимун, наранча, палма, датула и т. д., а у приморју све то напредује и цвјета; што у Загорју не може да успијева ни доза ни маслина, као у приморју; што воћке и дрвеће у Приморју раније цвјетају и пупчају, него ли у Загорју, чак кад горе ни трага нема; што у Приморју

о Никољ-дану може да буде, а и прије, јагњетине, а у Загорју ни помена. У опће разлику у поднебљу између приморских бокешких села и загорских осјећа све, од човјека до најмање травке.

У Загорским селима клима је оштра. Тому је главни узрок, што су села незаклоњена, на великим висовима и планинама, гдје дува бура, коју зову и »рисанка«, јер долази од Рисна и ту најјаче дува. Бура је овдје жесток вјетар, обара стабла, раскрива куће, носи дрвље и камење, пријечи промет по мору и копну. Вјеснило буре ваљда је осјетио и Хорација, да наше море назове *turbidus Hadria*. Тај је вјетар, са сјеверњаком, најстуденији вјетар, јер дува преко црногорских сјеверовитих планина, те повећава студен.

Вјетрови са запада сарамерно су ријетки; а кад, при невјери, особито љети, нагло задуну, брзо и престану. Мајстро љети разблажује љетну топлину, особито у приморским селима.

Пред заливом у широком мору спуштају се у море »ошмрци«, који велику воду у ваздух носе, тако и на копну појављују се »циклони«, који више пута на стотине стабала из коријена ишчупају, те велике штете овим крајевима наносе. Кривошије пак много страдају од громава, јер су велики висови, а и кише ту, по извјештајима, највише пане у Аустро-Угарској монархији. Ту се и снијег, а тако и на Ублима и Брајићима одржи по више дана, напада га и до 1 м. висине; почиње по св. Николи, а траје до 1. марта.

Шуме нема много, има је нешто у Кривошијама, нешто у Сасовићима, Горњем Грбљу и Паштровићима; најчешћа су шумска дрва буква, храст и јасен, а мање ситногорице: мрслин, драча, јавор. Рад благог поднебља, могло би успијевати виноградарство, вртларство и воћарство, особито јабуке, шипци, смокве, дуње, а и како да не, кад је бокешко поднебље равно

оном у Напуљу, јер, то нам најбоље доказује успијевање палма, датула, нешпула, четруна, лемуна, наранача и сваког другог воћа.

Вино је бокешко румено и реже, ал није дуго-трајно. — Стоки је добра паша, зато је сир масан и смочан, а месо особито кусно.

Има много и ловорике, а и маслице дају знаменито уље. Оно је густо а танко.

Бока је на гласу због својих љековитих биљака, које се највише налазе на Крњој Јели (у Кривошијама) и у селима Побори, Маини и Брајићи, камо ботаничари често залазе, те дотичне љековите траве купе и испитују.

Остаци од старина. Главни ваљда предисториски споменици у Боки су предисториска гробља, познате »гомиле« (тумули). Таква је »гомила« у Жањицама, даље гомиле у Клинцима, гомиле на кртољско-лушничкој граници, у Вељем Почивалу; украј не »Веља Гомила« у Гошињкој граници, а за бријегом, у граници лушничкој, је »Десанова Гомила.« Знаменита је у Гошићима »Гомила код храшне« (храсне), или »Ива Марова Гомила.« Она се диже у положају који је далеко од гошићке цркве св. Луке к западу, за 10—15 минута, а за 30 минута од морског пристаништа Бјелила. Гомила састоји од стрмих страна, а има у врх западак (платформу), који кад би још имао на ивицама колонат, ни у чем се не би разликовао од обичног житног гувна. Платформа је поплочена већим и мањим плочама од којих неке бијаху дуге као осредње поклопнице, до 1.50 м., широке до 70 см., а дебеле 20 см. Плоче бијаху међу собом уклачене. Нешто чобани, а нешто дуго вријеме, учинише, те се ваљно између плоча потпуно орувало; а кроз дуги низ вјекова плоче су поломљене, истањене и излизане. Пријечник платформе износи до 10 см., а са свију страна гомило стрмен се спушта за 12 м., и више, по чему пријечник гомилина поданка износи око 34 м., а периферија цијеле гомиле на поданку обухвата једно 100 м.

Сличних гомила имаде и у Грбљу, и у опћини херцеговачкој, од којих сам ја гледао ону у Крушевицама. Ту су гробнице, колико са страна, толико и оодол, као и озгор, све ограђене у сувомеђи од четвртастих плоча. Народ вели, да су у

овим гомилама копали се незнабошци још прије Христа, — ал како се звали не знају.

Из ових предисториских гомила да се закључити, да је и у Боки, као и у Херцеговини, о чему је изнио др. Дедијер у студији „Херцеговина“, становало једно те исто насељење.

Сад прелазимо на важније антропогеографске историјске моменте, до оснивања првих српских државица на Балканском Полуострву.

Братак историјски преглед до оснивања српских држава на Балканском Полуострву. — *Илирска периода*. — Орбини вели, да су Боку тројански бјегунци, послје дугог лутања населили¹⁾, а други, да је Сицилија њена мати, јер да је Дионисије, сиракушки тирај, послао насеобине онамо²⁾, неки је и старијом сматрају, као Ивановић, који вели, да јој је поријекло колхоко³⁾. Будву пак веле, да су основали Феничани⁴⁾, а Стеван Византинац, да је добила име по *Βουτῶν*, првој домовини њезиних првих насељеника. Апендин⁵⁾ пак мишљења је, да је Будва био једини град Ардијеја на мору. Грци су тврдили, да припада земљама које називљу „*Illyris barbari*“⁶⁾ а и Ливије је ставља у варварску Илирију.⁷⁾

Рисан пак за Вардида и Плеурата (360—227 пр. Хр.) био је крајња сјеверна граница краљевства илирског⁸⁾. Пераст, вели Ливије и Јулије Цезар, да га је населио још прије Христа један огранак Илира Пирусти, и по њима, да се назвао Пераст („*Perustae, gens Illyr. finitimam partem Illyr. vantant*“ или „*ad Caesarem legatos mittunt obsidesque dant.*“⁹⁾

¹⁾ Орбини „*il regno degli Slavi*“ Pesaro Concordia 1601., стр. 303. — можда на темељу стиха 241. I Виргилијеве Енејиде:

„*Antenor potuit mediis elapsus Achivis.*“

*Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi.*“

²⁾ Corner Fl. „*Chatarus Dalmatiae civitas in ecclesiastico atque civili statu historicis documentis illustrata*“ Patavii. Typ. Sem. 1759. стр. 1.; — Johannis Bonnae de Bollris „*Descriptio sinus et urbis Ascrivicum*“ ad Aelium Zagurium, concivem suum (Carmen).

³⁾ Ивановић „*Della dedizione della Bocche di Cattaro a S. m. l'imp. F. I e dell' antica origine di detta città.*“

⁴⁾ Zipfel, стр. 21.

⁵⁾ l. c.

⁶⁾ Forbiger I, Bewan G. z. *Geografia antica* — Firenze Barbiera 1872 — стр. 691.

⁷⁾ Бова и Бокела од С. Матавуља, стр. 12.

⁸⁾ *Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro di G. Gelcich, Zara, 1880* стр. 3.

⁹⁾ *Storia di Perasto* од Франа конта Висковића.

Пломе илирско Енхелеји (јегуљари) становаше, гдје су данас општине херцеговска и рисанска, а Ардијеји, гдје су данас општине грбаљска, будванска, паштровска, и на полутоцима Луштици и Врмцу. Ливије и Плиније веле, да бијаху „*Labates*“ илирски огранци, гдје је данас Црна Гора и Кривошије. Пирусти живљаху у околини Пераста. Бока је и за вријеме Илира била земља гласовитих мрнара. Поморско-трговачка вјештина старих Илира читовала се у њиховим гусарским нападајима и пљачкањима. Они су пљачкарили и гусарили по далматинским и епирским обалама, и на тај је начин доведено много предмета из оних земаља.

Од остатака из илирског доба по Боки вјероватно јесу градине. Оне су обично на усамљеним и стрмим висовима и брјеговима око данашњих села. Данас су у таквом стању, да ту уопће мало је гдје и трага таквим грађевинама, већ само име казује нам, да су ту било. Такове су: у Полинову (Грбаљ), постао је „Крстин град“. Предање воли, да су га Турци порушили. У близини манастира ластовског је био „Милин-град“, а при мору, међу ртовима Јазом и Третеним, по дну Мрчева поља, а прама Спасу, је жало Јаз, гдје је, како предање вели, био Шебе град. — У правцу пак између Превлаке и бријега Думидрана, спрам Жељкова, уздигао се негда на острву град Бобовац (Бобовиште, Бобовач). То је био мален град (Градац), за који се мисли, да је далеко древнији, него ли и негдашњи градови у Боки Рисан (Rhizon) и Столи (Stolium). У народу се прича да је Бобовац поронуо од земљотреса¹⁾. За вријеме илирске краљице Теуте Рисан је био главно мјесто у овој области.²⁾

Теута у рату с Римљанима изгуби све земље које је њен муж био освојио, и миром 228 (пр. Хр.) одрече се престола у корист свога сина Пинса, коме оста само Бока. Од тад за 60 година владаху домаћи краљеви, више или мање зависни од Рима. Да Римљани осигурају своје добитке, оградисше пут од Аквидеје до Драча, који додириваше главне далматинске градове, па иђаше преко Суторине, кроз Херцеговни, на Рисан, за Грахово и даље. У Рисну је била резиденција илирских краљева, а Полибије вели, да је Рисан био само Теутина престоница.

Рисан је био једини град у Боки, о ком се говори још кад је Илирија цвјетала.³⁾ Полибије вели, да је „*Rhizinium ad ar-*

¹⁾ Михаљски збор у Боки Которској од Младена Црногорчевића.

²⁾ *Sparters Weltgeschichte*, II. Band, Leipzig.

³⁾ *Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro* — Gelcich, стр. 7.

duum collem ad sinum Catharensensem insidens“ био „civitas per antiqua Illyrici primigenii“, град у истину не велик, али јак утврдама „oppidum haud magnum quidem, sed optimis munitionibus validum.“ А Ливије вели и називље га „opportuna urbs.“¹⁾ Сами Римљани назваше зидине Рисна „moenia Aescia.“²⁾ У Рисну је Теута задње дане свог живота провела (227—220 пр. Хр.).³⁾

У Рисну је било сједиште илирског божанства Медаура, које се врло моћним сматрало. То је божанство дијевом руком грмико по ваздуху, а десном из ваздуха смрт шиљало. Држи се да му је био храм у старом Рисну, који је потонуо. Један легат, ком се имена не знаде, а ваљда родом Римљанин, ког је Марко Аврелије (161—180 пр. Хр.) послао за консула у Нумидију, и ту затребав помоћи од домаћег божанства, подигао му је споменик⁴⁾.

Из истога се натписа види да је код Изира у Рисну постојало божанство Медаурис. Из Ђелчићевих „Memorie Storiche“ види се да је у IV вијеку прије Христа било у Боки поред илирских и грчких сталних насеобина и то на више мјеста. О томе најбоље свједоче грчки натписи на гробовима, који су у томе и другим разним дјелима штампани.

б) Римско — византијско доба. — Рисан је, последије него је илирски краљ Гентије, који се против Рима здружио био с Персејем македонским, год. 168 пр. Хр. од Римљана побијеђен био, постао префектуром, као и Улцињ и Скадар; а пошто је коначно 138 пр. Хр. илирско краљевство пало, тад се у Боки подижу:

а). „Oppida civium Romanorum“. То су римске насеобине којима је задатак био, да парализују снагу домаћег народа у Боки, као и да штите интересе римске, било уздржавањем задобивене власти, било проширивањем. Такав је био „Superbum Ascrivium“⁵⁾, који много касније доби име Котор (Cattaro), по једној тврђави, коју у непосредној близини огради Јустинијан.⁶⁾ Други тврде, као Момсен, да се Котору незна управ прво име

¹⁾ Jbidem.

²⁾ Jbidem.

³⁾ Jbidem.

⁴⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Gattaro. Gelcich — Zara. — 1880 стр: 13.

⁵⁾ Паутарх I с. 32 144. Итолом. 12. 16. — *Асцробион*.

⁶⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Gattaro, Gelcich, стр. 9.

„sed non constat de nomine antiquo.“¹⁾ Бекинг²⁾, читајући „Numeri sub magistris militum“ и (23) „Catharienses ntra Illyricum cum viro spectabili comite Illyrici“, тврди да је ова установа била именована „ab hodierna Dalmatina civitate Cattaro“. То нам свједочи да је Котор био и прије Јустинијана. Имамо вјести за „Acruvium oppidum civium Romanorum“,³⁾ а писци су мишљења, да је данашњи Котор на његовим рушевинама ограђен. По ријечима Порфирогенита⁴⁾ „*ἡ δὲ καθ' ἑσθρὸντα Ἀματῆρα τὸ πῶ*“, произлази, као да су била два Котора, један ниже на Стирвнику (грета више данашњег Котора), а други на висини, на више тога.

Полазећи од тога, да је тврђава од Јустинијана подигнута, назвата Котор (*κατταρος*), и увјерени, да су дивљи народа били се повукли у Диоклеју (Дукљу, Црну Гору), произлази, да је град на ниже онај, у ком се нађоше латински споменици, Ascrivium, док онај на више, који је био на врху брда, имао је бити Котор, тврђава коју је подигао Јустинијан. Имена су се измјенично употребљавала, а мало по мало, последије Јустинијана, Котор је преотео име.

По Сцилаку⁵⁾ била је и Будва „oppidum civium Romanorum“. А такав је био и Рисан.

У Рисну (Rhizinium) и Котору (Ascrivium) била је главна управа ордо Decurionum, служба у једно вријеме врло часна, али последије, услед владина притиска, презирна и опасна, од које се и сами докурциони ослободити настојаху. У сенату Муниципија предсједали су Duumviri jure dicundo —]]VIR. Њима је била повјерена администрација градска и судбена страна. Њихова је власт била слична оној старих консула у Риму; Сенат их је бирао, и служба им је била само годину. Била је и служба „Judex ex V (quinque) decuriis“. Били су Ризунити слободни од пореза.

О културном стању, поред осталих, сведоче нам мозајичне калдрме, одломци пепелница, комад кипа „Дијане Ловкиње“, раке, римски новци, развале тврђава, градина, остатци споменика, гробни обелиски, од којих се један чува у Котору, ово 30 саркофага, као и многог другог и земљаног посуђа, што је много од странаца, због немара и домаћег потцијонивања, од-

¹⁾ Mommsen ad Acruvium.

²⁾ Notitia Dignitatum и т. д. Bonnae Marci. 1839—1853 II. 35, 10, 279, 372.

³⁾ Страбо I с.

⁴⁾ Плиније 3, 21, 144 (1).

⁵⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro G. Gelcich, Zara, 1880, стр. 31.

несено. Домаћи елементар у Боки доби неки особити латинитет од кога се Котор није могао ослободити ни у Средњем Вијеку, а римско грађанско право толико је старим Ризунитима, особито Котору, у кости ушло, да су створени закони которски на и других мјеста по Боци.

Године 395 по Хр., пошто се римско царство подијелило у источно и западно, Бока потпада западном.¹⁾ Послије бива сеоба народа услед које Бока пострада. Теодерих, краљ Ист. Гота, осваја Боку 489 г. те под њим остаје до 535 г. кад је Јустинијан оте Ист. Готима, те, да би је осигурао од навале дивљих народа, године 532 гради тврђаву *Kattaros* (Cattaro, Котор). Зна се да је Хришћанство Котор примио у то доба, јер се спомиње год 451. Paulus. Episcopus Cathari civitatis (Hist. concil. p. 597), а исто тако један други (Johannes) из 649 г. (Hist. conc. 603). Из овог су доба византијски градови Столе (Stolium) — *Στόλι* и Порто Росе, градови које порушише у IX в. Сарацени, или услед потреса пропадоше. Баловић држи да су рушевине једног старог града изнад Пераста готска грађевина. Исто тако мисли се да су из овога доба и цркве св. Стевана на Штировнику, св. Ђорђа на острву пред Перастом и т. д. Стари Рисан је већом дијелом потонуо у море, тако и стари Ascrivium (Котор) пропао је нешто услед навале дивљих народа, нешто потресима, а нешто пожаром. Стару Будву Сарацени порушише у IX в.

Да је Христова вјера веома рано била распрострањена у данашњој Боки имамо неколико доказа. Јулије папа, који је сазвао сабор у Риму 341 год., био је позвао на исти епископа рисанског. Неки писци мисле да је епископија рисанска основана у вријеме св. Дујма, свршетком првог или најдоцније почетком другог вијека.²⁾ Али са сигурношћу се то не може тврдити; за епископију рисанску зна се да је први њен епископ био Севастијан (591—594). Њему је папа Глигорије Велики писао два писма, која су се и до данас сачувала.³⁾ Што се тиче епископије которске, за исту се позитивно зна да је основана око половине VIII в.⁴⁾ премда има вјероватних доказа, као по Ано-

¹⁾ Страбо I с — Плиније 3, 21, 144 (I. I) — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro. (G. Geleisch, Zara, 1880 год. стр. 31.

²⁾ Prospetto cronologico della Storia della Dalmazia — Fabianich, стр. 209.

³⁾ Schematismus seu status Personalis et Localis Diocesis Catharensis pro anno MCMVII.

⁴⁾ Ibidem.

ниму, да је постојала у V в., а по Моронију у VI в.¹⁾ По једној биљешци У. Рафаели тврди да је Јован I, епископ которски, присуствовао првом васељенском сабору у Никеји (325), на што Колети пријемљује: „... почетак которске епископије није познат нити за исту има докумената прије IX века.“²⁾ Карара: „Cattarum (Cattaro) ebbe il suo primo vescovo nell' 877.“³⁾ Прије доласка Срба Боку пљачкашу Авари, који се населише у Будви и Грбљу, и Будвански залив бијаше познат под именом „Avatogum sinus.“

б). **Трговачко-војнички друм и тврђаве римско-византијског времена.** — Главна приморска тоста римског времена која је ишла од Салоне, преко Ad Movas (код Имотског) на Bigeste (Хумац код Љубушког), Нарону, и олатле приморјем на Eridaurum (Цават). Од Епидаура иђаше на Суторине, а олатле кроз Боку, и то најпре кроз Херцегновску крајину (Stolium), покрај мора на Рисан, Пераст, Ораховац и Доброту (Dulcidia, за Котор. Од Котора иђаше уз Шкаљаре, преко Тројице и Грбља за Будву, Ластву и т. д.⁴⁾ Овим војничким путем Бока је дошла у непосредан додир са Далмацијом, Епиром, Епихелејима, Траунањима и Дукљанима, те им без двојбе доносила велике користи.⁵⁾

в). Тврђаве или градине биле су: Арза (Punta d' Arza), која се налази југо-источно Жањицама, испред Оштрог Рта Овдје се налазило лонаца високих 1—2 м., а у њима људских костију, ободаца и т. д.⁶⁾ Друга је градина била Грисполи (Gripoli, Gripuli, Grispuli), који је разрушен од Турана у XIV в.⁷⁾ Ако се може вјеровати лексикону францускому „Bruzer — La — Martineire“, данашњи оток св. Ђорђа морао је бити за Римљане врло важна тврђава.⁸⁾

У Суторини пак била је римска тврђава; зато се ваљда и зове Суторина (Sub — turris). Ту се војничке и трговачке промјенивале и одмарале.

¹⁾ Dictionario d' erudiz. Stor. Eccl. том. XVI. 263.

²⁾ Фарлети VI. 427, Ecclesia Cath.

³⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 37.

⁴⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro — Geleisch, стр. 9; Franceschi — Strade in Dalmazia (La Dalmazia 1845. n 8).

⁵⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro — стр. 10.

⁶⁾ Цркве у Луштици од Мл. Црногорчевића, стр. 10.

⁷⁾ Цркве у Грбљу од Мл. Црногорчевића (Гласник Далматинске цркве, 1902, стр. 147.

⁸⁾ Dictionaire Geogr. 1749 ad Perasto: „Unes des quelles (Isles) appellee Saint Giorgio; le Romain batirent un fort et le donnerent a garder aux Perastins; le quel s'etant defendu vaillamment contre quelques Pyrates, recurent par l'Empereur Diocletien tout le honneur et toutes les immunités dont jouissoient les villes d' Italie.

Економске прилике

Народ у Боки је здрав, множи се брзо, област је малена, економске прилике тешке и зато исељава. То је једна ствар. Други важан моменат је скоро славна прошлост Боке, када су Бокељи били славни морнари, и када је богатство бокешког становништва било на свом врхунцу. Народ је навикао да живи и да путује изван своје отаџбине. Љубиша је за Грбљане рекао (а то важи и за остале Бокеље): »Грбљани при хиљаду рала ораће земље по Долима и Мрчеву Пољу једу арбанашко брашно; при десет хиљада мотика винограда пију далматинско вино; а при дванаест дубрава маслина даве се несмоченијем брањем, а о свецу сладе дубровачкијем уљем.« Ово стање траје још и данас, и то из многих узрока, нарочито због одилажења у свијет. Младост бокешка одлази много у свијет. Један се дио одаје поморству, а други (већи дио) одлази у свијет, у Америку, на аргатовање. У Америку и поморство одају се сви Бокељи око заљева, док Грбљани и Паштровићи поред тога одлазе у Цариград, примају се за вртларе, кавазе итд. Тако су им и стари радили.

Помогну свој дом и род, ако их послужи здравље, али многи плате главом, те унесреће себе и свој дом. Ако се врате, те донесу новаца, с новцем донесу нове идеје, индиферентизам према вјери и обичајима, претјерану слободу, американски дух, па и ношњу и не могу се лако навикнути на ово наше. Од стотине добро ако их се врати десет, и то десет сва је помоћ Боки, а они остали ни да путни трошак врате.

Ако је више синова, дома остаје само један, те ако је у Загорју, одаје се пастирству и земљорадњи, а ако је при мору, земљорадњи и рибарству, а и трговини. Који су у варошима, трговини, занатима, рибарству и иду на науку. Од оних који остају код куће

најбоље данас пролазе они који се баве сточарством, јер су свему цијене двоструко поскочиле. Овом се одају загорска села, те се баве још и земљорадњом, сију озим и кукуруз, а саде кртолу. Не рађа им ни маслина ни лоза, али зато имају велике заједнице (комуне), те држе блага и имају доста и хране и за продају. Бар двије трећине од њих не купује круво, што значи много, а и боље их помажу они, који оду у свијет него ли приморци.

Приморци, као и Грбљани, Паштровићи, Будвани и Спичани, баве се земљорадњом, рибарством и трговином. Земља им је тешка, да је обраде а усљед несташнице радних сила набављају туђе надничаре (Арбанасе, Беране, Црногорце, Херцеговце, Далматинце), те туђи раде и туђи односе, а и не узраде, како би требало. Држе живогоа, колико им потреба за кућу; житија врло мало сију; од винове лозе имају користи: Кути, Суторина, Бијела, нешто Грбља, Будва и Кастио, а други немају ни за домаћу потребу; маслине у десет година тек три добро да роде, а и не раде око њих; младост их из свијета мало помаже, што све чини, да слабије живе, него ли Загорци. Они крув, па и месо и многу другу храну купују, што Загорци све имају. Многи живе од сама рибарства, многи, усљед великог војништва, отворили су трговине, а неки опет унајмљују странцима куће. Спашће их од економске продасти: задруге, које проналазе све могуће начине санирања слабих економских прилика; ако се уздржи добра цијена продаји рибе, уља и домаћих воћака; ако Бока буде напредовала, како је почела, а најглавније, ако бокешка младост буде остајала код својих кућа, латила се разних заната, радња домаћих, поморства, рибарства, настојала, да буде здрава, трезвена. Грађани и варошани баве се трговином и одлазе у чиновништво; за многе се мисли, да су богати, а кад умру, све им на бубањ иде; неки одлазе у свијет, али се више не враћају.

Половници, мученици и кметови. — Скоро сви сељаци имају своје земље, које обрађују, а има их који уз своје држе и туђе земље. Такви се зову »половници« или »држе земљу на трећу.« Они обрађују земљу, а власник плаћа само порез. Половника зову и »мученик«, јер је његова мука труд у господаревој земљи. Кад би га власник отпустио, од сваке питоме воћке мученик добија два дијела а трећи земљи — господару, тако и за обрађену земљу, градњу међа и друго; док за сваку дивљу стабљику, двије су господару, а трећа мученику. Процјенитељи добро пазе, да се не огријеше о радника мученика; зато, и кад љетину процјењују, увијек боље пазе радника.

Земљу држе на »трећу,« кад је господарева и мука и земља, само радник обрађује и годишњи рад око узрађене земље удаже, те њему иде трећина, свака трећа од свега, а господару двије од свега. И једних и других дужност је, да господару о свом трошку донесу љетину.

Има и кметова, то јест оних, који стоје на туђој кући и земљи, као што је убиљежено све у посебном дијелу ове расправе. Највише кметова за млетачко доба имали су Пераштани, Доброћани. Звали су их и »кметићи.« Господар може увијек да отпусти кмета, само треба да плати кмету кметово, а њему остаје његово. У том се равнају по тому, је ли мука господарева, или не, и обратно, је ли кметова, све према уговору, је ли му дати земља на »полицу,« или, на трећу,« и је ли побрао љетину, за коју се трудио оне године. То обично још бива и пресјече се по душевности и увиђавности процјенитеља.

Земља кад се да »под кесим,« погоди се колико прима господар, а све остало оному, који је кесимио, само да је врати у одређено доба онаку, какву је примио. А ако се нађе штете, ваља да плати, и да му се неће, закон га веже (обичај).

Заједничке земље. — Заједничке опћинске земље или »комунице« су све необрађене, као што су и многе приватне необрађене, јер су неке незгодне за обрађивање, а другима су власници слабе радише. На послетку су многе земље запуштене због иселавања, и одавање другим уноснијим пословима (рударству, занатима, трговини итд.) — По заједницама или комуницама највише се чува стока. Неке су заједнице својина појединих бростава, на које они сами имају право, а неке црквене, на које сва парохија имаде право, а неке опет сеоске, на које опет сво село. Комунице сачињавају око петину цијелог земљишта у Боки.

Племенске заједнице су постојале обично кад би који члан дотичног племена умро, те свој иметак племену заједнички, до истраге, остављао, јер то се и данас доста пазе и много полаже на то, да сва имовина увијек остане браству, које се међусобно пазило као браћа. Ако би пак племе изумрло или дотични братственик желио, у чему би много и попови радили, тад се остављало цркви, за душу, и то оној цркви, гдје почивају кости оног племена. И тако су постале црквене земље, у које сељаци нијесу дирали, јер »туђа мука губа до трећег, а црквена до девет кољена.« Некад се у црквеним заједницама — земљама — радило, ал' данас све је то ледина. Само се поређе обрађују племенске заједнице, али њих је врло мало.

Треће су заједнице сеоске, које су настале: од старина, ваља још у жупанско доба, особито за Душана и других Неманића, кад је село пред законом за све преступе одговарало, дакле, морале се и границе сеоске тачно означити. — Ако би братски суд, рад крађе, убиства и других преступа, као издаје, прељубе, лишио кога његове земље ил изагнао, његова би земља постајала својином заједничком свега села. И ове земље све су необрађене, јер сељаци нијесу се

лако могли погодити међу собом, ко да их обрађује. У њима само косе сијено, беру дрва или чувају живо, али само за домаћу потребу.

Рад ових заједничких сеоских земаља, између појединих села често су настајали и погранични спорови, због којих су настајали потребитим народни договори — зборови, који их мирили и надгледали. — Кад се села не би могла погодити, догађало се, да би села предала то земљиште опћини, које се назвало „комун“ „комуница“, а временом су и опћине саме то присвојиле, те постале (јер да се подигну, било у њима забрањена сјеча дрва и чување живог) такозване „забрање“ или „брањевине“, над којима се стара нарочито од опћине постављено лице, које се зове „шумар“ или „лугар“.

Сточарска кретања. — Сточарство у старој српској држави било је јако раширено. Пасишта љетна и зимна били један од важних извора за дохотке црква и манастира и осталих властелинства. „Травнина и тад постојала. „Био је закон“ од стада два овна и два јагњета, и сир и динар“. (Дечанска хрисовуља 56). — Душанова хилендарска хрисовуља помиње и „травничара“, као државног чиновника, који је купио травнину (Споменик III, 30). Константин Јиричек спомиње, како је турска управа наплаћивала травнину.

Срби, кад се најприје у Боку населише, настанише се по загорском дијелу Боке, и прво занимање, које им било, било је сточарство, исто као што и они, који се настанише околу зајева, најпрво им занимање било рибарство, а једни и други послѣје се одавали другим радњама. Немамо сигурних доказа да су у средњем вијеку пастири из планинских области долазили у Боку, као што имамо за сусједне дубровачке области.

Кад Млечки 1687. Херцеговци освоји и он је Конављанима дозволио, да у планине, између Херцеговог и Конавала, могу чувати своје благо, јер Конављани, као што је познато, бијаху саставни дио републике дубровачке. У књизи провидника которских налазе се о тим пастирима равне биљешке.

Тако 23. XI. 1692. приступи Петар Брајловић, из села Дуба и Никола Оребић, из села Стралца, оба послани од браће сво-

јих двају села, као и од села Јаченице и Брочице, исто из Дубровачке државе с молбом, да им которски провидник дозволи, да поменути ова четири села своје благо чувати могу на пашњацима Верижија и Пољица, која република, изјављујући, да су поменути четири села спремна, да плаћају кесим за поменуто испаше, на годину 41 дукат, под условом, да поменуто испаше неће употребљавати за сјечу дрва, или шта друго у њима предузимати, изузев само за пашу живог; а, ако би то престурили, нова их строго казне, губитком блага, које се затече на испашама, а сами да буду најстрожије тјелесно и новчано кажњени, прома увиђаности самог которског провидника. Даље се обвезују, да ће кесим исплаћивати у шестомјесечним оброцима, фискалној комори у Херцеговину, и то унапријед сваког првог дана, а ако би у том погледу ма и најмање закаснили, губе сво благо, које се затече на поменути испашама. Млечки провидник Долаин дозволи им и нареди својим хајдучима да их не узнемирују.

Тако исто приступише пред провидника которског 2. децембра 1692. сељаци Матија Петров, из Брца и Никола Јачић, из Мрчина, да моле за своја два села и за Водовође, за пашу по планини Бјелотини, што им република даје, уз годишњу кесим од 50 дуката. 15. XII. 1692. приступише провиднику у Котор, да моле за пашу у брду Гребену, Никола Сабрајлов, из Пострања и као пуномоћник села Петраче, што им провидник и даје уз годишњу кесим од 30 реала и 51 grosета; а Матији Јованову, из Осавића, даје испаше „Славо“ и „Гардини“ и „Црни Врх“ за годишњих 5 дуката. Истому сељаци, који је долазио у Нови 23. маја 1693., у име села дубровачких, Крајвничира и Кносила, дозвољена им паша према Царинама, за годишње 2 дуката.

Како се види ово су испаше према Конављанима, и исте су Конављани кесимили. Из Турске и Херцеговине, управ са Бајкових Крушевица, и тада, па и данас, силазили су пастири у села опћине херцеговске, на зимницу, камо силазе и Кривошијани и Убљани. Силазе прије него замете снѣг, а враћају се по Благовијости, јер, тек почне гора зенивати, морају да гоне.

По овчјем или козјем браву плаћали су ову соли и цванцику (67 пара). Данас пак плаћају по глави 1 круну.

Као што су у опћини херцеговској Херцеговци и Конављани, тако су у рисанској и грбањској, па и у будванској и паштровској, Црногорци своје живо на зимницу гонили, камо

и данас (у Грбљу) гоне, али због строгих шумских закона све то мање. По глави давали цванцику, гњој, по козле и једно јагње од стада и по једну оку мјешног оира. Данас Бокоси, услед строгих шумских закона, рад здравствених обзира, не гоне нигдје љети своју стоку, ако не по загорским селима Грбљани шаљу у замјону у Црну Гору, јер они опет црногорску примају на зимницу. Загорска села опћине херцеговске шиљали су на љетовање у Херцеговину у Жвиње и Бајково Крушевице, те по глави давали оку соли и цванцику (67 пара). Тако и Кривошијани у Грахово. Данас пак врло ријетко. Узрок је тај, што се број стоке умањило, те им лакше хранити.

Важније културно биље. 1) *Лоза* (*Vitis vinifera*), од које се овамо налазе ове врсте:

Кратошија, којој су јагоде црне, њено је најбоље вино. Спомиње се и пјева у пјесми о крсним именима:¹⁾

Сурац. Он је виновит, добро роди, али вино блијело, а врло објакно. — *Плавка*. Народ вели „лоза плавка, оиромашка мајка“, јер добро родије и добро вино. Има је и бијеле и црне. Јагоде јој ситне и дугачке. — *Кадарун*. То даје плод крупни. — *Каласрија*. Њој је одуље зрно. Држи се обично по одривама. Скупо се продаје. Плод јој је жутокаст. — *Мушкагио*. Плод јој велика зрна, јагоде црвене. Има силни мирис. Ријетко се налази, јер слабо рађа. — *Ружа*. Стабло јој високо и јако. Може живјети преко 100 год. Доста плода изметне, а грозд јој риједак, а јагоде нацрвене. — *Биона*. Јагоде јој ситне и бијеле, са црним шарама. Најфиније вино. — *Вратковина*. Јагоде јој крупне, али су љуткасте. — *Криваља*. Јагоде јој криве и дугачке и бијеле. Лозу саде у метар разбијеној земљи, — прут за 30 цм. новију, а 70 цм. у дубину.

Око ње раде, берба и остало, све као и другдје.

1) То је вино кратошија,
које премеће;
Преметнуће домаћина
све је мене страх;
Неза меће и премеће,
њога није страх;
Напј ми се домаћине,
нева ти је част;
Међу браћом и дружином,
вазда поштен глас! итд.

2) *Маслина* (*Olea Europaea*). Од ње у Боки налазе се ове врсте: *Жутица*, којој је род увијек зелен, уље жуто и бистро, јако и тврдо; „ситница“, њој је ситан плод, лијепо уље и најбољи род; „прица“, њој је средњи род, а уље јој мало криво и прекосочно; „лударешка“ мало уља дава, а доста има меса; „криваља“ или „барвиња“, она је добра за солити или у квасину; и „глогиње“ то су дивље маслине, којих уље за јестива не вријоди, али је добро за кандило.

Затим имамо разна житија, као: кукуруз (*Zea mays*), шеница (*Triticum vulgare*), јочам (*Hordeum vulgare*), љути врат (*Lolium temulentum*) и раж (*Secale cereale*).

Лемун (*Citrus medica*), четрун (*Citrus medica cedra*), наранча (*Citrus aurantium*), наранча грка (*Citrus aurantium amara*) и мандарина (*Citrus cuneata*). — *Смоква* (*Ficus carica*). Код нас у Боки имају ове врсте смоква: „Сушелице“ су најбоље за сушење; „тројко“, јер издају три рода, првом врло мало, другом више, а трећом највише; „дужице“, јер су дугуљасте; „францакано“, „полице“, „млеткиње“, јер су из Млетака овамо донесене, и „озимице“, јер најкасније долазе. К овима још можемо прибродити и индијску смокву (*Ficus indica*). Све ове смокво изметну такозване „цвјетаче“, то јест прве смокве, којих је врло мало. — *Трешња* (*Prunus avium*). У Боки имају ове врсте: „Плавка“ или „плавича“, долази рано, прије других; „бјелица“, „црница“ (кува се и чини се слатко); „шљаме“ су највеће и најтврђе, а тако и „рускавице“. — *Вишња* (*Prunus cerasus*); „праквица“ (бресква, *Prunus persica*). Имамо питоме, „приљепаче“ и „одљепаче“, „бјелице“ и „јесовке“, које су тврде, горке и руњаве, а долазе под јесон; орах (*Juglans regia*); *мендуо* (*Amygdalus communis*); *крушка* (*Pirus communis*); *јабучи* (*Pirus malus*), *костањ* (*Aesculus Hippocastanum*), *кртола* (*Solanum tuberosum*), *фацола* (*Phaseolus vulgaris*), *дуван* (*Nicotiana tabacum*), *тикве* (*Cucurbitaceae*), *мурее* (*Moraea*), *ловорике* (*Laurineae*), *нешпуле*, зерделије, шинци слатки и љути итд. — Као украсно биље, то су, поред лемуна и наранча и ловора, које и корисно, још и ове: *Борони* (*Pinus pinaster*). Има их у Жвањци и Луштици чitava дубрава. Чемпроса има по свим крајевима Боке, па и „коштеле“ (*Celtis australis*), *багрена* (*Robinia pseudoacacia*), *храстова* (*Quercus sessilifera*), *бријеста* (*Ulmus*), *папирњак* (*Brussonetia papyrifera*), *липа* (*Tilia moscophyla*), *платани* (*Platanus*), *палме* (*Palmas*), *тополе* (*Populus alba* и *nigra*), *трепетљике* (*Populus tremula*), *јаблани* (*Populus pyramidalis*) итд.

Али од свих ових украсних биљака највише унадају у очи палме. Највише се налазе: *Phoenix dactylifera*, плод које за топле и сухе јосени саври, али није онако волик и сочан, као на југу; затим *Phoenix canariensis*, *Chamæropus humilis* и *Pritchardia filitera*.

Кроз ову Боку покрај заљева налазе се помијешано, како их природа посадила, корисне, украсне и дивље биљке, што све чини, да је бокоторски заљев доста један-диван природни парк, о чему се путник најбоље са парно лађе увјерити може.

Бокељу нема ореће ни берићста домаћег; ако му не родије дрво, бива маслина.

Најдрви млини, у којима наши стари млоли маслино, били „ораји“. Поможај канала, пуњарице, јаже, бадња, доњег кола, и све испод свода у млину, било као и у млину брашноном, само без раслаба, кобило котве и подуге. Трупина доњег кола наслања се, преко останца, у један шупљи камен, у кому је једна четвртаста гвоздена чаша, и у њој стоји останак доњег кола. До „паприце“ је све исто само што се помоћу паприце у млину брашноном кретао горњи камен и млио брашно, а овдје је у паприцу убодено једно $\frac{1}{2}$ м. дуго гвозђе, на врху кога је фењор, који се зове „интијерница“. — Ова интијерница помоћу кавиља (папци) креће дрвено, велико горње коло, које помоћу „чешља“ креће камен и моље маслине. Да боље разјасним.

Има једна плоча у промјеру $1\frac{1}{2}$ м. у ливелу (равнотежи) постављена. Укококо „плоче“, у облику бадња, ограђено је у вапну за 70 цм. висине, пило, које је изнутра, са стране, обложено плочама, које се зову „дуге“. Пило је на дну уже, а на врху шире. По сриједи плоче издубена је рупица у којој се помоћу „останца“ убада храстова греда, која се зове „чешаљ“. Он је висок 2 м., промјер му је 20 цм., — са три стране округлао, а с четврте плоснат. На тој страни кроз шупљину везан је при чешљу „камен“ (по сриједи) гвозденом шипком, која се зове „удовица“. Зауостављена је и на једној и на другој страни. Та удовица иде кроз шупљу рупу у камену и гвоздене грлине, да се лијепо кретати може. Промјер је камену 1 м., а добљина 45 цм. И повише камена, а кроз „чешаљ“ иде друго гвозђе, које се исто зове „удовица“, да камен боље при чешаљу држи, јер иначе он би се одвалио.

Чешаљ је одјељан тако, да на врху има четвртасту капу, која пак с горње стране има округлу, од истог дрвета, иглу, а околу њо зуб, на ком се наслањају четири унакрст постав-

љене гречице, које су ведичине, колико то захтева периферија (обод) кола, при ком су и причвршћене. — Чешаљ игла утакнута је у једну шупљину, која је при гради од кола прибијена. То се зове „настањода“ (приставак). Чешаљ је увијек од храстова стршавине, оне гречице од трешње или чемпреса, — периферија кола и приставак од муровине. Кроз коло су руке, а у рукама, као љуиски палац, забијени дрвови паоци (кавиље).

Кад се јама отчани, вода креће водено коло, а оно помоћу „паприце“ „интијерницу“, а кроз паоце њене, уљубљени су паоци вединог кола, те зато помоћу кавиља креће коло, а оно окреће чешаљ, који вуче камен, и он се ваља, то маслино, гњечи и меље, где воде није било, мјесто ње стари млади и рукама; кроз камен биде прометнуте двије унакрст греде.

Обично се меће 18 кварата сажуњатих маслина (4 стара = 240 кг.). Самдревене маслине зову се „мраз“, кога су наши стари тијештили под тијесак, који се звао „орај“. И он је од стрша храстова. Састоји се од „вида“, која је у земљи причвршћена. На њој су била два по сриједи прошупљена дрвета, а троугласта, који се зову „лозе“. Све било на „поду“. Између лова и пода стали коши, и у њима „мраз“, а повише „кобила“, којом тијештили. Орај пак озгор снагу бољу давао. На лоци свакој још била „главина“, око ње конци, те се исти око главине мећао, те помоћу станге и вретена ове лозе или ораји, боље завидавали, те се боље и уље тијештило.

Ораја данас нема. Ја сам ово забиљежио по казивању старца. Данас су нове врсте тјескова, а најбоље су „хидраулична тискала“, која су најбоља и најпрактичнија.

У уљаним млинима греба да буде: свглић, којим се носи мраз из пила у коше; постава, гдје се слијева уље; „чабрина“, гдје се баца вода, пошто се у постави скупи уље; бујули, којима се препарива мраз; пољ, којим се купи уље; пода, мјере баје, у којима се оспрема уље, мјешине, у које се гони уље итд. За самљет и истијештит млин маслина, даје се ујам 2 кг. уља. Ако се меље један млин, без ране, а више, храна свима. Сваком другу, што помаже, новчића 20. Кад су постојали млини „ораји“, господар је морао да донесе три кварте, то јест онај, чије су маслине, а од друштва сваки по 2 кварте. — Ако су мање гониле маслине, давала се вирија према далечини, 1 или 2 кг. уља.

Воденице. — Ко је имао у стара времена у Боки воденицу или млин брашнени, за тога су говорили, да има брод, и да

је запитао и у најбољој кући дјевојку, дали би му, јер толику је корист од млина имао. Народ воли „нема помоћи без ноћи,“ јер је млин вавда корист давао. Млиница се звало, гдје је само био један млин брашвени, а гдје два, млин; тако исто и „уљанице“, „гдје је био један млин уљани, а гдје два, млин уљани.

Проходи, ако су случајно кроз туђу земљу пролазили, сваки се педаљ цевином млетачким плаћао. Око млина читаве су се правде и распре водило, особито око воде љети, кад је требало љети и земљу налајати. Више се пута и крв пролијевала.

Млини се граде код потока гдје и љети и зими има воде. Најпре се гледа, да се издубе канал, кроз који вода може слободно доћи у јазу, која је 2 м. дубоки простор, у ширину 7-8, а 10-15 м. у дуљину, издубена јама. Ограђени околом зидови гњилом, да неби капала. Руна је или јажа мало стрменито положена, да вода воћом снагом одлазити може. — Кад се јажа напуни, има један отвор на врху, куда вода у поток се прелијева. То се зове „прелијевало“ или „пријелаз“. На дну пак јажа има једну рупу, кроз коју одлази вода у простор, који је 1 м. висок и широк, а 2 дуг, а тај се простор зове „уљарица“. Из њега вода, кроз рупу одлази у „бадањ“, који је у врху широк, а на дну узак, и туда, кроз шупље дрво „лаковица“ вода снагом удара у доње водено коло, које креће сав млин и меље брашно.

Руна на дну јаже зове се „каторача“, величине је 25 цм. То је камен пробушени, зачепља се чепом од смокве или бријеста, од дрвета, којим је лако отчепљати и зачепљати јажу. Бадањ стоји према „каторачи“, а између њих налази се „пуњарица“. Бадањ се поставља на стрмениту положају. Дуг је 5-6 м. Што је стрменитији, то је бољи скок, снага води јача и млин боље зато меље. Бадњи су камене цијеви, 1 м дуге. Има их 5-6 комада, — од којих један с другим су добро сљубљени, да неби капало. На врху је широк 0-60 цм., у дну 0-16 цм. Стари га, да неби капало, састављали јајима и памуком, а последије тиглом и гњилом, данас цементом. Цијеви се за бадањ добављале с Корчуле. На врху се бадња постављала гвоздена решетка, да се неби дијете или грана у њ увалила.¹⁾

¹⁾ Куће пак за млине, то су биле поземљуше, у сувомеђи, а неке и у вању грађене, без прозора, а само једна врата. Мјесто прозора била по која руна, да се види према млину. У виду је била руна, која се звала „пањета“.

Ђековито биље:

Жутица, то се зове трава, којом се лијечи болест истог имена. Та трава расте по планинама.

Манџурану кувају, те дјетету воду од тога дају, ако га дробак боли. — Тако исто кувају лишће лаворово, наранче, шљеза, манџурани и камомиле, те дају дјетету да пије. **Подушнице**, то је трава, која даје црвене јагоде. Том травом лијече болест око грла; шљез привијају на рану. **Трава од огња**, то је трава против огња. Налази се у пољу. **Поцонац** пију жене, које бо-

— Дијас је или кров био хрстов: греде, а преко греда „плање“, које се зову „правијени“, а уследо са правијенима било је „шљеме“ на врху, а од земље до њега било је једно дрво, које је на врху власто, и оним власта подупирало га шљеме. То се звало „сова“. Кућа, која није имала „сову“, слабо се рачунала, јер су мислили, да ће се без ње провалити. Тежила је по 4-5 евинтала; кад би је донијели, чинила се гозба. О „сови“ се у кући вјешало оружје и одјећа, а у млину „кантари“ (мјера). А сад хајдемо напријед.

Шљеме са правијенима спајали су „макази“, који се зову и „кабручи“. Нијесу били као данас. Данас су на дну власти, и са тим власта граде „плању“, а на врху, као стона коњска, приљубе се на шљеме, те није потребно данас гвоздених спона, — док прије без јавих чавала није „кабруч“ могао стати, јер је просто био прислањан, као палица, на правијен и шљеме. Повише кабруча су „живо“, на плоча.

А сад вратимо се на бадањ. — По више дна од бадња подигнут је камен свод (voito) у вању, кроз који имају двије руке, које се зову „мнинене рупе“ и „раслаба рупа“.

Дједови испод свода су ови: дрвено коло од стршвинне, састоји се од дрвета, које се зове „трушња“, промјер јој је 50 цм, а толико је и висока. На њој има три гвоздена обруча, да неби испукала (истрјесвала), а у њој забјено је 16 пераја, које су дебеле 16, а дуге 70 цм., издубене као нала, те их зову и „лаљи“. — У доњем дијелу трушњине, при земљи, налази се један комад гвозђа, у облику трокута, врх кога боду у руду четвртастог гвозђа, које је у дрвету, које се зове „оббила“, а оно гвозђе, које спаја трушњу с оним четвртастим гвозђем, зове се „останац“. — Кобила је четвртаста, 2 м. дуга, на крају шупља, кроз коју рупу иде доњи крај дрвета, које се зове „раслаба“, — а с горњим крајем иде кроз свод, кроз „раслабну рупу“.

„Останак“ се оштри свако по године, да неби коло испало. — С горње стране вода је дрво, које се зове „преслица“. Она је зглобљена са трушњом и на преслицу имају два гвоздена обруча. На врху преслице има гвозђе дуго 80 цм. и округло. Оно је на врху у облику четвртастом, јер ту се удајева плоснато гвозђе, широко 6 а дуго 40 цм. (дебело 3 цм.). Зове се „паирица“. — Ова преслица иде кроз „млинску руду“, кроз коју се налази једно шупље дрво, које се зове „грана“, а кроз исту залази се опет једно мало проврћено смоково дрво, које се зове „рукавац“. — Околу „рукаваца“ налазе се комади

љују од матице; *целим* пије ко болује од прои и ко има задуву; *дивље краставце* употребљују против грознице; *куковину* траву соли и привијају на ударце; сок од „женскојасена“ циједе, те женским, које болују од уши, капљу им у уво, да им прође; прахом *лицовим* посињу лјепи ране; вода, у којој се варила жућеница, пије се против грознице; *лик*, то је биље планинско,

доњег брашног камена, који су од кремена, а добивају се из Конавала, па и из Босне. Наши стари обичао горњи камен довозили из Смауна. Он је од једног или више комада, а углавном се на оно гвозђе, које се зове „паприца“.

Кроз бадањ, рекосмо, иде вода. На дну њега има једно кудље дрво које се зове „лавонница“. Она служи за мјеру — снагу воде, — према тому се гради шира или ужа.

Кроз лавонницу удара вода, кад се јава пушти на ваље воденог кода, а оно, преко преслице, а помоћу паприце, креће горњи камен од млина, а на житоног коша жито пада у рупу горњег камена, те га он трља по доњем камену, док га самело, па самљевена кроз отвор, који се зове „метадо“, измече у под. — Ако пак меље крупно, тад се са „раслабом“ доња коло спушти, те и горњи камен приближи се доњему, те ситније меље. Тако и обратно, ако меље одвише ситно.

Под је околу оба горња камена, у вању метвуг, а одвојен је, раздијељен, гдје жито пада.

Брашно се вули нажем. Палица, која је уђедена кроз „раслаб“ више свода, зове се „кочва“, а испод ње друга, којом се подмже и спушта раслаб, односно „водено коло“, зове се „подуга“.

Са је ова дрвенарија од храстовог стрша.

Мани се истуни, — зато га треба ваљати, а ваља се са једним округлим дрвом, које се зове „ваљуга“ или „оваљуга“. — Оптри се камен насидјецањем, а насидједа се аватом, који се зове „ошврб“.

Повише горњег камена стоји „вош“, наслоњен на два потпирача са стране. У њему се меље жито. На дну коша је дрво шупље, као кљун, куда испада жито. То се зове „поткошница“. Одатак је једна калица, која се зове „чаватадо“. То је труп, који једним крајем стоји у поткошници, а другим, на огради, која дијели под од млина. Кроз ту палицу ударена је једна друга, која се наслања на горњи камен млински, ту, како се он окреће, тако он тресе чаватадом, а оно риља у поткошницу, — рагата, те жито испада. Ако хоћемо, да мање жито испада, јер не може мани да освоји, тад га мало извучемо — и обратно.

Камен је покривен штицом, да не пада прашина. Испод ових млина брашно је слатко.

Мјерили су на старе (60 вл.). Дво брашна, који манију припада, зове се „ујам“ (У кума три ујма). Ујам старински, по стару самљевена брашна: био: од Вурђева до Митрова-дне, 7 ове, — а од Митрова до Вурђева дне 2 ове. Ујам се зове, јер се од старе ујимало, узимало.

које говечету провукују кроз груди, кад се разболи; *ашенац*, то је трава, која се кува и оном водом крв чисти; *линцура*, која се меће у комовачу (ракију), да нам прође кашаљ; *зовина*, која се кува као чај. Служи против назебе. *Љубица* (двјиет) суши се и употребљава за лијечење кашља.

Рибарство. — Рибарство користи Бокељу и у физичком погледу.

За Бокеље рибарство је од велике економске важности, особито данас, кад су нам маслињаци остарјели и јакржљавили, а виногради переноспором заражени, а филџксери подлијежу. Приморцу је главна храна риба, и трећи дио Бокеља хране се рибом, а и лијепе користе и од продаје имају.¹

¹ У Бокељској зајезу и извак њега имаде ових риба: Дулини (Delphinidae), туљани (Phocidae), корњаче (Cheloniidae), вучице, лабре, брањцини (Percidae), зубатци (Pristigasteridae), триље, барбуни (Mullidae), шпаци (Sparidae), буване (Bux vulgaris), сина (Bux salpa), ушата (Oblata melanura), пагри (Pagri vulgaris), арбуни (Pagelli erythrinii), шкриљаци (scorpenae), шкуша (Scomber), докарда (Scomber colias), тун (Thynnus thynnus), луд (Euthynnus pelamys), ковач (Zeus faber), шмур (Trachurus), жагаун (Xiphias gladius), приленетуме (Gobiosocidae), гауни (Atherinidae), циполи (Mugilidae), меконерке (Gadidae), платуме (Pleuronectidae), бесубе (Cyprinodontidae), сардаде (Clupeidae), јегуље (Muraenidae), морски пси (Scaenariidae), мачке (Scyllidae), рање (Rajidae), голуб (Myliobatis aquila), разди главоношци (Cephalopoda), пужевк (Gasteropoda), шкљољки (Cochiferata), раци (Crustacea), звијезде (asteroidea) итд.

Народна пак имена тих риба јесу ова:

Кавала, то је риба, која, кад се извади из мора, сјаји се као сухо злато, а предјева као гриниз. — Фига, има прекрасну боју. — Кнез, има прекрасну боју, да се од млиане не може нагледати. — Трља, то је риба, која мијења боју, док не угине, кад се извуче из мора. — Лист или Сеој мијења боју прама оној морског дна, и тако се спаси од грабежа прождрљивих риба. — Ковач, прокјенује боју прама доби године. — Полетуме, које зову и кокот, то су рибе, које могу посвакивати. — Угавица, то је риба, која се лако зауставити може. — Приљенак, то је риба, која се приљепљује. — Прасипа. — Скуша, то је мала риба од јата. — Брадашчић. — Батогавица. — Трља. — Пас бутор. — Чача. — Герица. — Модрац. — Жутки гламоч. — Игла. — Кањад. — Права крја. — Вјелац паук. — Пијерка. — Калани гламоч. — Нићун или сардун. — Морска пакара. — Јарац. — Пас шпадун. — Главова. — Машта бјелица. — Приоцјега. — Прасад. — Склот. — Товар или

Имена најважнијих рибарских лађа су ова: леут, гајета и гуц.

Хрстово дрво, јер је најтврђе, саставља главне и темељне дјелове рибарских лађа (колумба, успореднице, јача ребра и обочна итд.); буковина није добра, јер лако испуца. Лађе се све катрамавају. Пакал, катрам и чавле треба да има увијек при себи свака лађа рибарска.

Мод. — Гамоц, мрвуљ. — Граобина. — Ушата или укљета. — Лубин. — Шторијун. Он је мркаст. — Гаун. — Думбрак. — Буква. — Сала. — Шпар. — Варбир. — Чавчица. — Првавица. — Шљанак. — Каматоч обични. — Пузлатво. — Огри. — Во. — Каменица. — Кошито или кошитај. — Дања или Датуа. — Ошчуро. — Мушол или Мушља. — Музгавац. — Вабић. — Костјер. — Козица. — Шкамп. — Хлал. — Брамбурач. — Дулеин (дуин, пувало). Он је црн. Виши него во. — Тун. Он је боје зелене. — Паломбић или паламида. — Шкомбар. Он је боје зелене. — Инглец. Он је боје зелене. — Ореан. Он је нажут. — Сардела. Зеленаста. — Рак: а). Космак. Црвен. б). Вабица. Црна. в). Карло. Нацри. г). Јастог. Црвен. д). Ракобични. Црвен. — Вискавац. — Шврипина. Она је мркаста. — Догрња. То је врста шврипине, а црвена је. — Морина. Она је шарена као змија. — Дабина. Она је црна. То је риба од грее. — Пешиван. Боје је бијеле, — грешав. Ваза га држет, као брава. Ако је већи, направит се може кожа за гусала. — Рава. Она је шкура. По њој има пула. — Лудерна. Плаваста. Лијена, кад је од 5-6 кг. — Кадашнин. Он је као кешиван, само двије драче на хрбату. — Груј. Он је као главор. — Омбра. — Гроздовац. Прама положају, гдје живи, такве је и боје. — Керва. Она је црна. Ако има у њој 10 кг., главу би људску заложила. — Пип. Он је као шпар. — Арбурет, Црвен као пагар. — Драгана. Жутобијела. Јаво убоде. — Трагла. Зелена. — Сарагула. Као сардела. — Годок. Њих има сваке боје. — Мачкула. Њих има сваке боје. — Вустра. Модро-црвена. — Дабра. Сваке боје. — Кавац. На пругове сваке боје. — Црвел. Црн. — Јегуља. — Змија. — Гера, као буква. — Шкара. Дугачка. Њун од уста дугачак. — Несјењан. Боје црне. — Тригла. Црвена. — Барбу. Првенци од тригле. — Пасара, као лист. — Мрмора, као шпар. — Љублај, то је бранцин. — Орада, то је динигра. — Самарида. — Флаун. Нажут. — Мачка, као кучак. — Гвара, као самарида. — Шкур, као самарида. — Уљиган, црна риба. — Ободница, црна риба. — Симбаљ, црна риба. Иначе зову и мошву. — Кркавац, црна риба. То је мунка ободница, коју у Боки не једу. — Зубац или Зубатац. — Пагар. — Перза. — Цицол. — Вабра, као цицол. — Голић, као цицол. — Гамбор, — риба од дна. — Ибра. — Думпар. — Маригла. — Ђбогула. — Ваган. — Црпор. — Палагура. — Шпуг. — Крстач (звјезда). — Амил. — Кантор. — Вагањан (голуб). Он је црн. — Жутуга (голуб), Он је жут. — Гарчина. — Коњ. — Јед. — Жаба морска. — Лица. — Мацјеро. — Курјај, риба од врха. Ушће рибе се зову овамо „стругачице“.

Рибарске справе, то су мреже потегаче и стајачице, гасунаре, сарделане, букваре, паламидаре, туњаре, буце, рички, ерше, парангали, клијешта и ости.

Као и у свој Далмацији, па и у Боки најважнији је лов сардела. Још за најпрве владе млетачке лов сардела био је најзначајнији при источним обалама Јадранскога мора. Важност рибња сардела постепено је расла, тако, да је провидник Дандоло 1808. познатим закоником том рибњу жртвовао скоро свако друго рибње. И Аустрија препоруча много лов сардела и ово је једини лов, који се рационално води у Боки. Највише их лове под акцетилевском свиђењом, на свјетлост их примаме помоћу свјећарица, а прије помоћу лучевине (боровине). Имају и двије фабрике у Мулу и Бијелој, које припремају рибу (сарделе) у конзерву, а сви је приморци и соли, те је позната мод именом „слане рибе“, коју у редове соли, у бачвицама, које се зову „бижице“. Туњевине се врло мало лови, ве се доста лови у сјеверној Далмацији, околу Задра.

Риба, коју Бокељи не употребе у кућном потрошку, продавају је, да намакну своје друге потребе. Љети их соли као сарделе у дрвене суде, који се зову „бижице“, или у лимене кутије; може се такођер посолити, пак сушити на сунцу или кадити на диму.

Да рибе сачувају свјеже, неке доносе живе у рибарницу на пр. јегуље, а тако исто и шкољке, јегуље, раци, неке чувају живе у нарочитим вршама (шкрипине, зубатци). Кад преносе у кошине рибу, метну на дну мало траве, чувају се сваког лупања; овеће рибе, као туњ, одмах преко трбуха отворе, те крв испиједе; мртва се риба добро чува и у леду, а сарделе, као што у другим мјестима, тако и у Боки оне се соли у бачвицама и то бијелом соли. Множина соли удешава се према укусу потрошача. Грк воли несланију, а Талијан сланију. И пошто се сардела у бижицама посолити, више се пута полијевају саламуром, те тим острањују уље, јако погибљено за рибу.

Приређивање и конзервирање сардела у Далмацији први је започео 1861. Варханек, а тек 1872. могао је да отвори прву творницу у Бароло код Трста.¹

Неке врсте риба, као угоре, јегуље, моруне, раже, голубе, суше се на сунцу и каде на диму, оботнице и сипе једноставно се суше на сунцу, пак, ако је то лијепо приређено, приморац има доста смена зими у својој рибарској кући, кад се преко зиме не може на море.

Има рибара, који су од државе припознати, којима је рибарство искључиво занат (једно 500 породица), а други лове од пригоде до пригоде (преко 600 породица), а трећи од забаве (200 породица), и четврти за домаћу потребу (300). Како се из свега види, корист је велика Боки од рибарства.

Занати. — Бокељи су давали чувене мајсторе, који су градили куће, цркве, мостове итд. по Херцеговини, Црној Гори итд. Которани су зидали Немањинима многе задужбине, а тако и по Млеткама, што сам све означао. Купе на Превлаци знатно се цијениле, као што се и данас цијене. Данас се одају мајсторисању, бива занарству, само мајстори из крајине Новске. То су: Мокрињани, Мојежани, Камењани, Жљебљани и Пресејчани. Раде по Боки и Црној Гори. Иду љети, кад посврше своје домаће послове. Остају по 3—4 мјесеца, обично од Ускрса до Мале Госпојине. Нити имају своје организације, па ни мајсторског језика. Данас се проредили, јер дјецу не уче, а старији помрли.

Поред зидара, у Сасовићима има калајиса (4) и пушкара (2), који одлазе по Боки. На неколико мјеста

¹ Приређује се овако: Особитим ножићем дигне се риби глава, а с њом и пријева, па се риба ставља у саламуру, онда се пере у мору и слаже на особите решетке, од калајисане, које стоји косо положена, а реком горе окренута. Тако се сужи 2—3 сата, па се суха ставља у тање, гдје врх најеније уље. Тајна успјеха стоји у том, што се је погодила права мјера еригања, које се обавља сатом у руди. Послије се стављају у лимене кутије, које се за 24 сата налијевају опет елим, сировим уљем, те се затворе заклоном, који је кастером омазан тамо, гдје се слобно са кутијом.

има опанчара, ковача, седлара, кројача, латара, дрво-дјеља, школара и др. занатлија, који обично живе по градовима и варошима. То су обично странци, а наши се данас тих заната стиде.

V. Насеља.

1. Положај и тип градова и вароши.

Положај вароши. У Боки имаде градова и вароши пет, а то су: Котор, Пераст, Будва, Херцегонови и Рисан. Сви су на мору.

Положаји ових градова и вароши потпуно су зависни од пластичних особина и комуникација ове земље. За антропогеографски значај бокешких градова и вароши важна је чињеница, да су по свом положају силазишта из изабрских предјела. Тај планински бедем има своје прегибли, и то: из Херцеговине бедем се планински просијече кроз Суторину и силази на Херцегонови; из Грахова улијеже се преко Кривошија за Рисан, из Цуца преко ораховачких планина у Пераст, из Цетиња (односно Његуша) преко Ловћена за Котор, и из југо-западног дијела Црне Горе преко Побора и Браића за Будву. Ови су градови и вароши од важности за унутрашњост, јер су их везивали с морем. Тај су значај имали за Немањина, за Балшића, Црнојевића, пак и за Петровића династије, а Херцеговога положај добро је Твртко, краљ босански, уочио, те га он ту неколико година прије катастрофе косовске оградио. Ове су вароши и градови по свом положају, и као главне стратегичке тачке.

Поред ових, има и других фактора, који су утицали на положај вароши и градова бокешких, а то је инсолација и тежња, да се законе од оштрих сјеверних вјетрова; зато су покрај мора од сјеверне стране на подножјима високих планина. А на тим су се положајима развиле, јер питање воде било је од велике

важности. На развиће њихово поред згодна положаја утицале су и разне власти. На пр. Херцегови је Твртко подигао, да парализира трговачки значај Дубровника, а Котор (Ascrivium) Римљани су подigli, да тако исто парализују значај ондашњег Рисна (Rhizinium), а Млечићи опет Перасту дају привилегије на штету Котора, тако исто и Будви, као и да их, што већма, причврсте себи, а отуђе од уплива зетских, односно црногорских господара.

Тип. — Херцегови, то је множина просутих кућа, испресијонаних са зидинама старога Херцеговога. Ипак опажа се, да су главним дијелом куће концентрисане уздуж главне, државне тесете, прама Игаду и Топлој. То је управо нови дио вароши, а пошто се од мора до главног државног пута прошле године оградио колни пут, ту ће се без двојбе мору ближе подићи покрај пута најновији дио вароши, камо је већ неколико кућа ограђено. Стари дио вароши налази се измoђу зидина старога града (за Млечића). У њему су сви јавни уреди, а налази се источно од новог и најновијег дијела вароши. Зову га „град“, више државне тесете, а испод ње дио, који се зове „цитадела“. Град је млетачко-далматинског типа, док нови и најновији дио вароши, то су куће, у којима су станови и трговине разне.

У новом дијелу вароши је трг-чаршија, коју зову „испод мурова“, гдје се врши цио варошки промет, — а око тог трга су трговине при земљи, а на подовима просторије за становање. Од овог трга, кроз ког је истодобно и главни сокак одвајају се десно и лијево тијесне искривудане, стрме, покалдрмљене и ступњевито изведене улице. У варошком старом дијелу званом „град“ налазе се два трга, онај пред опћином, и онај код цркве римокатоличке св. Јеронима. Куће су у свој вароши на два, три ката ограђене, кућни прозори редовно прама мору, улици и авлији (ако је има). На врху брежуљка налази се тврђава „Шпањола“, а према мору је Форте мар (forte mar). Око куће налазе се у новом дијелу вароши вртови.

Овакав је и Рисан, само што нема зидина, јер је старог Рисна одавна нестало. Рисан је при мору на једној мало узвисујућој се равни. Куће су просуте у облику једног четворокута, од ког су куће само при мору збијоне, гдје је главни промет све вароши, а зове се „Габела“, ниже које је и при-

станјиште бродова, а и парохијска црква св. Петра и Павла; око кућа су вртови и баште; то нам је доказ, да су Турци у њему за дуго становали.

Док је Херцегови и Рисан овакав и под Турцима био, — докле Пераст, Котор и Будва јесу вароши (градови) правос римско-далматинско-млетачког типа.¹⁾ Налазе се у стијешњеним положајима, а под кршним брдима, при обали морској. На брду је тврђава, или на оближњем брежуљку, а под брдом на подножју је сама варош, само што Будва протеже се на полу-отоку, који је изданак брдског подножја. Њихова је особина уске и стрме улице; на раскршћима јесу мале пјаче (трагови), а на кутовима тих тргова завјетне капелице, гдје има обично слика Богомајке и кандило. Опасани су великим бедемима, на којима имаде по двоје или троје врата (Котор и Будва), док Пераст није опасан бедемима. У Перасту је главни трг код св. Николе, а у Будви, гдје је православна и римокатоличка црква. У Котору пак има више тргова: опћински, св. Госпође, св. Трифуна, св. Николе, трг од брашна, зелени, оружја, дрва, поглаварства ит.д. Све су куће од камена ограђене, са много прозора, а више спратова, што у Котору чини, да су улице још и мрачне.

Овај тип тешко ће ова три мјеста и промијенити, док од њега, и ако још имају доста његова, отступили су Херцегови и Рисан.

2. Положај и тип села.

Под именом села овдје се разумије скуп од 1—10 и више кућа, које могу бити и растурене. То сељаци овамошњи, кад су у свом селу или у близини, разумију под селом својим. То су обично насеља малих група од кућа, или неколико растурених кућа, али у оба случаја, припадају истом племену или братству. Првобитно име села носи име оног племена, које ту станује. На примјер одјелак Песторићи у Кутима, зове се Песторићи, јер у истом племе Песторићи станује; Марићи, јер у њима Марићи станују ит.д. Зову се и по положају, на пр. одломак Пресејка у Кутима зове се, јер ту се земља пресејца; а нека опет по поднебљу, као Топла, код Херцеговога, јер ту је топло, ит.д., што ћу све, кад буде говор о именима, разјаснити.

¹⁾ Насеља српских земаља св. Л. Антропогеографски проблеми балканског полуострва LXXXVIII. од др. Ј. Цвијића.

Сваки, дакле, од ових одломака сељани зову „село“, и то, док су у самом селу. На пример док је један из Песторића у Кутима, он ће рећи, „ја сам из Песторића“; али кад ишаће из села, на пр. у Херцегови, тад неће рећи „ја сам из Песторића“, него „ја сам из Кута“. Тим већ не означаје одјелак Кута — Песториће, него управ оно, што се подразумеје под именом Куте. Ако пак отиде даље из општине, на пр. у Котор, тад неће рећи ни „ја сам из Кута“, него „ја сам из кнежино Кута“, или „ја сам из барјана кујског“, а најобичније „ја сам од Новог“. Кад рече „ја сам из кнежино Кута“ не разумије само она насеља, која састављају село Куте, него и Пресјеку и Ластву, а некад и Сасовиће, јер све то сачињава једну кнежину (главарину), бива, то је одломак општине, којим управља административна власт кнез (главар); са једним или двама приставима (помоћницима), чаушем, пандурима и арабашом (ових двају задњих је власт у границама њихова села слично оружничкој) и једним процјенитељем јавних шумских и пољских штета. Ако пак рече: „Ја сам из барјана кујског“, то значи: „Моји стари под владом млетачком ступаху у народну војску под барјак Кута, те и ја сам од тог барјака“. Обично је пред том војском био барјактар, а за њим ступала је војска. Под барјаком Кута била је још, осим Кута, Пресјеке, Ластве и Сасовића, и Жлијеби. Дакле барјак је обухватао више села, него кнежина. А ако рече „ја сам од Новог“ то значи „ја сам из општине Херцеговачке“, под којом, осим Кута, има још доста села.

Ова села првобитно називају и „засеоци“, а и „одломци“. Ја их називам „одјелци“, „одломци“, „засеоци“, а села називам оно све одломке, који састављају село у ширем смислу, а то просто зато, да ми се не догоди збрка, и да ми је лакше ову радњу обрадити, а и ради тога, јер поред свега тога, што је првобитно село неколико кућа, гдје се населио, има и други појам о селу, а то су села, у којима се населио више братстава, којих су куће, или у скупу, или растурене, и ту није већ неколико кућа, него и до 100 и више. На пр. село Убли има кућа 147, Тудоровић 97, Камено 88 итд. Овдје морају се узети у обзир културне прилике и мјешовина разних насеља (Срба, Талијана, Турака итд.), која је увинула и уништила првобитни (у неколико) појам о селу.

Ипак ова села не одговарају ни издалека селима у Србији, јер су овде мала братства. Селима у Србији одговарале би општине по Боки, од којих је већина, као Муо, Прчањ, Столиво,

Ластва, Доброта, Тиват, мања и по броју становништва и по простору, од средњих села у Србији, као што ће се видјети из посебног дијела ове моје студије.

а) Положај села. — Разликујемо приморска и загорска села. У корјено високих брда, областо, на више мјеста, продире море, а озгор брда чине мале удолице, и у тим удолицама а на подножју највише, по средини мање, а на врху најмање, налазе се села приморска.

Особина загорских села, као Кривошија, Убала, Леденица, Жлијеба, Мокрина, Браћа итд. јест та, да су већим дијелом на високим заравнима, опкољеним одасвуд горостасним горама. А има и по странама планина одломака сеоских, и то обично у завјетрини.

Оваква су уопће по Боки сва села приморска и загорска, чије објашњење попунићу овим: Луштица и Кртоли то је окупнских равница и брјегова, између којих се налазе села; села Доњег Грбља просута су од Бигова до Вишњева, уздуж Дола (поља), а Горњег Грбља, косом планина, које друже Ловћен с Коловаром; врх Будве леже по брдима села: Маицка, Браћска и Поборска; а паштровска се села поређала по брдима и по брдашцима, стрменима и по равнинама, више и ниже царске тоста. Сва се села бокешка, колико приморска, толико загорска, налазе у близини бујних потока, извора, у завјетрини.

Странцу је тешко одредити гдје почињу и свршавају нека приморска села, јер куће између села при мору иду без првида, у малим групама, а има села у којима је један дио куће у једном, а други дио у другом селу. Границе тих села могу се једино познати по натпису, али никако по којем природном знаку. Такве би било на пр. границе између Јошице и Бијеле, између Бијеле и Баошића, између Савине и Мољне, и између Топле и Игала итд.

Одломци у горњим дјеловима приморских села разлијењени су од загорских планинским падињама и одјецима; ту су природне границе. То су горњи дјелови на пр. села Бијеле, Јошице, Мориња, Ластве, Столива, Баошића, Каменара, Кумбора, Ђеновића, Кута, Топле, Игала итд.

Положај свих села, било приморских, било загорских, — као и самих градова и вароши, зависан је од пластике, јер хрбати планински и падине највише на положај утичу; затим мање увалице и удолице између планина. На положај примор-

ских села поред осталогa утицала је и морска обала, затим извори, тврдоћа и сигурност земљишта и завјетрина.

И ако је већи дио Бове богат изворима, ипак они кућама штете не наносе, као ни ударци валова морских, јер су куће од истих обранбеним зидовима сачуване. Нижи дијелови приморских села на малој су висини над морем, док горњи дијелови, као и сва загорска села, уздижу се над морем, како је у посебном дијелу ове радње за свако означено, 100 до 1500 мт., а на неким врховима по Кривошијама и више.

б) Тип села. — Многа бокешка села су правог разбијеног типа; цијело село, и поједини дијелови његови имају куће знатно растурене и без икаква реда. Таква су нарочито села у брдима. Села су покрај мора и државног пута, а има доста кућа и по странама и брјеговима. Дијелови су села један од другог јако удаљени, а растављају их долине, потоци, брежуљци, косе планинске и брјегови. Овај тип је последица првобитног насељавања, јер су се првобитно насељавале породице, а то су обично јединице и зајемци села, од којих постаје село. Они су ваада гледали, да им буду куће растурене с тога, да им земља буде око куће, а и да буду даље од пута, јер наш народ држи, ако му је кућа украј пута, да је на пола туђа. Ову растуреност кућа у старим временима подржавало је иселивање, поморство и ратовање, а данас особито иселивање.

Поред тога има ипак доста села, која се приближују збијеном типу. А то је било диобом породаца, гранањем племена, досељивањем, ради положаја, вода, као и ради гусара, који су често ова села плијенили, а и ради хајдука који су их робили. Због последњих узрока збијени су на пр. скупови кућа у Ублима, Браићима итд.

Али поред ових села, имаде села покрај мора која имају куће поредане покрај морске обале и државног пута, све на низ једна до друге. Овака су села на пр. Кастеластва у Паштровићима, Доброта и Муо код Котора, Доње Столиво. У оваковим селима државни је пут истодобно и улица.

Нека од ових села, као Каменари у општини херцеговској, Моринь у Рисанској, Порто Росе у Луштичкој, Прчањ итд. својим типом приближује се типу далматинско-млетачких вароши. На пр. Каменари, то је скуп од тридесет кућа, модерно ограђених, које се налазе у дну стране горске, с једне и друге стране возног пута, при мору. Тај је пут уједно и

улица кроз тај скуп кућа, улица врло правилна, широка 6 м. Осим ове улице, постоји и друга, која седе даје облик крстаст, бива, дијели га у облику крста. Ове задње улице дио при мору је раван, широк 4 м., а онај други при страни узак и стрм, тако да је ограђен велики број степеница, уз које се иде (на пр. у Лепетанима, Прчању и др.) до главне првве која је обично над солом, у страни, на лијепој видику и узвисту, издигнута положеју. Како се види, ова села приближују се типу далматинско-млетачке вароши, а у неколико и селима мачванског типа, јер су улице у форми крста.¹⁾ Куће су у овим селима са више отворова, а много прозора.

Многе куће приморских села при обали морској, а дуж државног пута, чини гдјегдје скуп од 4—5 кућа, али их има које су међусобно и по 400—500 м. удаљене, као што их има, као Мељина, и по 20 у једном скупу. Ниједна од кућа приморских при мору није начињена прије 18—200 год., јер скоро сви они сељаци, који данас живе при мору, они или њихови пређи, живјели су у брду и по странама горским, јер при мору нијесу смјели од гусара, али пошто њих нестало, особито да их неби у странама и брдима хајдуци пљачкали, сналажу имућнији сељаци постепено на море, те при мору оградише лијепе куће, околу којих бијаше и земље доста. То су величанствени дворови, у малим скуповима, а и јако растурени, грађени у вријеме кад је Бока била имућнија.

Иселивањем становништва из страна и брда на море и куће су се у странама проредиле, где су скупно биле, а гдје растурене, то и још растуреније.

Зато се добио један прелаз из збијеног у разбијени тип, дакле прелаз из старовлашког у шумадијски, или из шумадијског у старовлашки тип.¹⁾ Такове су куће на пр. у Баошићима, Мојдежу, Ђеновићима итд., као што сам изложио у посебном дијелу.

Узрок је свим овим типовима пластика земљишта, море, стничка предиспозиција нашег народа, разни политички моменти итд.

8. Кућа, двор и окућница.

Куће су редовно опкољене авлијом (двором), а често и зградом (окућницом). Двор је увијек ограђен

¹⁾ Др. Ј. Цвијић: „Насеља српских земаља“ LXXVII. Срп. Краљ. Агадеија, Књ. I.

у приморским селима зидом с кречом или без њега (сувомећа). Овај двор, кад у њему, као у Спичу, стоји живо, зову га „обор“, и он је обично у сувомећи, а зид низак. (сл. 1.) У Спичу пак, кад тај зид достигне висину пода, или и мало више, зову „станбор“. У самом двору, гдје обично држе дрва, налази се „цвијетњак“, премда може да буде и близу двора. Све куће нијесу у авлији, већ неке и око авлије, ал опет близу.

У авлији (двору) главно је кућа стајаћа, са неколико других кућица, којих има више на броју. Оне служе за разне потребе домаће чељадни: за оспремену хране и пића, за лежање и ноћивање домаће животиње. Кућа, то је најбоља зграда и најглавнија; она је шира, но дужа, по средини између осталих зграда, које су околом, без одређеног правца. (сл. 2.)

Ове се куће граде на мјесту тврдом, по природи стрмом, али ту стрмен, прије но ограде зграде, срезују и учине, да је све равно, гдје не бит кућа и остале зграде. Обично настоје, да је мјесто у завјетрини, да је близу живи извор воде, само што не пазе много, јесу ли путеви к тој кући добри.

И кућа стајаћа, и све друге зграде, ограђене су лијепо отесаним каменом у кречу. Кућа је обично на један или два спрата. Сељаци обично гледају, који нијесу при мору, да им је кућа ограђена далеко од буке, прашине, смрада, нечистоће и свега што је опасно по здравље и по морал. Зато неће ни да граде куће близу пута, јер веле, да је до тад тућа кућа и да нијесу слободни.

Земља је обично око куће чиста сува и опциједна. Врата и прозори и кућно pročеље обично су окренути јужној страни, јер веле, да ти тад мање досађује сунце и да су куће сухе и чисте. Грађа за главну кућу, а и за друге зграде, да је сува и солидна, да може издржати непогоду времена. Улазак пред двором и у главну

кућу, — а гдјегађе и вас двор, поплочан је, (сл. 1.) Заходи ријетко су у самој кући, већ и изван самог двора, а многим је мило, да буду и на сасвим отворену мјесту. Главна кућа обично је дуга 10 м, а широка 8 м; ако је на једном спрату, висока 7 м, а на двама 12 м.

Прозори су тако удешени, да свијетлост долази с лијеве стране, а и са десне, па и одасуд; има их у приземљу, обично 2 на pročељу, а по један са стране; на првом спрату, на pročељу 4, а са стране по 2, с противне стране обично ниједан, премда има по гдјекоји на новијим кућама. На ластавицама крова има обично по један (сл. 3, 4, 5.) Ови су прозори обично 1·10 м. високи, а 1 м. а и мање широки. У приземљу на прозорима су гвоздене решетке.

Зидови су у кућама равни. Патоси (тавани) као и греде, прије обично били су од храстова или букова дрвета, а данас обично од јеловине. Даске (штице) су уске, суве и добро намјештене, те између њих не ријетко остају рупе, које се напуне прашином, ђубретом или водом. Да буде чист патос, перу га пред Божић, Ускрс, крсно име и храмовну славу, а и више још пута.

Врата се отварају изнутра, широка су најмање 1·15 м, а висока 2 м. Степенице су у овим кућама до првог спрата, ако су у кући обично од дрвета, док, ако су с двора, а то је у Луштици, обично од камена. На другом су спрату увијек од дрвета. И једне и друге су простране и положите, то јест лаке за пењање. Од овог отступају оне куће, које се раздијеле, и ту због недостатка простора, степенице бивају уске и стрме. Унутарњи зидови кућа су окречени и бојадисани, а патоси високи. Стране прозора и врата, то јест прагови су обично од домаћег, а и од камена с Корчуле. Прагове зову „стране“ а и „вратнице“. Затвори прозора, с двора, гдје их има, зову се „шкура“ и они су обично од јеловине, — а стакла удутра бором заоквирена. — И једна и друга помазана су уљем, пак бојадисана.

Да не би куће пострадале од потреса, или ако је слабо земљиште, противни зидови везани су гвозденим шипкама.

Куће су обично покривене купама (тиглама). Кровови су високи, с разлога, да не би у кућама капало, и да у поткровљу будо више простора. Неке су куће и плочом покривене, а неке и сламом (у Горњем Ораховцу).

Кровови су на ластавице, а рјеђе на падиљон (padiglione, шатор). Кров на ластавице јест, кад се два ужа, противна зида, заврше у виду трокута, а она друга два противна зида заврше се водоравно прама основици трокута. »Шљеме« се положи по врховима трокута, тако и двије греде, које се зову »плање« прама шљемени, на оним двама водоравним зидовима се положи. Тад се мањим гредицама, које се зову »макази«, спаја шљеме са плањама, а преко ових малих гредица стављају се жиоке (друге мање), и тад се купама покрива. То је кров на ластавице, или кућа на ластавице покривена.

Кућа на падиљон изгледа овако. Кућни се зидови сви површе тако, да добију форму једног паралелограма. По површини врхова ових зидова поставе се четири греде, које се на крајевима једна с другом учврсте. Из крајева, гдје се те греде спајају, дакле, из углова подигну се у вис четири греде, које се у ваздуху споје и учврсте, тако, да ове греде, са оним по врховима зидова, направе четири трокута. Затим се увезују маказима, а ови опет попрјечним жиокама, те се купама покрива. Ово је кров на падиљон. (сл. 5) Ове су кровови у облику шатора (padiglione), а овамо донесени архитектуром талијанском.

Обје ове врсте се спајају, и дају разне комбинације.

Гдје на кућама нема други спрат, тад може да буде, да се дио, по средини, на двама противним дужим зидовима, подигне у висини другог спрата, и тако се куће покривају на оба начина. За оване куће вели се да су »на белведер ограђене«, то јест, да је са тог »белведера« лијеп поглед.

Све су скоро ове куће петоћеличне, колико у простору при земљи, толико и на спратовима, бива, овећи простор по сриједи куће, а са страна по два омања.

Простор при земљи зове се »коноба«, а на спрату »таван«, а испод крова »подкровље« (сл. 6).

У главном простору по сриједи у коноби је сто, гдје се једе сваког дана. Тај простор служи, а и јест пролаз до степеница, уз које се улази на први спрат; зато се и зове »портик« или »ходник«. Они простори са страна у коноби зову се собе (камаре). У једној је оспрема домаћих разних јестивних ствари, те је зову »диспенза«; испод плоча у овим диспензама налазе се јаме, за човјека висине, а 1-2 м. широке. У њима се оспремају љети разна јестива, да се одрже у студени. Ваљда су некад служиле, да се у њима од лупежа сакрију, па и драгоцености домаће (сл. 7).

Оне друге собе у коноби јесу за спавање домаће чељади. По зидовима је извјешено неколико слика и икона, а по крајевима су понамјештене столице. Обично је сва коноба поплочана лијепом плочом.

На спрату су такођер са страна по 2 собе, а по сриједи једна овећа, која је главна соба у кући и најљешње украшена. При зиду, са источне стране, у тој главној соби има неколико икона, у једном или двама редовима пореданих. То су обично иконе набављене из Русије или Грчке, но има их, што су их сликали, и српски живописци. Ово зову »иконостас«, испред ког је кандило, а под њим сто, за којим се једе о благоданима и кад пријатељи дођу. С једне и друге стране иконостаса налазе се врата, за собе, као и »чизмарици«, гдје се некад вјешало народно оружје. По зидовима с других страна, виде се и слике бивших поморских капетана и бокешких једрењача, — славе и поноса српског (бокешког) поморства. Наоколо по тавану поду, при зиду, су столице, а у неким кућама, на видном мјесту, по један столић, и на њему по неколико старих књига. То значи, да су стари те куће били свештеници или капетани поморски.

У собама на спрату су постеље за пријатеље и за старију домаћу чељад. Постеље су обично модерне, зову их „кревети“, а и „одар“. Више главе од постеља виси при зиду по једна икона, и има у свакој соби по једна столица, или по који стари сандук. Ово је нај-обичније домаће покућство.

Осим кровова са купома и плочом имаде и „кров од сламе“. Кров од сламе гради се. На кући се стави шљеме, које се иначе зове „киључ“. При кључу препријечи се пруже звано „жиока“. На жиоку се распробре слама, која се превезе и утврди с пружем, а пруже притврди мликом. Ово се каже „пошлиту кућу“. Овај кров може да без измијене траје по десет година. Слама је добро збијена на стромице. Не пушта воду ни снијег. Ова је кућа топлаја, него кућа, која је покривена тиглом.

Пећи не држе уопће по кућама у Боки.

Друга зграда у двору јест *кухиња*. Она је обично поред куће, али од куће много мања, а као кућа, од камена ограђена. Дуга је по приближи библијски шир: 4, а висока од 3—5 м. Покривене су кућама или плочама. Има један или два прозора. На кухињама су димњаци. Они су у зиду ограђени, то јест, остављена је шупљина, која води на кров. Та је шупљина четвртаста, и издигнута над кровом 1 м. висине, гдје са једне стране имају малени отвори, кроз које дим излази, а отвор је покривена са кућама или плочом (сл. 8).

Овако је код бољих, а у средњим кухињама подигну неколико купа или плоча на крову, те из њих шупљину излази дим. Та се врата димњака зове „видионица“ или „фогун“. У неким пак имају врата, која се из кухиње једном дугом палицом подбочују, а над је потребно и затварају. Та се врста димњака зове „баца“.

Код сиромашнијих је кухиња у истој кући, и то у коноби. Обично тад је коноба раздјељена на двије једнаке половине. И једна и друга врста кухиња има огњиште, које је код неких од тла издигнуто, а код неких на самом тлу.

Још у самом двору имају и „магазини“. То су зграде величине као и кухиња, само што су врло мали проворчићи, и тле није поплочано. Ту стоји вино, уље и жито, као и разни пољски алати, а при мору једра, весла и др.

Осим овог, код средњих газда, има у двору једна мања кућица, такођер од камена, у вапну грађена. Ту лежи стока, а испод крова кокоши.

Код богатих ова је кућица ван двора у баштини, а и богатијима и сиромашнијима ван двора је „свињар“, гдје леже прасад. То је кућица 4 дуга и широка, а висока 2 м. Просто поплочана и у сувомеђу ограђена. Испред ове кућице има омален простор, опкољен међом, које крајеви спојени су са кућицом. Та је међа висока $1\frac{1}{2}$ м. и у том простору има једна каменица, корито, у ком се слијева храна прасадма. Тај се простор зове „обор“ (сл. 9).

Ова је кућица покривена купом или плочом.

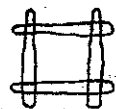
Овакви су дворови (авлије), куће и зграде (окућнице), по селима све Боке. У варошима пак и градовима још су модерније, али у главном и оне су исте, као и оне, које описах, само, што у варошима главно је, да буде кућа, а других зграда околу куће мало има, јер не треба.

У Душтици се разликују куће од ових горњих, тим, што у приземљу су им магацини, у коноби, а на спрату (поду) је кухиња у једној соби, а у другим просторима станују на поду домаћа чељад. Коноба им је у пола раздјељена, у једној половини налази им се млин уљани, а у другој спрема мреа, жита и уља. У другој кући, поред ове, је стаја за живо и за сијено. И једна и друга

од камена су у вапну ограђене, а искључиво купом покривене. Разлика је и та, што се у стојну кућу улази на таван с двора степеницама, а не кроз конобу.

У Ублима, Кривошијама, Поборима и Браћима нешто су друкчије куће. Оне се већим дијелом једноћеличне, рјеђе дво и троћеличне. Дуге су 9, широке 6, а високе, ако је без тавана (пода), 4 м., а с таваном 6 м. Ако је без тавана, тад имају двоја врата, кроз једна се уноси жито, месо, сир, брашно и др., а кроз друга улазе домаћа чељад. Тад је обично кућа преграђена плетером, тако да мањи дио остаје за жито и др., а већи за ватру и за домаћу чељад (слика 10).

Ако је кућа на тавану, тад при земљи ноћива таван, јагњад, козлад и др. Разумије се, да је за сваку врсту стокe подијељено преградама, те преграде све се затварају вратницама, које су начињене од дасака или прућа усправног и попречно поређаног. Дио при земљи тад нема но једна врата и два мала прозора. Бој је одијељен од дијела при земљи таваном, који је од хрстових дасака. Све је обично једна соба. Ту је

на спрату огњиште, које је оваково: поврх тавана постави се овако: четири одјељана хрстова дрвета. Простор између ових дрвета, напуни се ситним камењем, пак умјешеним вапном са нијеском, а површе свега плоче. И то је огњиште, а пошто је на поду, тад више огњишта нема пода.

Прозора има по два или три, који су врло мали тако, да је увијек у кући мрачно. Осим ових прозора има такозваних „пањига“, то су велике рупе у зиду и служе за разне оспреме. Ове су куће грађене од камена, неке у вапну, а неке у сувомеђи. Кровови су плочом, или ржаном сламом покривени. Обично су на „двје воде“, то јест на ластавице. — На ове куће нема димњака, већ дим свуда испод плоча иде.

Слабо има и покућства; кревет им је врло прост, на неколико овако спојених гредица хрстових, поставе сухога лишћа и на тому леже, а зими многи леже и у трави.

У Грбљу пак уз главну кућу, на неколико мјеста дограде још једну мању кућицу, у којој или, ако се раздијеле браћа, један живи, — а ако то није, тад за магацин и др. — Та се мала кућица зове *шарапод*.

4. Појате, стаје, уљаници, магацини.

Све зграде нијесу у двору (авлији). Има их и у згради. Зградом се називају све земље око куће. То су обично врти или воћњаци. Земље под кућом зову се „погнутњица“, више куће „вишекутњица“, за кућом „закутњица“. У згради, близу двора, постоји зграда која се зове „појата“. Ту се спрема трава и сијено за живо. Покривена је плочама или купама, а каменом у сувомеђи ограђена (сл. 11). У Спичу пак уз појату постоји житарица, коју зову „котац“.

Неки мјесто појата здијевају сијено у „стозове“ или „пластове“, које у Спичу зову „копа“.

Осим овог на много мјеста постоје „уљаници“ („пчелињаци“). Они су ограђени повисоком сувомеђом у коју су пободени хрстови коци, а измеђ њих, испрепријечено „срдитом“ драчом, како неби могао лупеж ускочити. Улишта су већим дијелом обла, јер се праве од хрстових стабала; у приморју четвороугаона од даске.

Осим уљаника још има „гумно“. То је простор у форми круга, лијепом плочом поплочан, а окоо ограђен зидом. Служи за врћ жито.

У Ублима иза Снјежнице, и у Горњем Ораховцу прамј Црној Гори има неколико стаја, које служе да у њима љетује стока. Ту обично о Спасов-дану издигну

с бравима, и ту обично остану до Лучин-дана. Ово се зове „издигнути у катун“.

Те су стаје ограђене на доловима, величине су: 5 м. дуге, 4 широке, а 2 високе. Облика су као куће поземљуше. Унутра имају преграде за краве, овце и козе, — па и за млад (јарад и јагњад). Стаје су покривене ржаном сламом, и кровови су им високи.

Поред ове стаје има „мљекар“. То је мала колибца, искључиво за млијeko.

Још горња бокешка села по доловима имају *трапове*. То су велике руне, ископане у земљи, па околно и изнутра озидане. Кров им је од дебелих гредица, по њима плоче, а по овим земља. У овим рупама преко зиме стоји кртола (крумпир). На крову стоји по једна полица, да би се знало, гдје је, кад падне снег.

У Кртолима, гдје је пристаниште „Око“, у Луштици, гдје је „Велики и Мали пристан“, а у Грбљу у близини државног пута, који води из Котора за Будву, налазе се *магазини*. То су куће поземљушице, од камена са вапном ограђене. У њима је дотичним селима оспрема за вино, уље и друге домаће производе.

У пољу суторинском, кујском, грбањском и малушком у Паштровићима, налазе се мали кућерци. У њима станују пољари и чувају грожђе и жито. Те кућерке зову „*кућарице*“ „*кућерице*“, а најобичније „*пударнице*“, јер пољари пударе стражаре. Једва да у њима могу два човјека стати, а покривене су обично шеваром, а и даскама. Тад се зову „*дашчаре*“.

VI. Имена.

Има много имена која су настала за вријеме Грка и Римљана, а можда и раније; на посљетку има и талијанских као на пример: „*Superbum Ascrivium*“ или „*Ascrivium*“ „*Διατρεα*“, „*Κατταρος*“, „*Πορτο Ροσε*“, „*Су-*

торина“, „*Καλιμοжи*“, „*Καρос вода*“, „*Столе*“ (*Stolium*, *Στολίη*), „*Арза*“ (*Punta d' Arza*), „*Грисполи*“ (*Gripoli*, *Grispuli*).

Као што се види, многа су мјеста задржала по Боки своја стара имена. Без двојбе још је било доста старих имена, али та су се изгубила, по свој прилици, ради важних промјена, које се догодише. Такова су имена на пр. за териториј данашње општине херцеговачке „*Енхелеја*“, за Морињ и Рисан и др. „*Диоклета*“, за Кривошије „*Labeates*“ ит.д.

Мјесто имена „*Енхелеја*“ и „*Диоклета*“, за доласка Срба у VII в. мало по мало одомаћиваше се ново име, а то је „*травунијско приморје*“, а већи дио Енхелеје, за жупана, назва се „*Драчевица*“, а мјесто гдје становаху „*Labeates*“ прозва се Кривошије. У ово доба бива долазак Срба, и из овог доба, као и из времена *српских жупана и владара*, датирају скоро више од пола данашњих имена. Такова су имена: Драчевица, Баошићи, Бијела, Крушевице, Јошица, Сумћепан, Херцеговци, Поди, Драгомир, Казимир, Морињ, Леденице, Ораховац, Љута, Шпиљари, Праћиште, Мокра Плоча, Шнаљари, Ловћен, Тројица, Врмац, Плавда, Веће, Лепетане, Луштица, Мркови, Бабуши, Радованић, Превлака, Бурашевић, Сомила, Пелиново, Дуб, Наљежић, Главатић, Главати, Вишњево, Загора, Кривошица, Побори, Ковачи, Браћи, Маини, Паштровићи, Бечић, Градиште, Прасквица, Режевић, Буљарица, св. Стефан, Тудоровић, Дуљево, Челобрдо, Ластва, Столиво, Мајдеж, Мокрине, Убли, Лици, Ратишевина, Стрп, Драгашево село, Осоје, Дугуња, Голи Врх, Ловћен, Врањај, Радоштек, Дубовица, Столиво, Наљежић, Буљарица, Хај, Нехај, Ротац, Жањице, Радок, Катич, Мишуљић, Кавач, Мрчевац, Богдашић, Шишић, Пријеради, Пријевор, Горовић, Брагеша, Бигово, Врановић, Побрђе, Љешевећ, Дврсно, Савина, Острог, Подострог, Бабац, Подбабац,

Лукање брдо, Близикуће, Настелластва, Калудерац, Заграђе и т. д.

Мјесто Драчевице, пошто Твртко оградил св. Стефан — свршетком XIV в. почиње, по Тврткову граду св. Стефану, — називати се Нови, Херцегови, Крајина новска.

Од Турчина остадоше највише имена вода, као: Диздарица, Беговина, Карача, Лонца, Скала, Убо, Караточ; путева, као: Јок Мегдан, Калдрма; кула: Канди Кула, Чардачна, Сујовића кула, Нетријебље, Зизерова кула, Балтића чардак и т. д. Поред тога Турци задржаше скоро сва ранија српска имена.

Млечићи задржаше сва српска имена, само што их поталијанчише, као и презимена, и то све у намери неби ли им се траг приметно. Тако Херцегови (Castellucchio), Бијела (Bianca), Рисан (Risano), Луштица (Lustizza), Тиват (Teodo), Моринь (Morigne), Прчањ (Perzagno), Муо (Mulla), Котор (Cattaro), Грбаљ (Zuppa), Паштровићи (Pastrovicchio), Спич (Spizza), св. Стефан (San Stefano), итд. Мало је остало имена из млетачког доба. Срби, који се доселише кроз задња четири вијека, донесоме много имена. То су можемо рећи сви одломци данашњих насеља.

Таква су имена: Сутвара, Свињашта, Сеоца, Трешница, Укропци, Богишић, Брда, Радовић, Рошић, Миловић, Никовић, Клинци, Буновићи, Вакочи, Ностањница, Папратнице, Мачија стопа, Јовичина вода, Грандовина, Зелени луг, Пољице, Звечава, Унирине, Церовик, Драгошево село, Дражин врт, Бајова кула, Степен, Клавић, Жежевић, Убалац, Велинићи, Веље село, Топла, Игало, Лучићи, Њивице, Шпуље, Шћепушевићи, Коњевећи, Србина, Потпланина, Тртор, Миокусовић, Црвено брдо, Камено, Требесин, Брајковина, Жлијеби, Сасовићи, Богљеновићи, Рујево, Зеленика, Даловина, Мељине, Пресјека, Бенковић, Вала, Клин, Ђурићи, Ка-

менари, Репаје, Мартиновић, Стојановић, Прентовић, Бенђиновић, Занковић, Новосеље, Мишићи, Палани итд.¹⁾

Као што се из горњих имена да закључити, многа су имена изведена из народних имена биља, а многа из пластичких особина, многа из облика сеоске околине и састава сеоског земљишта; многа су постала из положаја и из климе сеоске, а нека и из имена животиња, по употреби, својини, користи и др., — што ће се лако и из самих имена, која сам ја споменуо у посебном дијелу, разумјети. Она пак, која сам држао неразумљивијима, настојао сам да протумачим.

Историја насеља и поријекло становништва.

Преглед политичке историје.

Као што је познато, име Бока постало је тек у новом вијеку, јер је тако назвала млетачка република. У средњем пак вијеку она није представљала једну политичку цјелину, већ је било неколико слободних дјелова, који су се засебно удрављали.

Мисли се, да су се и у Боки, кад и у осталим српским земљама, населили Срби у VII в. Авари ипак не пушташе Боку сасвим Србима, већ Будву задржаше, као „Avatogum sipus“ са Грљем, ког, неки тврде, без двојбе и населише²⁾. У IX в. нападоше Боку Сарацени (Арапи), који морем из Африке дођоше, и разорише Росе и Будву год. 840. Развале ових градова до-

¹⁾ Групу старијих српских имена издвојио сам на темељу: J. Велчића — *Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880; Франца Конта-Висковића, *Storia di Perasto*; Херцегови Тома К. Поповића, Задар, 1881; по разним листовима, многих расправа о старинама бокешким, рано преминулог, вриједног старијара, Младена Црногорчевића. Затим на темељу важне необјављене старине „Обити лист“, који се чува у манастиру Савини, а у ком је убиљежено преко 2—3000 села, заселка и других имена са српског приморја итд. Млађа пак имена издвојио сам на темељу преко 1000 породичних читуља; на темељу исправа из млетачке доби, који говоре о свима селима Боке, па и о именима многих вода, земаља, потока итд. Исти се чувају по опћинским архивама. То су: *Registri, terminazioni, decreti, privilegi*, разни опћински списи итд. Затим су ми добро дошли и стари списи по црквама, па и народно предање.

²⁾ Фарлати V., 62; — Feier I. с. 5, 92, 94 (50, 51), III (56).

опјеше у српске руке¹⁾. Нешто касније, 867, разорише Сарацени и Котор (Ascrivium)²⁾.

Пошто се Срби настанише, Прелимир, како прича Дукљанин, још за живота, раздијели међу своју дјецу земље, и то Хвалимиру Зету и град Будиву (Кучево) са Грицули (Грбаљ)³⁾ дао, а Болеславу, бану требињском, Рисан и Драчовицу⁴⁾.

Но они нијесу у миру живјели, умијеша се у њихове распре Легета, Кресцимиров син, а племењак Прелимиров, уби оба, и завладав, повуче се у тврђаву, коју сам ограда на Трајекту (987). То је мјесто, по Јиречку, на Превлаци (Кртоли)⁵⁾.

Котор. — Котор је гад био, као и Дубровник, Спљет, Трогир и Драч, византијски темат. Ови градови бијашу осамљени, и њихово подручје допираше једва до коју стотину корака пред капије градове; остала обала, са њезиним пристанима и тврђама, и отоци бијашу у власти славенској⁶⁾.

Иако је Котор састављао византијски темат, он је ипак био „латински град“. У њему живљаху Романи, који говораху њеним нарочитим романским језиком; они састављаху своје исправе и у доба српског господства (XI-XV в.) увијек на латинском језику, и, послје диобе црква, бијашу привржени увијек римској цркви⁷⁾. У то је Самуило, бугарски, провалио и у приморске српске стране, и освојио Рисан и Котор, који 1002. бише олјачкани и пожару предани⁸⁾. Пошто он у XI в. (1005) овлада и зароби Владимира, али удавши за Владимира своју кћер Косару, поврати му Зету, Погорје и Котор⁹⁾.

Пошто Владислав, синовац Самуилов, уби Владимира 1015.¹⁰⁾, диже се стриц овога Драгомир, жуџан требињски, да заузме земље, те уз власт наслиједи и али улес Владимиров: Которани,

¹⁾ Јиречек — „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“ Prag, 1879, стр. 6.

²⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara 1838. стр. 34—35.

³⁾ Јиречек К. — „Handelsstrassen“ Праг 1879. стр. 21—22; Орбина стр. 219 (Cucievo).

⁴⁾ Ibidem, стр. 23.

⁵⁾ Јиречек — Handelsstrassen, Prag, 1879. стр. 21.

⁶⁾ Ibidem — с. 3.

⁷⁾ Ibidem, стр. 14.

⁸⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 49.

⁹⁾ Ibidem.

¹⁰⁾ Јастребов — „О православним српским старим и новим српским црквама у старој Зети“, Гл. Уч. Др. Књ. XLVIII, стр. 366—377.

одрекоше му покорност. Кад се Драгомир примаче Котору, властеле се привидно подложише. Дочекају га на отоку св. Гаврила на Кртолима, и угосто, али доцније навале изненада оружјем на кнега, и убију га. Иза овога прогласише, да се је под покровитељством Византије Котору повратила слобода.¹⁾

Год. 1018. признају сви Срби грчку власт, али год. 1040. потуче требињски кнез Војислав грчку војску. Али Византија посла војску од 60.000 војника, под водством Михаила Курсулије, да покори Србе, али Срби добише битку. Ово је било 1043. Котор заште орпско покровитељство²⁾, јер је видио, да шале није са Србима.

Удовица краља Бодина, краљица Јаквинта, нађе законца у Котору, гдје је ковала завјере да поврати сина Ђорђа на пријестолу.³⁾ Ђорђе (властели которској) повељом 15. августа 1115. придола Котору Превлаку, Луштицу, Кртоле и Пасјеглав до жупе Грбља.⁴⁾ Ово је за нас важно, јер то чини почетак нападања Боке под власт Котора.

Котор ипак уз помоћ Византинца устаде против њега и прогласи за краља Градину; њега наслиједи Радослав, који је становао у Котору, по коме он 1159. прима наслов „Кнез которски“ (Conte di Cattaro)⁵⁾, а ректор Котора од њега прима титулу „Conte“.

Савременик Радосављев био је Деса, у чијој власти бијаше Рисан. Котор, с Радославом, Перастом, Улцињом и Дубровником учини офензивни савез против Десе. Мирослав и Немања затражише од Дубровника да им предаду Радослава, што они одбише. Тад се они здружише са Барићем, баном босанским, против Дубровчана, и он нанесе Дубровчанима знатне штете. Дубровчани се обрате савезницима за помоћ, те им Котор посла Петра Болицу са 400, Пераст Милоша Шестокрмљива, са 150, и Улцињ Николу Кервија са 200 војника. Побихе се у једном селу хумском, и бана Барића у бијег натјераше.⁶⁾

¹⁾ Gelcich — Memorie Storiche etc. стр. 50.

²⁾ Gelcich — Memorie Storiche... стр. 52.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Corner 51. Ово је врло сумњиво, а Стратимировић је мишљења, да је ово Ђорђе, Вукава Неманића син, те да је година погрешна (О прошлости и неимарству Боке-Которске).

⁵⁾ Gelcich — Memorie Storiche... стр. 52, 53, 206.

⁶⁾ Ballović. 62.

Тад Котор, ослободив се Немање, поче се старати о доброталу државном и приватном. Послао одмах бијаше у Дубровник делегате, те склопи трговачки уговор 20. септембра 1181.¹⁾ Немања гледаше да на лијеп начин Котор склопи, а Котор, пошто је Византија била запослена на истоку, посла 1184. посланике Немањи да моле заштиту. Од тада Котор остао је у српској власти. Стеван Немања нареди да се Котор још боље утврди, и себи сагради у њему двор²⁾. Овим Немања ојача српско насеље по Боки, а и у Котору му удари добар коријен. Његова сина Вукана има из 1195. натпис у цркви св. Луке у Котору. За свега живота краља Вукана бијаше Котор његов град³⁾. После њега владао је и градом Котором Стеван Прво-вјенчани⁴⁾. Тад су Которани послали помоћ за крсташку војну⁵⁾. Тад се 1219. уређује српска црква, и св. Сава, први српски просвјетитељ и научитељ, поставља епископску столицу у Боци, у Превлаци, у манастиру св. Михаила⁶⁾.

Положај Котора у српској држави био је сличан положају Бара и осталих приморских градова, о чијем њему уређењу опширније говорити. Неманићи браћаху њихову слободу и дадоше им многе повластице и поклониле земље⁷⁾.

И Монголи у јуну 1241. походе Боку, преко ње се враћају све рушећи и палећи⁸⁾.

Вриједно је да споменем, да је Стеван Урош Котору даровао Грбаљ⁹⁾.

За Душана Силног, а и прије, јак је био утицај Котора на српски двор. Цар је Душан јако волио Которане и радо их гледао на свом двору и најважније послове царства им повјеравао. Краљица Јелена (Helene Marie de Courtenay) сагради 1228. год. манастир и цркву св. Франа у Котору¹⁰⁾, а Марин Которанин велики је утицај имао на српском двору, ал ипак

1) Љубић — Monumenta Slav. Merid. Из пергамене, која се налази у архиви бечком.

2) Доментијан — Живот св. Симеона и Саве, изд. Даничић (Београд 1865); Gelcich — Memorie Storiche.... стр. 64—65.

3) Gelcich — Memorie Storiche.... стр. 66.

4) Ibidem, стр. 67.

5) Горакућа — Lezioni sulle Bocche di Cattaro.

6) Јуричек — Die Handelsstrassen und Bergwerke изд. стр. 21.

7) Ibidem, стр. 72; Gelcich — Memorie Storiche etc.

8) Palacky — Der Mongolen Einfall с. 382.

9) Ф. Корнер I, 54—58.

10) Gelcich — Memorie Storiche.... стр. 85—88.

не успје, да Неманиће приведе у крило римске цркве. Јелена 1305. била је у Котору, а њен син Урош II (Милутин) потврди неке даровштине манастиру Ротцу у Спичу. Урош II 1319, дарова властели которској храм-св. Богородице на Росама и цркву св. Ђорђа, пред Перастом¹⁾. „Протомајстор, из Котора, града краљева“, Вид (Вито), овјековјечи себе и свога господара градном цркве у Дечанима, коју започе 1327, а доврши, за владе Стевана Душана, 1335.²⁾

Душан Силни на двору свом држао је властелу которску. Николу и Михајла Бућу. Михајло је 1351. одио у Млетке, као царев повлисар, да поради код дужда за савез, ради заузећа Цариграда. Никола је био знаменитији.³⁾ Њега историја спомиње као вјешта војводу и мудра савјетника Душанова. Никола је са војском которском учествовао у знаменитој битци код Велбужда (1330), која је придобила српском оружју првенство на Балканском Полуострву. У тој битци отеше Которани Бугарима заставу и крст, што краљ Стеван Дечански остави Которанима, као „вјечити знак славе и лојалне привржености“.⁴⁾

Никола је са Душаном и царицом Јеленом 1350. ходио у Дубровник, а из Дубровника у Котор. Которани послаше Душану 1351. Михајла Бућу, Брута Бишту, Јована Басеља, Гргура Римани и Вожа Болицу, који постигоше од Душана потврду за проширење границе, са Троштима, Вијелом, Крушевицама, Леденицама, Горњим и Доњим Залозима, Грбљом, Луштицом, Јошницом, Добродом до Љуте и манастиром св. Ђорђа. Ово је важно, јер се, ако и на силу, поједини божешки дјелови прикупљају око Котора; а с друге, ово је изазвало поврједу границе између Будве и Котора. Зато Душану у Будви, у име Котора, Михајл Бућа, Бруто Бишти, Марко Вагаси, Петар Бућа и Марко Драго поднесоше тужбу. Он у цркви св. Марије сакупи свој савјет и нареди да границе Котора буду од Горажде обалом до Доброте, Залаза и Леденица; затим два полутока Врмац и Луштица, Кртоли и Грбаљ, до Јаза, близу Будве⁵⁾.

У рату Војислава Војновића, хумског кнеза, с Дубровчанима, Котор приста уз Војислава, због тога га Дубровчани не-

1) Ibidem, стр. 95.

2) Ibidem, стр. 185—186.

3) Höfner — „V. Oesterr. Geschichte für das Volk“ св. V стр. 18 (Беч, 1867).

4) Gelcich — Memorie Storiche.... стр. 90.

5) Gelcich — Memorie Storiche.... стр. 99.

колико пута опсиједаху, и сваке му неприлике чиняху. Разрушише и солила у Тивту. Послије дугих преговора, а посредовањем Млечића и цара Уроша, мир се склопи 1362.¹⁾ И Урош потврди Котору све привилегије, пошто му дођоше посланици которски Јаков Бишти, Јован Бућа и Васиљ Болица.²⁾

У ово вријеме Зетом владају Балшићи; али град Котор бијаше Урошу вјеран још 1369 год., јер те године шаљаше „dominus Imperator Raxiae“ посланике у Млетке, иштући, да помогну Млечићима, да његов град Котор (sua civitas Cattari), која је опеједнут и са сува и с мора, по Ђурђу I Балшићу, његову одметнику, не падне истоме у руке. Услијед тога, а посредовањем Млечића, који запријетише њиховом елотом, Балшић би принуђен, да одуставе од опсиједе Котора³⁾. Ово је, што знамо, последњи факат везе цара Уроша са Котором, а то је било послије 18. септембра 1369., јер тад Млечић бијаше послао посланике к Балшићу, да преговара на лијече о миру, ако не жели да га силом одалечи од Котора.⁴⁾

Формални мир није закључен, али га је ипак Котор уживао под сјенком покровитељства млетачког. И кад Балшић 7. маја сљедеће 1370. г. бијаше затражио од Млечића, да му дозволи оружање бродовља, овај му жељи не удовољи, бојећи се, да тим не нанесе штету Котору.⁵⁾

У том расулу, не имајући ослободца у законитом господару, цару Урошу, Котор посла Људевиту I, краљу угарском, посланике, за покровитељство,⁶⁾ што он драге воље прими и зајамчи му слободу. Тим што се Котор ставио под покровитељство Људевитово, изгубио је пријатељство млетачко, јер они, са Мађарском, због Далмације, бијаху у борби и непријатељству. Зато се Млечићи здружише с Балшићима и Николом Алтомановићем, обећајући Балшићима Драчевицу и Котор; а Николи Стои,

Млсци и Људевит приметнуше рат, а те 1378. г. Котор би освојен и опљачкан од Млечића, 14. авг. 1378.⁷⁾

¹⁾ Види моју радњу „О херцеговским Војновићима“.

²⁾ Корнер I. с. 64—68.

³⁾ Јуричек — Die Handelsstrassen... стр. 22.

⁴⁾ Гласник, 55.

⁵⁾ Гласник, 56, 57.

⁶⁾ Матковић, I. с. 24.

⁷⁾ Gelsich — Memorie Storiche... стр. 119.

У дуждевој палачи, у „Sala dello scrutinio“, с десне, над прозором је слика, која представља заузете тврђаве которске, насликана од А. Вићентио¹⁾.

Ово је важно, јер, по Баловићу и Корнеру, било је узроком да многи Которани оставише своју родну грудну, а иселише се у средњу Италију.

Оставивши посаду у граду и тврђави, Млечићи повјерише управу Пераштанима.

Дубровчани те године послаше посланике Људевиту, и замолише га, да Котор не постане центрум млетачким против Далмације. Которанима дође у помоћ Антуј Фијески, са три триреме ђеновешке, али то Котору неби од користи. Млечићи ухватише једног Дубровчанина у Котору, а Дубровчани за то послаше Стевана Сорга са неколико бродова, да затвори залив бовешки и наредише му да заустави све лађе, што би ходиле за Котор, и да запали све оне које неби послао у Дубровник. Посада которска посла Марина Бућу, да затражи од Твртна, бана босанског, помоћ против Дубровчана. И Твртко нареди да се запријечи живеж за Дубровник.²⁾

А Дубровник, потпомогнут од једног ђеновешког бродовља, па и од Балшића, посла 4 брода под заповједништвом М. Менце, а исто толико и ђеновешких, да опеједну Котор, док Балшићи пљачкаху Грбаљ, Солила, Кртоле и Тиват.³⁾ И племство се которско, не имајући куд камо, под водством некога Матеја и Медоја (1379), побуни се, прогласивши се још једном под заштиту краља угарског. Дубровчани, рад тога весели, послаше посланике Јована Лонга, да честита Котору, који се тобож довинио слободу, а онамо Дубровчани сами дигоше Котору трговину соли.⁴⁾ Племство се которско опет подиже на владу, што би жао Пераштанима, јер им је Пизани био дао управу и хегемонију над млетачком Боком.

Мир би углављен у Турину ⁵⁾/₁₆ августа 1381. Једна тачка тог мира би, да Котор буде предан Људевиту.⁵⁾ Тад бише каж-

¹⁾ Paoletti „Il fiore di Venezia“; — Fontana, св. II. стр. 92; Zanotto — „Palazzo ducale“, св. XXXVIII. „Presa di Cattaro compiuta dai Veneziani nel 1378.“ — стр. 4.

²⁾ Гласник XII, 63.

³⁾ Матковић стр. 29 (15. јула 1379).

⁴⁾ Матковић 29. (20. јуна 1379.)

⁵⁾ Glasnik XII ad 1382.

њени Паштровићи, који помало Млечиће, приликом освојења Котора, две тврђаве им бише разорене, бише лишени свих привилегија, попаљен, народ побијен, а један дио побјегне у брда, одакле се опет поврате на згаришта.¹⁾

Људовит потврди Котору сва права и привилегије.

Међутим Твртко (1382) у Драчевици огради градић Св. Стефан (Херцегнови), скупи војску у Драчевици, а Котор престрашом посла 1385. Твртку посланике Јована и Марина Буђу, Луку Драго и Николу Болицу, са налогом, да Твртку предаду Котор, а он да им потврди привилегије. Твртко их најприје прими љубезно и потврди им привилегије.²⁾ Доцније огласи да је заљев божешки отворен републици млетачкој, и подвргну Котор, [у односима трговачким, Млечима.

За љубав Тврткову, Которани се завадише с Дубровником, ухватише двије дубровачке лађе. Дубровчани позову Балшиће у помоћ, а они послаше 5 галија и 3000 војника под Михајлом Бобаљевићем (Bobali), који се искрца на отоку св. Гаврила, стаде ударати на Котор³⁾, који морале све повратити, што је одузео био Дубровчанима, а Бобаљевић диже војску, пошто би утаначен мир. То не би мило Пераштанима, али им Которани, и ако у невољи, поносито одаратише, да ни савјета ни њихове помоћи не требају.⁴⁾

Ова размирица не поремсти ни у чему однос Котора према Твртку, који о свом трошку, у шкверу которском даде саградити галије.⁵⁾ У то пада независност српска (1389), и Твртко због јунаштва даде Влатку Хранићу, који у Новом Пазару дочека Турску силу и присили је да се повуче,⁶⁾ као награду да буде господар хумски. и да има право на заљев Которски.⁷⁾

¹⁾ Препис аутентични В. Спинола од Курје Апост. Коморе 13. новембра 1616, — и други без датума, Јосипа Замбона, нотара. — Memoria F. Bembo Cap. del Golfo 4. априла 1423.

²⁾ Корнер, стр. 69; Фардати I., — Архив XIII. 79; Љубић — Ogleđalo; — Lucius, De R. Dalmatiae I. V. c. III.^a

³⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro стр. 132.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ „ „ стр. 133.

⁶⁾ Durando — Notizie storiche, geogr. e stat. sulla Bosna etc.; Љубић — Ogleđalo.

⁷⁾ Јуричек; Корнер I. 74; Орбини, 300; и т. д.

Твртко умрије 1392. Котор се смрћу Твртковом користи, те се прогласи слободним.¹⁾

Иза тога Балшићи, без икаквог обзира поведоше војску преко Грбља, Солина, Кртола и све Луштице, пријетећи, да ће и на Котор ударити, због тога Которани се обратише млетачкој републици за заштиту, нудећи јој и Котор и околину.

А тада се и Балшићи бијаху Млечићу обратили за помоћ против Турчина. Зато Млечићи, јер знадијаху да је Котор и онако прије или послје њихов, одговореше, да, уз највећу љубав, немогу Котор примити у поданство.²⁾

Которани се тад (1398) обратише за заштиту и покровитељство Ладиславу Напуљском, који се ожену беш Маријом кћери Људевита Угарског и тражаше као Људевитов законити наслѣдник круну св. Стефана.

Колико је пак Ладиславу мило било, што му је Котор под заштиту приступио, види се из рескрипта од 29. августа 1403., гдје се у закључку вели: „intendamus ipsos (Которани) sicut fideles postros alios bene et amabiliter pertractari,“ и даје им разне привилегије и права. Али он позват за своје ствари у Италију, остави Далмацију, и више се не врати.

То потаче Дубровчане, да пакосте и освећују се Котору.³⁾

Дубровчани послаше против Котора неколико галија, али их омете босански краљ Остоја, који⁴⁾, чујући да је Котор замолио покровитељство млетачко, навијести Дубровчанима 13. септембра 1405., да се не смију пачати у которске ствари.⁵⁾

Али тада се појави нови непријатељ — Сандаљ, потомак Влатка Хранића, кому Твртко 1389. бијаше даровао Хум, са евентуалним правима на заљев которски.⁶⁾ Сандаљ тражаше и Будву. Догоди се, да су Балшићи, добив дозвољу, 30. децембра

¹⁾ Корнер I. c. 71. Орбини, 300.

²⁾ Glasnik I. c. 160—161. . . „ita est rei veritas, quod nos semper habuimus et tenemus illam communitatem in nostros benivolos et amicos, et inter alias istarum partium amavimus, et amamus et amare dispositi sumus. . . . et propterea ipsi sunt bene sapientes et poterunt super modum providere, secundum quod eis videbitur opportunum.“

³⁾ Матковић. Prilozi стр. 42.

⁴⁾ Авт се налази у Трибуналу у Котору.

⁵⁾ Glasnik XII, 217.

⁶⁾ Вучетић — Odnosaji sa bosanskim velikašima (Program dubrov. gimnazije — Pretner 1875).

1406. да станују у Будви, као грађани млетачки, уротили се и прогласили господарима града, и спремни да га бране под сваку цијену. Млечић, пошто му је у интересу било, задовољи Балшиће, и даде им будву и 1500 дуката годишње у замјену за Скадар. (6. јула 1408).

Млечи јавише Сандаљу да они још не мисле заузети Котор, ако ће их примити као посреднике мира. Али сваки покушај би узалудан. Сандаљ, добив новаца, пошто је продао Млечима тврђу Островицу, скупи одмах војску, да навали на Котор. Млечи пак, на молбе Которана, послаше неколико галија; а чујући, да је последије Сандаљ сакупио 5.000 Турака, склопише примирје, да од соли Сандаљу дају 6.000 дуката Которани, под ујотом, да од овога даде Балшићима оно, што имадјаше да даје Котор.¹⁾ Балшићи опет пођоше даље. Од Млечића затражише Бар и Скадар. Препирке су трајале двије године, а би и више, да Сандаљ за посредника не приступи. Мир би склопљен 26. новембра 1412., по којему се даје Будва и околина на уживање Балшићима, одричући се сваког даљег изискивања, док Сандаљ обвезиваше се, прискочит Млечима са оружјаном руком, ако би од Балшића били присиђени ратовати.²⁾

Пошто је Сандаљ тако за се добио Млетке, а незадовољан са 6.000 дуката од Котора, затражи двоструко. — Пошаље четири посланика у Котор, да му даду 12.000 дуката.

Обратише се Млечићу Которани за помоћ, али би узалуд. Пошто Млечић у јулу 1419. зарати с Балшићем, било му је од користи имати Котор; зато га под владу св. Марка примише 25. јула 1419. Тад, вели Баловић, једногласно нијесу желели млетачку владу; — једни жељаху Балшиће, други Сандаља ил Турчина, неки Напуљ, неки Мађарску и Рим, а већина св. Марка, која и превлада.

Млечић се обвеза за Котор плаћати Сандаљу односну своту дуката, а Котору управу и администрацију даде племићску, да ужива сва права и привилегије од српских владара удијељене. Дође у Котор Петар Лоредан, капетан зајева, да формално зазме посјед. И 25. јула 1420. ношена су процесionalно по Котору одличја которска и кључи града. Заклетву вјерности положише предтавници града Котора, Павле Бућа, Марија Бизанти, Лука Драго и 40 чланова Великог Вијоћа.

1). Glasnik XII, 363.

2). „ „ 352, 357.

Михољски збор. О опсегу старог Котора видну је улогу нско вријеме играо „Михољски Збор.“¹⁾ На Превлаци, у Кртолима, за Стевана Првовјенчаног, српски великаши основаше величанствени храм св. Арх. Михаила, ког, како народно предање казује, порушише Млечићи свршетком прве половине XV в. (1441). Михољски је збор заузимао солицко поље уз остаду равни кртољскога и тиватскога поља, од кртољског затона до грбаљске жупе, другом повученом с Груда под Побрђем све до Цареве ливаде: Превлаку, Брда, Врдишта, Страдиоте и Оток, па све Кртоле и Душтицу и грбаљске брегове у Ђецеву до Штилетово гувна. Затим сав простор између Калимана и Верига, с једне, и ондашње св. Троице (данас тврђава Троица), па настављајући се билом високих гора, преко Пасиглава и Могорриша на Веће брдо до Плаве, с друге стране. У овом су простору била мјеста: Ковач, Мрчевац, Бобовац, Богдашићи, Тиват и Ластва.

У области Михољског збора насељење је било многобројно. Бобовац је врло стари град; Страдиоти били су познати Грцима у VII в. за Ираклија; у IX, X, XI и XII в. овај крај је био врло знаменит, кад се Доња Зета, више од свију српских крајева, дотицаше вањског свијета, нарочито за краљева Владимира (1010-1015), Бодина (1080-1102) и Борђа (1115). На Превлаци, која се у то доба спомиње као „locus Trajectus“, умре од кузне болести, и би укопан са синовима, Легета Кресцимиров у X в; он је био саградио замак (Castrum—Castello), од којег је до данас висока кула у превлачкој т.зв. Бискупцији одржала име „Каштио“, који спомиње Дукљанинов летопис. На Страдиотима, у цркви св. Гаврила, која као да је опстојала у IX в., убијен је краљ Драгомир, Хвалимиров, сестрић дукљанског краља Владимира, у XI в. Превлака се опет спомиње у уговору омишког кнеза Николе с Которанима, од г. 1167 (a Molunta usque Trajecti). У сусједном Тивту, омишеном боравишту Агронове удовице Теуте, у доба опстанка превлачког манастира, и иза тога, имају своје љетниковце дванаест властеоских породица которских. Ондје су још спахилуци с дворовима и с тамницама кнежева (Conti) Периновића, Марићевића, Луковића, Трипковића,

1) „Михољски Збор у Боки Которској“ од Младена Црногорчевића: — Ту је опширно и врло лијепо наложено, а ја спомињем само толико, колико је потребно за ову радњу.

Папића, Бескућа, Верона, од којих неки, већ измаком XIV в., помогоше крвнитој власти михољског збора.

Догађаји, који се од XIV в. рањивијају, доносе тешке пошљедице Михољском Збору, које су изазване ревношћу и тежњом римских мисионера, да припаднике Михољског Збора укрило римске цркве преведу. — Божели и данас причају, како већ рекох о тому, како Млечићи послаше Друшка Которанина, који отрова 70 превлачких валуђера, — а иза тога, како манастир Млечићи топовима са земљом сравнише.

Осим Котора и Михољског Збора, кроз ову периоду видну су улогу играли Пераст, Будва и Паштровићи.

Пераст је био савезник Дубровчава, Котора и Улциња у септембру 1154. и послао им био војску под својим „chiefalioи“¹⁾ Милошем Шестокриљем, против Барића, бана босанскога, ког Милош са савезницима и побјеђује. Пераст је много пута велике несреће претрпιο. Тако су га Сарацени, Симеон бугарски (926) и Монголи запалили и разорили.

Али и опет се је подигао, а Неманићи му указују велику љубав. Пераштани прате Силног Душана у ратовима у Македонији, у Арбанији и Епиру. Душан Силни поправио им је цркву св. Георгија на острву прама Перасту, и дао неке земље. Пераст се предава Млечима 1365., а они му дају управу над млетачком Боком. Тад Пераштани ратују против Мађара, али ови се 1381. враћају у Котор, те тада би Пераст огњем и мачем уништен од савезника Људовитових. Од тад Пераст редовно шаље у Млетку своје посланике, који се зову „nuntii“, а од 1588. „ambasciatores“, те тако траје све до пада републике.

Будва, последије пада Византије, подвргну се владама српским. Пераштани је 1367. предадоше господарима Зете, а Балшићи је уступише 1398. Млечима, који последије припознаваху над Зетом суверенство турско, на рачун Будве шаљаху неки харач Султану²⁾. Стару Будву, веле, да Сарацени разорише. Опет се подиже. Будва је била сјело епископско до 1570³⁾. Будвани имаху своја Солла (Лагоштицу), за која Которани бадива мољаху Млечиче, да их за себе 1406. присвоје, пошто

¹⁾ Та је ријеч замијенила ријеч „внес“ или „војвода“ за грчке владе, а 1500 г. догађајнице Пераста заједњују је са „капетан“, — а данас „начелник“ (podestà).

²⁾ Орбини. (182), Büsching. 245 — Buthama.

³⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1907, стр. 94.

већ годину дана прије Млечића бијаху изабрали свога начелника за Будву (locus denominatus la Gostiza, qui locus est in capite Salinarum Buduae — List. V. XCII.).

У Паштровићима су прије Христа становали Илири. Потпадоше у V в. под Ост-Готе, последије под Аваре. У VII в. за Ираклија, а нешто и последије, спушти се дванајест српских племена Паштровића, те запремише простор уз морску обалу од Будве до Спича, а њихов се нови положај по њима назва Паштровићи, који бијаше само мали дио Дукље. Морали су одмах да мисле на одбрају, јер већ у IX в. осјетише тешки ударац сараценски, о којима вели Порфиригенит, да са четрдесет бродова, под водством Гелбе, тад оборише и освојише Котор, Росе и Будву. Иза смрти великог жупана Бодина, Дукља с Паштровићима подпаде под Грке. Тек их Стеван Немања опет српским земљама припоји, те тако и бише за свих Неманића. Повељом од 15. марта 1305 (1307) у Котору, Стеван Урош потврдио је калуђерима у Паштровићима нека седа и неке земље, те му их мајка бјеше оставила за манастире и цркве у овом крају. Иза смрти Душанове у Зети се појави династија Балшића. Кад добише Зету доњу до Котора, тад добише и Паштровиће. Ђурађ Балшић стече 1367. Будву; узме наслов „Будванског кастелана“, те с браћом узме наслов „baroni della Schiavonia marittima“, „барони поморски Србије“. Последије Балшић и Паштровићи играху видну улогу у питањима града Котора, ради чега љуто настрадаше, како смо горе рекли. Год. 1386. Будва и Паштровићи осјетили су турски нападај (за Ђурђа Балшића). За Балшо III Млечић добије Будву и Паштровиће. Балшо је III основао манастир св. Николе у Прасквици, јер у Будви 20. децембра 1413. издаје повељу прод много свједока за градњу тога манастира¹⁾.

Деспот Стеван Лазаревић бораше се с Млечићима још 1422. У том рату Паштровићи се одметну од Стевана и придруже се Млечићу. У децембру 1422. војска деспотова би потучена, а у марту 1423. Паштровићи, осим Кастеллашванаца, сакупе се на збор, на Дробноме Пијеску, те одлуче, да признају млетачко господство, и да му положе зајетву вјерности, али да придрже себи неке повластице. Изабраше зато дванаесторицу своје властеле, да пођу на млетачку галију, којом је заповиједао Франо Вембо, војвода на мору (Capitano generale del Dolfo),

¹⁾ Јиричек — Споменци српски 1892.

и да с њим уговоре погодбу вјерности и предаје. Та властела бијаху: Дабистрић, Алексић, Радић, Милковић, Иванић Русанић, Иван Рашковић, Калађурђевић, Новак Црнац, Петар Главоч, Горач Буран, Кањоп Мацедоновић, Цариној Новаковић, Близак Вацанта, Драговић Радич Тудоровић, Бабјан Буљановић и Новак Томић. На галији с Бембом уговореше погодбу „слоге“ 4. априла 1423. Овај је уговор потврдио дужд млетачки, Фрањо Фоскари, у Млецима 14. маја исте 1423. године.

Кастелластва се предаје пак Млечићу тек 1442. године. Они у септембру 1442. пошљу своје посланике млетачком провиднику, Марку Гену, у млетачки ово, који Млечићи бијаху поставили против Бара. Изјавише да долазе, да предаду Каштио са 50 домова, уз признање њихових повластица. Млечићи им признаше све њихове обичаје и право, да бирају своје суце, потврдише им све непокретнине, земље и међе, а они се обвезу, да ће подложни бити у свему млетачкој власти у Котору, и да ће свако, од 50 кућа, изузев пет, плаћати Млечићима по једну перперу на годину. Фрањо Фоскари, млетачки дужд, то им потврди 14. августа 1443, па опет 1607 Иван Бембо пред Будвом на својој галији 3. јуна, и то на молбу Кастелластванаца.

Херцег-Нови. Као што се види из ових кратких историјских цртица, Млечић је успио, да прије половине XV в. под своју власт приведе сву Боку данашњу, осим крајева око Рисна и Херцеговога, који признаваху власт босанских владара. Краљ Твртко је 1382. саградио св. Стефана (Херцегови) у Драчевици, и у Суторини „солида“, Овај крај дарова свом јуначком војводи Влатку Хранићу, којег Сандаљ, потомак Влатков, као своју земљу тражио је и добио био. За херцега Влатка 1482. навалише Турци и опћину херцеговску освојише¹⁾, те 180 м. над морем оградеше Тврђаву, којој Шпањолци год. 1538., кад им западе у руке, надјенуше своје име, те се и данас зове тврђава (fortezza) „Шпањола“²⁾. Друго мјесто прам Херцеговому био је Рисан, који је за Немање његовој држави био наспрам Котору погранично мјесто³⁾. Хаџи-бег, санџак триковски, 1483. и у почетку 1484. освојио је Рисан⁴⁾. Дакле, док првом поло-

¹⁾ Hercezi sv. Save od Bartula Porarića, Spljet 1895. стр. 102.

²⁾ Херцегови од Т. К. Поповића, Задар, 1880; Годшњица Ниволе Чуића 1877, од Челе Мијатовића.

³⁾ Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro — Gelicich, стр. 53.

⁴⁾ Ibidem, стр. 183.

вином XV в. Млечић је успио да под своју власт приведе југо-источни, како видјесмо, дио Боке, дотле у другој половини истог XV в. сила турока осваја сјеворо-западни дио Боке, бива Херцегови и Рисан. Млечићи настоје Турцима ово мјесто отети, а Турци опет њима.

Још, откад оне 1458. Стефан Царновић и Георгије Богојевић, вијештали Пераста, бијаху пошли у Херцегови, као посланици на двор Херцега Стефана, те их он оба уби, отац Пераштани мрче и кривим оком гледају крајину херцеговску; а одмах тога пута, разљућени, дигну војску и у Драчевици жива ухватише Херцега Стефана, и били би га погубили, да му неки богати Дубровчани живот не измолише. А откад Турци крајину херцеговску и рисанску освојише, још се више Пераштани истичу и као најбољи јунаци одликују. С Турцима су се више пута борили. Тако на дан св. Вита 1545. на Кумбору знаменита је била битка између Пераштана и херцеговских Турака, гдје их Пераштани, наоко их издаше Которани, добиједише. Зато Селим II 1570. шаље војску на Пераст, али ју Пераштани одбише. У то, у битци код Лопанта, одликују се стјегиноше. Пераштани, и као уздарје траже од Млетака, да им освоји Херцегови.

Влада им млетачка на то обећаје многе земље у опћини херцеговској, а 1572. Млечићи, под водством конта Мартиненга, настоје освојити Херцегови, али им би узалуд. Међутим Хасан паша гради тврђаву „Врбањ“ на ргу од Кумбора, коју Млечићи освојише и разорише 1572., и то највише помоћу Пераштана.

На 22. јунија 1624. ђемије из Туниса и Билерте, на броју 16, оплијенише куће и цркве у Перасту, и много народа заробише. — Млетци Перасту притјечу новцем и пријатељством, а сами продају бродевље, да откупе робове, и моле владу млетачку, да их пресели гдјегод у Италију, али их она од тога одвраћа, с разлога, да, гдје отиду, ноће бити славни Пераст, а ни они Пераштани, најмилији поданици републици. Они послушаше и поправеше свој град. Год. 1649. савјетују републику, да освоје Рисан од Турака, који збиља би освојен 1654. Турци, да се освете Перасту, предвођени бившим диздаром рисанским. Мехмедагом Ризванагићем, ударише на Пераст, али сви погибоше, па и сам Ризванагић. Котор избављају 1657. од Турака, а мало послје заустављају и побјеђују пашу босанског. Год. 1670. Јусуф са 6000 Турака настоји освојити Рисан, али му Пераштани

не дају. Год. 1684. тјерају Турке из Мориње и Убала, а међутим и Кривошијани изгоне Турке из Дврсна¹⁾.

По њихову наговору папа Иноћент XI и Млеци са Перантанима и Доброћанима скупише бродовље, које, под повједништвом генерала Јована Корнера, 1687 на 30. септембра, а са великом помоћи свих Босаља, Херцеговаца и Црногораца, освојише од Турака Херцегови. И тад сва Бока, послѣје неколико стотина година, налази се под влашћу лава св. Марка.

Док се ово у сјеверо-западном дијелу Боке збивало, у југо-источном дијелу долази до рата између Млечића и Високог Стевана, који се јавио као наследник Балшића. Млечићи Стевана разбију и заузму Скадар год. 1423. Млеци задрже св. Срђ, Улцињ и Паштровиће, а Стефану остане Дриваст, Бар и Будва²⁾. Овај је уговор Стеван потписао 1426. у Сребрници, у Босни.³⁾

Год. 1427. иза смрти Стеванове постаје зетским господаром Стеван Црнојевић, који одабира Жабљак за своју престоницу.

Послије 1441. Будва се предала Млечићима, а с уговором у Скадру од 1444. присиљен је Стефан, да уступи Млечићу послѣје Грбаљ 1456.

Кроз XVI и XVII в. многа су зла и несреће Боку и Котор снашла. Одузет је Котору Грбаљ, Грбљани Турчину харач дају, а од Грбља је већи дио которских племића живио. Год. 1537. Бока страда од потреса, а 1539—40. Хајредин Барбароса, у служби Селима Величанственог, роби и пали по Которском заљеву. Са деведесет галија и 30.000. војника, у августу 1539. изненада провали у божешки заљев, те, освојив Херцегови и Рисан, навали на Котор за ректора Јована Матије Вемба и епископа Луке Византа, али Которани одбише непријатеља тако, да се 17. августа морао натраг повратити. Год. 1563. Бока опет страда од потреса. Тад паде од потреса 160 кућа, а погину 150 становника. Год. 1569. Турци опет ударају на Котор. Тад је Будва разорена, а турских је 300 галија водио Пертаус, али ректор которски Захарије Соломоније није се препао опсаде, и ако се нашао био издајца капетан

¹⁾ Storia di Perasto од Франа конта Висковића, стр. 162.

²⁾ Ковачевић-Јовановић „Историја српског народа“ Београд, 1891. I. стр. 28—29.

³⁾ Ч. Милатовић — Деспот Тураћ Вранковић, I. стр 318—324.

Тројан, да отвори непријатељу врата, такозвана „porta Flumena“. Томе се ушло у траг, и Турчин је био присиљен на узмак. Опет 1572. Турци са сува ударају на Котор, али Соранцо са Которанима одмах их одбија. Најдуже су Турци опсиједали Котор 1657. за рата кандијског, и то санџак Ченгић-Херцеговачки са нашом скадарским на 30. јула је Котор опсијео. Било је 13.000. војника; и већ 2. августа удари на град. Док се ово збивало, дотле Антоније Вернардо, млетачки дужд, прискочи у помоћ из Задра. Опсијед је два мјесеца трајала, а Турчин се 2. октобра повукао.

Год. 1667. и 1729. Бока страда од потреса. Тад су многе куће порушене, 30 душа погинуло, а неколико се стотина ранило.¹⁾

Грбаљ се сасвим Млечићу предао за зетског митрополита Марларија, 1647., а Маини и Браићи тек 1718. Још Бока сва неби под Млечићем, јер манастири Стањевић и Поборски, у оних планинским остатцима, не само што остају под црвеном јурисдикцијом, него и у власти црногорских митрополита, за свега владања млетачког (1797), па и даље сво до 1838.

Махмут паша год. 1785., враћајући се са војском из Црне Горе, прође преко Браића, па у Паштровиће.²⁾ Том приликом зауставио се у околини Кастелласте. Одоше му на поклон неколико првака паштровских, које он погуби. То је било између 29. и 30. јуна 1785. Тад је и многе куће запалио, почињући од Режевића до Мочвара (Paludi), који је пожар могао ублажити један брод, који је био зором на обалу, да је хтио из топова палити, али се послѣје дознало, да је био заустављен по савјету неког колунела Минде, човјека сурова и необразована. Заклонише Паштровићи своје старо и нејако, и женско, на островчићима „Перацић“ и „Катич.“ Пред вече Махмут крену војском за Бар, а собом као сужње одведе 17 Паштровића и 3 Браића, које на „жељезници“ стрѣљаше, али опет један умаче, по приповиједању кога је каноник др. Којовић прибиљежио. Тад је Махмут паша наредио, да се сруши и кула Бошковића. Послѣје је поправљена. Опет су Турци Паштровићима пријетили. Зато је Млечић посаду послао, Петричевић са Вокезима дошао, Александар Накићеновић са Новљанима, чете Луштичана, Кртољана и других опћина. Заметну се битка код куле Бошковића. Тад је

¹⁾ Schematismus-Diocesis Catharensis pro anno Domini 1907. стр. 10—12.

²⁾ О овом види бљеже др. Антуна Којовића, каноника у Будви.

погинуло 27 Турака, а око 60 рањених. Још су се једном 10. маја 1786. Паштровићи и Будвани огледали с Махмут нашом.

12. маја 1797. паде за увијек млетачка република, која је опстојала за 13 вјекова. Аустријски генерал Рукавина заузео Далмацију и Боку 1797. у јулу, а са уговором у Пожуну 26. децембра 1805. даде опет те земље Француској, али прије, него их је генерал Молитор заузео, Сењавин, руски вицеадмирал, заузео Боку.

По Тилзитском уговору 8. јула 1807. морала је Русија Боку предати Француској, а кад се цар Александар опет подигао против Наполеона, силази црногорски владика Потар I 9. септембра 1812. и опсиједа Будву, која му се и предаје са свом околином. Један одјел Црногораца опсиједаше Котор, а други удараше на батерије француске у Веригама, а трећи на батерије у Порто Росе. Ставовници Доброте, Пераста и Прчања изгоне непријатеља. Здружени Црногорци, Бокељи и Енглези освајају Херцеговину. Године те 1812. диже се 500 Француза и пандура и пођоше на Паштровиће, те мушкеташе два калуђера из Прасквице, именован Петронија и Димитрија, и једног од простих људи — главара. Након генерал Gauthier предаје Енглезу 27. децембра 1813. Боку, а три дана послје Енглези је предају Црној Гори, Бока се сједињује с Црном Гором, и добија привремену управу.

Године 1814. коначно би продана Аустрији, под којом је и данас. Бока се против тога бунила 1869 и 1881.

Поморство, самоуправне области, њихове уредбе, просвјета, култура и народне школе у старије и новије вријеме.

Да добро просудимо и опијенимо насеља бокешка, њихову слагу, живот тјлесни и душевни и све друго неопходно је потребито, осим другог, да у кратким потезима истакнемо:

а). Поморство. — Познато је да су још Илири ових области били добри морепловци и гусари. Римског времена Бока (Суторина) је била пристаниште. Од тада је Бока била увијек знаменита поморска област. За Неманића поморство бокешко још боље напредује; изван Боке имају своје бродове (fusta) за одбрану од гусара, нарочито Омизана и Неретвана, који се већ у XII в. обвезују Котору, да неће узнемиравати бродове између Модунте и Превлаке (а Mohunta usque Traiecti). Такав је био уговор

омишког кнеза Николе од г. 1167. Али су се уговори често обнављали, што значи да гусарење није престајало.

Колико је пак поморство у Боки развијено било, доказ је најбоље тај што су већ 809. поморци бокешки саставили своје друштво, под именом „бокешка морнарица“, којој је циљ био узajамно подпомагање у свим потребама и негодама, колико породичним, толико домовинским и вјерским. Она је била поморска сила Боке и Котора, и у доба млетачког господства, а као таква призната и од владара српских. Имала је привилегије на тржиштима у Венецији, у Леванту и сусједним лукама далматинским. Играла је у средњем вијеку видну улогу. И данас ова установа опстоји, али данас само што својим руком и богатим оружјем опомиње на величину и богатство Боке, кад бијаше под Неманићима и Млечићем.

Поморство у Боки морало је да буде војничка одбрана и против Млечића и против Дубровника у свим оних ратовима, које они против Боке вођаху. Откад Млечић Боком завлада, поморство бокешко морало се борити чешће против Турака. Која је живавост помораца бокешких била, колико ли поморство у трговини поодмакло било, довољно је да напоменем, да је мала комунинал паштровска извојштина од млетачке републике 27. октобра 1811. посебно мјесто на „Riva dei Schiavoni“ у Млетцима, где је само паштровским лађама дозвољено било пристаниште.

Под Млечићем бокешко поморство везипаше исток са западом. Оно је пре у мирно доба представљало трговачку, а у ратно доба ратну морнарицу, нарочито у борби против Турака и гусара из Грчке. У бугарштинама Богвишевим и у Качићевим „Разговорима угодним“ опјевани су многи Бокељи у борби против гусара. Бокељи су подигли руску трговачку морнарицу. Први адмирал руске црноморске флоте био је бокешки поморац кнез Марко Војновић, који је основао и прве поморске луке у Каспијском Мору. У ранија времена сва је младост бокешка ходила на море. Бокешко поморство извозило је из Боке коже, пелим, ловор, каштрадину (суво месо), уље, вино и др. Најважнија им бијашу пристаништа Цариград, Николајево, Атене, Венеција, Бонова, и уопће Леванат, а Леванат зваху источни дио Средиземног мора, Егејско море и Архипелаг. За ратова између Порте и Венеције прекидаху тај свој ток најпретежнијег саобраћаја, те се људи киваху западној обали талијанској, камо су наплазили на већу утакмицу а мању добит.

Кад је Вук Караџић био у Боки, бокешко бродовље цињено је на 30,000,000 форинти. То велико богатство доказ је колико је цвјетало бокешко поморство. О њему још свједочи криве, у њима завјети и куће. Напретком поморске науке, поморство бокешко напусти обале Средиземнога мора, а запови око Африке, у источну Индију и у Америку, па и у Аустралију. Многи се Бокељи тада знатно обогатише, и капетани и мрнари враћаху се дома са знатним иметком. То је био врхунац поморске моћи и сјаја Боке. То је било крајем 18-ог и почетком 19-ог вијека. У то припада Аустрији. До тад слабо познату аустријску заставу Бокељи изнесоше у најудаљеније крајеве свијета и прославише је.

Први ударац бокешким једрењачама зададе парна лађа, јер у почетку наста несразмјерна утакмица, а последице тешко понижење, које упропасти Боку. Други ударац зададе установа у Трсту аустријског Лојда, кога и влада обилато припоможе. Наста расуло бокешког бродовља и поморства.

Поморци бокешки предаду се Лојду, енглењцима, руским, америкашким и другим друштвима, гдје и данас служе, али то је велико зло, јер чји крух једеш, онога и цјесму појеш.

Дјечаци од бољих кућа у поморству се учашу у старо вријеме у Венецији, Јакину, Ливорну, доцније у Лиону, Марсељу, Кардиџу и т. д. Сиромашнији учили су се код римокатоличких калуђера у Савини, Топлој, Паштровићима, а многи и на самим бродовима. Под Аустријом отворише се поморске школе у Котору, Дубровнику, Трсту, Малом Лошњу, и фондационална школа у Србини код Херцеговога, једина у српству поморска школа.

„Мали“, што би свршио школу, укрцао би се на какав „патентни“, обично туђи брод, на кому би најприје био постављен за „малог“ (mozzo, mousse). Требао је да помаже мрнарима у овему на броду, да послужије капетана и све на броду старије, слиједи поворавајући се свакој наредби. Могао га је сваг казнити, како му се свиди. Није залуд речено „треба јести мрнарски крух, а лако се закапетанити“, или „ко се не навикне слушати, тај неће умјети ни заповиједати“.

Послије године двије био би унапређен за „младића“, последије, према својим личним особинама и напретку у поморству, за мрнара, па крмара и боцмана, а најпослије положио би и поткапетански испит. Тад би добио „патенту“ и имао право

да носи високи кљобук (цилиндар), те чекао реда да води брод као самостални капетан.

Неки су своју жену и дјоцу код куће остављали, а неки и собом водили. Право је имао само капетан, да га жена прати на големој пучини, а тим се правом служио обично, ако је његова властитост био брод. Оне би обилате са својим мужевима цијели свијет, и видјеле тешке по мору опасности и несреће, ради којих је било и грозних случајева, наиме да пропадне цијела породица. И дјеца су се рађала на броду. Отац би их крстио; па, кад би који члан и умро, отац је морао то своје дијете својим рукама сахранити и опијело очитати, јер он је на броду био и капетан, и поц, и судија, и све. Он га је заводио у матицу, а, кад би се вратио у завичај, предао би те записе свом пароку, који би их увео у своје матице, ако их је водио, а ако не, тад би убилежио по странама црквених књига, као што је се догађало. Ако није капетан то знао написати, тад је на уста попу казивао.

Човјек би гладан слушао занимљива приповједања старих бокешких помораца, капетаница и капетана, када причају о својим доживљајима. На овим бродовима беше оштар зашт, капетан бијаше домаћин и врховни судија. Истјерани мрнар тешко би се могао намјестити на који други бокешки брод. На српским бокешким бродовима владаше и патријархални дух, а капетан се стараше о добру и напретку себи подложне војске на броду, која бијаше више пута скоро сва из браства капетанова. Увијек се на броду вршаху све вјерске дужности. Ту је бокешки поморац показивао ону исту непоколебљивост у вјери, без лицемерства, као и на дому свому. Поморство бокешко његовало је све народне обичаје. На сваком су броду биле гусле јаворове, о Божићу се бадњади дожили, а крсна слава славила и крсна свијећа палила. Код бокешког поморца велика је вјерска снажљивост била, православни бродови из токова поздрављали су римокатолички манастир под Перастом, а римокатолички православни манастир Савину. Бокешко поморство био је један од важних фактора за насеља бокешки. У њему је Бокељ показао многе особине своје душе и тјела, које су се оплемениле додиром вањског свега свијета.

б). Аутономне области и њихове уредбе. Многе области имаху у средњем вијеку своју самоуправу, засебне штатуте, неке чак и државну самосталност. Међу осталима најважнији су

Котор, Паштровићи, Будва и Пераст. И Грбаљ имаше неку своју аутономију, и своју „уставову“ (законик), по којим се владаше.

Паштровићи су били врата савеза властеле, раздијељене на дванаест племена, а тако и Пераст. Уживали су становите повластице од Стефана Дечанског, које су им и Млечићи потврдили. Они су управљали као опћина свим што се тицало јавног рада и добра, обране земље и судбене управе. И повластице, и трговачка слобода, и црквена управа, бијаше у њиховим рукама. Између различитих градина или кашћела, који су служили за одбрану земље, бјеше више Пераста тврђава св. Крста, у Паштровићима ов. Стефан (Сушћепан), који се може назвати савезно мјесто паштровско. Они су имали вијеће састављено из властеле, а звало се „збор“, „банак“, „банкада“. Паштровићи су бирали за управљање посла четири суђе, неколико војвода или капетана, и једног канцелијера и замјеника му. Паштровићи се у јавним послима називљу „судије“, „војводе“ и „властела“, „судије и банак“, „суђе и вас збор“. Печат опћине њихове био је лав св. Марка. Али Кастелластва од млетачког доба чинила је опћину напосе, чија се управна власт звала „суђе и војводе од комунитадн од Ластве.“ Ова опћина имала је свој грб. Изван сумње је, да су Паштровићи прије 1423. сами собом управљали, и да су од старина имали своје повластице, јер су им их и Млечићи потврдили. Они причају да су их имали још од Диоклецијанова времена. Повластицу, којом их опрашћа од сваке забаве (angaria) по своме царству, тврде, да им је дао Диоклецијан године 300., а Млечићима говораху да су им исту потврдили: Константин Велики год. 350. Јустинијан 530. краљ угарски 870, Вас. Македонац 871, цар Нићифор 960, цар Алексије 1100, цар Изак 1206, и Фридрих Барбароса 1275. Исто тако доказиваху да им је Душан Силни даровао два кашћела у Паштровићима, то јест, Челобрдо (Castel Montepudo) и други према Дољачама (verso le vallate), и допустио, да суде сами и у грађанским и у казеним стварима.

На Дробном Пијеску купили су се Паштрови на збор и на одлуке, кад су Паштровићи слободно и независно се управљали. Ту су сједили четири суђе и дванаест властела, од оваког племена по један човјек, слободно и на поређе изабрани, сједили би под једном међом врх пијеска, а остали домаћина један до другога по пијеску, и ту вијећали о најважнијим пословима. Један писар записивао би у једној књизи, што је збор закључио и суђе осудили. Сваке године о Видову дне, бирала је та скупштина отворито суђе и властелу, предавала им законик, ста-

роставник, књигу и сребрни печат, а они би се клели, да ће неумитно судити, а одлуке и законе зборски вршити.

Бојећи се Турчина, 1423 предаду се Млечићу, и уговоре писмено на Дробном Пијеску, са Веомом, да ће им се старо-ставник у цјелини чувати, да им Млечић неће узимати порез ни данак; повчави на крвни. То је Венеција мало по мало стригла и крвила.

Главне тачке те погодбе су ове:

1. Паштровићи имају право да бирају себи кнеза (retore) између својих земљака. Кнез је имао бити судија у грађанским и казеним стварима, и владати се у тому по обичају и статутима.

2. Паштровићи ће долазити у војничку службу млетачку од Бара до Котора и њихове околине, кад Млечићи буду водили рат за обезбеђење паштровског краја или у коју другу сврху.

3. У котару скадарском Паштровићи ће служити осам дана о своме трошку у млетачкој служби.

4. Сваке године плаћаће Млечићима по дванаест сребрних новаца за сваку кућу, по староме обичају, и како су плаћали и прије своме господару.

5. Паштровићи неће плаћати царине по свим млетачким земљама, у ком драго мјесту и за сваку трговину.

6. Да опат бенедиктовачки Ратачке Богородице (Sutomore di Spizza) који припада паштровском крају, има бити признан као опат, и не смије бити лишен ове опатије.

А Млечићи овим уговором обећаће:

1. Да ће од године до године потврђивати Паштровићима кнеза.

2. Да ће оставити Паштровиће слободним, штитити њихова права и земље, и ако би им когод отео коју земљу, отјераће стигаче са земаља и повратиће их Паштровићима.

3. Кад Паштровићи буду у млетачкој војној служби у скадарском котару више од осам дана, Млечићи ће им давати дневно или месечно плату, као и другим плаћеницима.

4. Ако би настао рат с Турцима, те би они продрли у Паштровиће и присилили их, да се разбјегну, Млечићи ће их заклонити и настанити по својим најближим крајевима, нпр. у Котору и по другим оближњим мјестима и даваће им плату, да живе, као и остали плаћеници, или, како се боље свиди млетачкој влади.

5. Млечићи не смију уступити паштровски крај ни његове људе, ни епископској деспоту, ни никој другому, кад би с деспотом уговорили мир.

6. Млечића, кад прихвате овај уговор, морали су Паштровићима дати одмах 30 труба вунене свите за 50 хаљина, да их могу носити.

И Будва је имала овој статут и законодавно тијело, које се састојало из бар 30 најбољих грађана. — То се законодавно тијело звало „consiglio nobile.“ Из њега се избираху три судије, осам савјетника, који представљаху „consiglio piccolo“ (Мало Вијеће), два капетана, два адвоката и два војничка судца¹⁾. Служба им трајаше само годину; новоизабрани морали су положити заклетву у руке епископа. Поглавицу „Consiglio Nobile“ постављаху краљеви Русије и Србије, са титулом „Conte“, кому је опћина морала дати „tre manzari d' ogni barca de' forestieri di biava, hover di sal che se vendesse alla marina mozo uno se avesse un arbore, et se avesse doi arbori deve haver moza doi, et quanta biava o sal debia partirla con il comun per mita. Ma del cittadino non deve aver cosa alcuna. Ancora è tenuta la terra de dar al conte danari cinque dalli danari dell'arrostiello. Ancora se il volesse star nella terra, il comun sia tenuto di darli la casa et ciascun alpedo delle vigne sia tenuto darli corbulla una di vino.“

Влада млетачка, умјесто конта, постави свог патриција, који је имао титулу „podestà“, курија кога имала је три судије. У одсућности потестата, најстарији управљао је градом и околицом.

Кад је Будва била под владарима српским, свака је породица морала дати „ogni anno alla festa di S. Zuannè a messer Imperador perperi cento, manco denari quattro.“ Опћина је морала „far hoste da uomini cinquanta fin a Scutari, fin a Zenta et fin a Cattaro quando messer Imperador andasse personalmente.... et la nostra hoste facesse alcuna preda lo messer Imperador debbia haver la decima parte della preda.“ Што се тиче права краљевих: „Ciascun deve saper, che messer lo Imperador concede alla nostra città che d' ogni cosa possano giudicar li giudici con li nostri statuti. Quanto homo terriero, tanto forestiero che avanti loro se plantasse ecceto che tra a se de infedeltate de omicidio, de segno de serva, et de cavallo robato o morto....“

За вријеме оно, кад је Петар I Петровић управљао Будвом, бива од 14. јула до 28. августа 1797., владива је био у Будви поставио грађанско редарство, које се звало „буљук.“

¹⁾ Usanze et statuti della città di Budua, nella marciana di Venezia Ms. ital. II. cod. XXXVII.

Котором је управљало племство¹⁾. Санди²⁾ тврди, да је била боља од свих у Далмацији. Пошто је пао Аскривијум, Котор је одмах од његова почетка био слободан, и управљао се по својим законима. Русијски владари, кад ојачаше, подвргне се Котор само њиховој протекцији. Да није тако, не би се могао 1149. одвојити од савеза са Борђем, а здружит се са Драгињом, нити би послје, као савезник Радослављев могао овог помагати против његових непријатеља, као што неби могао се ни одазвати молбама Дубровчана, послав им 1154. јаку помоћ против Барића, босанског бана. Кад видјеше пак, да их русијски владари 1178 желе под своју власт подвргнути, рад своје независности склопише савез с Грцима. Послје су били под протекцијом Неманића, доцније од ове послје пређоше Твртку. Друкчије, неби били могли тако брао одвојити се од Остоје, и сјединити се са Хрвојем, војводом сљетским. Послје се ријешеше и протекције, и бијаху Которани слободни, док се својевољно не подвргоше под Млетке 1420., с којима склопише уговор на основу кога добише знатно проотрану самоуправу. Управа и све важније службе бијаху у рукама которског племства.

Велико Вијеће, у ком сједијаху 40 племића, који по бијаху ни у каквом својству, било је законодавно тијело, од кога су овисили државни порези, опскрбе за цркве, ријешења грађанских и казених парница, као и избор и потврда других државних чиновника. До XIV в. своје сједнице држаше у цркви св. Трифуна, а од тада у великој сали Вијећнице, која је била на тргу св. Трифуна, а коју 1667. год. потрес уништи. Окупљаху се на позив звонца, а председао је Конте, који се за Византинаца звао „Priore“, по том „Ректор“, а титула „Конте“ почиње од 459. То је било највеће достојанство. Власт му је трајала годину, а бирало га је племство, које је обично до 1398 на ту част позивало ког племића из пријатељских далматинских градова, а од тад бивају неке измјене.

Да би могао достојно вршити службу, имао је субвенцију од 1.000 перпера, а имао је и друге приходе у нарави, као од сваке мреже осамнаест риба; од сваког карика дрва три бремена; од гондоле два, и т. д. О Божићу једна је мрежа нарочито за њу рибала рибу, као и за судије. Нико га није смيو

¹⁾ Statuta et leges I. c. Rantz Verfassung и т. д.

²⁾ Storia Civile IV. 458.

звати за кума, нити бити с њим или с његовима у сродству. Није смио ни он, ни ко његов, примати дарове, нити ходити у град или околину на гозбе, осим у случају свадбе, нити је без дозволе смио спавати изван града. Увијек га је пратио један витес или шест штитоноша, које је сам издржавао. Под протекцијом Византије Котор је имао византијског представника, који се звао „капетан“ (Catapanus, Catepanus, Catipanus), који је ту био због односа добрих између Котора и Византије. За владара Руџије, до 1186., у том смислу био је „Satnicus.“ „Вијеће Умоњених“ (Rogatorum), које је о Ђурђеву дне сваке године Велико Вијеће мијењало, састојало се од 15 чланова или сенатора, све племића. Њима припадаху радње у миру и у рату, најпотребнији државни послови и потребе; именовашу посланике изван домовине и даваху им потребна улупства. Вијеће Умоњених бијаше призив у распрама грађанским, а чееше и у казним. Оно је издавало и објављивало законе, као и надзирало, врше ли се, како треба. Из тог вијећа изабираху се три судије, које је сваке године Мало Вијеће промијењивало, с примједбом, да један, који је био судија, није могао бити опет именован прије четири године, ако је изабран и ако се одрекао гласа је са 50 перпера. Чим би били изабрани нови судије, стари би их звоном огласили и позвали, да пред њима положе закљетку. Фактично са контем она бијаше највећа власт. У сумњивим случајевима судили су по обичају. Понедељком и суботом рјешавали су распре; уз њих је био и један биљежник. За одбрану отранака била су на расположењу четири адвоката. Законом од 6. октобра 1367. призиви су се морали у року од 10 дана, пошто би се претходно положио односни трошак, подносити или на „Sacro Collegio di Roma“ — „ad Collegium Doctorum Auditorum Causarum Sacri Palatii Domini Parae,“ или колеђима у Перуђији, Падови и Болоњи; а дукалом 30. јула 1433. најприје онима у Падови, Тревизу, Верони и Виџонци. Мало се Вијеће састојало од шест племића, којима је власт трајала годину дана. Предсједавао је Конте, а имало је егзекутивну власт у разним административним гранама, установљеним од Великог Вијећа или Вијећа Умоњених. Примало је призиве и друге акте за старије власти, руковало с актима дипломатским, са Контем, у свечаним пригодама, обављашо највеће представништво. За мање потребе и пресуде до 31. јануара 1400. постојала је Курија Мања. Вијеће Умоњених (Rogatorum) имаше још да бира мање чиновнике царинске, соне, контролоре, ревизоре и т. д.

Сам је капитол до X в. бирао епископа, а последице и свештенство и народ. (Гримоалд, епископ, титулира се: „p. D. G. electus Episcopus Cathari ab universo clero eiusdem civitatis et populo multo.“) Од XIII в. право избора искључиво је било римског епископа. Епископи которски издржавали се приходом неких каштела и земаља.

У XIII в. у Котору бијашу браство св. Крста и оно св. Николе, друшчије названо Мрнарца (Marinerezza). Браству св. Крста у почетку припадаху искључиво племићи, а Мрнарци мрнари. И једном и другом предсједаше „Maestro di Sedia.“ — Циљ им је био узајамно потпомагање у свим згодама и неагодама. Мрнарци је управа била: адмирал, мајор и два капетана.

Протектор је Котора био, као и данас, св. Триеун.

Пошто је Млечић Бокком завладао, самоуправе разних области биле су већином признате.

Херцеговској крајини, пошто је Херцегови 30. септембра 1587. освојио, дозвољава, да имаде своју народну управу. Тако је дозвољено дукалом од 14. јула 1718. крајини херцеговској скупљати се код цркве св. Спаса, на Топлој, као опћина, и бирати себи начелника, четири суђе и једног канцелисту, који су имали рјешавати грађанско распре.

Тако је било дозвољено и Рисну, и другим бокешким опћинама:

в.) *Култура, просвјета, школе, знаменитости, писци и уметници.* — Култура Бокке огледа се поред осталог и у црквеној архитектури, у чему се доста угледаше на Византију, а прилично и на Рим. Андрија Сараценис оградно је у византијском стилу цркву св. Триеуна, а у том је стилу и црква св. Марије, као и она св. Луке у Котору.¹⁾ Вит Которанин градио је од 1327—1335. цркву у Високим Дечанима,²⁾ истодобно Петар протомајстор. Радослављев, градио је цркву и манастир св. Бенедикта у Котору, у готском стилу.³⁾ У цркви св. Николе, у Бари, Обрад Деониславић, из Котора, по наредби Душановој, израдио је велику сребрну икону и кипове од сребра и злата, који још 1649 тамо стојаху.⁴⁾ Многе црквене грађевине по Бокци, мислим и

1) Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro — Gelcich, стр. 185.

2) Ibidem.

3) Ibidem.

4) Ibidem стр. 94 и 138.

Превлаку, градили су домаћи неимари. Значајно је, да је скоро увијек материјал у Боки домаћи, особито мрамор из Душтице, којим и Дубровник и Млеци украсише своје боље зграде. Которски неимари градише многе првене грађевине у унутрашњости српске земље. Тако цркву у Студеници и градачку у данашњој Србији, вјероватно су градили приморски неимари, и ако им имена не знамо.¹⁾ Као црква св. Луке у Котору, такве су цркве Ваведенија у поткриљу планине Овчара, стара црква у Дробњацима, у манастиру Подмајском, у селима Дужи и Петњаци.²⁾

И у сликарству се Бокељи одликоваху. Тако је неки Которанин, као сликар, насликао слику на дрвеном ковчегу, у који још 815. положише тијело св. Трифуна. Данас је ова дивна радња провучена сребрним облогом. — А зна се, да су и многе друге цркве биле украшене фрескима и украсима, све у народном духу³⁾. Сликар, који се над свима уздигао у средњем вијеку, а живио у XIII в. у Млецима, јест неки „Katharinus“, од кога се налази у граду Castello у Италији Богородичина икона, са потписом „Katharinus pinxit“, коју сматрају стручњаци ремек дјелом⁴⁾. Знаменит је био и сликар Лоренцо Которанин, који је 1427. насликао многе иконе у цркви св. Ђорђа, пред Перастом, као и неки Винценцо, из Верига, кога Artand⁵⁾ називље „cittadino ricco e raggnardovole nato nello stato veneto il quale attese per inclinazione particolare allo studio della pittura“. Његове се слике налазе у Млецима. Умро је 1530. О њему Марко Антоније Венијери у писму Антонију Марсиљском пише: poichè ei tocca alli eccellenti pittori⁶⁾. Неки Которанин, син Андријин, од св. Луко, такође је био сликар, од ког се налази у цркви св. Јована Еванђолисте у Венецији један дрвени крст, на кому пише: „MCCCCIII. Nicolaus Paradixi Mille de Venetiis pinxit et Chatarinus Sancti Lucae incixit“, а у резбарији са готским пи-

¹⁾ Мик. Вадтровић „Поглед на стару српску црквену архитектуру“. Глас. акад. XVII. стр. 30.

²⁾ О прошлости и неимарству Боке-Которске, Стратимировић, стр. 33.

³⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro — Gelcich, стр. 186.

⁴⁾ Кукуљевић I. ex Lauzi „Storia Pittorica“ Милано, 1823. III. 18; Mancini. — Memorie di alcuni artefici del disegno, che fiorirono in città di Castello. II. 42. итд.

⁵⁾ Gelcich — Le arti e le lettere alle Bocche di Cattaro, Venezia; 1879.

⁶⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 186.

сменима: „Bartholomeu mi Paul pinxit Catharinus filius Magistri Andree incixit hoc opus“¹⁾. Знаменит је и перашки сликар Трифон Кокочић (Tryphon Cosoglia), који је у цркви Госпа од Шкрпцјела, пред Перастом, насликао доста лијепих слика. Ту се виде слике и живописци Росна и Тијепола. Било је неколико зоографа из Рисна. Тако Рафаил Димитријевић, који се родио око 1700. у Рисну, живописао је манастир Подмајне, св. Георгија у Ђешевићима и Рождество Богородице у Забрђу у Душтици. — Један од овог племена звао се Рафаил, или по овому назвало се неколико зоографа Рафаиловићи-Даскали. Такав је Даскал Рафаиловић, који је живописао св. Димитрија, у Наљежићима, св. Неђеље у Пелинову и св. Георгије у Сутвори. — а Ђорђе Даскал-Димитријевић живописао је 1747. св. Спаса у Ластви Грбаљској и 1804. св. Георгија у Горовићима.

Као златари знаменити су Обрад и Трифон, Которани. Први је, како видјесмо, по наредби Урошевој, за цркву св. Николе у Бари израдио велику сребрну икону и кипове од сребра и злата, — а други Трифон, који је живио око 1476., прослави себе и домовину у Москви, у служби великог војводе Јована, коме је израдио много драгоцених предмета. Конгарени, бораваећи у Москви, о њему вели; „Lo rimasi de li, nel detto luogo, nel quale si ritrovo uno maestro Tryphon orifice da Cattaro, il quale si haveva fatto et faceva di molto belli vasi et lavori al signor duca (Zuan di Moscovia)“²⁾. Кукуљевић³⁾ спомиње међу најстаријим штампарима неког Симеона Которанина, а од њега је много знаменитији Андрија, син Јакова Палташића из Котора⁴⁾, који је рођен око 1440., а који је своју штампарију у Млецима подигао око 1472, и међу првим књигама штампао је 1476: „C. Cornelii Taciti Liber de Moribus Germanorum, Fol. Venetiis. Andr. Catharensis“ итд.

Бокељи бијашу вјешти стратежи, чувени теолози, велики научењаци и гласовити дипломате, од којих смо неке споменули.

И лијепа књига цвјетала је у Боки, која је била својина калуђера и свештеника. Особито се одликовали у теологији. Такви били малоброђани Адам, Марин и Гргур, а знаменит је

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 189.

³⁾ I. с. 232.

⁴⁾ Wiener Zeitung бр. 146. ex 1893. — Чланак др. Вардослава Јагића.

Бизанти, који је 4. јула 1028. био посвећен за епископа у Бари¹⁾, а који је умро 1035; па и другог Бизанта, који је био 1069. епископ у Напуљу; па и трећег Бизанта, који је 1071. био епископ у Трани, да и не спомињем канонике, архиђаконе и сва друга заслужна свештена лица из ово породице. — Знаменит је малобраћанин Марин. Бокељ, кога Пија II, по савјету Енеје Силвија Пиколоминија, посла у Персију, да шири римокатоличку вјеру, али тамо би убијен 1474.²⁾ Знаменити је говорник, теолог и дипломат Никола Макинезе³⁾, постављен од Пија II за епископа Модрусе. Год. 1462 као посланик био је код Сандаља и околних поглавица, рад вјерских интереса, да их одаљи од Мухамеда II, у чему и успије. Као палин легат ходио је код Матије, краља угарског. Његово је дјело „Super Psalmos“ као и радња, пуна лијепих мисли, „Consolazione“, која се чува у Ватикану под бр. 5139. Знаменит је био Бокељ папа Сикст V, из породице Свилановића, са Крушевице.

Спомиње се и пјесник Бернард Пима, чији надгробник налази се у цркви св. Госпођи у Котору⁴⁾. — Живио је у доба Душана Силног, а око 1350 добио је лаворов вијенац. Знаменит је хуманиста, пјесник и граматичар, Никола Кијерак⁵⁾, Которанин, који је умро 1522 и закопан у цркви у Сјеверу. Говорећи о просвјети не могу а да не споменем великог просвјетног писца, значајног радника Бенка Котруљића⁶⁾, потомка српске которско породице, који је 1458 написао знамениту своју студију о трговини „Della mercature et del mercante perfetto“, назори који и данас много вријоде.

Знаменити су теолози близанци доминиканци Вицко и Неђељко Бућа, од којих Неђељко написа „Etymon super septem psalmos penitentiales, Impressum Venetiis in edibus Aurelii Pintii veneti a. d. 1531. die 14. Junii“, и „Exposito perutilis omnium epistolarum Dominicalium quae per tutius anni curriculum legun-

¹⁾ В. о породици Бизанти. — Italia Sacra VII, 603, 741, 898, 900, 902, 943, 944.

²⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 194.

³⁾ Аленини, 9; Фарлати, IV, 74, 108; Љубић „Dizionario“, 190.

⁴⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 197.

⁵⁾ U. Raffaelli. — Di N. Chierlo (B. la Dalmazia 1847, стр. 95).

⁶⁾ Прво научно дјело Дубровчанина Бенка Котруљића од др. Млх. Вујића (Гл. Срп. Краљ. Акад. LXXX. Београд, 1909.). Он га назива Дубровчанцином, али он је старином из Котора.

тиг“, посвећено гласовитом кардиналу Јовану Толедском¹⁾. Не мање знаменит је и Јован Дујмо²⁾, Которанин, теолог и тумач св. Писма, који је, као учитељ на архигимназијуму у Риму, имао 227 цезина годишње хонорара; тако је знаменит и Анђело Пасквали³⁾, који је био епископ теолог, а као личност омиљен Карлу V. Умро је у Напуљу.

Знаменит је Људевит Пасквали, чувени пјесник у XVI в., као и Јован Бона Болирис, чију је радњу 1595 Папи објелоданио, а то је „la descrizione della città e dellè Bocche di Cattaro“.

Просвјетни трудбеници, који су се одликовали великом научном спремом јесу родом из Боке ови римокатолички епископи: Bucchius, Leonius Michael (+ 1208), Leonius Sergius (+ 1219), Blasius (1220—1240), Deodatus, Donati Centibèrius (1249—1251), Marcus (1260—1270), који је код Уроша био омиљена личност, — Dominus (1280—1326), Mallicates (1328), Sergius II (1328), Адам (1349—1354), De Bysanti Tryphon (1513—1540), Luca de Bysanti (1540—1565), Paulis de Bysanti (1565—1578), Vicentius Bucchia (1622—1656), Драго Марин II (1688), Драго Вицко (1743), De oleo Stephan II (1761—1788), Марко Антоније Грегорина (1801—1815) и Трипо Радонићић (+ 1894). Ово су епископи Бокељу у Котору, а знаменит је био цркве римске достојанственик Pasqualis Antonius, који је био епископ рисански (1520—1540). — Због учености и знања Карло V га много љубио и волио. Знаменити су Змајевићи, Штукановићи и још други многи, као јерарси римокатоличке цркве, о којима сам у посебном дијелу напоменуо.

Писци домородци, који Боку су проучавали, јесу још: Ивановић (Della dedizione delle Bocche di Cattaro a S. M. Francesco II e dell' antica origine di detta città (Cattaro, 1799); Висковић (Storiadi Perasto); Вуловић (Tko su bili starosjedioci Boke Katorske); Висковић (il monasterio di San Giorgio); Матковића и Вуловића разне радње; Баловић (Armani di Perasto); Телчић (La zedda e la Dinastia dei Balsidi“, „Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro“); „Diplomatarij“, „Serie dei Vescovi di Cattaro“ итд.; Раџаелова разна дјела; Горакућа „Lezioni sulle Bocche di Cattaro“. — Стеван

¹⁾ Gelcich — Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro, стр. 129.

²⁾ Pallavicini — Istoria del Concilio di Trento, Venezia 1803. Том XIV стр. 112.

³⁾ U. Raffaelli — Di Lodovico Pasquali (La Dalmazia 1845, 82.).

Митров Љубиша, који је Бокелима историју илустровано, домовину описао, — а у писању погодио праву народну душу (1824—1878); Вук Врховић и др.

Иза св. Саве, који је својим просвјетно културним радом створио и ударио темељ цјелокупној народној образованости, ређају се мал да не све сами калуђери за народну просвјету, и манастири представљају данашње основне школе, а и академије. Такав је био манастир св. Арх. Михаила на Превлаци, који је грозно свршио око 1441 год. Његову су мисију вршили више или мање сви бокешки манастири, особито Прасквица, Подострог, Стањевиће и Савина. За римокатоличка насеља по Боки ред Франсваца вршио је пучку наобразбу.

Котор је у XIII и XIV в. био сретан, да је имао своју основну школу. Први њен учитељ био је магистер Тома, чији син Никола спомиње се у которском закону, а живио је још 1333 год.¹ Которани су за учене Талијанце плаћали 100 цекина годишње.

Млетачка мађухинска владавина држаше насеља бокешка у највећој тами, најманије јој је било, да насеља бокешка, при оба ока, остају слијепа. За то има много доказа. Тако 1761 православна насеља далматинска поднесу молбу да им се дозволи подизати школе, јер због оскудице у школама и учитељима дотле су шиљали своје синове у аустријску државу, да се уче читању, писању, језику српскоме, наукама (humaniora), реторици и односима друштвеног живота, а то је коштало великог трошка и штете, јер плод њихове зараде и труда, прелазило је у страну државу, како су сами сво ово у горњој молби нагласили.²

¹ Споменица, што ју је 1804. подастрао градско которско заступништво аустријској влади.

² А ево што Лавиз Контарени III и каво попраћа горњу прошњу. Изхеђу другог, које није потребно за насеља, да изнесем:

„Прво свега, чини ми се, да не иде у корист државе предавање наука (humaniora) и знаности поданицима нижих сталежа ове покрајине, и да им се дају јавне службе, него да остану у рођеној својој простоти, и да се баве оним занатима које су примили од свога почетка. Чини ми се, да је противно државној користи, подизање толиких школа по свим далматинским градовима, у којима станују Грци и Срби, а то ради великог броја учитеља, понајвише свештеника, који би из страних мјеста амо долазили, те држим, да слобода, воју ишту, бирати сами своје учитеље, могла би увести такове, који не исповједају у својој чистоти вјеру грчку, па кроз то увиђавали би младежи,

Ипак поред оваких погледа и наредба од стране млетачких власти, Бокели су се школовали, истина у малој мјери. Свештеници брижно су се и марљиво старали, да приправе младеж бар за свештенички чин.

За млетачко владавине Фрањевци су обучавали дјецу у Котору, Перасту, Прчању, Херцеговину и Будви. У Перасту основаше школу 1638, за коју Мазаровић 1680 дарова кућу. Фрањевци су учили до 1875, а тад преузе наставу свјетовни учитељ. У Котору су Фрањевци учили до 1817, а тад се мораше затворити све приватне школе, да се отворе редовно — државно.¹ На 1. априла 1818 отвара се у Котору „saro-scuola“, са три разреда.² Надзор над њом би повјерен канонику Петру Raffaelli, а учитељи су били Дон Ловро Лоренцини, Дон Павле Колтрони и О. Антон Ђуровић. Та је школа била у данашњој резиденцији римског епископа, до 1823, а од тада до 1826 у просторијама данашњег суда, а од тад, гдје и данас.

Прчањ се повео за Котором и Перастом. Са Фрањевцима склопи 1739 уговор, по коме је Прчањ морао код цркви св. Ни-

посрством школа, у погледу вјерозакона, заблуде, којима су заста многи Срби у Далмацији, који су закона грчкога, заражени противу државног начела Ваше Преузвишености, да се уздржи вод грчких и српских поданика закон католички. Осим тога сумњати је, да би ти учитељи могли улијевати младежи љубав праматраној држави истог закона, са одвећ штетним последицама за државне обзире; и увиђам најпослије, да би завођење многих школа умалило конкуренцију у задарско и спљетско сјемениште која су установљена нарочито ради наставаљања у реченим наукама и у вишим знаностима, ако се изузме грчки језик, који је у осталом непотребит у Далмацији, будући у овој покрајини само је у обичају српски (illirica).³

„Због свију нах ових разлога, ако би се свидјело Вашој Свјетлости, утјешити с које стране молитеље, држим, да би се молба њихова у толико услаштили могла, да се установи гдјевоја само школа, у којима осим читања и писања ништа друго да се не учи; остављајући више науке предреченим двама сјемеништима, а у Падову нека иду они, који се највишим знаностима одати желе. Држим пак за нужно, да би установљење предречених школа заувисити морало од развићења и испита провидникове власти, како би се свагда тек у маломе броју дозвољавале исване школе у оним мјестима и са оним начинима, који боље одговарају државној политици, и да би иста власт, нарочито предложене учитеље, потврђивати имала; а када би они били чина свештеничот, добро би било, да их испита државна власт, да би се тим начином увјерила, какву науку исповједају у предмету вјере, те да искључени буду од власти генерал-провидника он, који се нађу да исповједају противно закону католичкоме.

¹ Наредба Далматинског Намјесништва од 21. новембра 1817. бр. 20785.

² Regolamento per le scuole Elementari della Provincia di tutta la Dalmazia.

коле саградити школу и манастир за брате, а они су имали држати три брата, од којих ће један вршити лекарску дужност, а друга два обдржавати почетну школу. То се све остварило, и у тој се просторији држала школа до 1899, кад пређе у згодније просторије. У Херцеговину учили су Браћевци код св. Антуна, а калуђери у манастиру Савини, и у Ђелци: на Топлој, гдје је О. Јосиф Троповић учио владику Рада. Какви бијашу наставници стари бокешки поморски капетани на бродовима и од колике је користи било њихово васпитање најбоље доказује чињеница, да се је у Боки при оврси XVIII в. бројило преко 300 патентираних бродова, на којима и капетани и сва војска бијашу домаћи синови, који су, бар већина, знали читати и писати. За аустријске прве владавине (1814—1848), насеља бокешка отварају ове школе: Морињ (1803), женска у Котору (1836), Столиво (1815), Херцегови (мушка 1830, а женска 1848), Будва (1831), Доња Ластва (1832), Кастелластва (1837), Рисан и Ластва Горња (1844), Доброта и Муо (1845).

Од 1848—1869 у овим насељима отвориле су се школе: женска у Прчању (1856), у Лепетанима (1856), уз 18 помоћних школа, које су се држале или у кућама свештеничким, или у ћелијама, а и у црквама, а народ је према стању и погодби помоћне учитеље издржавао у нарави и новцу. Клуше је у школама замјенивао повећи сто, за којим сједијашу дјеца и школске радње обављаху. Учевна помагала била су: плоча, буквар, часословац и псалтир. Ту би се научио на памет часословац, читати и писати и рачунати и пјевање црквено, и тим бијаше завршетак читавој тој обуци. Од 1869—1883 отвориле су се ове школе: Топла (1869), Бијела (1872), Покривеник (1873), Прасквица и Сутвара (1875), Радованић (1879), Клинци, Кути и Мојдеж (1878), Радовић (1877), Ђурићи, Тиват и Сутоморе (1880), Главати, Главатић и Пријеради (1881) и Мокрине (1882). Од 1883 до данас основане су ове школе: Камено (1885), Режевић и Маине (1886), Богданић (1893), Шкаљари (1895), Ораховац, Градиште и Драгаљ (1896), Сушањ и Убли (1897), Поди (1898), Врановић (1899), Баошићи, Крушевице и Леденице (1903), Браћи (1904) и Мицић (1908). — Имају помоћне у Бечићу, Поборима, Загори, а неке од редовних подигнуте су на дворазредне.¹

¹ Школе се равнале по „Nastavne osnove“, које су издате 1879, — а 1907 замјениле су са „Novi nastavni školski red“. — Да ове цртице врате о пучком школству потпуније буду, помогао ми је г. Андрија Лазаревић, надзорник бокешки, кому срдачна хвала.

Што је најглавније обука бива на нашем дивном српском језику; народ показује велику љубав прама школи, тако да ове школе полази преко 4000 дјеце, од које само 3½% занемарују полагање. А и закони су нагладили пут школском напретку. Ти су закони државни од 21. децембра 1867. и 25. маја 1869. Затим покрајински закон од 8. фебруара 1869., као и државни од 14. маја 1869, на подлози кога постао је покрајински од 29. децембра 1871. бр. 10. и онај од истог дана бр. 11. Свим овим законима тачно је нормирано све, што се тиче школа: оснивања, издржавања, назора, старања, сви односи, који настају, обзиром на школу, између школе и цркве, и државе, и покрајине, и општине, и плаћања учитељима, набави покућства, полагање школе и сваког реда и поретка школског.

3. О постанку села.

Нема села у Боки, у чијој области не би било остатака од старине. То нам доказује, да су бокешка села веома стара.

Скоро о сваком селу бокешком зна се штогод причати, а за многих постанак постоје и вјеродостојни докази, као што постоји и за сваку варош, па и град бокешки.

У Боки, особито у Паптровићима, има врло старих племена, а има и приличан број братстава, за која се држи, да су старосједиоци. Познат нам је и приличан број братстава, која су давно самрла, а која су старосједиоци били. И то нам је један од доказа, да су бокешка села веома стара.

Не може се рећи: ова су села бокешка прије, а ова доцније постала, или овај крај прије, а овај доцније. Може се рећи да су сва данашња села постала на мјестима старих насеља, па и сви градови или вароши. Та стара насеља била су илирска, римска, грчка, славенска, итд. Нека од њих задржала су стара имена, а нека, течајем времена и услијед важних догађаја, друкчије се прозвала и нова имена добила, па каткад, (врло ријетко) и премештај села бивао.

Поријекло становништва.

О старинцима.

Старосједиоцима или старинцима зову се у Боки оне куће, за које се не памти вријеме, кад су овамо дошли. Сви старосједиоци у Боки престављају неразграната братства са неколико кућа. Само у Папштровићима има неколико старосједилачких братстава која су разграната. Њих има у свакој општини бокешкој, — највише у Папштровићима, Котору и Перасту, дакле у областима које су имале неку врсту аутономије. Старица има и римокатоличких и православних.

Колико је пак у свакој општини старосједилаца, показује се у поглављу сљедећем, заједно са досељеницима.

Преглед поријекла становништва.

а). Луштичка насеља.

У луштичким насељима има доста старосједилачких братстава, од којих је знатан дио самро. Друга братства су дошла или из Херцеговине или из Црне Горе, а има по гдјекоја кућа и из других крајева, као и из саме општине луштичке.

У Клинцима су старосједиоци већим дијелом изумрли: било их је 9, а сада има само два братства и то Ђурашевићи и Веги. Братства Калуђеровићи и Поповићи су из Геклића, Бјелице из Грбља, а у Грбља из Бјелица (Црна Гора) и Кршанци из Арбаније.

У Мрковицама: Старосједиоци су били Мркови, Попови, Стојкови, Маличићи и Легетићи, а истрагали се. Још живе само старосједиоци Урдешићи.

Друга су братства досељеници: Јановићи из Арбаније, Богетићи из Црне Горе, Јанковићи из Херцеговине, Вечерићи из Херцеговог, Сетовчићи из Херцеговог, Мариновићи из Тивта, Крашић из Крашића.

У Забрђу пак: Урдешићи старинци, Трипчевићи старинци, Владичићи старинци, Тројановићи из Грчке (Крџа), Стојковићи

из општине херцеговске, Медвни из Кастелласте, Радовићи из Црне Горе, Митровићи са Зубаца, Иванковићи са Зубаца, Мендегаље из Грчке, Минићи из Старе Србије.

У Радованићу: Старосједиоци, који се истрачили, били: Јојановићи, Ђуришићи, Новакови, Павићи, Тићи и Мижевићи, Урдешићи и Трипчевићи. Маровићи из Црне Горе, Ђурашевићи старосједиоци, Замбелићи из Крџа, Вегиновићи старосједиоци, Петровићи старосједиоци, Босићи из Босне, Браци из Херцеговине, Бабовићи старосједиоци.

У Бабуцима пак старосједиоци су Бабунићи, а Русовићи и Паландачићи из Арбаније, и Рашиковићи из Херцеговине.

У Вргулима и Мардарима били старосједиоци: Вргули, Мардари, Ђурини, Вулови, Пијешеве и Јеличићи, који се сви истрачали. — Љешковићи из Љешевиха (Грбља) и Сетовчићи из Херцеговог.

У Крашићима су старинци Крашићи и Слаовићи, Петровићи и Францесковићи из Мула, Ђурђиновићи из Мркова, а Чотих из Пољца (Далмација).

б). Кртољска насеља.

Прастановнике кртољске исјекли су Барбарези, тек што преосташе двојица: Бан и Вучиновић. Вучиновића су доцније прозвали Павловићем, а Бана Лошином. — Иза тога дођу из Херцеговине два брата: Лако и Дубрета. Они бијаху родом из Вучитрна, као сирочад пођу у Вилећу, и ондје се стана; а кад Турци заузму Херцеговину, они побјегну, сиђу на Царину на сред Кртола, и ту се стана. — Видећи како се дижу честе магле у њиховој близини, преплаше се од болести, те се раздијеле на два краја: Лако предигне у Гошиће, а Дубрета у Ђурашевиће. Касније дође Коста Пламенац из Црнице, који бијаше предигао од крви, и стани се код Лака. Од Лака су данашњи Лакићевићи, од Дубрете Дубравчевићи и Перичићи, од Косте Костићи. Немајући они у то доба с киме да ступе у брачне свезе, спријатеље се. Становници у Брдима и Бобовци су XVI в. дошли из Арбаније; они уговоре с Лаком и Дубретом, да им они допусте доћи у границу кртољску, а они опет њима

да уступе дио земаља у пољу. Тако дођу у Кртоле четри брата Дапчића: Раде, Мило, Нико и четврти, од којег су произашли Раути у селу Гошићима. Од Рада су Радовићи, од Мила Миловићи, од Ника Никовићи.

Сви се ови горе, изузев Лошина и Павловића, доселили у XVI в., а прије њих било је такођер овдје многобројно насељење, јер је у простору данашњег кртољског насеља био храм св. Арх. Михаила на Превлаци. Ово је била област Михољског Збора.

Зна се, да у Кртолима бијаху ова братства старосједиоци: Раутовићи, Гопчевићи, Тутормићи, Бан (звали се Лошини и Вучиновићи), који се звали Павловићи.

Од досељеника из Црне Горе их је 12 брстава, из Конавала 2, а из разних дијелова 5 брстава¹⁾.

Сви Кртољани скоро славе Срђев-дан и Ивањ-дан (Јовањ-дан). Који славе Срђев-дан прислужују Спасов-дан, а који славе Јовањ-дан прислужују Лучин-дан. И кртољско, као и луштичко насеље, скоро је све православне вјероисповиједи.

в). Тиватска, ластовска, столицка и муљанска насеља.

Ова су насеља данас скоро искључиво римокатоличке вјероисповиједи. За Млечића су насилно превјерени. У њима врло

¹⁾ Потомство Дапка и његова четри сина Мида, Ника, Рада, и четвртог од кога су братство Раути, произашла су ова братства: Раути (Раутовићи), Кивановићи, Турићи, Ђиновићи, Милошевићи, Стегићи (Растегићи), Вудевићи, Старчевићи, Антоновићи, Врнини, Русовићи, Јокићи, Радиновићи, Мјочевевићи, Кучавићи, Барбићи, Антовићи, Вуковићи, Клакор, Ивошевићи, Шћепаничићи, Миљешковићи, Миклјелевићи, Радусице, Никовићи, Богшићл, Вујеновићи, Шотковићи, Окиљевићи, Ниветићи, Миловићи, Лучићи, Радовићи, Дабулиновићи, Брајковићи, Поповићи, Данчуло, Вјеловићи, Данчуловићи, Миладиновићи, Каштелани и Перичићи (неки).

Од браће Лака и Дубрете из Вучитрна (Херцеговина), произлазе братства: Лахичевићи, Дубравчевићи и Перичићи.

Од Косте Пламенца из Принице је братство Костићи. Из Његуша су: Ђесари и Радонићи; из Цуца: Перовићи; из Зете: Турашевићи; а из остале Црне Горе: Радичевићи, Мештровићи, Подмара, Андоровићи, Франовићи, Перковићи; из Конавала: Стајевићи и Трипиновићи; из Побрђа (Грбаљ): Петровићи; из Гавацкића (Грбаљ): Веновићи; из Мељина: Мршић; из Спича: Поповић; и из Кавча: Чолановић.

је мало старосједилаца, — махом су досељеници из Црне Горе, Херцеговине, а дијелом из других мјеста, као што се из следећег види:

У Тивту нема старосједилаца. Сви славе св. Симеуна или Михољ-дан и св. Антуна. — Станишићи дошли из Грбља, Перовићи, Усановићи и Шканатовићи из Црне Горе; Триповићи, Голуби, Пињатовићи, Андрићи, Крстовићи и Пејани из Херцеговине; Фажи и Синдики из Истрије; Ланцероти из Италије; Налис из Корчуле; и Луковић из Прчања.

У Ластви насељење је било за млетачке републике. Било тад овдје дванаест властоских породица, али све су изумрле. Досељеници су из Црне Горе 16 брстава и Херцеговине 7-11¹⁾

Насеља у Столиву славе: Римокатолици св. Илију и Госпу а православни св. Арх. Михаила. — Порцјеклом су: из Херцеговине 5 брстава; из Црне Горе 4 братства: Миљевићи, Милатовићи, Ивановићи и Бошковићи; из Боке 8 брстава: Мариновићи, Каштелановићи, Марковићи, Цико, Кјепалић, Лучићи, Мустури и Ђуришићи; из Конавала је братство Зловечера; из Далмације Батистић; од непознатих родитеља: Лунић и Хрватић; из Крањске Бордаш; из Арбаније Мичовић и Дабчевић; а не зна се откдо дошли: Жига, Филиповић, Бозић, Јакобовић и Марабут.

Старосједилаца нема.

Насеља у Мулу све се населило за Млечића, и то 10 племена из Црне Горе, 1 из Херцеговине (Радуловићи), а остала из Боке. Из Црне су Горе: Јанковићи, Маровићи, Симовићи, Вукашиновићи, Сабљићи, Вуковићи, Јовановићи, Пајевићи, Рамадановићи и Милетићи; из Херцеговине: Радуловићи; а из Боке: 6 брстава Дончићи, Лаковићи, Петовићи, Луковићи, Петровићи и Јанчићи.

Ни у Мулу старосједилаца нема.

¹⁾ Из Црне Горе дошли: Мудрићи, Узановићи, Лукишићи, Рибица, Абовић, Шпаната, Усановић, Кубичек, Павовић, Томичић, Царевић, Миљанић, Вожданско и Гаспарин, па и Марковићи и Томановићи; из Херцеговине: Маринићи, Ниволићи, Перушине, Стјепчевићи, Уцовићи, Андрићи и Чиновићи; из Морња: Матковићи; из Убала: Ивовићи; и из Гаговаца више Пераста: Брајковићи.

г). Прчањска и добротска насеља.

Оба су ова насеља врло стара, и претежном већином римокатоличке вјероисповиједи.

Сви римокатолици славе Малу Госпу, а православни Јован-дан, Илин-дан и Бурђов-дан.

У Прчању скоро све је насеље из XIV и XV в.

Све насеље добротско махом је из Црне Горе, 10 братстава; из Боке 4 а из Крањске 1.

Сва се братства за Млечића од XV—XVIII в. овамо населила, која су из Црне Горе, Херцеговине, и од владо млечачке добили разна одличја и титулу конте.

Историја которског становништва.

Најстарије становништво. Котором је управљало племство. Постанак племства которског није довољно познат. Најстарији познати которски племић је из IX в. Андрија Сараценис, који је оградио цркву св. Марије и донио тијело св. Трифуна. Фламин Корнер говори о њему као о племићу, а као такав споменут је и у домовинским документима. По Орбинију, кад 638. би разорен стари Аскривијум, двадесет и двије породице бољара которских пређоше у Дубровник и бише међу племиће. Зауостављајући се ондје, гаје имамо доказа, непобитно је да су били племићи которски они, који у храму Св. Гаврила, послје 1017, убише краља Драгомира, као и да је онај Медо, што је лијепих дарова поклонио цркви Св. Трифуна, био племић (1124) и да је Котором властела управљала.

Санди¹⁾ тврди, да је управа властеле которске била боља од свих у Далмацији. Стално је и то, да је од све далматинске властеле само једна властелска породица — Загури из Котора, била уврштена у „*patriziato senatorio di Venezia*“²⁾, — и да се је, ако би се која властелинка которка удата за нег патриција млечачког, уписивала у „*libro d'oro*“³⁾.

¹⁾ Storia Civile IV, 458.

²⁾ Тентори — Storia di Venezia IV.

³⁾ Посљедња је била Јулија Вуровић, која је живјела сврхом XVIII в.

Услијед варварских провала, властели је которској више пута недостајало средста, да се уздржи. Ова властела није смјела вршити разне радње, држат млине итд.; — а да се одржи у чистоти и да се не измијеша са којекавом крви, било је одређено¹⁾ да се властела жени само са властелским дјевојкама, јер се нијесу смјели женити никојом другом „ *nisi fuerit pro genie nobilis illius civitatis ubi nata fuerit*“; који би се оженио грађанком или пучанком, он и његов пород лишавао се племства.

Као сво овлашће племство, тако и они имали су своје манастире, и то св. Марију на мосту од Гурлића до 1340., а св. Клару од 1364. Тако и властелинке од 1514. имале свој манастир (*Visitazione*)²⁾, — док манастир св. Марије и Луције од 1360.³⁾ и св. Јосифа од 1510. искључиво бијаху за дјевојке пучанке.

Много властеле которске иселило се из Котора у Дубровник. — То су били: Држави који је рад казне у XIII в., на темељу домаћих закона, прешао у Дубровник, д-ру Пелегрини, који се сматрао излајицом домовине. Још пређоше: Ренеша, Котруљићи (1330), Басеља, Византи (1380), Бућа (1333), Пријевнићи, Дарса, Дажетри, Пучиви, Флориа (1520) и Катена. Ови су, по Лукарију, Рацију и Асендинију, а по Орбинију (301) још и ови: Баша, Дабро, Ђорђи, Мексија, Лесања, Волтели и Зријена.

У почетку XV в. ова властела у Котору живљаху: Abram, Arsa, Bolizza, Bucchia, Bisanti, Bisto, Bassa, Barmicelli, Basseglia, Bona, Bozza, Bariello, Benessa, Barte, Biscotti, Bradgassa, Catena, Cerva, Calibi, Chiasta, Civaleil, Cima, Dentali, Drago, Debro, Dauris, Detrico, Grubogna, Gischi, Geyolano, Glavati, Gini, Grubogna, Gimano, Jacogna, Ismaelli, Jeka, Leoni, Luca, Maliciata, Meha, Orsi, Pasquali, Pima, Pellegrini, Palma, Pima, Premudi, Pozza, Porro, Ratislava, Silbi, Sisco, Sisco, Salvo, Savetti, Pesta, Vrachien, Vlado, Vitaki, Utizzi и Zaguri.

Друштвене прилике у старом Котору. — Народ се у средњем вијеку у Котору, којег је област заузимала већи дно данашње Боке, дијелио на властелу, пучане (грађане) и кметиће.

¹⁾ Statuto 224. гл. CCCXCIV — 2. II. XXXV.

²⁾ U. Raffaelli — La Dalmazia 1856 — № 12.

³⁾ У почетку је св. Марија била за властелу. Остављена 1360. пучанима, који уз њу св. Луцију оградеше. — Пошто је био много манастира, била је 1622. у зидине на Гурлићу узидана. Тако нестале.

По оружју се разликовали¹⁾. Властела носашу сабљу, балестру и лук са стрижелама, грађанин пучанин — само лук и бодез, а пучани, који су обично кметићи били, дрвени лук и један ножић. Знала се тачно властела, а грађани и пучани били измијешани, као и нижи пучани и кметићи. У вријеме мира само властелин, послије залаза сунца, могао је ходити по граду оружан.

Котор је у почетку имао само села Шпињари, Шкаљари, Кавач, Мрчевац, Богданић и простор, који се протеже до св. Илије у Доброти. Од XI до XIV в. добива Грбаљ, Леденице, Крушевице, Бијолу, земље око полутока Врмца и Душтице. Ове је крајеве држао као феуд, и раздјелише их у четирице разним аристократским породицама²⁾, под увјетом, да тој породици остане, док год иста не би изумрла, а тад, да опћина, по увиђавности, другој дадне итд. То се продавати није смјело; онај, ко би тако купио, губио би своту уплаћену, а земљу би му дигли. На овим земљама бијаху кметићи, с којима су господари благо поступали, јер нема у народу рђава спомена, да су зло поступали. Господар није смио повисивати или умањивати дотичне кметово на тим земљиштима, као ни промјењивати их, али и они морали су бити покорни господарима, припознавати врховно право опћине. Грбљани, пошто бивше стављени под власт Котора, тужаху се и привазиваху своје тужбе краљевима расвијским, због својих повријеђених права; а Котор, да их заведе, уведе годишњи порез од 4 гроа на сваког мушког из Грбља.

Док су грађани (и пучани) вршили мање службе градске, били трговци, мрнари, његовали лијепе вјештине и разне гране индустрије, као вунарство, стројење кожа итд., купили се у разна друштва, имали право упоа у црквама, којима њихова друштва поглавице бијаху³⁾, бавили се градитељством бродова у шквѐру которском, дотле кметићи (међу којим било и пучана) нијесу могли бити чиновници опћински, већ само послужитељи, кад би се извршивале какве пресуде⁴⁾. Они радијаху најниже радње, бијаху тежаци, чобани итд.

¹⁾ Statuta, стр. 416. D. U. I. 1492.

²⁾ „Libro rosso“ — на Поглаварству у Котору; — Statuta CCCXII итд.

³⁾ Le arti e le lettere alle Bocche di Cattaro — Gelcich св. I. Venezia 1879.

⁴⁾ U. Raffaelli — la Dalmazia 1845, стр. 139.

Сељаци су обично називани Славени (Посаници, Посанићи, Посађењаци). Ови су били довољно цијењени, могли су се настанити у граду, те од тад, мјесто „пучани“ (сељани), називали се „грађани“ и тад су уживали сва грађанска права. О свечаности св. Трифуна долажаху оружани предвођони од главара сеоског¹⁾. Ови Словени (Срби) престављали су земаљску обраду, коју су водили частници, звани „boni, probi et legales“ речени „Conti degli Slavi“ (comites Slavorum). Конту Грбаљском бијаху придодана три ректора или суђе, који мораху обилазити мјесечно, на рачун дотичних кућа, сав Грбаљ, и пазити, да ли се тачно врше прописи закона, као и да ли се старају у сваком погледу о добру места и народа. Сељаци су обично цијенили све примједбе ових суђа вјештака у том послу, и уважавали их, као и врховна власт у Котору, која је обично још њима придодавала једног свог човјека вјештака.

Још је био један сталеж у области старе републике которске, а то су слуге²⁾. Ништа не могаху радити без дозволе господарево, сваки њихов прекршај строго се казнио. Ако би слуга побјегао, власт би пружала сва расположива средства, да се ухвати, и, ако би се ухватио, господар је могао слугу да казни, како нађе за сходно, а он није имао права призива. Слушкиња, која би тукла слушкињу другог господара, била је шибана, ако је господар неби ослободио новчаном глобом од три перпера. Ако је слуга злостављао грађанина, овај је имао право да га шибане, и свака жалба слуге на суду била је кажњена са глобом од 10 перпера; ако је злостављао једног племића, бивао је везан у гвожђе, вучен и шибан по свему земљишту; ако је злостављао или шибане господара, тешке би му муке ударили и руку одсјекли. Није довољно било за женидбу једног слуге, са слободном особом, пристајак господарев, већ требало је путем милости, да он дадне слободну изјаву и пристајак рад порога из таквог брака. Друкчије дјеца, ако би их било, остајала би власништво господарево, а отац их могао откупити, плативши господару по глави 10 перпера, кроз годину дана, од дана рођења дотичног дјетета.

Слуга је могао постати слободан приволом господара, док сама држава српска, под покровитељством које Котор бијаше, бијаше искључена таквог права.

¹⁾ „Ballo di S. Trifone — Gelcich — la Marinerezza I.

²⁾ Statuto гл. 221., 222., 120., 125., 109, 217, 220.

Становништва области старог Котора сва су, у случају прекршаја, била кажњена, и то различито према томе коме су сталезу кривци припадали. Тако на примјер, ако је неко био кажњен искључиво новчаном глобом, те исту платити не могао, одрезивали би му руку, ногу или који други дио тијела. Лупеж, ако украде предмет у вриједности 5 перпера, те не може троструко вратити, бивао је бачен у тамницу док се не откули, а прије тог јавно шибан; ако би украо од 50—100 перпера, једно би му око ископали и руку десну отојекли: ако би напоскон украо преко 100 перпера, и неби био у стању по закону повратити, ископали би му оба ока и одојекли обје руке. Ово је све за првом, ко би украо; а ко би другом украо, шестоструко је враћао, а двоструко, колико првом, кажњен бивао итд.; ако би другом преко 100 перпера украо, те неби могао по закону удовољити, бивао је убијен. Државном лупежу би очи ископали. Силовање женских кажњавало се према сталезу женске, јер постојала разлика између роба и слободна. Ко би силовао једну ропкињу, био је глобљен са 50 перпера, или да му се одреже десни палац. Ко би силовао сироче или слободну женску, био је глобљен са 100 перпера, ако ју неби узео, иначе би му отсијецали мали прст и палац десне руке. Племић у таком случају плаћао је 1000 перпера, или су му отсијецали десну руку.

Грађанин ако убије грађанина бивао је вјешан, ако је убијени странац, убојица се подвргавао казни, „quam nostri cives in civitate unde est ille interfectus sustinerent“. Странац, који би у граду убио странца, бивао је објешен. Племићима и опћинским чиновницима убојицама главу би отсијецали. Вјегунац кад се ухвати, бивао је убијен. Ко би лажне документе правно, отојекли би му десну руку; издајца домовине бивао је прогнан, кућа му из темеља разорена, а добра међу народ раздијелена. Ко би слуге шибао, бивао је на оба образа обиљежен и његово зло дјело објавило се свему народу.

За пољску штету потребно је било да се дотични власник закуне, да му је односна штета учињена, и кривац је онда плаћао поред одштете и глобу од 12 перпера. Ако пак кривац не би могао штету платити бивао је шибан; а, ако се неби могло дозвати, ко је дотичну штету починио, све би село штету намирило.

Нијесу вриједила свједочанства жена, сродника, свештеника у послима грађанским. Отац могао је свједочити између дјеце исте матере.

У расправама преко 100 перпера захтијевала се јавна исправа. Нарочито лице имао је позити исправе, које биљежник прављаше, да не буде преваре. Старија исправа више је вриједила од млађе. Исправе од биљежника странца нијесу вриједиле. Забрањене су биле рубачине, продаје или одступи темеља приликом прђија. Отац, који се два пут женио, и у случају његове диобе с дјецом прве жене, морао им је дати половину, а друга њему и дјеци с другом женом. У подјели очинства најмлађи би син имање подијелио, а најстарији први дио узео, пак по доби, сви по реду. Родитељ је могао, да не остави сину, ако га је тај син тукао, или отровати кушао. Жена, која нема дјеце с другим мужем, него с првим, на смрти, преживјевши и другога мужа, добра остају дјеци са првим мужем итд.

Стара насеља которска имала су право да кују своје новце. Покровитељ которски св. Трифун био је на тим новцима, а и са сликом цара Душана. То су били „гроси“ (Grossó). — Да је то заиста тако било, доказао је сенатор млетачки, Бернард Нани, у свом дјелу „De duobus Imperatoribus Serviae nummis“, — и у дјелу „Catharus Dalmatiae civitas“ Фл. Корнера, сенатора млетачког, као што их има неколико описаних и у „Гласник друштва србске словесности“. На новцима има и слика св. Марка и др.

Данашње становништво. Данас нема старосједилаца у граду Котору, али становништво по селима измијешано је са новим досељеницима и остатцима оних старих пучана и кметова. Изузев породицу Јакшић, која је сматрана као старинци, у граду Котору из Црне Горе има 17 братстава; из Боке је 31 братство, из Далмације 6, из Лике 2, из Арбаније 2, из Бугарске 1, и из Мале Азије 1.

Из горњег се разабера, да је данашње которско насеље већином из Црне Горе и Боке, а мање из Арбаније, Далмације, Лике, Мале Азије и Бугарске. — Међу ове не убрајам оне, који за неко вријеме насељени, каквих у градовима свима се налази.

У Шпиљарима су 3 братства из Црне Горе.

У Шкаљарима све су такођер досељеници, и то из Црне Горе 8 брстава, из Боке 7 брстава, из Бугарске 1 браство, и из Италије 1 браство.

Староседилаца нема.

У Богдашињима су старосједиоци 2 брства, а остали се за Млечића из Црне Горе овамо доселили, а то су 10 брстава.

У Кавчу старо се насеље истрачало, а данашње се доселило и то: из Црне Горе 11 брстава, из Херцеговине 2 брства, а из Боке 2 брства.

У свим овим селима, као и у сједећем Мрчевцу, насеље је римокатоличке вјероисповиједи, само у Кавчу је и половина православних.

У Мрчевцу су три брства из Црне Горе, а 1 из Херцеговине.

У Лепетанима такођер насељење у вјери измијешано, а старосједилаца нема. — Све досељеници, и то: из Црне Горе, Херцеговине, Конавала 5 брстава, а из Боке 6 брстава.

Још су два села под опћином которском, а то су: Горњи и Доњи Ораховац. Ту нема старосједилаца, а све је голи православни. Данашње насељење у Горњем Ораховцу насељавало се по предању послје косовске катастрофе, а завршило у XVII в. — А то: Из Херцеговине 5 брстава; из Црне Горе 5 брстава; из Бугарске 1 браство; из Старе Србије 2 брства. У Доњем Ораховцу насеље је скоро све из Горњег Ораховца, у XVIII в., и то 6 брстава; затим из Црне Горе 6 брстава; а из Херцеговине 2 брства и најстарије братство, које се сматра у Доњем Ораховцу, Видовићи.

е): Херцеговска и рисанска насеља.

Да су овуда била илирска, пак грчко-римска насеља, то сам већ доказао, као и да се овдје била на-

селила стара српска насеља, која Турци истисли, — а опет Турке из Рисна (1648); а из Херцеговога (1687) Млечић истјера. Од тад махом скоро је сва херцеговска и рисанска опћина насељена, и то скоро све из Херцеговине, а дијелом врло малим из Црне Горе. — Било је до душе и старих српских породица овамо и прије тога, што их ова насеља затекоше, али не много.

Ова су насеља овамо довели владика Саватије Љубибратић, Војновићи и други, с којима се овамо доселило неколико стотина породица. Узрок главни њихову досељењу је несносно стање под Турчином у Херцеговини Србима. Пошто Млечићи освојише прво Рисан, пак Херцегови (1687), — протјера Турке из ових крајева, и они се населили гдје им најближе било, у јужну Херцеговину, камо се и рисански Турци послје 1648 населили били. Наравно тамо да су тражили од своје (турске) владе, да им даде кућа и земљишта, а она им тога не имала откле дати, ако не одузме раји. Турци пак од увијек на рају кивни, а особито тад ради губитака толиких земаља по Боки, као и рад прогона од млетачких власти, а и јер раја помогла доста освојењу Херцеговога, стали су са свом жестином Србе из јужне Херцеговине прогонити, имања им отимати и на сваке их муке мучити. То је њима додијало, а јер им увијек глава у торби била, одлучише, те све своје у Херцеговини прегорјеше, те, на позив млетачки; сађоше у крајину херцеговску и рисанску, од два зла да бирају мање. А и овамо нађоше неколико своје браће, која, или прије њих сиђоше, или из Црне Горе дођоше, или ту као старинци бијаху.

То се види из неких докумената млетачког поријекла, сачуваних у херцеговској општини, који ће бити објављени на другом мјесту.

Такав је на примјер атестат Јеронима Корнера, главног провидура далматинског, од 28. априла 1689

год, у коме се тврди да су у доба опсаде Херцег Новог из Херцеговине испод турске власти дошли многи кнезови и главари, и да су се ови одликовали код Херцег Новог — нарочито против Топал-паше.

У другом атестату који потиче од главног провидура далматинског Данијела Долфина од 12 октобра 1695. године, у коме се вели да су после заузећа Читлука многи од Срба и околине Требиња и с оне стране воде (Требишњице) прешли на млетачку територију и ту се населили. Са њима је дошло и тридесет које калуђера које понова, који су на млетачку земљу били прешли још 1693. године, па су сада тражили да им се предаду земље и виногради, које су и раније имали у том крају. Ово су тврдошки калуђери које је Млечић радо примио, да би за собом привукли своје једновјернике.

У другом једном атестату тог истог Данијела Долфина од 1. новембра 1692 године тврди се да су Милош Војновић кнез из Попова, брат му од стрица Сава Војновић и друга десеторица напустили своја добра под Турчином и обећали превести другог брата са шездесет породица, а тако исто и четрдесет породица из кнежевине Бобани.

Из атестата пак тог истог Долфина од 3. августа 1693. године види се да је тај брат Милоша и Саве Војновића, по имену Јован, који је био остао у Попову и вршио дужност кмета, по одласку Милошеву прешао у млетачки крај с не малим бројем породица, те му је, као и овој двојници раније, дато на име издржавања плаће 20 дуката мјесечно.

Сем горњих Војновића у ово доба прешли су још и други угледни људи из Херцеговине у херцеговску и рисанску општину. На једној молби упућеној дужду млетачком 19. јула 1701 године из Херцег Новог, у којој су побројане заслуге исељеника из Требиња, Љубомира, Зубаца и Попова, налазимо потписе кнежева:

Драгутина Ђурђевића, Драшка Павковића, Митра Аћиновића, Бура Угурлића, Митра Жарковића, Продана Магазиновића, Симона Витковића, Дуке Цариновића, Вујата Петровића, Петра Бурашевића, Дуке Ђовановића, Ђокана Зупца, Павла Дубљевића, Тома Ђовановића, Бошка Пажиновића, Тодора Вукова, Ивана Вујновића, брата кнеза Милоша; капетана Саве Милошевића, официра: Божа Бренудовића и Васиља Вучетина, заставника: Јова Лазаревића, Митра Зупца, Вучића Видића, Радоице Савијевића, Марка Марића, Николе Милесалића, арамбаше Саве Кујачића, сержана Петра Стојановића и попа Андрије Косијера.

Из писма од 3. августа 1701., које је послано управнику Далмације као одговор на овај меморандум, дознаје се, да је тад прешло из Херцеговине у крајину херцеговску и рисанску 300 и више породица, као и то, да им је влада млетачка дала свакој по четири канапа земље. Поред тога је дошло 30 поглавица, којима је влада дала по 4 дуката сваком мјесечне плате, и по 20 канапа земље.

Као што се горњим исправама потврдило, недвојбено је, да су херцеговска и рисанска насеља махом, свршетком XVII в. доселила се овамо из Херцеговине, да су с њима дошли и калуђери тврдошког манастира са владиком Саватијем Љубибратићем.

Ово становиштво било је устрајно и за своја се права борило, па је добило општину рисанску, а крајина херцеговска послала у Млетке грофа Илију Цвјетовића, грофа Николу Злоковића и грофа Михајла Комленовића, реченог Меглајевића, те том крају израдили нека права и повластице, као што се види из дукала од 14. јуна 1718 године.

Поред досељеника херцеговачких, било је и досељеника из Црне Горе, који, по налогу Висариона Ба-

јице, учествоваше 1687. против Топал Паше у битци на Каменому, и после битке осташе.

Још је било млетачких насељеника, као: Корнер, Кривелини, Barelli, Guglielmetti, Barbeta, Barbanzo, Lucatelli, Codelina, Gregorina, Ugolini, Massiere, Mauromati и др.; а и перашких и добротских насељеника, којима је због јунаштва република била дала најљепше земље, а то су: Буровићи, Бронца, Смекија, Бујовићи, Дабиновићи, Дабчевићи, Радимири, Трипковићи, Ивановићи, Кокоче, Криловићи и др. Ова насеља перашка и добротска, као и она млетачка, била су римокатоличке вјероисповиједи. Помоћу њих је над православним Млечић доста зла учинио. Све ове породице су се осим Корнера истражиле, а херцеговски и рисански крај данас је скоро насељен све Србима православне вјере. Ово насеље захвата више него трећи дио становништва данашње Боке.¹⁾

¹⁾ Нек се дакле зна, да су у херцеговско-рисанском крају ова братства из Херцеговине: Горадуће, Низићевићи, Лајновићи, Стратимировићи, Владиславићи, Војновићи, Мирзовићи, Твртко, Вуриновићи, Јакшићи, Жвезовићи, Шпадићи, Вјелићи, Вучуровићи, Обилићи, Михајловићи, Царевећи, Вјеладновићи, Реметићи, Прњати, Даниловићи, Терзовићи, Ђеранићи, Кеновићи, Радовићи, Ратковићи, Милутиновићи речени Магазиновићи. Станилићи, Јелићи, Бошковићи, Катићи, Турпићи, Поробићи, Петровићи, Комненовићи, Гудељи, Дукловићи, Дубљевићи, Шарабаће, Симовићи, Жарковићи, Чупковићи, Станићи, Копривице, Богдановићи, Антељевићи, Матијашевићи, Алексићи, Сабљичићи, Косићи, Милошевићи, Вево, Кожевићи, Сенићи, Гачанићи, Шабовићи, Укропине, Лончари, Ростовићи, Ковачевићи, Тодоровићи, Милутиновићи, Вјелићи, Марићи, Мијајловићи, Нарачићи, Становићи, Турпићи, Вајковићи, Видиљовићи, Ивањковићи, Вадарићи, Врдановићи, Магуди, Косићи, Гудечи, Вујовићи, Радуловићи, Јаковићи, Режићи, Брајевићи, Зиначићи, Парјези, Краљевићи, Видови, Думовићи, Аварићи, Поробићи, Мрковићи, Котлашевићи (Котлаш), Вурашевићи, Зубац, Нанковићи, Царевећи, Мшептићи, Зеленбаћи, Котленице, Кулиновићи, Кулишићи, Милчи, Симићи, Познаковићи, Сивимићи, Радмани, Поповићи, Деретићи, Бачановићи, Пљуровићи, Радовићи, Булуги, Ајчевићи, Кујачићи, Стијепчићи, Милушевићи, Бастићи, Ставачићи, Брончаћи, Шкоро, Мишковићи, Јововићи, Радојевићи, Кошијери, Реметићи, Опићи, Махковићи, Милановићи, Ђосурићи, Војсалићи, Пршуговићи, Сасојевићи, Паликуће, Драгићевећи, Видићи, Цукалови, Бошковићи, Амрзовићи, Леветићи, Прагани, Мишевићи, Вурђевићи, Лазаревићи, Радовићи, Вучковићи, Чедановићи, Дуцани, Терзићи, Полаци, Кукавице, Ђе-

Према овоме из Херцеговине је поријеклом свега 327 племена.

Старосједилаца има 24 братства, из Боке 20 братстава, из Црне Горе 51 братство, из Далмације, северно од Дубровника, 10 бростава из Конавала 10 бростава, из Ст. Србије 3, из Босне 2, из Италије 2, из Мађарске 1, из Арбаније, Трста и Ческе по 1 братство.¹⁾

ранићи, Манојловићи, Иковићи, Петјевићи, Буратовићи, Милосавићи, Аваријевићи, Малешевећи, Гувашићи, Мемпићи, Дивљани, Радобратовићи, Ђарићи, Гавриловићи, Чеперићи, Пестјићи, Јуччевићи, Радмиловићи, Вукасовићи, Десичићи, Шундраци, Вурановићи, Шадовићи, Накићевећи, Вуљана, Маслан, Чукас, Зоговић, Краљевић, Вуксан, Огураћ, Милушићи, Комнени, Чоловићи, Вуксановићи, Маговићи, Митровићи, Кршићи, Першићи, Моровићи, Перушковићи, Кочетановићи, Љубомирац, Ноголовић, Вујачићи, Бресићи, Вачоци, Турпићи, Чајићи, Вукосављевићи, Кушићи, Павловићи, Шакићи, Рашовићи, Анимићи, Грле, Радојчићи, Достинићи, Вјеловићи, Дабовићи, Вучећићи, Аврамовићи, Огњеновићи, Оврнићи, Бокановићи, Сидељчевићи, Вукасавићи, Шаренци, Ризгићи, Ђиловићи, Војводићи, Моро, Јанковићи, Вранковићи, Комадине, Беговићи, Вујичићи, Чупковићи, Вујадновићи, Растејићи, Пешивачи, Вуковићи, Довлестићи, Пантовићи, Грбићи, Сладојевићи, Вигани, Лазетићи, Павковићи, Томановићи, Зрниовићи, Квезићи, Цуовићи, Ковачевићи, Тошићи, Радовићи, Перчиновићи, Тушци, Чаварићи, Мијајловићи, Клачићи, Пивљани Радобратовићи, Шкобаљи, Вуровићи, Поповљани, Бјелопављани, Бајери, Љуботинци, Љиванићи, Вукајловићи, Голабини, Ђоровићи, [Томашевићи, Вуричићи, Трипковићи, Митровићи, Вуковићи, Таузовићи, Шарци, Мирковићи, Милутиновићи, Мандићи, Тасовци, Вучићи, Целадићи, Маловићи, Балабушићи, Илићи, Валићи, Секуловићи, Василевићи, Ивовићи, Вукићевећи, Савићи, Драгомановићи, Комненовићи, Томовићи, Дукловићи, Жмузићи, Благојевићи, Лазичевићи, Милутиновићи, Јвелићи, Јовановићи, Ковачићи, Катрићи, Вурковићи, Радовићи, Вуковићи, Угриновићи, Огњеновићи, Филотићи, Видовићи, Стијепојевићи, Ждраљевићи, Колумбарићи, Брајићи, Ђатовићи, Мршићи, Ђеловићи, Гривац, Драгићевећи, Папренице, Врчевићи, Властелиновићи, Љуботовићи, Берберовићи, Милановићи, Дангубићи, Радонићи и Лучићи.

¹⁾ Старосједилаца има 24 бростава: Бојанићи, Радовићи, Вунгарићи, Свилазовићи, Гвере, Поповићи, Цвјетовићи, Пешуговићи, Шкобаљи, Шакићи, Владовићи, Љубичићи, Медовићи, Трипковићи, Матишоровићи, Мисанези, Винарије, Дулори, Зизери, Мурићи, Милановићи, Мрчићи, Рачићи и Веселићи. Из Боке је 20 бростава: Вурановићи, Вукасовићи, Вукосавићи, Дабичиновићи, Гоччевићи, Вукалица, Новаковићи, Виновићи, Русовићи, Миџори, Калуђеровићи, Милевић, Петовић, Рашковић, Митровић, Ковачевић, Сијерковић, Јовановић Стојковић, Тројановић и Јанковић.

Из Далмације (северно од Дубровника) 10 бростава: Трипчиновићи, Рапонци, Фаггани, Новак, Вукаровић, Тражиш, Пероти, Михајловић, Деретић и Милочеви.

ж). Перашка насеља.

Овдје је некад било насеље илирско и то племе Пирусти, који су Перасту и име дали. Послије су била насеља грчка и римска, пак српска.

Најпрво насеље српско је дванаест племена, која су се по народном предању у тамној давнини овамо населила. То су: Шестокрилићи, Стоишићи, Миовиловићи, Студени, Смиловић, Вукалчевић, Миоковић, Дентали, Цисмај, Силопи, Братица и Перовић.

Доцније се, у више махова, насели 45 брстава из Херцеговине, из Црне Горе 17, из Боке 13, из разних крајева Далмације 6, из Италије 2, из Арбаније 2, из Крањске 2, из Немачке 2, из Истрије 1 брство.¹⁾

Из Конавала 10 брстава: Антуновић, Вујновић, Салатић, Стричевић, Пестровић, Перовић, Матковић и Вакачи, Вуличевић и Цар.

Из Старе Србије су: Илићи, Гојковић и Чукић; из Босне: Шимраци и Ломбардићи; из Италије: Петрони и Андријевић; из Мађарске: Мађар; и из Арбаније: Вучевић, а из Трста: Шпаар; и из Чепке: Јанах.

Из Црне су Горе ова племена: Радовић, Перовић, Војводић, Сеферовић, Дробњаковић, Ковачевић, Поповић, Видовић, Радовић, Кривопашић, Суботић, Лазовић, Вукићевић, Водовари, Кокотовић, Ковачи, Одаловић, Самарцић, Вучуровић, Радуловић, Јанковић, Лазовић, Шеровић, Тодоровић, Живковић, Шушић, Уљаревић, Мусић, Поповић, Пешићани, Пвјетковић, Црногорчевић, Витовић, Марковић, Цјешњица, Ожеговић, Огњеновић, Вучковић, Шиљеговић, Низић, Огурлић, Ђуровић, Јовановић, Вуковић, Радовић, Обрадовић, Јанић, Мандић, Ђезић, Сенић и Ђоновић.

¹⁾ Из Херцеговине доселише се Висковић, Вујовић, Вуровић, Стукановић, Бронци, Ван, Јока, Змајевић, Мариновић, Мазаровић, Валовић, Ненада, Башић, Ванђић, Брусале, Манко, Когола, Грубаш, Вукићевић, Гарвица, Марлиновић, Сневија, Крманац, Мелада, Косовић, Рупчић, Заратовић, Дувренчевић, Кијелаћи, Ердеговић, Коловић, Јокновић, Мартешић, Петровић, Мишић, Марчињо, Лучић, Криловић, Брајковић и Мативола. Сви се од давна овамо населили, те се сматрали могу старосједиоцима. Скоро се ова ова брства и истражила. Из Старе Србије су 2 породице: Флајини и Градиске.

Друга су у Перасту брства: из Црне Горе: Ђурановић, Балабани, Вукасовић, Шеровић, Вукота, Буришић, Кривопашић, Гукине, Лорве, Рајчевић и Јовановић; из Боке 13 брстава: Ђучић, Мустури, Милановић, Аврамовић, Лазаревић, Вуковић, Перовић, Низовић, Грубашевић, Марковић, Црногорчевић, Роза и Ђежковић; из Далмације: Барби, Фабрис, Милошевић, Вранковић, Танга, Марковић; из Италије: Саза и Понтица; из Ар-

з). Грбаљска насеља.

У непосредној близини грбаљског села Пелинова постојао је „Кретин Град“, коме се још виде развалине. — Предање вели, да су прије XIII в. овдје пребивали Кољеновићи, по којима је назвата једна страна „Колијен Страна.“ Од ње до Дукач Камена у црногорској граници шириле се земље попа Петра Зоровића, чувеног са свог огромног имања у XIII в. Предање вели, да су Шишићима св. Мину зидали Ђурановић, Сладовић и Радовић „прије хиљаду година.“ У близини манастира ластовског је развала „Милин-града,“ а ту је и мјестност, коју зову „Тамнице.“ При мору, међу Ртовима Јазом и Трстеним, по дну Мрчева Поља, а према Спасу је жало Јаз, гдје је, како предање вели, био Шебе Град. Предање вели, да је црква св. Андрије у Грбљу најстарија у Боки Которској, и то из првих вјекова хришћанства. Напрама цркви св. Николе у Бигову постојао је некад град Гриспули, који је имао 150 домова. У њему је црква св. Николе, основана у IX в. И цркву и град у XIV в. разорише Турци, који ту галијама допловише. Братства Тичићи, Лазаревић, Петричевић и Микијељи пребјегуше у село Главатићи. По овом је граду и Грбаљ добио име.

Из овог слиједи да је и у најстаријим временима овдје било многобројно насељење. Јесу ли то били послје Илира, Монголи, Авари, Грци или Срби, доказати се не може.

баније: Радовани и Маврић; из Крањске: Фишур и Медић; из Бечање: Ђало и Мандер; и из Истрије: Фишер.

Ово су насеља у селима око Пераста: из Црне су Горе 5 брстава: Радовић, Шпаровић, Сијерковић, Тодоровић и Томановић; из Херцеговине 5 брстава: Радаковић, Андрић, Вуловић, Врговић и Власари; и из Боке 5 брстава: Вукасовић, Берберовић, Ердеговић, Башић и Краљ. Већина је перашког насеља римокатоличке вјероисповједи.

Та стара насеља скоро сва су ишчезла, а мјесто њих долазе нова, за Неманића и Балшића, из старе српско државе и из Црне Горе.

Између IX—XIV в. су она братства, која тврде да су старосједиоци, а таквих има 48 брстава у Грбљу.¹⁾

Осим ових било их је још много, али су се истрачила од давна, те им се ни имена не знаде.

За вријеме њихово насељење је грбљско било у великим везама са старом српском државом. То нам свједочи предање, да је нека краљица српска градила „Краљичин Град,“ у Пелинову; даље предање вели, да је Стефан Душан зидао манастир Подластви, као задужбину, пошто је туда прошао (1350); даље, како је св. Сава свраћао преко Бијелића у Бигово, на своме путу у света мјеста. И данас Грбљани с поносом свједоче, како је кнез Лазар поријеклом и родом из њихова племена, те да се с тога и звао Грбљановић; даље да су Неманићи основали манастир код св. Стефана у Врановићима и т. д. Ово су предања, по којима се може свједочити, како је снажна свијест на заједницу и бољу прошлост цјелокупног српског народа.

Тадашње се грбљско насељење и моћусобно уређивало и по својим се народним законима очувало. То је ово насељење и спасло, да су се, као што споменух, многа братства и до данас сачувала, а православље се одржало, тако да и данас у Грбљу живе само православни.

Ово је насељење, год. 1427., када је српски деспот Ђорђе Бранковић оставио Зету Стефану Црнојевићу на збору у манастиру Подластви, утврдило „Установу грбљску“ (законик),

¹⁾ Лазаревићи, Мивљељи, Тичићи, Дабунко и Зекљевићи у Главатичићу и Бигову; Андоровићи, Вилад и Вуђићи у Кубасима; Бајковићи и Крута у Главатима; Тупчевићи у Ковачима; Костовићи и Поповићи у Загори; Масловари у Кримовицама; Ерцеговићи у Врановићу; Верставчевићи и Каштелани у Љешеву; Лечићи, Миховићи и Вауц у Ластви; Деспоти, Ваздани, Бенати, Дабовићи, Краљ и Мезалини у Горовићу; Јановићи и Вацовићи у Пријевору; Мирковићи, Ђеклић, Љубановићи, Радовићи у Пријерадима; Кољеновићи, Зоровићи, Љешавићи, Вујовићи, Иванчевићи и Марчињо у Пелинову; Влашкивићи, Милићи, Антовићи, Донковићи, Ђурановићи, Шофрани и Садовнићи у Шнићу; Вушићи и Тујковићи у Сутвари; и Мачићи у Дубу.

који се састоји од 126 тачака, а објелоданио га Вук Врчевић у „Pravdoposi“ 1851., а послјидје превео у своје разне чланке.

То је насељење било раздијељено у четири кнежине: Лазаревића, Љубановића, Бојковића и Тујковића.

Под кнежином Тујковић бијаху: Дуб, Наљежић, Сутвара, Шишић и Пелиново; кнежина Љубановић бијаше: Братеша, Пријеради, Горовић, Ластва и Пријевор; кнежина Бојковић: Загора, Кримовице, Вишњево, Главати и Ковачи; и кнежина Лазаревић: Кубаси, Укропци, Трешња, Бигово, Главатичић, Љешевевић, Побрђе и Врановић.

Имадијаху скупове код својих саборних цркава, а држаху се строго народних обичаја и свог законика.

Код св. Тројце у Пелинову, као и на „Лишкој Главици,“ па и у Подластви, кућиле се све четири кнежине у ранија времена, кад се што тичало свега Грбља. Мрзак им је био Млечић, и вазда се његову упливу опирали, јер су знали, да он крњи права и границе. Луштица, Будва и Паптровићи покоравашу се већ давно лаву млетачком, а Грбљани издржавашу борбу за народне светиње чак до друге половине XVII в.

Они су приносили Млечићима већ у доба ранијег рушења Превлаке (1430—33), исто тако 1449, па и 1450—51, док влада млетачка забрани Грбљанима и народне зборове, да тиме поступи по жељи которских посланика. Али већ 1453. Грбљани се побунеше на млетачке часнике. Кнез которски Алвиз Бафо једва угуши буну, у којој иначе и Грбљани прођу зло. Бјеху објешена 33 Грбљанина у један дан, други бјеху одведени да робују на млетачким галијама, а многи тад иселише у Пуљу и Италију, и тим велику погрешку починише (Monum. Istriae. VIII. 138, 303, 318, 319, 381, 385, 390).

Двије године доцније, кад је огњем и мачем коначно срушен манастир превлачки, бјеше утврђен уговор између Стевана Црнојевића и провидника Јована Болана код св. Николе Вранинског 1455., гдје је зајамчена јурисдикција црногорских митрополита.¹⁾

Под Балшићем, који су с Млечићима утврђивали тако честе уговоре у XIV в., бродови су плаћали неки порез ако би у Бигово, луку грбљску, ушли.

Ово је мјесто Иван-Бег послјидје јако заволио, те је ту летовао. Отуд се и зове Бигово (Богово). Иван-Бег је одбранио опет

¹⁾ (Acta arch. venet. II. 451—457).

Грбљано, кад се 1489. побеше са Млечићима око граница. те су тад тачно биле означене грбљанско границе.

Дакле старо се насеље у Грбљу тврдо држало, а међу њих се могао населити само овај, коме би они дозволили. У то се то старо насеље или истрачило, или, силом разних ратова и окршаја, или исељења, проредило, те је била потреба старе редове новим насељењима попуњити. То је било кроз XV и XVI в. и даље. Докле је била сила османлијског мача Балкан поплавила те и Црној Гори загрозила; зато кроз то вријеме видимо многе породице, које силазе из Црне Горе и Херцеговине, те се настањују у Грбљу и попуњују старо насељење. Тамо су пак рједо хрлили, једно да буду штогод сигурнији, а друго, јер и то српска земља бијаше, гдје Турчин лако коријена захватит није могао.

Занимљиву слику о Грбљу и тадашњем насељењу сачувао нам је М. Биволичкић (Boizza), потомак властелске српске породице, која је, као и многе друге, окренула вјером и поријеклом.¹⁾

Тад је дакле било у Грбљу 742 породице, а данас их је само око 200 више, т. ј. 970.

Како су се ови насељеници тад звали, то је врло тешко знати, јер обично су добили презиме по оному, који се тад настанио. То нам најбоље показује натпис на прочелном зиду св. Николе у Пелинову, који гласи:

¹⁾ Његов извештај од 1614. гласи:

„Descrittione di 25 villaggi di Zuppa, che furono di nobili di Cattaro donati a quella magnifica comunità dall' imperatore di Servia, come appare per privilegi, et tenuti doppio la felice sommissione al leon veneto per ispatio di 120 anni, e poi si ribellarono al Turco; è territorio di sedeci miglia di lunghezza et sei di larghezza con due fumare, dove macinano 50 molini.

Questi rendevano alla comunità 7000 stara di formenti di livelli all'anno oltre diversi affitti et presenti. Li quali villaggi sono sottoposti al sangiacato di Scuttari, per benche dovendo governare le saline del gran Turco, posti nel piano di Cattaro, sono comandati dal Nasor et Hiemin di Castel Novo, al concier delle qual saline per commandamento del gran signor ogn' anno il mese di maggio scendono dal Monte Negro per due mille persone al piano di Cattaro per governar il fuoco delle saline et acconciarle, cavando et netando gl' acquedotti dal fango et terreno con concorso con li colmi et correntie d'acque d'inverno, et battendo il sodo de quadri, dove si conosce et fa il sale...“

„Ville n. 25 fanno case n. 742. Gente di combatter u. 1648. Tra questi vi possono essere trecento archebugieri buvni il resto spada, targa e giavarina; gl' archebugieri si sono per la maggior parte sperimentati sopra le barche armate con Uschochi da dove licenziati o fuggendo portano gl' archebusi a casa. Vivono tutti' come si è detto, alla serviana (Relatione et descrizione del Sangiacato di Scuttari, 1614, Starine кн. XII.)

† Изволеніемъ ѿца и съ спешеніемъ сына и свршеніемъ васе светаго дѣха обновисе ѿ распространи се еже зримое сѣи храмъ св. архіереа хр. Николе свомъ кнежиномъ и старомъ Тѣиковињъ ѿ сьградисе храмъ сѣи на месте семъ и написаше иконъ двери кемере и чстни крестъ и кои се трѣдише и настоа и майсторомъ платише и кои место подѣменте даше и сви къ спасению приводоше, ѿслипаше гласъ ѿвѣвгски: приди благословени ѿца моего † и тако сѣтворисе се волѣи помен во сѣи вѣкъ и бѣдѣши аминь. И пакѣ минѣцимъ лѣтомъ произволинемъ бжѣтемъ и молитвамъ с. ѿца Николе подѣсасе по зидѣ и ѿкрасисе настоянѣмъ кнѣза Пера Тѣиковиња са свомъ стаомъ и бише сви именомъ уписати. Првомъ свештеници протопопъ Сѣепанъ Влатковињъ ѿ Шишињъ, и попъ Перо изъ Тѣиковињъ, попъ Станишъ ѿ Пелиновъ, попъ Вѣко Лѣпавињъ † Село Шишињъ: Вѣко Крашињъ, Вѣко Радовъ, Вѣко Стѣповъ, Юно Вѣковъ, Ђѣро Стѣповъ, Ђво Мировъ. Вѣко Станишичъ, Ђѣро Антовъ, Сладо Радовъ, Нико Ђѣринъ, Ђво Марковъ, Милошъ Ратковъ, Нико Сѣепановъ, Ђуро Кордињъ, Шѣро Донковъ, Димитръ Ивовъ, Милошъ Воиновъ, Ђво Раде Вѣмшковъ, Стѣпаша Никовъ, Вѣко Марковъ, Раде Стѣповъ, Ђво Стѣповъ, Ђво Станишинъ, Вѣко Нѣковъ, Вѣко Маровъ Ђѣро Ивановъ, Ђво Ђѣровъ, Вѣко Дмитровъ, Вукацъ Косѣеръ, Раде Ђѣровъ, Ђво Милѣнъ, Ђво Вуковъ, Раде Церашевъ, Вуко Гавовъ и Стѣпо Милѣнъ, Вѣчета Милѣнъ. † Село Пелиново: Перо Радовъ, Вѣко Перовъ, Раде Перовъ, Стѣпо Ђѣровъ, Раде Вѣковъ, Перо Гаѣовъ, Сладо Вѣковъ, Ђѣро Радановъ, Воинъ Ђѣкинъ, Ђво Воиновъ, Мирко Брајовињъ, Перо Ђѣровъ, Радо Маровъ † Село Тѣиковињъ: Ђво Нѣковъ, Стѣпо Мирковъ, Вѣко Мирковъ, Вѣко Ђвовъ, Вѣко Ђѣковъ, Стѣпо Ђѣровъ, Ђѣро Јанковъ (Јанковићи), Сладо Милѣнъ, кнезъ Милѣнъ, Нико Рапковињъ. † Село Налѣжињъ: Ђѣро Перовъ, Нико Станишинъ, Ђво Вѣковъ, Ђво Лѣковъ, Ђѣро Марѣновъ (Мариновићи), Ладо Стѣповъ, Ђво Вуковъ (Вуковићи), Стѣпо Лазовъ, Вѣко Ђвовъ, Перо Вуковъ, † Село Тѣ(ш)гелъ: Стѣпо Вуковъ, Ђво Ђвовъ, Ђво Илинъ, Стѣпо Вѣковъ, Станиша Божовъ, Илѣа Стѣповъ, Вѣко Ђновъ, Радо Вуковъ, † Село Оѣтвара: Ђѣро Радовъ, Вѣко Нѣковъ, Станѣо Ђвовъ, Стѣпо Бојановъ, Нико Радовъ, Ђво Тѣрајинъ, Раде Вѣковъ, Ђво Перињъ, Вѣко Нѣковъ, Марко Ђвовъ, † Село Дѣбъ: Вѣле Перовъ, Нико Вѣловъ, Раде Вѣловъ, Никола Вѣловъ, Ђво Ђѣровъ, Ђво Вѣловъ, Станиша Ђѣровъ, Станиша Перовъ, Ђуро Чобовъ, Марко Вучетинъ, Вуко Стѣповъ, Ђво Перовъ, Млошъ Перовъ, Нико Ђѣровъ, Вѣко Ђвовъ, Стѣпо Маровињъ, Ђѣро Вѣковъ, Раде Вѣ-

ичевъ. Вѣко Никовъ. Станиша Вѣловъ. Божо Ђвовъ. † сътворише се вѣчна поменъ. Богъ прости.

† Тогда бившъ же патриархъ пекскомъ кѣрю Мовсеу и преосвещеномъ мѣтрѣлѣтѣ цетинскомъ и вадество и свендерѣе и Чрнѣ Гори и Приморскомъ, кѣрю кѣръ Давѣлъ благословенѣемъ вѣ. л. з. с. к. љ. љ. р. х. а џ и ѣ.

† Рѣка Димитрѣа много грешногъ писара.

Тадашња, давле, насељена нијесу задржала своја стара презимена, већ су обично прозвали се по првом, који се населио, или по главном, који се међу првим одликовао.

Братства, која се од XV—XVIII в. у Грбљу населила, јесу: Из Херпеговине 7 племена: Беновићи, Куњићи, Беговићи, Ердеговићи, Вучетићи, Кордићи и Учићевићи; из Црне Горе 57 племена: Баштрица, Масловари, Ђосо, Клопани, Ван, Мартиновићи, Суботићи, Дамјановићи, Радановићи, Марићи, Вучићевићи, Пићани, Царевићи, Дољанице, Вукасовићи, Кустудије, Јовановићи, Вубање, Петовићи, Ватути, Вјеснице, Дракуловићи, Вуловићи, Пантовићи, Вукадиновићи, Миши, Радовићи, Мазараџ, Калуђеровић, Богетићи, Мртудовићи, Ковачевићи, Вукотићи, Васовићи, Вујадиновићи, Вуксановићи, Ђетковићи, Раковићи, Кадије, Иветићи, Кнежевићи, Брадари, Гувернадуровићи—Радовићи, Вучковићи, Вујовићи, Вујићи, Ниваљевићи, Вујаковићи, Митровићи, Мршуже, Мариновићи, Јанковићи, Дајичићи, Далошевићи, Браговићи, Радошевићи, Никодимовићи и Михајловићи; из Боче 19 племена: Лаковићи, Мидоровићи, Поповићи, Антовићи, Ердеговићи, Побори, Вожовићи, Маровићи, Штјелете, Гилаче, Марошевићи, Дулегићи, Никовићи, Мартиновићи, Прентовићи, Раћеновићи, Рашковићи, Одаде и Крашићи; и из *Арбанѣје*: Варбе.

Из свега овог јасно је, да је насељење у Грбљу доста старо, а процес се досељивања рано завршио, има доста и старосједилаца. Одржали су се, захваљујући положају, приликама и њиховим уредбама.

и). Насеља у општини Будванској.

У Будви су најприје били Феничани¹⁾, па Илири, те је било врло знаменито насеље, а Апендини мишљења је, да је Будва био „*oppidum civium Romanorum*.“

У средњем је вијеку била Будва позната као „Будва аварска“, а признала је власт српских владара.

Стара насеља будванска, као и околину, Сарацени у IX в. уништише, а у X в. Срби се ту населише. То

¹⁾ Zipfel, стр. 21.

је насељење пострадало 1337 од потреса, па и 1563, а 1569. Турци Будву са земљом сравнише. У њој је била епископска резиденца до 1570. Од XVI в. у њу се настањивала властела и конти млетачки, а било је и Срба, којима се свима траг истрачио, а данашње је насеље у Будви већином из Паштровића, у неколико из околине и из Далмације, као што сам то у посебном дијелу изнио.

Околина, која припада општини будванској, бива три кнежине Побори, Маини и Браићи, у којима се доста важног одиграло, била је вазда, као и данас, чисто српска.

Прве четврти XVII в. било је у Маинама 120 домова и 300 људи, способних оружју; у Поборима 50 домова са 130 људи; и у Браићима 60 домова са 150 људи, оружју способних.

Браићима је онда главаром био Ђуро Вујадинов, Поборима Вуко Миљков, а Маинама Ђуро Гиговић. Ове три кнежине убраја писац, Которанин Болица, у црногорску страну Скадарског санџака (Rel. et descr. del. Sang. di Scutari 1614. Star. knj. XII).

И доиста у овим кнежинама бијаху манастири: Подострог, Подмајне и Стањевић, који бијаху резиденце господара и митрополита црногорских Василија, Саве, Давила Петровића-Његоша. Управо ово бијаше приморје црногорско.

Ово је насељење и душом и тијелом било у свакој пригоди уз Црну Гору, а то је Млечићу тешко било. Зато је шаљао војску, под заповједништвом Цвитановића, да освоји манастир Подострог, па и кућу Тановићеву, а на Стањевиће је насртао Андрија Мацедоније и цнез Марко Љубановић, ког је навела млетачка држава, да ради против својих. То се понављало и 1786 г.

И напokon мало послѣје млетачка војска издајнички опколи главаре Браића, Побора и Маина, који се би-

јаху по наредби Ивана Ђустинијана, окупили у цркву Св. Госпође. Ту бијаху од Браића: кнез Никац Мартиновић, Жмура Стојановић и један Рајчковић; од Побора: кнез Марко, Васо и Бунац, сва три Зеца; а од Маина: Марко Кнежевић, Савић Борота и Андрија Дулетић, а пред свима калуђер Јосиф Вукићевић. Осим Дулетића, који срећно умакне, сви бијаху повезани, па позније пред Котором објешени. А војска млетачка све три кнежевине у огањ и пепео обрати. Тад много становништво погине, што је и главни узрок да је и данас мало више народа, него ли је у Болочином попису од 1614.

Браства, која су данас, скоро сва су и тад у тим везинама била, а то су у *Маинама*: старосједиоци 6 племена: Лучићи (од ових властела Бубићи), Дулетићи, Лавчићи (Радоњићи), Франете, Вишковићи и Борете; из Херцеговине: Радуловићи; из Црне Горе 11 племена: Кнежевићи, Пиватовићи, Раџановићи, Станишићи, Вуковићи, Вједице, Марковићи, Риговићи, Лазовићи, Таковићи и Мрковићи; из Старе Србије 2 племена: Рудоновићи и Краловићи; и из Боке 2 племена: Војовићи и Прибиловићи. У *Поборима* су старосједиоци 3 племена: Шумари (Дојчевићи), Чамак и Бечења; из Скадра 2 племена: Калисоде (Стањевићи) и Војовићи; из Црне Горе 7 племена: Браића, Прибиловићи, Вудетићи, Кузмановићи, Зечеви, Шоврани и Баконовићи; и из Боке 1 племе Ивановићи.

У *Браићима* из Црне Горе 9 племена: Прептовићи, Пљоште, Селачевићи, Стојановићи, Јовићи, Живачовићи, Поповићи и Иванчевићи; из Арбаније 1 племе Мартиновићи; и из Боке 1 племе Дабчевићи.

Свега је у овим трима кнежевинама 35 племена, који су Срби православне вјере, док у Будви је 51 браство, од којих је претежна половина римокатоличке вјере, али и они су скоро сви по народности Срби.

ј). Паштровска насеља.

У тамној давнини по предању сиђе дванаест племена српских Паштровића, те населише простор уз морску обалу, и то од Будве до Спича, а тај се положај по њима назва Паштровићи.

Све је то дванаест племена, осим Барон, и данас живо. Друго једанаест племена јесу ова: Давидовићи, Дабковићи, Режевићи, Митровићи, Љубише, Мидор, Калађурђевић, Ђуда, Бечић, Беговић и Рменко.

Ово се је насељење увијек оделито од Боке држало; било је као једна република, која се засебно управљала. Мјесто, гдје је банкада паштровска сједала, био је »Дробни Пијесак,« насред приморја паштровског пусто жало. Ту су се Паштровићи на збор и одлуке купили, кад су слободно и независно собом управљали.

Ту су сједиле четири суђе и дванаест властела, бива, од сваког племена по један човјек, слободно изабран. Био је један писар, који би записивао у једну књигу, што би збор и суђе закључили.

То се насељење скупљало сваке године о Видову дне, да бирају кнеза, суђе и властелу, којима би предавали законик, староставник, књигу и сребрни печат, а они се клеми, да ће неумитно судити, а одлуке и законе зборски вршити.¹⁾

Последњи је паштровски кнез био св. Стеван Штиљановић.

Ово насељење знало је, могло и смјело, да своју независност сачува многа стољећа, ведро и мутна, весела и крвава.

Међу горњих 12 племена нико није могао приступити, већ, ако би га они припустили. Само се по себи разумије, да су се чврсто држали православне вјере, тако, да и данас нема домородца Паштровића римокатоличке вјере.

Ово је насељење било и велико, кад је онако знатну улогу у прошлости, како сам ја навео, играло, па је и са Млечићем, што такођер изнесох, и угворе склапало, а њима се предало 1423., бојећи се од Турчина, и том приликом Млечићи им писменим

¹⁾ Љубиша — Каџош Мацедоновић.

уговором зајемчио, да им неће узимати ни порез ни данак, колико новчани, толико крвни.

Ово је насељење засебно и у трговини живјело, те од Млечића израдило, да њихови бродови, а ничији други, пристају на једно одређено мјесто млетачког пристаништа, на „Riva dei Schiavoni.“

Насеље је пострадало највише од Људевита Угарског, који их много посијече, јер помогоше Млечићу, да заузме Котор 13. августа 1378.

Проређене своје редове настојали су попунити, да би се лакше бранити могли. — Исте и попунише, али тако, да, и ако је дошло нових племена из чисто српских крајева, опет остало је увијек само 12 владајућих племена, јер ова нова племена пораздијелише се међу оно дванаест племена. А и ово дванаест племена дијелише на четири већа и осам мањих.

Било је и чланова истих ових племена, која се друкчије по надимку или чему другом прозваше, али опет исто у заједници са главним племеном осташе.

Тако Љубише, који с Љубишнице (Херцеговина) дођоше. Њима припадају Никлановићи, јер се од Љубиша неки Никлан одвојио; племену Давидовићима припадају: Миковићи, Греговићи, Шољаге (додати, а дошли из Спича), Поповићи, Милутиновићи (додати), Цамања (из Црне Горе) и Медиговићи; племену Митровићима: Рађеновићи, Санковићи, Дивановићи, Бурашевићи и Анђуси; племену Режевићима: Перацићи (дошли из Годиња — Црна Гора), Радовићи, Скендери, Зеновићи, Павловићи, Баконовићи, Калоштро, Вуковићи и Боснићи; племену Дапковићима: Балићи, Кажанегра и Кентера; племену Ђуда: Срзентићи; од племена Беговићи су огранци Боснићи и Франовићи; племену Калађурђевићима: Рафаиловићи, Чучуки и Војнићи; а засебна су племена: Бечић, Рменко и Миџор.

Било је и браство Медини, као што је и данас. Једно је од старијих племена, знаменита српска властeosна породица, али Паштровићи су се ње одрекли, никакво јој право не давали, јер је вјером превјерила. Још је неколико племена, и то: Вукотићи, Драшковићи, Оцићи и Петковићи.

Као старосједиоце прије оно 12 племена држе Радановиће, а неки и Босниће, који се из Босне овамо доселили, а и Новаковићи и Баконовићи држе се као старосједиоци.

Из Старе су Србије 27 племена.¹⁾

Из Црне Горе 16 племена.²⁾

Из Херцеговине 4 племена.³⁾

Из Арбаније 1 племе.⁴⁾

Из Боке 2 племена.⁵⁾

Као што се види, ово је насељење паштровско старо, јер у главном се доселили прије XIV вијека, а један трећи дио између XIV и XVII в.

Овако важно насеље тешко би се у српству нашло, као и да се чисто одржало, а то је захвалити њиховој заједничкој уредби.

Према простору и броју становништва насеље паштровско има пркава, које поју и које су умукле, више него игдје у нашој српској домовини; 650 домова са 2862 становника имају више од 50 храмова, са четири манастира, четири лавре паштровског насеља.

¹⁾ Раваиловићи, Калађурђевићи, Штиљановићи, Војнићи, Чучуки, Бечићи (Лушићи), Дапковићи, Суђаћи, Куљаче, Грацуни, Клапавице, Анђуси, Митровићи, Рађеновићи, Дивановићи, Андоровићи, Кентера, Миџор, Бурашевићи, Давидовићи, Режевићи, Барок, Рменко (Томићи), Зеновићи, Калоштро, Беговићи и Ђуда.

²⁾ Миковићи, Балићи, Кажанегра, Франовићи, Радовићи, Вуковићи, Перацићи, Медиговићи, Вукотићи, Павловићи, Буровићи, Медини, Драшковићи, Петковићи, Цамање и Оцићи.

³⁾ Љубише, Никлановићи, Круте и Милутиновићи.

⁴⁾ Скендери.

⁵⁾ Шољаге и Магуа.

к). Спичанска насеља.

У Спичу није много старосједилаца, све су то досељеници прије и послје катастрофе косовске. Из Црне су Горе: Шкопеље, Какар, Јелчићи, Маровићи, Иличковићи, Нпклани, Буришићи, Бабићи, Куртовићи, Илићи, Вуксановићи, Лукшићи, Палани, Вуказићи и Шкутићи; из Старе Србије: Новаковићи, Ставишићи, Бурашевићи, Зечеви, Поповићи, Башићи и Радани; из Сплета: Брњаде; а старосједиоци су: Мирковићи, Перочи, Бенђиновићи, Зградићи, Обрадовићи и Занковићи.

Цар и Хрватине не зна се откле су дошли.

л). Суторинска насеља.

О суторинском насељу зна се, да је ту било пирско, римско, па српско насеље, иза ког турско.

Од старих српских брстава зна се да су били Рађенковићи, Павловићи, Марковићи и Голубинови, — сви старосједиоци, а истрачали се 1818. од куге.

Данас у Суторини живи 9 братстава, од којих су: Лучићи, Коњевићи, Јанчићи и Чеприћи из Црне Горе; Гавриловићи из Арбаније; Мравчевићи из Босне; Катичи и Радановићи из Херцеговине, као и Дерићи.

VIII. Неколике етничке особине Бокеља.

Каква је породица, такав је и народ. Крупа обије гране, — јесењи вјетар лишће, али коријен остаје, те се стабло у прољеће обнавља, какво било. Бокеља не уништише сасвим страни обичаји, помоћу породице сачува Бокељ неоскрвнуте и свете своје обичаје и живот.

У породици му је мати име свето, она је спона — веза — између неба и земље. Отуд и изрази »весела му мајка била,« »благо мајци, која га родила,« »јадна му мајка била« итд. Мати, да ли живи, или умрла, она је Бокељу увијек жива, — у њему се весели и шњим плаче, као што тече крв мајчина кроз његове

жиле. »Мајко моја,« то је Бокељу обични израз, — била она мртва или жива.

И сестра је Бокељу име свето, она му заузимље мило мјесто, између мајке и супруге. Је ли велика, држи је као мајку, је ли мала, као кћер. Она за брата све би дала, вјерна му је и искрена.

И жену Бокељ много части, а тому су доказом обичаји приликом вјеридбе и свадбе, као и љубав узајамна и споразум у брачном животу. Она пак све би за свог друга дала.

Велика је и родбинска и племенска веза, на коју много пазе. Својта се и родбина у Луштици и удаје и жени.

Гостољубивост је до скрајњих граница развијена, што је племенита особина и показује повјерење према госту. Не да се изразити, којом љубављу госта домаћин предусрета и грли; а то у име Христово, као члана велике свјетске заједнице, а и јер држи, да ће и њега по далеком свијету радо предусрести, или његово дијете. Не само да Бокељ прима госте љубазно, него га радо и зове, а кад му у кућу уђе, »руке шире, а у лице се љубе«.

Бокељ је здрав и виђен, разборит, бистар, хитар, домишљат и јуначан. Лако се зна прилагодити захтјевима живота, пробије се кроза свијет неком лакоћом. Радишан је, брз, окретан, глатко му све од руке иде, као што су глатки валићи сињег му мора. Лако упане у погрешку, али се из ње непримјетно извуче. Хвалиша је, али тако вјештачки, да му не можеш приговорити.

Тешко дозвољава, да му ко други соли памет, јер се прекомјерно поуздаје у свој здрави разум, бистро схваћање и познавање свијета. Најученијему нађе он приговор, а исти поставља са тако важним акцентом и пуним самопоуздањем, да му је тешко поругом или омаловажењем одговорити.

У расправљању завести ће далеко, а зна бити и заједљив, али чим почну крупне уврједи падати, ту суди пушка и нож.

Добро се храни, али није прождрљив. Пијанство је код њега срамота. Моралан је, а брачна веза неонакаљана. Дјевојци је поштење увјет да се удоми, и мора да је ваљана домаћица. Оне су чисте и уљудне, у друштву мушких су мало ријечи.

Чим се уда, сву бригу пренесе на дијете и на друга. Кућу држе као цркву. Чим се удаду, оне су говоруше; зато стари препоручују:

„Гледај коња широкога врата,
А дјевојку кава јој је мајка“.

Бокељ радо политизира, воли новац, али ријетко да је Бокељ „опанком свој образ крпио“. Не да се окренути, ћуди је неовисне, слабо трпи јарам.

Миран је, али одлучан. Пред погибијом не узмиче, али посједује жицу фатализма. Гледа на све са неког вишег гледишта, и о свему говори са неким разумјевањем.

Више воли уже на јарболу, макар га с њега и понио вихор, него ли кљуку и мотику.

За Бокеља су вјере исте — православна и римокатоличка, само два обреда, јер крв није вода; његова је вјера вјера права, без икакве мржње. Народ је без лицемјерства, побожан, зато и појетичан. Ипак се опажа, да још није узајамне поверљивости, јер православни заборавити не могу, шта претрпјеше од римокатоличке пропаганде.

Бокељ је многе владавине искусио, јад, невоља и муке му кроз кости ушле; зато је према многим неповјерљив.

Код Бокеља виде се трагови и незнабоштва, као кад гори огњеве у очи светаца неких, десном ногом

улази у кућу, прије него пије из чаше вина увијек мало одлије итд.

Бокељ ради да добије, али све оно што тому води није оправдано, већ само што је поштено.

Сепаратизам је велик у Боки између свих мјеста, а и у самим мјестима између појединих домова, што је и узроком, да у Боки нема задруга. Ово је пошљедица највише двију вјера и политичких система.

На лицу сваког Бокеља ипак читаш понос, самопоздање, љубав према цркви и народности, чувању обичаја, пјесама и свог дивног језика. Њихову поштењу доиста се човјек мора дивити, а њихова вјера на задану ријеч још бива да је непромјенљива. Још и данас налази се да један другом без икаква писма, приличне своте новаца позајмљује, особито ако су кумови; али, на жалост, код неких овог је данас почело нестајати и колебати се, јер долазе у додир са онима, који немају таквих особина.

Премда су прости, и премда не знају неки чак ни писати, зачудите што знају говорити по неколико језика. Веома су рјечити, — особито Убљани и Грбљани. Бокељи су господска лица, осјетљиви, пожртвовни, кичељеви. Али је Бокељ и до скрајности лукав.

У кући говоре српски. Више је дијалеката по Боки. Новљани и Ришњани говоре херцеговачким дијалектом — Грбљани, Будвани и Паштровићи посебним својим дијалектом, који се приближује црногорском; Которани имају свој посебни, као Муљани, Прчењани, Доброћани, Тивњани и Кртољани, а сви у говору мијешају многе талијанске ријечи, а има остатака и турских и грчких ријечи.

Изванредно поштују своје мртве, сваког већег свеца пале им на гроборима свијеће, више пута за покој душа њихових предају летурђије и граде им дивне гробнице.

Толко је поштовање, да је много особа које неби лако стале ногом на плочу, која покрива гробницу.

Три су својства увијек била бокешким обиљежјем: лакоћа примања вањштине, љубав к слободи и дух авантурски. Такне ли им се у слободу, такнуо си им у душу — у природу.

Зато се и више пута дизаху на обрану свог гнијезда, и то увијек, чим би нашла нога туђинска, а са Ловћена куцнуо убојни час и огласио непријатељима, да су на оружје скочиле горе которске.

Садашњост је род прошлости, а сјеме будућности. То су потомци оних јунака, којима је једно те исто Бокељ и Црногорац, и ако су политички раздијељени. Они добро памте праћедовска предања.

Слобода и поштење једно им је те исто, они су благи и озбиљни, искрени и обазриви, љубезни и оштри. Знали су чешће дизати се на оружје, надбијали Турке, одолијевали Млечићу и Французу, и свакому, који се усуђивао задиркивати их и њихово право повређивати. Мачи им се често тупили на костима непријатељским, а оштрице њихове ријетко су жељеле крви; спомињу се времена, кад су с осталом Боком бранили слободу своју и Црне Горе.

Па многи Бокељи су Црногорци, а сви или Црногорци или Херцеговци; крсна имена црногорско-херцеговачка су крсна имена бокешка; ношња доброг дијела Боке је ношња црногорска или херцеговачка; Бока Которска, Црна Гора и Херцеговина етнографски једно су.

Кад је Бокељу требало, Црногорац-Херцеговац прискакао му је у помоћ, дијелили срећу и несрећу, један другом прискакао прахом, оружјем, савјетом, војском.

Бокељи су при мору и у брду, а и брдо на њих много упливише. Зато су и јаког тјелесног састава, свјежи, тријезни, снажни, лијепи, јуначни. Снажна су и жи-

вахна карактера. Сами су на себе упућени, дишу здравим планинским и приморским ваздухом. Нарави су веселе, а љубав прама завичају упалила се у њима особитим планинским духом. Много на њих уопће дјелује мајка природа, непрестано су у гигантској борби за опстанак живота на оним голим клисурама и по мору, невјерном пољу.

Бокељи су убојити онако исто као окорјели синови јужног неба, ватрени и недоступни. Крупна стаса, они су очврсли од сунца, вјетра и голог камена; убојитост и постојанство сисају с материнским млијеком, те није залуду о њима Качић још рекао:

Сабљом сјеку кано и Угарци,
Пушком бију кано Црногорци,
Делије су кано и Котарци,
А брзи су, јер су Херцеговци,
Пристаји су кано и Инглези,
Богати су кано Холандези,
Паметни су кано Талијанци,
А високи кано и Бошњаци.

Образ дјевојачки особито се чува, и ко поштење дјевојци, а и жени дигне, тешко њему:

Туђе се шћери уклањај
Као небеског грома,
И као змије чувај,
Ако је не водиш дома.

— Сматра се великом срамотом, ако дјевојка побјеже к љубавнику:

— Тешко земљи куда војска прође,
А дјевојци која сама дође,
Е је прво јутро прекорена,
Да си добра, неби дошла сама.....“

Али зато грабеж дјевојачки бива чешће. Кад родитељи неће кому да даду кћер за жену, овај је уграби с пута, или с воде, пак је преда мајци, да му је чува и његује до вјенчања. Не узму ли се, поврати је

дома чисту, нити она остаје под љагом. То је остатак из витешког доба.

Велика је руга, ако се старац ожени:

Џевала тица пјевица:
 Ма што ће старцу ђевица?
 У старца кости грохочу,
 Брао ће старац под плочу.

Жене се доцна, последије двадесет пете, а који по мору иду и доцније, обично између 30—40. — Многи, пошто се ожене, иду у свијет, а жену оставе. Што се Бокељ одржао здрав и лијец, то је зато, јер младост живи како ваља.

Жене траже здраве и кршне, јер од обилате жене обилата су и ђеца. — Од ових женских моле Бога да их сачува: Бог те чувао младе планинке, а танке латинке; младе удовице, а ђевојке усиђелице; невјесте намигуше, а ђевојке погледуше; снаше милостиве, а куме шкакљиве.

Жене се откле хоће, а кћери удају како могу. Змија и жена њима је све једно. И ако је тако, Бог је човјека за жену, а жену за човјека створио. — Одликовао је, веле, снагом човјека над 10 жена, а жену лукавством над 20 људи.

Домазество је код њих срамота, јер тад се момак удаје, а дјевојка жени, веле момку „подрепио се.“ Дозвољују домазество само да не опусти дом, јер мука и закон мијења, а љута невоља очију нема. — „Прије“, Врчевић пише, „ко би на домазество дошао, морао је промијенити име породице, а примити женино, тако и крсно име, а свецима није криво, јер што један губи други добива; свом селу је давао ручак, а цркви три оке воска, шест ока зејтина, једну оку тамјана и једно руно вуне, а прилога колико је кадар. Тако би ступио у бракку.“

Сестра удата обично брату никад дио не узима, а тешко мужу, који би зато жену узео, јер веле: ко није своју жену кадар хранити, нек се не жени, ко се узда у женину прђију, тај код нас није човјек, но гори од жене.

Жене су јако одане својим мужевима и породу, чешће муж одлази у далеки свијет, да стече кору хљеба, а жена, коју је од скора довео, остаје му вјерна, пак никада се не вратио.

Женске су лијепа струка, лица пуна, израза обично сјетна и бујне косе.

При удаји поведе се много за разумом, више но за срцем. Љубе изванредно слогу, радишне су, чуварне, храбре, религиозне, моралне и патриотичне; одликују се: љубављу према родбини, скромношћу, лавице су у питањима домаће части и користи, у обрани стародревних обичаја и њежности према дјечи.

Нијесу полетне за науком, боје се, ако им дјеца оду на високе школе, да не преуче, јер тад веле, да им остају безбожни и покварени, а и мало живе. Најрадије се држе оне „плети котац, кд ти и отац“.

Много љубе и желе, да имају дјецу; зато и муж жену нероткињу слабо гледа.

Дјеци, веле, није добро са маћехом, јер и најбоља маћеха није мати.

Сина више воле, него кћер: „Син је кутњи темељ, крсна свијећа, вјечна домаћа читула, бранич цркве и народа, и он удава сестре, и ако му се неће, закон га веже. А ђевојка? — Она није друго но туђа вечера за суђењу кућу“.

Деца су обично благодарна и послушна родитељима. Особито се поштује домаћиц у кући, он наређује што се има радити, продаје, што је за продају, купује што је потребно, држи новце, плаћа порез. Кад

се Богу моле, он почиње и завршује, са гостима у кући разговара се и вечера.

Највећом срамотом сматра се женин укор. Кад се закуну „мора ми“, то је као „Бога ми“, јер:

Орача, копача убија поље,
Јунака, четника, кланци и горе;
Паметан гине од главобоље,
Бокешког сина прождире море.

Крађу сваку, а особито црквену, презиру, јер веле:

Туђа мука трује до унука,
А црквена до девет кољена.

Паљевина је мало, а преваре, вјероломства и превљубе нема.

Ако би ко кога обиједио, то се строго казни, јер:

Тежа је праву биједа,
Но гријешну врећа гријеха.

Хајдучина је у Боки много била раширена. Од потребе је постала, као одбрана од гусара и Турака. То је њена добра страна, а зла та, што су Бокељи заједно са сусједним народима се дружили, те по Боки крали.

Мана је многим Бокељима, како рекох, што су кичељиви, а некима штедња прелази у лакомство, а опрезност у неповјерење.

Поред свега, што до сад рекох, овај је народ ипак хладнокрван, мирне ђуди и много цијене мир.

Носе одијело у брду, рисанско, а при мору француско. Одијело је рисанско: капа црногорска, долама зелена, испод доламе душанка или токе, гаће широке, пас црвени, преко плећа струка пребачена, докољенице (копче), чарапе и опанке. Мјесто опанака носе и чизме, а мјесто зелене доламе, бијелу бјелачу. Овако носе Грбљани, Паштровићи, Спичани, Ришњани, Кртољани, Луштитчани и Новљани.

Старе женске носе јакету и рашу црну, на глави мараму бијелу свилену, а превље високе.

Стари Доброћани и Бокељи носили су: кружат, од црне свилене свите са сребрним пуцама, корет, јечерму, широке црне свилене гаће, црне свилене бјечве до кољена, плитку црну капу са звијездом, превље мулице (плитке, отворене, лакиране ципеле), за пасом двије сребрне или златне мале пушке и о рамену пушка на кремен (обично златом извезена). Ово одијело зову „добротско“ а и „бокешко“. Још га по гдјekoји старац Бокељ носи, а носи га „Бокешка мр-нарица“ и „Српска гарда“ у Котору.

У Суторини је мушкима ношња: капа са саруком, бјелача од домаћег сукна, гаће широке, докољенице, чарапе и опанке. Женске носе у Суторини, а слично и у Кривошијама и Грбљу: на глави мараму, мрчину, зубун, опрегљачу, чарапе и опанке; а дјевојке на глави носе капу, а повише ње бијелу мараму.

Тивћани, Ластовјани, Столивјани и Муљани носе неко измијешано одијело, није ни бокешко ни црногорско, ни француско одијело, али нагиње највише бокешком.

Варошани, грађани и младост носе француско одијело.

Бокељ свега се добро сјећа, и о свему дивно прича. Снажна му је свијест српска, српске су успомене јаче од свих осталих; српске особине у главном истичу се јако — и сјећање на заједницу и бољу прошлост нашег народа.

Бокељ држи много до браства, рода и племена. Зато је и удомаћена крвна освета, особито у опћинама грбаљској, будванској и паштровској. Освета се протеже на цијело браство. Ко се не освети, тај се не посвети. Крвну би освету, да се велика погибија не

догоди, ријешавао »крвни збор«, »суд добрих људи«. — Што би он одредио, то би се увијек и извршило, јер:

Што се међ људма рекло,
То се није порекло.

На том »крвном збору« суђе би учинили књигу од умира, која се звала »умир«. Њих је доста изнио Врчевић и Љубиша, а много их 1869 изгорело.

*Крвни збор или крвно коло*¹⁾. — Кад ко у Боки отимице или неотимице убије кога, био је обичај, да се та племена помире, а и данас је у неколико.

Скоче главари и добри људи, да тај огањ угасе. — Учине крвно коло, и то ће уроче, али највише је обичај код саборне цркве, а у Паштровићима на Дробноме Пијеску.

Онај, што је убио човјека, ваља да приправи новаца стотину цекина, и сувише динара три и пет. Ако нема новаца, онда вола, коња, или колико може, а сваком по штогод носи, овцу, козу, или баган жита, сваком носи у помоћ колико може. То се зове »крварина«.

Тад се састану с једне и друге стране по тридесет људи (у општини херцеговској), а по 24 умољена кмета (у Паштровићима, Будви и Грбљу). Сједе у коло па се договарају, да буде часније за обје стране, а дотле онај, који је убио сина или брата, дошао би пред кућу оному, или браству онога, кога је убио, а одатле пошао би на збор ш њиме. Невјесте, ако их има и ако имају дјеце мале, донесу барем троје ђеце, ако ли случајно нема мале ђеце, оно донесе својта из племена. Кад

¹⁾ Ово ми је, као и све обичаје бокешке, које најпријед износио, својом руком написао, само сам ја штогод неправно, мој добри родитељ Јова, који се преставио 17/30 јула 1909., а био добри познавач стичних особина и обичаја бокешких. Приликом његове смрти которска »Божа« о њему рече: »Био је Бокеш старог кова, чврсти карактер, неустрашиви борац за све оно, што је добро и поштено, борно се за ослобођење Херцеговине, те код манастира Дужл у мало главу не изгуби« итд. — Било је нас тринаесторо дјеце, који смо му о врату висили и о заради његових десет новата. — Био је мајстор, те по Божи радно. — Умро је пре времена, као жртва, да своју дјецу поштено прехрани.

старјешина крвног кола знак да, те се невјесте једна по једна одвоје, носећи на рукама свака дијете, иду околу погнуте главе земљи и говоре: »Ко ми је кум.« — Тако све, док дође оцу, брату или рођану, ко буде ближи покојному, па му рече овако: »Прими кумче куме, Богом те вежем и светим Јованом!« — Тад је он придигне и прими дијете, пољуби га и да га опет оној невјести и рече: »Чувај ми, кума, кумче!« — Онда оде друга другој својти, тако исто као и прва, па и трећа исто. Понесу ђецу у бешике. — Ово су невјесте из онога племена из којег је и онај што је убио.

Онда они, који је убио човјека, оно оружје, којим је убио, објеси га о врату, па иде околу кола, докле дође до његова брата, или ко био ближи убијеному, па му рече: »Скин' ми крв с врата, Бог ти и св. Јован«. Онда се он дигне, дигне му оно су чим му је брата или оца убио, те се ш њим пољуби.

Тад се изнесе новац, који неко да ђеци, а неко породици, свакако у племену оному, из ког је погинули, а сви опет и цркви, колико су јакосни, приложе.

Тад се парићава (спрема) ручак, да људи ручају. Сједу за ручком. Све то иде без граје. Посједу по једну уру (сат), или двије, пак се онда упуте сваки својој кући.

Тако између тих племена остане мир за вијека, и кад се које дијете родије, вагда се куме и постану за вагда кумови.

У »крвно коло« не пушта се свадљивац, или пјанац, или било под којом маном душевном, но све људи душевни и побожни, који и своју кућу држе побожно и у светом реду.

Вожићки обичаји у Боки.¹ — 1. На Божић у јутро узме један младић слатки шипак, па пође околу куће рано

¹ Вук Караџић изнио је »Живот и обичаји српског народа«, — а Врчевић изнио је три главне славе у Боки, између којих и Божић. — Али ни

и виче: »Добро јутро, доме! Мир Божји и Христос се роди!«

Упали у кадионицу тамјана, узме воштану свијећу, гранчицу лаворике или маслине, пак исто рано улази у уљаник или челник, те помаши граном по челама и рече: »Челе моје, благо Божје, без вас се не може вршити служба Божја, како сте? — Да ми се добро ројите, е ви народ учите, како се тече и ради, догој смо у животу. Све ми биле пуне као ови шипак«. А домаћица виче из куће: »Амин, Боже дај!« Па ти закити свој чељаник китом лаворике и увати они слатки шипак, па га разломи у четверо и метне на четири краја чељаника, и завјетује челе цркви — богоматери, и зајева божићњу молитву »рождество твоје«. И тако му се вели челе добро роје и напредују, е му неће ниједан рој побјећи из уљаника, него на прешу напредују.

2. Чобан уочи Божића узме колач један и чашу вина. Упали двије свијеће воштане и метне их на врата, куда ће живо у кућу уљести. Они колач смрви у мале мрве, и то метне у со, а поспе (полије) вином. Како које живо улази, гледа, да свако од тога заложити, па рече чобан. »О волови, љуцка рано, и овчице, руно златно, и козице кориснице, и ви коњи, наше слуге, ево сјутра Божић свиће, сви ћемо се радовати том народном пријатељу, који спаси душе љуцке; и ви нама сретни били и с вама се помагали!« А други виче: »Боже дај и чуј твој сретни глас!« И тако завјетују своје живо. Кад приспије да се сире, учине по један

један или други књигу све потпуно, како је у овом мој пок. отац, који је све описао потпуно чистим народним божанским говором. — Карадић није ни писао искључиво божанске обичаје, а Врчевић, имао је у виду Рисан и Грбаљ, док мој пок. отац имао је у главном — Херцеговину, а споредно и Рисан и Грбаљ. — Зато су ове врло важне. — Божићне обичаје написао је сврешком 1908.

добар тубок и по које руно вуне, те понесу цркви, а свјештеник благослови.

Кад дође кући домаћин зовне чобане, који чувају благо, и рече им: »У памет моја ћецо, рече ми свјештеник, да ви приповидим, да не бисте ви који од вас зивнули нечистога, али овцу ногом ударили, е је то највише зло, јер ће се он зове, онђе Бог не помаже«. И донесе свакоме чобану по једну напору из цркве.

Када тако чини, благо се држи све чобана, само да не зове нечистога духа.

3. Тежак на Божић када устане, прво се умије и Богу помоли и клекне пред иконом Богоматере, те рече: »Богомати, помози ми, Која си од црнога учинила бијелога, Која си нама највише добро учинила, Која си нама родила Спаситеља и Искупитеља, буди ми помоћница, амин!« Целива икону, пође украј ватре, помакне весељаче, да боље горе на ватру, и рече: »О весели весељаче, буди нама покровитељ души и тијелу!«

Тад узме коју приганицу и ракије, те се напије, те узме своја гвоздија, су чим ради у рукама, те рече: »Ево вас узимам у руке, да радимо у баштине, да нам њиве житом роде и шеницом бјелицом, од кога ћемо жртве Богу приносити, па и лозу да подгајамо, која нама пуњу даје«. Подиже главу к небу и рече: »Славно древо свете масти, с тебе Христос се вознесе, роди нам за канћела и за наше потребе, па и сваки други рад благослови нам, Боже!«

Онда се упути цркви на Божју службу. Препоручи свој рад и сву своју фамиљу.

На Божић се обједује и вечера, па све до Васиљева-дана се части, и вазда при јелу гори воштана свијећа у чашу забодена.

Када дође Васиљев-дан, онда узме један момак од шеничне сламе, на којој су уочи Божића вечерали, те понесе свује у своје баштине, посипа и рече:

»О ти сламо, дична славо, Спаситељ се на те нашо,
 благослови нама здравље и баштине наше, да нам
 с божјом вољом буду благословене и чисте од гусје-
 нице и од сваке нечисти, Боже дај!«

4. Ко први на Божић, осим домаћих, дође, зове се
 »полазник«. Он потакне бадњаке на ватру и метне
 шипак, или наранчу са граном бриштана на бадњак
 и по који златни новац. Тад се изљуби са кућном
 фамиљом, говорећи »мир Божји«, а они »Христос се
 роди«. Донесу бардак вина, а он наздрави свима скупа
 за славу Божића, а за здравље дому домаћина и ње-
 гове скупне фамиље; ко му је на дому, да ради о добру,
 а који су на путу, да их Бог пропути, да дођу дому
 здраво и весело, да обеселе свој дом и своју фамиљу,
 и своје кумове и пријатеље.

Тад избаци по коју пушку, да се зна, да је дошао
 полазник, сједе покрај ватре и стану ужинати. Донесу
 му гусле, да погусли и запјева пјесму од Божића. Сви
 га слушају.

Ко добро гусли и пјева, онда га и домаћи прате
 пјевањем овако:

»Божић зове с оне банде,
 Преведите ме!
 Послаћемо ђецу малу,
 Да те преведу.
 Е су ово мала ђеца,
 Божји анђели;
 А невјесте вино точо,
 Напојиће те,
 Старе бабе, масло варе,
 Нараниће те«.

или

Посећеле три тичице,
 Све три са неба.
 Једна носи у кљунове
 Грану маслине,

Друга носи у кљунове
 Класак пшенице,
 Трећа носи у кљунове
 Гроздак лозице.
 Која носи у кљунове,
 Грану маслине,
 Оно нам је Божић с главом,
 Помоз нам Боже;
 Која носи у кљунове
 Класак пшенице,
 Оно нам је божји данак,
 Помоз нам Боже;
 Која оно трећа тича
 С гроздом лозице,
 Оно нам је Ђепан данак,
 Помоз нам Боже!«

или

»Поручила Божићева мајка,
 О рипћани, моја браћо драга,
 Послаћу вам мог сина Божића,
 И по њему три ките цвијећа итд., а завршује:

Буд'те мирни здраво и весело,
 И ето ви светога Јована,
 Носи вама благо и дарове,
 И да крсти мог сина Божића«.

На одласку полазника домаћица дарива га лијепим
 чарапама и наглавкама.

5. Домаћи, пошто су полажени, а и прије, упуте
 се од куће до куће све редом, полазе и вичу »на
 здравље«. Младићи зову један другог и честитају Бо-
 жић, а из пушака пале.

6. Пред Божић неколико дана беру се бадњаци,
 који се на бадњи-дан-вече (у сумрак) ложе. Прво до-
 маћин, пак сва ђеца, узму по један бадњак на раме,
 те, прекрочив преко врата, повиче: »Добар вече, че-
 стито ви вечерашње вечер!« А дјевојчица или дома-

бица држи у рукама један тањир или чашу пуну шенице, и у истој слатки шипак, па онога, који носи бадњак, заспе шеницом, а он приложи бадњак на ватру.

Бадњаци се приложе у накрст, а домаћин узме кадионицу, окади бадњаке, пак бардак пун вином у једној руци, а у другој чашу са шеницом, те пјева »рождество Христово«, а прелије унакрст бадњаке и шеницом поспе. Тад домаћин пије из бардака, а за њим редом сви. У то који млађи испали по неколико пушака, и тим даје знак, да су наложени бадњаци.

У то домаћица донесе пуну врећу сламе, метне је код ватре и на истој постави вечеру, те вечерају.

Сједе до неко доба и веселе се, а ватру не запријећу и врата пришкину, да Божић улази у кућу.

Пошто се добро на ватри разгоре бадњаци, наврте на ражањ пециво »божур«, да је пеку. Један остаје, те је пече, обично пред зору буде готова, и тад испали пушку, те тако јавља, да је готово пециво, и диже га с ватре.

7. Обичаји о Божићу у Добротн. — Имају многи Доброћани својих земаља. Људи су и кичељиви. На пр. ако имају једно овеће своје земљиште, подијеле га макар у десеторо, само да имају десет кметова. Тад се фале: »Имам кметова десет«. Ти су господари били све православни, па су приморани, да прећу у римокатоличку вјеру још у доба млетачко, а њима је исто остало у обичају славити крсно име и Божић. Зато треба о Божићу кмет сваки да им донесе неколико божићних бадњака на огњишта; тад гологлави говоре ове ријечи: »О Боже и Божићу, подај нези што и ћетићу!« Тад прекрочи преко врата кухине, те повиче: »Добар вече, господару или капетане, честито ти вечерашња вечер, и на здравље од године до стотине!« На то капетанова жена, или невјеста, или која ћевојчица, држи у рукама један тањир пун зрна шенице,

и у тому слатки шипак, па кмета заспе шеницом, а кмет приложи бадњак на ватру.

Тад дође домаћин господар гологлав са свијећом воштаном и са кадионицом и са бардаком пуним вина, окади бадњаке тамјаном и заспе шеницом, прелије вином унакрст, говорећи: »У име оца и сина и светог духа, амин«. Пошто се тако прелије, више се не зову бадњаци, него »веселаци«. Тад пушке пуцају и вина из бардака свак по мало сркне.

Тад разастру сламу шеничну по кући, те на њој донесу вечеру. Ово бива у мрак. При вечери устане домаћин гологлав, узме бардак с вином у руке и рече: »О Боже и Божићу, и света мајко Христова, буди нама заступница и по мору и на суву, бродови нам пучином пловили, а долине шеницом родиле и с виновом лозицом. Живјели кметови и њихове мотике, те нам лозу гојиле, да имамо вина изобила, како сретни и честити Доброћани!«

По вечери изнесе капетан пушак и праха, па ти онда пале са својих прозора, и све вичу: »Живио домаћин и његов дом! Божић њему на здравље долазио!«

Доже добро ватре, да се сва кухиња ужари ватром. Донесу гусле добро урешене, да кметови пјевају. Тад би кметови испјевали по неколико божићних пјесама, а и народних.

Мало пред поноћа поћу спавати, а кметови устану рано, попију каву и ракију, поћу у кухињу, потакну бадњаке, те учине добар огањ. Скину добро пециво, ма највише обичавају добру прасицу, у којој има од 15—20 ока, па је метну, да се пече цијела. Кад мисле да је печена, убоду прстом испод плећа, па, ако не пари прст, онда је готова, бива, добро печена. Тада је одаље од ватре, а кад је скину с ражња, опале пушку, те тим дају знак, да се скинула божура.

У то се и господари дигну из кревета и вичу: »На здравље Божић, на много година!« Попију каву, па ти пођу цркви, да се моле Богу.

Кад се врате из цркве, то је обично пред подне, свако домаће чељаде узме свијећу воштаницу у руци, упале их, па се стану љубити, и све говоре »мир Божја«, »Христос се роди«, »клањамо се Христову Рождеству«. Послије тог све оне свијеће метну у шеницу заједно, да горе скупа. Тад узму мач, па сијеку пециво и почну благовати из једнијех нађви.

Кад се тако добро понаправе, узму кметови цефердаре, па стану пцзати, а капетан, олити господар, наређива кмету, кога ће звати, да му честита Божић. Од прилике овако се зове из гласа: »О капетан Јосо Ивов!« — Он се (кмет његов) одзивље: »Ево га ооооо!« — Први ће: »Ааа ај, честито ти Божић, на много ти љета долазио!«, те испали цефердар, а он ће њему: »И с тобом заједно!« те опали цефердар. Тако се изреди сво мјесто, само не они, који су у жалости.

Ако је које сироче старо али ти потребно, справи му свака кућа плеће печено, и вина, и свега, и по један жути дукат, да и оно сироче весело стоји.

Пошто честитају један другом Божић, иду у полагање са наранчама, у њима забоду сребрна новца, а ће ко и дукат, и иду да полазе куће. Обично зет, ако је из мјеста ожењен, полази женин род. То полагање бива овако: полазник улази у кућу и честита Божић. У то га домаћица дочека, заспе шаком шенице и рече: »Добро дошо сретни полазнице!« То је знак, да још нијесу положени, бива, да, осим домаћих, нико није на Божић те године у кућу улазио. Тад иолазник иде у кужину, потакне бадњаке и на придавак метне шипак или наранчу са новцима. Почну пјевати пјесме од Божића и пале из пушака. А домаћица треба да приправи полазнику лијепе навезене чарапе.

На оној слами, на којој се је јело уочи Божића, једе се све до првог дана од године, а тад се скупи, те носи на баштине и засипље уз воћке, да не би на воћку пала губа олити лишај. Оставе и »бокун« (комад) божићњег бадњака због гусјеница, да не би напаале с прољећем у вртове.

Ови су обичаји и по свој Боки, само је у Доброти разлика, јер има и кметова.

Бадњаци се ложе још и уочи Васиљев-дана и Богојављења, а код православних и уочи св. Саве. Колико је мушких глава у кући, толико ложе и бадњака, и један сувише у напредак. Гдје је кућа остала на женски род, ту се не ложе бадњаци, као што се не ломи о крсном имену ни крсни крув.

О Богојављењу. — Сваки православни Бокељ који може животом, на Богојављење оде у цркву, не једући ништа докле се не испоји боженствена летурђија, па послије свети вода. Сваки по три пута сркне богојављенске водике, а свјештеник даде напору. Тад народ иде кући на објед. Када обједују, онда које млађе чељаде узме бардак богојављенске водике, па по свакој својој баштини шкروпи и пјева »Во Јордање.« Пошто се врати кући, узме једну чисту стакленицу, па је налије богојављенском водицом и објеси је пред иконама, те то чува као очи у глави. Да му се нађе дијете, те ако се види да је на опасности, полију га том светом водицом, задухну га духом и нађеду му име, па, ако би дијете живјело, каже се свјештенику да дода друге молитве и миропомаже.

Крштење. — Обичај је, да се кум с кумом преко ђетета пољуби, говорећи: »Сад постасмо прави кумови, ово је дијете сведок.« Тад се донесе кошарица приганица присутних шећером, па једу и пију ракију. Кум дарује дијете новцем и куму, која носи дијете.

Кад дође дијете кући, реку: Благо нама, сада је спасено од гријеха, сада је православно. — Мајка узме,

па га размота, а она жена, што га је носила, донесе у једну стакленицу воде искрај цркве, а мајка том водицом свуђе дијете скваси, јер веле: „Бе водица не доити, онудијер га изједе пот, када је у дугоме путу.“

На молитву. — Дијете након четрдесет дана мати треба да понесе у цркву на молитву, дарује попу, који чита молитву, круну пара или чарапе, отирач, или, ако је сиромашна, о Ускрсу неколико шаренијех јаја.

Находче. — Гдје се дјеца не даду својијем родитељима, кад се родије дијете, замотају га у хаљине, па га метну на пут. Ко први дође, оно му је кум. Само чувају да не би наступила живина, био би велики гријех. Ваља онај, који нађе дијете на путу, да га понесе у наручје у они дом, одакле је дијете донешено. Зовну попа, одма се крсти, и тако веле, да им ђеца живе. Ако се не рађају мушка ђеца, тад веле, да је до кума, те обично кума промијене.

О кромом имену. — Ко има дома шенице, мијеси крув дома, а ко нема, нареди. Најприје се умијеси крув са двије руке преко њега, који се зове „крсни крув.“ Тако исто један мали помањи, и тај је „за крсне свијеће сомун.“ Затим двије просфоре за попа, по том „сомуне“, које све скупа мијеси.

Окупи своје кумове пријатеље и зетове уочи крсног имена. Они се зову „званице.“

За вријеме вечере домаћин рече својој фамиљи, ако има који убоги олити сирота, да од свакога јела, што су га имали, дадне им се као и један бардак вина. Тад се дигне домаћин, ако није корота (жалост), те рече: „Гости моји, што стојите мукло, што не пјевате.“ Ко пјева, почне пјевати овако:

Пите вино гости наши,
Није вода то,
Него вино кратошија,
Која премоче;

Преметнуће домаћина,
Све је мене стра'!
У њега је мудра глава,
Њега није стра'!
Више ваља, домаћине,
Твој поштени глас!
Него ножи оковани
За свилени пас!

Тако исто домаћицу и све редом пријатеље, тад се увати домаћин с домаћицом, па поиграју, а младост запјева:

Поскочите соколони,
Сад ће одмјена.

Тада се опет други пуште у коло, а они се пољубе и престану, а младост даље пјева, од прилике овако:

Скочи Јово и ти Маре,
Ела соколе;
Маре Јова набалаће,
Ела соколе,
У Јова су лаке ноге,
Не боји јој се! и т. д.

Има и других игара, као „прстенка,“ или приметну игру „млинара или гуске,“ или почну игру „продавати магарца“ и другијех смијешнијех игара, докле дође поноћи, онда рече домаћин: „Вријеме је, да идемо спавати.“ Пођу да спавају ће одреди домаћица, поговора нема.

Када сване, дижу се гости, умивају се и моле Бога. Домаћица зготови каву, а домаћин донесе ракију. Када зазвони звоно, рече домаћин гостима: „Хајте у цркву.“ Они пођу, а и он с њима. Кад дођу гости искрај цркве и с њима поп, домаћин узме крсну свијећу, забодје је у сомун и запали. То је обично мало прије подне. Изнесе један тањир и мало крува, запали се тамјана и донесе бардак вина и читулу оног дома. Тад поп прочита молитву, помене све мртве оног дома из читуле, а гости по три пут говоре „господи помилуј,“

прелије крув на пјату (тањиру) и рече: »во блаженомъ оуспеній вѣчная память,« а гости три пут: »вѣчная память.« Тад сваки узме по мало крува благословенога, пољуби крет и попа у руку, и он вели »на здравље«, или »да сте благословени.« Од тад стоји ваздан домаћин гологлав, служи своје свето крсно име.

Попије се по која чашица лозоваче (ракије) и пред њом по који закусак узму, као искрижану јабуку, а у то је готов и објед. Сједу све један до другога, попа у чело трпезе, е он заступа Исуса Христа.

Почну благовати. Пошто поједу ориз, домаћин изнесе крсни крув пререзан унакрст, али није раздвојен. Поп га окади и вином прелије, пјевајући тропар и кондак крсног имена, а домаћин дотле крсни крув с братом, олити сином, преломи у пола. Тада обадве оне половице крсног крува преломе унакрст с гостима и попом.

Домаћин наздравља, пошто су пред обједом напили ракијом у добар и бољи час од обједа, тад бардаком вина у лијепу славу божју, од прилике овако: »Помоз Боже и лијепу славо Божја мог крсног имена, да га славим за дуго дана и година и приносим боженствену пуњу и праскуру и боженствену свијећу светој цркви, проскуру, из које ће свештеник водити частице за божје летурђије. Кад вади аганца, да буде Богомати да чује ту молитву и да препоручи Исусу Христу и Богу Створитељу, и свети Јован, мој покровитељ, да приносим ту боженствену тајну за дуго и много година; након мене моји синови и унуци и прауници, док трајало сунца и мјесеца; славе се Божје спомињали, а она нама помагала, а шта је љепше од лијепе славе Божје и вечере с Божјом вољом стечене.« Гости реку »амин.« — Иза домаћина сваки тако редом напије.

Један четврти дио крсног крува реже се и сваком по мало даје, а поп један четврти дио крсног крува и

бардак вина узме, те на њему метне они четврти дио од крсног крува, те зовне домаћицу и то јој да, и по прилици рече овако: »Ево домаћице, за дуго га примала, ја тебе крувом и вином, а Господ Бог и св. Јован здрављем и миром, узми крув, а вина се напи, па ми бардак опет поврати. Домаћица то узме, па бардак вином налије, извади један сирац, ако је мрсни дан, а ако посни, слатки шипак, метне на бардак, пружи попу и рече: »Узми, попе, и за бољега си дара.« Поп јој захвали.

Тад се напија у »ваславу«, обично овако: »Писмо у славу, а сад ћемо у ваславу. Слава помагала, а васлава прискакала нашему брату домаћину, да своје крсно име слави на много љета и година итд. Тако сви изреда, и мало вина сркну. Са овом здравицом обично пију и за здравље домаћиново, послјије чега сиједају, јер откад се прелијева крсни крув сви стоје на ноге, и наставе благовати.

Домаћин ће у неко доба напити за здравље кумова и пријатеља, а који од гости Српству и вјери ришћанској итд.

Тако весело једу и пију, замећу складне ријечи и моле попа, да им штогод нова каже.

Пошто се сврши објед, поп рече: »Вријеме се дивити,« — очита молитву послјије обједа, као што је читао и прије обједа.

Онда људи задуване и зацјевају се пјесме па се раздвоје, да иду кући. Тад се поздравља сваки гост с домаћом чељадом, ижљубе се, говорећи, да се неби који нашао увријеђен од кога. Рече сваки ону: »Која би нама била мрзна, међу нама вјетрови ју разнијели, те никому у прима не остало на жао.«

Отолен се раздвоје, а млађи с пушкама поздрављају своје госте, говорећи: »Ајте збогом, гости наши, била ви срећа, да се у здрављу састанемо.« А гости:

„Боже дај!“ Одивама обично даду и јела да понесу ђеци и онима, који су дома остали. Тако и сиромасима јела дају у торбице, а за вријеме самог обједа сиромаси сједе у трпези са другим гостима и пријатељима.

Тако се данас свршава слава крсног имена. Ко је из даље од гости, тај иде дома сутра дан на уставке.

Свадба. — Некоји види момак вјереницу, који се из близу заручи, а ако се подаље заручи, прије него му је доведу у цркву да се обруче, бо'ме се многи не виде, само по чувењу. — Мисле, ако је ђевојка доброгласна рода, биће и она добра, јер од људи потјече добро, а од нељуди потјече зло и губа, — откле мајка, отолен су и ђеца, ако их буде, ће ће грозд него под чокот.

Узму бурму сребрну, па ти крену, ће један, ће три, а ћегођ и пет, то се зову „просци.“ — Око те бурме метне се кита гурђеле, њу носи домаћин, отац вјереников, али и ко други, а зет кућњи носи једну буклију добре ракије лозове, и кога би гођ срели, дадну му да пије ракије, докле дођу ђевојачком дому.

Када дођу на ђевојачка врата повичу: „Помага Бог у сретњи дом!“ — А из куће повичу: „Добро дошли, добри људи, у час добар, а помози Боже!“ — Уђу у кућу, па реку домаћину: „Потекосмо на Бога и на срећу, а по твоју ћерку,“ — то рече они, који има прстен у шпагу (цепу). — Одговори домаћин ђевојке: „Од добра се још бјежало није, па нећемо ни ми од вас, добри људи!“ — Ондар зовну ону ђевојку; дође ђевојка, поклони се свијем. Рече они, који држи прстен: „Пружи ђевојко десну руку, да је старац позлатим!“ — Она пружи руку, — метне јој прстен на руку, а она га пољуби у руку, па из реда свакога.

А они, што носи буклију ракије, пружи је домаћину у руке и рече овако: „Домаћине, и за бољега си дара, ама прими као да је грудa злата!“ — Узме домаћин и наздравља овако: „Откле ова буклија излазила, имала о'кле излазит и у кога долазит. Да Бог да ови нама састанак био у добри час и по једну и по другу странку. Здрави сте, и добро дошли!“ — Попију, обреде се с нога, без сједања.

Па ти онда рече домаћин: „Посједајте људи!“ — Онда они посједају за софром, донесу млађи ручак, да се руча, и вина, да се пије из обила.

Пошто ручају и напију се вина, рече они старешина од просаца: „Домаћине, добро је, у име Божје да уговоримо свадбу, — када ћемо доћи за свадбу; промисли, договорна је најбоља.“ — Домаћин дозове браћу и синове и рече: „Е браћо и ђецо, кад ћемо одредити дан свадбе, да буде збор збором, а одговор с Богом, да буде срећан, као међу срећну браћу Србе и Бокеље.“ — Онда се договоре и реку на пр.: „На сам Ђурђев-дан, да буде срећно.“ — „Еламо, баш тако нека буде, ако Бог да здравље,“ рече стјарешина од просаца и упита: „Колико ћемо сватова, да уговоримо, и хоће ли бити сватовима ручак, и што питате јабуке домаћине?“ — „Ето, домаћин ће, пријатељи сватова, колико 'оћете у јабуку — дукат у злату — и немојте заборавити грош молитвени, што је за ђевојачку мајку. Биће ручак за сватова.“ Тада уговоре, колико ће сватова (на пр. 3, 5, 7 итд. — вазда дишпар (лихи број). — Рече просац: „Биће све тако“ — пак настави: „Давно се рекло, трудно је до људи доћи, а код њих је све лако, него ђецо, да се упутимо с Богом, да идемо, е је вријеме.“

Испрате их. Ђевојка вјерена носи у рукама дарове, па дарива зване просце по једне лијепе чараше, што их је она плела и навезла, и свакога пољуби у

руку; а они онда њу обдаре новцима, како ко може, и поздраве се гласом, па из пушака пуцају, говорећи: »Ајте збогом пријатељи, срећан ви пут, да се у здрављу састанемо, ако Бог да!« — А просци почну пјевати, и то који има грло поуздано поцијева:

Вила Јанка преко горе звала,
Оди Јанко да се поиграмо,
На долине, на моје аљине!
Али Јанко вили одговара:
Бо'ме сам ти вило остарио
И све своје игре оставио.

И тако напријед све, докле дођу у оно мјесто откле су кренули — и ту се одморе и почину. Отолен пође свако својој кући.

Кад дође уречени дан, кад се мисли по ђевојку, приправљају се свати и пријатељи. Пеку колаче — траже бољега овна у торину за пецива, и свако метне и закити пециво лемунима, шипцима и наранчама, и по једне чарапе младожењи. У много кућа дође по пецива двадесет и сувише пршута.

Готови се вечера, пеку се пецива, посиједају за вечером, и када вечерају, одмах се договоре, ко ће за свате бити у сватовима, и пођу спавати, а мисле у јутро рано (а ваљда и далеко) путовати, и прегледају своје коње и зоб, какви су.

У јутру устану, умију и Богу се помоле, уз то се и ракијају и узму закусак — меса печенога, скорупа, сира мјеховога.

Умију, ако је далеко, мјешину вина и узму бардак с којим ће пити вино, а кум носи воштанице, кад се вјенчају, да буду готове за тога посла. И крену, а коло их пјевањем испрати.

Када дођу ђевојачком дому, војвода с буклијом паса (прође) свате, дође у ђевојке, и рече: »Помага Бог, сретни доме!« — Одговоре: »Добро дошао.« — Уђе у кућу с буклијом и рече: »Који је овде стари

сват од дома?« Рече онај, који је: »Ја.« — Војвода настави: »Имаш поздрав од старога господина свата од сватова, ево му здравице!« — Дигне се стари сват, узме здравицу и наздрави свијем, а пружи му (војводи) другу здравицу, и да му једну лијепу мараму, да покрије здравицу, да се не натруни прашине.

Војвода се врати к својим сватовима и да им здравицу. — Пију сватови и скидају се с коња, улазе у кућу, и све сједе један код другога, ће је кому место. Онда рече стари сват од сватова старом свату од дома: »Ево, господине, стари свате од дома, дођосмо у добри час; зато те молим, господине стари свате, да нам буде све часно и поштено, како смо говорили, онако нека и буде.« Извади шипак и у њему дукат у злату и да га старом свату од дома у руке. Узме га стари сват од дома. То се зове »јабука.«

Тад стари сват од дома рече: »Амо ђецо, даривајте сватове, свакоме свату по наранчу, барјактару двије, старом свату за старога свата дадне мараму и запита: »Господин стари свате сватски, је ли ти све поштено?« — Рече: »Као код сретнијех и поштенијех, све је поштено, него ручак амо да ручамо, ми смо из далека, и млађијем реците, да буде и коњ'ма зоб, али сијено.« — Одговори му стари сват од дома: »Све је то уредно, како треба, све је тако господин стари свате сватски.«

Дођоше пецива и главу печену пруже старом свату сватском, говорећи: »Глава глави иде, стари свате сватски.«

Ручају и наздрављују, како ко умије тако и говори. Кад ручаше, зовне стари сват: »О ђевери, ђевојку на молитву!« Ево ти два ђевера, воде међу се ђевојку до трпезе, и ту стану. — Узму самун изваде из сред њега једну рупу, како може стати чаша у самуну и уточе један бардак вина. Стану сви на ноге и

рече стари сват: »О домаћине!« — Озове се: »Евومه! Што питате од мене грјешнога!« — »Питамо од тебе, бона, да даш благослов своје ђетету.« — Дође отац, узме самун и чашу пуну вина, и почне да говори: »О Боже, желим ти, моје дијете, сваку добру срећу, више ти Бог дао добријех часа, него поступила стопа од овога дома до дома свога, и више ти Бог дао добра, него ли на мору пијеска и на небу звијезда. — Колико је на мајолики шари, толико ти Бог дао снахи; колико је на њој писми, толико ти Бог дао сини, па се ш њима дичила и поносила. — Како радила, онако се и ранила.«
Онда свати почну пјевати:

»Добар човјече, добро ми рече,
У добре часе, па пуне чаше,
Свему роду и племену
Нек је добар час,
А нашијем младенцима
У најбољи час!

Тад и мајка кћер благосиља, од прилике овако:
»Збогом остај моја мила кћерко, просто теби материно мл'јeko, ајде збогом кћерко моја, с тобом пошло свако добро« и т. д., како која умије. Зањом и својта.

Тад стари сват извади, па да грош молитвени мајци ђевојке, а он узме фацулет (убрус), у њему плеће бравије, самун и чашу молитвену, па то носи собом у цркву на вјенчање.

Путем иду полако и један другом довикује »весело војвода«, а ови »весело првијенче«, а ови »весело млада«, »весело стари свате«, »весело чауше« и т. д., и путем дају вина свима, које сретају, да пију. Ђе прођу покрај кућа, износе здравице, и тако све обично до цркве, а обично се вјенчавају у оној цркви, ђе им је наручније, или у ђевојчиној, или у младожењиној парохији. Док млада излази из рода, ђевојке је прате пјевањем, а и путем свати попијевају.

Кад дођу у цркву, обично свати дигну капе, али сам гледао да и у самој цркви држе за вријеме вјенчања капе на главама, — и упитав их зашто, рекоше ми, да је то стари сватски обичај.

Од оног самуна да поп младенцима по један залогај да угризну, а из молитвене чаше мало вина да сркну.

И у цркви поп сврши вјенчање по закону, а онај самун и плеће бравије попу остане, а стари сват узме ону чашу, па је носи и даје у кућу, то се зове »чаша молитвена.«

Кад дође млада на врата куће младожењине а њезина дома, донесу јој на једном тањиру пенице, па је даду младој, а она ти баци све преко куће; онда ти једна од невјеста носи на једној ожигици (кашпички) шећера олити меда, па је закусне, да буде добра домаћица. И уљезе у кућу, ту јој даду мушко дијете, а она се прекрсти и баци га преко кревета, на кому ће са својим другом спавати, а то зато, да се рађају мушка ђеца. Том ђетету дарује кошуљицу или што друго.

Тад посиједају за софру. Значајно је, да, док на свим народним гозбама поп сједи у челу трпезе, на свадби не сједи, већ стари сват од сватова.

Почну благовати и пјевати пјесме сватовске овако:

Жарко сунце димно ми сијаше,
Снаха наша димно сједијаше,
Жуте јој се руке претенова,
Сија јој се образ ђеверова.

Пошто се дигну иза софре, онда ти узме ђевер ведрицу воде и грану маслине, а невјеста личњак, да умивају руке. Ђевер полијева и с оном граном маслине истреса, као за шалу, прашину из сватова, па из госта, а они руке у целове, па међу новаца, колико је ко јакостан, у ведрицу, и тако се сви обреде, а

свекрва и друге међу прстење у ведрицу, па ти онда ђевер пође са невјестом, те изручи новце на траву, а невјеста се сагне, па их купи и метне у свој џеп. То се зове „пољевачина.“

Онда ти уђе у кућу, коло се игра пред кућом, пјевају пјесме, па ће запјевати овако:

Изађи снахо у коло,
Дијелил дарове.
Буди снахо собом добра,
То су дарови.

Онда снаха изађе с ђеверовима у коло и крене колом наоколо, пјевају пјесме женидбе, па ти онда скокне с невјестом ђевер у коло, поиграју говорећи: „Иха ха, отвори игру свима,“ а они други пјевају од прилике овако:

Скочи Марко и ти Маре,
ела соволе!
Поскочите соколови,
сад ће одмјена! и т. д. све до вечере.

Вечерају, попијевају, шале се. За шалу рече који од сватова невјести: „Добра млада, није крушка презрела, ни се на њу пењало, него ко ће ноћас, изио му добар пршут отац.“ — Сви се стану смијати тој шали и разређивају се, ће ће који спавати, „ћед с бабом, а младожења с невјестом.“ Поћу спавати све стане у миру.

У јутру зора, а невјеста на ноге, пири огањ, пече каву за госте. Упита је свекар: „Јеси ли добро снахо спавала, да те није ко задијево, али буве јеле!“ Окрену сви у смијех и на шалу велику. Готови се кава, свакога служи снаха, па и ракијом око неко доба.

Ево ти поодника, олити погузијеља, пјевају и бацају из пушака докле доћу у они дом, ће је доведена невјеста (ово су из рода невјестина). Ту их лијепо до-

чекају, као они сватове, и пију; ручак се парићава (спрема), сједе, благују, пјевају, а стари сват од погузијеља сваком дарива по једну мараму лијепо. Кад хоће да крену и сватове и погузијеље испрати невјеста, па свакога дарива, а они невјесту новцима како ко може; то се зове „из пратње,“ „испратња.“ Тад се поздраве и поћу збогом.

Погузијељи и сватови обично данас одлазе исти дан, кад је свадба.

Онда сви из реда одлазе сваки својој кући, а фамиља за работом и послом. Свадба се свршава.

Након неколико дана пође невјеста у свој род у пооде, то се зове „у првичје.“ Понесе собом дарове, наранача, шипака, чарапа и напрстака, и ако има каквијех слаткиша. Постоји дан-два врати се дому и у тому се свршило све.

Невјеста иде још и у кума, а о Ускреу му носи јаја, тако исто и код цркве дарива сваког мушког, попу и кнезу по дужину (дванаест), домаћинима по три, младинама по два, а ђеци по једно.

Свака је невјеста дужна прве нећеље послје вјенчања отићи у цркву, ће јој износе крст и свијећу; она крст пољуби, а свијећу држи преко литурђије, и колико је могућа приложи цркви.

Оваје имам примјетити, да се Кртољани, Луштитчани и Грбљани обичавају вјенчавати по подне, док сви други прије подне.

У Луштитци још има и ово: „Млада, кад је свадба, те кад иде у цркву, свакому се клања, а обједује се код младе, а вечера код младожење. Сватовима се износи један пршут, који даду старом свату говорећи: „Ево ти га, стари свате, нека ти је част“, — ови првијенцу, говорећи исте ријечи итд., док се сви не изреде, али, Боже сачувај, да га ко начне. Такав пршут траје по неколико година.

Жене се млади, а други Бокези ком младићу за подругу велe: „Нијеси у Луштици, да те женимо рано.“

Жене се са својтама, на пр. ако се неко од А. оженио са Б., онда овај Б. гледа свакако, да ко његов узме коју од А.

О смрти. — Је ли у којој кући умро мртац, одмах пошљу гласника својти и пријатељима, да јаве случај, а они дотле уреде мрца, гласну се попу и црквењаку, повале брава или вола меса, како ко може, и добаве све што је за такав случај потребно.

У то почне долазит својта, која путем нариче — јадикује. Та својта гледа обично по ноћи да иде и обично свака својта по штогођ донесе, неко вина, неко ракије, неко пршут, како ко може, јер знаду, да је за тај случај потребно.

Како која својта долази, тако приступа мрцу, целива га и оплаче, како зна и умије, а дотле, ако је бољи, пона зивну и он чита »бденија« — четири еванђеља. Сваком ко дође, ако је на објед, дадну објед, а ако је доба од вечере, вечеру, а иначе свакоме вино и чорбу, или ракију и чорбу (каву), како је од чега вријеме.

Обично мрца обуку у најлепше рухо.

Док мрца држе у кући, гледају, да неби никако мачка код мрца била, јер исту сматрају као нечистог друга, а кад мрца изнесу из куће, тад га обично износе синови или браћа, или најближа својта, и носе га све до цркве.

У цркви, док се чита опијело, свакому се дадне ужежена свијећа, да је држи.

Пошто се сврши опијело, исти, који су га изнијели из куће, а унијели у цркву, гледају, да га и изнесу, а најближи га од својте приме на своје руке и полагају у гроб. Тад се сваком, ко је код цркве дошао, дадне чаша ракије и мало крува, који, кад пије ра-

кију, рече: »Мртвима за покој душе, а живима за здравље«, а сиромасима још дају и новаца, колико је кућа јакосна, а обично им даду и одијело оног мрца.

Има на путу близу сваке цркве мјесто, које се зове »почивало«. Ту с мрцем, кад га носе у цркву, вагда почину, да буде лако његовој души.

Прије него мрца положи у гроб, разријеше му ноге и руке, и дигну му злато, а изују обућу.

Кад се враћају, свак се умије водом по обичају старинском, као да нијесу криви смрти дотичног мрца, те свак иде, или својој кући, или оној, одакле је мртац, јер Боже сачувај да се сврну у другу коју кућу, одмах би се препали, да ће когођ умријети. Исто држе, да би когођ из куће исте умро, кад не би сломили какав цаклени суд и бацили за мрцем у оном часу кад га износе из куће.

Послије четрдесет дана држе, да сваком мрцу у гробу змија испије очи; а ако дијете мало некрштено умре, тад држе да постаје мали нечисти други, који се зове »лорго«.

Предају и мртвачке летурђије, премда се држе оне »пали ти мени свијећу, док сам жив, јер пошто умрем, што сам задјелао — задјелао«.

Ношење крота. — На Воскресеније на вечерњу, пошто се сврши вечерња, договоре се сјутра-дан да се носе крсте около села. Рече поп: »Браћо, сјутра биће божествена летурђија, у сати девет биће свршена, па ћемо са старијем обичајем у над Божји за молитвом, него сваки домаћин да буде справан на мјесто своје и с пушком код цркве«. — Који неби извршио ту заповијед, биће оглобљен оку воска и обружен од гларара, и ајдемо сада у миру Божјему, ко је радостан, у коло да попијевамо.

Пође поп и глава, — увате коло и за њима неколико складнијех људи, те почну пјевати.

Сваки ред пјевају два и два, — а између сваког припијевају све прве и боље пјесме овако:

Да си здраво брате Саво,
Брате Саво од Вуксана,

— и тако другога и напријед.

Ово се зове „васкрсно коло“, али у овом колу има друго коло ђевојака и младића, па и још треће коло у овом колу — ђака са учитељем. — Са ова три кола знаменују, како је Исус васкрснуо.

Кога у колу припијевају, треба да и он њих почасти, плати колу пиће — вина.

Када се коло сврши, пођу сви својим кућама.

Сутрадан сване, народ се оправи цркви и дођу оружани. — Народ прислони пушке шарне, шицане, цесердаре, а кога је воља и мале пушке иза паса, уз цркву, све једну до друге.

Када се сврши божја служба, онда ти главар са једнијем момком изнесе једну торбу фишека па ти метне по једну тесту фишека уза сваку пушку.

Узме сваки своје фишеке и метне их на мјесто.

Онда се уреди ко ће носити крст, ко ли барјак, а ко ли литију, — а ђеци торце и кадионицу и ба-крену пињату, а у њој свете водиче, у којој, када је на молитву, метну коцке од крста.

И крену крсти, — звона звоне, — машкули пуцају, а народ пјева двоје а двоје, а ко има грло поуздано, пјева и сам: „Христос воскрес из мртвих, смртију смрт поправ и сушчим во гробје живот дарова“; или „Крсте носе, Бога моле: господи помилуј“.

Кад се сврши свака молитва, избаде по једну пушку, ама не смије нико бити с капама на глави, ни сунцобраном, ни пуштањем, Боже сачувај. — Када се дође између куће, доране сељани крува, мрса, вина, воде, да народ пије и једе. — Тако свуђ, ама то је највише

обичај на гувнима, ће врху житија, и ту се обично читају молитве. Не смије нико се напити, Боже сачувај, и тако све обиду и донесу крсте код цркве, откле су их кренули.

Крсте носе и када се чини завјет здрављу или интрада (имовина).

Дигну се крсти од цркве до цркве, и тад не смије бити пића изван воде. Ђегоћ се чита свето еванђеље, у колико траје, народ и свештеник клече на кољена, и то од када рече свештеник „паки и паки преклонше колена“, док се не сврши свето ’ванђеље, — онда прекрсти поп у накрст, пошто је прочитао молитву за здравље, имовину и др. — и тад крену даље. — Народ пјева о Богу:

Крсте носе, Бога моле,
Господи помилуј,
А у Бога добро просе,
Господи помилуј.
Бог је добар и милостив,
Господи помилуј,
Те ће нама добра дати,
Господи помилуј. гд.

Послије сваке молитве подигну икону Богоматере, а народ се промиче испод ње, те тако и прилажу завјете, — завјетују своје путнике, себе и интраду (имовину), што се људи труде и раде, и тако свештеници употребе најтоплије молитве о Богу и пресветој Богоматери и спомену све Божје угоднике, што су Богу угодили.

Када дођу с крстима у цркву, сваки узме по једну воштану свијећу, упали је и клекне на кољена док се сврши божја молитва, а онда ти народ пође од иконе до иконе, целива, и ко може приложи завјете, а један пјат (тас) стоји пред црквом и на њему икона пресвете Богородице. Ту народ дава колико ко може, прилога а тај прилог иде сиротама, које нијесу мо-

гућа живота себи стећи за прехранит се. У тому сав народ чини задужбине, и тако све боље нама милоствиви Бог помаже.

Брацка.

Под Млечићем поједини дјелови Боко уживаху народну самоуправу. Тако Паштровићима управљаше „банкада“, коју састављаху четири суђе и дванаест властела. Народ их бирао јавно, слободно, поређе, сваке године о Видов-дану, — предавао им закони, стародавник, књигу и сребрни печат, а они се народу под отвореним небом клели, да ће право, душевно, савјесно и неумитно, зборно судити. Та се „банкада“ скупуљаше на „Дробноме Пијеску“ и ту вијеђаше о овим народним послима, а писар би све записао што би она вијеђала или осудила (Ст. М. Љубиша — Приповијести). Слично је било и у Грбљу. И ту је била народна управа, која је зборно судила, или у манастиру подластванском, или код четири саборне цркве, а за њих вриједијаше законик звани „установа грбаљска“. Котор и Будва имаху своје посебне законике, — а Пераст, Прача, Доброта, Рисан и Херцеговци имадијашу своје народно представништво, које с њима управљаше, а то су биле општине — комуне. Главну је власт у њима вршио капетан (начелник), који уза се има четири суђе (присједнике) и канцелијера (тајник — благајник). Власт им трајала годину дана, а народ их из своје средине бирао. Они су рјешавали све грађанске и народне преступке. Такву народну управу дозволи Млечић 1718. и старој општини топаљској. Сијело јој и зборно засједање било код православне цркве св. Спаса на Топлој, а службени језик српски, ћирилицом. Тако, мјесто старе српске жупаније Драчевице, бијаше за Млечића општина топаљска (1718—1797); њена наследица је данашња општина херцеговска. Као и остала Бока, и она је подијељена била на неколико кнежина, а у свакој био по један кнез (conte) кога је дотична кнежина саборно бирала.

Народ једне кнежине, бива сви домаћини, звали су се браћа. Све уопће, што се тиче све кнежине, увијек су решавали на свом зборном засједању, које се звало „брацка“, а мјеста на којима се „брацка“ окупуљала су биле „брацке куће“, које су обично код цркава, а служиле и за црквене ћелије, пак и за народне школе. Брацка се старала о грађњи путева, мостова, вода, цркава и др., о издржавању и сахрањивању сирота, о чувању комуница. Она је браћи биједној уточиште

била, савјет заведеним и превареним, велика народна одбрана у свим народним потребама и негодама. Она је много допринијела, да тад у Боки није бивало преваре, вјероломства, дерачине, прељубе, а и крађа и паљовина врло мало. Јавно се сваки преступ или погрешка кажњавало, или укором, или тјелесним казнама, или приловима, или новчаним глобама. Брацка није дозвољавала да браћа земље или имање своје продају, а много је пазила да се од добрих људи и то од Срба жене. Нијесу се радо ни сватили свијетом, да не помијешају крв, јер би скршили старинску лозу; знали су, да пород умеће у танку крв, јер „теле на јунца, а дијете на ујца“. А како је „брацка“ тајила љубав према својој народности, нек. посвједочи следећи примјер, кога један брат браћи на растанку препоручује: „Остављам вам своју успомену. Браните је од потворе и злобе. Чувајте обичај и народност као очију зеницу. Настати ће времена тамна и крвава, да ће се многи одрицати мајчина млијена. Благо оному, који у таквом мстежу не изгуби свијест свога племена и всличаство свог имена. Будите дужду привржени, једно зато, што још он једино може вас спасти од турскога бича, друго, што за сад нема бољег. Највише пазите, да судите пуку неумитно и да се не натвјецате, ко ће кому виши бити господар, но узданији брат. Ако будете овако радни, проће зло турско и млотачко, а ви ћете остати.“ (Ст. М. Љубиша — Приповијести, стр. 87).

Док је „брацка“ постојала, у њој странцу мјеста није било. И данас још се њени трагови помичу. Тако и данас купи се брацка за паљење машкула (шрангија), из брацке се плаћају завјетни крсти итд. Брацка је захтијевала, да браћа буду радни. Није дозвољавала једном младићу да се жени, ако не засади 20 корјена маслина.

Из брацке нико никада лако иступао није. На пр. кад се зидала о брацком круху и торбини св. Тројица у Кућима, ни сирота из брацке иступала није, већ и данас се живо помиње, како је нека сирота, Мара Вулинка, браћи свој прилог донијела, и кад су јој га они, јер је била сирота, враћали, поносно увријеђена одговорила би: „Хранићу се земљом и гладоваћу, али из брацке никад иступати нећу, као што ни моји стари нијесу“.

Из свега се види, да је народ брацку много цијенио; зато свакога у исту није ни примао. Бојао се оне, „да не унесе губу у торницу“ и да „једна гнила јабука не поквари здравих стотину“.

Странца лако нијесу примали, чак ни Србина, док се о њему нијесу добро испитали. На пр. П. Кунић из Ратишевине, кад је примљен у брацку села Кута, они, пошто су најприје о њему и његовим све добро испитали, окупили су се на зборно за-сједање, на кому одлуче, да га приме у брацку, бива, да ужива сва права и брацке терете које и они, али да даде цркви страву уља, а страну воска и тамјана, свој браћи објед и у брацку 50 печа комунатах.

Куд среће, да се и ми на наше старе „брацке“ угледамо. Стара „брацка“ сличи доста нашим задругама.¹⁾

Помагање сирота.

Бокешки су у стара времена сиротама без мушко главе у кући, на нејаку дједу, орали и сијали, окопавали кукуруз и винограде, косили сијено; а то одлучивали и радили молећи Бога, а дозволом цркве, на мање празнике преко седмице, јер сироте многе и сирочад немају тежака ни равитеља у кући. Тако, изгори ли кому кућа, прискочи све село и братство, доста рука прегне и радња је брзо готова; кад се мнозиња сиромашне браће подијељивати почну, сељани се пред црквом договоре, у који ће се дан окупити, те неко кутње пшеме, неки стожер, неки плање, неки кабруче и жиоке, неки камење за сувомењу, а неки приносе, неки копају гњалу и доносе пржину, неки камење за сувомењу, и куће за ових доста. Удава ли се сирота без оца, матере, браће, све јој село прђију спремамо и објед за овадбу.

Имућнији о задушницама сиротама шаљу по мало мрса, ваган брашна, а просјаци и слијепци проспу се од врата до врата, да траже милостињу. О покладима и сирота, која по селу проси, добије ако не меса, оно мало сира или скоруца, те покладује; а тако и о Вожићу, па и о Ускресу и о крсном имену свака имућнија кућа сироти у селу пошаље мало мрса, крува и вина да се понахрани, јер добро знају да „сирота кад заплаче до Бога се чује,“ те, кад јој неби послали, ни њама неби струло.

Наши су стари о крсним именима у свој дом убоге, слијепе, хрме и сироте сазивали, пак су им своју гозбу и трапезу предлагали, па и најпрва се званица није устручавала, као ни домаћин, да те своје госте (сироте) сам око стола послужује.

¹⁾ Чланак о „Брацкој“ штампао сам у „Срп. Зори“ број 17. (Дубровник 1911). Овдје је знатно скраћен и прерађен.

И данас Бокешки доиста славе своја крсна имена, али врло мало видјех да је који домаћин поред званица кумова и пријатеља и кога сиромаша за софру посадио!

Стари су наши преко године више пута шињали сиротама од своје имовине, као вина, уља, грожђа, смокава, мрса, неко обућу, а неко одјећу итд.; кад би им стигло новаца од „течника“ — мршара-путника, вагда би од тога за здравље путника дио оближњим сиротама послали; а тако исто и кад ко од кутње чељади се престаји, оближњим би сиротама његову робу подијелили, као и новца и хране, да се моле Богу за покој душе покојника.

Кад пак сирота оболи и ороне, тад јој оближње куће до-носе храну и пиће, измијећу кућу, старицу чисте и у реду држе, а кад умре, тад је припремају и укопавају из братске, а и о црквеном трошку. — Ако је старац, а близу манастиру, тад би га и манастир к себи примио и до смрти га његовао, а кад умре, лијепо га наредио.

Отимачина и ускочки плијен.

Крађа и отимачина блага, робља, разних пљенова и новаца, свратила је на се пажњу и млетачке републике 1687. кад је освојен Херцеговини. И она у погледу тому издаје различите наредбе.

Такове отимачине слободне су од десетине, — извршују се по жељи републике. Хајдуци (ускочи) новодосељени из Херцеговине и Црне Горе, који из турске земље робље робе и плијен грабе, особиту услугу републици указују, себе у јунаштву вјежбају; ко је од њих бољи, нека му се и више даје, нека се зна, колико иде четобаши, а колико осталој чети. Али сваки је дужан шићар, па и робље уграбљено, млетачким властима да пријави; ко би у тому прекршио, платиће глобу од дуката 50; а такође ће се казнити и сваки онај, који би, без државне дозволе у иностранство робље продавао.¹⁾

Стари бокешки црквено-народни обичаји.²⁾

Сваки би сељак о жетви, кад би врхли жито, од свакога гувна што би га врхли, оставио по двије ове шенице у главара сеоскога, а знало се, кад ће доћи калуђери савински да то жито уamu и понесу. Сељани би им га тад снијели до ба-

¹⁾ Одлука провинцијална Петра Дуода од 11 јула 1689.

²⁾ Види моју радњу у Хришћ. Веснику за 1910 стр. 702—706.

рака (чамаца), а калуђери, кад би га донијели у свети манастир, узели би читуле од свакога дома собом, па би скували панају и поменули при св. литургији мртвим за душу, а живим за здравље.

Ходили би калуђери и од куће до куће, од тора до тора, па би благосиљали овце (благо), дом и срећу радника, а сељаци, кад би овце стригли, сваки би оставио по руно вуне или по грудку сира, да приложи свотом олтару за поправак; а кад би маслине мљели, по мало уља, колико је ко јакостан, за у кандило. Тад не бијаше ложница у оближњем Херцеговину, нити је даљни сељак трошио своје новце за ковак, ни за вечеру, него би пошао у Савину, ту му је био и ковак и вечера.

Бокешки поморски капетани, па и римског обреда, када би се након дуга путовања по далеком свијету свраћали у свој завичај, те бродом стигли на помол Савини, поздрављали би манастир са неколико метара из топова, а на манастирској авлији би се развила засгава и у знак отпоздрава са обје цркве звонило у сва звона. По тому капетан са „свом војском од брода“ упутио би се манастиру и ту се сви скупа помолили и захвалили Богородици, „што их здраво море носило,“ те би сваки, колико је ко могућан био, приложили што манастиру, а калуђери би у одеждама приносили топле молитве за здравље путника и помораца.

Све је то допринијело Савини многе завјете и прилоге, као што се најбоље види на чудотворној икони Богомајке, коју Бокешки, без разлике вјере, сматрају чудотворном.

Данас је надшло ново вријеме и обичаји. Све се ово забатали. Народ слабо прилаже, а и калуђери не примају на ковак. Погинуо и зајам и враћање.

О храмовној слави уочи Успонија стари су калуђери мјесили по три четири лећи шенице, а метни на ватру по три четири велике бакрене пињате, које држаху повише него ли барио воде, па их накувај боба, шенице или леће — народу да једе за вечере, јер сваком је ту била вечера, и међу свако шесторо чељади по сомун крува и по бокару вина од боце и по, и по један чанак олити ваган дрвени куваног боба, леће, шенице, а праје вечере калуђери би читали вечерњу и добијели од онога јела пред свети олтар, и то благословили, те послуже умјешали у оно јело варено. И с њима би калуђери јели.

Пошто би народ вечерао, онда би калуђери, или ко од народа, узео гусле те испјевао уз гусле по коју народну пјесму.

Тад би калуђери рекли: „Боце драга, Божји били, сјутра у јутро биће рано света јутрења, и биће у малој цркви рано летурђија; него који би желио имати исповијед и да се причести, може сваки ко хоће; и ђецо, Божји били, ајдемо саде да вршимо стари обичај, да коло уфатимо и да зајевамо у над Божји.“

Сви на ноге, и калуђери најприје почну да пјовају овако: „пресвјатаја Богородице, спаси нас,“ па започну овако:

Скочи коло, да свочио,
Да би нама у час добар,
С нашом круном ћесаровом,
С потестатом од Новог,
Свом дружином наоколо,
А и с вама калуђерима.

додао би народ ову бесједу, па би онда наставили пјесму:

Сабљу паше Стар Новаче,
По Мисиру бијеломе,
Ниско сабљу припасао,
Да му боде извекуже итд.

док дође на стих:

Коловођо, дико наша,
Трени оком, мавни колом.

И тад би се коло размакло да стигну први потоње око обадвије цркве, па би им онда рекли калуђери: „Боце, Божји били, ајдемо да спавамо.“

Одмах би пала тишина да се нико не чује, баш као да нема нико жив ту код цркве.

Зора праска, звона звоне, народ се умива, улази у цркву на јутрењу. Пошто се јутрења свршила, иду на исповијед у малу цркву, па онда на причест.

Дотле, ако је мрени дан, људи манастирски бију једнога вола, а и два, како се види да има народа; међутим се у малој цркви служи летурђија, која, пошто се сврши, тад би ђаци гологлави на велике тањире црквене изрезали крува, а народ би поједо, па би свакоме било крува, а други ђак давао би ракије лозове по добру чашу.

Онда би се метнуло бакрене пињате на ватру, да се вари месо и готови јело за народ. У то би се почела и Божја служба у Великој цркви, те, пошто би се свршила летурђија, онда би се метнуо пиринч у бакрене пињате. Кад би било готово јело, тад би се метнуло да се једе. Тад би калуђери метнули свете

епитрахије око врата и јело благословили. Сјели би барјак до барјака, бива, народ је из сваког села долазио под свој барјак, те би тако и појели, а у чолу калуђери. Када би се наранили с јелом и пивом, о свему би говорили, а ко старији уз гусле испјевао би по коју народну пјесму. Затим ће им калуђери: „Вецо, ајмо на вечерњу, да крсте носимо кроз дубраву околу, а ви барјактари сваки свој барјак раавите“.

Упуте се у цркву на вечерњу. Пошто се сврши вечерња, крену икону Богоматере, крст, литије и све, како хоће Бог. Кад се сврше крсти, народ целива, иде испод црквене иконе, те се завјетује, прилаже ко што може, и ту завјета, лемозине, за много година било би прилога сила Божја.

Тад их калуђери чаше вином и рече народ: „Збогом свети храмe. и збогом те оци калуђери!“ Развијају се барјаци и сва војска за својим барјаком кроне, а ђаци у звона светог храма да звоне, а момци из прангија пуцају и народ поздрављају који креће, а дањи Грбљани, Маине, Побори, Убли, Кривошије, Херцеговци остану до сјутра, е је њима далеко од својих домова.

Слично је и по другим манастирима бокешким бивало.

Данас се свечаности црквене у Боки доста измијениле, данас упада у очи, као и вазда, она љубав, којом се Срби о храмовним свечаностима сусрећу. Посјеђивање храмова чини се не само рад личних угодности и задовољења, већ много више рад моралних обвеза. Од свог дома до цркве многи побожни христјани са свијешом у руци боси иду и завјете прилажу, колико је ко јакостан. Уочи храмовне славе бива вечерња, а на Савини још и данас дају народу (Крушевичанима) вечеру.

На сами храмовни дан око црква много је продаваоца, те продају народу јело и пиће, а и много сиромаша. Црква и порта ископене су народним тробојнама. Служи се јутрења, летурђија, а и вечерња. И музика више пут присуствује. Још бих овдје могао да поменем ношење крста.

Носе крсте о Воскресенију и кад чине завјет. — Све село обилазе. О Васкрсним крстима пије се и једе уз пут, а о завјетним само је обичај да пију воде.

Народ је јако побожан, али ипак сујевјеран.

Тако вјеровали су у вјештице. Вјештицом зову ону жену, која у себи има некакав ђаволски дух, који у сну из ње изиђе и створи се у лептира, у кокош или у ђурку, па лети по кућама и једе људе, а особито малу дјецу; кад нађе човјека гдје

спава, а она га удари некаком шипком преко лијеве сисе, те му се отворе прси, док извади орце и изједе, па се онда прси опет орасту. Вјештице не једу чесна лука, и зато се многи о бијелим покладима намажу бијелим луком по прсима, по табанима и испод пазуха, јер важу да оне на покладе највише једу људе. Ни једној дјевојци не веле да је вјештица, већ само бабама. Кад се вјештица једном исповиједи и ода, више не може да једе људе, него постане љекарица и даје траву изједонима. — Веле да имају једну траву, којом се мажу; милому могу зло да чине, а мрзеноме не могу.

Бивало је случаја, да је народ и камењем засипао жене, за које држао да су вјештице. Тако је било у соду Мокринама за св. Петра.¹

Вјеровање нашега народа у вједогоње (вукодлака, тенца) разумијева мрца, који трећи дан устане из гроба, али не тјелом, него дјаволи с онога, који се има повукодлачити, вдеру мјешину, те исту нанувају, и мјешина одмах оживи, пак у виду човјека хода тамо-амо обноћ и народ плаши, али не може више од 40 дана живјети.

Народ по Боки држи, да се бокешки вједогоње туку и бију са Пуљезима, то јест онима из Италије, и да није вједогоња, који бране од Пуљеза, одавна би веле нестало нашега народа.

¹ То се види из следећег писма:

Честитишмау господињу шци
Прхимандриту Инкентію

у манастирз Савини.

Укнство оучиниџо ш незавимога и свезрнаго народа Ш сила Мокринах, иворіе попа су-џаміа Лавроукиџа, істх нгома неправедно, и самом когу протино, вудџх вкнрце и вџдогонк, како 'ови немислані и безвнмїи народџ в завџтнну (?) держи и почитџ, нїматџ нїгда усїџтџ.

Она хрїстїанца кою 'е рїчени пакџ подџ каменїем о'укрїтїем свџтога и і-нога поета погрїпао, примїџ ш бога мнлостџ и вкнрце мџчинскїи. И койџ о'уврокован, 'и наредан, да о'увиџнџ вџдџ, неџе мнсанїем одџ кастнга и грїџна коџїџ о'уџтїџ. И како те о'укрїтїе нїџ само 'едан човџк, иан 'една жена него цїџан народџ ш свџга сила, ико развїџїџ, о'укрїтїе, по томџ даџке иматџ рїчїному попџ су-џамїџу, и прочїм нареднїџ, да сви оїи, коанко мџжескога, тоанко и женескога пола, коџер о'участннцї вїдан о'уџно о'укрїтїе, вџдџтџ аншнн свџтога прнчашнїџ, и ш свџтџ цркви Шдлїченн, како самовсанн о'уџїџџ.

На Старџвнїџ мїрта 16. 1795.

ш прочїџм вџстїџм ваџџ допрїџлатџџ
Петрџ Петровнч.

Мушке, који се родо у кошуљници, народ држи да су вједогоње, а главни да су међу њима они који су флакави и имају реп. Таковог би старе бабе провлачиле кроз гвоздене зубе, гребени, те их звали „гвоздензуб“. И тад воле, да су „сјеновити“, то јест, да не иду никад у обичном људском тијелу, већ тијело по ноћи остављају у постељама, а њихов ваздух иде и разна зла чини. Вјештице или море држе, да су то она женска дјеца, која се роде у кошуљници. Дјеца, која умру без крста, веле да су „лорго“.

Народ тумачи да се вјештице зову по томе што су знале вјешто зло чинити. И за њих је држао да би сваком милом зло чиниле, а особито својој рођеној дјечи, којој би крв пиле, и последије је изригавале у малена коританца, која се зову „дучја“. Само ко би нашао ту крв и дао оном дјетету да попије, оздравило би, иначе дијете је, веле, умрало.

Кад вједогоња умре, стари би га потрбушке закопавали, боли га по трбуху глоговим копом или од црнога трна, од ког би му под оба палца од ногу забијали испод ноката клине, откидали жиле испод кољена, преко гроба преводили баковита вола итд.

Чл. 142. Душ. законика говори о спаљивању вукодлака. Дакле и тад је то вјеровање јако раширено било. Кад не би знали ко се повампирно, преводили би преко гроба ждреца врана, јер кажу да такав ждребац не може нити смије прећи вукодлака. То се „вукодство“, о коме говори Душанов Законик, сачувало до наших дана.

Кад би вукодлака откопавали, гледали би, кад га боли, да их не штрапне крв, јер би се и он одмах повампирно. Све су руке, а и процијене на гробу заклачили, да неби ни лептир изнутра излетео.

Било је и других сујеверја, као: многимма није мило сустрести попа или мачку кад гдје иду; многи у петак никакав рад не започињу, итд. јер држе да им неће добро бити; мештар, ако баца чекић преко куће, држе, да је проклео кућу. Сад многи не вјерују у то, већ веле, да су то све бапске приче; а само је Бог истина и у њега вјеровати треба.

У Луштици је народ чист, блијед и жут, ваљда због вода, јер у Луштици нема живих вода, већ пију воду мртвицу из бунара. На гласу је луштичка по-

гача, овновина, уље и пршута, као и луштички мрамор, назван „сјемењак“.

Кичељиви су више но остали Бокешки — пазе много на титуле. Парниче се и за мале ствари, тако да се прича, да су се за врину од бачве неколико година парничили.

Жене се млади, отуда и пословица, кад младићак не може што да уради: „Да си у Луштици, већ би те и оженили.“ Вјенчавају се по подне и гледају да мало дјеце имају, двоје-троје, пак се муж од жене одијели.

Не множе се зато што се од својата жене. На пример ако се А. оженио дјевојком из куће Б., онда момак из куће Б. гледа свакако да узме дјевојку из куће А. А узрок њихову немножењу јест и тај, што многи у свијет одоше, или на мору изгибоше. Луштичани једу месо од вола, овна, јарца, а никако од краве, овце, козе; уопће не једу меса од женске живине, јер то је код њих велика срамота. Те обичаје и навике су заједничке и православним и католицима.

Сватовима се износи један пршут, који дају старом свату, говорећи: „Ево ти га, стари свате, нека ти је част.“ Стари сват првијенцу говори исте ријечи, итд. док се сви сватови не изреде, али Боже сачувај да га ко начне. Такав пршут траје по неколико година. Часте један другога, да чашћени бивају.

Бокешки католици разликују се од Конављана. — Бокешки католици диче се и поносе, да су старином из Црне Горе, да су Срби, — а то многи Конављани радо прикривају; бокешки католици признају да су били православни, а Конављани то не даду; бокешки католици држе све народне обичаје и крсна имена, а Конављани добрим их дјелом забацили; бокешки католици не презиру православне, а Конављани не могу им ни пару чути. Сви католици радо залазе

у православне цркве и приносе завјете. Чак одговарају за пјевницом у нашим црквама.

Бокељи и Црногорци разликују се у појединостима, а уопће не. Бокељи су поморци, а Црногорци не; Бокељи су мање хвалише, него ли Црногорци, а ничевљивији и штедљивији од њих, као и њежњијега састава, и више пеују.

Ношња.

Данашња је бокешка ношња овака: Загорци одијевају се сасвим као Црногорци, а жене њихово као српско сељанке по Херцеговини или Црној Гори. О тому сам говорио. По варошима преузела је маха ношња француска, па и по приморским сељима, а потражује се по приморју и старо бокешко (управ добротско) одијело, мушко, наиме: плитке, отворене ципеле, црне чарапе до кољена, свилене црне димлије, око струка пас, на грудима пршњак од црне свиле са сребрним пуцама, кратак гуњ од истога ткива и на глави свилена црна капа, налик на црногорску.

Има још погдјекоји са „патентом“, цилиндром. То су стари капетани, који су је вазда носили, као особито одликовање.

Грбаљке, Кртољке, Луштичке, уопће женске, које станују с обје стране полуотока Луштичког и Врмца, носе на глави мараму, и то жене бијелу, а дјевојке шарену. Имају обичне зубуне (јакете) и раше (котуле), само што им до кољена допиру; бјечве бијеле, а за обућу опанке или пануче.

Грбљани, Паштровићи, Сличани, носе дубље капе црногорске, него остали Бокељи, који носе и измијешану ношњу црногорску и француску, — Тивчани носе капу, сличну шубари руској.

Свадебно рухо мушком је обично црногорско, а и женско, а какво је исто, то се види на слијама; на жалост уобичајило се и француско, које је свугдје једнако и сваког часа промјенљиво; само дивно је рухо свадбено у Луштици за дјевојке: млада има за вјенчану хаљину ово одијело: кошуљу свилену, повисе ње јечерму, пак бјелачу јасно модро боје. — На глави мараму шарену. Косу очешља у облику вијенца, а мараму у том вјенцу прикопчају, те преко плећа крајеве спусте. Котула је модре боје, а око паса бомер. Бјечве бијеле, а ципеле високе.

Сличани католици носе фес, а православни капу црногорску. Женске носе на глави бијелу мараму, коју зову „јашмак.“ Одијело им је горње с врха до дна дебла „раша,“ а испод кошуља вуњена, а и свилена. Исту хаљину, само што је свечанија, обуче млада кад се уда. Зове се то одијело „саја.“ Љети носе одијело тање, које зову „камижот.“ Мушки се носе као Црногорци, а обућа им црвље турске црвене и штивале.

Као што се види из историјских података, многе вароши и области бокешке живјеле су засебно, самосталним и самоуправним животом.

То је посљедицом, да се и данас међу истима подржава јаки сепаратизам, који у извјесним моментима на видик избија. Особито се препиру за границе, те настају погранични спорови.

Новоски и рисански крај већим дијелом досељен је из Херцеговине; говори чистим херцеговачким нарјечјем, добро држи обичаје, народ је госпоцкога и лијепога стаса, одваја од свих Бокеља, као што је и крај гдје станује најлепши дио Боке; Паштровићи, Грбљани, као и Будвани, говоре нарјечјем, који се приближује црногорском; раздражљиве су нарави, врло добри Срби и православни; Луштичани и Кртољани имају нарјечје, које варира између рисанског и грбаљског, односно горњих двају, а има и примјесе арбанашке, јер многи од туда се доселили, као што се види из особина, које на свом мјесту износене. — И обичаји им различити. Тако Кртољани о крсном имену, рекоше да не доме ни крсни крив.

Которани, Доброњани, Муљани, Пераштани, Прчањани, Тивчани, Ластовјани и Столивијани, — сваки као да има своје особине, а сви заједно носе на себи обиљожје, да дуго под Млечићем живјели; Пераштани, Прчањани и Доброњани одају у свему и по свему да су из Црне Горе, — а диче се својом прошлешћу и влашћу као и Которани, коју некад имали. Нарјечје им је црногорско, измијешано с талијанским ријечима, тако да је постало као особито њихово нарјечје.

ПОСЕБНИ ДИО.

I. Луштитчка опћина.

Луштитца је област на полуострову истога имена, која има у простору 3841 хектара, становника 1203, између којих православних 1003, а остало римокатолици. По народности припада Србима 1148., а остало су Њемци, Талијанци и друге народности (то су војници). Мушких има 597, а женских 606. Свега је у Луштитци 306 домова.

Има своју засебну опћину, којој је сјело у Радованићима, а дијели се на кнежине (главарије): Радованић, Бргули, Мардари, Бабунци, Клинци, Мркови, Забрђе и Крашић. Има школе три: редовне у Радованићу и Клинцима, а помоћну у Крашићу. Парохије су: Клинци, Радованић, Крашић и капеланија Забрђе.

Луштитца спада под судбени котар Херцеговини, а политичко окружје Котор.

И стари и нови печат опћине луштитчке носи на себи лик св. Арх. Михаила, по св. Арх. Михаилу Превлачком, јер је Луштитца била саставни дио Михаљског Збора¹⁾, а потпадале под јурисдикцију зетских епископа и митрополита²⁾.

Луштитца је добила име ваљда по свом облику, по коме наличи на љуску.

Луштитчка опћина дијели се у ова села:

1. Порто Росе (Porto Rose).

Налази се у сјеверо-западном дијелу полуострова луштитчког, при самом жалу морском, у висини над морем 1—14.

¹⁾ Михаљски Збор у Новој Которској, Београд, 1893. од Младена Црногорчевића, стр. 7. — Шем. Епископ. Вокот. за 1874-5-6 год.

²⁾ Цркве у Луштитци од Мл. Црногорчевића.

мет. Клима је оштрија него ли у оближњом Херцеговину, јер је више изложено вјетровима, особито југу и западњаку. Снеж је врло ријетко пада и никад се не одржи. Ово село нема ни земље за обрађивање нити испаше, и ако су многе земље у катастарским књигама убиљежене на Росе, те су земље села оближњег, које се зове Клинци.

Порто Росе има облик једне мале варошице. Куће су с једне и с друге стране пристаништа, покрај мора, од кога их дијели само пут, који према сјеверу води до православно цркве св. Тројице и једне старе тврђаве, а према југу на једну нову тврђаву. Те су куће све у реду, једна од друге у растоју од 2—10 м., а има и једно 18 кућа. Пут их спаја са пристаништем, код кога је поштарски и брзојавни уред и касарна оружанска. Овакав је распоред колико рад жала морског, толико и рад тога, што је више села неприступан положај. Свега има домова 18, а душа 33. Ту су ова братства: Калуђеровићи, Паландачићи, Кршеници, Брнини и војници, који нијесу стални. А од свора дошла породица Тројановић и Радовић.

Назвало се по старом граду Порто Росе, који је порушен од Сарацена у IX в. Овај се град опет био подигао у XIV в. (ad Rosam in Gulfo Cathari), али не воћ до прве величане.

Развалине Порто Роса се виде и данас. Овај град спомиње се у неродимском хрисовуљу Стефана Душана од 1351., који се сматра као фалсификат. Гробље је код цркве св. Тројице, али је исто новијег постанка. Кад је ограђена црква св. Тројице не зна се, а градња је по основи лађа са звоником на преслици. Госпа, католичка црква је рађена млетачког доба. Оградио ју је млетачки војсковођа Антоновије Алберти год. 1783., како се разабера из натписа. Народ вели, да је село постало досељењем породица из опћине луштитчке, и то најраније отрагу 50—60 год., а дотле су оvdје били магацини, гдје су Луштитчани носили своје уље за трговину, а тад се, као и вагда, звало Порто Росе. Ти су магацини били куће поземљушице; на њихову мјесту су куће саграђене.

Узрок, због ког су се оvdје доселили, јест тај што је оvdје близу мора и што је мјесто оживило и подигло се војништвом. Прије пак 1809. и да су хтјели се оvdје населити, нијесу смјели, јер је живот и иметак при мору био несигуран од разбојника, а Млечић је и онако нерадо православне гледао у близини својој, јер је настојао, да му при мору буду све римокатолици, јер тај је елемент сматрао вјернијим и оданијим. Откад Аустрија

Боком завлада, православни почињу полако из брда к мору силазити, како овдје у Порто Росе, тако и по свој Боки.

Данас овдје станују: *Калуђеровићи* (2. куће), који славе св. Трифуна, а прислужују св. Николу, као и сва Душтина. Дошли из оближњег села Клинаца; *Бринић* из Кртола, има 10 год., а слави св. Срђа; *Кршанци* (2 к.), из Клинаца има 50 год., а славе св. Троицу; *Тројановић* из душтничког села Забрђа има 18 год, Слави св. Госпођу. Из ове је куће пок. др. Владимир Тројановић, срп. посланик; *Паландачић* из Бабуњаца (Душтина), има 19 год., а слави св. Николу; и *Радовић* из Клинаца, има 4 год., а слави св. Трифуна.

2. Клинци.

Село се налази по сата источно од Порто Роса, у једној висоравни, између два брежуљчића, с оне стране полуотока, према отвореном мору, у висини над морем 146—189 м.

Пије воду кишницу из чатрња живих извора нема. Свака кућа има своју чатрњу. Није толико студено, јер је заклоњено. Дува југ и западњак. Село има земље 458 хектара, од којих опорозовано 443 и то оранице 35, вртова 88, винограда 118, пањњака 10 и шума 309.

Земља за обрађивање је у групама око кућа, а зове се: Миовина, Прибовина, Сеоце, Кракошевина, Грот, Сто, Остојићи, Остој — Дубрава, Локвице, Стрмиште, Подлоквице, Сладунци, Оскорушица, Миришта, Равнине, Ждријело, Здраве, Лазина, Веља Локва, Гомила, Калуђеров Камен, Пробушић Њива, Вуко-До, Бјеладине, Бравине, Дабичева греда, Пријевор, Код св. Пантелије и Ручово кућиште. То су обично врти, земље сијачице, гдје сију обично шеницу и маслињаци.

Село има и испаша — окрајана. Далеко су $\frac{1}{4}$ сата, а зову се: Трстено, Бујковина, Продирине, Жуковица, Мрђелетовине, Врановине, Миловик, Гомила, Мрђен Локва, Радок (оток) и Плоча. Шума нема, али има шумица, у којима су ниска смрека, мрслин и разне ситногорице. Удаљене су $\frac{1}{2}$ сата од сола, а зову се: Добра, Станиште, Грмешница и Крмеленковина. Ту гору обично сијеку и ложе влачнице. Заједничких шума нема.

У селу нема кметова, нити држе туђу земљу, јер је у опште за то нема.

У свему селу има 4 мазге, 38 говеди, 53 оваца, 34 козе и 37 свиња.

Село се дијели на Клинце и Љумотиће, једно од другог четврт сата удаљено.

У Љумотићима станују Кршанци (5 к.), којих су куће све једна до друге, тако да између себе чине унакрст улицу. У Клинцима куће су разбијене, али су ипак породице једног братства ближе једна другој, у размаку од 5—15 м., а племе од племена једно 5 часака.

Све су куће покрај пута, који води из Порто Роса кроз село, а има их 47 а душа 217 (143 мушких, а 74 женских — 146 прав., а 70 римокатолика). Највеће су породице: Калуђеровићи (8 к.), Бураши (4 к.), Радовићи (5 к.), Бего (3 к.), Поповићи (2 к.) и Бјелица (1 к.). У Клинцима је пучка школа, тврђава Кабада, Марковијев брзојав, три православне цркве, и један дућан. Сва се здања налазе покрај пута, који води кроз село. Клинци су добили име по камењу, који се туда налази, а слични клинцима. Име је врло старо. Засек Љумотићи назват је од давних давнина по Љумотића породици, која се спомиње у XV в. у пергамони зетског митрополита Јестимија, у којој се говори о једној парници, коју је речени митрополит пресудио у корист Љумотића, а у присуству сведока Досе Вабунчића и Богдана Мркова¹⁾.

Имеђу старина јасу цркве Св. Арх. Михаила, мала црква, заокружена високим ѕидом. ѕидарска је техника према другим црквама знатна. Саѕидана је 1670, а иконостас је, како се види из натписа, рад из XVIII в. Рафаила Зоографа. У њој има Триод, у коме се спомиње „Стефан од града Скадра“, а то је био онај штампар Стефан Скадарни, који је у Млецима отштампао један Фаризеовац 1561. године. Има и један Зборник, ког је написао ердељски митрополит ГенADIJE 1580.²⁾ — Св. Сава, то је мала црква, грађена 1800³⁾. Св. Трифун, црква врло мала. Св. Пантелије црква мала, а близу ње је засек Љумотићи, гдје је некад живило братство Љумотића, што се дознаје из пергамене зетског митрополита Јестимија⁴⁾.

¹⁾ Шем. Бококог. за 1882.

²⁾ Цркве у Душтини од Младена Црногорчевића, стр. 15.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Она је из XV в., и гласи:

† Ед. сада, га ега и спаса нашег ис. хрса, и прѣчистне еци и духага миѡанаа. Ђа смкринни митрополант. ѕици ѕаѡимѣ са прѣс. ѡмотичѣ и трипо за еарине, да ѣмѣ ѕиди ѡмотичѣ. Ни нѣк митрополантѣ ѕвѣрѣ са ѕвором и дах на внографски ѕворник, вѣ. хх.

У овом селу има и једна гомила. — Данашње насеље у Клинцима има везе са старијим насељем у толико, у колико и данашње породице стоје у вези са старим породицама, од којих неке тврде да су још од тада.

Постанак села губи се у недогледној прошлости. Нека од данашњих племена спомињу се у опћој читули душтачкој, која се чува у манастиру Савини, а написана је у почетку XVIII в. од калуђера Савинских, који су купили милостињу по Душтини. Најстарија братства, за која се зна да су у овом селу била, а која се истрачила, јесу:

Љумотићи који се спомињу у пергамени зетског митрополита Јефимија у XV в., а по њима је, како видјесмо, прозват засеок Љумотићи, гдје живе сада Кршанци. Братство се истрачало има 200 год., а славило св. Николу.

Чворићи су старосједиоци. По читули¹⁾ звали се и Чорићи. Славе св. Трифуна; Гуше, Ђурђиновићи, Видковићи, Милашиновићи и Радовићи, славе св. Николу, а истрачили се има преко 170 год.²⁾

Ђурашевићи. Њих зову и Ђураши. Славе св. Харитона, старосједиоци. Читула неког Стијене Ђурашевића из XVIII в. налази се у ман. Савини. Они тврде да су потомци Ђураша, унука Ђураша Вранчића, витеза у цара Душана, а члана оне знамените породице, која, као што се прича, даде име селу Ђурашевићима у Крстоцима.³⁾

Калуђеровићи. Они су дошли из Црне Горе из Ђеклића, има 400 год., а славе св. Трифуна.

Кршанци, дошли у XVI в. из Арбаније и настанили се у засеоку Љумотића. По читули, која се храни у ман. Савини, звали се и Кршанчевићи. Славе св. Тројицу. *Бего* старосједиоци, славе св. Харитона. *Поповићи,* из Црне Горе, има 200 год., а славе св. Трифуна, као и *Ђелица,* који је дошао из Грбља има 20 год.

и, кметн да шенаг чню је кацина и кметн је шенагоше, ерије кацина лумотичка. и м митрополитъ съ збором лумотичкѣ благосенсмо и записасмо нама и неговѣ дци. И кога егда изволи ести на прѣстолѣ зидѣни да у на не потвори, да пак по врѣмени нѣга не потвори друзѣ које че ести на прѣстолѣ: и томоуј свидоци, Радичъ Тоторамик, и дѣлѣш Бабничник, и шестоу Муханловик, и богданъ мръкоу, и етефанъ... ш кронне тѣкар дѣлѣшѣна и дмитаръ гоничѣ и тома штрѣмос... и писѣ се в кронне мѣца Нѣса. I. дна.

¹⁾ Види књигу: „Сѣм читела 'естъ Благочестиваго мѣста' Аштинскѣ.

²⁾ За ова братства дознах по читулама, које се налазе у Савини.

³⁾ Михаљеки Збор у Воки Которској од Мл. Црногорчевића стр. 29.

3 Мркови.

Они су на југо-истоку полуотока према мору, одмах иза Клинца, један км. далеко од Љумотића, у наставку висоравни клиначке, између малах брежуљава, у висини над морем 189 м. Зими буде по који поточић (Миоки Поток), али никакве штете не наноси. Пију воду мртвицу из чатрња. Вјетрови и поднебје као у Клинцима.

Земље су вртови и оранице, а зову се: Братовци, Клесари, Тићи, Стрмац, Градишта, Режит Њива, Гованац, Брати Њива, Плочје, Маревине, Обојци и Кукуљат кам. Све ове земље су у селу као и пашњаци, који се зову: Бијела Стијена, Лазов Трап, У крсте, Кућашта, Брци, Вабине, Валоније, Крај Главице, Догањци, Испод Мркова, Пухалац, Станиште, Чело и Братовљево корито. Ово су и окрајци (шуме), које су приватна својина.

Мркови имају површине 462 хектара, а од тога порезу подложно 449, то јест ораница 30, врта 110, винограда 13, пашњака 7-19 и окрајака (шума) 289.

Хране и живого и то 5 коња, 31 говече, 54 овце, 41 козу и 108 свиња.

Село је у висоравни, а дијели се у одломке: Мркови, Вечерићи и Тићи. Мркови су јужно Клинцима, а њима јужно Вечерићи, а источно Мрковима и Вечерићима Тићи, сви у растојању један од другог 800 м. Све су куће растурене, али ипак племенске су ближе једна другој.

У засеоку Тићи живи истоимено племе (2 к.), као и у засеоку Вечерићи (3 к.); у Мрковима: Јановићи (5 к.), Мариновићи (2 к.), Мрковчевићи (1 к.), Богетићи (3 к.), Урдешићи (6 к.), Јанковићи (3 к.), Барижон (2 к.), Бурат (1 к.), Сетенчевић (2 к.), и Рашио (2 к.). Свега је у селу 32 дома (42 куће), а душа 145, који су сви Срби правосл. вјере (70 мушких, а 75 женских).

Мркови су назвати по племену Мрковима, које је ту још прије XV в. живјело, јер тад се Богдан Мрков помиње као свједок на пергамени већ опоменутој, а издатој од митрополита зетског Јефимија у корист клиначке породице Љумотића. — Тићи, по истоименом братству, а тако су назвати још у XVIII в.; тако и засеок Вечерићи, по братству истог имена.

Од старина важне су двије православне цркве, Св. Лазар, црква мала, заокружена зидом. По основи лађа, а има звоник на преслипу са једним окном. Зидано је ове цркве започето 1605.¹⁾ Св. Петар заокружен је сухомеђом, врло дуг, али зато

¹⁾ Цркве у Душтини од Младена Црногорчевића, стр. 18.

одвише узак, јер је прбдуљван. Првобитна је црква трећи дио краћа од данашње, и била је живописана. Како живописна израда, тако и слова, својим обликом подејејају много на сличну израду у цркви св. Николе у Пелинову у Грбљу. Оба су живописа извршена за црногорског митрополита Данила Петровића-Његоша, само што је она у Грбљу живописана за патријарха Мојсија 1718, а ова за Арсенија IV, неколико година касније. Ова је црква сазидана 1600, а 1605. већ је Фарлати спомиње (Шуг. Ласг. VI, стр. 500—501), како је те године цркву посетио которски бискуп Б. Анђел П, коме је парох Марко Марковац показао синђелију цетињског митрополита Руфима I. Његоша. О цркви се вели да је мала и да је живописана у визан. стилу. Данашњи је, дакле, живопис доцнијег постанка, јер је из доба митрополита Данила. О попу Марку се вели да има све потребито за цркву и да му православни становници, 90 домова, дају годишње осам литара жита или сасуд вина, а за литургију плаћају два млетачка новчића.

Данашње је село постало досељеницима, који се досељавају мало по мало, на мјесто племена Мркова и других, која се истрачаше. Зна се, да је село екситирало и да се овако звало у XVII в., јер га тад калуђери савински тако зову. Братства стара, која били старосједиоци, славили св. Николу, а истрачили се, јесу: Стојкови Легетићи, Попови, Маличићи, Мркови и Неверовићи.

Данашње насеље поријеклом је од досељеника, који такођер од давна овдје дошли. А то су: *Јановићи*, дошли из Арбаније има 350 год. Славе св. Петку. Читула Пера Јановића из XVIII в., налази се у Савини. *Богетићи* из Прве Горе има 300 год., а славе св. Петку. *Урдешићи*, старосједиоци, славе св. Николу. Читула Анта Урдешића из XVIII в. налази се у Савини. Звали се и Вурдешићи. *Јановићи* дошли из Херцеговине има 214 год., а славе св. Николу. *Вечерићи* из Херцеговог за турске прве најезде овамо пребјегли, славе св. Петку; читула Боже Вечерића налази се у Савини. *Сетенчићи* из Херцеговог пребјегли од Турака. По тому, што је неком њиховом старом Млечки издао одлуку (*sentenza*) назвали се Сетенчићи. Славе св. Петку. *Мариновићи* дошли из Тивта има 100 год., а славе св. Петку. Били католици, а сад православни. *Крашић*, из Крашића (Луштица) има 80 год., а *Мрковчешки* из Тивта има 70 год. Славе св. Петку.

4 Забрђе.

Ово је село с ове стране полуоточе, у Заљеву, у страни, изнад ког се уздиже највећи врх у Луштици, Обошник (586 м.). Потока ни живих извора нема, већ пију воду мртвицу из чатрња, а љети доносе живу воду са извора Граб из Баошића. Село страда од буре, којој је изложено.

Земље има за обрађивање. То су обично вртови и земље, гдје сију буварипу. Те се земље зову: Ломиште, Јазбине, Зелениковац, Виногради, Вишдо, Мала Рудина, Дугачка Рудина, Широка Рудина, Стражница, Обалица, Маровине и Вуков-до. Има испаша и нешто шуме, а зову се: Снепан Главница, Велика и Мала Гомица, Укупице, Улоквице, Дуги Доци, Узаушће, Тршљиковац, Радови Доци, Точила, Куп, Запчоче, Ублина, Церовац, Зашипачје, Стеванов Долац, Грмин Долац, Член-корито, Тичија Каменица, Илина Каменица, Шарени Кам, Дебели Јасен, Вучјак, Бијели Граб, Бати, Лопатић Глава, Миркова Глава, Јанишевина, Бијесно, Руднице, Дрста, Дабева Киса, Дреновац, Крушевац, Настаро, У пањеге, Мрђелатовине, Рупе, Дна, Спилице, Миримдријеница и Пристан. Село нема заједничких испаша или шума. Све су земље у селу и око села, у непосредној близини. У простору села има 515 хектара, од којих порезу подложно 504, и то оранице 11, вртови 112, виногради 1-91, пашњака 3-65 и шуме 375. Има један велепосједник. Храме и живога, и то: говеди 35, оваца 78, коза 36 и свиња 87.

Село налази на море на Велики и Мали Пристан. Сеоске су куће по странама, испод врха од брда, све у једном скупу, без икаква реда, како се кому свиђало. Околина, па и у самом селу, све су лијепа маслињаци, намећу којих, као и између дудова, бијеле се цркве и куће. Ту живе ова браства: Мендегаљи (2 к.), Стојковићи (4 к.), Тројановићи (5 к.), Трипчевићи (3), Владнићи (2), Медин (1), Радовићи (4), Митровићи (5), Иванковићи (2), Рацковићи (1) и Урдешићи (1). Свега домова 30, а душа 167 (мушких 78, женс. 89), који сви Срби православне вјере. Куће сваког браства опажа се да су ближе једна другој, а браство једно од другог је у растојању од којих 2—5 часака. Узрок је тај, што је свако братство желело да бар најпотребније земљиште имаде код кућа.

Забрђе добило име по свом положају, а гдје ово село налази на море, зове се Велики и Мали Пристан, јер се ту пристаје с мора. На Великом Пристану магацина су Тројановића а на Малом Мендегаља, гдје држе уље.

Старине су Велика и Мала Гомила, гдје су веле идолопоклонци жртве приносили. Даље св. Госпођа, која је средње величине, заокружена зидом, а простор пред њом поплочан. Звоник на преслици са два окна, тако да једно зјаје сврх другога, а други, са три звона, подигнут је одвојено од цркве, близу улаза. Црква у основи лађа, има полукружну апсиду, унутра једну корнижу. Првобитна црква била је за једну трећину мања, а зидао је поп Михаил Тројановић негдје око средине XVIII в., и тад је порушена она старивска капела, која је од давних давнина постојала на југо-источној страни данашње цркве. Иконостас је од 1889, рад браће Ђиновских из Дибре. На распећу старог иконостаса био је запис, како је крст био направљен за Саво Петровића-Његоша 1754, а гласи:

си крст свьрадисе съ благословеніемъ вся пресециенешаго и свщено краљевскаго еіо житиа гспдна митрополита цетинскаго скендеріе чрнѣ горѣ и приморја гсподна Савви † платоу всєх обєх жд. џ. н. д. рѣкою Раѣаила Зограє.

Око цркве има старих и нових гробница. Св. Неђеља, мала, обиљењена, има полукружну апсиду, с врло малим прозорчићем и звоник на преслици с једним окном. Изнад улазних врата има троугласт отвор. Иконостас у српско-византијском стилу, а око цркве неке гробнице. На иконостасу се разазнаје биљешка живописца Ђорђа Васиљевића од 1802 год. Св. Андрија, мала, има полукружну апсиду, звоник на преслици са једним окном. Црква стара, олтар од чести живописан, али се слабо разазнаје¹⁾.

Ово село је веома старо. Већина породица старосједиоци. Најстарији су *Урдешићи*, који се спомињу у листинама XV в. Њихова читула из XVII в. налази се у манастиру Савини, а славе св. Николу. *Триччевићи* исто старосједиоци, и спомињу се у листовима XV в., славе св. Госпођу. — Па и *Тројановићи*, од којих је Тројан, по читули која се храни у Савини, први дошао овамо из Грчке у XV в., а славе св. Госпођу. *Стојковићи*, потомци неког Стојка, који је од Турчина из општине херцеговске у XVI в. овамо пребјегао, а славе св. Госпођу. *Владимићи*, звали се и *Владовићи*, старинци, а славе св. Андрију. *Медин* из Паштровића има 200 год., а славе св. Госпођу, — *Радовићи* из Црне Горе има 214 год., а славе св. Андрију. Њихова се читула налази у мањ. Савини. — *Мигровићи* из Херцеговине има 260 год., а славе св. Андрију, а тако и *Иванковићи*. — *Мен-*

¹⁾ Цркве у Луштици од Младена Црногорчевића.

дегање дошли у XVI в. из Грчке, а славе св. Андрију. Њихова читула налази се у манастиру Савини, у којој се између осталих спомиње јеромонах Лушка и монахиња Анастасија. Било је још и братство Минић, које овамо било дошло из Старе Србије, али се истрачало има 180 год.

Сеоска слава је мали Госпођин-дан.

5 Радованићи.

Налази се добро по сата далеко од Мрнова, при страни, а у равници, на југо-западној страни полуотока, према пучини морској, у висини над морем 150 м. Куће су по странама брежуљака. Потока ни живих извора нема, већ пију воду кишницу из цистерна. Једну је велику цистерну и влада отрагу неколико година озидала. Завјетрина и поднебље благо.

Село има неколико земље за обрађивање и за орање. Зову их: Дионице, Врти, Жањица, Космач, Братова Штица, Мала Мачка, Притраница, Стрмац, Арза, Дебели Рт, Мамула и земље, које носе име самих племена, чија су својина. Шуме су ситногорца, као уопће у Луштици. Зову их Дубраве. Оне су око села и општинска су заједница, а зову их „комун“; забрањено је у њима сјећи или козе чувати — „брањевина.“ Радованићи имају у површини 1107 хектара, а порезу подложних 1077, од којих је оранице 85, врта 159, винограда 39, пашњака 53 и шума 748. Има један велепосједник. Хране и домаћих животиња, и то 5 мазга, 59 говеди, 62 овце, 76 коза и 335 свиња.

Куће су у Радованићу раздијељене скоро све по племенама. Свако племе има свој засебни скуп кућа, један од другога не у великом растојању (5—10 минута), али ти скупови немају сталног распореда, осим оних Маровића, Замбелића и Беговића братства, јер су покрај пута; зато су у неком реду и чине између себе мале улице. Покрај главног пута „посред Луштице“, с горње и доње стране пута налазе се: Ераци (4), Миљевићи (6), Маровићи (19), Бурашевићи (10), Томчићи (1), Морици (1), Замбелићи (9), Беговићи (16), Тићи (2) који се налазе са западне стране општине. Осим ових постоји племе Бабовићи (2) у засеоку Радованића, званом „Жањице.“ Тај је засеок при западном дијелу Луштичког полуотока, гдје се обала увија, међу бријегом Стрицем и Дебелим Ртом. У непосредној близини диже се мало острво Жањице, гдје у љутој лити расту сомнина и догарина. Јужно источно остаје му ниско полуострво Арза или Арца (Punta d' Arza), дио Дебелог Рта, а западно Оштри Рт (Punta

d' Ostro) и острво Мамула (Scoglio Rondoni): све троје данас тврђаве начичкане топовима. У Радованићу има свега домова 70 (кућа 88), а душа 286 (мушких 133, а женских 153).

Радованићи добили име, како прича вели, по неком Радовану, који је некад најприје ту становао. Жањице по оближњем острву Жањице.

Од старина је црква св. Николе, која је у лијепој равници, околу које је порта, заокружена зидом. Ово је једина крстообразна црква у свој Луштици. Натпис на царским дверима гласи:

оваи храм св. оца Николая био је сазидан на овом мјестѣ 1117. г. а поновливан и 8 три црта довршен сасвиѣм 1891. г., а оваи иконостас начине з 1892. 29/1. Овај је натпис удешен према једном старом, који је гласио: „св. Никола готовъ предстоит 1117 года.“ У гробљу знамените су гробнице Урдешића, Трипчевића, а најинтересантија је она од 1676, са већ потрвеним натписом и грбом. Предање у Луштици живи, да је св. Сава ову цркву осветио, као и св. Срђа на Подима и св. Саву у Савини. Свакако се зна, да је ова црква једна од најстаријих у Боки, као да је и постојала у XIII в. За Млечића је у њој био постављен римокатолички олтар, који је за Француза 1812. дигнут.

За опстојања манастира жањичког и ову су цркву послуживали његови калуђери. У почетку XVII в. служио је у њој поп Марко Марковац, који је у исто доба служио и у Мрковима. Врло дуго послуживао је у њој поп Ђуро Поповић, који је умро 1850. Од њега је преостао рукопис на мјесеце раздијељени „Рожденик ѿ пошенога збора или типпошене комѣнитади Луштице а. л. љ. з. (1767). Из декрета дужда Фрања Фоскари од 11. јула 1446. види се, какви су односи били и давани напутци, да се из Луштице прогјерају православни свештеници. У декрету истога дужда од 22. маја 1455., који је био упућен котороком бискупу Бернару, наређује се поред осталог да се истоме бискупу свака помоћ даде, да може српско-православне свештенике истријебити, и да се православни напјерују, нек се одреку земаља, винограда и маслина, особито ових цркава: св. Михаила и св. Марије у Превлаци, св. Гаврила и св. Петра у Богдашићима, св. Александра у Ђешковићима, св. Луке и св. Николе у Луштици, и свију других цркава и црквица, које је митрополит под собом држао у селима предреченим и у другим мјестима Боке. Још је важније то, што се за цркву св. Николе већ 1605. казује, да је иста престара и већ

онда веома трошна. Бијаше малена, живописна, имала је звоник са звоном, а поред њо и другу цркву, или правије кућу; и да јој у оно доба бијаше парох већ помонути поп Марко Марковац и т. л. У одговору млетачког Вијећа од 15. јула 1421. на молбу посланика которског опћине, речено је, како се има подијелити Луштица и све земље, што су спадале метохији митрополита превлачкога¹

Св. Георгије, мала црква, изнад врата мало окно, а звоник на преслипу са једним звоном. Св. Богородица прије била малена, а после је продужена. На престојној икони стоји запис од 1787, из ког се разабире, да се иконостас поновио те године трудом Луке Јанова Мижевића са свим приложницима. — Св. Јован је у засеку Жањицама, а ограђен 1881. на развалинама старе истоимене цркве, које се јужни и сјеверни зидови и данас виде, а открили се и темељни зидови pročеља. — Неки монах Костовић донио је 1850. из Цариграда њен цртеж, а тамо га ваљда који Луштичанин однио био.

По том цртежу била је ту базилика византијског стила. Иконостас је био зидан, а црква је имала троје врата. Судећи по облику уздужних платна, тробродни распоред није се с поља видљиво, него је цијела црква била прекривена једним седластим кровом, кому одговарају просте ластавице на pročељу и зачељу. Поп Младен Пригорчевић суди по изради, да није била старија од XIV в.

Била је попођена мозаиком, између остатака кога нађе се и по који архитектурни уломак. Тако и на једном комаду го-

¹ У декрету од 1455. речено је: ipsum calogerum schismaticum de locis illis, et de toto territorio Catharensi omnino licentiarum et expellere debeat Compellendo eos ad relaxandum terrena, vincas et possessiones pertinentes Ecclesiis In facto Ecclesiarum S. Michaelis, et S. Mariae de Prevlacha ac S. Gabrielis, S. Petri de Bordasichis, S. Alexandri de Liescovichis, S. Lucae, et S. Nicolai de Lustizza, omnium quae allarum Ecclesiarum et Capellarum fundatarum in Diocesi Catharen, et in terrenis, decimis, introitibus et redditibus ipsarum Ecclesiarum, qui et quae per Metropolitam schismaticum sive Sclavum, de facto occupabantur, in villis et locis praedictis, et aliis diocesis Catharen. Dando praedicto Episcopo et Episcopatu suo omnes et opportunos favores pro augmento Tidei Catholicae, et ad Conservationem et commodo jurium Episcopatus et Ecclesiae suae.

леме плоче (дуг. 50, шир. 50, а деб. 34 см.), има осакаћен урезан овај латински натпис:

AELIO
... VRELOCOM ...
... MODO INP ...
... CAESARIS, AEN ...

Пред жањичким засеоком је острво Жањице, које је опасано зидовима, вис. 5 м., а дебелим 70 см., а у средњем растојању од морске обале 15 м. Они су штитили острво од бијесних валова јужног вјетра. И на сјеверној страни има усправан зид, дуг 19 м., који се састаје са предреченим зидом са западне стране, творећи с поља прави угао, у коме се налази зданац, који не пресушује никада, а даје сланотином. Са југа опет, почињући од куле, има зид дуг 13 м., који иде управним смјером, док се затим свија у облику полумјесеца за 25 м. у дуљни. Овај зид је висок од 2—5 м. С источне стране, при самој обали, имају зидови неке зграде, који су данас дуги: по једној страни 2·50 м., по другој 1·50, а међу њима остаци од свода, који је имао бити висок од 1·20—2 м. Ту су грађевину морски валови добро испрали. Неколико корака јужније има управни зид, који свршава такође при морској обали, дуг 4 м., вис. 1·50 м., а дебео 70 см. А подаље је половином у шипрагу лопарине (*Agave Americana*) зид, који је дуг 14 м., те, спајајући се са сјеверним и јужним зидовима, затвара острво, остајући му по сриједи — улазна враташца. У простору на острву унутрашњем 16 м². јесу остаци неких грађевина, црквица, вртови и зданац.

По десној страни, како се у ходник уђе, раскривена зграда, дуга 6 м., а шир. 5, са неколико ниша; а по лијевој исто толики врт. Обоје на источној страни острва. Нека дуга зграда била је упоредо прама сјеверном зиду, а данас је иста раскривена. Имала је бити дуга 10 м., а шир. 3·50 м. У западном дијелу има зданац, врло вјешто зидан, са оводом од блијесдо-жутих, добро уклачених опека. У њ долазаше вода с црвеног крова. Дубок је 3 м., а толико и широк. По средини унутрашњег простора диже се мала црквица Ваведење, дуга 3·50, шир. 4, а вис. 3 м. На прочелном зиду имају двије консоле. Под њима се виде остаци од препова, што је имао бити кров тријема пред црквом, гдје се још опажа и темељни му зид.

Црква и манастир потјечу из старог српског доба. Прије 70 год. ту у мору нађоше рибари сребрну чашу, коју прето-

пише за мало кандило. Нестало је и гробница, којих се трагови виде између зида и обале.

Сва је црква била живописана и с поља и унутра. По странама унутрашњих зидова било је по шест светитељских ликова већег, а по више њих исто толико мањег формата, што се наставља и на своду, гдје се још разазнају ћирићка погдјекоја слова модре боје:

инрс. . . п . . ла . п . сде. са . . с . п ла . . . п . . с . .

Како је понестало црквеног тријема, тако је, због влаге, највише страдао живопис на прочелном зиду. Знаменит је живопис на спољној чести олтарске апсиде, она је бојадисана на четвртаста црвена и жута поља, која, у колико су сачувана, сва су исписана (резана) у свима смјеровима, што нагледа као хијероглифи, те се не може ни читати ни разумјети. Ријечи су наголо грчке, српске (ћирићске), а има и талијанских новијег времена, урезиване длијетом или ножићем. Печат жањичког манастира храни се у ман. Савини. Он је од туча. На лицу је резан модел црквице, на истоку јој сунце, на западу полумјесец, а уокло запис:

† печат манастира жањица храма введенија престыа вгци.

По причању, калуђери су овог манастира послуживали цркву св. Николе у Радованићима, и потпомагао их је краљ босански, и да је манастира нестало на измаку XVI в., као и да су неко вријеме у њему и монахиње пребивале. О икони, која је била смјештена у средини олтарског зида, да су је незнани људи у три пута преносили у Оребић (Пељешач), одакле се два пут враћала, док је не заковаше.¹

У засеку Жањицала има једна гомила, за коју веле, да је идолопоклонска, а на Арзи находило се урна, а у њима људских кости итд.

О постанку села не зна се ништа. Судаћи према старинама, изгледа да ће бити веома старо. У њему су живјели старосједеоци Лојановићи, Ђуришићи, Новакови, Беловићи, Петровићи и Павићи, којих се читуле налазе у ман. Савини, славили св. Николу, а истрачили се има 100 год. Исто тако Урдешићи и Трипчевићи који су се истрачили прије 140 г., а славе св. Николу.

¹ Storia dei Frati minori, D. Fabianich, Zara 1864, Vol. II. стр. 221—222. Све пак ово о манастиру жањичком види „Преве у Душатици“ од Младена Црногорчевића.

Маровићи, славе Велику Госпођу, а дошли из Црне Горе има 400 год. Читула Вожа Ивова Маровића, Ника Ђурова Маровића, суђе Стјепана Маровића, Вука Томова Маровића, Јане Лазове Маровића и Лаза Јокова Маровића налазе се у савини, а све потјечу из XVIII в. — *Ђурашевићи* славе Велику Госпођу, а веле да су потомци Ђураша, властелина и витеза у цара Душана. — *Замбелићи* из Грчке у XVI в., а славе Велики Госпођин-дан. Неки од овог братства иселили се у Будву има 100 год. — *Ераци*, дошли из Херцеговине има 280 год., а *Боснићи* из Босне има 230 год., а славе св. Николу. Читула Боснића, као и Васа Ерака и Марка Ерака налазе се у Савини. Ераци звали се и Ерановићи. *Мисевевићи*, старосједиоци, славе св. Николу. Читула Марка Мижевића из XVIII в. налази се у Савини. Из овог братства био је кап. Нико Мижевић, настојник при пријепису оног писма пећког патријарха, што је извршио поп Вуко из Котора 1692 год., и што доноси Вук Ст. Караџић као примјер, како се српски писало прије 150 год. (Прим. срп. слов. језика Беч 1871.). *Тићи* и *Бабовићи* старосједиоци, а славе св. Николу. Како се види, ово је село старо по постању, а и досељивање рано је завршено. Опште старо заједничко крсно име је св. Никола, који је и данас сеоска слава као и све Луштице.

6. Бабунци.

Налази се с јужне стране Обоштника, источно Радованићу, на страни полуотока, која гледа прама пучни морској, од Мркова 3 км. далеко, а у висини над морем 270—300 м. Куће при врху стране, у једном скупу. Потока нема, а пију кишницу воду са бунара. Страда село од југа, а клима блага. Сњијегу ни трага, као ни у свој Луштици.

Код кућа су им вртови, а одмах близу кућа и остале земље, оранице разне родности, а уопће слабе. Зову се: Доли Дионице, Русовића Земља, Паландачичев Гај, Бабунци и Испод Врха. Заједничких шума нема, а приватне су око Десанове Гомиле. Село има површине 346 хектара, од којих 343 порезу подложно. Од тога отпада 20 на оранице, 19 на вртове, 13 на винограде, 47 на пањњаке, а 244 на шуме. Хране и марве, и то: мазга 5, говеди 12, оваца 28, коза 17 и свиња 51.

Село је све у скупу, при врху само стране, куће близу једна друге покрај пута, који води за Кртоле из Порто Роса. Те су куће, јер покрај пута поредане, нијесу једна уз другу,

већ у растојању 10—20 м. У скупу су куће Русовића (14), Рашковић (1), а мало даље Паландачић (1). Свега је 16 домова, а душа 57 (муш. 23, а жен. 34), сви Срби православне вјере.

Бабунци добили су име по Бабунчићима, који су ту живјели за старе српске државе. Деса Бабунчић спомиње се као свједок на једној пергаменн зетоког митрополита Мардарија, којом је једна парница ријешена у XV в. у корист породице Љумотића из Клинаца.

Само једна гомила, за коју веле, да је било богомилско гробље.

Село је, како се из горњег разабире, постајало за старе српске државе, а и данашње је становништво од давна се овдје населило. Најстарије је братство било Бабунчићи, који били старосједиоци, славили св. Николу и истрачили се има 300 год. На мјесто њих дошли *Русовићи* из Арбаније, који су потомци Дашка, или из мјеста Дашци. Славе св. Срђа. — *Паландачићи* дошли из Арбаније има 280 год., а славе св. Николу, и *Рашко-евићи*, из Херцеговине има 250 год. а славе св. Николу. Један Паландачић иселио се у Порто Росе.

7. Бргули — Мардари.

Бргули су иза Радованића од истока прама мору, а иза њих одмах Мардари. Бргули у висини над морем 300 м., а у Мардарима 142 м. И у Бргулима и у Мардарима су куће у долиницама, при страни, између брјегова. Од свију луштитких села Мардари су најближи источној страни полуострова. На истоку од Мардара је Веље Почивало, гдје је луштитко-кртољска граница. Потока у селу нема, као ни извора, већ пију воду кишницу из цистерна. У Мардарима при мору има вода — извор живи „Срђеновића Понта“. Предање казује, како је у Страцине, близу Страцинове Шпиље, доходио св. Сава и чинио да букне млаз воде под Плато, но одмах за тим учини, да се вода прекине, те избије наврх „Срђеновића Понте“. Село је доста изложено вјетровима морским, од којих и страда. Сњијег не пада, а поднебље благо.

Све су земље око кућа, а зову се: Облатно, Кочишта, Торине, Страцинова Шпиља, Веља Шпиља, Под Плато, Срђеновића Понта, Рт Коменов, Међедка и Уборак. Шуме су исто близу (1/2 сата), а зову се: Кипетањ и Шуме (брањевине). У овом селу има опћинских шума. Село у површини има 655 хектара, од тих

порезу подложно 646, то је ораница 35, врта 54, винограда 23, пашњака 60 и шума 474. Има један велепосједник. У селу је 6 маза, 32 говеди, 51 овца, 30 свиња и 336 коза. Ово се село дијели на засеоке Бргуле и Мардари. Бргули опет имају и засеок Љешковић. У Бргулима су куће све у скупу, без реда, у растојању 2—10 м. Ту живе Сотопчићи (15 к.) Мало даље, прама Мардарима је засеок Љешковићи (7), гдје су такођер куће у скупу, покрај пута, у реду поредане, једна близу друго, тако да чине између себе улицу. Узрок тому је, што је било потребно, да има свака свој излаз, те се тако и улица учинила, а и куће у ред поставиле. — Мардари су пак источно од Љешковића, и ту живи племе Мардари (9 к.). Куће су растурене у растојању 10—200 м. Узрок је тај, што је свака кућа хтјела, да има слободу око куће. Свега је домова 31 (34 куће), а становника 174.

Бргули назвати по неким Бргулима, који ту у XIV в. живјели, као и Љешковићи, а Мардари, по братству истог имена, које ту станује.

Знаменита је Десанова Гомила у Бргулима. Даље црква св. Петра; порта је ограђена материјалом узетим са велике старинско гомиле, која се уздиже пред самом црквом. Мисли се да је начињена у XIV вијеку. Св. Вартоломеј, врло мала, изнад надвратника има звјездицу, која је овдје пренесена са св. Николе из Радованића. У прошлом вијеку полазио ју је митрополит Петар I Петровић—Његош (св. Петар). Црквени ајтимис израђен је 1733., и на њему је споменут Арадско-Карансебешки митрополит Исаја Антоновић. Тај запис гласи: *посвети се у град на 1742. марта 7. рководствовах же азъ рабъ рабовъ Вождпхъ Исаја Антонович митрополит арадски и карансебешки!*¹

И ово село води свој постанак из незапамћених времена. Заселак Љешковићи спомиње у декрету дужда Фрања Фоскари 11. јула 1446. Тад су живјели у Бргулима *Љешковићи*, који и данас у засеоку Љешковићима живе, а славе св. Вартоломију. Говори се да су назвати по човјеку Љешу, који је био њихов први досељеник, а ту се доселио из Љешевиха из Грбља. — *Сетенчићи* или *Сетенчевићи* дошли су у XVI в. из Херцеговог, а славе св. Николу; *Мардари* држе да су старосједиоци, а славе св. Вартоломеја. Још су била братства: Јеличићи, Ђурини, Пижешев и Вулови, који били старосједиоци, славили св. Николу,

¹ Цркве у Луштици Мл. Црногорчевића, стр. 8.

а истрачали се има 150 год. Насељавање се врло рано (XVI в.) завршило.

8. Краошић.

Источно Забрђима, посриједи стране полутока, прама заљеву у висини 200 м., куће су по сриједи стране, само Петровићи при мору. Потока нема, ни живих извора, изузев Ублић, при мору, који „даје“ слатотином. Пију воду мртвицу из чатрња, која се купи са кровова, али будући им иста не досегне све љето, довозе воду из села Баошића (опћина херцеговска). Страдају од буре, а широк им доноси кишу. Овдје снијег, ако пане, до дана се само одржи.

Сеоске земље зову се: Дионице, Годња, Марковине, Врти, Купице и Цмињаке. Она је сва у селу, а то су оранице (475) хектара, врти (66), виногради (10), пашњаци (345) и шуме (206), које су опћинска заједница. Свега је у селу земље подложне порезу 299 хектара, а село у површини има 298 хектара.

Село удаљено од Забрђа пола сата, а село је концентрисано по сриједи стране, око цркве св. Николе. Куће све у скупу, између њих дудови и маслине, без икаква реда, у размаку 2—80 м. При мору до четврт сада су Петровићи (2 к.) и магацини крашићки. У селу око цркве су: Петровићи (2 к.), Чотић (4), Слаовић (3), Францесковић (5) и Ђурђиновић (1). Свега је породица 14, од којих су 13 римокатоличких а 1 православна, а душа има 124.

Добило је село име по потомцима неког Краоше, који су ту некад становали. Старина нема.

Ово је село стално било за владу млетачке, јер ту је било православно племе Краошићи, а кад је овога нестало, они населише ту у XVIII в. римокатолике из Мила, крај Котора, и то: *Слаовиће*, *Петровиће* и *Францесковиће*, који славе Малу Госпу. *Чотић*, то је римокатолички парох, који је овдје дошао из Пољица (Спљет—Дели) има 30 год., а слави Ивањ-дан. *Ђурђиновић*, доселили се из Мркова има 40 год., а ту из Херцеговине у XVIII в. дошли, а славе св. Николу. Ово село најдоцније се од све Луштице населило, а хтјело би да буде и под Кртолима и под Луштицом.

II. Кртољска села.

Кртољска села састављају једну опћину, која је између Луштице и Грбља, а зове се *Кртоли*. По положају они су управо

пријецба полуотока Луштице. Имају у простору 2170 хектара, а 1028 становника, од којих [мушких 474, а женских 554, православних 920, римокатолика 108, а по народности сви су Срби, осим три Њемца. У Радовићима је поштарски и брзојавни уред, оружничка постаја, сјело опћине, парохијални уред и двора-зредна школа. Имају двије парохије Радовић и Ђурашевић, а своју трећу римокатолици. Спадају под протопрезвитерат которски и под политичко и судбено окружје которско. Печат опћински носи лик св. Арх. Михаила, а на почету опћинском из XVIII в. овај је натпис:

communita. S. Michiel. D. KRTOLI.

Дијели се на кнежине или села: Божићи, Ђурашевић, Гошић, Миловић, Никовић и Радовић. Луштица као самостална опћина одвојила се од Кртола тек г. 1825., а Ђешовићи су били одломак опћине кртољске све до г. 1865., те, од скора, с Кртољанима много су се прегонили око права, давнином утврђеног, на пашу и сјечу у земљама страдиотског острва. Саборна је црква опћине кртољске св. Спас, коју су саградили у претпрошлом вијеку.

Кртољани и данас славе св. Спаса, као своју славу. Опћина вознесенска у претпрошлом вијеку значи што и опћина кртољска, и вада је била у савезу с Луштицом у случају напада или обране. Некад су Кртоли, за опстанка св. Арх. Михаила на Превлаци, били кметија превлачка.

Кртољски затон (мало море — *mer piccolo*) шири се између превлаке и двају острва с једне и кртољског краја с друге стране. Дубина се мијења између 5—20 м. У њему су изврсна пристаништа Вјогила (Око) са Гошићким, и Какарац с Радовићким и Миловићким „становима“ (магазинима). Испод Ђурашевића је треће пристаниште — Рудница и Нова Пећ, прастаре кртољске црепане, удаљене од Калуђеровине за четврт сата, идући уз морску обалу. У затону кртољском има до четрдесет врста рибе, која је чувена са овојога куска. Има и каменица, спужва, шкољана и корала. Често се опајају видро. Чувен је на далеко лов на гуске, које измаком јесени доходе на зимште кроз мочваре и затонске гробени.

Земљеделство и сточарство прилично цвјета. Раде око воћака и вртова. Маслина им даје особиту корист, па и вино. На пространим пашњацима гоји се не велики број стоке.

Насеље старо кртољско за доба превлачког манастира било многобројно, а данашње све доселило се из Арбаније у XVI в., осим Костића, који дођоше из Црнице и још неких мањих изузетака.

Говоре дијалектом између луштичког и грбаљског, а као Арбанаси убрзано и нарави су љуте, а уопће њихове су етничке друге особине, као и све Боке.

Сва су насеља у висоравнима, између брјегова, јер и Кртоли су скуп брјегова и равница, као и Луштица.

1. Гошић.

Источно од Луштице, по долини, између брјегова, покрај нове државне тесте, у висини над морем 40—149 м., а сеоско су куће с једне и друге стране пута. Од југо-источне стране, нешто западније, налази се један поток, који се зове „Врањски Поток.“ Исти не наноси селу никаква квара. Имају ови живи извори: Убић, Вељи Вир, Спиља Мала и Велика, Вругак и Лањени Извор. Са ових извора пију воду, а село би могло бити и да није ових извора, јер би се оградиле чатрње и пила вода кишница. И ако је село заклоњено између брјегова, ипак га зна наћи сјевер и бура. Најјачи је сјевер, а југом долази кишна-Снијег не пада, а поднобље је уопће благо, као и у свим Кртолима.

То су вртови, виногради, оранице, пашњаци и шуме, гдје су обично маслине. Земље су у самом селу, а шуме (маслињаци) око села. Има и опћинских шума, али врло мало. Исто надзире опћински лугар, а у њима је дозвољено поткресивање, као и чување марве (осим коза). Имају чисти дио отока Страдиота, и то управ западни дио око Дебеле Главе, а са осталим Кртољанима имају заједницу у Солиночком Пољу, које је удаљено један сат. Те се земље зову: Око, Храшна, Жуковница, Доброњаци, Порође, Војов Поток, Ветановине, Раичков Лаз, Пантро Врдо, За бистијерну, Гопчевина, Врањска Главница, Врање Село и Збор. — Дубраве су: Дубића, Жива Вода, и Радаљева главница.

Гошића имају у површини 331 хектар, од којих 324 порезу подложно. Од овог отпада 13 на оранице, 77 на вртове, 329 на винограде, 11 на пашњаке и 220 на шуме. Хране и живога, и то: магне 4, говеди 42, оваца 46, коза 12 и свиња 11.

Село је све покрај државног пута, с једне и с друге стране, Изгледа као варошица. Разликују се четири скупа кућа: Ко-

стићи, Ђиновићи, Кикановићи и Трипиновићи. Најпрво је братство Костићи (19 к.), па до њих Кикановићи (9 к.), па Раутовићи (3 к.), Ђиновићи (7 к.), Љесар (1 к.), Ђурић (1 к.), Радовић (1 к.), Ликичевић (3 к.), Стегић (1), Трипиновић (6), Милошевић (2), Стајевић (1), Петровић (1), Јовановић (2) и Ивошевић (2). Свега је 69 кућа, а становника 243 (мушких 123, женских 120).

Веле, да се село назвало по неким Гошићима, који ту некад становали.

Старина доста, а то је велика могила (тумул), који зову „Гомила код Храшне“ (Храсне), или ти „Ива Марова Гомила“, о којој сам у опћем дијелу говорио. С ове гомиле види се гомила на кртољско-луштичкој граници у Вељем Почивалу, украј ње Веља Гомила у гошићкој граници, а за бријегом у граници луштичкој је Десанова Гомила. Јужно од „гомиле код Храшне“ има остатака старинских станова, од којих једноме се сачуваше зидови, високи до 1 м., у дужини за 10-13., а у ширини за 4-5. Осим тесаног четвртастог камена, ту има остатака од препова, а без сумње био је и један зденац, јер има земља, која се зове „За бистијерну“, промда зденца данас нема; у близини има нека старинска пећ. Народно предање вели, да је ту живио бан Туторма и Тутормићи. Затим имамо старинску цркву св. Луке, за коју народно предање вели, да су је саградили у XII в. девет браће Рутковића, који су ниже цркву становали. Друго предање вели: Била два брата, и оба зидали цркву, а намајонили их св. Луци; један у Кртолима, други у Рисну. И подигли их на таком погледу и положају, да један може гледати задужбину другога. Даље веле, да су је првобитно зидали Грци, а да је постојала и у доба цара Душана. А и јест тако, јер ову цркву спомиње и папа Климент VI.... Sanctae Mariae Buduavensis, sancti Nicolai de Petraniza, sanctae Lucae de Chertole (Theiner. Vet. Mon. Ser. Mer. T. I. стр. 215). Црква се спомиње и позније, и то 1445. Фарлати (Illyr Sacrum) воли, да је ова црква у Луштици, те је напомиње напоредо са црквом св. Николе у Радованићу. Ту се увукла топографска грешка, јер је црква св. Луке близу луштичке границе, а прво је била још ближе: око граница Луштичани су са Кртољанима имали често спорове, зато је, ваљда Фарлати и погријошио, јер у Луштици нити има црква св. Луке, нити је кад постојала.

Друге половине XVI в. служио је у њој поп Стеван Бошковић, као и у оној св. Госпође, који је 1594. купио неке

земље у онога Марка Дапчева (Marco Dabcev da Barda), који ће бити био потомак Дапка, вође арбанашких досељеника. Око половине XVII в. послуживао је ову цркву поп Стеван Вукићев, којему је отац, поп Вукић, бранећи се од турске најезде, погинуо код данашње цркве св. Спаса, такођер у Кртолима.

Црква је дограђена 1777, јер је прије била за пола мања. Год. 1778. освети ју црногорски митрополит Сава Петровић, који јој је поклонио и један „Шестоднев“ (штампан у Москви 1749). Свршетком XVIII в. ову је цркву послуживао поп Стијешо Костић, и тад ју је полазио Петар I. Петровић-Његош (св. Петар). Са сјеверне стране има остатака неке врсте подземно просторије, у којој бијаше сводова и мозајика, што су незнани људи крадом ископали. У јужну страну некад су се сачињавали Паштровићи, а зна се и данас, гдје су „Паштровића гробови“ (у близини је „Паштро Врдо.“). Да није ово у свези са Андријом Паштровићем, војводом Ђурђа Валпића, који је на Превлаци, у близини Кртола, 1371. имао војску?¹⁾ Од југозападне стране цркве има остатака старих станова, зденаци и једна пећ. Предање казује, да су ту становали Рутковићи, а мало ниже Гопчевићи. „Гопчевином“ и данас зову једну земљу крај св. Луке. Од ових Гопчевића веле, да су неки се иселили у Поде (опћ. Херцеговини), што није истина, јер су они у Поде пребјегли из Ораховца због крви. Нешто западније је Врање Село. Ту се находило земљаних судова, златних мишћуша, мједених (бакрених) гривни, на којима су резани крстови. Има и старо гумно, које зову збор (Зборско Гумно). У средини гумна има намен, а до њега други, на којима су резане шкаре (вожице), ваљда то је знак, да је то мјесто, на кому се зборно, као шкарама, резала, стригла правда — пресуђивало.

Је ли ово село увијек постојало под именом Гошићи и кад, нико не умје казати, као ни то, има ли данашње насеље које везе са првим, јер данашњи становници нијесу изнова подигли село, већ надошли на мјесто ових, за које предање казује, да су их Барбарези погубили. Од старих становника спомињу се Рутковићи, који су по предању становали ниже цркве св. Луке, и коју у XII в. оградиле њих девет браће. И данас се виде развале њихових станова, а мало ниже њих развала Гопчевића. Јужно пак од „Гомиле код Храсне“ такођер је развалина старих станова, гдје је предање вели, становвао бан Ту-

¹⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro di G. Galcich, Zara, 1880-

торма и Тутормићи. Предање казује: Бан Туторма имао силно благо, а звали га у неко друго мјесто за бана. Он пође, дигне овоје благо, које остави уснут на сахрану у Дубровнику, давши урезати на граденим вратима, како у Дубровнику оставља новац. Туторма је бановао неке године у оном граду, који га позвао бјеше, а кад се врати и затражи од Дубровчана новац, одговорише му, да је записано на вратима, како је Туторма новац донио и одио. Туторма се виђе преварен, те се врати својој старој постојбини, али без новаца. Земље Тутормића данас су имовина братства Трипиновића, којих предак Трипо бијаше се вјенчао са одивом Тутормића, па касније и њихово земље добио у нашљество. Радић Тутормић споменут је као свједок на једној старинској пергамени митрополита зетског Јефимија, из XV в. Име Радича Тутормића сретамо још 1431 год. и на другом мјесту, („Срп. Споменицима“ проф. К. Јиричек стр. 78), на кому се спомињу: Радич, Дабјив и Николица Тутормићи. А архим. Н. Руварац (Просвјета 1892. Цетиње, год. I. св. I.) написао је расправу „Владике зетске и црногорске“, гдје доказује, да је Туторма био човјек госпође Јеле и господина Баоше III. године 1405.¹⁾

На мјесто горњих братства најприје су се овамо у XV в. населили Костићи из Црмнице (Црна Гора). Први је дошао Коста Пламенац, који је побјегао од крви, кога се потомство назва Костићи. Славе Ивањ-дан (^{23/9}). Ово је стара свештеничка кућа, из које је до данас изашло 12 свештеника и три монахиње. Много је допринијела да се одржи православље у Кртолима. Неке читуле Костића налазе се у цркви св. Госпође у Кртолима, а читула попа Ника Костића у ман. Савина. Ово се братство и данас својата са Пламенцима у Црној Гори. — *Лакчевићи* су потомци Лака, који је са братом Дубретом дошао из Херцеговине, (из Вучитрна) у Билећу, а из Билећа, кад су Турци одузели Херцеговину, као сироче с братом побјегне и сиђе на Царину на сред Кртола, и ту се настани. Пошто је ту било болешљиво и дизале се често магле, разлијели се с братом на два краја. Лако оде у Гоштиње, а Дубрета у Ђурашевиће. Славе Ивањ-дан, као и Костићи. Њихове читуле налазе се у цркви св. Госпође у Кртолима и у ман. Савина. — *Раутовићи* су потомци четвртог сина Дапчева, водника арбанашких досељеника у Кртоле. Дошли су у Кртоле у XVI в. и наста-

нили се на Брдима, одакле су због болести, договорно са Лаком и Дубретом, Херцеговцима, прешли у Кртоле, а они њима и другим Кртољанима уступили дио у пољу (Солила). Славе: један Ивањ-дан, а други св. Срђа. Зову их и Рауги. Читула Ваца Раутовића налази се у ман. Савина. — *Вучиновићи* су старо-ојединоци Кртола, о којима народно предање вели, да су се звали Павловићи, и да је од њих само један повукао се из овог села, кад су Барбарези све Кртољане посјекли, те га зато и назвали Вучиновић. Славили св. Арх. Михаила. Читула Ђура Митрова Вучиновића из XVII в. налази се у ман. Савина, а племе се истрачило. — *Кикановићи* су у XVI в. дошли из Арбаније, славе Ивањ-дан. Звали се Дапчићи, по мјесту Дапци у Арбанији, а по неком Крсти (Кикану) прозвали се Кикановићи. Њихова читула, и то Стијепе Јовова Кикановића и Јока Маркова Кикановића налази се у ман. Савина, а потјечу из XVII в. У њима се између осталих спомињу: монахиња Јелисавета, монахиња Марта и монахиња Јелисавета. — *Ђиновићи* су дошли из Арбаније са Дапком у XVI в. Славе Ивањ-дан. Читуле Сава Ђиновића и Ива Васова Ђиновића налазе се у Савина, а потјечу из XVIII в. У њој се спомиње презв. Вукић, који је браћећи се од турске нејазде погинуо код св. Спаса у Кртолима. Његов син поп Стева послуживао је око половине XVII в. цркву св. Луке у Гоштињама. — *Ђурићи* су дошли са водником Дапком из Арбаније у XVI в. Славе Ивањ-дан. Читуле Вука Ђурића, Ива Вукова Ђурића и Ива Ђурова Ђурића из XVIII в. налазе се у ман. Савина. — *Милошевићи* су у XVI в. дошли из Арбаније из Дапца. Један слави Ивањ-дан а један Срђев-дан. Читула Ђура, Ника и Јова Милошевића, из XVIII в., налази се у Савина, у њој се између осталих спомиње монахиња Марта. — *Трипиновићи*. Праотац њихова братства звао се Трипо, по кому се и назвали Трипиновићи. Дошао је у XIV в. из Конавала, а увео је за жену одиву бана Туторме из Храшна (Кртола), близу цркве св. Луке. Славе Ивањ-дан. Читуле Вука Лукина Трипиновића и Марка Трипиновића, из XVIII в., налазе се у Савина. — *Стегићи*, зову их Растегићи, а дошли из Арбаније у XVI в., а славе Ивањ-дан. — Ово су стари досељеници, који у главном и сачињавају данашње насеље у Гоштињама.

Доцније се доселише: *Ђесар* из Његуша (Џањев-до), има 200 год., а слави Ивањ-дан; *Радокић* из Његуша. *Стањев* из Конавала, *Петровић* из Побрђа (Грбаљ) и *Исковић* из Мило-

¹⁾ Срп. Далм. Магазин за 1896. стр. 101—102 од Младена Црногорчевића.

родаца *Беновић* дошла из Главатићиња (Грбаљ) има 100 год., слави св. Димитрију; *Мришић*, из Мељине има 4 год., а слави св. Евстасију и *Појовић* из Спача има 3 год., а слави Усејковање.

3. Никовић.

Село се налази југо-источно Радовићима, један четврт сата удаљено, у висини над морем 130—340 м. Куће у близини државног пута, с горње стране, у равници између брјегова, који су маслињацима обрасли. Село има извор „Студенац“, с ког и пије воду и 2—3 чатрње, у којима је вода кишница. Поднебље благо, снијег не пада, мало страда од буре, а кишу доноси југ.

Земљиште и шуме су између њих и села Радовића. Зову се: Царине, Дионице и Калудеровина. — Земље су око кућа и прама Радовићима, све у близини. Никовићи у простору имају 115 хектара, од којих порезу подложно 111. Од тога отпада на оранице 7·48, на вртове 29, на винограде 0·28, пашњаке 6·26 и шуме 6·29. Имају заједничко право с Кртољанима и у Солиоцком Пољу и у Страдиотима, на којима је њихов дио до Радовићког. Ту су маслињаци, које сами све обрађују. Хране и живога, и то имају: 8 говеди, 35 оваца и 7 коза.

Куће су све у двије групе, у растојању 200 м. Те групе чине Антоновићи (5 к.) и Барбићи (7 к.). Близу Барбића у растојању не великом су: Мијочевићи (1 к.), Вуковићи (2 к.), Клакор (1 к.), и Стегић (1 к.). Потпада под парохију Радовић, а свега има домова 17 (кућа 18) а становника 60 (мушких 29, женских 31., — правосл. 58, а римокатолика 2). Име је добило у XVI в. по Нику, сину Далкову.

Виде се кућиштино, гдје је становада до отрагу 100 год. породица коца нива Бусновића. Пет минута далеко од св. Гослоје у Никовићима је Никшина Главина у Бјеловини; одатле су се, по предању, населили Никшићи у Црној Гори (Требевић, 1891). По свој прилици, јер нема никаквих трагова, да је овдје села било прије, него је у XVI в. овдје дошао Нико Далчић. Од њега су дакле из Арбаније сви данашњи насељеници, који су попримили друга презимена. Сви славе Срђов-дан, а прислужују Спасов-дан, док сви Кртољани, који славе Ивањ-дан, прислужују Лучиц-дан. Читула Пера Вуковића налази се у Савини, као и читуле Миха, Рада Вукова, Сава Ђурова, Јока Станкова, Јова Радова, Марка Ђурова, Игњатије Јока Филипова

кап. Шпиридона, Андрије, Рада и Вука Барбића, у којима се, поред осталих, спомињу: монах Стефан, неколико свештеника и монахиња. У манастиру се налази и читула Рада Антоновића, Бујеновића и Михочевића.

4. Миловићи

Налази се сјеверно Радовићима, један четврт сата удаљено, у равници, између брјегова, а у висини над морем 1120 м. Потока нема, куће у равници. Село не страда од вјетрова, поднебље благо. Ово је село најближе пристаништу „Око“, гдје пристају пароброди. Пију воду са извора: Пржина и Убо.

Земље су им око кућа и између њих. Имају на Страдиотима дио по средини отока, а у заједници с Кртољанима дио у Солиоцком Пољу, које је $\frac{3}{4}$ сата удаљено. Те су земље средње родности, а зову се: Грабовац, Потоки, Бичево Поље, Дочине, Франач, Раке, Густо Грим, Шурањ, Радов Даз, Миљев Даз и Сјеканица. У површини Миловићи имају 227 хектара, од којих порезу подложно 221, и то ораница 10, вртова 36, винограда 1·70, пашњака 11 и шума 162. Ове су шуме опћинске и у истима је забрањено козе чувати и дрвље сјећи. Хране и живога, и то: мазгу 1, говеди 30, оваца 37 коза 23 и свињу 1.

Сеооске су куће у близини цркви Св. Спаса, у четири скупа, и то до Радовића Миловићи (10 к.), Ивошевићи (15 к.), Перовићи (1 к.), Шћепанчић (2 к.), у трећем скупу и у четвртном Миљешковићи (5 к.). Ови су скупови између себе у растојању 100—150 м., а куће у скуповима су једна другој близу. Од сјеверо-истока им је саборна црква св. Спаса, на једној узвишци. Свега је домова 34 (кућа 47), а становника 156.

Овдје се населио Мило Далчић у XVI в. из Арбаније, те по њему село се зове Миловићи.

Црква св. Спаса, која је средње величина, сазидана је 1767, а год. 1796. сабирала се овој цркви милостиња по препоруци црногорског митрополита Петра I Петровића — Његоша. Опћина вознесенска у листинама претпрошлог вијека значи колико и опћина кртољска. На сребром окованом штапу кртољских начелника резан је запис: *кошница кртољск. в. вознесен. христева. 1804.* Код ово је цркве у XVII в. погинуо поп Вукић Ђиновић, браноши се од Турака.

Село је постало у XVI в., кад се насели овдје Мило Далчић. По свој прилици прије није ни било села. Из тог доба у овом

седу скоро ове данашње насељење је потомство Мила Дапчића из Арбаније. Сви осим Миљешковића славе Срђев дан, а овај Ивањ-дан. Још су били Микијељевићи, који се истрачили. Има и породица *Перовић*, која је назад 120 год. дошла из Црне Горе а слави Ивањ-дан. Читула кап. Ника, Станка Лазова, Јока Ивова, Пера и Јока Степова Миловића налази се у Савини, и у њој се између осталих спомиње монахиња Марта и монах Михаил, као и монахиње Марта, Марија и Настасија. Читула Ива Вугова Шћепанице налази се у Савини, а тако и читула Ивошевића, па и Ђура Миљешковића, као и Ђура Радова Микијељевића, и Радусине, које је племе изумрло, а припадало потомству Мила Дапчића, а Срђев-дан славило.

5 Богишић.

Јужно Миловићу до 10 минута, у равници, у висини над морем 100—130 м. Куће су између брјегова, у равници, покрај опћинског пута, који води преко Кртола. Потока нема, већ има живи извор „Локва“, с ког пију воду, премда пију и воду китицу из бунара којих имају Јокићи, Ђуришићи и Бујеновићи. Поднебље, вјетрови, као у Миловићу.

Мало је земље за обрађивање. Вртови су око куће, а у близини прама Ђурашевићима су пашњаци, оранице, виноград и маслињаци. У Солиоцком Пољу имају своје право, као и остали Кртољани, а на Страдиотима је њихов дио до Ђурашевићког, према Превлаци. Земље се зову: Лугови, Прањковина, Барина, Ранић Воде, Жукс, Воље Њиво, Испод Врдишта и Вучјак. Ове су им земље измијешане са Ђурашевићким. Село има у простору 282 хектара, од којих порезу подложно 276, од чега отпада на оранице 15, вртове 54, винограде 15, пашњаке 12, а шуме 180. — Храме и живог. Имају 59 говеди. 75 оваца, 5 коза и 9 свиња.

Село је разбијено у неколико скупова, од којих су православне куће најпосе, а тако и римокатоличке. То су главне двије групе, које су у растојању 100—400 м. Куће православних су без икаква реда, у скупу, тамо амо растурене, али се ипак види, да су збијеније куће Ђуришића (9), а тако и Јокића (8), па рјеђе растуреније Бујеновићи (6), Шотковићи (2 к.), Костићи (1) и Миловићи (1). Римокатоличке су Андрићи (3), Андриновићи (2), Окиљевићи (2), Перковић (1), Франковић (6) и Десангуло (1). Све су ове куће цркви њиховој у близини. Свега је породица

42 (кућа 50), а становника 205, од којих православних 124, а римокатоличке 81.

Веле, да је ово село добило име по пломену Богишићима, које се овдје у XVI в. из Арбаније доселило, а од давна се истрачало.

Близу цркве св. Јована у Ђурашевићима, а у граници Богишића, између Богишића и Миловића, налази се остатака старих станова, а ту веле да су становали Лучићи, уз које становаху Брајковићи и Дабулиновићи. Ова се братства давно истрачише.

Тачно се постанак села не зна, али предање веле, да се ту у XV в. населио неки Богиша, по кому се и назвало. *Бујеновићи*, то су потомци Дапка из Арбаније, а тако и *Јокићи* и *Шотковићи* и *Ђуришићи*, а Костићи, из Црнице. Сви православни и славе Ивањ-дан. Римокатолици за Млечића населили се из Црне Горе, који су сви славили православно крсно име Ивањ-дан; али њихови попови, пошто им нијесу могли укинути крсно име, измијенили га, и славе Лучин-дан, да би им траг приметили, као и да би се разликовали од православних. Данас носе широке гаће и капе са $\frac{a}{b} \frac{c}{d}$ као и православни. Мало је кућа али имају своју парохију, на којој је каноник?! Још је породица *Дисангуло*, која се има 30 год. населила из Италије. Овдје су становали и *Никетићи*, јер читула Марка Никетића налази се у Савини, а од давна се истрачили. Славили су Ивањ-дан, а дошли у XVI в. из Арбаније. Тако и братства Лучићи, Брајковићи и Дабулиновићи, који сви изумрли. Читула Ђуришића и Бујеновића налазе се у Савини. Да су римокатолици богишки били православни, то се најбоље види по читули кап. Станка Андриновића, која се храни у Савини. Било је још и братство Поповићи, из ког је био презв. Божо, презв. Јован и монахиња Марта, као што се види из њихове читуле, која се храни у ман. Савини. И они се истрачили, а из Арбаније дошли овамо у XVI в. и славили Ивањ-дан.

6 Ђурашевићи.

Ово је најисточније село кртољско и граничи са опћинама грбаљском и тиватском. Простире се сјеверо-источно и југо-источно ослима Радовићу, Богишићу и Никовићу. Ипак захвата колико село Ђурашевиће, које је у равници покрај државног пута, толико и Превлаку, Брда и Страдиоте, што је сво на мору. У подручју његову играо је видну улогу и опстојао превлачки

манастир. Захвата и дио Солиоцког Поља, који припада Кртољанима. У висини је над морем 0-50—130 м. Постоји поток Широка Ријека, чувена је ради сваковрсне рибе. И Широка Ријека бијаше повиште братства превлачког. Ова је Ријека врло штетна околном народу, јер будућ неуредна, ствара унаоколо мјеста мочварно-грозничава, ради чега много народ страда.

Уз Ријеку је земља Добрун-Убо, а између овога и Брода Бискупија. Њу предваја Ријека на источну и западну половину. Јужно-источни дио Превлаке, који је својина римокатоличких которских епископа, уживају неколико кметова на поља; тај дио од скакала на пријецби до горовите узвишице носи исто име. На простору, гдје се ова Ријека укрштава са многим јаругама, у близини Бискупије, шири се Брод, гдје се год. 1309. десно бродолом млетачки, због чега су они водили преговоре с епископом зетским (cum episcopo Sancti Michaelis). У повељама од 10. маја 1309., удруженим од дужда млетачког краљу Урошу, говори се о наплати штете, коју су том приликом претријели Млечићи „de casa Contareno et de casa barbo.“¹⁾

Превлака (Prevlacha - Prevlaca - Prevlaka - Preblaca - Preulaca - Priculacha) је полуострво, а не острво. Она се пружа по дну поља Солиоцког, у правцу источно западном, и тако предваја Затон. Дуга је 300, а широка 200 и сјеверно јој остаје Тиват, од југа брјегови Ђурашевићки, источно Брда и Брдишта, а западно острво Страдиоти и Богородичин. На Превлаки извор је „Трстено“, и ту је грађена модерна српска циглана, те је постало ново насеље. Ђурашевићке су воде још: Баздан, Јанкова Вода и Попова Вода, које, ако нијесу толико здраве, ипак их пију. Има и чатрња, у којима се купи вода кишница, коју такођер пију. Снежег ријетко пада, мало се одржи, а вјетрови су: бура, источњак, југ и западњак. Од источњака и буре страдају, а с југом им долази киша.

Земље овог села није много, а налазе се прама Богишићу, Радовићу и Миловићу, а зову се: Лугови, Царине, Прењковина, Барино, Жуке, Веље Њиве и Испод Брдишта. А има их и прама Превлаци, а зову се: Трстено, Врања Глава, Лукачево, Гомилица и Брда. Брда (Berda — Barda) пружају се на истоку Превлаке, од Широке Ријеке до скакала на пријецби; прама пријецби стрши брдски Рт, а обала, увијајући се, међу њима прави луку. Земља је обрађена као и превлачка, али вода и ваздух

су грозничави. Најзнатније су овдје мјесности: Пискара или Бачва, Мрделовина с кућом Ивановића (која је подигнута на основима негдање цркве св. Спаса), Данчуловине с двором породице Бескућа (данас Радонића), Бјелило испод Данчуловине при мору, Спас близу Бјелила с кућом породице Бескућа, Радило (Радиловина) источно од Спаса, Калониње, испод Радиловине, Слјепчево Брдо, Ђилишта, испод св. Срђа, Барине испод Ђилишта, Стражнице и Водовар крај Широке Ријеке.

Има земаља и на Превлаци Ту су мале равнице, а узвишицама јој виногради, маслинаци и сјенокоси; има здраве водо, храстових и лорових шума. Поднебље је превлачко тако сретно, да се одликује и од осталих сусједних крајева. Превлака је од давних времена подијељена у троје: Сјеверо западни дио, каквих 20-000 м², најзнаменитији је. Ту је мало пристаниште, од којег води пут преко цијеле Превлаке. Овај је дио курила конт. Екатерина Властолиновић, а данас је општине кртољске. Средишњи је дио велик, као и сјеверо-западни. Овај је дио купио Филип Радов Барбић 1801., а и данас је Барбића, Јокића и Костића (Кртољана). Југо-источни дио, као дотацију римокатоличких епископа, зову „Бискупијом.“ Износи око 14-000 м². Има земље и на Страдиотима (Insula S. Gabrielis, Scoglio di L. Gabriele). Леже између Превлаке и Отока, гдје је летна резиденција римокатоличком которском епископу. Страдиоти је острво дуго 1-500 м. Брежуљци су му засађени виноградима, маслинацима и воњацима. Земља је не мање од превлачке плодна — особито богата сјенокосима, а паша обилна. Највиши су брежуљци: Гаврио и Ашамарак. На западном крају Страдиота стрши Дебела Глава, до ње је лука Липовица, а сјеверно остају опасне хриди на пличини, под морском површином, тзв. туња (rompente), којој је усперен врх „Барно“ за четврт сата возње далеко од Страдиота, а у правцу између Гаврила и Кумбора, почивало уморевим путницима. Страдиотске су земље подијељене између села Кртољских, и то: Ђурашевићки је источни дио, који је Превлаци најближи, а до њега је дио села Богишића; Гошићи је дио на западу острва, око Дебеле главе, а до њега Радовићке диолице; Никовићи је дио до Радовићког, а Миловићи подаље у средини острва.

Страдиоте цете године по катастрофи носовској (1394) отли су которски племићи Михољском Збору, а Млечићи им га разним дискретима потврдили чак су Которани право на њ и у свој

¹⁾ Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro. Geicich, Zara. 1880.

законик увели (*Statuta et leges civitatis Cathari*). А позније је био тиватоки, а од 1825 почну се за њ с Тивтом прегонити, и било је крвавих сукоба. У окршају 6. јануара 1826. изгорјеше многе лађе, а народ се потопи. Синдик кртољски Лавичевић био је и утамничен. Напокон га добише Кртаљани и раздијелише међу своје шест дела.

Ђурашевићи са Превлаком имају у простору 849 хектара, од којих порезу подлежи 785. Од тога отпада 300 на оранице, 108 на вртове, 66 на винограде, 82 на пашњаке, а 229 на шуме. — Сва је ова земља близу. Хране и живог и то: 2 мазге, 79 говеди, 88 оваца, 18 коза и 28 свиња.

Знатни им је приход и од поља Солила. Она се налазе повише Лужине и Мочваре, дуго је $\frac{1}{2}$ сата, а $\frac{1}{4}$ сата широко. Испресијецано је на диовице, а међу њима јаруге, од којих животија куће влагу на љетној припаци.

Солила су гувна соли, грађене у XIII в. за прављење соли бијеле и прне; вода се је пуштала с околних брегова, с краја Брдишта, док би се слана површина поскорупила. Већ год. 1360—62 Котор је ратовао с Дубровником, као савезник Војслава Војновића, да очува корист, коју му даваху Солила, а 1380. разруши их одасланик дубровачки Петар Соргочевић (*P. de Sorgo*). Со се је хранила на Сланици у кули код Каменог моста, у којој борављаше у XVI в. турски кадија (назор) Омер Ага Пинић, а данас припада браћи Лаклићевићима. Солила су били својина манастира Превлачког, Балшића и Црнојевића до 1456., а те год. Стефан Црнојевић уступи Грбаљ Млечићима, али Солила и даље осташе његова, док око њих није настала оштрија борба за Иван бега (1471—1490). Тек за овим присвоје их Млечићи. Под Млечићима су Солила уживали Кртољани, који су 1638. прикупили знатне оранице. И поједина которска властела уживала је Солила. Год. 1736. бијаху одређене границе између Грбљана и Кртољана у Солиоцком Пољу. Грбаљски кнежеви уживали су Солила до 1817. Премда су Солила била уточена у граници млетачкој, опет пану у дио за неко вријеме кадији турском Омер Аги Пинићу, који је у својој власти и Грбаљ имао. То је било у почетку XVI в.

Грбаљски кнежеви све то подијеле у четворо. Год. 1817. буду принуђени, да земље солиоцке продаду богатим Доброћанима, који већ од XVIII в. имаху замаља између Ловање Главце и Брода; кнежина Љубановић-Доваревић прода свој дио Трипковићима; кнежина Војковић Моћиу, а кнежина Тујковић

Периновићима. Сачувао се уговор 29. фебруара 1817., којим су главари села: Главатићи, Кубаса, Побрђа, Трешњице и Укопаца продали своје диовице у Солима (осим т. зв. Брјегова) конту Андрији Трипковићу Доброћанину за 554 талијера.

О Омер Аги Пинићу сачувао се један извадак из турске матице, која у преводу гласи: „На 1509 мјесеца јуна пети дан писано у Грбљу: како ја Омер Ага Пинић јемин грбаљски нађох од педесет годишта, да се нијесу работала Царева Солила, и тако дадох с овом мојом књигом и мојијем мохуром турскијем како јемин грбаљски на четири кнеза и свему Грбљу, кнез Перо, и кнез Нико, и кнез Вуко, и кнез Иво, тако им дадох од стране јемина скадарског, да имају ливаде од Солила орат и копат, и сву област имат до јондека.“

Прије 90 год. Кртољани почеше опет откупљивати Солила од Доброћана тако, да их данас уживају као своју имовину.

Средишњи дио лежи већим дијелом необрађен. Прво је био својина конта Крста Периновића, а данас је Вујеновића и других Кртољана.

И данас Доброћани у Солима имају земаља, а то покрај оних, које Кртољани 1638. купише (*Beni dei Cartolani — terreno comprato 1638.*) Солила се спомињу у народној пјесми „Женидба Ђурђа Црнојевића“ (Срп. Нар. пјесм. Вук Караџић, Београд 1887). Другу велику корист имали су Кртољани од пећи — у њима су неки прјепове. Томе су их, рек би, Турци кад научили. Од како се оградиле српска циглана, не пеку.

Из онога, што рекох о земљи и положају Ђурашевића, може се разабрати, какав је тип. Ђурашевићи се дијеле на Ђурашевиће, Превлаку, Врда и Оток. Ђурашевићи су најисточније кртољско село према Грбљу, а Превлака, Врда и Оток, то је од Ђурашевића једно $\frac{1}{2}$ сата удаљено према Тивту. Сеоске су куће у Ђурашевићима покрај новог пута у скупове, од којих се истиче скуп Перичића (11 к.), за њим Мештровићи (6 к.), Рајчевићи (2), Клакори (6), Дубравчевићи (5), Радичевићи (1) и Бринић (1). Иду правцем од југо-запада према сјеверо-истоку. Скупови кућа су у растојању од 20—200 м, а куће су у скуповима не растурене, у растојању 10—20 м, само су збијене у скупу Перичића и Дубравчевића. Кућа пак на Превлаци и Брдица нема него само двије-три, и то Русовић (1 к.), Чојановић (1 к.) и Подпара (1).

Прошле године на Трстеном у Превлаци оградена је српска циглана, и ту су ради исте дошли Станцел (1 к.), Дојуловић

(1 к.), Ткалец (1 к.) и Грбић (1), то тако поред творница има 3—4 дома. На „Отоку“ је резиденца римокатоличког которског епископа и црква Госпа. Више ту нема ништа. Ту стањује један кмет. Свега је домова 40 (53 куће), а становника 170. Село Бурашевића добило је име по Бурашу, витезу цара Душана, који је погребен на Превлаци. Превлака пак добила име по својој форми. И име Отока је јасно. У Бискупији (Mensa Vescovile, Mensae Episcopale, Vescovato di Cattaro) настава неколико кметова. Они су је прокрчили, насадили богате винограде у присоју, а ординријату дају неки данак (livello). Зову је Бискупијом, јер је бискупова својина. Страдиоти су били познати Грцима у VII в. за Ираклија, али су били познати под именом „острва св. Гаврила“. — У XIV в. назнати су Страдиоти (Стратиоти) по неким досељеницима из Грчке (војницима), који се ту настанише. Давчуловина носи име по неком Давчулу, који је на Брдима око половине XVI в. становао. Солиоцко је поље названо по солилима, која у истом била. Широка Ријека по својој ширини; Брод, јер се туда досио бродолом млетачки 1309; Друшковина, јер је пала у дио потомству Друшкову, кад и Превлака. — Врања Глава, јер је ту опстојао некад Врањан Град.

Старина има доста. Св. Јован у Бурашевићима, прева мала. Сазидана је 1776., а осветио ју је Сава Петровић Његош, митрополит црногорски. У околи цркве виде се многе гомиле, од којих је најзнатнија она до црквене ограде, која има у перифорији какових 80 м. Знамените су двије престолне иконе, на иконостасу од којих ону, која представља спаситеља, приложно је Пиро Лучин Клакор 1776., а икону Богоматере монахиња Настасија, јер на истој запис: **Снко иконѣ приложѣ монахиѣ Настасна сатвори себѣ дшхомѣ своѣшмѣ кечни поминѣ. егѣ да прости. а.ф.о.з. (1776).** Једна икона, која представља Богомајку, а око ње Арх. Михаил и св. Сава, има запис: **Дѣла гршна хрѣта даскала Рафаиловича народни зограф ѿ рисна аѿк. (1820).** Антимине је израдио познати писац стематографије, Христифор Жефаровић, илирско-рашки зоограф. У гробљу ја знаменита плоча, на којој резан грб са птицом, па рука с мачем, полумјесеком и мртвом главом и три шестероугаоно звијезде. На њој пише: MARCOSEVICH. — На другој поклопници пише: MATTHEI TRIPHONI PEROEVICH DICTI STOCANOVICH. ERED... SVORV. MONVMENTVM. M.D.C.L. XIV. — Стукановићи — Петровевићи то су једно од 12 перашких кућа (dodici casate¹⁾.

¹⁾ Просвета, 1896. стр. 194 од Мл. Црногорчевића; Шем. Божотот. 1879.

Ово је рекох црква у Бурашевићима, који су прије имали цркву св. Ивана, али приморани од владе, морадоше допустити служити у истој римском свештенику. Ради тог догађале су се свађе између римских и православних свештеника, ко ће прије службу вршити. Пошто је православним то додијало, ограде цркву св. Јована, а ону св. Ивана оставе римокатолицима, чија је и данас. Основа цркве је дуга 21 м., а широка 13 м. С обје стране основе сачувала се нека врста побочних зидова. На сјеверној страни, за 5 м. далеко од темеља цркве, добро се сачувао зид, који иде упоредо са темељом и који је вјешто и чврсто зидао, као да је сливен. Ово је сјеверно крило, дуго 20 м., а широко 5 м., те опомиње на јужно крило св. Арсеније у Пећи. Гдје није порушен, овај зид је висок, гдје 70 цм., гдје 1-40 м., а на доњем крају 2-75 м., и ту је дебео 80 цм. То мора да је било огромно градитељско ремек-дјело. Зидови му бјеху големи: дуг је и широк око 6—7 м., а и до данас квадратни основи су се добро сачували зидовима високим до 4 м.

Грађевина је зидаана особитом техником, од вјешто израђеног и брижљиво пореданог бијелог и црвеног довозног тесаника, каквог у Каменарима и Лоцетанима има. — Била је патосана мозаиком, од ког се сачуваше читави комади, а засвођене сигом, и, судећи по вапненим облогама по платнима, као да бијаше украшена живописом. — Овакав се може наговјешћати по основи њен склон да је био. По препису из старог рукописа превлачког 1859 г. као да је служба божја у овом манастиру служена од 1219—1441 г. Око манастира било је до двадесет здања. Извјесно је, да су при самом храму с једне стране биле ћелије за обитавање многобројних калуђера. Темиљи двеју ћелија виде се и данас до засвођеног простора.

Манастирски зденац, између ког и ћелијских развала откопало се знаменитих залога: икона, крстова, кандила, чаша, рукописних књига и осталог прибора, што се све продало за ситне новце и крадом у Млецима, или како други казују у Русији. Подаље од зденца, у средишњем дијелу превлачком је засебни простор од какових 15—20 м², у ком бијаше дебели слој земље са цвјетовима у крајевима, испод овога под од мозаика. Гдје је данас црква св. Тројица, ту је у прво доба постојала црквица може бити св. Никола. То предање наводи потврде у томе, што сусједни Тивђани, ходећи под Превлаку да рибу лове, веле: „Идемо под свети Никола“. Нешто подаље на узвишици превлачкој била је нека црква, ваљда св. Марија. У Бискупији

је други зденац превлачки и неколико међу собом спојених зграда, које зову „Каштио“.

Каштио је назват по замку или кули (castrum-castello), који подиже Легет Кресмиров у X в.

Гдје простаје Вискунија, на равној узвиштини, при Дубрави, имају опет два здања, који сличе стајарицама.

У манастирском гробљу нађене су поклоннице из доба опстанка манастира (XIII и XIV в.), са разним емблемима и натписима. Друго гробље је код цркве св. Спаса на Брдима, гдје је нађено и великих уљених каменица (20—25 барила уља); треће на Страдностима код св. Арх. Гаврила; а четврто код црквице св. Срђа на Брдима. Тих је гробница мноштво, што је за нас важно, јер знај је, да је овдје тад насељење било многобројно, као и да се народ из околних крајева сахрањивао. Све плоче и уложке, који се у горњим гробљима нађоше, марљиво је покупио пок. Младен Црногорчевић у „Михољски Збор“. Ова је плоча затварала гробницу, у којој је био погребен Ђураш, унук ставилца Ђураша Брањчића и витез у цара Душана, а члан оне знамените породице, која, како се прича, даде име селу Ђурашевићима. За доба ратова између Балшића и Млечића манастир превлачки је гостиседамдесет и два калуђера. Од превлачког братства сачувана су имена: прагумана Рувима, јеромонаха Димитрија и јеромонаха Максима, који је био у свему вриједан, доживио живот пун свакојаких згода; уз друге јеромонахе, он је послуживао Грбаљ, Душтицу, Црмницу и Леденице и по тим крајевима починио многа добра дјела. Јеромонах Василије бијаше вјерни пратилац митрополита Арсенија, а јеромонах Михаил (Чарнојевић) за собом је оставио нацрт манастира и храма превлачког, па и свој лик: по несрећи приметно се траг остатцима његова труда.

Није историјски доказана пропаст Превлаке, бива, да ли су је Млечићи или Турци разорили. Народна предање криви Млечиће, а по наводу из једне старинске књиге то је било 1441. Ево што вели народно предање:

„На самрти мати Друшка, рибара которског, завјештава два звона св. Арханђелу Михаилу превлачком. Године пролазиле, а Друшко имућем као, те није могао да наступи материину пошљедњу вољу. Калуђери га одомињали, али све било узалуд, док га позваше судом. Друшко имао у Котору двоног пријатеља Враћена, властелиноског проњара, који препоручи Друшка судијама. И прије тога Друшко је наговарао сељаке, да при-

дижу лажна свједочанства на калуђере, али се не нађе, ко би на душу макао редовнике превлачке.

Кад су звона збиља стигла, похита Друшко на Превлаку, претвори се и уговорил е игуманом, да звона донесе уочи Арханђелова дана. Мало прије Арханђелова дана провидник зовне Друшка, даде му отровне кутије и наговори га како ће отровати калуђере, па му обећа дио превлачке црквине, новце и властелство. Друшко стигне под Превлаку око подне, и звона се изнесу. Кад је било у вечер, Друшку спреме лежницу у ћелији с прозором према истоку, коју и данас видим. Пешто се сврши литургија, а крсти се дигну. Друшко похита у кухињу и не нађе у њој никога. У бакри, у којој се варила риба, изручи отровне прашке, па изиде. По свршетку литургије игуман са евестоницима и с кнежевима сједну око трпезе, до њих Друшко, и стану благовати. На пречац заврате отац Максим, за њим остали калуђери, а Друшко побјегне на коњу, да и њему пукне погибија у Одољену. Одједном загуха топ с млетачког брода, који се бјеше усидрио на Бобовачу и окупљени се народ незремице разбјегне. Света трапеза са високог олтара паде под зденац у море под самом Превлаком, гдје је тишина, но којој се море стакли док свуда околу сјевер бијесни; на близу падоше и ступови са високог звоника, те се виде и данас; звона, која тога дана првом и потоњом пронојаше, пану подаше негдје у сред мора према луци; а крст са звоникова врха одлети још даље, да се изгуби кроз гробене „у спилице“ близу „Рудиница“.

Митрополит прије тога бјеше предигао с Превлаке. Али у развалама остаде седамдесет калуђера, а погибију превлачку преживе само двојица њих, који зарад чеградити митрополит бијаше наредно да се утамниче. По довршеном разорењу овим калуђорима пође за руком ослободити се затвора, и кад Превлаку опазе порушену и пусту, узму довољно новца, пребјегну у Горњи Грбаљ — у Кољеновиће, гдје благо закопају у Љепавића згради. Новце последије нађу садећи лозе исти Кољеновићи, и настане завађа, у којој убије брат брата. А калуђери се на то развију: један крене у Црну Гору, други у Русију.“

Од XV в. до прошлог вијека била је својина потомства Друшкова, а 1801. купио је кал. Филип Барбић у Марина Друшка и Јеронима, његова сина. — Ово је онај дио, који је данас својина: Барбић-Костић-Јоскић, док сјеверо-западни дио Превлаке купи контеса Екатерина Властелиновић год. 1827. у пошљедњег

Друшка за 400 дуката, који дио она још за живота дарује Петру II Петровићу-Његошу. Књаз Данило I прода Превлаку 10. јануара 1858. Милораду Недаковићу за 1000 фор., — а ови је опст прода архим. Н. Дучићу за 3000 фор., који је 11 марта 1882. за исте паре уступи општини кртољској, које је и данас.

На Страдиотима било је десетак храмова и капела, по једној старинској књизи. При порушеним храмовима Млечичи подигну „постаје,“ гдје су гојили коње, довожене из Арбаније. Њих дијељаше под иконом Стратија бива оним досељеницима из Грчке и Арбаније, који се овамо у XV, XVI и XVII в. досељаваху. На брежуљку Ашамараку бијаше некад храм св. Мариа, а на Гаврилу величанствени храм св. Арх. Гаврила, који је постојао далеко раније, него ли манастир превлачки, и по њему сјеверо-западни дио Страдиота назван Гаврид. На Гаврилу у цркви св. Арх. Гаврила Которани су на превару убили краља Драгомира, ког је гробница данас уљана каменица. Предање всли, да се овдје слијевало уље, а доводило се са оним каменим чунковима, јер није било, воле, теглеће марве.

У Мрцеловини на Брдима био је храм св. Спаса. Он је с временом претворен у стојну кућу, али је преостало звоник квадратне основе на два спрата засвођен сигом, у њима окна за ремење. Помршен је распоред куће са новим зидовима, који је данас Ковачевића и Ивошковића. Ту се нашло десетак гробница сличних уљаним каменицама, или римским саркофазима. Покривачи им бијашу кад равни, кад сведени, с украсима, а и без њих. Ту је у близини један стари зденац. У Данчуловини на Брдима види се лијепа старински двор, гдје је у XVI в. живио неки Данчул. Замак је овдје подигао которски епископ Антон Гргурина. На Данчуловини бијаше се зауставио Свети Петар, кад је кретао у помоћ Сењавину. Сад је својина Радовићића из Доброте. У њему је лик цара Душана. На Слијепчеву Брду у Брдима опстојала је црква св. Сергија, дуга 6 м. Оградиле су је Данчићи. С јужне стране Превлаке је Врања Глава, на којој веле да је био Врањин Град. Опале зидине збиља свједоче да је на Врањој Глави било неко насељење. На то потсећају имена Врањев Кам, Врањокуп, Врање Село, Врањска Главница, вјероватно је овдје био замак Ђурђа Врањчића, који је као витез опоменут на превлачкој плочи. На Отоку је римокатоличка стародревна црква „Светиште Блажене Госпе.“ Папа Павле II овај је манастир продао једној конгрегацији млетачкој Св. Ђорђе. Сиксто IV на молбу которске општине дао га је Малој

Браћи 4 јуна 1482, због чега настала је борба између конгрегације св. Ђорђа и Мале Браће, која је борба и кроз XVI в. трајала, док га речена конгрегација не доби 14. децембра 1524, под којом и оста до 1800., кад би предан римокатоличким парохијама у Крашићима и Кртолима. По старинама, до сад изложеним на Превлаци, Брдима и Страдиотима, види се кад је постанак њихов: Насељење на Превлаци мора да је од давних времена, поглавито од онда, откад је превлачки манастир за Неманића ограђен. Ту насељење мора да је било многобројно. што изводи м судећи по мноштву гробова, који се налазе на четири превлачка гробља. После пропасти превлачке овдје је Млечич своје касарне имао, а од 1797. стоји по која породица, као Властелиновића породица што је становала у прошлом вијеку. Данас живи само неки Русовић, Чолановић и Подпара, као кметови општине кртољске. Они раде земље, а дају општини толики приход, колико она плаћа пореза. Русовић је дошао из Радовића, слави Срђев-дан; Чолановић из Кавча (општина которска), а Подпара из Црне Горе. Оба славе св. Николу, а сви овдје од скоро дошли. Има мало више од године, да су на Трстеном, на Превлаци, рад српске циглане дошли: Станцел, римокатолик из Загреба, Грбић из Њивица (Суторина), који слави св. Арх. Михаила, и Дезуловић, из Корчуле.

Страдиоте су (Scoglio di S. Gabriele) Вијеће Десетине (consiglio dei Dieci) 8. августа 1493, као и дукалима млетачким од 26. августа 1457 и 30. априла 1532., даровани властели которској, а они их 1610, 1612, 1619, 1629 и 1635. давали кметовима, и тад је било насеље, али данас нема никога. По старинама, које се ту налазе, нема двојбе да је за превлачког манастира и овдје било јако насељење, а и прије, јер Страдиоти били су познати Грцима још у VII в. под именом „св. Гаврила“.

На Брдима пак и у Данчуловини такођер било је насељење, гдје је у XVI в. становао неки Данчуло. Његов син Алекса Данчулов (Alexa Danzulov da Barda) прикупио је нових земаља од Милете Петрова из Кртола 1590. Год. 1594. ту је пробивао Марко Данчев (Marco Dabcev da Barda); год. 1604 Иван Данчулов и Алекса Бјеловитић; год. 1608. Трипо Никчев; год. 1633. Нико Иванов Данчуловић; год. 1693. Лука Миладиновић; год 1641 Ђуро Иванов Никетић; год. 1694—1704, Раде Каштелан, кога читуда налази се у ман. Савини. Славиле св. Срђа, а дошао у XVII в. из Арбаније, а данас се истрачило братство. Каштелан је назват, јер у том двору, који је као

кастио, становао. Ово су све били кметови властеле которске. Овај је двор данас Радонића из Доброте, али нико у њему не станује.

Што се тиче постанка села Ђурашевића, оно је постало за Ђураша Илића. Ђураш Илић (Gjurasz Ilijsh — Ђураш из Зете — dominus Juras Yecete) бијаше саветник Стефана Душана 1331. Он бијаше Душанов заповједник (Juras castellano) у граду Скрадину (1355—1356), док га преда Млечићима. После смрти Душанове, Ђураш Илић држао је горњу Зету, коју заузму Балшићи, убивши Ђураша Илића. Његово потомство, предање вели, становало у Ђурашевићима. Год. 1404. договараху се Ђурђе и Љеша Ђурашевићи (Georgius et Alesius Juraszew) с Дубровником против Балшину пријатељу Сандалу (Спом. Срп. — Пуцић). До год. 1423. Ђурашевићи су се придржавали Млечића, а 1427. заградили, да их прими иста република под овоју владу. Касније су Ђурашевићи управљали Његушима и ударали на Котор. Посредовањем Стефана Ђураша (Stefaniza Juras) ушао је босански Херцег Стефан у Доњу Зету 1442. Голубински (Ист. прав. цркв. срп. рум.) и Љубић (Ogledalo) идентификују их са Црнојевићима, док К. Хопе (Енцикл.) разликује, а тако и Руварац, велсић, да Ђурашевићи произлазе од Ђураша Илића, а Црнојевићи од неког Црнојевића (прије Радиха) из друге доловине XIV в.¹⁾ Год. 1454. опомиње се Калођурђе Ђурашевић (Mon. Ser. Mrklošić), а на једној листини споменут је Дабин Ђурашевић.²⁾ Елем, свакако за њих је везан настанак села Ђурашевића а мислим, да су стално и они његови насељеници били.

Други досељеници јесу они: *Мештровићи*, који су дошли из Црне Горе у XV в. Читула Ива Вулова Мештровића налази се у Савини; *Радовићи* (у читули Рајковићи) дошли у XV в. из Црне Горе. И њихова читула налази се у Савини; *Клакоро*, дошли у XVI в. из Дабца из Арбаније. Зову их и Клакоровићи. Читула Луке Клакоровића налази се у Савини, као и читуле Јова Тодорова Клакоровића, Нина Маркова Клакоровића и Ђура Ивова Клакоровића, све из XVIII в. *Дубравчевићи*. Дошао Дубрета с братом Лаком из Херцеговине из Вучитрна, и наставио се у Ђурашевиће, а његово потомство зове се Ђурашевићи. Читула Стијана Крстова Дубравчевића из XVIII в.

¹⁾ Прилози к објашњењу Њег. срп. ист. И Руварац. Гласник српског ученог друштва, в. XLVII.

²⁾ Михољски Збор у Вови Которској од Младена Црногорчевића.

налази се у Савини. *Перичићи*. Дошли у XVI в. из Арбаније. Читула кап. Станка Перичића налази се у Савини. *Радичевићи* из Црне Горе има 300 год. Читула Јова Радичевића налази се у Савини. Сви ови досељеници славе Ивањ-дан, а како се види насељање је овдје завршено има 300 год.

Назад неколико година доселио се један *Бринић* из Радовића, који слави Срђев-дан.

III. Тиват.

Тиватски је затон средњи и највећи басен (30 км.²) Боњешког зајева; њега затварају Луштица, Бијела и Врмац, а удно, на југу, стере се грбаљска равница, пуштајући поглед ове до зрнастог св. Спаса (389 м.), иза ког је Будва. Од сјеверне стране Тиватског Зајева налази се село и општина Тиват, у висини над морем 1—300 м. Куће се неке налазе покрај бујице Росино, која, и ако више пута земљама штете наноси, ипак не наноси штету дотичним кућама, јер оне нијесу управу у непосредној близини то бујице, већ мало (100—200 м.) подале. У Тивату имаде много живих вода, а зову се: Принетина Врштин, Трстеник, Чешњар, Матуловина, Прилина, Кајина, Јакат и Кумбатово. Осим овог има и много бунара (преко 50), у којима су такођер све живе воде. У Тивту је поднебље благо, снијег не пада, а страда од југа. Село има доста земље за обрађивање, а зову се Конобица, Додовина, Кривелица, Воља Печа, Доњи Кантун, Чешњар, Ђурђево Брдо, Точило и плодно Тиватско поље, које је наставак грбаљског поља. То су оранице (74 хектара), вртови (141), виноград (82), пашњаци (136) и шуме (16). Тиват има свега у простору 485 хектара, од чега поресу подложно 440. Хране и живог, и то: 7 коња, 70 говеди, 210 оваца, 104 свиње и 6. коза.

Село се налази прма Кргодима, с једне стране, а на почетку полуотока Врмца испод Тројице у једној равници, на којој се уздиже више мањих брежуљака. Сеоске су куће на подножју тих брежуљака 10 минута од мора, а има их при мору. Село је растурено без реда, и нијесу куће у скуповима. Само при мору је мала варошица, гдје је управа (станица) ратне морнарице, поморско-арарске управе, пристаниште, поштарски и брзојавни уред, оружничка постаја и т. д. На више пак је сјело општине, парохајални уред и двораредна школа. У Тивту су ова братства: Перовићи (2 к.), Петковићи

(10), Триповићи (10), Голуби (7), Фражи (6), Пињатићи (3), Андрићи (5), Крстовићи (19), Синдики (10), Усановићи (10), Шканата (6), Пејани (6), Оцић (7), Ланцероти (3), Луковић (1), Налис (1) и Станичић (10). Свега је домова 114 (а кућа 233), становника 1073, од којих је 1054 римокатолика, 19 православних.

Тиват (Theodus) добио је име по Теути, удовици краља илпирског Агрова, која становаше у Рисну, а у Тивту његоваше. Она је 228 пр. Хр. изгубила све под Агроном освојене крајеве.

Од старина је био мали град (Градац), који је био у правцу између Превлаке и бријега Думилрана, који се звао и Бобовац (Бобовиште — Бобовач). За овај се градић мисли, да је старији него ли и негдашњи градови Рисан (Rhizinium) и Столи (Stolium). Народ прича, да је овај град поронуо од земљотреса и у исти мах да се отворио неки „бугаз“. Је ли то истина, с оскудице ваљаних доказа не може се ипак ништа изјасно казати.¹ Друге су старине: црква св. Антуна, која је ограђена 1734. — Од ње је гробље удаљено 2 км. и у њему је капела св. Симеона, која је до 1734. била парохијална црква. — Св. Неђеља, св. Сергије, св. Ана, Госпа, св. Арх. Михаил и св. Јован Крститељ су врло старе цркве. — Још св. Антун, који је ограђен 1373.²

О данашњем насељењу зна се ово: *Станичићи* дошли из Грља има 240 год., славе св. Симеона; *Перовић* из Црне Горе има 200 год., а славе Михољ-дав; *Триповићи*, *Голуби*, *Пињатићи*, *Андрићи*, *Крстовићи*, *Пејани* и *Оцићи* из Херцеговине, а *Фражи* из Истрије, *Синдики* исто из Истрије, *Усановићи* из Црне Горе, тако и *Шканатићи* (Шканате), *Луковић* из Арчања, *Ланцероти* из Италије, *Налис* из Корчуде, а сви дошли од назад 150—250 год. Славе св. Симеона и св. Антуна. Сеоска је слава св. Антун.

Овдје није старосједилаца.

IV. Ластва.

Налази се измођу Тивта и Лепетана. Доња Ластва при мору, а Горња Ластва у брду (3/8 м.) при страни, а испод врха полуотока Врмца, који раздваја бокешки залив на два мања. Сеоске су куће при мору док оне у брду при страни испод Врмца (768 м.) и испод Вељег Врха (710 м.). Земљиште је ово довољно стрмо, под великим дубравама од костања и храстова, која чува и село и сеоску земљу од бујица.

¹ Михаљеви Збор у Бови Которској од Мл. Црногорчевића, стр. 69.

² Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1909.

Поток Сељанов извире у Горњој Ластви, пролази између Тивта и Ластве. Земљи Горње, а особито Доње Ластве, наноси велике штете, јер је разноси. Извори у Доњој Ластви су: Кулино, Плавда, Томичић и Равница, а у Горњој Ластви: Маркова Вода, Потоке и Подводе. Чатрња нема. Снјег не пада, дува западњак и јужњак, а мање бура и источњак.

Село има земаља за обрађивање. То су обично вртови (135 хектара), оранице (24), виноградни (53), пашњаци (297) и шуме 128.20. Шуме су око села, то су заједничке, а од села 1/4 до 1 сат удаљене. Друге су им земље око кућа, средње су родности, а зову се: Опатово, Арбљи, Шћепане, Село, Свети Роко, Орашје, Врмац, Вељи Врх и Гомилица. У површини Ластва има 676 хектара, а од тог порезу подложно 637. Хране и живог, и то: 26 говеди, 380 оваца и 137 коза.

Ластва се дијели на два омања села, која се зову Доња и Горња Ластва. Једно од другог удаљено 1/2 сата. У Горњој Ластви куће су по скуповима без реда раздијелене, састављене већином од породица једног племена, један од другог 20—200 корана удаљени. — Скупови у Горњој Ластви иду овим редом: Најпрво су Марковићи (16 к.), пак Матковићи (25), Маринићи (19), Николићи (16), Лушић (1), Стјепчевић (10), Андрић (1), Рибица (2), Усановић (2), Абовић (4), Гашпарин (1) и Ивовић (7). Посред села је њихова црква Госпа, која је посвећена 1748. Гробље је од цркве 1 км. удаљено. На врху села је црквица св. Вита. У Горњој Ластви има породица 104 (136 кућа), а становника 440. Сви су римокатолици. — Куће у Доњој Ластви подијелене су на скупове: Чиновица, Опатово, Наморе, Перушине, Батуница, Брајковиће, Томичићи и Потоци. Чиновица је најближа Лепетанима при мору, — ту су куће у растојању 5—10 м., без реда. До њих, прама св. Року је Опатово, иза овог, од св. Рока прама Сељанову потоку, јест „На море“. Ту је парохијална црква св. Роко, који је ограђен 1901., а гробље је далеко од цркве једно 100 корана. У Грбљу је капела св. Арх. Михаила, која је ограђена 1901., ту је брзојавни и поштарски уред, сјело општине ластовске, оружански уред, школа, парохијални уред и пристаниште. Куће су покрај државног пута с горње стране, а с доње између пута и жала морског. Рад пута, као и рад мора, оне су у реду, неке само мала улчица дијели, а неке ништа. Перушине то су више „На море“ 1/4 сата удаљене. Куће у скупу, без реда. Покрај и више Перушина јесу: Батуница, Брајковићи и Томичићи. Они су у растојању између себе 1/4 сата, прама Горњој Ластви.

Куће су у њима без реда, у растојању 10—100 корака. Не чине улице. У Доњој Ластви живе: Томановићи (3 к.), Гашпарин (2), Петковићи (6), Бажиљско (1), Миганић (1), Уцовићи (7), Андрићи (2), Маринићи (9), Уздановићи (2), Лукишић (1), Шваната (6), Стјепчевић (9), Матковић (4), Марковић (4), Ивовић (1), Поповић (2), Томичић (4), Синдик (1), Луковић (4) и Царевић (1). У Доњој Ластви има 314 становника.

Има више Ластва по Боки. — Ластве се зову, јер су то мјеста присојна, жупна, лако се живи, ластвује. — Опатово, јер било неког опата, — На море, по положају, — Чиновица, јер некад ту Чиновић стајао, — Перушина, јер ту Перушине станују, а Брајковићи и Томичићи, јер ту становала истоимена братства, која се у Котор преселила.

Старина нема.

Ово је мјесто неким посебним животом од остале Боке живјело. Имало је дванајест братстава властeosких, која се истрачила, а за исте се не знаде. Народ прича, да је ово мјесто постало за владе млетачке у XV в., а прије било је све својина св. Арх. Михаила, превлачког манастира. Овдје је млетачка република насељивала становнике римокатоличке вјеро-исповиједи, или барем оне, за које се надала, да ће, силом прилика, примити римокатоличку вјеру, или барем да ће дозволити, да њихова дјеца буду крштени у римокатоличкој вјери. Почели се досељавати у XVII в. Једно од старих племена било би *Чиновићи*, који дошли из Херцеговине, а за њих тек што се зна; даље *Брајковићи*, који дошли из Глоговца више Пераста и *Томичићи*, који се има 80 год. иселили у Котор. Друга су братства *Уцовићи* и *Андрићи*, који су у XVI в. дошли из Херцеговине; *Мудрићи*, *Уздановићи*, *Лукишићи*, *Ривица*, *Абовић*, *Шканата*, *Усановић*, *Кубичек*, *Пововић*, *Томичић*, *Царевић*, *Миганић*, *Бажиљско* и *Гашпарин*, ово су све већином Црногорци, и ако већина веле, да су старосједиоци. Њима су вјешто искривљена презимена, а вјером су их под Млечићем окренули, а крсно им име промијенили, неби ли се траг им забашурио, као што и јест, али ипак их превише и крсна имена издавају, јер то је једино српско обиљежје, а и бадњаке ложе, причају и пјевају о Милошу, Марку, Рељи и др., а то талијанци и други неби знали — *Матковићи* су дошли из Мориња има 140 год.; *Марковићи* из Црне Горе има 160 год. Ове Црногорце, односно Херцеговце, можда да су Млечићи као кметиће доводили, те их послје са римокатоликама женили, а дјецу њихову, будућ из мјешовитих бракова,

у вјеру римокатоличку крстили. А можда да је овамо Млечић и незакониту дјецу настањивао. Зато је тешко дознат њихово поријекло. *Маринићи*, *Николићи*, *Перушине* и *Стјепчевићи* су из Херцеговине. Ивовићи с Убала има 120 год., а *Луковић* из Прчања има 80 год. Сви су ово римокатолици, а славе Малу Госпу.

Још има породица *Томановић*, која се доселила из Црне Горе (близу Цетиња) има 200 год. — Слави св. Ераста и Олимпи.

V. Столиво.

То су брјегови окићени костанима у осоју. Налази се с противне стране полутока Врмца, а прамом Ластви, између Лепетана, односно Ворица и Прчања, у висини над морем 1—204 м. Село се протеже при мору и у страни, између дубрава од костана. При мору је Доње Столиво (*Stolivo Inferiore*), а у страни Горње Столиво (*Stolivo Superiore*). У Доњем Столиву има доста здравих живих извора, а зову се: Столиvsка Вода, Цековина, Томина и Ушљивци. У Горњем Столиву нема вода, већ пију напавицу воду из чатрња. Положај је такав у Горњем Столиву, да, услјед велике стрмени, страшно земља рони, тако, да знају старци, да је било времена, кад на звонику цијели дан о Бадњом дану није било нимало сунца, а данас га има по 1 сат. Положај је Столива такав, да будућ заклоњен косом од Врмца, не грије га зими скоро нимало сунца. Снјег врло ријетко пада, у солу је студено, страда од буре, коју, јер долази од Рисна, зову „рисанка“. Дувају и југ и западњак, а кишу доноси југ.

Земља за обрађивање је слабе врсте — добра једино за костане. Те се земље зову: Марков Врт, Мрзет, Радановић, Ушљивица, Помина, Више Црње, Мариновићи, Андрићи, Веље Брдо, Влака, Доње Село и Павовић. Село има у простору 332 хектара, а порезу подложно 319. — Од тога оранице (14 хект.), вртови (85), виноградци (27), пашњаци (39) и дубрава (154). Храме и живог, и то: говеди 30, оваца 178, коза 17 и свиња 12.

Село се дијели на Горње и Доње Столиво, који су један од другог у растојању $\frac{1}{4}$ сата, а спаја их калдрма. У Горњем Столиву све су куће скупа код цркве св. Илије. До ње су најближи Мариновићи (2 к.), пак за њима Лунић (1), Тошутовићи (2), Миховићи (6), Вујовићи (5), Каштелановићи (2), Зловечера (1), Бошковић (1), Ивановић (2), Дабчевић (1), Жига (1) и Марковић (1). Кроз овај скуп иду два пута, те чине један шиљаста пут, кој

је врх код св. Илије, и такав дају распоред овом скупу, кроз који су тракови кута (пута) истодобно улице. Овај распоред чини још да овај скуп изгледа као сто (столови). Још овдје имају капеле св. Ане и св. Петра. Доње Столиво је покрај мора. Куће се протежу једно 2 км. уздуж државног пута, и то од Маркова Врта до Верига. Куће су 2—3 у скупу, а гдје је пристаниште лађама, има их више; ту је поштарски и брзојавни уред, војска, сјело општине, неколико крчама и неколико породица; ту су куће све с горње стране пута, само Мариновића ковачница с доње стране пута до мора. Куће иду овим редом од Прчања: Филиповић (1 в.), Кјепалић (2), Мариновић (4), Брајевић (1), Франовић (1), Батистић (1), Бозић (1), Марковић (1), Ђуришић (1), Миљевић (1), Лучић (1), Жига (1), Матковић (1), Радуловић (1), Ивановић (2), Милатовић (4), Шовеља (1), Мирковић (1), Марабут (1), Мустур (1), Хрватић (1), Цико (1), Јакобовић (1) и Бордаш. Имају парохијалну цркву Госпу, а филијалне св. Павла и св. Василију. Државни је пут улица. Свега је у Горњем и Доњем Столиву 166 домова, а становника 347 (правосл. 48, католика 299).

Столиво је Доње названо за разлику од Горњег, а Столиво јер слични столовима положај у Горњем Столиву, гдје су куће.

У Горњем Столиву је црква св. Илија, која је проширена 1556, а освећена 1748. Обновљена 1846. са прилозима Гашпара Ивановића, а 1905. бојадисана и живописана. Има 5 олтара, а звоник је ограђен 1833. Гробље код цркве са капелом св. Антуна. У Доњем Столиву је црква Госпа, која је ограђена 1781., а звоник 1733. Гробље је ограђено 1844., удаљено од цркве 1 км. У њему је капела св. Арх. Михаила. Друге су капеле: св. Павле, која је власништво породице Бановића и св. Василије, власништво породице Филипове, обје из Пераста. Обје капеле у рђаву стању.¹⁾

По том што је црква у Горњем Столиву обновљена у XVI в. значи, да је и прије и црква и село ту било, а јесу ли пак садашњи насељеници тад били, тешко је рећи, а најбоље ћемо видјети и дознати кад видимо што предање вели, кад се који населио.

Вујосићи дошли из Бањана (Херцеговина) има 300 год.; *Миховићи* из Арбаније у XVI в.; *Мариновићи* из Грбља у XVI в.

¹⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1909. стр. 31.

Тошутовићи из Херцеговине око 1710; *Зловечера* из Конавала има 60 год.; *Каштелановићи* са Превлаке има 200 год.; *Бошковић* из Ђеклића има 100 год., *Ивановић* из Црне Горе, има 200 год.; *Дабчевићи* из Арбаније у XVI в.; *Жига*, не зна се; *Лунић*, незаконити потомци непознатих родитеља; *Марковићи* из Ластве Горње има 60 год., *Хрватићи*, незаконити потомци познатих родитеља: *Бордаш* из Крањске има 20 год.; *Цико* из Котора има 70 год.; *Кјепалић* из Пераста има 200 год.; *Филиповић* и *Бозић* не зна се; *Бучић* из Мориња има 80 год.; *Милатовићи* из Црне Горе има 120 год.; *Мустур* из Костанице има 100 год.; *Јакобовић* и *Марабут* не зна се; *Ђуришић* из Пераста има 120 год.; *Брајевић* из Херцеговине, има 200 год.; *Батистић* из Корчуле (Далмација) има 30 год.; *Миљевић* из Залаза (Црна Гора) има 160 год.; *Радуловићи* и *Мирковићи* из Херцеговине има 200 год.

Сви, осим два задња, славе св. Илију или Госпу, док Радуловићи и Мирковићи св. Арх. Михаила.

Као што се из горњег види, најстарији данашњи насељеници не досижу преко 300 год.

VI. Прчањ.

Прчањ лежи украј мора, при дну стране полуотока Врмца, између општине Столива и Мула. Граничи га од истока: Муо, од сјевера море, од запада Столиво и од југа Врмац. Куће се ове вароши налазе све покрај мора, између мора и државног пута један ред, а други ред (много виши) више државног пута. Налази се у висини 1—240 м. над површином морском. У селу (вароши) је мало извора, има у Главатима извор, који зову „Ријека“, и један у Прчању. — С њих мало воду пију. Обично пију воду капавицу, која је такођер доведена у бунаре. Ова је варош врло лијепа. Љети овдје долазе на летовање Которани, као и Црногорци. Овдје је пребивао блаженопочивши кнез Данило неколико пута. Особито су лијепа Главати. Овдје је блаже поднебље, него ли игдје унутра од Верига у Которском заљеву. Обично дувају сјевер и источњак. Са сјевером дува јак вјетар.

Налази се нешто земље за вртове (36 х.), које се зову „giardini“ — „баште“. Према Маркову Врту до Столива има нешто ораница (32 х.), а тако и гдје су Главати, гдје има и винограда (14). Више пак Прчања, прима коси Врмца, гдје је гора Чисти

Врх, пак све до врха Врмца, налазе се врло голе земље, врло ријетко обрасте шумом и ситном гором, што је опћинско. Ово су пашњаци (279 х.), а нешто су и шуме (5·51). На овој земљи мало што ко ради, јер овај је крај искључиво по морски. Свега је земље у Прчању порезу подложне 367, а у површини имаде 384 хектара. Хране и марве, и то: 1 коњ, 38 говеда, 321 овца, 14 свиња и 9 коза.

Прчањ је варош-опћина, која се налази покрај државног пута, у крај самог морског, од 2 км. У скупу Главати (6 кућа) већином станују православни, и то: Данчуловићи (3), Миљевићи (1) и Милетићи (2). Ове су куће покрај мора, а с Горње и доње стране пута у размаку 5—20 м.

Одатле за 10 минута почиње варош са три куће: свака са једним прозорчићем. У народу постоји живо предање, да је ограђена у средњем вијеку, да су у њима одјелито живјело три сестре. Предање пак и ово вели, да су ту у средњем вијеку живјело монахиње, али то није сигурно. Послије ове куће долазе кућа до куће, обично с горње стране пута, све до куће Матковића, која је с доње стране пута и најзадња. Овдје станују племена: Луковићи (6 к.), Верона (6), Лазари (3), Визини (4), Флорио (3), Менегети (1), Сбутега (7), Пасквалис (1), Персано (истрачила се), Ђуровић (4), Милин (1), Дамјановић (2), Матковић (2), Гверини (1), Белаџита (1), Белан (1), Мркеза (Marchesani), (2), Главина (1), Стјепчевић (1), Андрић (1), Тошутовић (1), Вујовић (1), Верничевић (1), Аполонио (1), Петрарка (1), Ђурашевићи (2), и Бргуљан (4). Свега је у Прчању становника 765, а између тога има војништва 120, који станују на Марковом Врту и по сред вароши, близу главно цркве. Домова је 66 (кућа 296). Главне су мјесности: Главати, Три Сестре, Марков Врт, код кога је и војарна, брањевачки хоспициј, пошта, пристаниште парних лађа, парохијални римокатолички уред, док православни овиси од пароха которског, камо и одлазе на службу. Испред кућа Сбутега налази се један рт (punta), на кому је свјетионик (lanterna), да се неби по ноћи насукали бродови. Главне су цркве: Госпа, а близу ње гробље: св. Никола, св. Марија, св. Антоније, св. Јован Крститељ, св. Ана и св. Петар.

Прчањ се спомиње од давних времена у повјесници Боке. Прчањ (Pezagno) по предању води своје поријекло, а по тому и име, од некога илрског огранка, које ту становало. Главати, јер то била невад својина властеоске которске породице — Гла-

вати, а која се налази у попису главних властеоских которских породица.¹⁾

Црква Богородичина, коју зову „Госпа“, ограђена је у XIV в. и била посвећена „Тјелу славном.“ Поправљена је 1672. Црква св. Николе, која је саграђена 1735., затим св. Марије (Virgo de monte Carmelo). Она је својина породице Луковића. У XV в. била је разорена, а 1782. обновљена; капела св. Антонија, коју оградила породица Лазари у XV в., њихова је и данас својина; капела св. Јована Крститеља, која је давас својина породице Ђуровића, по документима ограђена је у XIII в.; неки дон Персано даровао је Ђуровићима 20 августа 1620., који је и поправише; капела св. Ана; капела св. Петра, која је данас својина Сбутега. На жалу морском постоје двије капелице (oratoria), једна у кући Флорио, а друга у кући Верона. Такођер је стара грађевина из XV в. „tre sorelle.“ Матице парохијалне се воде од 1626.²⁾ Опћински је архив богат списима старим.

Предање вели, да су овдје прије Христа становали Илири. Мјесто је услјед своје народа а особито у IX в. од Сарацена настрадало. Послије се мало помало подизало. Ну многе честе и криве борбе, а често пута домаћи немири и неслога, пружише могућност туђинцу увлачити се у кућу заједничког народног постанка. Млечки овакве прилике употребљаваху на корист своју више него ико други, што нам најбоље доказује чињеница, како 1409. од Владислава Напуљског купише Задар с правом над свом Далмацијом. Том приликом допао им је шака: Омиш, Трогир, Спљет, Брач, Хвар, Карчула, Котор, Прчањ и Пераст. Прчањ му се предаде 1420, кад и Котор. Тад је у Прчању било многобројно насељење, а био под јурисдикцијом Котора. Прчањ је од давна знатно мјесто због своје трговине у Јадранском и Средиземном мору. Због тога, управ да парализује Котор и Пераст; Млечки нађе за добро, да га претпостави другим мјестима бокешким и у њ пренесе јавна дописништва (pubbliche dispacci), која су долазила за владу из Цариграда са онима, која бијаху отпремата и одашиљата за Исток. Овом приликом Млечки је у Прчању населио многе талијанске породице из Италије, који у неколико истискоше из Прчања славенско старо насеље. Породице, које се тад населише, биле су: Персано, Флорио, Мркеза (Marchesani), Пасквалио, Гверини, Верона,

¹⁾ Schematismus diocesis Catharensis pro anno 1907.

²⁾ „ „ „ „ „ „ 1909.

и Белавите, ове из Италије, а из Истрије: Менгети, Аполонио, Визин и Петрарка. Ове се породице населише у XV в., а у исто доба населише се *Луковићи*, *Ђурашевићи* из Кртола, — *Ђуравићи* из Црне Горе, а у XVI в. населио се *Шкаљарин* из Шкаљара. То је један огранак Гргуровића из Шкаљара, који се прозваше Верона, тако да имамо Вероне Талијанце и Славене; *Дамјановићи* из Црне Горе, *Милин* из Тујковића (Грбаљ); *Данчуловићи* из Данчуловине (Кртоли), који су потомци Данчула из Брда; *Матковићи* у XVIII в. из Морина; *Миљевићи* у XVII в. из Залаза (Црна Гора); *Милетићи* из Залаза (Црна Гора). Матковићи славе св. Илију, Милетићи св. Јована по Божићу, Данчуловићи и Миљевићи св. Ђорђа, а Ђурашевићи св. Јована, док сви други Малу Госпу. За братство *Лазари*, зна се да се је доселило у XV в. из Босне, да се звало Лазаревићи; а племе *Сбутега* из Богдашића. За *Визине* кажу неки да су дошли из оближње Ластве, али они сами тврде из Истрије. Племена *Тошутовићи* и *Вијовићи* из оближњег Столива, — *Брцуљан* и *Андрић* из Ластве крај Трета; — *Брничевић* из Црне Горе, а по свој прилици и *Главина*.

VII. Муо (Mulla)

Налази се покрај мора према Доброти и Котору. Село и општина све је покрај мора и државног пута испод Врмца на супрот Тивата, у висини 1—621 м. Потока у Мулу нема, али имају живе изворе. Ријека и Челановића Извор, с којих пију воду. Ну већим дијелом пију воду из бунара копаних, који леже у нивоу пучине морске, и у њих долази вода морска, која у неколико удара сланотином. Има у земљи Рамадановића више пута рибњак; који је у простору једно 20 м.² у њему је море, које има отвор те се мијеша са морем из заљева. Тако и рибе улазе и излазе.

У Мулу је врло мало земље за обрађивање, већином то су оранице (11 хект), вртови (750), виногради 0-65), и пашњаци (161). Те се земље зову: Бискупово, Пелузица, Бајево, Пристаниште од Ријеке, Пичево, Марово, Попово, Локва и Брајел. Муо има у површини 189 хектара, а од тога порезу подложно 180. Храме и нешто живог, и то: 4 говеди, 18 оваца, 5 коза и 52 свиње.

Пашњаци су заједнички, а сва је земља код куће, само пашњаци, односно брдо, далеко су $\frac{1}{2}$ сата.

Муо није ни варош ни село. Оно је збијено, дијеле се куће у два скупа — Пелузица и Муо. У Пелузици су куће у неколико малих скупина, од којих је прва скупина гдје стоје *Лаковићи* (2 к.). Ту је и крчма, за којом једно 40 корака долазе куће и дућан *Маровића*; и послје њега једно 30 корака *Петровић* (1) и *Милетић* (1). Иза овог *Дончић* (1), творница срдела, а иза тога долази мост — Пелузица, послје ког долазе *Радуловићи* (2). Ово су куће у Пелузици, које су све покрај мора. Иза овог, бива иза *Радуловића* једно 200 м. долази покрај мора земља и куће *Рамадановића*, одатле за $1\frac{1}{2}$ км. долазе остале куће.

На средини овог скупа је главна црква св. Грација, код које је пристаниште за парне лађе, а ублизу је и музичка школа и парохијани уред и пучка школа. Овај дио Мула сличи варошици, а први селу. У овом дијелу, почињући од *Рамадановића* (1. к.), долазе *Радуловићи* (1), *Вуковић* (1), *Јовановић* (1), *Пајевић* (2), *Петовићи* (10), *Пасковићи* (8), *Симовићи* (9), *Сабљићи* (5), *Јанчићи* (1), *Дончић* (1), *Вукашиновић* (1) и *Дубоковић* (1). Свега је становника 709 (прав. III, римок. 588).

Свега је кућа 132. Имају своју засебну опшину.

Муо (mulla) добио је име по свој прилици јер су се ту незаконита дјеца смјештала, кад је Котор слободан био и за Млечића. А можда да су први њени насељеници били из херцеговачког села *Муљи* (Гатачко Поље), који своју нову постојбину по старој назвали.

Од старине је црква св. Кузман и Дамјан, спомиње се тек 1774, а звоник је подигнут 1788., трудом Петра Шкољарино, како гласи натпис. Црква је оправљена 1903. Има три олтара.¹ Она је у брду, више Пелузице. На обали је морској 1864. ограђена нова истоимена црква, са три олтара, у којој се хране мошти блаженог Грације, који је покровитељ Мула. Гдје се пак родило у Мулу, ту је 1888. ограђена капела.

По свим знаковима судећи, Муо је давно постао, али се сигурно не зна. Данашње насеље некад је било православно, те временом превјерило већим дијелом, а поријеклом су из Црне Горе и Грбља. Овдје су се за Млечића населили. Ево данашњих племена: *Јанковићи*, из Црне Горе, тако и *Маровићи* и *Симовићи*, *Дончић*, из Шкаљара, *Лаковићи*, из Богдашића, (каторска општина), *Вукашиновић*, из Цуца. Ови сви славе Врачев-дан (св.

¹ Schematismus Dioecesis pro anno 1909.

Кузму и Дамјана). — *Петовићи*, из Грбља, а славе св. Никољу; *Сабљићи* из Црне Горе, *Луковић* из Богдашића, а оба ова братства славе Малу Госпу; *Петровић* из Шкаљара, а слави св. Луку; *Радуловићи* из Херцеговине, славе св. Арх. Михаила, — *Вуковић*, *Јовановић* и *Пајевић* из Црне Горе, а славе Јовањ дан; *Рамадановић* из Ђеклића, а славе св. Илију и *Милетић* из Залаза (Црна Гора), а слави Јовањ дан (по Вожићу) и *Јанчић* с Убала, слави св. Петку. Као што се види у Муку је 10. племена из Црне Горе, 1 из Херцеговине, а остале из Боке. Римокатолици сви се населили за Млечића, као и братство Радуловићи, док Рамадановићи, Пајевићи, Јовановићи, Јанчићи, Вуковић и Милетић последије 1797. Имају своју опћину.

VIII. Которска опћина.

Кад је Котор био слободан, имао је под својом власти добар дио данашње Боке, од које му данас остаде само град Котор, са селима Шпиљари, Шкаљари, Ораховац горњи и доњи, Богдашић, Кавач, Мрчевац и Лепетане. Имаде у површини 5197. хектара, а становника 5418.

1. Котор.

Котор је под самим Ловћеном, на једној равници, коју заплускује море. Ту се збило преко 300 кућа, опасаних тврдим зидовима. То је Котор. Како се пак народ множио, или насељивао, куће су расле, те данас већина их стрши над тврђавом. Повише Котора је старинска тврђава св. Јована (San Giovanni), а повише и Котора и тврђаве, на сјеверној страни, над потоком Скурда, уздиже се Пестин Град, на коме је стијење шупње као велика врата. Прости народ и данас се боји да му услијед киша греде се озгор не обруне те Котору не нашкоде. Простор пак, на кому је град Котор, запрема 31. хектар, од чега је порезу подложно 19 и то оранице (0-48), вртова (1-86) и брда испод тврђаве св. Јована (18 х.).

Кроз которску зараван протичу рјечице: Скурда (Шкурда) од запада, а од истока Гурдић. Љети оне Котору не наносе штете, али зими поплави од југа море, а оне са стране, особито Шкурда, од које велики кључ извире „на Парило“ код тамнице војничке, нарасту тако да се често преко которских улица не може ходити. А и на много мјеста, по самим улицама, извиру (провру) кључеви вода. Зими кад почне киша, ни-

кад не престане, и тад је врло несносно вријеме, а и кад је лијеп дан, опет сунце тек око 10 пр. полне огрије а зађе већ у 2 сата по подне. Заиста је ту несносно живјети, а љети опет припече сунце, а улице тијесне, вјетра није, те и тад врло досадно. Осим споменутих има скоро усред града извор, који се зове „Карампана“, „Парило“ близу „Црногорског Пазара“ и „Пуч.“ Ове воде мијешају се љети с морем и дају слатотином. Зато је опћина, договорно с владом, у задње доба прегла да доведе воду „Поникве“ из Грбља, и већ се зато воде преговори. Снјег не може да се спусти у Котор, али ипак зими је велика студен и вјетрови, особито бура и југ дуго дувају. Зато је, и због краткоће сунчаног времена, у Котору зими врло студено.

Котор нема земаља за обрађивање, изузев оно оранице на Пучу и нешто врта у брду, па и у граду.

Котор је по свом типу образац једног средњевјековног правог далматинског града. Град Котор има врло уске улице које су чешће између себе испресијецане, а како се приближују за Каштио и тврђави св. Јована, тад се претварају, рад стрмени, у камните степенице.

Гдје се улице укрштавају, ту чине један омалени простор — трг (piazza), и на таквим су положајима обично главнија градска здања. Главни су тргови, односно укршта улица: Трг од Оружја (Piazza delle Armi). То је одмах на главним вратима градским, од југа; Трг св. Трифуна, гдје је црква св. Трифуна; трг од Поврћа, источно од св. Трифуна према Гурдићу; трг св. Јосифа, сјеверо-источно, гдје је црква св. Јосифа; Грегоријанци; трг од брашна; трг св. Госпође; трг св. Луке, гдје су истомоне црква и трг од дрва. У Котору је и усред дана мрачно, јер куће са два или три спрата, те и зато чине на путника један тужни утисак.

Пошто Котор није већ у духу времена и пошто не може да промијени овај свој тип, настојао је да се прошири изван зидина, па је тако постао „Црногорски Пазар“ и „Пуч“. Али се више не може. У најновије вријеме почели су и на зидинама градити куће: („Orbinski Dom“) а пред њом је „опћински врт“ са опћинском кафаном „Dojmi“. Овај врт и кафана мртвом тако рећи Котору дају живот. Около Котора су зидине од напуштених; тврђава а више Котора тврђава св. Јована, а према Котору, на Врмцу и Горажди, такођер тврђаве; у самом граду војничтво на више мјеста пораздијељено. У Котору је сијело многих

уред и јавних завода. Ту је мјесно и окружно војничко заповједништво, четна болница, војничко складиште за храну, војничко вјежбалиште, „Беново“, Поглаварство, Окружни которски суд, Опћински уред, Поштарски и брзојавни уред, Гимназија, Поморска Школа, резиденција православног и римокатоличког епископа, њихове конзисторије, Которско Школско Вијеће, Догана, Порезни Уред, Пучко Поглаварство, основне и грађанске школе, парохијални уреди, Управа јавне добротворности и мрнарница бокешка установљена год. 809 по Христу. Колико је дакле власти у Котору, изгледа и добива тип једног чиновничког града. Слободно грађанство има своја друштва: Српска читаоница, Хрватски дом (прије славјански дом), Српско радничко друштво, Српска музика, Опћинска гласба, Хрватско радничко друштво Напредак, Српско пјевачко друштво итд. Котор има становника 3021 (мушких 1827, женских 1194, правосл. 999, римокатолика 1960, а других вјера 62).

О имену Котора, чија је историја изложена у општем дјелу, има ово предање: На ојeverној страни града има брдо Пестин Град, на коме је стијење шупље као велика врата. За ту шупљину се вели, да је тамо цар Стефан почео да зида град, али да му вида рече, да ту нема ни „брду пристаништа“ ни „коњу поигришта“, већ да пође доље крај мора. Душан послуша, те сагради данашњи Котор.¹⁾

А у Орбинија има прича, како Мађари разоре Вишикатор или Котор у Босни, и како се тад три брата: Недор, Вуксан и Мирослав преселише у Рисан; а становници Авсгивиума, чувши за њихов долазак, послаше по њих и јавише им њихову пропаст од Сарацена. Они пођоше у Котор и поправе га; али епископ савјетова, да није срећно старо име, те се реченој браћи пружи лијепа крилика, те они своју нову постојбину Авсгивиум прозваше Котор, по свом родном мјесту, босанском Котору. Ово је само једна лијепа алегоричка о себи Славена у Боку.

Најглавније су старине црква св. Трифон, који је саграђен у почетку IX в., кад су из Мале Азије мошти св. Трифуна мученика 809. донесене. Опет је на том мјесту 1166. нова црква ограђена, коју је те године которски епископ Малон осветио. Услед великог потреса 1667 ова је црква знатно оштећена. Год. 1898 затворена је била, те се поправљала до 1907, кад је опет

¹⁾ Ово је прича „Вук Ст. Караџић — Српски рјечник“ Веч 1852, стр. 294, код имена Котор,

2 фебруара 1907 римокатолички которски епископ Ућелини осветио. Црква је страдала и од Бугара 1002.

Првобитна црква морала је бити троброда василина с апсидама; зидови њезинога средњег брода морали су надвисивати покриве побочних бродова а није могла имати звонике на pročељу. Звонци су каснији приновак, основа им је четворокут, а у једном старом опису опћине столжвске тврди се: да је краљ Стефан Првовјенчани „син Симеона Немање, по расположењу свога оца и свога благословеног брата св. Саве, оградио цркву св. Трифуна, са два звоника“. У овом спису могуће да је истина толико, да је Првовјенчани оградио звонике, а цркву никако, већ највише да је поправио. Услед потреса ови су звонци настрадали и били обновљени око 1600, па је 1613 била опет посвећена по епископу Јерониму. Год. 1667 опет би велики потрес, који је оборио кнежевску палату на тргу св. Трифуна, срушио звонике и јужну страну цркве, е притвор се морао подупријети. Значи да су садашњи звонци дјело из времена после 1667. Ова црква по византијском стилу пут истока, а грађевина има три удружна брода, од којих средњи има двојном ширину побочних; на крају бродова им полукружних апсида, од којих су још сачуване велика апсида средњег брода, и она јужног побочног брода, док им апсида сјеверног брода више не постоји, а на њеном је мјесту сад сакристија.¹⁾

Ова је црква у животу Которана заузимала угледно мјесто. Сва важнија дјела јавног живота обављена су у њој. Велико Вијеће опћине которске одржавало је у њој своје сједнице све до у XIV в. Сва је средњевековна историја у тијесној вези са овом црквом. У њој се налазе многе старине: Саркофаг Андрије Сарацениса, гробље епископско, слика Исуса Христа, дјело ког мајстора млетачке школе, камени тип св. Трифуна, многе свете моћи оковане сребром, велики дрвени крст, за који се мисли да потиче од оног манастира св. Фрања, испод града, ког је оградила Јелена Фрушкиња, који је по Џексону прије у XV него ли у XIII в. ограђен. Тај је самостан био порушен, те у самом граду, близу врата од Грудина, нова црква св. Фрања

¹⁾ Ко жели опширније о овој цркви да дозна, нег погледа Ђорџа Стратимировића, „О прошлости и кнезарству Бокe которске“; *Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro — Galdich*; *Schematismus Dioecesis Catharensis pro anno 1909*. итд.

ограђена. Ова је последна црква сад празна и без крова, из које су у св. Трифуна пренесена четири красна кипа од финог бијелог мрамора, који су доста дјело знатнијег умјетника.

У цркви чува се поред моћи св. Трифона и глава св. Крисогона, задарског мученика, па и крст којим је Капуцин Марко Давијанус благословио 1668 војску Јована Собјескога код Беча. У цркви има знатних икона византијске и талијанске школе. Овдје се матице воде од 1640. Знаменит је и архив црквени. Ово је она црква св. Димитрија из народних пјесамa, коју је Милош Обилић, кад је ходио да купи харач од Латина, бузлованом пребадио. Друга је знаменита старинска црква св. Луке. Према натпису, који је на истој, оградио ју је за жупана Немање и сина му Вукана 1105. Мавро Казаџранци и супруга му Бона (Добра). Црква је поновљена 1368. Из тог су доба шиљаста лукови, што труло носе, и готски сводови цркве. Ограђена је у простијем византијском стилу. Врло је важна старина, јер је за Стевана Немање ограђена. Она је 1689 предата православним. Год. 1747 дограђена је капелица св. Спиридона и подигнут звоник на преслицу. То је романски стил, а млетачка архитектура.

Трећа је старина св. Госпођа (Ecclesia Collegiata B. M. O. Assumptae, — dicta S. Mariae Fluminis et S. Mariae de Funario), која је саграђена у VII в., а уз њу Андрија Сараценио саградио један манастир, који би први у Котору (IX в.), и то да задовољи жељи своје кћери Теодоре, која је ту као монахиња у IX в. живјела. А то све, јер се у њу неки судија из Дукље заљубио био, те је хотио и отмицом, да би је уграбио, што Сараценио на вријеме дознао бијаше, те га у том спријечи. За Првовјенчаног, властееоске породице Дарса и Бизанти и још једна троћа, којој припадаше тадашњи начелник (gestor) града Јован, а које упражњаваху право патроната над црквом, одлучише, да се првашња грађевина, пошто бијаше стара и пропала, поруши, и да се подигне нова црква на истом мјесту. Иста би довршена и саграђена 1221. Има помена у књизи, која се налази у Фрањеваца у Прчању, да је обновку ово цркве извршио Стефан Првовјенчани.¹⁾ У судским књигама которским спомиње се у XIV. в. „S. Mariae de Flumine“ с опатом, и да се на тој цркви градило 1330., а то је дограђени брод, што је

¹⁾ Gelcich, Ibidem. стр. 23.

дуж сјевернога платна цркве. Грађевина је романско-византијског стила, и сачувала се све до данас.

Има још стари под, састављен од повеликих излизаних надгробних плоча, од којих једна припада морнару Луци Каменаровићу, Доброћанину (1703); а друга опату канонику Марку Бући, од год. 1722. и један камен с латинским натписом.

У цркви има још и олтар блажене Озана Которкиње, која је поријеклом Црногорка. Родила се у Команима 1403, а имој бијаше Ката Косић. Служила је код властееоске которске породице Бућа, а год. 1515. поста монахињом доминиканског реда. Умрије 1565. и би сахрањена у цркви св. Павла. Кад 1807. речена црква би за војне сврхе, пренесоше тијело у цркву св. Госпође.¹⁾ Св. Клара је уз самостан малобраће.

Св. Дух (S. Spiritus). Црква је стара. Била је за Фрањевце до 1893., а 1894. уз њу је ограђено римокатоличко сјемениште. Св. Јосиф. Ограђен 1632, а има три олтара. Св. Ана. Црква стара. Црква „Praesentationis B. Mariae Virg.“ у народу „Госпа од здравља“ — налази се у брду, а постојала је још у XVI в.²⁾ Св. Никола. Оснивач јој је Никола Бућа, знаменито лице у српској историји, вјешти војвода и мудри савјетник цара Душана. Сачуван је текст даровног листа од 11 октобра 1344., којим Бућа предаје цркву св. Николе Доминиканцима. Мармон, 1806., боравевши у Котору, те, дознав да православни немају него само малу цркву св. Луке, обећа им да ће им дат још једну већу цркву, те им је и даде. Црква је освећена 1810.³⁾

Та је црква, назад неколико година, уочи самог Божића, изгорела.

Знамените су још старине: Архиви у поглаварству и окружном суду, стара гробља, разни грбови, између којих народ добро позна Душанов грб, међу мноштвом других, над градским вратима, с јужне-грбљеске стране итд.

О постанку и старости Котора говорено је у општем дијелу. Старо илдрско-римско-византијско насеље истрчало се, особито је пронало 840. за навалом Сарацена. Послеје тога су га населили становници из Дукље — Срби. Они су били у Котору, кроз све вријеме, кад је Котор сам се управљао и био слободан град. И то је насеље, нешто ратом, нешто нежењењем,

¹⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1907 и 1909.

²⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1909.

³⁾ Шематизам Епархије Бокоторске, за 1892.

а нешто другим приликама, сво се истрачило, а дијелило се на властелу, пучане и вметане. У почетку XV в. у Котору живљаху властела коју омо споменули у општом дијелу. Многи од оне властеле препородише Дубровник, као и задарску властелу (*De Grubogna, Pellegrini, Dolei, Vasseglia* итд). Никога од властеле которске нема више. Будући је Котор природно силазиште Црногораца, то су се Црногорци, а с њима и Бокољи, осељавали, настањивали и препорађали не само Котор већ и све околне крајеве, тако да је данас Котор насељен поглавито од Црногораца и Вокеља, а силом прилика много је породица превјерило. Насеље которско данашње населило се најраније прије 200 год. У граду Котору ово су породице из Црне Горе: *Јовановићи* (1) из Теклића, — славе св. Илију; *Маргиновићи* (2), из Бајица, славе св. Јована по Божићу; *Милићи* (3 к.), из Бјелица славе св. Јована; *Миђушковићи* (1), из Пјешиваца, слави св. Јована; *Жугићи* (1), из Волестова, а слави св. Ђорђа; *Правилковић*, исто из Црне Горе, а слави св. Николу; *Ђуровић* (2 к.), слави св. Јована; *Рамадановић* (2 к.), из Теклића, а славе св. Илију. Они су некад са Станишом побјегли у Цариград, те један се вратио, а други остао као потурица. Овај, што се вратио, јер био на рамазан, прозват је Рамадановић, док прије звали се Маројевићи. Даље су из Црне Горе *Мркоњић* (1 к.), слави св. Николу; *Петровић*—*Његуш*, из Његуша, слави св. Ђорђа; *Бошковић*, из Бјелица, слави св. Николу; *Калуђеровић*, из Црнице, слави св. Николу; *Пипер*, из Пипера (а прије се звао Поповић), слави св. Николу; *Маровићи*, који славе св. Јована, *Живаљевићи*, Бурђице и *Вулегић*, св. Николу, сви ови дошли из Црне Горе и *Радиновић*, из Дмоца код Цетиња (данас Цотиње), а слави св. Ђорђа. Старосједиоци у Котору православни рачунају се *Јакшићи* (2), који славе св. Ђорђа.

Знатан број их је и из Боке, камо су се опет доселили, или из Херцеговине, или из Црне Горе, као што ће се из овога видјети: *Јововићи* (2), из Рисна, славе св. Георгија; *Милиновићи* (1), из Мориња, а слави св. Ђорђа; *Балдићи* (2), из Суторине, а славе св. Госпођу; *Ерцеговићи* (1), из Врановића (Грбаљ), а слави св. Николу; *Чучак* (2), из Рисна а слави св. Ђорђа; *Суботићи* (2), из Рисна-Леденица, а славе св. Илију; *Миџор* (1), из Буљарице (Паштровићи), — слави св. Кузму и Дамјана; *Васиљевић*, с Убала слави св. Ђорђа; *Буќин* (2) из Призрена у

Врановиће (Грбаљ), а одатле овдје, славе св. Стефана; *Стефановић* (3), из Будве, а ту из Скадра, славе св. Арх. Михаила; *Бјеладиновић* (2), из Рисна, а ту испод Голије, од братства Вишњића, славе св. Ђорђа; *Вукасовић* (1), из Ораховца, а слави св. Ђорђа; *Микулић* (1), из Кртола а слави св. Јована; *Мршуља* (2), из Сутваре, (Грбаљ), а слави св. Димитрију; *Кадија* (1), из Пријерада (Грбаљ), слави св. Ђорђа; *Маринковић* (3), из Грбља, а слави св. Ђорђа; *Марчинко* (1), из Грбља, а слави св. Димитрију; *Ђујковић* (1), из Наљежића, а слави св. Ђорђа; *Рачета* (1), из Будве, а слави св. Ђорђа; *Вукотић* (1), из Горовића (Грбаљ), а слави св. Ђорђа; *Руцовић* (1), из Маина, а ту из Старе Србије, слави св. Јована Матника; *Ђивановић* (1) из Грбља, слави св. Илију; *Рашиковић* (1), из Луштице, св. Николу; *Рађеновић* (1), из Будво, слави св. Димитрију; *Стојковић* (2 к.), из Баошића, св. Николу; *Милетић* (1), из Прчања, св. Јована; *Секуловић* (1), из Бијеле, св. Јована; *Живковић* (1), из Бијеле св. Николу; *Никовић* (1), из Рисна, св. Јована; *Миковић* (1), из Новосеља (Паштровићи), св. Илију; *Томичић* (1), и Рибница (1), оба из Доње Ластве, а славе Малу Госпу; *Караман* (1), из Столива, Малу Госпу; *Лазаровић* (1), из Мокриња, св. Арх. Михаила, а други из Грбља, из Главотисања, а слави св. Николу; *Матковић* (2), из Доње Ластве, Малу Госпу; *Петковић*, из Доње Ластве, а слави Малу Госпу; *Висковић* (1), из Пераста, а слави Крстовдан; *Стјепчевић* (1), из Доње Ластво, слави Малу Госпу; *Радиричић* (1), из Доброте, а слави св. Крст; *Милошевић*, из Доброте, слави Врачевдан; и *Трипковић*, из Доброте, а слави Крстовдан.

Из Далмације су: *Чуповић*, славио св. Николу а ислио се у Спљет; *Вуковић*, Малу Госпу; *Јовић*, из Дрниша, слави св. Илију; *Ућелини*, из Шипања, из Лико; *Будисављевић*, племић Приједорски и *Милановић*, из Зрмања, а слави св. Арх. Михаила; из Арбаније: *Неговић*, слави св. Николу и *Вучинић*, из Скадра, св. Николу; из Бугарске, *Ђирковићи* (3 к.), славе св. Харалампја, а из Мале Азије *Протић*, који слави св. Василију.

Осим ових, имаде још чиновника, трговчића и разних радника из разних земаља, као; Хомен, Радић, Пухаловић, Мурвар, Денџа, Циглер, Мандел, Пасауер, Стела, Вида, Андоровић, Нецецкал, Деноло, Брајковић, Баучић, Буволић, Лушић, Луфенгал Лајг, Паштровић, Царић, Катич, Колендић, Верона, Сарделић, и многи други, који су чиновници, или занатлије, крчмари, трговци, од којих мало их се стално насељује, већ сви опет и брзо одлазе. Тако и војништво, зато и о војништву, као и о

чиновницима и разним занатлијама и не говорим. Из горњег се разабире, да је насеље данашње у Котору, највише из Црне Горе и Боке, а мање из Далмације, а нешто из Лике, Арбаније, Бугарске и Мале Азије.

2. Шпиљари.

Ово се село налази иза тврђаве св. Јована, иза брда, тако да се ни откле не види, него кад се ту дође. Сличи доста Клису у Далмацији, а тврђава св. Јована тврђави Клиској. Село се налази покрај шпиља и јама, у висини над морем 80—270 м. До њега се долази преко црногорског пазара, путем који води за Његуше. Воде се губе кроз јаме, те подвиру у Шкурду и Гурдаћ; поток Звјерињак не наноси штету. Извора нема, пију воду кишницу из чатрња, такођер родне земље нема, све је брдо пашњак (340 хект.). Има врта (0·80) и оранице (0·20) врло мало. Шпиљари у простору имају 350 хектара, а порезу подложно 341. Ово се налази између Шкурде, прама Пестин Граду, управ на Крстац, прама потоку Звјерињак и Затезно и Мокрој плочи, до равани которске и брда Затор. Ово се село искључиво бави сточарством, те храни 320 оваца, 38 кова, 7 говеди и 15 свиња. Пашњаци су сеоска заједница села, гдје могу чуват овце, ал козе само по двије на кућу. Сва је земља око села, а прама граници црногорској, у растојању по сата.

Сеоско се куће налазе без икаква реда, у окупу збијену, иза тврђаве св. Јована, а између кућа, којих је 14, имају двије кривудасте улице, Овдје је становника 100 (99. римокатолика, а 1. православни). Овдје станују: Милошевићи (3), Франовићи (5) и Јовановићи (2).

Шпиљари су добили име по шпиљама (*sprelunca*), пећинама. Тако су назвати још за навале Сарацена.¹⁾ Шкурда се тако зове, као и Крстац, Пестин град, Звјеровњак, Затор и Затезно, још за Неманића²⁾, као што нам свједочи повеља, коју је издао Јелена српска, кћи Балдуниова (II) da Courtenay, кад су је Шпиљари молили да их узме у заштиту.

Од старина је црква св. Георгија, која је око X в. оградена.³⁾ Гробље код цркве.

¹⁾ Memorie Storiche sulle Boche di Cattaro, — Gelcich, стр. 85—86.

²⁾ Ibidem, стр. 86.

³⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1909.

Село је, по свој прилици, постало послје навале Сарацена, кад ту нађоше спас многи Которани (867). Они се назваше Шпиљари по положају мјеста, на ком се заклонили. Ти досељеници нијесу имали прилике, да се поврате у Котор, а ту не имали чим живјети, ако не пастирством, као и данас. Зато се обратише Јелени српској, кћери Балдуина II, која их у заштиту узме, и одреди им границе, кроз које су могли чувати своје живо, и то: „comeurando da Schurda verso Pestin grad drito in Kerstaz, da Kerstaz et come core et torente a Zueroniak e Zapespo e mochre-ploca fin el pien de Catharo et la montagna de Zator“, и који би туђин ушао у ове границе, да чува „she raghi ala una regia maesta pri (царпера) cinquecento“.¹⁾ Ово се насеље истрачило, а мјесто њега назад двјеста и више година, доселише се: Милошевићи, из Западе (Црна Гора), славе св. Врачеве; Франовићи, из Вјелица, славе Врачев-дан; и Јовановићи, из Црне Горе, славе Јован-дан. Данашње је насеље у Шпиљарима дакле младо.

3. Шкаљари.

Ово се село налази у продоли, између подножја Ловћена и Врмца, испод Горажде и Тројице. Остаје с лијеве Котору, као и пут царски, који води кроз Шкаљаре до Тројице, а ту се раздваја на двоје, од којих један води за Црну Гору, преко Ловћена, а други за Будву, преко Грбља. Ту су тврђаве: Тројица, врх Кавла и Горажде, врх Мирца. Село је у висини над морем 2—628 м. У селу су извори: Студенац, у селу, а Пуч, при мору. Имају два потока „Ријена“ и „Звјерињак“, који се купе из Шпиљара, те између границе которске и шкаљарске утјечу у море. Не чини никакве штете. Поток зваши „Шкаљарски Поток“, који се кули с Врмца, Тројице, Горажде и Ловћена, зими велики набуји. Прошних година селу је знатне штете наносио, особито гробљу у Шкаљарима, али га је влада уредила, те знатне своте потрошила, тако да данас не чини велике штете. Као и у Котору, тако и у Шпиљарима и овдје, колдно поднебје, толико и вјетрови, све једнако.

Село има земаља за обрађивање, али не много. То су оранице (71 х.), вртови (17), виноград (1·48), а остало су пашњаци (338) и шуме (15). Све, осим пашњака и шуме, је код куће, а они су по сата од кућа далеко. Те се земље зову: Грбичић, Матовина, Под крше, Под Врмац, Пуч, Мокра плоча, Шуран,

¹⁾ Moschek, стр. 162; Manual: del Regno di Dalmazia.

Марков до и Прешиште. Заједничке земље нема, а село има у простору 473. хектара. Село храни и животога, а то: 37 коња (војничких), 159 крава, 213 оваца и 52 свиње.

Село се дијели на Шкаљари и Пуч, од којих Шкаљари су између царске цесте, која води за Тројницу и гробља, а Пуч се протеже с горње стране царске цесте, која води из Котора за Муо, Прчањ итд. — Једно је од другог удаљено 10 минута. Куће су у Шкаљарима груписане у скупу код црква, а покрај царског пута, па и ако су у скупу, опет су у размаку племенске куће, једно од других 10—80 м. а племенско су куће једна од друге у растојању 0·50—10. Ту живе: Петровићи (15 к.), Гргуровићи (15.), Цуцо (3), Вргуљани (5), Каменаровићи (3), Дончићи (5), Вукашиновић (4), учитељ Росси и свештеник Вучковић. Ниже пак од ових кућа покрај царске цесте, а ближе Котору, налази се режија духана, кућа Жуткића, Пољана Кроћи. У Шкаљарима је сјело римокатоличког парохијалног Уреда, дворазредна основна школа, а до ње и новосаграђена парохијална црква „В. Maria Virg. ad Nives“ коју је римокатолички епископ Фрањо Ућелини 29. јуна 1903. осветио. Ту је и друштво „Hrvatski Sastanak“. Куће су у Пучу све покрај царске цесте, најприје је складиште војничког дрвља, пак крчма Маринића, за њим Радивовића, с доње стране пута, а прама њему Миљина кућа, с горње стране. Иза овог (једно 50 корака) Рађоновић, а прама њему, с доње стране пута, Ђирковић. Ту долази мост, испод кога тече шкаљарски поток, и за овог је кућа Стефановића, иза које долази извор Пуч и једна крчма, а иза овог војничка болница. — Ово су куће у растојању 10—200 м., а покрај пута. И Шкаљари и Пуч, налазе се у равници.

Имају 749 становника (105 прав., а 644 римокатолика), а кућа 134.

Мјесто је пуно шкаље (совриње) малих камичака; за то ово мјесто зове Шкаљари. Пуч, јер ту за вријеме кад Котор слободан био и сам се управљаше, становали пучани. — Врмац звао се и Верманца. То је Госпа од Сњијега, црква врло стара, мјесто које је нова црква 1903. ограђена, и то близу овог гробља има римокатоличка мала капела, а у православном Покров, ограђен назад 50 год. — Гробље је старо по старим которским црквама, а ово је млађег постанка.

Без двојбе је село постало кад и Котор, али за ондашње његово насеље ништа се не зна. — Но трагова од старих здања нема, јер обично би их нова насеља рушила, те за себе за нова

здања, њихову грађу, употребила. Садашње насеље, које је скоро све из Црне Горе, и кад је дошло овдје, превјерило је, није старије од 200 година. Из Црне Горе су: *Петровићи*, с Његуша, с slave Лучин-дан; *Гргуровићи*, из Цуца, slave Лучин-дан; *Цуце*, из Цуца, Врачев-дан; *Вргуљани*, из Црне Горе, *Дончићи*, из Озринића, *Вукашиновићи*, из Куча, *Пољак-Петровић*, с Његуша, и сви ови slave Врачев-дан. *Радивовић*, из Црне Горе, искрај Цетиња, slave св. Бурђа. — Из Бокe; *Каменаровићи*, из Доброте, slave Врачев-дан; *Вучковић*, из Будве, slave Ивањ-дан; *Роси*, из Тивта, *Миришић*, из Котора, *Милин*, из Прчања, slave Малу Госпу; *Стефановић*, из Будве, slave св. Арх. Михаила; *Рађеновић*, из Будве, св. Димитрију; *Ђирковић*, из Бугарске, slave св. Харалампја; и *Крочи*, из Италије.

4. Богдашићи.

То је село између Кавча и Мрчевца више Тивта. У висини над морем 71—329 м. Извори, с којих пију воду зову се: Шимуновића Вода, Лаковића Вода, Луковића Вода, Мушница, Мочвара, Трстеник, Звјерача, Ладове и Марковића Вода. Бунара нема.

Село има нешто земље за обрађивање. То су оранице (24 х.), вртови (29), виногради (0·26), шуме (23) и пашњаци (277), на којој хране: 2 коња, 87 говеди, 260 оваца, коза 213 и свиња 48. Сва је земља радна, у селу, а пашњаци и шума, што је заједничко, у брду, далеко по сата. Земље се зову: Брда, Кром, Вајдове, св. Петар, Бискуп и Љесковац, Пасиглав, Зграда, Дражино, Врти, Поткућица, Дамијековина, Бргањ и Студеница. — Село има у простору 374 хектара, од којих порезу подложно 363.

Не дијели се село на засеоне већ све су куће у неколико скупова, по племенима. Ту су скупови у растојању 100—300 м., а саме куће у појединим скуповима 5—100 м. Сеоске су куће покрај путева, и нијесу тако распоређене да између себе чине улице, јер то положај мјеста, који је стрм, не дозвољује. Ту живе: Поповићи (3 к.), Брвачи (6), Марковићи (7), Бискупи (2), Луковићи (4), Марковићи (10), Брајач (5), Масловар (6 к.), Јановић (9) и Петковићи (6). Свега 77 кућа, а становника 346 (прав. 21, а римокатолика 325). Православни потпадају под парохију которску, а римокатолици имају своју парохију са парох. црквом св. Петра. — Село има и основну школу.

Не зна се зашто се село назвало Богдашићи, али име је врло старо, прије Х в.

На Љесковцу, гори богдашићкој, виде се развале прастарих цркава св. Петке и св. Илије. Подаље к ластовској граници је Пасиглав (Пасиглава — Спасиглав) са остатцима цркве св. Николе, и у њему прастаро гробље с големим поклонницама. — Предање тврди, да се у давној прошлости на Пасиглаву случило страشان покољ. У Хрисовуљи¹ краља Стевана Радослава 15. јуна 1230., која је иначе сматрана као фалсификат, овај је Пасиглав споменут (... et in quel tempo signor de Zorri confirmò tutti li orti et le vigne loro et Lustizza et Passiglav et tutta la pianura fino al confin de Garbal). Знаменита је црква св. Петра, која је на красном и узвишеном положају, некад православна, а сад римокатоличка. На pročелу је њеном натпис из времена Стевана Уроша (1242—1276), ког изнесоше Миклошић (Monumenta Serbica), Гер. Петрановић (Шем. Еп. Бокот. за 1874), проф. Белчић (Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro), Младен Црногорчевић (Михољски Збор у Боки Которској) и Ђорђе Стратимировић (О прошлости и неимарству Боке которске), из кога се види да је оснивач ове цркве Теофит (а по другим изворима Теофит), из XIII в.; по овом се натпису дознаје да су и Богдановићи спадали у област „Михољског збора“, границе кога још нијесу тачно познате. Теофит је трећи епископ зетски, и исти је, за епископа которског Марка I (1260—1270) присуствовао сабору у св. Трифуна у Котору, 18. августа 1270.² Ова црква била је још XV в. православна. Тад би претрета, а ондашње насеље насилно превјерсно. Црква је отрагу 50 год. продужона, те плоча из старог pročелја на ново пренесена. У Богдашићима је знаменито гувно „Михољски Збор“, између св. Петра и Павла и св. Враче. До бријега се уздигла голема стрма стијена, и на њој стан, тешко приступачан, а око њега пресеке. На „Михољском Збору“ купили се, како се прича, на

¹ Штампана је у „Catharus Dalmatiae civitas — Fl. Cornel. Patavii 1759“ и у „Radu Jugosl. Akademije knj. I.“, којом се потврђује ова Ђурђа Водиновића од 15. августа 1215, да је фалсификат као и ова. — Хрисовуља је, уз све исправке, издана тобож 1250 год., кад већ давно Стеван није био у животу. Писана је на талијанском, нема ни печата, па и сама тенденциозна стилизација одаје да је ово фалсификат, — бива, тежња Которана, да помоћу повећа дочепају се што већег посједа у Боки. — То је обична тадашња тактика.

² Михољски Збор у Боки Которској од Младена Црногорчевића, стр. 76

одговор и одлуке, кнежеви и главари Кртола, Луштице, Богдашића, у доба опстанка Михаљског збора. Још има црква св. Георгија, која је обновљена 1773., као и стара св. Врача, са гробљем.

Постанак овог села губи се у незапамћеној прошлости, свакако прије Неманића, јер кад је сам Неофит, за Стевана Радослава Неманића, овдје у XIII в. цркву св. Петра озидео и осветио; кад и у развалама св. Николе у Пасиглаву налази се велико мноштво поклонница, под којима нико и не знаде кад се ко ту копао, значи, да је још тад (за Неманића) насеље овдје било многобројно. А без двојбе и јест, као што се најбоље види из наредбе млетачког дужда од 22. маја 1455. Јовану, Епископу которском, да се постара, да невјерну и пизматичку чељад Богдашићку преведе у римокатоличку вјеру, не жадајући се ни од чега, у чему је и успјело се, јер све се село насилно превјерило. Тешко је разабрати, које је тад насеље ту било. Ваљда још од тог насеља да су Луковићи, који славе Малу Госпу. Друга братства, која су овдје, сва се отрагу 200 и више година населила из Црне Горе, а то су: *Бркани*, *Маровићи*, *Брајачи*, *Масловари*, *Јановићи*, *Петковићи*, који славе Врачеве; *Марковићи* и *Бискупи*, славе Малу Госпу; *Поповићи*, славе Велики Госпођин-дан. Од братства *Луковићи*, које слави Малу Госпу, приличан се број у Прчањ иселио, а у Муо *Маровићи* (неки) и *Лаковић*. Још је било племе *Шимуновића*, које је за Неманића овдје било, а истрачало се има 150 год. Како се из овог разабире, овдје је насеље доста старо.

5. Кавач.

Ово се село налази сјеверно Мрчеву Пољу, покрај возног државног пута, који води преко Тројице, из Котора за Тиват. Село је у страни полуотокa Врмца, противној Шкаљарима. Има извор „Градинаца“, који је и поток, као и „Кавачка вода“, с којих пију.

Село има земље за обрађивање, а то су оранице (140 хект.) у тиватском пољу. Друго су око кућа вртови (74), виногради (6·91), а највише имају пашњака (271) и шума (114). Храме и живог, и то: 5 коња, 83 говеди, 133 овце, 27 свиња и 142 козе. Свега има село у површини 628 хектара, од чега порезу подложно 606. Сва је ова земља близу села и кућа, а пашњаци и шуме то је опћинска шума која је такођер близу села.

Куће су по страни, а о једне и друге стране пута расту-рене без реда. Ипак се опажају скупови кућа појединих племена, у којима се налази по неколико кућа заједно, без улица. Куће су сеоске у растојању 2—30 часака. Овдје стањују: Чо-лановићи (5 к.), Бјелице (4), Рачете (3), Матковић (1), Данило-вић (3), Вучетић (3), Радонићи (3), Бурић (1), Пејовић (1), Па-влчевић (2), Почанићи (9), Петровићи (2), Матијевићи (4), Бра-јак (1) и Триповићи (3). Свега је домова 45 (кућа 64), а ста-новника 221 (правосл. 143, римокат. 78.). Православни имају своју цркву св. Петку, а римокатолици св. Ану (Света Петка), св. Крст, са гробљем, као и св. Јована Крститеља.

Кавач се звао и Ковач. Отуда му и име.

Између старина спомињем цркву прав. св. Петку, која је обновљена 1855 (опис у Магазину 1864).

Кавач је вагда припадало Котору, па и у оно доба кад се Котор слободно управљао. И тад се за ово село знало, што га нао много вриједи, јер значи да је свакако тад ово село по-стојало, а можда и прије. Старо се становништво истрчало, а о поријеклу данашњег становништва зна се: *Чолановићи*, дошли из Трешњева (Црна Гора), има 380 год., а славе св. Николу; *Бјелице*, из Бјелица (Црна Гора) има 130 год., а славе св. Ни-колу; *Рачете*, из Маина има 180 год., а славе св. Николу; *Мат-ковићи*, из Мориња има 160 год., славе св. Николу; *Даниловићи*, са Зубаца (Херцеговина), има 200 год. *Вучетићи*, из Ђеклића, има 210 год., и *Радонићи*, из Црне Горе, има 200 год. *Вучетићи* славе св. Илију, а *Радонићи* и *Даниловићи* св. Георгија. *Бурићи*, из Херцеговине, има 200 год., а славе св. Петку; *Пејовићи*, из Његуша, има 120 год., а славе св. Јована; *Павличевићи*, из Црне Горе има 130 год., а славе св. Јована; *Почанићи*, из Црне Горе, од којих једни славе св. Ивана, а други Крстов дан; *Пе-тровићи*, из Црне Горе, од којих једни славе Лучин-дан, а други Врачев-дан; *Матијевићи*, из Црне Горе има 200 год., а славе св. Ивана; тако и *Брајак*, који славе Врачев-дан и *Триповићи*, који славе св. Ивана. Овдо је становништво доста младо.

6. Мрчевац.

Налази се између Тивта и Богдашића, уточено у страни, у висини над морем 15—64 м. Има живи извор „Мрчевац“, и мањих безимених потока, који се купе у поток Градинацу и бујицу Росино. Не чине штету. Поднобље и вјетрови, као у Кавчу и Богдашићу.

Село има земље у тиватском пољу, гдје су им оранице (118 х.) виногради (67), око кућа вртови (60), а мало подаље (1/2 сата хода од кућа) пашњаци (110) и шуме (12). опћинске за-једнице мало је. Село има у површини 395 хектара, од којих порезу подложно 367. — Хране и нешто живога. — Горње се зомље зову: Думидран, Грдоње, Крстац, Митровина, Веља Печа и Враговић.

Село је разбијеног типа, куће растурене, без реда, у ра-стојању 1—15 минута. У Мрчевцу свега је 24 дома (27 кућа), од којих су 4 дома православни, а остало римокатолици. Ту стањују: *Божиновићи* (5 к.), *Матијевићи* (3), *Матковићи* (10), *Чо-бановићи* (4). Свега је становника 93. Римокатолици имају своју цркву св. Агату, која је обновљена 1903.

Мрчевац је добио име по биљци мрчи, које има ту у изобиљу.

Старина нема.

Село је давног постанка као и Кавач, а о поријеклу ста-новништва зна се ово: *Матковићи*, доселили се из Херцеговине, има 200 год., а славе Врачев-дан; *Матијевићи*, *Божиновићи* и *Чобановићи*, сви дошли из Црне Горе, има 200 год., а славе св. Врачеве.

7. Лепетане.

Ово се село налази при врху полутока Врмца, јужно од Верига, покрај мора, — напрама селу Бурићима, које је на про-тивној страни заљева, у висини над морем 2—197 м. Имају живе изворе: Плавда, Перовића вода и Дражевица, с којих пију воду, а пију воду кишницу и из цистерна, којих је неколико. Потока нема, поднобље благо, снијег не пада, а страда од буре. С југом долази киша. Село има мало земље за обрађивање, то су већим дијелом вртови (56 х.), виногради (25), оранице (2:10), пашњаци (104) и шуме (13). Те се земље зову, а све су близу: Гомила, Равница, Конобица, Крпуж, Лепетане, Плавда и Вијеће брдо. Село у површини имаде 208 хектара, а порезу подложно 200. Хране и живога, и то: 19 говеди, 94 овце, 22 свиње и 15 коза.

Село је приморског типа, куће у скупу, покрај државног пута, који се може сматрати улицом. Између тих кућа има и по која улица. Ту стањују: *Томановићи* (4 к.), *Никетићи* (1), *Илићи* (8), *Краљ* (1), *Вучиновић* (10), *Запутовић* (2), *Михоловић* (6), *Боровац* (1), *Ђадић* (1), *Перак* (5), *Даниљаровићи* (2), *Вуковић* (1),

Зифран (1) и Сбутега (1). Свега је ту домова 44 (а кућа 95), а душа 273 (прав. 66, римокатолика 207).

Лепетане је добило име, јер је на таквом положају, да чује увијек борбу мора, а осим тога, од старина, чамцима ту провозе путнике, с једне стране на другу пробацују, те се увијек чује клепетање весела. Отуда име Лепетане. Ово се мјесто у средњем вијеку звало и Плавда, по брду Плавди (*pars pro toto*).

Црква св. Антуна, коју је на парохијалну уздигао 1757. епископ которски Кастели ограђена је 1760, а поправљена 1905. Има три олтара. Гробље је удаљено од ње 1 км. Осим ове цркве постоје: Св. Илија, у Веће брдо, врло стара, некад православна, и св. Ана. Брдо је Плавда знаменито, јер је било погранична тачка некадашње области Михољског Збора. Постојао је врло стари храм св. Ловрјенца у Лепетанима, у Плавдини (Плада, Плавда), гдје су, крадом, сахрањени мученици Петар, Андрија и Ловрјенац, Луштичани, из Жањица, који не хтједоше одрећи се православне вјере, и примити богомилство. — Јер овдје сахрањени бијаху, зову их и „Лепетански мученици“ (*i martiri di Lepetane*). — Њихове свете моћи налазе се у Дубровнику.

Постанак је овог села прије X в., а за „Михољског збора“ улазио је у његову област. О поријеклу становништва зна се ово: *Томановићи* из Црне Горе, из близу Цетиња има 220 год. дошли, а славе св. Ераста и Олимпа; *Никетићи* из Кртола, има 200 год. славе Јовањ-дан; *Илићи* из Херцеговине, има 190 год., а славе св. Арх. Михаила; *Краљ* из Конавала, има 140 год., а слави Ивањ-дан; *Вучиновићи* из Кртола, у XVI в., а славе Госпођин-дан; *Запугавићи* из Грбља има 200 год., а славе св. Илију; тако и *Михоловићи*, који исто славе св. Илију, а оба братства утекла од крви; *Боровац* и *Вандић* из Конавала, има 140 год., од којих Боровац слави Госпођин-дан, а Вандић св. Илију; *Перак* из Конавала, има 150 год., а славе св. Николу; *Дамњаровић*, исто из Конавала, има 120 год., а слави св. Илију; *Вуковић* о Убала, има 110 год., а слави св. Борђа; *Зифран* из Тивта, има 60 год., слави Врачеве, и *Сбутега* има 14 год. из Прчања, а слави Малу Госпу.

8. Ораховац.

Ораховачка је кнежина данас саставни дио општине которско, а била је кнежина још и за Старе Зете, а до прије четрдесет година под општином перашком. Под кнежином разумијева се старјешинство једног предјела; то је администра-

тивни орган општине којој припада. И данас кућни домаћини бирају сваке шесте године кноза и предају му „кнежевски штап“, за који приповиједају, да је из времена зетскијех господара. — С кнезом изгласају три суђе. Кнежина ораховачка протеже се к сјеверо-западу преко 25 км., и везује се с Леденицама и Перастом. Источно граничи с Љутом и јуначкијем, кршњијем Цуцама. Јужну му страну плаче море. Ораховцем се протеже знаменита коса бокешких гора, које се источно протежу до црногорске границе, а сјеверно до пред сами Вељи крш, више Леденица. Кнежина ова има 165 кућа, а 615 становника; има површине 2738 хектара, (од којих порозу подложно 2713), а дијели се на Горњи и Доњи Ораховац.

а). Горњи Ораховац.

Сав положај Горњег Ораховца има планинско обиљежје: кршевит, бреговит и стрменит, тако, да се у њему тек, међу већим или мањим, кршовитим, или дубовима и јасенима обраслим брожуљцима, види по која мала равница или ораница. Имаде и много шпиља, и већих и мањих каменица. Многе се шпиље зими препуне снијегом, па се из њих вади преко цијелог љета, и употребљава на дому, или продаје по которским кафанама. У многим каменицама има воде послје сваког дажда, те брави гасе њоме жеђ. Горњи Ораховац захвата около двадесет километара. Све сеоске куће у њему постоје више мање у планинским дубодолинама и стрменима. Идући из Доњег Ораховца у Горњи пролази се кроз два кланца звана: Свети Никола и Клавина Бријег. Оба су важна за стратигичке сврхе. Горњи је Ораховац изложен сунцу, те оно у њ грије до пред ноћ. Зими грије у неким „одломцима“ (Убалцу и Велицињима) више него љети. Клима је у Г. Ораховцу и љети свјежа тако да становници и љети, јутром, носе зимску горњу хаљину звану „Гуњ“. Ноћу се покривају, јер особито, испред зоре, завлада студен. По дану, кад сунце припече, не носе споменути горњу хаљину, јер влада умјерена врућина. Клима је посво здрава. Снијог не пада сваке године једнако: него некад раније, а некад касније. Некад почне падати о Лучину-дне, а некад о Савину-дне. Може га нападати до три метра дебљине. По селима се одуљи 10—15 дана, док сасвим неокони. а по рупама званим „Ивањ-до“ и „Кремен до“, има леда преко читаве године. Вјетрови духају источњак, западњак, ког зову „масстрал“, југ, ког зову „шилок“, „трамонтана“ или југозападњак и сјеверни вјетар. Овај је нај-

јачи и најхладнији. Кад зими с њим снијег падне, одмах се смрзав, и више се држи; југ је најтоплији, и кад снијег с њим падне, одмах се кров пет шест дана растопи. Снијег пак по врховима може се наћи до прољећа, али им јаку студен ублажује сунце. Љети уживају становници свјеж морски и горски ваздух.

Још су од давних давнина имали издубених рупа — убала, попут бунара. Постоји и по гдјекоја цистерна, која је саграђена у влаку. И у њих се слијева капавица (вода од дажда) с крова. А једна је стара, коју зову „бистијерна од Турака“ (у Вељем Селу). Кад није љето посве сушно, ови убли подмирују водом неопходне селске потребе, а кад је сушно, сељани се намуче вадећи лед из дубоких јама, или идући за воду у Доњи Ораховац. Приповиједа се, да су сељани из Убалца и Велинића, у прошла доба, по који пут, кад су зиме сушне биле, морали и на сами Божић ићи за воду на рисански извор смоковац.

Потока нема, али има мноштво безимених поточића.

Село има земље за обрађивање, ораница и вртова, између кућа, али највиши је дио испод кућа; те су земље већим дијелом растурене. Оне земље, што су испод кућа, зову се „Подкутњице“, а оно између кућа „Измеђукутњице“, а оне, које су растурене, зову: оранице и пашњаци. Шуме зову „Дубрава“, јер су највиши дио од дубовог стабла. Ево имена родних земаља: Љек и Дубоки До (под Вољим Селом), Лубенице, (ниже цркве св. Јована); Пресјека (од св. Николе до св. Јована); Ресница (међу Степеном и Жежевићима); Сињев До и Грашишта (на Степену); Кљавић-до (код Реснице, на крају које постоје три убла); Пода, Корита, Пропасни До, Каменица, Брамилов До, Обитни До, Колићев До, Водни До, Плискав До, Као До, Гвозни До, Добрањешар, Симањ До, Вељи, Симањ До — мали, Десиј До, Кркав До, Чуљев-До, Драговин До, Храстин Долац, Убалац, Ивањ До, Крушев До, Јасењов До и Мали. Ове су оранице становника Вељег Села, Степена, Жежевића и Кљавића. Све су у близини једна друге, а раздијелене тако, да свака породица има свој дио. Около сваке оранице дивје се истоимена шума, и она је раздијелена тако, да свака породица, која има дио од оранице, има дио и од шуме. Ове им шуме служе и за пасиште, и зато их ошћенито зову „напасиште“. — Оранице на Убалцу зову се: Крушев До, Брестови До, Дубови До, Долови, Шиљков До, Дубока Долина, Попов До, Дуги До, Кљачине, Крушчице и Забрђе; а у Велинићима овако се зову: Требољев До, Кисељице, Кли-

мањ До, Кутушин До, Доњи и Горњи Љек и Криви До. Имају шуму „планина“, која се протеже у дужину око 15 километара, од Његушке границе, почињући од „Ивањ-Дола, па по Леденичке границе, до мјеста званог „Кремен-дола“, — ово је „комуница“, заједничка својина свих Ораховчана. Широка је око 1½ км. Нико не зна кад је опћом постала, нити се кад дијелила. У њој има прилично доста рујевине, и берс је сваки, како ко може. Далеко је од села до 4 км. Да једна породица прилично живјети може, по опћем мишљењу, потребно јој је једно 100 глава марве и 15 дана оранице.

Горњи Ораховац дијели се на ове одломке, или, како их у опису Дион. Миковића зове, „села“: Веље Село, Жежевиће, Кљавићи, Степен, Убалац и Велиниће. Веље Село удаљено је од мора једно 6 км., а, јер је Горњег Ораховца највећи одломак, зове се Веље село. Оно је кршевито, брјеговито и стрменито, и од њега је највећи дио у једној малој плодној дубодolini, под Вељим Врхом (1285 м.). На западној страни Вељег Села су: Жежевићи, Кљавићи су најближи Доњем Ораховцу; од морско обале до њих има пет километара. Оно је на врх истоименог брда, а при страни званој „Равница“. На једној страни Кљавића је Степен, удаљено од њега један километар. Оно је на једној малој висоравни у простору ¼ км., а при страни званој „Капурова Глава“. Ту је кршевито, стрменито и брјеговито. Вељем Селу западно, а Степену сјеверно, на даљини од 4 км. је Убалац, на којим се високо уздиже брдо Вршаник, а западно Убалуц, један 1½ км. су Велинићи, кога заклања од југа „Илино Брдо“, а с три га стране бију вјетрови, те зими у њему влада велика студен. У Вељем Селу свега је 30 кућа, а 163 душе, све православне вјере и српске крви. Куће подијелене у осам малених група, а на једном кршевитом брежуљку, поред најгорих кућа, постоји црква. Овдје станују ова братства: Вукашиновићи, Ђетковићи, Лалошевићи, Вукотићи, Брајковићи и Драгутиновићи. Перовића три куће, од којих 23 душе станују у одломку Жежевића. У Кљавићима живи само једно племе Ратковић (5 кућа, а 29 душа). Село има и своју цркву. На Степену су Вукасовићи (6 кућа, а душа 44) и Даковићи (3 куће и душа 20). На Убалцу су Дабижиновићи (4 куће, а 21 становник). Сеоце има своју црквицу св. Јована Богослова, и кроза њ води царски пут од Котора кроз Доњи Ораховац, преко Горњег, за Леденице. Просијечен је 1882 г. У Велинићима су Лазаревићи и

Аврамовићи (4 куће, а 32 душе). У близини је црквица Усјековање св. Јована Крститеља.

У Горњем Ораховцу има кућа збијених тако, да се често виде двије куће с једним шљемом, а има их далеко једна од друге 10—20 м. Нема задруга, обично се браћа подијеле послије смрти очине, или подијеле стару кућу, учинивши „преграда“ или једноме од њих граде нову кућу, близу родне куће; — тад између кућа настане улица. Око ових кућа су вртови. Неколико Вељесољана имају поземљулице стаје, у „Планини“, далеко 1 сат., камо љети изгоне живо.

Ово је мјесто, по причању старца, некад било препуно орахових стабада тако да су орахе продавали на приморским и црногорским пазарима. И данас се у Горњем Ораховцу највећа долина зове „Орахов До“. Стога је и кнежина добила име Ораховац, ког у народу зову: Оравац и Ораовац. Горњи се зово за разлику од Доњег Ораовца. Одломци се зову: Жељивићи, како се повиједа, јер се у истом налазило доста жељева; Веље Село, јер је највеће од свих околних; Кљавићи, које зову и Клавићи, по галијанској ријечи „clavi“, што значи „кључеви“, као што збиља и јест ово село кључ и Доњег и Горњег Ораховца. Степен, јер се у њ улази уз природне камене степене; Убалац од малог убла, који је још од давних давнина овдје у једној дубодolini; — и за Велиниће име се доводи са овом народном причом: Од два брата, који су засновали Велиниће и Убалац, један подиже кућу на Велинићима, гдје догле не бјеше куће. Од тог једног брата идче цијело село и то велико; за то се и назва „Веље Сео“. Име „Пропастног Дола“ везано је са овом причом: Пошао неки човјек, да сије у овај до, у неки светачни дан, па се до „просједне“ тако, да у рупу, која се отворила по средини дола пропане радник и волови. Зато се и назва „Пропастни-До“. Са именом „Вилина каменица“ свезана је ова народна прича: Неког Лалошевића понијела вила ноћно из куће на ову каменицу, и рекла му: „Напиј се од ове воде!“ Он јој одговорио: „Ја ноћу први, но је правије, да се ти прије напијеш, па ћу онда ја!“ Ова каменица има два грла, и вила се савије на десно грло да пије, а Лалошевић дохватио плочу; па с њом замахну и убије вилу. Од тада се зове „Вилина Каменица“.

У горњем Ораховцу има стећака — гомила, и то: Једна „У просја“, једна „На Спасов крсту“, једна „Под Дреновим Брдом“, једна „На Рудом Брду“, једна на „Угаље“, једна „На Пли-

јеш“, једна на „Слобутац“, једна на „Врх Кала“, једна на врх „Илина Брда“, — и једна више „Аврамовића“. Народ их зове просто „гомиле“. Оне су од крупнијег и ситнијег мјесног камена. Све су округле, широке по 2—3 метра, а високе 1½—2 м. Народ прича, да су их нагомилали први насељеници својим идолима. Нико их није ни ископавао ни проучавао, само ми је један повиједао, да је такву једну копао, па да није ништа нашао. И рече ми, да он држи, да су ово биле завјетне гомиле. Свак би на исте по један камен набацивао као завјет. На једном малом обронку литица с истоме стране Вељег Села, налазе се и данас остаци од неке развале, за коју народ повиједа, да је од црквице, посвећене св. ап. Вартоломеју, и приступа овом мјесту са страхопоштовањем. Ово је својина садашње цркве св. Јована Крститеља, за коју сељани веле, да је такођер стародревна, и да су је саградили Јованштаци, бива, прадједови данашњих сељана, који славе св. Јована. У Кљавићима је црквица св. Никола, за коју се држи такођер да је стародревна.

Народ у Горњем Ораховцу вели, како је остало у причу, да су се њихови стари населили из Црне Горе и Херцеговине послје Косова, да су били ускоци, и да су одавде ишћерали Турке. Дакле, село је постанна давног, а управ доба његово не може се поуздано утврдити. Свакако, старо насеље је било прије катастрофе косовске, могуће и прије X в. Послије су овдје, неки веле, и потурчењаци живјели, у што ја сумњам, јер нема из тог доба никаких остатака, а према ондашњим приликама, ту им се немогуће било и одржати.¹⁾

Данашње становништво населило се послје катастрофе косовске, а завршило у XVII в., као што се најбоље из следећег види: У Вељем Селу станују: Кетковићи. Праотац ових населио се испод Голије у XV в. Населио се најприје у Просја, која се налази близу Дренова брда (око 700 м.). Из Просја савијешо дијелом у Веље Село, а неки на „Бријег“ с ког одоше на „Мрамор“ „Бијело Њиве“ и на „Драчеву Њиву“ у Доњем Ораховцу. Ово племе није у вези са Цвјетковићима у Баошћима, ни са Кетковићима у Грбљу. То су друга племена, као што ћемо напријед видјети. — Вукашиновићи. Праотац њихов Вукашин,

¹⁾ Познато је, да Мухамеданци, макар и Потурчењаци, вазда су бирали мјеста, гдје има живих извора, за којих не има ни један у горњем Ораховцу. Зато се не слажем са мишљењем Днов. Миловића, које је у свом опису „Горњи Ораховац“ истакао, да су овдје живјели потурчењаци, које, да су данашњи насељеници ишћерали. Можда да су моментално били дошли. С. Накићеновић.

дошао је из Куча у XVI в., од њих се неки иселили у Шкаљаре код Котора. Зову их и „Комари“, зато, јер је неки од њих пецкао ријечима као комар; *Лалошевићи* су из Црне Горе, у XVI в.; *Вукотићи*, с Чева у XVI в., а одавде неки сашли у Доњи Ораховац. У борби Црногораца и Бокеља с Францезом, један од ових Вукотића, носио је пред Бокељима алај-барјак; *Брајковићи*, послје Косова, из Старе Србије. Одавде сви осим једног, пређу на Глоговац више града Пераста, а с Глоговца у сами Пераст. И данас има у Вељем Селу мјесто, које се зове „Брајковина“. — *Драгутиновићи* су по Косовском боју прешли из Старе Србије. Сва ова братства славе ова крсна имена: Јован-дан (Вукашиновићи и Тетковићи) 6. доцембра, а прислужују Јован-дан (23. септембра), Никољ-дан (Брајковићи и Драгутиновићи), а прислужују Никољци, Ђурђев-дан (Вукотићи), а прислужују Ђурђице и Илин-дан (Лалошевићи), а прислужују Петков-дан. У Јежевићима живе *Перовићи*, који су дошли овдје из Цуца у XVII в. Један од њих сашао у Доњи Ораховац. Славе Ђурђев-дан, а прислужују Ђурђице. У Кљавићима су *Ратковићи*, који су дошли овдје из Раткова с Лом Паланке (Бугарске). Славе св. Вартоломеја. Одавде неки сашли у Доњи Ораховац. Није исто братство са Ратковићима у Херцеговом, јер ови су дошли са Зубаца (Херцеговина). На Степену су: Вукасовићи. Вукосав Шглобић, испод Голије у XV в., преселио се на Степен. Имао је три сина: Вука, Радоњу и Станишу. Радоња сађо са Степона у Растови-До, у Д. Ораховац, од којег потјечу данашњи Вукасовићи у Растовом Долу. Вуко са Станишом остале на Степену. Вуко је имао четири сина; два отиду на Дражин-врт, а један на Жалијебо. Од оне двојице рађају се данашњи Вукасовићи у Жлијобима. Радоњини потомци били су млетачки „вонти“. Задњи вонте, био је Видо Савин, ораховачки кнез. Братство *Даковићи* отрагу 100 год. пребјегло је с Грахова (Црна Гора) због зулума турског, и то два брата од којих је један сашао у Доњи Ораховац, а други населио се на Степену. По неком Даку (Данилу) прозвали се Даковићи; ово је братство у сродству с Вујачићима, којих има у Грахову, а одакле неки сашли и у Куте. Даковићи Ораховачки имају братственика на Грахову, од којих је био и јуначки војвода Јаков и војвода Анто. Оба ова братства славе Ђурђев-дан, а прислужују Ђурђице. На Убалцу су *Дабичиновићи*, који су овамо дошли из Херцеговине у XVII в. Један од ових у претпрошлом вијеку иселио се у Пераст, а у прошлом вијеку један у Кумбор. Славе св. Јована Богослова.

О постанку Убалца и Велинића, односно старог насеља, постоји народна прича. Веле, да су оба села била својина два рођена брата. Отац им бјеше саградио за свој вјечни спомен црквицу св. Илије на Илином Брду код Велинића, и исто брдо прозва се по имену црквице. Али браћа хтједоше себи саградити нишу и њепшу богомољу. Вирајући мјесто гдје да цркву саграде, браћа се посвадише и одмах подијелише. Затим сваки себи сагради богомољу. Али из међусобне мрзости не хтједоше их посветити једноме истом, св. Јовану, своме породичном покровитељу, него онај, коме је био допао Убалац, посвети је св. Јовану Богослову, а онај, кој је допало Велиниће св. Јовану Крститељу. Од једног брата посташе Велинићи гдје догле не бјеше ни куће. Кад је то било, предање не зна. Као основа за народно предање могли су бити црепи на споменутом Илином брду од неке црквице, за коју народ воли да је била посвећена св. Илији. Данас у Велинићима живе два племена: Лазаревићи и Аврамовићи. *Лазаревићи* су дошли у XV в. из Херцеговине, а славе Зачатије св. Јована Крститеља, а прислужују Лазареву суботу. Некад су славили Усјековање, а по што им је тад тешко било званице угостити, промијенили су славу. Ипак и данас на Усјековање врше прописани помен у цркви. Лазаревића има, у Грбљу, Баошићима и Мокринама, али нијесу исто братство. — Аврамовићи су испод Голије у Херцеговини. Била три брата; најстаријему било име Аврам, другоме Голуб, а трећему Мијат. Живјели су красно. На једно православно Ускрсење уранио Аврам на јутрење. У путу се сусрете с побратимом Турчином, и дарује му једно шарено јаје. Имао је само два јаја. Кад су дошли близу цркве, мухамеданцу се прохтје, те се потупкаше. Аврамово јаје сломи Турчиново. Турчин се наљути, и са сломљеним јајетом удари Аврама међу оба ока. Аврам потегне кубуру и уби Турчина. Пошто су Турци на јакости били, Аврам је с браћом морао бјегати. Истог дана с братом Голубом остави огњиште, и насели се најприје у Цуцо (Црна Гора), а послје дођоше у Котор, а из њега на Велиниће. С Велинића спуштаху се, по времену, Аврамови потомци у Доњи Ораховац и Пераст, а неки веле и у Требесин, у што ја сумњам, јер требесински славе св. Јована и много старије насеље, а ови св. Арх. Михаила. Трећи се преселио негдје у Србију. Аврам је био четник у чети јунака хајдука Баја Пивљанина, и с њим је погинуо у знаменитој битци на Вртијељци. У другој половини прошлог

вијека, једна је породица прешла у Рисан, а једна у Данилов Град. Из овог братства било је доста благих и добрих свештеника.

6. Доњи Ораховац.

Доњи Ораховац запрема у простору четири четворна километра. Стрменит је, бреговит и кршевит. Са источне, западне и сјеверне стране оквирен је с високим, голим, мрко-бијелим кршевитим стјенама, које се зову: „Ораховачке Грете“, а с јужне стране је море. Ријека Љута је између Ораховца и Доброте, а извире испод „Веље Ораховачке Грете“, на два метра више морске површине, а далеко од мора око 200. корака. Мјесто, одакле вода извире, зове се „Оло“, јер има изглед ока. Карактеристично је, да ова ријека, при дувању јужњака, па и кад не пада киша, сидно нарасте. Народ прича за ову, за „Сопот“ и „Ријеку“ у Рисну, да су то подземне отоке Скадарског Влата. Поток „Ђурин“ на коме су млини тече само љети. Има и не колико омањих извора и то: Трстенова, Мрамор, Горња и доња вода у Миље-селу.

Снијег, ако пане, мало се одржи, поднебље је много блаже него у Горњем Ораховцу, а дува југ и западњак.

Источњак најприје доноси снијег, а југ кишу. Дува и сјеверњак, који је најхладнији, а западњак најмућнији, и он најприје донесе град (крупу). Хладнији је него јужњак, а топлији него источњак и сјеверњак.

Ово село нема великих ораница, да могу сијати жита за подмиру хране. Оно има нешто ораница, груписаних око 10. испод кућа у растојању само по неколико корака. Које су под кућом, зову „поткућица“, а оне око куће, у непосредној близини, зову: „На долац“ „Код куће“, „На долац за кућом“. Оне, које су по неколико корака удаљеније, зову: „На вртачу“, а најплодније оранице зову „њиве“, јер „њиве“ добар плод. У оранице понавјеште сију: пшеницу, јечам и кртолу. Најљепше, и кућама најближе оранице, служе им за врте. Назив им је ошћи „врт“ „башта“ „цардин“ (giardino). Свака кућа има свој врт.

У Доњем Ораховцу нема заједничких шума, испаша или њива него имају у Горњем Ораховцу „комуноску планину“, која је заједничка својина свих Ораховчана, о чему сам већ говорио.

Ово је село типа и збијеног, и разбијеног. Куће се налазе на дванаест мјеста. Куће на Трстенику, Мрамору, Бијелим и Драчевим њивама у густо су збијене тако, да их има, да по двије-три куће имају изглед једне куће. Гдје је растојање

између група кућа оно је обично од 100—250 м. Нске су саграђене у линији, а има их виши број саграђених у неодређеном облику. У овим групама постоји основна народна школа, пет крчама и један одјел финансијске страже. Куће у осталим сеоским групама су несређене и без реда расурене, далеко једна од друге 1—5 минута. Узрок је овому расурењу кршевити простор. Нема породица да подалје од села живе. Становници овога села имају више презимена, и ево их: на Трстенику живе: Гопчевићи (5 домова), Петровићи (3) и Далошевићи (4); у Под-брце: Перовићи (5), Гопчевићи (1), Гуњајевићи (1) и Вујићи (1); на Бијелим њивама: Липовац (1), Вукотићи (2), Вукашиновићи (2), Ћетковићи (3), Далошевићи (2), Ратковићи (4), Даковићи (2), Вукасовићи (2), Алексићи (2), Лазаревићи (1) и Видовићи (1); у Драчевој Њиви: Ћетковићи (1); на Мрамору: Вукасовићи (2), Ћетковићи (2) и Радаковићи (2); за Папратни До: Вукасовићи (2), Аврамовићи (2) и Даковићи (1); у Растови До: Вукасовићи (1), Грчићи (1), Јовановићи (1), и Перовићи (1); у Под Кључе: Лазаревићи (2); на Звеку: Ћетковићи (1); и на Бријегу: Ћетковићи (2 дома). Свега је у Доњем Ораховцу домова 63, а становника 283. Имају своју засебну парохију, и парохијалну цркву св. Георгија.

Ораховац је назват по великом мноштву орахових биљака (стабла), којих је ту било. Зово се, али врло ријетко, и „Ораховачка Љута“, по оближњој ријеци „Љута“. Трстеник носи своје име по трскама, којих и данас ту имаде. Бијеле Њиве по бјелушастој песковитој земљи; Мрамор, носи име по неком мусломанском камену, кога су сломили ћесарови војници приликом последњег босанског устанка. Папратни До по папратини, која ту расте, а Растов До по растовој шуми; Звек, јер одјекује авекетање јаких источних вјетрова; Кључ, јер је био пролаз између Горњег и Доњег Ораховца, при насељењу ових задњих; Подбрце носи име по брежуљку Подбрцу; Бријег, јер је бреговито; Миље Село, по имену неког свог првог насељеника — Миље; Пресека, јер су се ту рјошавале сеоске парнице, како народ каже „пресијошале давије“. Мрчина Грета, јер се у њој нашло крпаном бравче које није заклано, те остало мрцином; Кипот, јер из ње кипи — капље вода; Лижина, јер је глатка; Метерија, јер ту стари Ораховчани западали и стражарили против непријатеља и лупожа; Град, не зна се по чему се зове. Локвички Град, јер су у главици локве, које се, кад киша пане, напуне воде; Дуги Доци, јер су над дугим доцима; Мрдови, по неком Мрду; Вилина Плоча,

јер су некад у тој главици виле живјеле; Заполи или Запали, јер су ту стари Ораховчани западали и чували своје село од лупежа; Капорова Глава, јер има изглед капе на глави;¹⁾ Враново Врдо, јер је највисочије, тако, да на њему врране гнијезде вију; Шаловина, зове се по неком Шалу.

Сав простор Доњег Ораховца припада стародревној православној цркви св. Георгија, која је имала један камени натпис, који је изгубљен за вријеме народног устанка 1881. год. По народном приповиједању, потијече из Неманићског доба. Њен оснивач даровао јој је сав Доњи Ораховац, те и данас сви становници Доњег Ораховца плаћају цркви „лактарину“, то јест, на сваки лакат кућног простора по једну круну. Прије досељења данашњих насељеника, стари су Доброћани имали на Трстенику, при мору, своје магацине. И они су цркви плаћали лактарину. Преци данашњих становника купили су у Доброћана речене магацине, а цркви једнако, као и сви други, плаћали лактарину; јер она се не може ни купити ни продати. Прича се, да је у првој половини прошлог вијека, поп Сава Аврамовић, о свом трошку поправио кршевити пут од Доњег Ораховца до црногорског села Цуца, и да је тада био заведен пазар на Трстенику сваке сриједи и петка, а исти је постојао до народног устанка 1881 год. Гробље им је код цркве св. Ђорђа. У Вуровини се види кула Баја Пивљанина.

Претпостављајући, да је истина, да је црква св. Ђорђа за Неманића ограђена, значи, да је бар тад ту било прилично насеље. Која су то бртства била, и је ли их баш било у Доњем Ораховцу, или су и они били у Горњем, то се не зна ништа. Пошто је православне Млечић варадо глодао при мору, а, и јер би становници били изложени лупежима, као, и јер се налазе све родне земље у Горњем Ораховцу, и пошто нема никаквих трагова од старих селишта, мислим да је старији Горњи Ораховац.

О поријеклу данашњег становништва зна се: Као најстарије породице спомињу се *Видовићи*, за које народно предање казује, да су из Херцеговине од крви пребјегли у XVII в. Слави Никољ-дан, а прислужује Госпођин-дан; *Аврамовићи*, из Горњег Ораховца, у XVIII в., а славе св. Арх. Михаила. Други, који су у XVIII в. дошли из Горњег Ораховца, јесу: *Ратковићи*, који славе св. Вартоломеја, *Вукасовићи*, св. Ђурђа, *Лало-*

¹⁾ Вјероватније ће бити да ће потицажи од имена породице Капор (В. Вилећке Рудине „Насеља“ V., Прим. коректора.

шевићи, Илин-дан, *Петковићи*, Јовањ-дан, *Вукашиновићи*, Јовањ-дан; *Перовићи*, Ђурђев-дан, *Дакловићи*, Ђурђев-дан, *Гоачевићи* из Црне Горе, а славе Ђурђев-дан, тако и *Гумајесвићи* и *Вујићи*, који славе Ђурђев-дан; *Ливошци*, исто, као и *Радамовић*, који је дошао из Херцеговине. И *Грчић* и *Јовановић*, дошли су у XVIII в. из Црне Горе, а славе св. Николу, као и *Алексићи*, који су из Никшића дошли. Тад се ово село населило, а послје у село није дошла ниједна породица, већ село расте прираштајем. Као и сва Бока, тако и младост и овог насеља сва је у Америци, а дома само старци и дјеца.

IX. Доброта.

Ово се село, које је засебна опћина, налази између Ораховца и Котора, при мору, у облику четворокутника, у висини над морем 1—709 м. Живих извора мало је, а то је: Шкурда, између Котора и Доброте, Љута, између Доброте и Ораховца и вода код Никићевића, иза св. Матије. У Доброти је поднебље благо, а вјетрови и снијег као у Котору.

Доброта обухвата површину од 850 хектара, од којих је порезу подложно 820., и то скоро све су пашњаци (678), а остало оранице (69), вртови (20), виногради (203) и шуме (59). Све су земље родне, у непосредној близини више кућа, а шуме и пашњаци, то је „комун“, свих Доброћана заједница, која је од кућа до црногорске границе по сата удаљена. Дозвољена је паша и сјеча дрва, али они се мало, будући трговци и поморци, баве храњењем стоке, јер не хране, него в. коња (војничких), 61. говече, 135. оваца, 26. свиња и 1. козу. Земље се зову: Колачић, Мишуљић, Плазента, код св. Илије, Бањ, Степен, Ловва, Љута и Врдо.

Доброта је засебна опћина, а дијели се на одломке: Мишуљић, Доброта и Љута. Мишуљић је Котору најближи, Доброта по сриједи, а Љута до Ораховца. Ови су одломци један до другог у растојању $\frac{1}{4}$ сата, а сви покрај мора и државног пута. Куће у Мишуљићу су збијена типа код црногорског пазара; ту живе: Рачете (1), Бороје (1) и Мијушковић (1) и неколико од скоро досељеника из Црне Горе. Улица је државни пут. Ту су и двије три крчме. У Мишуљићу су куће разбијеног типа, растурене покрај мора и државног пута, у размаку од 2—100 м. између појединих кућа, а све у дуљини од $1\frac{1}{2}$ км. Ту станују: Милин (1), Ђуровићи (2), Томић (1), Петровић (1) и Нетовић (1). Иза св. Илије долази Доброта која је покрај мора, а куће

покрај пута све на низ поредане до цркве св. Матије. Овдје су: Радимири (14), Радоничићи (9), Трипковићи (4), Дабиновићи (9), Милошевићи (2), Ивановићи (6), Дапчевићи (6), Петричевићи (2), Никовићи (1), Клачевић (2), Николић (1) и Маровић (2). Иза Доброте, односно св. Матије, долази Љута, које су куће растурене гдје ближе а гдје даље, а мало збијеније код св. Евстатије, све до Ораховачке границе. Овдје станују: Костовићи (1), Каменаровићи (6), Добриловићи (4), Косовићи (8), Никићевићи (2) и Маловић (1). Свега је у Доброти кућа 260 (домова 86)¹ а душа 1043 (правосл. 267, а римокатолика 776). Код св. Матије је сијело општине, „Slavjanska čitaonica“, једна школа код св. Матије, а друга код св. Евстатије.

Доброта¹) (Vona-Dulcoidia), тако се звала још и прије средњег вијека, а тако је назвата, јер добро је мјесто. Љута, по ријечи „Љута“, а Мишуљићи²) не зна се, зашто је добио име.

Црква св. Матеј (S Matthaеus), до 1753. била је главна црква све Доброте. Стару је цркву потрес порушио 1667, нова, оградена 1670; освећена 1748 проширена је 1770., 1815 и 1901. гробље је било близу ове цркве све до 1844, над се ново оградило мало подаље.³) Друга је мала, а врло стара црква Госпа од Милосрђа, (de hortis) — „Gospa od vrta“; затим св. Илија, св. Врачевци и св. Јован Крститељ (обновљен 1881 и 1902). Затим у Љутој св. Стасија (S. Eustachius). Стара црква при мору пала је од потреса 1667, а опет побожним прилозима обновљена 1773, коју је епископ Стефан (Stephanus de Gleo) осветио 20. јула 1773., а послје и епископ Спалатин 25. августа 1795. Поправљена је 1901., звоник се почео градити 1852., а довршен 1903. Гробље је код цркве. Овој цркви је близу и св. Арх. Михаил, који је ограђен 1761. и св. Крст, ограђен 1783., а звоник тек 1899. Регистри се воде од 1753.

Прије Христа овдје је било насеље илирско, а до VIII в. мјешавина Грка, Римљана и Славона, а од тад до данас Срби. Стара су насеља сва пропала. Данашњи њени насељеници, све су Црногорци или Херцеговци, који су од зулума турског и нужде овдје од Косова к нама бјежали, а овдје из Млечић насилно прервјерио. Увијек бијаху на гласу као добри Срби и јунаци; ништа им вјера не смета. Живот и обичаји су

¹) Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro G. Geleich.

²) Schematis — mus Diocesis Catharensis pro anno 1909.

³) У Херцеговини има браство Мишељићи који кажу да су из Босне. Прим. вор.

им, као и осталим Србима Босељима. Сва су стара добротска братства одличјима од владе млетачке одликована; скоро сви бијаху конти; због јунаштва, родна им се груди називље „јуначко гнијездо соколово“, а Млечић им даровао, јер су га на сабљи добили, пошто освоји Рисан (1649) и Херцеговци (1687) најљепше и многе земље. Са кметовима су увијек човјечно поступали, и скоро им све земље продали.

Какви бијаху стари Радимири, Косовићи, Трипковићи, Ивановићи и многи други! Млечић, уопће није ни водио ниједног рата гдје Доброћане није било; Качић нема ријечи, којима да похвали Доброћане. О поријеклу насељеника добротских зна се ово: Радимири, дошли у XVI в., из Херцеговине, као и Косовићи и Радоничић (преко Убала), па и Трипковићи, који сви славе св. Крст; Добриловићи, из Црне Горе у XVII в.; Дапчевићи, Никићевићи, исто Каменаровићи, у XVI в. из Црне Горе, а ова ова братства славе св. Ивана; Милошевићи, из Залаза (Црна Гора) у XVIII в., а славе св. Врачове; Дабиновићи, у XVI в. из Куча, а славе Крстов-дан; Ивановићи, у XVI в. из Црне Горе, а славе св. Врачове; Петричевићи, из Грбља, у XVII в., а славе св. Ивана. Данас се истрагали. Клачевићи, из Црне Горе у XVI в., а славе св. Врачове; Никовић, из Рисна, има 20 год., а слави св. Јована; Неговић, из Котора, има 10. год., св. Николу; Мијушиковић, из Пјешиваца, слави св. Јована; Петровић, из Шкаљара, св. Луку; Бороје, из Крањске; Буровићи, из Црне Горе, св. Јована; и Рачета, из Будве, св. Николу.

Х. Херцеговска општина.

Протеже се морем од Суторине до Верига, а граница јој иде од херцеговачке Суторине покрај Бајкових Крушевица, уз Буковицу и Доброшћу на Убле, а одатле се спушта покрај Мориња на море (Вериге). Она обухвата површину у хектарима, од 9418 на којој живи 8412 становника.

Њено становништво стањује у вароши Херцеговском, и у 22 околна села. Ово је, и по положају и по поднебљу, најљепши, крај Босе, који се тајмити може са Напуљем, Ницом и Абацијом.

1. Херцеговци.

Варош је саграђена на узбрдици у заливу Топалском, одакле је врло лијеп поглед, а удаљена је од мора једно 5 минута, полако идући. Варош је на слабу земљишту, које се непри-

мјетно даномице рони; варош је уздигнута над морем једно 40 м. Има само једну живу воду „Карачу“, коју су Турци оградиле. Вода је здрава, али није довољна ни за пола вароши, зато су присиљени многи били оградити цистерне, а љети доносити воду са извора из Топле и Савине. Прије три године се овој великој потреби удовољило, јер се у варош довела водоводом Црница, извор из Пода. Овдје снијег не пада изузев ријетке случаје, а највише дува југ, мајстро (западњак) и бура (источњак).

Многе куће у вароши имају своје вртове (14 х.), а прама Топлој има нешто и оранице (2·34), винограда (3·14) и пашњана (2·88). Свега је земље подвргнуте порезу 22, а у површини има 31. хектар. Ове земље немају имена.

Варош је на хрпе просута с множином лијепих кућа, а дијели се на саму варош, град, цитаделу и на море.

Град, то је стари Херцегови, има улице средњовековне, острме и уске, а главна улица, која води кроз град, зове се „низ град“. Она иде од „Кандикуле“ и месарнице (сјеверно) преко опћинског трга низ град, до „forte mar“, а друга, њој паралелна, од „kaffé bella vista“ (сјеверно), покрај цркве св. Јеронима до државног пута, и цитаделе (јужно). Ове су двије улице испресијецане са 3. уске, мање улице, од којих најсјевернија води, с једне стране (источно), прама Карачи, за село Савину, а с друге стране (западно), испод торе, за варош. Куће су у граду већим дијелом старе, са ниским плафонима, малим прозорима и вратима, а многе су опкољене лијепим вртovima (с леђа), што је турски остатак. У граду су два трга: опћински, гдје је опћински дом, српска читаоница, хрватска читаоница и православна црква св. Арх. Михаила, и трг код св. Јеронима, гдје је истоимени самостан милосрдних сестара, котарски суд, порезни уред, обранбено заповједништво, војничко складиште за живеж, 2 касарне, заповједништво дообранског допунитбеног окружја бр. 37, и заповједништво оружничког одјела бр. 7. У граду је још: војнички арсенал, војничка пех, поштарски и брзојавни уред, а главне су још мјесности: Кандикула, Карача, и Форте Мар. Главне су мјесности за Млечића¹⁾ у овом граду биле: Porta marina, Castel da Mare, Casa del Governador dell'armi, Chiesa ed Ufficio de R. R. P. P. Capucini, Ospital delle Milizie, Casa dell' ospitale, Chiesa Parrocchiale

¹⁾ Ово сам навадио из Архива опћинског у Херцеговину, из књиге „Catastico di Castelnuovo“.

di San Girolamo, Casa assegnata al Parroco, Muracea diroccata, Pallazzo (sa провиднице), Prigione, Camera Fiscale, Casa del Cancellier, Pretorio, Munizion da Polvere, Quartiere per Soldati, Castel da terra, Porta Borgo, Ferrarforma и Munizion del Biscotto. Варош и нове херцеговске куће, према Топлој, почињу од опћинског торња (tore), гдје-гдје хрпом, а гдје-гдје осамљене, посред перивоја, а с једне и с друге стране државног колног пута, протежу се све до св. Антуна, гдје почиње граница села Топле. У хрпи су, испод торња, а посред њих је трг, гдје се врши свакодневна продаја.

Овдје око трга налазе се дућани свакодневне продаје, српско радничко друштво и српска кредитна задруга, као и агенције разних паробродских друштава. Дно вароши, који је ближи Топлој, ту су куће осамљене, а око њих вртови, јер, како су се појединци насљавали, а варош расла, тако би сваки узео и узимље по један дно земље, гдје би оградно себи кућу, опасаво је авлијом, а ову вртом, а то све, ради стрменитости положаја. Варош се протеже у дужину 1. км., а најзнаменитија је у њој зграда „Српски Хотел“, на мјесту, гдје је некада био „Стари Лазарет“ (Lazzareto vecchio) за Млечића.

„На море“ су варошке куће у једном скупу (10—15. кућа.) Исте су од вароши и града једно 6. минута удаљене. Цитадела је јужно граду, од кога је дијели само државни пут. Ту су само три куће. Источно граду, према Савини, оградиле се 5—6 кућа, које су све осамљене, покрај пута који излази на државни. Ове су куће у међусобном растојању 10—30 м. Ту је основна школа, политичко поглаварство и заповједништво мјеста (Platzcomando). Херцегови има 224. куће, а становника 1484 (правосл. 308, а римокатолика 1176). Православни потпадају под парохију топаљску, а римокатолици имају своју парохију.

Херцегови добио је име по Херцегу Стефану, прије се звао св. Стофан, а тек наше Херцегови, а за Млечића Castelnuovo, о чему је говорено у опћем дијелу. Cittadella, јер је ту тврђава-градић (франц. citadelle).

Од кад Сармијенто и војвода Лазар, са Хорценовим, у руке Турчину падоше, одад стари Херцегови постепено се у русовине претварао, услијед различитих владавина, као и услијед неповољног геолошког састава. До сад се три пут поправљао, и увијек се раширује. Из доба турског господства је: Кандикула, покрај које води турски пут, па онда уз Јок Мегдан, Воду Карачу, близу ње подздни пут, којим се је ходило до тврђаве Шпањоле, коју

такођер Турци оградиле; из доба млетачког господства: крилати лавови, три спомен плоче, Lazzaretto vecchio, forte mar, а то су рушевине једне старе тврђаве, ту је данас војничка тамница. старе исправе и документи, као и привилегије, које се чувају ту у архиву општинском; и напокон цркви: св. Јероним, начињен 1687 послје освојења од Млечића на мјесту једне цамије и посвећена би св. Јерониму, заштитнику Далмације. Натпис је у олтару овај: „Auctore Deo — et intercedente Virgine — preceante Innocentio — undecimo — summo Pontifice — Sacram Deiparae effigiem exposuit adorando — Hieronymus eques Cornelius — D. M. Provinciae proconsul — Victo Meocastro — MDCLXXXII“.

Ова је црква 1748. освећена. Год. 1856. била је разорена, те данашња направљена. Друга је црква св. Франо, која је 1688 оградаена и предата Капуцинима, провинције млетачке. Црква св. Антуна такођер је 1687. саграђена, те Фрањовцима предана, којима ту и самостан се озидао.¹⁾ Код ове је цркве гробље римокатоличко и војничко. Осим ових старина постоје на старом торњу двије плоче; на једној је запис, кад је и од кога Херцеговни саграђен, а друга је сасвим излизана, те се не може прочитати. Стари људи рекоше ми, да је то навлаш излизано, с разлога, што се је ту јавно жигосало једно неморално дјело Твртка I.

Стари Херцеговни био је јако утврђен град, а Чода Митатовић тврди, да освојење тог града од Турака спада ту најинтереснија освојења средњег вијека. Слика старог Херцеговог налази се у музеју у Загребу, коју је апотекар херцеговски Ђонових фотографирао. У истом се види добро ондашње куће, којих је било врло мало, као и двије три турске цамије, добро се види зидине горње и доње тврђаве, као и један обранбени зид, који је, по свој прилици водио од данашње Топле к тврђави Шпањоли, али ни њему данас нема трага.

За Твртка, а и прије, у Херцеговному било је насеље српско, за Турчина турско, које се све истрачало и изгубило, да се данас и, за траг му не знадо. Спомине се који турски дивдзар, кадија и више ништа. Насеље за Млечића (од 1687 до 1797), то је било насеље српско-млетачко, које је такођер, или иселило, или истрачило, а то су: *Горамућа*, дошли су из Херцеговине са владиком Љубибратићем, славили су св. Јована, а данас се племе истражило. Споминем др. Александра, који је

¹⁾ Schematismus Diocesis Catharensis pro anno 1909. стр. 45—46.

написао „Le Bocche di Cataro“. *Никићевци*, дошли из Херцеговине са Војновићем, изумрли. Споминем др. Никићевића, који је био кућни лекар књаза Евгенија Beaupharnais, пот. краља талијанског¹⁾. *Лајновићи* изумрли, а овдје дошли из Фоче у Херцеговини. знаменит је Јоко Лајновић, који је Вуку Караџићу многе народне пјесме скупио. *Геџера*, из Венеције, [изумрли. Споминем Тому Гџеру, знаменитог талијанског проповједника²⁾]. *Стратимировићи*, из Попова, са Војновићима, а исели се у Угарску. Знаменит је *Богоћ* Стратимировић, који се одликовао као генерал аустријски и добио спашилук Кулчин у Бачкој. Његов потомак јест и Митрополит Стефан, велики српски јерарх и народни добротвор³⁾. *Ђорђе*, потомак овог племена, тумачећи књигу Дубровчанина Виџа Братута о хроници постанка и развика турске владе, износи један стари летопис, по коме је на Косову судјеловао, кнез новјернички, храбри *Ђорђе*, а међу првацима српске војске, познат је само један *Ђорђе*, и то *Ђураћ II*. *Страцимировић*, *Валчић*, господар Зете (влдао од 1385 до 1404), те, да је сва прилика, да је овај *Ђурђе* познат у народним пјесмама као *Бановић Страхиња* или *Страхињић бан*⁴⁾. Они држе, да су од овог Стратимировића, које зову и *Страцимировићи*, па и *Стратиновићи* (у млетачким документима). Има Стратимировића и у Млеткама, гдје су превјерили, има их и у Русији. Први који је у Нови сашао звао се Илија *Богоћ*. *Владиславићи*, су доселили са Војновићима, на села у Херцеговини, које се налазе између села Беружине и Јасеноваца.⁵⁾ Иселили се у Русију, тамо се прославио Сава, који је, по својим заслугама, попео се до главног достојанственика и доглавника цара Петра Воликог. Сава је кажу основао Иркутск у Сибирији. Јевросима Владиславић, удата Лакетић, братанична Савина, (од брата Тома), завјешта кућу свог оца роду на олтар, — а то је данашња српска поморска школа Србина, на којој и данас има грб Владиславића, са почетним словима М. В... *Војновићи*, дошли свршетком XVII в. из Херцеговине, и собом довели 100, породица. Славе св. Јована, по Божићу, а иселили се у Дубровник и Одесу. Причају да су

¹⁾ Херцеговни од Т. К. Поповића. Задар, стр. 195.

²⁾ Ibidem.

³⁾ „ стр. 189—195

⁴⁾ Шем. Бок. Епархије за 1906. стр. 40.

⁵⁾ Треба између Беружине и Јасеника у Гаццу. Види Ј. Делићер, Херцеговина „Насела“ VI, 121. Прим. кор.

потомци Војина Ужичког¹⁾, који имао синове: Алтомана, Младена (Тому) и Војислава, Алтоман Николу, Војислав Стевана. Ови су играли видну улогу у српској историји, у средњем вијеку; Војин био ожењен Душановом сестром, а он и његова дјеца били доглавници на српском двору. Под Млечићем, од 1690. одликовали се Јован, Војин и Милош, који је задобио и част колунета. Јован је имао синове Василија и Вуја, а од Василија рађа се Митар, Јован и Ђуро. Митар је био обдарен од Марије Терезије златном медаљом, а Јован и Ђуро били су пуковници топништва у руској војсци, као и Марко Војновић, који је велике услуге учинио Русији. Од Ђура се рађа Јован, који је, као и сви до њега, био православно верс. Био је ожењен од Гојковића, те имао два сина Ђура и Коста. Рано умро, а мати се проудала за Пелегрину у Задру, те и дјецу поримокатоличила. Ђорђе је био бокешки посланик у Бечу и Задру, члан господске куће, начелник херцеговски, и витез разних ордена. Сахрањен је у манастиру Сивници. Брат му Косто био је професор загребачког свесучилишта. Од њега се рађају др. Лујо и Иво Војновић. Ове Војновиће народ зове Кнежевићи речени Војновићи, бива, потомство кнеза Јована Војновића, док потомство брата Јована, Милоша, јер су били сердари млетачки, народ зове Сердаревићи речени Војновићи. Тако се и у документима, па и у читулама зову. Иселили су се у Русију, гдје се многи у поморству одликовали, а особито, и у јунаштву Никола и Александар, кога се слика храни у руском зимском дворцу. Данас је у Одеси Марко Војновић, са сином Мињом, као и са још неколико Војновића. Војновићи су Русији починили знатних услуга; први адмирал у Црном Мору био је Војновић (Марко), који је био љубимац руског двора и кнежева, основао луке у Каспском Мору; Војновић је за револуције освајао Јакин у Италији (Никола); Војновићи се одликовали у многим ратовима, које је Русија водила (Јован, Александар, Ђорђе); Војновић је пратио Долгоруког, за Шћепана Малог, у Црној Гори, итд. И тамо су заузели видно мјесто у историји руске државе. *Мирковићи* са Војновићем из Херцеговине. Знаменит је граф Јован Мирковић, који се одликовао у сукобу са француским гусарима, о чему су му многи владари издали свједочанство, између којих аустријски цесар Фрањо II. одликовао га је златном

¹⁾ Види у поднаслову „Дубровника“ моју радњу „О Херцеговским Војновићима“, која је и засебно штампана.

медаљом, као и синовца му Сима. Осим ових познат је и Сава граф Мирковић, који се толико одликовао у многим руским ратовима, да је од простог војника, постао пуковник. Знаменит је и Марко Мирковић, као и Вуко и Митар графови Мирковићи¹⁾. Плеће се истрачало. — *Тертко*. Они причају да су потомци Твртка, краља босанског. Посљедњи је потомак Марија Твртко, умировљена учитељица у Херцеговину. *Корнер*. Ово су потомци чувене млетачке породице *Corner*, која је дала млетачкој републици гласовитих дипломата, генерала и војсковођа. Настанили се у Херцеговину 1687, кад је млетачка војска, предвођена генералом Корнером, освојила Херцеговину од Турака. Само је једна породица данас. — *Поновић* (1), је дошао из Кроје почетком XVIII в. (по *Теопаг-у*). Римокатолик. — *Андровићи* (1), из Италије почетком XVII в. Знаменити поморски капетани. *Буровићи*, из Пораста 1687., кад им влада млетачка даде преко 100. канала земље у општини херцеговској. Славили св. Крст, а иселили се у Трст. Први, који је овамо дошао био је конто Јован. Одликовали се као државници. — *Ђуриновићи* (1), из Херцеговине, превјерили. *Веселићи*, старосједиоци, истражили се. Знаменит Веселић војвода од Новог града. — *Јакшићи* (2 к.) из Невесиња са владиком Љубибратићем. Први, који је дошао, јест Лука Јакшић, који је, са осталим поглавицама, подио влади млетачкој 19. јула 1701. један меморандум, којим за се и досељенике из Херцеговине моли, да им влада провиди, како би бар могли живјети. Јакшићи славе св. Ђорђа, а неки се иселили у Русију. — *Живковићи*, из Херцеговине са владиком Саватијем Љубибратићем. Из овог су братства: владика Стефан и Симеон. Оба су били владике херцеговачки, постриженици манастира Тврдоша. Њихова се имена налазе у запису, који се чува у манастиру Дужима у Херцеговини²⁾, а у Манастиру Савници налазе се „*Читала Клепа Николаа Ошковића*“³⁾, — у којој се, поред горњих и других имена, спомиње архимандрит Нектарије, монахиње Солумија и Ђера. Ово се плеће истражило. — *Шпадићи*. Плеће изумрло, а овамо дошло са владиком Саватијем. Били су поморци и гласовити трговци. Изумрли. Читуда, на којој пише: „*Сла читала Александра Шпадића*“, налази се у ман. Савници. У којој се, поред осталих, спомињу: јеромонаси Васи-

¹⁾ Херцеговци од Т. К. Поновића, стр. 174—179.

²⁾ Ђељавић Радовић Н. В. Дучића, Београд, 1891. књ. I. стр. 13.

³⁾ Мој рукопис „Неколико читуда у ман. Савници.“

лије, Теодосије и Максим, јереј Симеон и монахиње Јелисавета, Стане и Анастија,¹⁾ и монах Саватије. Необично име, које у овој читули налазимо, јест Канда. — *Бијелићи*, са Војновићем из Херцеговине. Плеће се истражило. Читула њихова, на којој пише: **Сла читула Будића Бијелића. 1779.**²⁾, налази се у Савини, у којој се, између осталих спомиње монах Јов. — *Вучуровићи*, дошли из Херцеговине 1700, а плеће се истражило. Њихова се читула храни у Савини. — *Обилићи*, плеће изумрло, а дошло са владиком Саватијем. На њиховој читули, која се храни у Савини, пише: **Сла читула Сима Обилића житела Кастела Новог 1809. Јануарија 2.** — *Михиловићи*, дошли са владиком Саватијем, из Херцеговине изумрли. Њихова читула налази се у Савини. На њој пише: **помаинкѣ марка Јоаннова михиловића. при каштелу новомъ 1797.** — *Кокоче*,³⁾ су из Пераста, којима Млечић за јунаштво дао доста земље. Предаће вели, да су славили Крстов-дан, а плеће се истражило. — *Бронца*, из Пераста, кому је за јунаштво Млечић даровао лијепе земље. Плеће се истражило, а славили су Крстов-дан. — *Царевихи*, из Херцеговине са владиком Саватијем, а плеће изумрло. — *Бјеладиновић* речени Баја из Рисна, а ту испод Голије од братства Вишњића. Спомињу се као становници новски 1743. Славили Ђурђев-дан. Превјерили и иселили се у Добровник. Њихова читула налази се у Савини. Осим ових биле су многе млетачке породице, као: Fontana⁴⁾, Barbetta⁵⁾, Lucatoli⁶⁾, Gregorina⁷⁾, Ugolini⁸⁾, Massiere⁹⁾, Co. Antonio Crivellini¹⁰⁾, Barelli¹⁰⁾, Guglielmotti¹¹⁾ и многи други, којима се ни за траг не зна.

Као што се из досад реченог разабрати може, у Херцеговину је малени број насељеника из доба млетачког.

¹⁾ Види моју радњу у новембарској свесци Хришћанског Вјестника „Српске монахиње у Воци.“

²⁾ Зову их и Кобољићи.

³⁾ Registro XXVII. Instrumenti et altri Pubblici atti de di 12. nov. 1800, у архиву општине херцеговске.

⁴⁾ Libro XXII, у архиву општине херцеговске. —

⁵⁾ Registro X у архиву општине херцеговске.

⁶⁾ Ibidem.

⁷⁾ Ibidem.

⁸⁾ Registro XX, у архиву општине херцеговске.

⁹⁾ Catastico di Torla у архиву општине херцеговске.

¹⁰⁾ Ibidem.

¹¹⁾ Ibidem у архиву општине херцеговске.

Данашње становништво у Херцеговину, све је, осим горњих, досељено из оближњих села општине херцеговске, као што се, из следећег најбоље види: 1. *Цар* (2 к.), из Конавала има 70 год. Из овог братства је Марко Цар, српски књижевник. — 2. *Гојковићи* (2 к.), из Мокрина (опш. херцеговска) има 80 год. а ту су дошли с поља Косова. Предаће вели, да су потомци Гојка Мрњавчевића. Славе св. Георгија. Њихова читула налази се у мањ. Савини. Челични и прави Срби; њима Боча и општина херцеговска повјеравала је части заступничке и начелничке. Јесто, данас је начелник општине херцеговске. 3. — *Кековићи* (1) из Пода има 60. год. Славе св. Николу. *Ручовићи* (1 к.), из Пода има 60 г. Славе св. Срђа. — *Накићеновић* (1), из Кута, има 40 год. Слави св. Вартоломеја — *Доклестих* (2 к.), из Требесина има 40 год. Славе св. Василију. — *Мандићи* (3 к.), с Каменог има 50 год. Славе Мијолице. — *Обрадковић* (1 к.), с Каменог има 30 год. Слави св. Димитрија. — *Сеферовић* (1 к.), из Кута има 10 год. Слави св. Василију. — *Јунчевић* (1 к.), из Жлијеба има 12. год Слави св. Арх. Млхаила. — *Аврамовић* (1), из Требесина има 60 год. Слави св. Јована. — *Достинић* (1), из Сасовића има 120 год. Слави св. Николу. Један од њих Перо водио је, са школе, владiku Рада на Цетиње. — *Јанковић* (1 к.), из Репаја, има 50 год. Славе св. Василију. — *Погановићи* (1), из Ратишевине, има 100 год. Славе Покров. — *Терзовић* (1), из Мокрина, има 50 год., а ту су дошли из Херцеговине има 200 год. Ненакав стари био им терзија, те се по њему прозвали Терзовићи. Знаменит је кап. Марко, који је погинуо у Ђенови. Славе Ђурђев-дан. — *Даниловићи*, из Савине има 20 год. Славе Ђурђев-дан. — *Поговићи* (2), из Мојдежа има 80 год. Славе Ђурђев-дан. — *Реметићи* (1), Мокрина има 50 год. Славе Ђурђев-дан. — *Секуловић* (1), из Јошице има 10 год. Слави Јовањ-дан. — *Прњат*, с Бајкових Крушевица. Слави св. Јована. — *Керанићи* (1), с Мокрина има 50 год. Славе Микољ-дан. — *Ђурановићи*, из Пераста, има 45 год. Славе Јовањ-дан. — *Петроне* (1), из Рпонера (Напуљ) има 40 год. *Вуличевић*, из Цавтата, има 40 год. — *Кецовић* (1), из Бањана са владиком Саватијем. Слави Ђурђев-дан. Први је дошао Никола Кецовић, који је 1701. подио, са још пет другова млетачкој влади меморандум, у ком су нови досељеници изнијели своје жеље и тежбе. *Радковић* (1 к.), који је дошао с Бајкових Крушевица има 30 год., а слави св. Јована.

2. Топла.

Одмах иза римокатоличког манастира св. Антуна, долази село Топла. Налази се у стране, а куће с једне и друге стране државног пута, а неке и при мору. Ове су куће у опасности, јер и овдје, као и у Херцеговину, земља се рони. Село има извор „Топла“, гдје су некад и Турци и Млечићи војску искрцавали, те се граду приближавали. Овом извору, у непосредној близини је православна црква св. Спас. И овдје долазе и љети и зими рад здравља странци и браћа Срби, јер им добро овај ваздух и клима помажу. Село је у завјетрини, само страда од југа, а снџег никад не пада.

Има земље за обрађивање: оранице (55), вртова (96 хект.), винограда (38 х.), а највише има пашњака (114) и нешто шуме (46). Село има свега површине у хектарима 378 (а порезу подложно 349). Приметит ми је, да је ова земља заједно са Игалом и Србином, те, док су оранице, вртови и виноградни у непосредној близини кућама, дотле су пашњаци и шуме у брду, и по сата од кућа удаљене. Истичом да овдје особито успевају лимун, палме, наранче и датуне, те да се више труда око тог полаже, боље би било, јер и овако имају лијепе приходе од тога воћа. Село је обрасло највише маслинама, мурвама, трешњама и наранчама, па и многим дивљим стабљикама, као дубовима, шипцима, драчом и др., те изгледа као мала дубрава. Село је било некад својива турских бегова и ага, чији се још и данас виде чардаци; а од 1687. село је постало својном херцеговачких насељеника, те је и данас у рукама њихових потомака.

Куће су овог села разбијеног типа, тамо амо растурене, а у реду једино гдје гдје, покрај државног пута, гдје једна, а гдје и двије три заједно, у растојању 0-50—300 м. Све су породице скоро једна с другом памијешане, а покрај пута налази се неколико дућана. Село се протеже покрај пута око 2 км., а по сриједи је парохијална црква св. Спаса са гробљем. Живе ова братства: Мусићи (1), Катићи (1), Анђељевић (1), Поробић (1), Ломбардићи (1), Станишић (1), Ратковић (1), Комненовићи (2), Черо (1), Драгомановић (1), Поповић (2), Микулић (1), Гудељ (1) и Бубало (1). Свега је домова 16, а душа 193. Сви су Срби.

Топла је добила име по благом поднебљу. Постоје стари турски чардаци и цамије. Чардак је Ломбардића у животу, а други у развалама. Од једне цамије турске постоје развале више

св. Спаса. Ту је Предиван, гдје веле, да је била турска судница, а неки су мишљења, да су ту српске монахиње становале. На Топлој било је ваљда и шпанолско гробље, јер је гласовити португалски pjesник Флавио Еборнезе, који је у Херцеговину написао своје дјело о прогонству, желио, да буде овдје сахрањен.¹ Цркви св. Спаса на Топлој генерал Корнер поконио је земље, у којој су се бирали начелници старе општине топањске (1717—1697), која је била мјесто данашње општине херцеговске;² слика Вознесенија била је на печату општине топањске. Пошто је била мала црква св. Георгија, неки Станиша Томов, дарова земљиште, где је данашња парохијална црква св. Спас, коју Топљани започеше 1709., а довршише 1713, а владина Саватије је те године и освети.

Унутра је црква украшена, особито богатим даровима чувеног Саве Владиславића, између којих треба споменути знаменито еванђеље, које се сад налази у Петрограду, у царској библиотеци, јер га је топањска црква послала на поклон царици Марији Александровој. То је једно рукописно еванђеље³, о ком народно предање вели, да се налазило у граду св. Стефану, у цркви св. Арх. Михаила. Још у цркви хране се ове старине: Минеја или Зборник (штампан у штампарији Вождара Вуковића 1538),⁴ — Апостол и Пролог, двије рукописне срубље,⁵ — антиминс, печатан трошком архиеп. Павла Ненадовића, а осветен од митроп. Саве Петровића; св. Чаша, на којој пише: Сей сосод устороен во св. церков вознесениа при кастелновје на Топлу по објештанију јеја импер. Величества всерос. тајнаго совјетника и кавалера илиринскога графа Сави Владиславића, во вјечное воспоминаніе по дзши јего и родителен и сродников 1738. окт. 2. Москва; Дарохранионица, на којој пише: Микијел Туранно доктор из Керѡа, приложи; Велики тас, на ком пише: Благород. Гд. Јован Николајез Јововић от Стратиновић приложи сей тас во храм вознесениа Хр. на Топлаз, здравља своего ради 1799.; Једно велико кандило на коме пише: Марко Миркович приложи сей дар на Топлаз 8 церквз св. вознесениа у Нови 1829; — Полијелеј; Прилог Димитрија Николајева Станича прозваног Палигуче во св.

¹ Херцеговин Т. К. Поповића, — а он се послужио са Алендинијем.

² Види моју радњу „la comunità di Topla.“ —

³ Срп. Далм. Магазин од 1865. и 1868. и Херцеговина од Т. К. Поповића, Задр, 1880.

⁴ Види мој прилог „Старине“ за шем. епарх. бовокот. за 1910.

⁵ Ibidem.

вознес. у Нови 1804; Стеван Јелић, Топљанин, приложи икону Богородичану, у сребро-позлаћену, и драгуљима искићену, — а радња је руска; и Јован Бошковић, дарова плаштаницу, која је велика ријеткост, због особите параде. Са сјеверозападне стране, у порти св. Спаса, јест и црквица св. Георгија, коју Топљани оградише од остатака једне турске памије, и то при свршетку XVII в., а поправљена је при почетку XIX в. Мато, брат графа Саве Владиславића, донио је из Русије двије мраморне плоче, од којих једна је под звоником велике цркве савинске, а друга у овој цркви. Обје имају овај натпис:

Comes Sabbas Wladislavich
Augustissimae Caesarae Maëstatis
Petri I. Magnae Russiae Imperatoris
Consiliarius Intimus
Annueute Excelso Senatu
Monumentum Hoc
Comitissae Titorianae Wladislavich
Parenti Suavissimae
Religioni et Disciplina Graecae Orthodoxae
Et posteris
Posuit

Anno A Cristo Nato MDCCXII. Idibus Octobris.

Више ових црква, а са јужне стране св. Спаса, јест гробље парохије топањске, између ког одликују се гробнице: Станишића, Ломбардића, Коњевића, Прњата, Кулиновића, Зорића, Јанковића и др. Уз гробље налази се и ћелија, у којој је О. Јосиф Троповић учио великог српског pjesника Петра Петровића Његоша (Владику Рада). Одмах, близу св. Спаса и св. Георгија, прама Игалу, испод државног пута, а код „Владичина Моста“, виде се рушевине бивше епископске резиденције, гдје је владика Саватије Љубибратић провесе из „Чардака“, ту је била и дворска капела св. Никола, од ког се данас само звоник види, а остало све, као и резиденцију Французи запалише (1806). Овдје је била прекидно резиденција од 1690—1716., и на њој се спомињу: Максим, Теодосије, Исаија (Лакотић); Саватије (1693—1716) и Стеван (1716).

Старе су се српске породице истрачиле, Бог зна, којим начином, да им се ни за траг не зна; а мјесто њих Турци дошли, које 1687. Млечки истјерао, те се населили у Херцеговину.

Мјесто Турака, од 1687. па на даље у ово село населише се доселеници из Херцеговине махом, а неким малим дијелом и из Црне Горе. Село се гранало више досељавањем, него прираштајем, јер то видимо и из тога, што скоро свака породица чини засебно племе, и што се и одавде селе, чим се које племе гранати почне. Данашње насеље скоро је све из тог доба, а нешто и послеје населило се из околних села. То су: *Ратковићи*, који су дошли са Зубаца заједно са владиком Саватијем Љубибратићем. Славе св. Георгија. — *Милутиновићи* из Требиња, са владиком Саватијем. По једном Милутину прозвали се Милутиновићи, а прије се звали Магазини (Магазиновићи). Први, који је дошао био је конте Продан Магазиновић, који се налази убиљежен, међу поглавицама херцеговачких досељеника на меморандуму од њих послатом дужду млетачком 19. јула 1701. Из овог братства знаменита је личност Драгутин Магазиновић, који је био начелником опшине топањске од 1742—1749. Изумрли су а славили св. Јована, *Станишићи* из Главске, има 150 год., славе Тројчин-дан; *Ломбардићи* из Босне, са владиком Саватијем. Једни веле, да се звали Савићи, а они сами тврде, да су се звали Витомировићи, а један од њих, који је први овамо дошао, отев од Турчина ломбарду, би прозват од Млечића Ломбарда (Лужбардићи), а по њима се зове у Топлој један чардак. Неки се преселили у Котор, то владика Раде пјева у једној пјесми, како је био у часној кући Ломбардића. Славо Ујејковање. Први, који је дошао звао се Идија¹; *Јелићи* из Требиња, са владиком Саватијем. Славили св. Јоакима и Ану. Изумрли. Приложио Јоко Јелић дивну икону у Топлој; *Бошковићи*, са Војновићем, из Попова. Изумрли; први, који је дошао звао се Вуко Бошковић²; *Катићи* дошли из Жвиња, а ту из Цурића (Попово) око 1700. Славе св. Стевана. Знаменит је Јоко Катић, ког Французи на вјеру ухватише и погубише³; *Поробић* из Мојдежа, има 26 год., а у Мојдеж са владиком Саватијем, из Љубомира. Прије се звали *Борковићи*, а јер један неког поробио, прозвати Поробићи. Слави св. Јоакима и Ану; *Мусић* из Нода, има 25 год., а ту из Васојевића, има 400 год. Слави св. Димитрију; *Петровићи* из Попова, са владиком Саватијем. Један од њих био је тугор Дука Петровић, кад се св. Спас почео владати. Драшко Петровић, био је начелник опшине топањске од 1722—1723.

¹ Catastico di Topla (1726) у архиву општине херцеговске.

² Ibidem.

³ Види воју пјесму „Смрт Јохана Катића“ у Спомен броју Срба.

Први, који је дошао, звао се Вујат Петровић. Изумрли; *Комненовићи*, они су од села Пилатовца из Опутне Рудине, а преселили се прво у Маглај; зато се и звали Маглајевићи, па у Бањане, одакле су овамо дошли са владиком Саватијем. Били су гласовити јунаци, те им Млечић даровао земљиште и чардак на Топлој, који се и данас зове „Чардак Комненовића“. Знаменит је калуђер Јосиф Комненовић, који је доста приложио цркви савинској. Славе Јовањ-дан; *Черо* из Мојдежа, има 80 год., а слави Јовањ-дан; *Драгомановићи* из Морина, има 60 год., слави св. Јована; *Поцовићи*, један из Мојдежа, слави св. Георгија, а други из Бурмана (Спич) има 10 год., а слави Усејковање; *Гудељ* из Поцова, са владиком Саватијем, слави св. Георгија; *Микулић* из Кртола, има 80 год., слави св. Јована; *Дуковићи* из Тробиња, са владиком Љубибратићем. Иселили се у Трст, од њих су последњи огранци двије кћери, од којих једна удата за пок. Вељка Ломбардића у Херцеговину, а друга за Николу Пашића, министра-председника у Београду. Први, који је у Топлу дошао, звао се Раде Дуковић.¹ Још су са владиком Саватијем, из Херцеговине: *Дубљевци* из Дубљевца (Невосиње), славили Јовањ-дан, изумрли; *Шарабаће* из Полова, са владиком Саватијем, изумрли. Знаменит је Сава Шарабаћа,² које је био начелник општине топаљске 1725, а од Дубљевца, знаменит је Со. Паво Дубљевић. У меморандуму од 19. јула 1701. забиљежен је међу поглавице херцеговачких досељеника; *Симовићи* дошли са владиком Љубибратићем, из Батковића и Миљенца у Невесињу. Славили Ђурђев дан, изумрли. Знаменит је Мијат Симовић,³ који је први овамо дошао, а био друг Комнена Пилатовића, од кога потјечу Комненовићи. *Жарковићи*, са владиком Саватијем из Срђсвића села у Гатачком Пољу. Истрачили се, а славили Ђурђев-дан. Први, који је дошао био је конте Митар Жарковић, који је убиљен, међу поглавице, у меморандуму од 1701. Његов син Јово био је начелник општине топаљске 1754—1755 и од 1762—1764. *Чуковићи* са Милошем Војновићем, из Билча, а од братства Предојевића. Славили Ђурђев-дан, изумрли. Знаменит је био судија Стеван Чуковић. Њихова се читула налази у Савини. *Станићи* са владиком Саватијем, они су из Мостаћа, од Паликућа. Славили св. Климентију. *Копривица*

¹ Catastico di Topla (1726) у архиву општине херцеговачке.

² Ibidem.

³ Ibidem.

* Види „Херцеговину“. Насаја VI.

са владиком Љубибратићем, дошли из Бањана. Славили Никољ-дан, изумрли. Први, који је дошао, звао се Вуко, и он је познати меморандум херцеговачких досељеника одио, са још пет другова у Млотко; *Богдановићи* из Гацка 1692., а славе Игњатијев-дан. Превјерили; *Ангелјевић* са Војновићем, из Љубомира, а слави св. Арх. Михаила; и *Матијашевићи* из Бијелог Поља (Херцеговина) са Љубибратићем. Изумрли.

3. Игало.

Одмах иза Топле долази Игало, које се дуж морске обале протеже све до границе херцеговачке, до села Суторине. Куће су све покрај мора, а дуж државног пута. Само су два цвора: Татар Бачва и Јанковића Вода. Многе се куће служе водом из бунара. Има један поток, који се зове „Љути Поток“, али није љут, јер никакву штету не наноси. И у ово село долазе странци да се лијече, јер је благо и здраво поднебље. Врло рјетко снијег пада, а одржи се највише 1 дан. Дува југ, источњак и западњак.

Има нешто земаља за обрађивање, а то су вртови, воћњаци и виногради. Налази се у непосредној близини више кућа, а зове се: Раћбела, Граница, Гај, Дубрава, Баре, Жарковина, Капуновина, Поље Јанковића, Гомила, Црквено, Потабашница, Јововина, Ђурђево Брдо, Татар Бачва, Ленићевина, Мала Вапштина, Париповина, Луковина, Вучуновићи, Буловина, Царовина, Цариговина, Ливада и Поповића.

Куће су, у малим размацима, једна од друге удаљене, гдје једна, а гдје и по двије-три заједно, исто као у Топлој, само што су све покрај мора, а између пруге жељезничке и државног пута. Од запада су: Јанковићи (1), Косићи (1), Сабљичићи (1), Катићи (1), Ђурићи (3), Кољевићи (1), Јовановићи (1), Ломбардићи (1), Сонићи (1), Шабовићи (1), Паријез (1), Укропина (1) и Предојевићи (2); — а од истока: Гачанићи (1), Микочеви (2), Лончари (1), Јакшићи (2), Цанјевићи (1), Стијепчићи (2), Растовићи (2), Прњат (1), Ковачевићи (1), Текићи (1), Радовићи (1), Брајевићи (1), Станишићи (2), Тодоровићи (1), Лепетићи (1), Бијелићи (1), Шпирто (1), Петијевићи (1), Марићи (1), Краљевићи (1), Мијајловићи (1), Миљашинићи (2) и Пиљуровићи (1). Свега 45 домова, а душа 215.

Добило је име по том, што је тик до мора на жалу, а жало морско, гдје море одмах није дубоко, свђ иде доста плитко и пјесковито, зове се „игало“.

На граници Игала виде се развало турске тврђаве, коју су усташе, за херцеговачко буне, запалили. Више Игала је једна познабожачка гомица.

Село је постало, кад и Топла, нити се је ни оно, као ни Топла, премјештало. Гдје је данас, ту и увијек било. Трагова првих становника нема, промда је, без двојбе, морало их бити. О поријеклу становништва зна се: *Алексићи* са Љубибратићом, дошли из Опутне Рудне. Славили Никољ-дан, изумрли. Знаменит је Шпиро Алексић, који је био барјактар Хаџи Христа. *Сабљичићи* из Корјенића, дошли са Сав. Љубибратићом. Исељили се у Америку. Били су чувени поморски капетани, између којих спомињем Владимира, који је 1801. погинуо у Ђенови, у поморској битци. Славе Јовањ-дан. Јаков Сабљичић био је начелник опћине топољске 1783, а Јоко 1788. *Јанковићи* из Паштровића 1700, а припадали племену Давидовићима. Славе св. Илију. *Косићи* са Милошем Војновићем, из Попова. Славе Ђурђев-дан. Ђурица Косић био је начелник опћине топаљске 1765 и 1769. *Милошевићи* из Корјенића, са владиком Саватијем. Славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, био је капетан Сава, који је у меморандуму од 1701. убиљежен. Истодобно ово се братство населило и у Куте. *Траживук* из Книна, има 20 год. Слави св. Јована. *Бео* са Зубаца 1700. Слави Ђурђев-дан. *Катић* из Жвиња, има 160 год., слави св. Стефана. *Коњесић* из Требиња, има 60 год. Слави Никољ-дан. *Јовановић* из Реклића 1692. Слави Никољ-дан. Конте Дука Јовановић забиљежен је, као поглавица, на меморандуму досељеника од 1701. *Ломбардић* из Мостара, са владиком Саватијем. Славе Усјековање. *Сенићи* старином су из Трешњева у Црној Гори, а одатле због крви пребјегли у Корјениће, одакле, са владиком Саватијем, овамо дошли. Славе Ђурђев-дан. *Гачанићи* из Корјенића, са владиком Саватијем, славе св. Георгија. *Микочеси* из Далмације, има 9 год. Римокатолици. *Шабовићи* из Мојдежа, има 40 год., а ту из Гацка. Славе Јовањ-дан. *Паријез* из Мојдежа, има 16 год. Слави Јовањ-дан. *Укросина* из Требиња, са владиком Саватијем. Славе Климуњ-дан и Васиљев-дан. *Преовић* из Мојдежа, има 19 год. Слави Ђурђев-дан. *Лончар* из Попова, са владиком Саватијем. Слави Јовањ-дан. *Јаншићи* из Невесиња, са Милошем Војновићем. Славе Ђурђев-дан. *Џањевић* из Подгорице, има 100 год. Слави Никољ-дан. *Стијевчић* с Каменог, има 19 год. слави св. Арх. Михаила. *Ростовић* из Невесиња, са владиком Саватијем. Слави Јовањ-дан. *Ковачевићи* с Граова има 100 год. Славе Јовањ-дан.

Прњат с Бајкових Крушевица има 40 год. Слави Јовањ-дан. *Теклић* из Теклића, има 20 год. Слави св. Арх. Михаила. *Радосић* из Бајкових Крушевица, има 60 год. Слави Јовањ-дан. *Брајевући* из Мојдежа, има 20 год. Слави св. Петра. *Станишићи* из Главске, са владиком Саватијем. Славе св. Тројицу. *Тодоровић* из Загуља на Граову, са владиком Саватијем. Слави св. Стефана. *Милашиновићи* из Непцијећа (Херцеговина) са владиком Саватијем. Славе св. Стефана. Први је овамо дошао Илија Милашиновић.¹ Капетан Стеван Милашиновић први је развио аустројску заставу на ријеци Мисисипи. *Лепетићи* из Мокрина, има 54 год. Слави св. Ђорђа. *Петујесић* из Мокрина, има 25 год. Слави св. Георгија. *Бијелић* из Суторине, има 24 год. Слави св. Вртоломију. *Шпирто* у XVI в. из Грчке. Слави Јовањ-дан. *Марућ* из Требиња, има 100 год. Слави св. Стефана. *Крајевић* из Мојдежа, има 84 год. Слави св. Стефана. *Мијајловић* с Бајкових Крушевица, има 40 год. Слави св. Јована и *Пиљуровић* из Ратишевине, има 50 год. Слави Јовањ-дан. Даље *Ђурићи* из Мокрина, славе Ђурђев-дан. Са владиком Саватијем још је било братство *Наранчићи* које је изумрло. Спомиње се неки Драшко Наранчић.² Као што се из горњег види, насеље је сво, осим једне породице, од 1687. па на овамо. Расло је досељивањем, али, на жалост, колико се доселило, толико се и везило, тако да у задње сто година, по статистичким подацима, овај крај најо ни мало напредовао, већ, шта више назадовао.

4. Србина.

Србина се налази са сјеверне стране Херцеговога, простире се по врху косе горске, (у висини над морем 177 м.), на којој се налази Херцеговини. Србина је управ предграђе Херцеговог, до ког се долази (силази) низ Јок Мегдан, покрај Канди Куле. Удаљена је од вароши једно 5 часака. Село има живи извор „Немила“, који се прије звао „Мида“. О њему говори португалски пјесник, Флавио Еборнезе, у стиховима:

Gratas eram drius, et vicinae commodus urbi,
nunc vocor indigno nomine Nemyus,

¹ Catastico di Topla (1726) у архиву опћине херцеговачке.

² Catastica di Topla (1726) у Архиву опћине херцеговачке.

causa mali nota est, — discordia tristis amantum
illa nocet. Liguidae quid meruistis aquae.²

Има и бунара, у којима се купи вода капавица. Куће су, с једне и друге стране општинског пута, који води за тврђаву и за околна села. Поднебље благо, завјетрина, само страда од југа. Мјесто врло здраво.

Воћњаци и вртови, налазе се око кућа, и зову се: Орловина, Лпвада, У Кеково, Под град, Под оне, У зграду, За фортицу, Шпањола, Бајер. И под фортицу. Сва је у непосредној близини кућа.

Село се дијели на одломке Србљу и Бајер, које раставља тврђава Шпањола. У Бајору има само једна кућа (Огурлић), а у Србини 25, а то су: Букоровић (1), Становић (1), Ђурић (1), Васиљевић (3), Глеђ (2), Русовић (3), Митровић (1), Ђеранић (2), Иванковић (2), и Кукавица (1), Видаковић (1), Бајковић (1), Милишић (1) и Вулут (1). Свога је становника 173. — Потпадају под парохију топањску. Куће су посебно свака, у растојању 5—200 м. Дакле, разбијеног типа.

Име Србина је добила име по школи Србини у истом мјесту, а Бајер, јер је те становало племе Бајер.

Виде се два чардака цијела, а други у румевинама, али, којих су Турака били, но зво се. Овдје је тврђава Шпањола, коју су Турци оградиле, које, пошто Сармијенто, шпанолски војсковођа, истјера, назва је „Шпањола“. Она је и данас добра. премда ју 1500. Хаџи-бег, санџак триконски, оградио, кад је из овог краја Србе истјерао и посјекао. Уздигнута је над морем 180 м. За Турчина био је пут подземни од ове тврђаве до оних у граду. И данас му се виде трагови, јер, познато је, да су турски путеви у овом крају добри били.

Народно предање тврди, а и историја не пориче, да је овдје било становништва, и прије данашњег. Свједок су нам тумули (гробља) чардаци турски и тврђава Шпањола. Тад се звало мјесто св. Стеван или Херцег Нови, а отрагу 100 година, прозвало се Србина по истоименој школи. Данашњи становници у Србини, сви су поријеклом од добељеника, као што ћемо се одмах уојерити: Васиљевић, с Убала дошао има 35 год., слави Ђурђев-дан; Глеђ, из Конавала, има 29 год. слави Никољ-дан. Становић (Станојевић) из Корјенића, са владиком Саватијем, слави Никољ-дан. — Огурлић, из Кута, има 20 год. — слави

² Херцегови од Т. К. Поповића, стр. 146.

Никољ-дан; Ђурић, с Пода, а у Поде из Црне Горе, из Трешњева, 1702. Слави св. Сергија и Вагха. — Бајковић, из Бајкових Крушевица, има 23 год. Слави Јован-дан. — Видаковић, из Требесина има 90 год. слави св. Андрију. — Милишић, из Пода, има 24 год. слави св. Стована. — Кукавица, из Мокрина, има 32 год. слави Јован-дан. — Вулут, из Конавала, има 14 год. Римокатолик. — Букоровић, из Бискупије (Кини), има 20 год. слави св. Георгија. — Иванковић, из Савине, има 4 год. слави св. Георгија. — Русовић, из Пода има 80 год. слави Срђев-дан. — Митровић, из Кинна, а ту из Котора, а у Котор из Крушевица, све кроз 30 год. слави Никољ-дан. У Крушевице пак дошао за Зубаца, са владиком Саватијем. — Ђеранић, из Мокрина, има 40 год. слави тв. Николу. Из ових података о поријеклу види се, да су сви данашњи досељеници од скоро се населили; а дошли су овдје ради зараде или трговине, из оближњих села општине Херцеговске и из Црне Горе и Херцеговине. Прије ових дознах, да су била ова братства: Букановићи, који су, са владиком Саватијем, дошли из Новосина. Стали су на Бајеру, код тврђаве „Шпањоле“. Иселили се у Скрадин, од којих је Станко, тајник општине скрадинске. Становало је братство Гојковићи, од којих је знаменит Марко, „вук морски“. Његова читуда, са натписом: „Сид. читџла Марка Аћимова Гојковића. 23. априла 1829.“ налази се у манастиру Савини. У њој се, поред осталих, спомињу јеромонаси Јосиф и Леонтије. Овдје су дошли из Мокрина, славе св. Ђорђа. У Србини данас од њих нема нико. Баралићи, дошли из Попова, са Милошем Војновићем. Изумрли. Њихова читуда налази се у Савини. — Сердаровићи, (Војновићи). Они су довели из Херцеговине собом, свршетком XVII в. преко 60 породица. Славе св. Јована, а иселили се у Русију.

5. Мојдеж.

Закренув путем од Игала уз гомилу, послје је једно $\frac{1}{2}$ сата уз брдо хода долази се до једне омање црквице, а то је света Неђоља. Ту је почетак села Мојдежа. Куће села Мојдежа налазе се у удолицама, између неколико брестуљака, а све покрај општинског пута и близу вода. Узрок је велика важност ораће земље. Само обилује добрим изворима живе воде. Јави су извори, гдје су млини брашњени, разних (10) посједника својина. Имена извора јесу: Глоговац, Ловац Вода, Тртор, Оштри Зуб, Жљебеник и Милић Вода. Гдје нема пак живе воде, граде се бунари, у којима се

слијева вода капавица, зли од таквих није потреба; зато их и нема, него само два—три. У овом је селу студенује, него ли у селима при мору, а снијег може чешће да паче, а да се и 2—3 дана одржи. Дувају вјетрови: бура (источњак), југ и мај-стро (западњак).

Село има доста земље за обрађивање. Око кућа, у непосредној су близини вртови (20 х.), оранице (59·51) и нешто виноград (7·77), а у планини пашњаци (209) и шуме (120). Пашњаци и шуме далеко су од кућа $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ сата, то је опћинска (комун), у ком је дозвољена паша оваца, а ограничено козо, по 2 на кућу, и поткресавање дрва. Село храни на овом простору: 2 коња, 155 говед, 154 овце, 263 свиња и 42 козе. Ово село има и у Хорцеговини у Суторинском Пољу своје земље, гдје су им виноград, који су од села један сат удаљени. Десетину дају држави, по старом обичају. Сваки ту у свом виноградима има кућерак, одавде стражари, док је грошће у пољу, његов стражар (пољар), и одговара за сваку штоту. Та се кућа зове „пољарица“ или „пударица“. Имена земље у селу јесу: Бјелино, Каљечине, Комаре, Дубраве, Савин Камен, Себиње, Ковачи, Чадиле, Миокусовић, Крпељевина, Гођак, Гојчевина, Гучино, Часа, Рагањс, Пријевор, Лобар, Пожар, Дебели Лад, Вртино, Вијенац, Широка Продо и Букоровац. Никад сољаци нијесу били кметови, нит се памти, да је икад Турчин овдје становвао, а Млечићи их нијесу гонили, јер су били удаљени од мора. Мојдеж има у површини 437 хектара од којих је порезу подложно 417. Земља је средње родности.

Село се дијели на одломке: Мојдеж, Ковачи, Миокусовић и Потпланина. Један су од другог четврт сата удаљени, а гдје и мање, што овиси о природном положају — брежуљцима. Неке су куће у овим одломцима близу, а неке удаљене по 100 и више метара. Оне, које су близу, то су обично куће породица једног племена, јер треба, да се сјетимо, да у Боји задруга нема, јер обично бива, да, ако су два или више браће, одмах, после смрти очине, дијеле се, — или, чим се ожене, јер их тад обично жене, сваде и подијеле. У селу је свега домова 85 (кућа 107), а душа 555. Сви су православне вјере. У овом селу станују ова братства: Магуд, Кецовићи, Гудечи, Косићи, Вујовићи, Радуловићи, Јаковићи, Брајевићи, Поповићи, Зипанчићи, Шабовићи, Паријеви, Вилови, Краљевићи, Думовићи, Ђевешице, Андрићи, Поробићи, Вујачићи, Мрковићи и Влаовићи.

Село је Мојдеж названо по највећем свом одломку, — а зашто је тако назван, не зна се. Одломак Ковачи, зове се јер су ту некад ковачи били; Миокусовић, јер је том насељењу било мило кусати, бива, слатко су јоли; а Потпланина по особитом свом положају, бива, налази се, испод планине. Мојдеж, за Млечића, звао се и „Потпланином“.

Разазнају се на двама мјестима, гомило (тумули) стара гробља, и ако су иста доста изгубила од свог првобитног облика. Св. Спас је парохијална црква у Мојдежу. Иконостас је радња у српско-византијском стилу радња Т. и В. Ђиновских из Дибре. Звоник на преслици, са три окна. Црква је ограђена 1771. Око цркве је гробље, омеђашено портом, која има двоја врата. Од ове близу, у једној шуми, налази се мала црквица св. Госпођа, која је ограђена прије 1701., јер тад је спомиње влада млетачка. Св. Неђеља, она је на граници између Мојдежа и Ратишевине. Звоник на преслици, са једним окном. — По основи је црква лађа, дуга 10·20, шир. 5·37, а вис. 1·70 м. Око цркве оваћа порта, близу које има један бунар. Предање вели, да је саграђена почетком XVI в. По гомилама — старим гробљима, постанак овог села губи се у давној прошлости, и ако зато нема никаквих других података. Не зна се, ни које је становништво овдје било, прије данашњег, а за садање зна се: Магуд, дошли су из Попова са владиком Саватијем, славе св. Арх. Михаила. — Кецовићи, из Бањана, са кнезом Милошем Војновићем. Славе Јован-дан. Никола Кецовић, са још пет претставника хорцеговачких досељеника поднио је меморандум влади млетачкој, 1701. — Косићи, из Комана, (Црна Гора), а одатле у Требиње, одавде се овамо са владиком Саватијем преселише. Славе св. Арх. Михаила. — Гудечи, из Попова, са владиком Саватијем, славе Јован-дан. — Вујовићи, од Вилеће, са владиком Саватијем. Славе Арханђелов-дан. — Радуловићи, из Попова, са владиком Саватијем. Од ових неки се иселили у Муо. Из овог је братства тврдошки постриженик О. Теофило Радуловић, који је, у име владике Саватија Љубибратића, уговорио с владом млетачком о прелазу владичину, са калуђерима и многобројним породицама, у крајину новску.¹⁾ Славе св. Арх. Михаила. Први који је дошао у Мојдеж, био је Вошко Јованов Радуловић.²⁾ — Јаковић, са владиком и Саватијем, из Корјенића; славе св. Арх. Михаила. — Режићи, дошли из Бањана, са кнезом Милошем

¹⁾ Писмо од 9. септембра 1698. у библиотеци савинској.

²⁾ Catastico di Moidez (1726) у архиви опћине хорцеговске.

Војновићем. Први, који је овамо дошао, јест Вучета Режић.¹⁾ — Брајевећи, Ово су старосједиоци, од којих се Вуко Брајовић,²⁾ још 1726 спомиње као добростојник. Славе Петров-дан. Из овог је братства био Васо Брајовић, који је у великом грчком устанку, кад оно архиепископ Герман, код Турћеве цркве, заставу слободе разви, чудо јунаштва показао, те, доста допринио, да онда оном народу сине зрачак слободе. Одликовао се при опсади и заузећу Триполице, као избавитељ Фабијера, грчког војсковође и његове војске, услјед пада Мисолунта, па и у многим другим подухвима, био је први међу првим, и савјетом и дјелом. Био је именован краљовским адјутантом. Његови су синови данас генерали у грчкој војсци³⁾. — *Зипанчићи*, славе св. Петра, њихов пређ Трипо,⁴⁾ дошао је у ово село из Љубомира, са кнезом Милошем Војновићем. — *Поцовићи*, старосједиоци, славе св. Илију. Стара свештеничка кућа, Лука Попов⁵⁾, живио је 1687., кад Млечић освоји Хорвегови. — *Шабовићи*, потјечу од Марита сердара из Гацна, а овамо дошли свршетком XVII в. Славе Јовањ-дан. — *Паријез*, славе св. Василију, звали се и Драшкићевићи. Овамо дошли, са владиком Саватијем, из Бањана. Њихова се читуда налази у Савини. — *Краљевећи*, дошли овдје са владиком Саватијем, из Ловреча, више Клобука. Славу св. Стована. — *Вилови*, из Корјенића, са владиком Саватијем, а славе Јовањ-дан. — *Думовићи*, славе Јовањ-дан. Њихов пређ Раде Думовић⁶⁾ дошао са кнезом Милошем Војновићем, из Корјенића. — *Андрићи*, славе св. Илију. Први, који је овамо доселио се јест Сава Андрић⁷⁾. Он је дошао из Невесиња, са владиком Саватијем. — *Поробићи*, славе св. Јоакима и Ану. Дошли из Љубомира, са кнезом Милошем и Војном Војновићем. Звали се Борковићи. Први, који је овамо дошао, звао се Миљивој Борковић⁸⁾. Јер некога поробили, прозвали се Поробићи. — *Мрковићи*, са кнезом Војном Војновићем дошли из Попова, славе св. Стована. Први, који је овамо дошао

¹⁾ Jbidem.

²⁾ Jbidem.

³⁾ Херцегови од Томе К. Поповића, стр. 200—204.

⁴⁾ Catastico di Moïdes (1726) у архиву општине херцеговске.

⁵⁾ Jbidem.

⁶⁾ Jbidem.

⁷⁾ Jbidem.

⁸⁾ Jbidem.

⁹⁾ Jbidem.

звао се Васиљ Мрковић¹⁾. — *Котлаши*, вело, да су Милорадовићи, који потјечу од Милисави Храбрена. Славе св. Николу. — *Ђурашевићи*, са Зубаца, са кнезом Милошем Војновићем²⁾, а први који је овамо дошао, звао се кнез Петар Ђурашевић; потписан је на меморандуму, код херцеговачки досељеници 1701. владн млатачкој послаше. — *Зубац*, са владиком Саватијем са Зубаца овамо дошао, и то кнез Јово Зубац³⁾, који је потписан на познатом нам меморандуму. Оба се ова братства истрчила, а славља св. Илију. По књизи „Catastico di Moïdes“, који је из 1726. год. зна се, да још тад у Мојдежу бијаху Бошко Нинковић, Андрија Царевић, Драшко Мишотић, Илија Зеленбаћ, Јово Котловица, Јово Кулиновић, Јово Кулишић, Петар Милић и Јован Симић. По свој прилици они су погинули у оним честим ратовима, те се о њима ништа не знаде, као ни да су имали порода. Из горњег види се, да су само два братства у Мојдежу старосједиоци, а сви остали доселише се свршетком XVII в. са владиком Саватијем Љубобратићем и Војновићем. Ова насељеница данас има своју засебну парохију, кнежину и основну школу.

6. Ратишевина.

Од источне стране Мојдежу протеже се село Ратишевина, која захвата простор омадани између Игала, Сушћепана, Мојдежа и Мокрина. Налази се на једном брду, и куће су једна од друге одијељене. Село је у висини над морем 379 м. Има потока, који једино зими, услјед великих ниша, набује, а неки пију и са бунара код св. Неђеље. Овдје је блаже поднобље него ли у Мојдежу, јер је село ближе мору и у завјетрини. Дува југ и западњак.

Село има мало земље за обрађивање, јер већи дио крш; та је земља близу куће, а највише су вртови (31 х.), оранице (26-67) и виноградни (5-61). Имају и нешто пашњака (52) и шума (101), у којима чувају једно 50 говеци, 40 оваца, 70 свиња и 39 коза. Шуме су општинска заједница, а као и пашњаца $\frac{1}{4}$ сата од села удаљени.

Земље се зову: Под Врбу, Виноградине, Гаји, Ковачице, Ограде, Мјоновица, Трешје, Дедовина, Пожарине, Мрге, Главаше, Стране, Завође, Марушине, Надрљина, Кућаница, Крш, Оштри

¹⁾ Catastico di Moïdes (1726)

²⁾ Jbidem.

Зуб, Познановићи, Пуљизица, Шипак и Вучји Рид. Село има свега површине у хектарима 232, а од тог порезу подложно 217.

Село се не дијели на одломке. Куће развијеног су типа, бива, куће у растојању 200—300 м., а породице једног племена, оне су нешто ближе, у растојању 10—15 м. Овдје станују: Деретићи (4), Пиљуровићи (2), Поповићи (5), Радмани (3), Бачановићи (4), Познановићи (5) и Сикимићи (3). Свега је у селу домова 26 (кућа 38), а душа 192.

Ратишевина, названа је по тому, што им гласник или неко, за Турчина, подругливо рече „ратише ви (вам) на!“ Одатле то се село назва „Ратишевина;“ а датле припадало је Мојдсју.

Црква св. Тројица, која има звоник на преслици, са три окна (вис. 4·70 м.), а дуга је 13·79, шир. 5·60 м. Има врата с pročела, а једна с јужне стране. Од сјевера су два полукружно сведсна прозора, а с јужне само један. На pročелу је прелијена ниша, као и лијеви корниж, испод крова црвеног. Француз је ову 1806. ову цркву западио, те сво старине изгорјеле. После је обновљена. Око цркве порта а у истој гробље. Назад неколико из цркве је извађена плоча, на којој је натпис: Воевода Вџашић Анђелић. У Ратишевини је црквица св. Врачеви, која је проста, са једним окном звоник, у форми лапце ограђена у XVII в., и то дозволом Топал наше, којеу платише 500. гроша. Трећа црква Рождество Богородице, ограђена је кад и Врачеви, а величине као и она. Близу ових црквица постоје неке развале о којима народ вели, да је био манастир, у овисности ман. Косијерева. Мислим, да је то био метох и да је био у овисности калуђера из Косијерева, а народ вели, да су ту биле и ћелије, и да је неки О. Мелентије Андрић, из Мојдежа, калуђер манастира Косијерева, те ћелије оградио, а задњи калуђер, да је ту био О. Никодим Лазаревић, из Мокрина. Мјесто гдје су те ћелије, или, како ја држим, метох, да се звало „Потплавина.“ Фактично и данас око тих развала има земаља, које припадају Косијереву, а судећ по развалинама, тај метох, био је на граници између Мојдежа и Ратишевине. Провидник млетачки Карло Пизани, писмом од 19. октобра 1712. потврђује игуману метоха „Плавине“ О. Исидри Витомировићу, да ужива нешто винограда и стабала, што је метоху даровао 16. марта 1709. неки главар Калисто Днодати, који виноград, да се налази у селу Сушћепану, мјесту Посенар, код Херцегњевог. Мјеста Посенар у Сушћепану нема данас, а „Потплавина“ баш се на-

лази близу св. Тројице.) За ово су земље плаћали и пореза влади¹⁾, те и то је врло добар доказ, да је збиља ту метох био.

Ко су били становници, прије данашњих, не зна се; а да је село старије од данашњих становника види се по црквама. Народ прича да су и овдје Турци живјели. Данашње становништво у Ратишевини, махом је из Херцеговине, а овамо дошло са владиком Љубибратићем и кнезом Војном Војновићем; свршотком XVII в. *Познановићи*, из Требиња. Славе Покров, неки се иселили у Херцеговину, а први, који је овамо дошао био је Вратко Познановић²⁾. — *Сикимићи*. Ови су од братства Пилатоваца, из Опутне Рудине. Славе Јовањ-дан. — *Радмани*, из Тврдоша, са владиком Саватијем. Славе св. Арх. Михаила. — *Поповићи*, из Херцеговине, славе Ђурђев-дан. — *Деретићи*, из Попова, славе Јовањ-дан. Први, који је овамо дошао, био је Јово Деретић⁴⁾. — *Бачановићи*, из Херцеговине, славе Јовањ-дан. — *Пиљуровићи*, из Требиња, са владиком Саватијем. Славе Ђурђев-дан. — *Радовић*, из Попова, слави Мратин-дан. Први који је овамо дошао, био је Ђуро Радовић⁵⁾ Још 1692. овдје бијаше се населио Драшко Сабљић⁶⁾ потомци кога иселили се у Игало, и Јован Ђуриновић⁷⁾ од ког је братства данашњи умировљени римокатолички парох у Херцегњевому. Сви су ови исто из Херцеговине дошли.

7. Камено.

Путем из Херцегњевог, преко Требесина, долази се на укршће граница села Пода, Требесина и Каменог. Ту почиње село Камено, и пролази се „уз Котобиљ.“ кроз уско кланце, зване „врхови“ и „Тајне Грде.“ Тад је право село, које се ту налази у висоравни, која се зове „поље каменско.“ Куће су на дну поља, по сриједи, и при врху, а тако исто и цркве. Село је у висини над морем 523—817 м.; а горе Каменом од сјевера јесу: Врањај, Доброшница и Буковина; од истока; Драгић и Дјевојачке Грде; од запада; Црвено Брдо; и од југа: Тајни

¹⁾ Шем. Епархије Божокотурске.

²⁾ Catastico di Ratisewina (1726) у архиву ошине херцегњевске

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ „

⁵⁾ „

⁶⁾ „

⁷⁾ „

Врх и Котобиљ. Само у јужном делу Каменог има извора живих а зову се: Бања, Котобиљ, Водица и Јама. У осталом селу нема живих вода: зато је народ приоњен био градити бунаре, и у њима воду капавицу сакупљат. Овдје војништво чешће љетно вјежбе врши, те страда од жеђи; зато је војничка власт 1908. довела водоводом воду Диздарицу, која је између Каменог и Жлијеба, те је солу избрила сада воде. У селу је доста студенца, маслина не може да расте, а да и не говорим о наранчи, лимуну и др. Снијег често пада, и одржи се више дана, чак и љети даје велике користи, јер га у варош гоне и продају. На овим горама, које народ зове „снијежницама“ траје снијег и по два мјесеца, јер један снијег другог стиже. Највише дува источњак и сјевер.

Земља је за обрађивање у пољу каменском, дакле у не посредној близини кућама. То су оранице (165), ливаде (13), виногради (16 х.) и вртови (4·25). У пољу рађа код нас познато „каменско вино.“ Село има доста пашњака (948 х.) и шуме (778); оне су од сола 1. сат удаљене, — а налазе се у планини. То селу даје тип једног сточарског краја, јер село храни 3. коња, 145. говоди, 1003. овце, 113. свиња 262. козе. Ипак у планини немају стаја за живо, већ их јутром исторају, а вечером спрате дома. У планини, гдје су им шуме и пашњаци, има доста јола и букава. Ово је заједничко „опћинско“, „комунина“. — за коју је постављено нарочито лице од опћине, које се се зове „лугар“ или „шумар“, и кому је дужност, да pazi, да се неби у „опћинском“ шума сјекла, или козе осим двије на сваку кућу, чувале, јер опћина хоће, да се то подиже, јер сву шуму сасјекао Млочић и Француз. У тој забрани је доста стијена. Земље се зову: Котобиљ, Поље, Мост, Зеленац, Тапа, Ива Вратла, Тајно Брдо, Круталица, Баштина, Камен, Вртено Брдо, Вручева Улица, Клачина, Нугаљ, Пипори, Плоча, Вратло, Забрђе и Виногради.

Дијели се на одломке: Камено, Забрђе, Нугаљ и Пипери, који су један од другог $\frac{1}{4}$ сата удаљени, сви се налазе у непосредној каменској. Куће су близу црква, ал без никаква реда, груписане и растурене. Већи дио кућа налази се у јужном дијелу, око цркве св. Јована; а и по сриједи села, и покрај опћинског пута; ту су два-три каменска дућана, парохијална црква св. Стован и народа школа. Јужни дио зове се Нугаљ, а по сриједи Камено и Забрђе, сјеверни, при врху, више цркве св. Никола Пипери. Ту су куће у скупу, и то једно за

другом, покрај пута, а између себе чине улице. Овдје живе Мандићи. По сриједи живе: Обилићи, Петровићи, Булути, Ајчовићи, Кујачићи, Обрадовићи, Милусовићи, Балгићи, Мијушковићи, Становчићи, Радојевићи и Јовонићи; а на југу: Бронзићи, Радовићи, Вуковићи, Ратковићи и Стијепчићи. Свега је домова 76 (кућа 88), а душа 456.

Више Каменог је Вратло, гдје је оружничка постаја.

Камено добило име јер је каменито; Пипор, јер се ту први досељеник из Пипера населио; Забрђе, јер за брдом; а Нугаљ, јер олпчи углу. „Тајно Врх“ пл „Тајно Грде“, то је кланац на уласку у Камено, гдје се Црногорци 1687. скриво и Топалпашу потукоше из потаје. Отуда и име „тајне грде“. „Котобиљ“ зове се мјесто, ниже „Тајног Врха“, гдје Турци бијаху, кад на њих Црногорци навалише, што је Турке потакло, те се у чуду питали „ко то би“. Тај догађај опјеван је и у „Горском Вијенцу“.

Има турско гробље у Котобиљу, гдје погинули Турци 1687. били сарањани. Св. Стован, то је црква код народне школе. Обновљена је 1787, а саграђена почетком XVII в.¹⁾ Звоник, на преслици, са три окна. Иконостас од скоро. Грађа је по форми лађе. Око ње је овећа порта, и у кој гробље. Мало више ове цркве, а ниже од племена Мандића налази се црква св. Никола, која је ограђена око 1701. у форми лађице. Иконостас нова радња, звоник на преслици, са три окна. Близу Радовића племена саграђена је 1805. црква св. Јован. Радња проста, звоник са једним окном. Грађа, по основи, лађе. Црква мала.

За ово се село зна у архиву опћине херцеговске и 1687. За вријеме турских насеља у овом крају, они у Каменом нијесу становали, јер није било вода, само су им ту биле земље. Насеље у овом селу је од 1687. унапријед. Скоро је све на тог доба, а то су Црногорци, а већина Херцеговци, дошли са Љубицатићем и Војновићем. Мандићи, дошли из Горње Мораче 1687. Славо Мијолиће. Звали се Ставичевићи речени Мандићи²⁾, а први, који је дошао, звао се Петко Мандић³⁾. Његов син „Јован

¹⁾ Catastico di Cameno (1786) у архиву опћине херцеговске.

²⁾ Registro XXVIII. Instrumenti et altri Publici. Atti de di 12. nov. 1800. у арх. опћ. х-новске.

³⁾ Catastico di Cameno (1726).

Петков Мандић¹⁾, био је начелник опћине топољске 1726—1727. Петко је имао брата Милутина, који је такођер имао сина Јова, позната у списима млотачким „Јово Милутинов Горњак“²⁾ — *Булуги*, из Корјенића 1692. Славе Никољ-дан, — *Ајнесићи*, из Попова 1692. Славе Мјолице. — *Кујачићи*, из Корјенића 1692. Славо св. Арх. Михајла. Арамбаша Сава Кујачић потписан је на меморандуму досељеника херцеговачких, а послатом 1701. у Млетке. Први, који је дошао, био је Симо Кујачић.³⁾ — *Стијепчићи*, из Зубаца 1692. славо св. Арх. Михаила. Први, који дошао, звао се Станиша Стијепчић.⁴⁾ — *Јанићи*, из Бјолица у Црвој Гори 1687. Славе Архангела Михаила. — *Обрадовићи*, из Црне Горе 1687. Славо Митров-дан. Неки се иселили у Херцеговину. — *Милусовићи*, 1692. из Невесиња, славе св. Димитрију. — *Балтићи*, из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, звао се Никола Балтић.⁵⁾ — *Мијушковићи*, из Црне Горе 1687., славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, звао се Никола Милусовић⁶⁾. — *Радовићи*, из Бјелопавлића 1687; одликовали се у рату са Топал-пашом. Звали их Млечићи и Бјелопавлићи⁷⁾, а први, који дошли били су браћа Милија и Петар Радовић.⁸⁾ Славе Ђурђев-дан Р. Радовић, добротвор је, јер је школи Каменској завјештао 9000 ф. Од њих се неки иселили у Савину, гдје изумро тај огранак, којега читула налази се у ман. Савини, на којој је овај натпис: **СА ЧИТЛА НИКА И ЛАЗАРА РАДОВИЧА РАДОСАВЛЕКА, 31. марча афон.**⁹⁾ *Вуковићи*, из Подгорице 1687, славе Јовањ-дан. Први, који је дошао, звао се Раде Вуковић.¹⁰⁾ — *Становчићи*, за Зубаца 1693, славе св. Георгија. — *Бронајићи*, из Попова 1692. Славе св. Евстатију. Неки се иселили били у Савину, камо изумрли. Њихова читула налази се у Савинском манастиру. — *Радојевићи*, из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Јововићи*, из Невесиња 1692 славе св. Димитрију. — *Ратковићи*, са Зубаца 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који се доселио, звао се Вуко Ратковић.¹¹⁾ — *Шкоро*,

1) Моја радња „La comunità di Topla“.

2) Catastico di Cameno (1726).

3) Ibidem

4) >

5) >

6) >

7) >

8) >

9) Из мог рукописа „Неколико читула у ман. Савиня.“

10) Catastico di Cameno.

11) Ibidem.

из Клобука 1692. Славо св. Арх. Михаила. — *Обилићи*, из Херцеговине 1692. Славо Јовањ-дан. — *Петровићи*, са Зубаца 1692. Први, који је дошао звао се Вујат Петровић,¹⁾ који је на меморандуму од 1701 потписан „Со. Vuiat Petrovich.“ — *Мишковићи*, из Корјенића 1692. Славе оба ова братства Ђурђев-дан. Први, који је дошао звао се Сава Мишковић.²⁾ По „Catastico di Cameno“ (1726), још су у Каменом се свршетком XVII в. доселили: поп Андрија Косијер, Дамјан Реметић, потомство ког се иселило у Америку, Јован Матков, од кога су Матковићи у Подима, Никола Одић, Вуко Михаилов, Јово Лучин, Јово Среданов, Милосав Јованов, Лука Лазаров, Митар Милановић, који је истог братства, ког и Ђосурићи, као што се види из читула: Читла Јованна Милановића, 1781, који се иселили у село Савину, камо изумрли. — Мићо Воисалић, Митар Пршутовић, Никола Бошков, Петар Сасојевић, по ком дошло име село Сасовићи, Никола Паликућа, који се иселили у Савину, а овдје дошли из Мостаћа 1692. Петар Машанов, Раде Станић, Марко Сладовић, од ког Сладовићи у Требосину, Вукић Видић, који је потписан на меморандуму 1701., Нико Цуплов, потомство кога иселило се у Србину, гдје и изумрло, а њихова читула налази се у Савини, Милоја Амбрововић и Вуко Бошковић речиси Паликућа. Сви су ово били Херцеговци или Црногорци; као што се види насеље је каменско све из свршетка XVII в. из Црне Горе и Херцеговине.

Сеоска је слава св. Стован.

8. Мокрине.

Од Каменог, окренув опћинским путем к западу, долази се до Мокрина. Ово село од запада граничи Херцеговином, те, због граница, више пута, бива свађе, између пограничних Херцеговаца и Мокрињана, тако, да је до сад, неколико пута ту налазила комисија мјешовита херцеговачка и аустријска, и умиривала народ, а 1907. и одредила тачне границе, сада се једном стане на пут тој брацкој свађи. Село је растурено по странама и косама горским, тако, да су неке куће у растојању 1. сахат. — Село је у висини над морем 36—500 м. Знаменит је у селу „Љути Поток“, који дијели Мокрино на доње и горње. Замп набуји, ал не наноси штете. Извори у селу јесу: Добра, Жа-

1) Catastico di Cameno (1726).

2)

иба, Ловча и Крш. — У селу има неколико понора, и једно мјесто, гдје зими има доста блата, и зово се „Велико блато.“ Има и бунара у којима се купи вода капавица. У селу је студено, најстудијније у општини Херцеговској, а и свијет најдуже траје. Обично дува сјевер и источњак. Сјевер је јак.

Земља радња је сијачица (173) за јечам, раж и шеницу. — Има и нешто ливаде (3·86 х.) и винограда (2·41 х.) налази се у доловима мокринским, који су $\frac{1}{4}$ сата од кућа удаљени. Вртови (9·71 х.), су око кућа. Пашњаци (541) и шуме (169 х.) то је према Херцеговини по сахата далеко. То је комун, а обично их зову „испаше,“ јер на њима хране 2; коња, 232 говеди, 736 оваца, 181 свињу и 237. коза. Козе им дозвољено до ограниченог броја држати. Имена земаља јесу: Поникве, Понори, Велики долови, Бадњак, Мали долови, Загањца, Лаковица, Свињарина, Вртли, Зграде, Жутти долови, Мјечарница, Сслишта, Поданак, Дуге долине, Мишева њива, Заврће, Вучја глава, Ластва, Метериз, Дуга јама, Премачје, Лазетине, За гродс, Мачваник, Илина гора, Асанов до, На вучиште, Лазаревића долови, Под трешњу, Дупанова продо, Јарчовглава, Голи бријег, Илиница и Жаблица. Земља је врло родна.

Дијели се Мокрине доње и горње и Црвено брдо. Горње Мокрине од доњих дијели поток, а Црвено брдо је источно њима, на истоименом брду, до Каменог. Између себе су ови одломци $\frac{1}{4}$ сата у растајању. Куће су у одломцима обично растурене по 100—400 м., а гдје су близу 4—200 м., то су обично истог племена, без реда растурене. Узрок оваком типу је жеља, да свака кућа има штогод земљишта око куће. До границе Херцеговачке су Доње Мокрино, гдје станују: Лазаревићи, Вучковићи, Радановићи, Чедановићи, Дупани, Ивковићи, Рачановићи и Мањодовићи. По сриједи, између Црвеног брда и Доњих Мокрина су Горње Мокрине, гдје станују: Гојковићи, Лепетићи, Мишевићи, Прлаини, Бурђевћи, Терзићи и Косићи. Ту је и парох цркве св. Варваро и школа, као и једна крчма. Црвено је брдо до Каменог, гдје живе: Пољаци, Кукавице, Ђерачићи и Јовановићи. Ту је и оружничка касарна. Свега је у Мокринама домова 125 (кућа 137), а душа 690.

Мокрине су добиле име, јер је земља доста влажна; а Доње и Горње прама положају. Црвено брдо, јер се ту налази особита врста црвеног камена.

Постоје рушевине, које се зову „метериз.“ Ту је била народна стража, која је бранила општину. Има и мјесто „Асанов

гроб.“ На том мјесту 1908. требало је пут проширити, те зато ту развале једну међу, и у темељу њезину нађоше потпуне кости и на њима тридесет и два комада сребрног новца дубровачке републике. На том је новцу с једне стране слика Исуса Христа, са готским натписом, а с друго св. Влахо, с алетачким натписом. Нађоше и још неколико комада бакрена новца, који је јако општећен, те се само може распознати потпуно очувана глава, која је, по свој прилици, била од злата. Ту је по народном предању, убијен Турчин Асан и закопан. Св. Варвара. Налази се од истока племону Лазаревићима, има да је ограђена 260¹⁾ год., а обновљена је 1849. — Има врло лијепу нишу. Дуга је с олтарском апсидом, 13, шир. 6, а вис. 5+4 (9) м. Иконостас је радња сликара Греговића Марка, из Будво. Код ниједне својце пркве не видјех љепших гробница, као код ово. — Све су нове, а радња је истих Мокрићана. У Мокрићана Доњим је црква св. Ђорђа, која се спомиње као доста дијона црква 1726.²⁾ Значи, да је доста прије ограђена. На Црвеном брду су двије црквице св. Илија и св. Крст. Обје су врло старе. Св. Илија се налази на истоименој главици, дуга је 4, вис. 3·75, а шир. 3 м. У њу је неколико пута гром ударао; зато у њој нема никаквих украса. Св. Крст уздигнут је на једној главици. Спомиње се 1726.³⁾ Веле, да је врло стара, да су хтјели, кад се градила, годину њона оснивања забиљежити, ал да нико тада није знао годину записати. Шир. је 4·70, вис. са звоником 7., а дуга, са олтарском апсидом, 8·20. Плочом је покривена, засвођена, има два мала прозорчића, са стране, а на олтарској апсиди један. Иконостас је нова радња корџитског живописца Аспотија. Око цркве је порта.

Народ вели, да се њихови стари овдје доселили из Херцеговине и Црне Горе; даље, да у Мокрићама, Каменом и Жлијбима, Турци никад нису становали, и да нема ни цамија, ни чардана, ни кула, и да је тому најглавнији узрок био, што у овим селима нема довољно воде. Нема традиције о старијем становништву.

Гојковићи, дошли веле с Косова има 400 год. Славе Бурђевдан. Веле да потјочу од Гојка Мрњавчевића. Неки се иселили у Нови. Мато Гојковић био је начелник општине топањске 1775

¹⁾ Catastico di Mocrine (1726) у архиву општине херцеговске.

²⁾ Ibidem.

³⁾

—1776; а у прошлом вијеку Шпиро, а данас је начелник општине херцеговачко Јевто Гојковић. У овом племону држи се народни барјак општине херцеговачке, и то у кући Тодора Гојковића. Тај су барјак добили од Млечића. — *Лепетићи*, дошли 1692. из мјеста Лепето се налази између Мостара и Коњица. Први, који је дошао, звао се Ђетко Лепета¹⁾. Из овог су братства мајстори каменорезци. И данас има самоук мајстор Станко, који је, из Камена, изрезао дивно крстове, и послао по један на дар књазу Николи и царевима у Русији и Бечу. Славе Ђурђев-дан. — *Мишевићи*, из Попова 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, звао се Вуко Мишевић²⁾. — *Пралини*, из Невесиња 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, био је Милош Пралин³⁾. — *Ђурђевићи*, са Зубаца 1692. Славе Јовањ-дан. Први, који је дошао, звао се „Со. Dragutin Gurgevič“⁴⁾ а на меморандуму од 1701. забиљежен је као поглавица, први, између свих херцеговачких поглавица. — *Лазаревићи*, дошли су са владиком Саватијем из Нецивија. Славе св. Арх. Михаила. Од старине свштеничка кућа. Први, који је овамо дошао, звао се „Alfier Giovo Lazagovich“⁵⁾ и забиљежен је међу поглавицама херцеговачких досељеника на меморандуму од 1701. — *Радовановићи*, из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Вучковићи*, из Марковине (Црна Гора) 1687. Славе Ђурђев-дан. — *Чедановићи*, из Попова 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Дупани*, из Зубаца 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Терзићи*, из Дабра (Херцеговина) 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је овдје дошао, звао се Пери Терзић⁶⁾. — *Пољаци*, из Гацка 1692. Славе Никољ-дан. — *Косићи*, из Комана (Црна Гора) 1687. Славе Ђурђев-дан. Први, који је овде дошао, звао се Ђуро Вујадинов Косић. — *Кукавица*, из Тробиња 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је дошао, звао се Продан Кукавић⁷⁾. — *Ђеранићи*, из Попова 1692. Славе Никољ-дан. Први, који је дошао, звао се „Milutin Chigovich“⁸⁾. — *Јовановићи*, из Невесиња 1692. Славе Јовањ-дан. — *Манојловић*, из Попова 1692. Славе Ђурђев-дан. — Ра-

¹⁾ Catastico di Mocrine (1726) у архиву општине херцеговачке.

²⁾ Jbidem.

³⁾ Jbidem.

⁴⁾ Jbidem.

⁵⁾ Jbidem.

⁶⁾ Jbidem.

⁷⁾ Jbidem.

⁸⁾ Jbidem.

чанићи, из Херцеговине 1692. Славе Ђурђев-дан — *Иковићи*, из Попова 1692. Изумрли. — *Петивићи*, из Херцеговине 1692. Славе Ђурђев-дан. Први, који је овамо дошао, звао се Михаило Вучетин Петивић¹⁾. — *Терзивићи*, са Зубаца 1692, од племена Даниловић. Славе Ђурђев-дан. — *Ђуратовић*, за Зубаца 1692., славе Ђурђев-дан. Први, који је овамо дошао, звао се Ђуро Ђуратовић²⁾. — *Милосавићи*, из Невесиња 1692. У меморандуму од 1701., међу поглавицама спомиње се „Alfier Nicola Milosavich“. По „catastico di Mocrine“, 1726. у Мокрине још дођеше из Херцеговине: Комнен Радојев, конте Дука Азаријевић, који је потписан на меморандуму 1701., а по свој прилици, без порода био, Драгутин Малешевић, Никола Гуњишић, Јаков Мемич, Јово Дивљанин, Групаца Милутинов, Јован Зубац, који је као поглавица потписан на меморандуму 1701. Јован Јарчеглав, од кога су Јарчеглави, Јово Радивратовић, Михаил Ђарић, Неола Ђеланов, Јован Гаериловић, Петар Чепернић, од когсу Чепернићи у Подима, Вуко Радојев речени Пестић. Ту се спомињу и старосједиоци Милановићи, Мрчићи, и Радуле Рачић, који су изумрли има 200 год., а славили Ђурђев-дан. Као што се види, све данашње насеље, осим једног братства махом је из Херцеговине, а мало и из Црне Горе, све дошло 1687. и 1692. Сеоска је слава св. Варвара.

9. Жлијеби.

Село се налази у доловима између гора Врањаја и Радош-така, од сјевера; од југа: Греда; од запада: Ђевојачких греда; и од истока: Буновића. Висина је овог села над морем 710—836. м.

У селу, је поток „Жљебљаник“, који селу Кутима грдно штете наноси; а живе су воде: Диздарица и Чесма. Зими имају још и ови извори: Жуковача, Пештадине, Волице, Јаворова прудо, На ловчу и За јарчев главу. Ови извори сви су далеко од сеоских кућа, тако, да село љети страда од оскудице воде, чему се има неколико година доскочио, јер су оградиле 7 адепаца, у којима се кући вода капавица са кровова. Снјег је као у Каменому, а тако и поднебље, па и вјетрови.

Земља за обрађивање, то је ораница (37·25 х.), и нешто вртови (2·28); а сва је груписана око кућа. Друго су-пашињаци (1234) и шуме (66), у којима чувају 2 мазге, 67 говеди, 401

¹⁾ Catastico di Mocrine (1726).

²⁾ Jbidem.

козу, 32 свиње и 205 оваца. Шуме и пашињаци, далеко су од села $\frac{1}{2}$ сата, у Врањају и Радоштаку, прама Каменом и Буцрвињима. Ово су комунице, а за све по Боки је један те исти закон, зна се, колико је сјече дозвољено и колике рогате марве, о чему сам ја говорио. У овим шумама има стабала: церових, тисових, љесових, букових, међедове љеске, кљена, грабовине, смреке и хростовине. Имена земаља и испаша јесу: Петро-до, Забрежје, Дубрава, Паводо, Вучкова љут, Лашки бријег, за гомиле, Долове, Актена до, Подгумање, Лука, Влака, Округли до, Поље, Дубоки до, Потрешње, Малушина долина, Летилиште, Грабов до, Мијош до, Дубрава, Постубицу, Под греде, Врте, У јасење, Под куњицу, За поточје, Гомијенска страна, Дуга њива, За клијештине, Торине, Бсгати долац, Кречин до, Под бријег, Сваткове доце, Пољца, За врше, Пољичке улице, Запоточје, Лазиниште, Провалија, Под плочу, У кланац, Вукаљеву долину, Ванђеље, На крст, Иванов до, Живковића до, На њаву, Под ораје, Шундраковина, Овсине, Кучевине, Дријење, Кожице, Лијешње, Подметаче, Грађа, На орловиће, Стубица, Војанов до, Матов до, Ловиште, Мокрин до, Гомила, Рт, Велика плоча, Врањај, Растове доце, Звечева страна, Врањај пећина, Рабо до, Јасорова продо, Граб, Јасика, Кун, Код Стријешева камена, Говеће ждријело, Под букву, Почивала, Маркова лазина, Царева рупа, Огорјевац, Крст, Више сњежанце, Плочје, Смијежница, Дубоки до, Међуше, Сријеш до, Брдо, Ведило, Кабо, Црљене стијене, Трештаник, Растови доци, Под драгић, Код крушке, У плочаце, Попов камен, Кучељак и Богова греда.

Село се дијели на три групе кућа: Ђуровиће, Радмиловиће и на групу кућа племена Вукасовића. (4) Шкера (2) и Сикимића (1). Ова здања је од западне стране, а код цркве св. Николе су Ђуровићи (5) а више њих Радмиловићи (3), а од ових, прама истоку Јунчевићи (2) и Деспинићи (1). Ове су групе једна од друге у растојању 5—6 часова, а куће у групама су једна до друге, без никакве симетрије и реда, између којих виде кривуљасте улице. Свега је у селу домова 18 (кућа 24), а душа 139. Сеопна је слава пренос мошти св. Николе.

Жлијеби су названи по природном положају греда, које сличе жљебовима. За владе млетачке, звало се, поред Жлијеби и св. Никола. Постоји брдо „Девојачке Гредџе“. Веле, да су се ту од давне једном сватови састали, поријечкали, завадили и побили, те сви сватови изгибоше, а осташе само двије младе,

које, видјев несрећу, ухватише се за руке и бацише низ греде, које се по том прозваше „Девојачке Гредџе“.

На граници, између Каменог и Жлијеба, јест „Вратло“. Знаменито је због тога, што су ту усташе, по свој прилици, убили 5 аустријских оружника, који се крили иза букава, те се и данас, на тим буквама виде рупе зрна пушчаних, које су усташе наметали. Ту је близу извор „Диздарица“, за који се вели, да га је неки турски диздар оградно. Ово цркве св. Николе постоји велико старо гробље. Прву св. Николе озидаше у XVII в. први ускоци, који се овдје населише. У цркви се, између старина храни један антимино¹⁾ и литургијар, штампан у штампарији Вождара Вуковића — Подгоричанина год. 1554.²⁾

Село је постало у XVII в., за владе млетачке, а населили су га досељеници — усташе из Херцеговине и Црне Горе, потомци којих су данашњи становници.

Ђуровићи, из Стубице 1687. Славе Јовањ-дан. Први, који се доселио, звао се Јован Ђуров³⁾. Од овог племена је народни добротвор Јован Ђуровић, оснивач школе Србине код Херцеговог. — *Шкери*, из Клобука 1693. са Јовом Војновићем. Славе св. Арх. Михаила. — *Јунчевићи*, из Љубомира 1693. са Јовом Војновићем. Славе Аранђелов-дан. Први, који је дошао, звао се Митар Векоња⁴⁾. — *Сикимићи*, из Опутне Рудине, од браства Пилатоваца⁵⁾, 1693. са Јовом Војновићем. Славе Јовањ-дан. Први, који су овамо дошли, звали се Стјепан и Вуко Сикимић⁶⁾. — *Деспинићи*, од братства Чукваса, са владиком Саватијем, из Љубомира; славе Ђурђев-дан. Први, који су овамо дошли, звали се Илија Деспинић⁷⁾ и Петар, који се одликовао у битци на Каменом, против Топал-наше. — *Радмиловићи*, из Баљака, 1693. са Јовом Војновићем, а у Баљке дошли из Пријевора код Билеће. Припадали братству Предојевићи⁸⁾. Славе Никољ-дан. Први, који су овамо дошли, били су браћа Сава и Војко Радмиловић⁹⁾. — *Вукасовићи*, овамо дошли из Попова 1693. Славе Јовањ-дан. Није, према овом, истина, да су из

¹⁾ Моје „Старине“ у Шем. Епарх. Вокот, За 1909.

²⁾ Моје „Старине“ у Шем. Епарх. Вокот, За 1907.

³⁾ Catastico di Zliebi (1726) у архиву општине херцеговске.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Херцеговина од др. Девијера у Насела кн. VI.

⁶⁾ Catastico di Zliebi (1726).

⁷⁾ Catastico di Zliebi (1726) у архиву општине херцеговске.

⁸⁾ Ibidem; и Херцеговина од др. Девијера у Насела, кн. VI.

⁹⁾ Ibidem.

Ораховца овамо прешли, као што народно предање хоће. Први, који је дошао, звао се Вукашин Вукасовић¹⁾. Овдје су 1692. из Херцеговине била дошла братства: Шундрак, који су славили св. Арх. Михаила, а први, који је дошао, звао се Лука Шундрак²⁾, племе изумрло. Друго братство Радовановићи, славили Јовањ-дан, а изумрли.

10. Кути.

Савило се између кршева и гора. Границе га од југо-истока: Кумбор, Ђоновићи и Баошићи, од истока: Крушевице; од сјевера: Бакочи и Буновићи; од сјеверо-запада: Сасовићи; од југо-запада: Драгомир (гора); а од југа море. Посред села, између кршева, завило се пољице (али га мјештани зову пољем, јер већег немају), које има по сата у дуљини, а толико и у ширини. У близини кућа деру зимни велики потоци, који премда становима не наносе штете, али донекле наносе пољу. Између њих највећи је „Сопот“, који се купи с гора, више Кута, вуче много камење, с баштина вуче плодну земљу, а оставља камење. Из тог произлази, да у горњем дијелу поља дво земље, који је до скоро вриједио и обилне плодове доносио, више не вриједи ни за чувати живо. Поменути поток у доњем се дијелу поља неколико зауставља с другим поточима, с њима заједно два мјесеца проузрокује поплаву, али не од велике штете, осим што се љети усмрди, и шири грозницу. Други су потоци: Жљебљаник, који се купи са Ума и Греда, Иванштак, Пржине, и најпослије при мору врепа, која се зову „Велика Вода“. Влада је млетачка у XVIII в. овој води пролазе била оградила, да одлази слободно у море. Временом, они се затворили, те их и влада аустријска, од скоро, уредила, тако, да данас доста слободно вода одлази у море. Главни су извори: Пштет, који извире на врху горе Иванов-стана, а има ту особину, да се прелијева, колико с једне, толико и с друге стране; Ријевник, Убо и Близур у Рујевој; Ушљивац, Скала и Лонца у Марџима и Накићеновићима; Вредо и Струмица у Пресјаци; Брестовник и Пирин — вода у Ластви. Има и бунара, у којима је мртва вода.

Клима блага, оштрија је само по врховима гора. Најтоплије је, гдје живи племе Накићеновићи, јер је тај дио у за-

¹⁾ Jbitem.

²⁾ Jbidem.

вјетрини. Снежг врло ријетко пада, и то по врховима гора, а дувају вјетрови: западњак и источњак.

Село има доста земље за обрађивање и њена родност зависи о врсти земље. Оне су дијелом око кућа, а дијелом у пољу, које је од неких $\frac{1}{4}$, а од неких и читав сахат удаљено. Земље око кућа, то су вртови (117 х.), а зову се: Зграде, Лазине, Зизеровина, Више куће, Под кућу, Под чардак, На багун, Вртови, Умоч, Упавловину, и Учевина. Ту се сади поврће, — особито зеље, блитва и кртола. Земље у пољу, то су оранице (66) и виногради, (61) а зову се: Дионице, Ливаде, Под главицу, Пржине, Миочи поље, Буролића земље, Лужине, Под Драгомир, Ђиванова бара, Миловик њива, Под ријеку, Јелда, Под јасиковац, За братковине, За мнадину, Код св. Госпође, Зеленика, Дукло, Више пута, Под пут, Забарак, Калиманац, Приод, Каповина, Пудар, Врба, Мали и Велики виноград, Врањак, Грловина и Међе. У овим земљама највише је винова лоза, разна воћа, — а сију и кукуруз. Село има и пашњака (741 х.), који су у истом селу, а зову их: Сонот, Ограда, Мијов крст, Валњива, Грашина, Гомила, Пудар, Бријест, Драгошевина, Цапаровина, За Ластву, Столе, Долине, Омршено село, Црвина, Милишићи, Челијенче брдо, Браино гувно, Сометине, Стијењак, Љуга, Милошевица, Рудина, Репиште, Шипачјо и Бабин зуб. Пшума има опћинских (111), а зову их „брањевине“. Оне су око села, у растојању $\frac{3}{4}$ сахата, а јесу: од југо-истока: Широка страна; од истока: Девесиље; а од сјевера: Уме и Осоје. За њих вриједи опћи закон о комуницама. Православних за Турчина није овдје много било; за Млечића, који је све ове земље био дао Пераштанима и Доброћанима, сви скоро православни били су кметови, који су под Аустријом, сви постали газде, јер су купили земље у господара.

Село се дијели на одломке: Кути, Зеленика, Рујево, Пресјака и Ластва. Зеленика је одломак Кута најјужнији при мору.

Стара Зеленика је од западне стране, док од источне стране јест Нова Зеленика, а то је група лијено озиданих кућа које се бијеле, као галеби, који се одмарају на обали. Један од другог су у растојању 300 корака, а куће су покрај државног пута. У Старој Зеленици станују Ђуровићи (1 к.) и Тасовац (1 к.) а у Новој Сесе-ровић (1 к.), Милошевић (1 к.), Ковачевић (1 к.), Шилеговић (1 к.) и Видовић (1 к.).

У Кутима су куће у групама све уз путеве сеоске, око куће су вртови и воће, кроз које се види и по који храст, чемпрес и бор.

плочом и напоскон купом покривена; да се код ње копао народ чак са Зубаца, из Херцеговине; да је закопано око ње 300 Херцеговаца и Црногораца, што 1687. погинуше на Каменому. У цркви имају три гробнице, под којима веле, да су закопани двије војводе и један протопоп. Рекосе, да се код породице Корнер у Херцеговину налазило свједочанство, из ког произлази, да је саграђена ограда 1050 год. Звоник је на преолицу са једним окном. Св. Илија и св. Спас. Прва била у Обалици, а друга на „Илиној кити“ у Ластви. Св. Андрија, која је од XVI—XIX в. била парохијална; грађена у форми лађице у XV в., а 1799. са остатцима једне турске цамије продуљена. Дуга 14, шир. 5-66, а вис. 5. Иконостас је радња Христифора Рафаиловића из XVIII в. Око цркве има неколико стотина гробница и ћелија која је служила за стан парохијални, а и за народну школу до 1908. Млечић је био наредио, да у њој братри живе. У цркви се храни антиминос, освешен 1764. на Стањевиће од митрополита Василија Петровића—Његоша¹. Св. Георгије налази се испод Обалице на једном брежуљку, обраслом маглињацима, а судећи по једном њеном инвентару од 1697, изгледа, да је ограда око 1500. Св. Тројица. Мајстори из мјеста довршише је 1756, а имаде исту форму, коју и велика савинска црква. Унутра мало по мало уљешавана. Иконостас млетачка радња у византијском стилу, сваке хвале достојна. Првобитна црква била мања, па већа, а тек 1756. добила данашњу величину за попа Лаза Накићеновића.

Стари поуздани људи причају, да је село одавна постало. Спомињу навале Сарацена из IX в., услед насиља којих су селили и бјежали по врховима гора. Спомињу и гусаре, који су их узнемиривали. Прије Неманића ово се, веле, звало „Драчевица“, па и за Неманића, а горњаци и данас, кад слазе у Куте, веле: „идемо у Драчевицу“. Потврђују све рушевинама храмова, за које веле, да су из тог доба. Послије пропасти српског царства, да су потпадали под Босну, Турчина, Млечића, Французе, Црногорце и ево под Аустријанце. За данашње становништво веле, да су већина дошла из Херцеговине, свршетком XVII в., кад Млечић Нови 1687. освоји, а да је овдје „од Драгића до Обалице“, било само 7 српских кућа. Неки, да су се доселили из Црне Горе послје у XVIII в., а неки и послје из околних крајева Боке.

¹ У Шем. Епарх. божјот. за 1909. мој прилог „Старине“.

Мунићи, старосједиоци, славили св. Димитрију, а изумрли има 100 год. — *Бурановићи* дошли с Ђурђева Брда (Херцеговина) у XVI в. Славе св. Арх. Михаила. Први, који је овамо дошао, звао се Вуко Буранов. *Шадовићи*, изумрли, славили Никољ-дан, а овамо дошли из Попова 1693. — *Накићеновићи* из Љубомира, а ту из Старе Србије. Док су у Љубомиру били, по једној баби Наки, прозвали се Накићи. За освојења Херцеговог већ се звали Накићеновићи, и тад су браћа Јово и Вуко¹ учествовали у рату 1687, гдје су се и одликовали, те им влада млетачка дала племство. У млетачким списима од 1687. забиљежени су као становници старосједиоци у Кутима, а ту су дошли у XIV в. Славе св. Вартоломију. Тодор Накићеновић ходио је у XVIII в. у Москву, да се руском цару жали на Млечиће, јер прогоне православно. Убили га у Цариграду. Стеван био парох у Дрншцу, мјесто неког неморалног кадуђера Јованикија Ивановића, који се био ставио под заштиту римокатоличког епископа Бонацића у Шибенику и Францеска Тесте, босоношког епатра. Због тога Стефан је много пострадао и у тамницу бачен био, гдје је, по свој прилици, и свршио. Ово је било око 1778.² Јанков Накићеновић био је начелник општине топаљске 1760 и 1785, а Александар био барјактар, те се 1797. одликовао у Паштровиће, против Бушатлије. Гргур официр у Наполеоновој војсци. Из овог братства народ прича, да је о Вожићу по девет свештеника излазило. Писац је, што се зна дванајести. Чувен је Јово Накићеновић, који је учествовао у херцеговачком устанку, нацртао живописе „поп Богдан Зимоњић“ и „Лука Вукаловић“, и био бокешки посланик, а умро 1904. — *Вулина*, из Корјенића 1692. Славили св. Вартоломију, и изумрли. Први, који је дошао, звао се Митар Вулиновић.³ Из овог племена, како дознах, било је гласовитих математичара у Италији. — *Маслам*, из Попова 1692. Славе Васиљов-дан. — *Чуквас*, са владиком Саватијем. Први, који је дошао, звао се Драшко Чуквас⁴, а прије се звали Зотовићи; из ове куће било монахиња. — *Зотовић* из Љубомира 1692. Славили св. Георгија, као и Чукваси. Изумрли. — *Краљесвићи*, из Ловроча више Клобука 1693. Славе Никољ-дан. Први, који

¹ Catastico di Cuti (1729) у архиву општине херцеговске.

² Списи о историји православне цркве у далматинско историјском владичанству од Е. Н. Милана, Задар 1399. стр. 380.

³ Catastico di Cuti (1729).

⁴ Ibidem.

изумрли. — *Сушићи*, из Петрова дола у Црној Гори 1687. Звали се Уљаревићи. Славе Јовањ-дан. Иселили се у Подс. — *Бакоч*, из Корјенића 1692. Славе св. Арх. Михаила. У њиховој читули има монахиња. *Бурићи*, из Љубиња 1693. Славе св. Арх. Михаила. — *Чајићи*, из Завојана (Хорцеговина) 1692. Славиле св. Димитрију, изумрли. — *Давосићи*, из Сасовића 1860. Славе Јовањ-дан. — *Илићи*, с Леденица 1810. Изумрли, а славили Илин-дан. — *Вукосављевићи*, с Граова 1687. Славе Илин-дан. — *Кунићи*, из котара требињског 1692. Славиле Јовањ-дан, истрачали се. — *Триповићи*, из Корјенића 1701. Славиле Илин-дан, изумрли. — *Урковићи*, проврати Вујновићи, из Витаљине (Конавли) 1840. Славе Никољ-дан. — *Ковачевићи*, с Граова 1800. Славе св. Василију. — *Бакрач*, из Конавала 1750. Славе Никољ-дан. — *Михајловић*, с Виса 1870. Слави Арх. Михаила. — *Салатић*, из Конавала 1850. Слави Госпу. Ово је једини римокатолик. — *Укропина* из Укропаца има 100 год. Слави св. Клементија. — *Лучић*, из Конавала 1870. Слави Тројчин-дан. — *Видовић*, с Кумбора 1850. Слави Јовањ-дан. — *Ђуровић*, са Жлијеба 1890. Слави Јовањ-дан. — *Павловићи*, из Крушевица 1824. Славе св. Стефана. — *Радмиловићи* са Жлијеба, има 24 год. Слави Никољ-дан. — *Достинић* из Сасовића, има 49 год. Слави Никољ-дан. — *Лалић* с Убала, 1860. Слави св. Арх. Михаила. Шакић, који су 1692. дошли из Мостарског Влата, славили Никољ-дан, а изумрли. Као што се види из горњег, данашње је насеље махом из Херцеговине и Црне Горе, а нешто и из Боко, све досељеници, којима се зна, кад су и одакле дошли.

11. Сасовићи.

Село Сасовићи налази се од југо-источне стране села Кута. Оно је на подножју брда, и у самом брду, над морем 1—200 м. Неке куће овог села налазе се покрај бујног потока, званог „Жљебљаник“, који им носи међе око кућа, а причају, да је поткопавао и зидове самих кућа. Још има поток звани „Суви поток“, који љети пресуши, и не наноси штете. Горе су од сјевера: Грете; од запада: Драгић; и од југа: Драгомир. У селу има до 40 живих извора, али нијесу велики, а вода је с једних здрава и лака, а с других слаба и тешка. Овиси о саставу тла, кроз који пролази. Имена главних извора јесу: Казимир, Дедовина, Мишева вода, Под цркву, Поповина, Доња вода, Горња вода, Рупавица, Трапац, Под греду, Вругак и Врело. Воду пију само са извора: Казимир, Врело, Поповина, Под

цркву, Горња вода, Доња вода и Трапац. У најјужнијем дијелу званом Умац или Зеленика, има 2 бунара, и на станици за железницу водовод. Топлије је, него у Кутима, јер је више у зајетриви. Свијег пада, као и у Кутима, те кад пане, долијећу голубови „грињаша“ и друге птице, те ловцима доста дова и забаве. Дува мало сјевер, а више југ и источњак. Најгори је „нечисти вјетар“, с којим долази крупа, а то је сјеверо-западњак. У ове крајеве долазе свако неколико година вјетрови, које зову „циклон“ или „ураган“. Они поруше многа стабла, и ванесу огромне штете; слично овим у мору бивају „ошмрци“, који у ваздух ошмрину, подигну извјесну количину мора. Бродови морају за њих знати, јер иначе да увате, и брод би подигли.

Земље за обрађивање има прилично, а сва је у селу, око кућа, у непосредној близини. То су вртови (62 х.), оранице (19 х.) и виногради (11), а зову се: Бакча, Конопљиче, Зграде, Поткрајница, Вртови, Пудар, Јажа, На врела, Код цркве, Казимир, Валдомовина (valle di Duomo), Шландовина, Игриште, За Бални кућу, Ливадице, Код илина, На мост, У Драгомир, Кумање, Трипун брдо и Грловина. Село има и испаша (88 х.), које су $\frac{1}{4}$ сата далеко од кућа, а зову се: Метериз, Умац, Драгомир, Гојевине, Страна, Градиште, Брашинов долац, Орашки, Низ Спице, Под зграђе, На горњу јажу, Гаине, Њиветине, Моћице, Јажине, у Трипун брдо, Нетријебље, Језеро, Ковачевина, Дедовина, Стрмена страна и Растови доци. Шума нема, већ само заједничку (79 х.), која се зове „Страно“ или „Забрана“. Оне су прама Жлијебима, од кућа $\frac{1}{2}$ сата далеко. У тој шуми има храстовине, граба, драче, мрлина и смреке. Њом управља влада, а јер је забрањена сјеча дрва и паша коза (осим по двије на кућу), надзире је и пригледа опћински лугар (шумар). Имају у селу само два кмета, који са господаром имају овај уговор: Господар им даје кућу бесиплатно. Ако је господар земљу, коју кмет држи, разрадио, тад њему двије трећине рода, а кмету једна; а ако је кмет земљу разрадио, тад њему двије, а господару једна трећина. Ако га хоће господар послат, може али да му плати труд и муку, који је, око обрађивања земље, уложио.

Путник, који крене из Херцеговога путем, који води к сјеверу, долази најприје у село Србину, — потом на Чела, све идући пут сјевера, а тад закреће према истоку, и пролази кроз село Поде.

Дијели се на Казимир (Горњи Сасовићи) и Доње Сасовиће са Умцем. Кућа груписаних има при мору на Умцу, гдје

је станица жељезничка, три—четири љетниковца и поштарски уред. Друге су све куће растурене, у размаку једна од друге 100—500. м. Горњи од Доњих Сасовића су $\frac{1}{2}$ сата у растојању, а и село и куће су при страни. У Умпу живе: Вучетић (1), Бакочевић (1), Шнилар (1), Мађар (1), Марковић (1), и Сеферовић (1). У Доњим Сасовићима: Аврамовић (2), Аћимовић (1), Одаловић (1), Ђуричић (1), Новак (1), Павлићевић (1), Вукићевић (1), Шимраци (3), и Пјешивац (1). У Горњим Сасовићима или Казимиру: Беговић (1), Петровић (1), Аврамовић (1), Бијеловић (2), Дабовићи (2), Озринић (1), Вучковићи (3), Гудељевићи (3), Радојичић (1), Достинићи (3), Килибарда (1) и Рашовићи (3). Свега је у Сасовићима домова 40 (кућа 69), а душа 219.

Петар Сасојевић,¹⁾ који је овдје први дошао, имао је већи дио у Сасовићима земаља, те по њему се назвало Сасовићи. — Умац је назват по свом облику, Кук, јер сличи куку, — а Горњи и Доњи Сасовићи прама свом положају. Драгић, то је мјесто добило име по једном природном, монументалном, пирамидастом, великом камену, који се налази испуцан у коси брда, на тремећи пођанској, сасовској и каменској. Кад сунце грије, по њему се позна подно. Подно је онда, кад му нема нимало сунца од јужне стране. Народ вели, да је тај камен добио име по неком Драгићу, који је некад овуда становао, а то ће бит по оном пону Драгићу,²⁾ који је са владиком Саватијем дошао, и ту становао. Казимир и Драгомир веле, да су добили име, што ту некад биле двије војске, од којих она, што је била на данашњем Казимиру, казала мир, а она друга драго примила мир. Зато, мјесто гдје је била војска, што казала мир, назвало се „Казимир“, — а мјесто, гдје је била она војска, што примила мир „Драгомир.“

Црква св. Стефана је 1687. ограђена између Горњих и Доњих Сасовића. Послије је продуљивана; дуго је 9·15, шир. 6·58, а вис. са звоником 6·50 м. Стари иконостас био је радња живописца Христифора Разаиловића, а нови је радио Аспноти из Крфа. Украшена је богатим приловима мјештана кап. Јока Пјешивца, Вучетића, Раповаца и др. Око цркве је гробље. Постоје „гомиле“ на Метеризу и у Горњим Сасовићима.

Из турског доба постоји чардак „Нетријебље“, један, гдје се зове „градиште“, и још 5—6. развала од чардака, као и од

¹⁾ Catastico di Sameno (1726) у архиву општине херцеговске.

²⁾ Catastico di Sameno (1726) у архиву општине херцеговске.

једне памије. Па и пут покалдрмисани од црвеве до мора, то је радња турска.

До 1687. овдје је било многобројно турско насеље, као што се види из остатака памија и чардака, и тад се по свој прилици звало Казимир, а од 1687. долазе овдје Срби из Херцеговине, као што се види из слjedeћег:

Вучковићи, из Марковине 1687; славе Јовањ-дан. — *Рашовићи*, звали се прије Бурлице, а дошли из Корјенића, из села Нудола 1692. Било девет браће, којима додија зулум турска, те се договорише, да селе. Један оде у Грахово, гдје се и данас зову Бурлице, други у Жвиње, трећи у Витаљину, те промијени, и вјеру и име, те се зове Рашица, а четврти Дамјан, и девојци Милутина Трипковића у ово село. Остали остану у Херцеговини, гдје их и данас има, под именом Бурлице. Прозвали се овамо Рашовићи, јер носили гаће од раше, а славе Арханђелов-дан. — *Новак*, из Врбника (Далмација) има 10 год. а слави св. Стефана. — *Аћимовићи*, из Љубомира 1692., а славе св. Николу. Први, који је овамо дошао звао се „Со. Mitar Achimovich“, и исти је потписан на меморандуму од 1701. — *Грле*, славили св. Николу, а изумрли. Веле да су овамо дошли из Попова 1693. — *Радојичићи*, из Невесиња 1692. Славе Никољ-дан. — *Шимраци*, из Босне 1698. Били властела босанска, славе Никољ-дан. — *Достинићи*, прије се звали Карамани, а прозвали се Достинићи по баби Достини. Славе Никољ-дан. Овамо дошли из Корјенића 1710. на мјесто неког Радашина, који је тад изумро. — *Бијеловићи*, су из Попова 1692. Славе Никољ-дан. — *Дабовићи*, с Вајкових Крушевица 1692. са владиком Саватијем. Славе Јовањ-дан. Из овог је братства архимандрит Иннокентије Дабовић, за кога се оградио манастир Савина. — *Пјешивац*, из Пјешивца (Црна Гора) 1687. Славе Јовањ-дан. Из овог је братства капетан Јован, који је много добра свом родном мјесту учинио, а цркве и сиротињу обилато помагао, воде, путеве и мостове градио и поправљао. Као капетан био је друг бившег руског адмирала Макарова, као и његов велики пријатељ. — *Гудељевићи*, из Попова 1710. Славе Јовањ-дан. — *Вукићевићи*, из Убала 1740. Славе Ђурђев-дан. — *Вучетићи*, из Граова 1692., а звали се прије Драшкићевићи. Славили Никољ-дан, а иселили се у Трст, камо су у задње доба живјели Јован Вучетић, бивши савјетник и потпредседник аустро-угарског Лојда и трговачке коморе тршћанске, као и бокешки заступник на царевинском Вијећу у Бечу, и брат му Стефан. Сестра им Ана-

стасија удата Нико, дивно себи обесмрти име знатним покло-
нима од преко 100.000. круна за грађење српско-православне
цркве св. Спиридона у Трсту, чиме не мало допринесе, да се
је онај величанствени храм довршио, кога су први свједци
умјетници Матшакени и Бертини својом кичицом и длијетом
украсили.¹⁾ Јероним Вучетић био је начелник општине топањске
1794. — *Аврамовићи*, из Никшића 1687. Славе Ђурђев-дан. —
Огњеновићи с Чева 1687. Славили Ђурђев-дан, изумрли. — *Озри-
нићи*, с Чева 1687. Славе св. Арх. Михаила. — *Пааличевићи*, из
Црне Горе 1687. Славе Ђурђев-дан. — *Ђуричићи*, из Бобана
1692. Славе Јовањ-дан. — *Раповци*, из Далмације 1720. Славе
Никољ-дан. Неки се иселили у Мељину, а неки у Бијелу. Из
овог је братства био знаменит О. Герасим Раповец. — *Пали-
чуке*, из Мостаћа 1693. Прозвали се Станићи. Спомена је вр-
једна лична српска Елена уд. кап. Ника Станића, која завје-
шта све своје имање сиротињи општине херцеговске. Славили
Климуњ-дан, изумрли. — *Петровићи*, из Корјенића 1692. Славе
Јовањ-дан. — *Томашевићи*, из Зубаца 1693. Зову их и Кокићи.
Славе Никољ-дан, остали на женском реду. — *Одаловић*, с
Кривошија 1806. Слави Никољ-дан. — *Бокановићи*, из Попова
1692. Славили Петков-дан, изумрли. — *Бакочевић*, из Бакоча
има 14 год. Слави св. Арх. Михаила; *Марновићи*, из Црне Горе,
из села Бубрешка (Никшић) има 10. год. Слави Никољ-дан. —
Сеферовић, из Кута има 9. год. Слави св. Василију. — *Мађар*,
из Пеште има 9. год., а *Шилар*, из Трста има 9 год. — *Вуче-
тић*, из Баошића, има 10. год. Слави св. Никољу. — Била још
братства: *Слијецчевић*, који су 1692. дошли из Попова, а изумрли.
Славили Никољ-дан; и *Тодоровићи*, из Загуља на Грахову око
1700. Иселили се у Цариград, а славе Ђурђев-дан.

12. Кумбор, Ђеновићи и Баошићи.

Од сјеверо-западне стране селу Кутима, налазе се села
Кумбор, Ђеновићи и Баошићи. Она су већим дијелом сва при
мору, а мање у страни. Висина кућа је у Кумбору 150, у Ђе-
новићима 160, а у Баошићима и до 300 м. Извори су у Кумбору:
Милиновића вода, Умора, Микељевића вода, Чесма, Кула и Бра-
тијерна; у Ђеновићима: Покривеник и Врба; и у Баошићима:
Врутак, Доња вода, Луг, Грабе, Мочо и Могилица. Осим поме-
нутих извора, има још неколико бунара, у којима је такођер

¹⁾ Херцеговци од Т. К. Поповића стр. 206.

жива вода. Бит ће их једно петнајест, а зову се именима оних
породица, којих су својина. У Кумбору су потоци: Ђуков поток
и Јама; у Ђеновићима: Чокац и у Браге; и у Баошићима:
Вручанак, испод купјенов лаза, Зелене, Забрeжје и Заплоче.
Ниједан није од велике штете, а нијесу ни велики, сви љети
пресуше. У овим селима много је блаже поднебље, него ли у
иједном од бокешких села, изузев Топлу. На љетовање долазе
сваке године породице српске из Трста, и из другдје, да се
овде кулају; а, испред многих кућа, на мору, ограђена су ку-
патила, у којима се они, који се кође купати, свуку, пак
затим, преко стуба, у море улажују. Зимом овдје долазе поро-
дице из Црне Горе, да зимују. Овдје никад не пада снијег.
Дувају вјетрови: источњак (не много); оштрик, оштро и пу-
ленат (три ова долазе од југо запада); и мајстро (западњак),
који љети веома расхлађује. Кишу доноси обично југ.

Породице свих трију села, које живе при мору, мало имају
земље за обрађивање, — јер они су, или господа, или трговци,
или рибари, или дају отравцима куће у најам, те се тим сре-
ствима издржавају. Оне пак породице, које живе даље од мора,
бива у брду, те имају прилично земље за обрађивање. Мјеста,
која обрађују јесу вртови (228 х.), оранице (0'68) и виногради
(85 х.). Имена тих мјеста у Кумбору су ова: Зграда, Вуко-
вина, Перово, Лука, Дуга, Под врбу, Под воду, Више воде, На
воду, Код млина, Трапи, Пољице, Врт, Кујски виноград, Мен-
дуо, Њива, Госпино, Бујовина, Феуд, Поткам, Змијица, Миоче-
вићи и Објешенак; у Ђеновићима: Банићевина, Чорковина, По-
кривеник, Мирине, Столе, Маровине, Просједиње, Зграда, Оштри
кам, Под брдо, Ссопи и Ђокат: — у Баошићима: Шатораште,
Водице, Баћевина, Понта, Дуга њива, Рапковића Квадрун, Поље
Брајковића, Кокотовина, Јошица, Пјеровина, Вода, Подо, Гувно,
Кукуљица, Марков врт, Коротник, Беђировина, Стари трап, Спи-
лице, Богова смоква, Стон, За равно, Под гробље, Грубетача.
Присади, Горња кукуљица, Браге, Мишковица, Учокац, За ку-
киштину, Бабова лазина, Кованац, Стражице, Под Петрову смокву,
Смоковље, Велика и мала зграда, Пртбаге, Под кућицу, Ми-
љевина, Више грапа, Осретко, Бостан, и Грлица. — Све су ове
земље у непосредној близини кућа. Једно по сата далеко од
кућа јесу пашњаци (280 х.) и шуме (50'92 х.) које су комул
(брањевина). У Кумбору су ове шуме и пашњаци: За гомилу,
Гомила, Село, У почивало, За поток, Шкољ, Греговина, Смер-
чина, Бујовица, Лавине, Кремен, Дубрава, Каменице, Торине,

Подине, До, Иванишево, Поток, На јаму, Попонац, Под гредом и На Бријег; у Ђеновићима: Оштри кам, Луг, Каштио, Бријег, Главина, Мишковина и Врбе; у Баошићима: У границе, Златник, Грабе, Мочо, Зеленика, Јечмено, Ђедовић. У валу, За лицу, Марин дубрава, Гај, Ограда, Под кршће, Прекулијче, Примак, Костањина, Стан, За крст, Бијели кам, У Вагчу, Огњило, Голо брдо, За плоче, Јасење, За брежје, Царић, Гредице, Бријег, Под црлену греду, Челине, Главоња, Чакље, Завртачу, Лазина, Купјенов лав, Њивице, Голина, Смријечје, Брежуљак, Глигова гора, Ложница, Пресло и За уши. О трагу 120. година све земље у Кумбору при мору, — па скоро и у брду, биле су дате од млетачке владе у феуд Вујовићима, властели из Пераста, као и у Баошићима земље при мору, биле дане Пераштанину Смекији, ал данас све је то сељацима распродао, те нема више кметова. У Ђеновићима није никад било кметова. Ниједно од ових села није раздијељено у одломке, него куће њихове налазе се при мору и у страни, у растојању $\frac{1}{4}$ сата. Сва ова три села, ко их не познаје, рекао би, да је једно, пошто су иста у свему, и пошто одмах, на границама, куће једног слиједи за кућама другога, или су чак спојене, и, кад се прелази из једног у друго село, ни по чему не би могао знати, ако неби видио натпис, који би ти казао, да си на граница једног, и на уласку у друго село. Куће ових села, које су при мору, дијелом су груписане, а дијелом растурене; а оне у брду, у свим трима селима растурене. Све куће при мору су у једном становитом реду поредане, који ред иде оним правцем, којим и обала. При мору су у Кумбору, у групи куће: Ђурасовић (1), Шпаровић (1) и Петковић (1); у Ђеновићима: Војводић (1) и Црногорчевић (1); и у Баошићима: Цвјетковић (1) и Поповић (1). При мору налазе се често дућани, са сваковрсном продајом. Куће пак у страни, рекох, да су растурене, а веле, због тога, што су у њима једном становали кметови, а сваки кмет, око свог стана, имао је скоро ову баштину, коју је обрађивао; те, да кметови појединих господара и кад су временом купили оне станове, у којима су стали, и нешто земље око станова, да су у тим истим становима, и као газде остали, наравно временом поправивши те станове у онолико, у колико им је било могуће. Које куће најесу због тога растурене, поготова јесу због положаја земљишта јер је у овим селима, у страни земљиште стрмо и неприступно. Те су куће једна од друге у растојању 200—500 м. Куће, при мору, у овим селима су лијене, док у

страни слабо ограђене и уређене. Свега је у Кумбору кућа 73, а душа 239; у Ђеновићима кућа 60, а душа 249; и у Баошићима кућа 116, а душа 288. Између ових је римокатолика 97. Имају двије школе, једну у Баошићима, а другу у Ђеновићима; а свако село своју засебну кнежину. Братства у Кумбору су: Видовић, Моро, Кукавица, Ђурасовић, Матовић, Зубац, Петровић, Шаренац, Бенковић, Милановић, Ризвић, Ђиловић, Мустур, Дабижиновић, Бошковић, Шпаровић, Сијерковић Вујновић, Пушић, Војводић, Матковић, Укропина, Вукасовић, Песторић, Милиновић, Перовић, Петковац, Мивељевић; — у Ђеновићима: Јанковић, Вранковић, Митровић, Марић, Томановић, Комадина, Мустур, Вукасовић, Тројановић, Одаловић, Вујиновић, Петковић, Даниловић, Радонић, Јанчић, Беговић, Војводић, Стрнчевић, Стојковић, Злоковић, Фанфани, Сијерковић, Јовановић и Сенчић: — и у Баошићима: Цвјетковићи, Црногорчевићи, Камилићи, Лазаревићи, Вујичићи, Петковић, Дабовић, Даниловић, Ђурковић, Поповић, Рашковић, Лавонић, Пешкиан, Радонић, Вукасовић, Вучетић, Триповић, Наварин, Доретић, Фанфани, Ковачовић, Силвић, Стојковић, Вуковић, Ристић, Васојевић и Матковић.

Кумбор је веле, добио име због тога, што је у близини старог града Стола, који је град од источно стране био, гдје је данас само Ђеновићи. Веле, да је био грчка насеобина, а то и његово име доказује, јер грчки „*στολή*“, значи припрема за путовање, бродовље, војничко изасланство, пак и насеље. Тај град, веле, да је услјед потреса пропао. Мјесто пак, што је њему, на неком начин било као продграђе, данашњи Кумбор, да су га тако назвали Млечић, и по италијанској ријечи „*capoborgo*“, која српски значи „предграђе“. Од „*capoborgo*“ да је оно „*go*“, ради лакшег изговора испало, те остала у нашем језику ријеч „*capbor*“, које „*o*“ иза „*c*“, и „*i*“ иза „*o*“, претворили се у „*u*“ и „*m*“. Раније се звао „*Мночевић*“, као што се види из једног млетачког списка за 1739., у кому је попис особа, којима се имала удијелити со. Ђеновићи су на мјесту старог града Стола, тако да се и данас дио Ђеновића при мору зове „Столи“. Ако није по каквој породици истог имена, за Ђеновиће не зна се зашто су добили име. Народ га зове и „Покривеник“, јер је стари град покривен морем. Баошићи, веле, добили су име, јер су ту Балшићи становали; а други веле, да се назвали по Баоши Цвјетковићу, који се 1590. из Зете овамо населио.

У Кумбору постоје рушевине тврђаве „Врбања“, али у савим слабу стању. У Беновићима, испод Стола веле да се за мирна мора могу под морем видјети зидине старог града Стола; а у Баошићима виде се зидови, гдје, веле, да су били Балшани двори и Балшин бунар. У Кумбору, гдје су рушевине Врбања, веле, да има доста гробница, да су ту закопани погинули Млечићи и Турци, кад се туда борише. На моголици, гдје је свети Никола, веле, да је било незнабожачко гробље, што донекле и име „моголица“ потврђује. — Стара су хришћанска гробља, код св. Стефана у Беновићима и на Иванов стану. Нема остатака од турских чардака ил цамија, јер овдје не имадијаху приступа од Млечића и Пераштана. На врху Иванов стана виде се развалине цркве св. Ивана, за коју веле, да ју је градио Херцег Сћепан, а неки и Немањићи. Била је лијепим каменом ограђена. Око ње има великих поклопница, а на једној од њих је сидро урезано. Причају, да су је Млечићи разорили. Испред ње, у једном гробу, случајно откопаном, нашла се једна златна медаља, на којој би рекао, с једне стране, да је лик св. Арх. Михаила. Ту је био у претироплом вијеку Марко Милиновић, оградио једну малу црквицу, али је и та пропала. — Покров Богородице. Црква средње величине, — има папрату, уздигнуту на пет четвороугаоних ступова. Звоник на преслици. Кор и иконостас израда живописца Аспиоти-а. Са сјеверне и јужне стране има по један полукружни засвођени прозор, — један, на олтарској апсиди, узак, са странама на откос. Најљепша знаменитост цркве јест мраморна, у два комада, поклопница, на којој је био јеврејски натпис, ал тај је уступио мјесто новијему, из ког се зна, да је ту 1834. укопата Ката Вујиновића. Вели се, да је ова поклопница доведена из Арбаније. Црква има лијепу порту, у којој гробље, између којих се истиче гроб: Укрошине, Милиновића, Накићеновића, Мустура и др. — Св. Стеван. Ово је црква у Беновићима, у којој се служила служба, док се 1870. огради св. Спиридон. Далеко је од мора $\frac{1}{2}$ сата; дуга 12, шир. 5 м. а пошто је поновљена, тад се награђивало. Звоник, на преслици, са три звона, која су се, у прошлом вијеку, у Млечима претопила. — Звоник се за кров држи гвозденим решетком. Иконостас је живописао Христифор Рафаиловић, боље, да речем, поправио га. Те је поправке исплатио капетан Остоја Црногорчевић, а овамо је донесен, како се види, из натписа, из Шишића (Грбаљ). Четврта престолна икона, са јужне стране, мало је чудновата и мени загоњотна. То је икона, којој су, по сриједи три свети-

теља, а повише њих, шест омањих, а са стране, од тих шест, од југа, има један светитељ, који има главу од јарца, а уши од човјека, копље и еванђеље у једној руци, а у другој крст. Икона доиста чудновата! — Смјеса хришћанства, са незнабоштвом. Од старина у овој цркви, знаменит је антимино попа Комнена од 1703. По врху антиминоса има овај знак:

Син антиминоса писа попл Комленъ ѿ Риска въ лѣто 1703.

Св. Симеон Столпник. — Величине као и св. Стефан. Обновљена и дограђивана, а звоник, са једним окном. Око ње има порта, гдје је укопиште малом дијелу Беновичана. Предање вели, да је саграђена отрагу 400 год. — Св. Спиридон. Ограђен у форми лађице 1870. Св. Никола¹⁾. Подигнута је на главици Моголици, само с јужне стране има прозора, као и на олтарској апсиди један. Црква је засвођена, има двоје врата, на прочелу и с јужне стране. Извише прочелних врата има заоквирено поље, а над њим спомен плочу. Стари иконостас у овој цркви радио је 1806. Алексија Лазовић Бјелопољац, а новн данашњи М. Аспиоти.

Народно предање вели, да је ова црква ограђена отрагу 350. год. Има лијепи хор, столове, а знаменит је црквени антиминос, руска израда из времена Павла Петровића од 1797. Велику и лијепу плаштаницу приложи 1884. Ана Стефановић рођ. Цвјетковић. Ту је близу Ђелија, која је некад била народна школа. Црква је обновљена 1802.

Ово су досад све православне. Још је била православна св. Неђеља у Кумбору, коју Млечић у XVIII в. узео и дао римокатолицима. Римокатоличка црква св. Николе ограђена је 1862. Како што се из горњих података закључити може, па и из постанка околних села, и ова су села врло раног постанка, а о поријеклу становништва зна се ово:

а) у Кумбору:

Ђурасовићи, са Грбића (Жаково) са владиком Саватијем Љубибратићем. Славе Никољ-дан. Били између најугледнијих људи у Боки. Имали својих 16 бродова, велика добра у Русци (Брђанску), а тако исто и на Смирнама. — *Шаренац*, с Давидовића из билећког котара 1692. Слави Никољ-дан. — *Ризнићи*, из Зубаца 1692. Славе св. Михаила. — *Ђиловићи*, из Корјенића 1692. Славе Никољ-дан. Неки живе у Николајеву и у Трсту. — *Милановић*, са Зубаца са владиком Саватијем. Славе Никољ-дан. — *Мустури*, из Мориња 1790. Славе Илин-дан. Ово је све-

¹⁾ Просвјета 1897.

штеничка кућа. — *Вујновић*, с Обалице из Кута 1780. Славе Никољ-дан. — *Војводић*, из Херцеговине са владиком Саватијем; римокатолици. — *Укропина*, из Укропаца 1692. Славе Покров, а иселили се у Трст и у Цариград. — *Видовић*, из Рисна има 70 год. Славе Јовањ-дан. — *Моро*, из Зубаца 1692. Славе св. Арх. Михаила. Иселили се у Трст. — *Кунавица*, из Требиња 1692. Славе св. Георгија. — *Матовић*, с Крушевица, има 180 год. Славе Никољ-дан. — *Зубац*, са Зубаца, са владиком Саватијем. Славе св. Георгија. — *Петровић*, из Корјенића 1692. Славе св. Арх. Михаила. — *Милиновић*, из Мориња има 150 год. Славе св. Георгија. Један од њих Симо, био је начелник општине херцеговске. — *Вунаковић*, из Ораховца има 90 год. Слави св. Георгија. — *Матковић*, из Тивта има 180 год. Слави св. Шимуна. — *Сијерковић*, из Стрпа има 60 год. Слави св. Пантелију. — *Петковац*, из Далмације има 70 год. Римокатолик. — *Минељевић*, из Кртола има 35 год. Слави св. Георгија. — *Перовић*, из Коначала има 32 год. Слави Госпу од здравља. — *Песторић*, из Кута има 22 год. Слави Никољ-дан. — *Петковић*, из Рисна има 53 год. Славили св. Николу, изумрли. — *Давиџиновић*, из Ораховца, има 49 год. Слави св. Јована. — *Бошковић*, из Кривошија има 24 год. а ту из Црне Горе. Слави Никољ-дан.

б). у Ђеновићима:

Јанковић, из Клобука са владиком Саватијем. Славе св. Георгија. — *Вранковић* са владиком Саватијем из Попова. Славе св. Стефана. — *Томановић*, 1692. из Зубаца. Славе св. Јована. — *Мустур*, из Мориња има 150 год. Слави св. Илију. — *Комадина*, из Попова са Милошем Војновићем. Славе св. Георгија. — *Војводићи*, из Херцеговине. Славе Госпу. — *Митровић*, из Забрђа (Луштица) има 60 год. Слави св. Анрију. — *Марићи*, из Косора (Невесње?) 1682. Славе Јовањ-дан. — *Вукасовићи*, из Ораховца има 100 год. Славе Ђурђев-дан. — *Јанчић*, са Убала има 160 год. Славе Ђурђев-дан. — *Фанџани*, из Далмације има 100 год. Слави Ивањ-дан. — *Одаловић*, с Кривошија има 120 год. Славили Никољ-дан, а сад промијенили, те славе по жени Ђурђев-дан. — *Даниловић*, са Зубаца 1693. Славе Ђурђев-дан. — *Петковић*, из Рисна има 120 год. Славе Никољ-дан. — *Тројановић*, из Луштице има 61 год. Слави Мали Госпојин-дан. — *Вујиновић*, из Кута има 90 год. Слави Никољ-дан. — *Радонић*, из Црне Горе има 71 год. Слави Петков-дан. *Беговић*, из Требиња има 74 год. Римокатолик. — *Стричевић*, из Коначала, има 24 год. Слави Петров-дан. — *Стојковић*, из Лу-

штице има 62 год. Слави св. Димитрију — *Злоковић*, из Бијеле има 60 год. Слави Васиљев-дан. — *Сијерковић*, из Костањице, има 38 год. Слави св. Пантелију. — *Сенчић*, из Коначала има 50 год. Слави Госпу. — *Јовановић*, из Грбља има 190 год. Слави Никољ-дан.

в). у Баошићима:

Цвјетковићи, Цвјетко Баоша дошао је из Зете 1590¹⁾, и од њога су Цвјетковићи, који били свештеници и гласовити поморски капетани. Нико Цвјетковић био је начелник општине топаљске 1786. Између њих спомињем протосињела Кирила Цвјетковића, „блажене душе човјек, који је у двадесет и четири године, три мјесеца и три дана тамновања за своју вјеру, окушао, што но се у пјесмама пјева, и тамницу тамну, и на рукама негве до лаката, и на ногама тешке лисичине²⁾. Ово је било за епископа Венедикта Краљевића, који је намјеравао, да поунијати православни народ у Далмацији. Цвјетковићи славе Никољ-дан. — *Црногорчевићи*, из Црне Горе има 310 год. Славе Никољ-дан. Били су поморски капетани и угледни људи. Између њих спомињем Остоју Црногорчевића, који је био у депутацији послан барону Рукавини, за преговоре о предаји Боке Аустрији, као и рано преминулог Младена Црногорчевића, вриједног нашег археолога. — *Камилићи*, (прије се звали Јовановићи) из Црне Горе има 300 год. Славе Никољ-дан. — *Вујичићи*, из Граова 1692. Славе Никољ-дан. — *Петковић*, из Требиња 1694. Слави Никољ-дан. — *Даниловић*, са Зубаца 1692. Слави Ђурђев-дан. — *Чушић*, или Чупковић из Вилећеви од братства Предојевића 1692. Славили Јовањ-дан. Знаменит је Стеван Чупковић, који је као изасланик општине херцеговске (1797) ходио у Сјњот барону Рукавини. — *Смеија* конти из Пераста 1687. Иселили се у Беч, а славе св. Крст. — *Наварини* су постали од Цвјетковића, има 150 год. Мати им била римокатоликиња, а отац који је био од Цвјетковића, пошао у свијет, а мати свог сина, који се родио, пошто је отац пошао у свијет, крстила на римокатоличку, те тако постали Наварини. Славе Никољ-дан. — *Ђуковић*, из Рисна има 200 год. Слави Томин-дан. Из овог племена знаменит је Ђуро Ђуковић, који се од-

¹⁾ Родословље Цвјетковића код Гага Лакова Цвјетковића у Баошићима.

²⁾ Херцеговци од Т. К. Поповића, стр. 159; „Преписка о унији далматинског епископа Венедикта Краљевића са аустријским правителством“. Београд 1863. стр. 26, 27; — као и Аутобиографија Кирила Цвјетковића од протe Д. Руварца.

ликовао особито у математици, и више пута научно препирао са гласовитим Руђером Бошковићем о најзамршенијим питањима астрономије и геометрије¹⁾. Штега, што рано умрије. — *Лазаревић*, из Гацка 1692. Славе Никољ-дан. — *Стојковић*, из Луштице, има 200 год. Славе Никољ-дан. — *Сијерковић*, из Стрна (Бока) има 140 год. Славе Пантелијев-дан. — *Поповић*, из Мориња има 129 год. Слави Никољ-дан. — *Вучетић*, из Арбаније има 80 год. Славе све свете (Tutti Santi). — *Вујадиновић*, са Зубаца 1693. Славили Ђурђев-дан, изумрли. — *Трипиновић*, из Далмације има 100 год. Славе Ивањ-дан. — *Ристић*, с Бајкових Крушевица има 90 год. Слави Никољ-дан. *Дабовић* с Бајкових Крушевица има 80 год. Слави Никољ-дан. — *Лаконић*, с Убала има 40 год. Слави Никољ-дан. — *Вукосовић*, из Ораховца има 60 год. Слави Ђурђев-дан. — *Пешикан*, из Рудина у Црној Гори 1888. Слави Ђурђев-дан. — *Рашиковић*, из Луштице има 14 год. Слави Никољ-дан. — *Деретић*, с Виса има 35 год. Нема кроног имена. — *Панџини*, из Италије, има 14 год. — *Фанџани*, из Ђеновиња, има 40 год. Слави Јовањ-дан. — *Ковачевић*, из Пријевора (Грбаљ) има 9 год. Слави Јовањ-дан. — *Силвић*, из Конавала, има 17 год. Нема кроног имена. — *Вуковић*, с Убала има 48 год. Слави Ђурђев-дан. — *Матковић*, из Кавча има 35 год. Слави Ђурђев-дан. Сеоска је слава у Кумбору, Покров; у Ђеновињима св. Спиридон; а у Баошњинама св. Никола.

13. Требесин.

Селу Сушњенану од југо-источне стране, а Подима од западне, налази се село Требесин, до ког се долази опшњинским путем из Херцеговог, преко Србине и Пода. Далеко је од вароши једно $\frac{1}{2}$ сата. Ово је село над морем једно 300 м. Кроз село има доста омањих потока, који зими услјед великих киша набује, али селу штете не наносе. Зову се просто потоци. У селу има и у сред љета доста живих извора те тако село може доста поврћа, да има, и да доста зелени продаје. Имена тих извора јесу: Горња Вода, Вуковиња Вода, Нова Вода, Паликућина Вода, Бања и Дријењак. Највише дува сјевер, а поднебље благо. Смијег ријетко пане, највише дан се одржи.

Село има радне земље — оранице (33 х.), вртова (59 х.), и винограда (8·28 х.). Ове су земље у непосредној близини

¹⁾ Memorie Spettanti ad alcuni nomini illustri di Cattaro del padre Francesco Maria Appendini delle scuole pie. Ragusa 1811. стр. 60 и 61.

кућама. Шума има (113), и пашњака (88 х.) које је удаљено $\frac{1}{4}$ сата од кућа. Туда чувају живо. Забрана нема, већ приватна својина. Имена зомала јесу: Њива, Дријењак, Дуб, Под стражњик, Почакотин, Више цркве, Исподцркве, Код воде и Више воде.

Село Требесин, као и његове куће налазе се на коси горској, више Сушњенана, а ниже цркве св. Томе. Све су у једном правцу, у растојању $\frac{1}{4}$ сата. Обично је село разбијеног типа, бива, куће, и ако у једном правцу, опет су растурене, једна од друге 5 м. Извише њих, као и околу, су вртови. Изнад кућа је улица, која води у цркву св. Томе, и у саме куће. Узрок оваквом типу јест положај земљишта.

Требесин је добио име по истоименом селу у Херцеговини. Један његов мали одломак „На мост“ гдје је крчма Аврамовића, назван је по мосту, који је ту ограђен. Старине у селу су ове: Виде се развалине од неколико турских чардака. Св. Тома. Црква је дуга 12, вис. 5·50, а шир. 6 м. Изнад надвратника ових врата има овелико заоквирено поље, гдје пише:

ДИРЦЫ ДЪШН МОИ
СПАСЕНІЕ ТВОЕ ЧЕСМЫ.

Више овог је спомен плоча, са натписом:

ЕО НИМА ОЦА И СИНА И СТЪГО ДХЪА — АМИН.
НАЧАТ СЕ СОЗИДОВАТИ ЦРКОВЪ СІА — ЕО
НИМА СТЪГО СЛАВНАГО АПОСТОЛА ФОМЫ
СТРЪДОМ И С ПОМОЖЕНІЕМЪ ЦЕРКОВНЫХЪ
САВЪЖИТЕЛИ; ГАКОЖЕ ГАВВАРА
И СВИХЪ ПРАВОСЛАВНЫХЪ ХРИСТІАНА
ШЪКСТА ТРЕБЕСИНА В ЛЪТЪ Ш СЪ-
ТВОРЕНІА МИРА: З С П З; Ш РОЖДЕСТВА
ЖЕ ПО ПЛОТИ БЪГА СЛОВА АФОН
ИЦА СІ АПРИЛА.

Стефан Аврамовић
Діаконъ.

Црква је дакле сазирана 1778. Са страна црквених имају по два полукружно сводена прозорчића, тако исто један и на олтарској апсиди. Прелијепо је покривена и засвођена. Испод цркве је простор прелијепо исплочан, а око цркве порта, у којој има лијепих гробница, између којих спомињем оне Аврамовића. С јужне стране у порти, при вратима, налази се олтар црквице св. Петра, која је врло стара. Са западне стране, у једној дубрави, предање вели: да је био манастир св. Госпођа, ал о њему се ништа не зна.

Остаци од чардака казују нам, ко је прије данашњих становника овдје станао, а то су Турци. По причању, да је ту био манастир св. Госпође и стара црква св. Петра, значи да је и прије Турака бу било насеље (српско). Ово нас доводи, да је врло рани постанак тог села. О поријеклу становништва зна се: — Аврамовићи, дошли испод Голије, а славе Јовањдан. Ово је знаменито свештеничко племе, које је дало преко 30 свештеника и 6 монахиња, а и таквих архимандрита, које је, и Бока, и Далмација, и народ, и свештенство предлагали влади млетачкој, још у почетку XVII в. за свог епископа. То је био архим. Иларион Аврамовић¹⁾. Из овог је браства и Митар Аврамовић, који је био начелник општине херцеговске. Кад је Млечић земљишник увео био је поп Дука Аврамовић²⁾. — Вуковићи, из Гацка 1693. Славе св. Лазара. Први, који су дошли, била су браћа Томо, Мијо и Вујадин Вуковић³⁾. — Видаковићи, из Трина у Црној Гори 1687. Славе св. Андрију. Иселили се неки у Савину и Поде. Стара свештеничка кућа. — Триковићи, из Херцеговине има 260 год. Славе св. Василију. — Паликуће, из Мостаћа са владиком Саватијем и Војновићем. Славе Климањдан. Први, који дошао, био Дамјан Паликућа⁴⁾. — Доклестићи, из Бањана 1692. Иселили се у Херцегови, а славе св. Василију. Први, који је дошао, звао се Бошко Доклестић⁵⁾. Сеоска је слава св. Тома.

14. Сушћепан.

Од сјевера Игалу и Топлој, а од истока Ратишевци, од запада Подима, а од југа Мокринама, далеко од Херегновог по сата, у мањим долиницама, над морем 300 м. Извише села уздиже се Мијал Брдо; а главни су извори: Смоковац, Бостан и Чардак. Поднебље, вјетрови и снијег као у Игалу.

Земље су груписане око кућа, а служе за поврће, воће и пашу. На „земљишнику“ убијежене су заједно с Требесином, тако, да оба села у површини имају 316. хектара, а од тога порезу подложно 301. Имена земаља јесу: Бостањ, Зирине, Код куће, Зграда, Дубрава, Музге, Радовање и Долови. Шума нема.

¹⁾ Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Jstriae a XV usque ad XIX saeculum. Vol. I. од Е. Н. Милаша, Задар, 1899.

²⁾ Catastico di Trebesin (1726) у архиву општине херцеговске.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Ibidem.

Село је мало, домова 16 а душа 132., све куће растурене, у растојању 500—700 м., покрај општинског пута. Имају своју цркву св. Стефан; потпадају под парохију каменску, дјецу, шаљу у школу на Игалу, а имају своју главарију.

Село Сушћепан добило је име по оближњем граду, ког Херцег Стефан ограда и назва св. Стефан, а касије се прозва Херцегови; а ово село и данас, зове се Сушћепан (S. Steffano), јер је близу града св. Стефана било. Неки веле, да је назват и по први св. Стефана, која је у том селу. Ово је село краљ Матијаш био даровао братру Александру Дубровчанину.

Има развала од неколико старих турских чардака. Знаменита је старина црква св. Стефан, која је на дну Сушћепана, између стогодишњих хростова; дуга 10, шир. 5, а вис. 3 м., док првобитно била много мања. Звоник са једним окном на преслицу. Вели се, да је била породична капела неког херцеговачког и босанског династе. Иконостас је нова радња корџитског живописца Н. Асплиоти. Око цркве је порта, у којој има много гробница; а око порте је овећа дубрава — Шћепан Гора, гдје такођер има много гробница. С јужне стране цркве има једна овећа пећина, у којој су Сушћепанци, за Француза, дјецу и жене сакрили били. За вријеме буне (1869) војници су ову цркву оштетили, и ту су годину забиљежили на највећој поклопници. Предање вели, да је ову цркву зидао Јерцег Шћепан (1435—1466), а други да је Твртко, (који се закраљио 1377, а годину касније Драчевицу освојио.) Најзнаменитије је дјело вајарско доњи дио звоника, који се састоји од двије поле, тијесно спојено, заоквирене преплетом. На плочи су довој издвојене: кривудалице са палметима; у горњој: два крилата лава са птичијим главама. У Сушћепату се налазе неке подземне грађевине, са великим сводовима за које се прича, да су биле турске тамнице, у којима би своје робље затварали. Зову их „Градишта.“

Да је ово село старо, бар из XIV в., то се даде закључити из његова имена и старина, које се ту налазе. Без двојбе, да је и прије било важно мјесто, по причању, у Драчевици. До доласка Турака овдје бијаху Срби, а Турци станаху до 1687. кад их Млечић истјера. Тад се досељују данашњи становници, и то махом из јужне Херцеговине, о поријеклу којих се зна ово: Анѓаљевићи, дошли из Љубомира 1692. Славе св. Арх. Михаила. Неки се иселили у Топлу, а неки у Африку. — Пантовићи, из Корјенића са владиком Саватијем. Славе св. Димитрију.

— *Грбићи*, из Попова са Милошем Војновићем. Славе св. Климента. Први, који је дошао, звао се Антун Грбић.¹⁾ — *Косић*, с Мокрива има 14. год. Слави Ђурђев-дан. — *Антуновић*, из Кошава 1692. Слави Покров. Први који је дошао звао се Сава Антуновић.²⁾ — *Сладојевчићи*, из Попова 1693. Славе св. Климента. — *Бигани*, из Мођежа има 24 год. Славе св. Арх. Михаила.

15. Поди.

Одмах иза Србине, над морем 220—310 м. Свооске су куће растурене, покрај путева. Главни је извор у селу поток Приница, као и вода истог имена, на којему је седам млина брашнених. Овај извор дијелом одведен у Херцегови. Други су извори: Нетријебље, Водица, Па мост, Трап и Чесма. Поднебље, као у Сасовињима, тако и у погледу снијега и вјетрова, само што Поди страдају више од сјевера.

Село нема много земље за обрађивање. Сва је у групама око кућа. То су њртови (98 х.), оранице (48) и виногради (24), има нешто и пашњака (170 х) и шума (68). Шуме и пашњаци су од кућа удаљени $\frac{1}{2}$ сата. Шуме су „комуница“, која подлежи овим обичним законима, које сам споменуо. Имена земаља јесу: Подврће, Брајковина, Лавине, Врти, Око Ђескована, Качева Њива, Доли, Лисинина, Алексин Гај, Око Ђелије, Долинаца, Бронзана, Поредице, Попов Гај, Нетријебље, Страна, Мишица, Задо, Међе, Ограда, Трап, Дубрава, Њива, Чела, Доле, Дољанице, Главићи и Бријег.

Поди се дијеле на Поде и Брајковину, једно од другог по сата удаљено. Брајковина је при страни, а ближе Херцеговину су Поди. Куће села Пода налазе се више цркве св. Сергија и Вагха, и ту су: Роснићи (3), Зрновић (2), Тошићи (4), Русовић (1), Џуовић (3); испод цркве: Гопчевићи (1), Квеквићи (2) и Сушић (1); покрај пута, који води за Камено: Тушули (4), Нетовић (1), Мандић (1), Мисинез (1), Трипковић (1), Радојевић (1), Лепетић (2) и Матковић (1); покрај пута, који води за Жлијебе: Гудељ (1), Кецовић (1), Поповић (1), Радонићи (4), Перчиновић (1), Мусић (1) и Косаћ (2). — У Брајковини, више цркве св. Арх. Михаила, при Спилама, јесу: Вошњаци (2), Вучковић (1), Томановић (2) и Ковачевић (2). Све су куће растурене, у растојању 100—200.; само су Тушули у скупу, коме

¹⁾ Catastico di S. Stefano (1726) у архиву опшине херцеговске.

²⁾ Ibidem.

је пут улица. Свега је домова 46, а душа 672 (између којих 234 војништво).

Поди су добили име, јер положај његов сличан поду, Брајковина, јер је неки Брајко Пешут био први њен досељеник.

Постоји још у цјелини чардак „Нетријебље“ у кому веле, да је становао Пестић паша: тако је у потпуном стању код кућа Тошића „Велагића Чардак“, у кому веле, да је становао „Велагић ага“. Црква св. Сергије и Вагх. Она је на врло лијепу видику, повише кућа Квеквића, а покрај општинског пута за Крушевице, између стољетних хрстова. По основи ова је црква крстобразна, има малу кубу и звоник јој је на преслици, са три окна.

Ако је натпис истинит, градио ју је Премислав, краљ словински, у другој половини VIII. в. Ово је записано у једној старој књизи, која се налазила у Никићевића. Народ вели, да су ваљно са јајима мјешали, само да будо грађа тврђа.

Натпис на цркви, како данас стоји, не одговара старословенском језику, јер вјерно није преписан. На њему се чита:

на 760. Бѣн сограђина ова церковь от
кralа премислава словинског.

У цркви има двије гробнице, које су смјоштене у пјевницама. Под њима њарод вели, је укопан краљ Драгутин и жена му Драгија. Код ове цркве, ваљда је закопан Михаил, краљ, који је владао у XI в. Дуфрен о том, преводу Јулинчову, вели:

»*Оумерш Михаил 30. лѣта владѣнїа своѣго, погребенъ въ цркви Сергїа и Вагха*«. ¹⁾ Код ове цркве народ вели, да је закопан и Драгиња, о коме Дуфрен, грчки историчар вели, да је закопан »*въ монастырѣ сватыхъ Сергїа и Вагха*«. ²⁾ Око цркве је врло лијепо поплочано, и красним зидом, тај простор, од остале црквене порте одијељен, у којој се налазе прелијепе гробнице.

Једна од старијих попа Гаврила Мијатовића, на којој пише:

закъ лежитъ свѣщеннопрезвитеръ Гаврила
Миатовичъ пароухъ ѿ пода бѣди снѣ
вѣчнаа радостъ 1814.

¹⁾ Введенїе во Исторїю Сербскаго Народа, во Бѣнѣ, 1765, стр. 39. — Испод горњих ријечи на овој је страни руком убилежено „коментид поиска“.

²⁾ Ibidem стр. 45.

Затим су прелијеле гробнице добротвора пођанских Павковића, Голчевића, Квеквића, Поповића, Русовића, Петровића, Аврамовића, Матишоровића и др.

Св. Арх. Михаил. Налази се на граници између Сасовића и Пода. Некад је била на мјесту, званом „Куќ“, а отрагу 100 год. живјело је девет браће Пешута, који, дозволом неког Радашина, са „Куќа“, пренесоше цркву себи ближе и оградисе је на данашњем мјесту, бива, да је олтар у Сасовићима, а остало у Подима.

Село је врло раног постанка. Судићи по цркви св. Срђа, село води овој постанак из VIII в., кад су Љубишићи, Медовићи, Матишоровићи, Шакићи, Мисинези, донијели, како народ вели, по некојко јаја, те их са вапном измијешали, да буде грађа тврђа.

Послије су Турци дошли, а кад њих 1687. Млечић истјера, тад се досељују овдје Срби из Херцеговине, од којих се већ добар дио истрачио, а неки и иселили, што се све најбоље види из слиједоћег: *Лакетићи*. они су из Јасеника код Гацка, а огранак породице Владисављевића.¹⁾ По читулама пак изгледа, да су огранак породице Стратимировића, јер се ту пишу „Лакетић речени Стратимировић.“²⁾ Овамо су дошли из Попова са владиком Саватијем. Славе св. Стефана. Јевросима уд. Лакетић, добротворка је народна, владика Исаија Лакетић (1695) закопан је у манастиру Савини. — *Стратимировићи* били су у Поде најприје дошли из Попова, а из Пода у Србину, одакле су прешли у Угарску, Русију, па и у Млетке, гдје данас живи један каноник Стратимировић, јер су се тамо превјерили. Славе св. Борђа. — *Бошњак*, из Билеће 1701. Славе св. Јована, а неки се иселили у Чикаго, у Америку. — *Павковићи*, дошли с Убала 1720, а на Убле дошли са владиком Саватијем из Попова. Први, који је дошао, звао се Вујадин Павковић,³⁾ који је имао сина Митра и Драшка. „Со. Dgraso Rавсовић“ потписан је као поглавца херцеговачких досељеника, на меморандуму, послатом влади млетачкој. 1701. Славе Јовањ-дан. Неки се иселили у Ме-

¹⁾ Херцеговина од др. Девијера у Зборник Насела књ. VI издање Ср. Краљ. Академије у Београду.

²⁾ Читула Сава Лакетића Стратимировића у цркви св. Сергија у Подима. — Јован Стратимировић речени Лакетић прославио се у битци каменској 1687.

³⁾ Catastico di Podi (1726) у архиву општине херцеговске. — Вујадин имао брата Петра, који се одликовао у битци на Каменом 1687.

љину, а неки у Савину. Из овог су племена добротвори: Данило Павковић; затим капетан Лесо Павковић, бивши херцеговски начелник, који је установио народну фондацију, под именом „Штедња Лесова“, на уживање које имају право само младшњи из Пода, православне вјере, који уче средње и високе школе. Затим из овог племена је трећи народни добротвор Јован Павковић, који је селу Подима 1904., завјештао 80.000 круна. Онај први Данило, био је члан депутације Херцеговог, послане у Сплет барону Рукавини (1797) за преговоре, под којим увјетима би Аустрија имала примити Боку.¹⁾ — *Томановићи*, са Зубаца 1692. Славе св. Петку. — *Косаћи*, из Васојевића 1690. Славе св. Димитрију. — *Зрковићи*, из Попова 1693. Славе Никољдан. — *Росићи*, из Попова 1692. Славе Петровдан. — *Квеквићи*, из Попова 1692. Стара, чувена пођанска кућа, која је дала доста поморских капетана и угледних људи. Данас живе у Трсту, од којих Шпиро је трговац, а Раде, брат му, адвокат и вишегодишњи српски посланик у Бечу и Задру. Из овог племена била је књагиња Даринка, супруга кнеза Данила. Први, који је дошао био је Вукашин Квеквић,²⁾ а Гаврило Јованов Квеквић био је начелник општине топаљске 1735 и 1751. Славе Никољдан. — *Цуовићи*, из Љубомира 1692. у Виталину, а одатле 1760. овамо. Славе Никољдан. — *Ковачевићи*, испод Голце 1692. Зато их и зову „Голијани“. Славе св. Георгија. — *Тошићи*, са Зубаца 1692. Славе св. Георгија. — *Медовићи*, старосједиоци, славе Бурђевдан, а иселили се у Трст. Народ вели, да су дали 7 стара јаја за градњу Срђеве цркве. Знаменит је био др. Ј. Медовић. — *Гудељ*, из Требиња, има 90 год. Слави Бурђевдан. — *Поповић*, из Подгорице има 125 год. Славе св. Стефана Дечанског. — *Мисинези*, старосједиоци. Славе Бурђевдан, а иселили се у Мељину. Народ приповиједа, да су они били за градње Срђеве цркве. — *Матишоровићи*, изумрли, а славили Бурђевдан. Око 1687. живио је Илија Матишоровић,³⁾ а знаменит је Јоко Матишоровић, који је преминуо у Трсту (1869), а себи овјековјечио име тиме, што је постао народним добротвором школе пођанске, која се има неколико година и оградила. — *Радонићи*, из Попова 1693. Славе св. Вартоломеја. Први који је дошао:

¹⁾ Јом је био Глигор Павковић, који је био начелник општине топаљске 1757 и 1777.

²⁾ Catastico di Podi (1726) у архиву општине херцеговске.

³⁾ Ibidem.

био је Вукашин Радонић.¹⁾ — *Перчиновићи*, с Бајкових Крушевица 1701. Славе Јовањ-дан; а први, који је дошао, звао се Средан Перчиновић.²⁾ — *Мушићи*, из Васојевића 1687. Славе св. Димитрија. Из овог је братства добротвор манастира Савине, Н. Мушић. — *Тушући*, са Сврчуга (Херцеговина) 1801. Славе Јовањ дан. Први, који је дошао, звао се Петар Милинов речени Тушуц.³⁾ — *Петровићи*, речени Чакарић, из Попова 1692. Славили Ђурђев-дан, изумрли. Први, који је дошао, звао се Вуко Петров.⁴⁾ — Брат му Вујат, забиљежен је на меморандуму од 1701. као поглавица херцеговачких досељеника. — *Трипковићи*, старосједиоци. Славе св. Василију. Око 1700. живио је у Подима Милутија Трипковић.⁵⁾ — *Мијатовићи*, из Попова 1692. Слави Ђурђев-дан, изумрли. Из овог је братства био парох поћански Гаврил Мијатовић. — *Љубишићи*, старосједиоци. Славе Јовањ-дан. Припоиједа се, да је ова кућа дала 7 старајаја за градњу Срђеве цркве. — *Кланчић*, из Корјенића 1692. Славе Никољ-дан, а иселили се у Задар. — *Владовићи*, старосједиоци изумрли, а славили Ђурђев-дан. — *Гоичевићи*, из Ораховца 1710. Иселили се у Трст, односно Русију, а славе Ђурђев-дан. Држе сами себе породицом старог српског поријекла, а из 2. рукописа из XIV в. доказују, да су непосредни мушки потомци српског краља Десе (!), који је умро 1162., дакле и првих српских жупана. Те рукописе нијесам гледао. Први, који је из Ораховца овамо дошао, звао се Митар Гопчев.⁶⁾ Знаменит је Крсто, чије лађе служачу бокешкој флотилији, као лађе заставнице, у вријеме ратовања између Црногораца и Францева. Син му Спиридон бијаше 1840. први велетржац и власник поморских лађа у Аустрији. Год. 1848. овај Гопчевић своје силно бродовље бијаше понудио аустријској влади, да се њима послужи при нападу на талијанску опсадну мрнарицу. Давао је за школе у Херцеговини обилате прилоге, а Бокељима је шиљао за вријеме глади жита и склонио их на изравнање, приликом њихове размирице и буно са аустријским владом. Био је искрен пријатељ са кнезом Михаилом и његовим чувеним министром Илијом Гарашанином. За рата турског 1853. бијаше у Русији купио 300.000. кола жита, које, јер Русија забрани сваки извоз, све му пропаде. Рад те неоређе, сишав с ума 1858., умре на 26. априла 1861. Његов син је познати Спиридон Гопчевић.

¹⁾ Catastico di Podi (1726) у архиву општине херцеговске. ²⁾ Jbidem. ³⁾ Jbidem. ⁴⁾ Jbidem. ⁵⁾ Jbidem. ⁶⁾ Jbidem.

Радојевићи, они су дошли из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Неговић*, из Котора има 6. год., а у Котор из Арбанџије у XIX в. Слави Никољ-дан. — *Леветићи*, из Мокрина има 40. год. Славе Ђурђев-дан. — *Шушићи*, из Кута има 20 год., а у Куте, из Петрова Дола у Црној Гори. Славе Јовањ-дан. — У Подима још су живјеле ове породице, које се истрачале: *Драгичевићи*, дошли 1692. из Попова. Славили св. Арх. Михаила. Из овог је братства био поп Исаја Драгичевић¹⁾ и Јово Драгичевић.²⁾ — *Мустаџије* речени Дупешковићи, старосједиоци, а славили Ђурђев-дан. — *Пешутовићи*, старосједиоци, славили св. Арх. Михаила. — *Пивљанини*, из Пиве (1693). Славили Ђурђев-дан. — *Радибратовићи*, из Попова 1692. Славили Ђурђев-дан, а први који је овамо дошао звао се Сава Радибратовић.³⁾ — *Шнобаљи*, старосједиоци, славили св. Ђорђа. — *Славићи*, са Зубаца 1692., а славили св. Стефана. — *Ђуровићи*, из Гацка 1692, а славили Ђурђев-дан. Они су стали, гдје је данас племе Тошпа. — *Шанићи*, старосједиоци, а славили Степан дан. Још је око 1700. живио Милија Поповљанин,⁴⁾ Продан Радулов,⁵⁾ Станко Бјелогавлић,⁶⁾ Марко Бајер,⁷⁾ по кому се Бајер мјесто зове, Јован Бошковић,⁸⁾ и Петар Љуботинац,⁹⁾ о којима се ништа не зна. Још су били: *Љиљанићи* и *Вукајловићи*, који су славили Ђурђев-дан, а овамо дошли 1694. из Попова. Отрагу три године још се из Сасовића на женинство населио Вучковић, који слави Јовањ-дан. Сеоска је слава св. Сергије и Вагха.

16. Савина и Мељине.

Одмах од истока Херцеговину, како се прође вода Карача, почиње село Савина. Граничи га: од југа: море; од сјевера: Поди и Савовићи; од запада: Херцеговци; и од истока: Сасовићи. Иза овог села (Савине) су Мељине, које неки сматрају одломком Савине, а неки засебним ослон, али ја ћу као одломак Савине. Сеоских кућа има највише покрај старог пута, који води од Канди Куле, кроз савинску дубраву до Мељина, и покрај државног новог пута, који води кроз јужни дио села Савине и кроз Мељину. Живи су извори: Извор код манастира, који је влада млетачка у XVII в. оградилa, извор Ђоровића и Беговина. Потока нема, ал има бунара, у којима се купи ка-

¹⁾ Catastico di Podi (1726) у архиву општине херцеговске.

²⁾ Catastico di Podi (1726) у архиву општине херцеговске.

³⁾ Jbidem. Вујатин Радибратић учествовао у битци Каменској 1687.

⁴⁾ Jbidem. ⁵⁾ Jbidem. ⁶⁾ Jbidem. ⁷⁾ Jbidem. ⁸⁾ Jbidem. ⁹⁾ Jbidem.

павица вода. Поднебље као у Топлој; мјесто здраво, и од вјетрова заклоњено. Мало има земље за обрађивање, — обично је око кућа, зову је просто „вртови“. Има велика дубрава, која је својина манастира Савине, а има и нешто пашњака. Све је ово близу, а имена земаља јесу: Дубрава, Лазарст, Лаловина, Беговина, Красно Осоје, Владичин мост, Владичина главица, За град, У трап и Око цркве. Најљепши је украс села манастир, који, са дубравом и положајем, превазилази све љепоте Боке.

Дијели се на Ново Село, Манастир и Мељину, који су један од другог $\frac{1}{4}$ сата у растојању.

У Одломку „Ново село“ су куће растурене, по дубрави, док у том истом одломку куће до Новог, на ново осидане, изгледају као наставак Херцеговог, од кога их дијели само пут, а то је ниже воде Караче. Друге куће у овом одломку јесу покрај опћинског пута и државног, растурене. Тако исто и у Мељинама су покрај државног пута у скупу, све једна до друге, као и гдје, је војничка болница. Куће, које су растурене, а такових је доста, у растојању су између себе 2—600 м. Узрок њиховој растурености јест положај земљишта, постепено досељивање, а у задње доба, свак жали овдје, ако кули за оградит кућу, да истодобно купи толико земље, колико му је потребно, да огради кућу и да око ње има довољно земљишта за башту. Гдје је манастир, ту су само двије цркве и ћелије, ал је око њега дивна дубрава, а још дивнији положај о коме су многи пјесници пјевали, и путници писали.

У селу Савини станују: Берборовић (1), Јапаш (1), Перота (1), Ђоровићи (2), Радановићи (1), Миљевић (1), Гојковић (1), Томашевић (1), Милишић (1), Иванковић (1), Матковић (1), Зорић (1), Голубин (1), Паликућа (1), Ђурасовић (1), Видаковић (1), Павковић (1), Вуковић (1), Калуђеровић (1), Раповац (2), Ђуричић (1), Ожоговић (1), Чукић (1) и Вучковић (1). Свега је домова 25 (кућа 50), а душа 259, а између тога војника 23. Селоска је слава Велики Госпођин-дан.

Савина је добила име по цркви св. Саве, о којој народно предање вели, да је св. Сава оградно. Ново село, јер новије насеље; а Мељине звале се за Млечића Magazza¹⁾.

Црква св. Сава, који је огађен на једном брожуљку, а наставак његов предање приписује св. Сави, Има и паперту,

¹⁾ Писмо од 9. септембра 1693.

коју уздржавају осам осмоугаоних стубова. Звоник, на прослици, са једним окном, између цркве и паперте. Антимино је из времена Арсенија IV. Јовановића Шакабента 1740. у Бечу, а свештенодјејствован Павлом, епископом херцеговачким и милешевским 1794.

Око цркве има порта, и у њој неколико гробница.

Ман. Савина. На најљепшем положају брежуљка и истоименог села, налази се манастир Савина.

Судећи по једној „петохљебници“, која се чува у манастиру, постојао је он још 1648. на је, по свој прилици, опустео у млетачко-турскоме рату. Обновили су га добили калуђери из манастира Тврдоша, од којих су појединци овамо прелазили већ од 1692. Први, који је овамо долазио и као ивасланик владике Саватија, са владом млетачком у додир долазио, био је тврдошки калуђер О. Теофило Радловић, Влада им је млетачка дала чардак Солиман Агића и још један непознатог Турчина¹⁾, који је на по пута, између Херцеговога и Савине. Пошто је ту тијесно било, владика неке калуђере спреми, кад се буна утишала опет у Херцеговину, који се настале, крај развала цркве св. Пантелије, и ту подигну манастир Дужи; друге посла у Дуљево у Пантровиће, а он, самоједанајсти остаде ту. Касније пређе на Топлу, гдје му дужде дарова многе земље и ту он сагради дворе и црквицу св. Николе, коју сруше Французи 1806. Заостали пак калуђери саграде близу мале св. Госпође на Савини, себи ћелије а то баш на мјесту, гдје је сада, настојањем владике Петрановића, подигнута нова сјеворо-источна страна манастира. Ту се они сасвим преселе из оних чардака, а влада им млетачка дарова неколико земаља, а тако и православни христјани, од којих највише га помогаше конти Војновићи, који му приложише „Красно Осоје“ и „Владичину главицу“. Тако се обнови ова знаменита српска задужбина.

Мала св. Госпођа. Дуга је 9-50, вис. и шир. по 6 м. Звоник, на греслици, са једним окном. Има полукружно сведене прозорчиће, са сјеверне и с јужне стране, као и на олтарској апсиди. Повише врата има издубљено поље.

Црква је живописана у српско-византијском стилу. Из натписа више врата дознаје се да је ова црква сазидана 1030 по хр., — да се поправила 1831. при Еп. Рајачићу, а за ври-

¹⁾ Писмо од 9. септембра 1693.

јеме Арх. Макарија Грушића и О. Герасима Раповца. Иконостас је прилог властелинске породице Стратимировића, који је приложен био Великој цркви, али, пошто њу живописа чувени поп Симо Лазовић — Бјелопољац тад су пренешене неке у ову цркву. — Чудотворну икону мајке Божје, којој 1762, приписују спас манастира кад кап. Ђорман лагумати хтијаше, прилог је О. Јосифа Комненовића. Царске двери биле су ман. Тврдоша, које су за тај манастир направљене биле настојањем проигумана Георгија Требињског, а Саватије Љубибратић донко их, и ставно у малој цркви. Натпис је на њима:

† сѣ двери направиле се и пописаше се настојаним и тврдом и платом, от манастира требињска проигумана Георгија јеромонаха прежда бивш поп. Стопочивша Митрополита Белградска кѣр аѣ сѣмшна Любѣвратич, і ко то време Бжѣю пописані.....
данацнх. поиде тврчинѣ на Бечѣ. ѣже глѣтсе вѣ стѣом писани антихрист прѣ..... итд.

Обје цркве — велика и мала — богате су скупоцијеним сосудима, многим златотканим одежама, између којих находе се и два свилена архијерска окрута владика Саватије и Стевана Љубибратића, евангелија од велике вриједности. Ту се, између осталог, храни и рука царице Елене, (?) жене Душанове, коју су калуђери донијели собом из Тврдоша, те коју је 1759. оковао у сребро калуђер савински Софроније Видаковић. Особитог спомена заслужује крст св. Саве, о коме је, између осталих, писао и гласевити енглески писац Џексон, на сребрно-позлаћена петохљебница, израђена у Пожаревцу год. 1648., по којој се зна, да је Савина постојала, и прије доласка калуђера из ман. Тврдоша; на плаштаница, везена трудом проигумана Јанићија, јеромонаха манастира требињскога од рабе Деспе. у Биограду 1659. год; на мала икона мајке Божје, прилог Екатијарине II. царице руске; на епитрахил, од плаве свило, за који др. К. Јиричек мисли, да ће то бити прилог којој цркви од негдашње знамените породице Јустинијана, обладатеља (1363—1566) острва Хиоса на Егејском мору (Шем. Бок. 1880); на омофор Ирине Стефанове, израђен 1672 г., — пет старих антиминса, сребрне рипиде од 1735, сребрни позлаћени њвот са седам кубета од 1685, ручни крстови проигумана Исаяје од 1656, јеромонаха Елевтерија Требинца од 1691, Гаврила Требинца од 1492, јеромонаха Јанићија од 1659, Вука Ранковића,

од 1660, на много и много других важних старина, од којих је лијели број описао вриједни Младен Пригорчевић¹⁾.

Манастирска библиотека. — Савинска библиотека на гласу је са својих старина, од којих је најзначајнија Савинска крмчија. Даље је важно шест старих евангелија, до тридесет србуља штампаних и рукописних, између којих спомињем: **Љбци листѣ**, **Лестница** (Србуљ), протопопа Стефана Влатковића, који ју је имао у рукама 1712 г., **Тројник** (писан 1655), **Синодик** (од 1762), **Зборник** (из XVII в.) **Летопис** Јована Дабовића од 1751, **Прилогна** (Србуља), **Октоихъ** (од 5—8 гласа), писали га Марко Требињац и Марко Пивац; **Обставк** (писан 1677); **Зборник** празнична минеја, штампана 1538 у Млецима, повељењем Вождара Вуковића, а трудом јеромонаха Мојсија Дечанца; **Хирѣниа**, **Трејник**, **Стѣхѣин**, писан 1562, Псалтир, Хиротонија, тако красно писана србуља, да се једва даде разликовати од штампе; Молитвослов, Шестодневник. Знаменито је до тридесет старих листина, између којих спомињем: Хрисовуљу из XIV в., којом цар Стефан Урош обилато дарива манастиру Милешеву, краму св. Николе у Хвосну, на ријеци Бистрици; повеља из XIV в., којом српски цар Стефан Урош потврђује повељу цара Стефана Душана и одређује, да дубровачки данак: од 500 перпера иде јерусалимском храму св. Арх. Михаила и 500 перпера Хиландару, кад би престало давање храму у Јерусалиму да се свих 1000 перпера даје Хиландару; повеља из XV в., којом српски деспот Стефан Високи, повлања манастиру Милошеви пет села у Моравицама; окружница Павлова манастира у св. Гори за милостињу ради наплате дугова, из XVII в., повеља, дана у Трговишту, 15. јуна 1646., којом Јон Матеј Бесераб даје манастиру Требињу у српској земљи сваке године по 1800. аспри, итд.

¹⁾ Манастир Савина, Београд 1901; даље Р. Garzoni „istoria dela republica di Venezia (1703);“ N. „Montenegro da relazioni dei provveditori veneti (1687—1735) Roma MDCCCXCVI“, стр. 119; арх. Гер. Дедраковић у Срп. Далм. Магазину 1852—1853; Шем. Вокот. 1874. 1896; Томо К. Поповић „Херцеговини“ и „Манастир Савина“; Џаксон „The Dalm. Duarn. and Istria II, Oxford 1887; Еп. Н. Ружичић „Старинар“ књ. 3—4. Београд 1894; Ђ. Стратимировић „О прошлости и неимарству Боке которске“ Сп. XXVIII. Срп. Краљ. Акад.; Buletino di Archèologia e Storia Dalmata 1894. стр. 104; Никод. Милаш у извјештају о правосл. сјеменишту у Задру за 1883—84; арх. Н. Дучић (Срп. Далм. Магазин 1866; Шем. Вок. 1883, Књижевни Радови књ. 2. 1892); Monumenta Serbica, Глас Срп. Уч. Дружтва; Starinar, Bošnjak, kal. 1891 Arhiv za povj. jugosl. (Zagreb 1857. knj. IV); Glasnik Zemaljskog Muzeja, Statine jugosl. Akademije. Zagreb 1884. knj. XVI; Н. Великировић „Из српског приморја“ итд.

Манастирска вода. Њу су калуђери нашли и довели били до млинице, гдје су им некад кметови стали. А млетачка влада од те је воде учинила водовођу до зграде поморске управе, — тад се млиница манастирска забаталила. — Натпис на овој води гласи:

MDCCLXI
MARCI QUIRINI PRO — EXTR.
CURA
PERENEM HUNC FONTEM
IN LOEMOCOMIUM
DEDUXIT.

Друге старине у селу Савини. Кућа, гдје је данас поморска управа (Governo marittimo), то је зграда, коју је млетачка влада у XVIII в. оградилa. У овој је згради капела св. Рока, оградена 1730, а поправљена 1882. Близу манастира Савине је чардак Солиман Агића, гдје је влада млетачка смјестила била владику Саватија, са калуђерима. Близу овог је још један чардак турски, ал се не зна, ког је господара био. Св. Ана, то је римокатоличка црква, која је припадала и припада породици Никићевић. Оградена је 1604.,¹⁾ премда предање народно тврди, да су је још и прије Грци оградиле, и да је била православна св. Петка. У близини њеној је земља „Петковина“, која припада манастиру Савини. За ову земљу, веле, да је била горње цркви — св. Петке.

Судећи по црквама св. Госпођи малој и св. Сави, ово је село, као што без двојбе и јест, врло раног постанка. Становништво у овом селу све је досељено од свршетка XVII в. па унапријед, већином из Херцеговине и околних села, као што се из овог види:

1). *Видановићи*, дошли из Требосина има 14 год. Славе Андријев-дан. — *Голубић*, из Корјенића 1694. Звали се и Голуби и Голубићи. Славе Јовањ-дан. — *Гојковићи*, из Мокрина има 60 год. Славе Ђурђев-дан. — *Радановићи*, са Зубаца 1694. Славе Ђурђев-дан. — *Миљевићи*, из Прчања има 19 год. Славе Ђурђев-дан. — *Данчиловићи*, са Зубаца са владиком Љубибратићем. Славе Ђурђев-дан. — *Ивановићи*, из Српјетежа (Херцеговина) свршетком XVII в. Славе Ђурђев-дан. — *Ђорђевићи*, из Браног Дола код Билеће, год. 1694. Славе Ђурђев-дан. Њихова читула налази се у ман. Савини, у којој се, између осталих спомиње монахиња Еуфимија. — *Томашевићи*, из требињског котара

¹⁾ Schematismus Dioeceseos Catharensis pro anno 1909.

1694. Славе Никољ-дан. Звали се и Кочићи. Њихова читула налази се у Савини. — *Павковићи*, с Пода има 90 год. Славе Јовањ-дан. — *Перота*, из Спљета има 15 год. Римокатолик, не слави врло име. — *Берберовићи*, из Костањице има 9 год. Славе Ђурђев-дан. — *Јенак*, Чех, из Прага, има 8 год. — *Ђурашовићи*, с Кумбора има 100 год. Славе Никољ-дан. — *Ђуричићи*, из Сасовића има 19 год. Славе Јовањ-дан. — *Вуковићи*, из Сасовића, има 30 год. Слави Ђурђев-дан. — *Раповаци*, из Сасовића има 60 год. Славе Никољ-дан. — *Калуђеровић*, из Луштице има 40 год. Славе Трипун-дан. — *Паликућа*, из Мостаћа (Херцеговина) свршетком XVII в. Славе св. Климентија. Њихова читула налази се у Савини. — *Вучковићи*, из Марковине 1694. Славе Јовањ-дан. — *Чукић*, из Доње Ражанице (Ст. Србија) има 10 год. Слави св. Саву. — *Матковић*, из Попова 1694. Славе Ђурђев-дан. — *Зорићи*, из Груда у Боснији (1692). Славе Ђурђев-дан.

Били су још: — *Цвјетовићи*, старосједиоци, који су изумрли. Читула Илије Цвјетовића налази се у Савини од 1781. Овај Илија, са своја два друга, графом Николом Злоковићем и графом Драгутином Магациновићем ходио је у Млетке, те се старао за права и привилегије свог народа. Нико Цвјетовић 1786. био је начелник општине тонањске. Славили Ђурђев-дан. — *Ђосурчићи* дошли из Попова 1694. Изумрли, а славили Никољ-дан. Њихова читула налази се у Савини. — *Бронзићи*, који су овдје били дошли с Пода, изумрли, а славили Јовањ-дан.

17. Крушевице.

Иза Ластве, одломка села Кута, долазе Крушевице. Границе их: од југо-запада: Ластва и Бакочи, од југа: Кутини, Ваошићи, Бијела, Јошица и Каменари; од сјевера: Морињ; и од истока: Морињ и Костањица. Село се налази у висини над морем 412—781 м.; а сеоске се куће налазе све покрај општинског пута од Ластве, пак све до више Каменара, и то на једној коси горској.

У селу је доста извора, од којих за вријеме јесенских и зимних киша набује потоци „Сопот“ у Кутини и „Пијавица“ у Бијелој, који поменутих двама селима чине доста штете. Имена живих извора јесу: Калиможи, Карос вода, На Матово. У Бошковиће, У Стојановиће, На водице и На церје. Поднебље је оштро, сјевер најјачи и највише дува, а кишу доноси југ.

Свијег много не пада, а кад пане, највише се одржи за два — три дана.

Радна је земља сва у непосредној близини кућа, а то су оранице (30 х.), виногради (28 х.) и вртови (8-08). Друго су пашњаци (289) и шуме (144), који су комун, заједница, у коме је ограничено дозвољена наша коза и сјеча дрва, а удаљени су од кућа по сата. Зову се: Осоје, Рудине, Прљака, Девесиље и Јасеновик. Радне се земље зову: Доци, Њиве, Долови, Виногради, Илин врх, Вукова Њива, Торине, Брјегови, Јелмна лазина, Испод села, Више клачине, Вјетрине, Долине, Радоња и Лазина. Село има површине у хектарима 513, од којих 499 порезу подложно.

Дијели се на одломке: Крушевице, Калиможи и Репаје, један од другог у растојању четврт сата. Репаје су од западне стране, Крушевице од источне, а Калиможи по сриједи. У одломцима су куће разбијеног типа, јер је сваки желио, да своју радну семљу има око кућа. Све су куће близу опћинског пута, и цркава. Село има и својих раселица, бива, породица, које су се сасвим иселили у оближње Каменаре, при мору. У одлomu Репајама станују: Тасовац (2), Шарац (2) и Таузовићи (4). Црква им је св. Никола. У Калиможима и Крушевицама: Бијелићи (1), Свилановићи (7), Митровићи (5), Лакетићи (5), Бијеловићи (4), Милутиновићи (3), Мандићи (2), Мијајловићи (6), Павловићи (7), Матовићи (5) и Вуковићи (4). Свега је у селу домова 55 (кућа 76), а душа 239. Сеоска је слава св. Арх. Михаило.

Крушевице које зову и „Маукаве Крушевице“, добиле су име по тому, што су некад тула рађале дивље крушке; Калиможи, јер се прича, да су Грци некад ту становали, у чему нас утврђује име „Карос вода“, која се у том одломку налази; Репаје, не зна се, ако није, јер реке је ту доста рађало.

Цркве старе: св. Арх. Михаил. Звоник је, на преслици, са три окна. Предање вели, да је ограђена у XVI в. Око ње је порта, а, одијељено у истој, гробље и ћелија. Св. Текла. Налази се, одмах с јужне стране св. Арх. Михаило, на врхунцу „Столу“. Предање вели, да је ограђена у XVII в. Св. Јеремија. Налази се на „Јеремијину врху“. Саграђена је 1688. Врло мала, њена је основа лађа, у њој ништа важна. Св. Јован. Налази се у одломку Калиможима. Звоник на преслици са три окна. Спољашњост је проста, крупним камењем ограђена. Предање народно вели, да је ограђена отрагу 500 год. Св. Никола. Са сваке стране затворен, покрај опћинског пута у Репајама у

у једној дубравици, ова је црква озидана у XVIII в., а обновљена 1840., јер је та година, више прочелних врата, убијежена. Ограђена у форми лађице, у њој ништа важна. Око цркве порта, и у њој неколико гробница. Ниже св. Јована у Калиможима виде се хрпе лијепо отесаног камена, о ком Крушевичани, с поносом причају, како је Душан Силни наредио да се одјеља, јер је ту имао свој љетниковац да огради. Било је још, веле, тог камења, ал је употребљен за градњу оближње цркве св. Јована, а у новије доба и за поправку оближњег опћинског пута. Близу цркве св. Текле има једно старо гробље, за које приповиједају, да је незнабожачко, и да је из доба прије но су Срби примили хришћанство.

Ја сам гледао то гробље. Оно се налази у једној великој гомили камења (30 м.²). Раке су оваке: У тој гомили, са четири стране, у одређеном мјесту, постављене су окомито плоче тако исто, само водоравно, озгор и оздол. То су раке а таквих има доста.

Прама горњем незнабожачком гробљу, имену одломка Калиможи и Карос воде, који нам одају, или бар наслуђују, да је некад овдје било грчке насеље; прама тому, што Крушевице цар Душан спомиње у својој повели од 1351; према народном предању, које тврди, да је овдје цар Душан љетниковац видати намјеран био, зашто је и камење одјељати и окресати наредио био; прама тому, што овдје још и данас има старооједиоца, закључујем, да се постанак овог села губи у неогледној прошлости, а о поријеклу становништва зна се:

Свилановићи су старооједиоци, славе Никољ-дан. Из овог је племена, како је доказивано, био папа Сиксто V, који је у свом грбу, за знак, да је с Крушевица уметнуо три крушке, а потписивао се „Peretti“. И данас Крушевичани приповиједају, како су, са „Карос воде“ језуити одвели оца Сикстова у Котор, а одатле у Италију. — *Бијелићи*, из Брибира (Далмација) има 41 год. Славе Никољ-дан. — *Митровићи*, са Зубаца 1694. Славе Никољ-дан. Од овог братства неки се иселили у Бијелу, одатле у Нови, из Новог у Котор, па у Книн, а одатле у Херцеговину. — *Лакетићи*, из Јасеника код Гацка 1693. Славе Никољ-дан. — *Вуковићи*, из Гацка 1693. Славе Ђурђев-дан. — *Таузовићи*, из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Шарац*, из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Милутиновићи*, из Пиве 1693. Славе Никољ-дан. — *Матовићи*, са Зубаца 1692. Славе св. Петра. — *Мијајловићи*, из Невесиња 1693. Славе св. Илију.

Имају своју раселицу у Каменарима. — *Мандићи*, из гатачког котара 1693., од братства Малешевци, које је становао на путу из Требиња у Вилећу. Славе св. Илију. — *Пасловићи*, из Попова 1693. Славе св. Илију. — *Бијеловићи*, из Тврдоша 1694. Славе Никољ-дан. — *Тасовац*, из Корјенића свршетком XVII в. Славе св. Арх. Михаила, а неки се иселили у Куте, одакле у Сан Франциско. Још је било братство *Ђучићи*, које 1694. дошло са Зубаца. Изумрли. Како се из овог види сва племена су дошла из Херцеговине, свршетком, XVII в., а само је једно старосједилац.

18. Бијела.

Бијела је приморско село, једно од најбољих и најљепших у општини херцеговској. Граниче га од југо-запада: Баошићи; од југа: море; од сјевера: Крушевице; и од југа и истока: Јошица и Каменари. Већи дио сеоских кућа је покрај мора, а омањи при косама горским, особито око Богородичине цркве. У селу је је један велики поток „Пијавица“, који се куни са околних брда. Сваке године селу великих штета нанесе. Још имају потоци: Радиковица, Градина, Оскробућа и Комунски поток. У селу су неколико живих извора, а то су: Пијавица, Милошева вода, Дубравица и Под врело. Поднебље је топло, зато и долазе овдје странци; обично дува југ и тада је највруће, а с њим и долази киша, кад дува сјевер, тад је најстуденије. Рјеђе западњак и источњак.

Доста је радне земље, а то су пртови (117), виногради (90) и оранице (1). Сва је близу кућа. Има и шума и окрајака, свега 282 х. Далеко је по сата од кућа, а налази се према Крушовицама, Баошићима и Јошици. То је комун. Имена земаља јесу: Дионице, Вала, Веље брдо, Ковачина, Подворница, Грађевина, Бресковина, Виноградина, Радојевина, Милошевина, Перашко, Дубравица, Воћњак, Главичина, Кућиште, Раван, Берећевина, Павловина, До, Ајдаловина, Смећина, Подторје, Клин, Ножица, Плавашта, Кућишта, Крушолој, Брајковина и Сјенокос. Међу овим именима види се, да их има, као „Перашко, Смећано, и Брајковина“, која нам доказују, да је било овде земаља, које су припадале Пераштанима. Те је земље Пераштанима Млечић био дао 1687, као дар ради њиховог јунаштва у рату с Турцима. И тад су многи Бијељани, као и остали општинари херцеговски били Пераштанима кметови, ал данас у Бијелој нема ниједан кмет.

Бијела се дијели на одломке: Вала, Клин и Веље Брдо, које је једно од другог у растојању $\frac{1}{4}$ сата. Сеоске куће све

су растурене, изузев оне које припадају истом племену, оно су близу, али улица, нит симетрије, намећу њих нема. Село има своје раселице, бива, куће појединих породица, које су се сасвим одселиле из брда на своја имања при мору у самом селу, које се зове исто Бијела, а удаљено је од кућа у страни једно 20 часака. Ту су раселице племена: Вуковића (2), Шоровића (3), Целалића (1), Ђиновића (1), Илића (2), Валића (1), Букулице (1) и Злоковића (2), које су се ту настаниле о трагу 100 год. Ту је и рибарска творница срћела. Ове су куће у растојању 1—100 м., а све се поредале, на низ, с горње стране државног пута. Овдје има доста дућана, у којима се продаје сваковрсна роба. У одломцима Вали (Ковачини) живе: Вуговићи (3 к.), Поповићи (6), Новаковић (1), Радовићи (4), Целалићи (7), Маловићи (6), Кнежевић (1), Сеферовић (1) и Злоковић (15); у Клину и Вељем брду: Целалићи (5), Митровићи (2), Живковића (2), Тодоровићи (2) и Валовић (1). Свега је у селу домова 72 (кућа 214), а душа 668. Имају своју парохију, дворазредну основну школу и главарију.

Бијела је добила име, или јер је лијепа и чиста, или по селу Бијелој (5. км. далеко од Коњица), или по ријеци Бијелој у Херцеговини, а свакако јер је то име код Срба удомаћено. Цар Душан Бијелу спомиње у својој повељи 1351., а Млечићи је звали *Vianca*. Одломак Веље брдо јер на је тајном брду; Клин, јер сличи клину; Вала, од талијанске ријечи „*valle*“, а то значи долина, као што и јест положај Вале. Њезин одјељак један има који се зове „Ковачина“, јер први досељеник, који је ту дошао, био је ковач. Старице. То су цркве: Риза Бого родичина (парохијална у Бијелој). Сазидана је у почетку претпрошлог вијека, али је два пута прије награђивана. Стара црквица била је по прилици дуга 5. м. Олтарска апсида има пет лезена, — олтар нема прозора, а изнутра има једну полукружну нишу, око које, са стране, има по једна четвртаста ниша. Предање народно даје цркви печат дубоке старине, и вели, да је Стеван (Немања) дао много новаца, да се огради и то манастир, или већа црква; и кад је Стеван Немања видео, да је мала црква, да је проклео ондашње становништво, док не ограде велику, која би доиста и ограђена отрагу 100 год. Нови олтар рекао би, да је израстао из старог. Црква има двоје врата, на прочељу и са јужне стране. На пољу троугластом, има овај натпис:

сјо црков оградї швцство кѣско 1824.

Св. Петар. Сазидана је 1783, и то на брду Клину, у облику лађице. Нема ништа важно. Св. Госпођа. Подигнута је на Вељем брду у Бијелој, а на мјесту, одакле је врло лијеп поглед. — Предање вели, да је врло стара. Св. Петар. Ово је римокатоличка црква, која није давко ограђена.

Потом што се држи, да је мали олтар у цркви Ризе Богородичине, Душанова задужбина; по том, што Бијелу спомиње Цар Душан у својој повељи од 1351 (ако није факсимилат); по том, што сам чуо народно предање, да је Бијела назвата по Бијели Урошу, изгледа, да је село Бијела врло раног постанка можда из доба прије Неманића, за којих је бодвојбево постојала. Од Неманића до данас овдје су увијек Срби живјели. Народво предање вели, да одмах, послвије катастрофе косовске, у овом селу није било него седам породица. Била куга, све пошло, само остала дјевојка Филипа Бунгарића. Не знају које су то седам породица; знају само, да је била породица Бунгарића и Ника Милошева. Оној дјевојци Бунгарића тад дошао неки Радовић, из Конавала, те је узео. Од њега је данашње племе Радовићи у Бијелој, које народ сматра најстаријим. Славе Николдан. — Друго братство иза овога, за које народ држи да су дошли у XV в. из Попова јесу *Поповићи*, који славе Јовањдан. Био у XVII в. из овог братства поп С. Поповић, ког су хајдучи перашки, у цркви бијељској, под пријеносом кад је служио, убили. — *Вуковићи*, звали се и „Бојанићи речни Вуковићи,¹⁾ дошли из Корјенића 1693. Славе св. Јоакима и Ану. — *Новковићи*, из Слича 1876. Слави св. Стевана Дечанског. — *Шеровићи*, из Залаза (Црна Гора) 1680. Славе св. Кузму и Дамјана. Звали се Лукрецијо. Први, који је дошао, звао се Мијо Шеровић.²⁾ — *Цеталији*. Ово братство држе, да је потомство неког Турчина целата, који се овамо из Требиња 1682. населио. У почетку XVIII в. живио је Вуко Цеталија,³⁾ који је имао сина Петра, који се у XVIII в. одликовао у рату с Турцима, због чега му велики мџтар махтешког реда подијели витештво, и ако Петар бијаше православне вјере.⁴⁾ Из овог племена била је дијела кита поморских капетана. Славе Николдан. — *Зиновчи*, из Кртола у XVIII в. Славе Николдан. — *Тодоровић*, из Загуља у Граову 1694. Славе Ђурђевдан. — *Маловићи*, из Тре-

¹⁾ Catastico di Crusevice (1726) у архиви општине херцеговске.

²⁾ Ibidem.

³⁾ „

⁴⁾ Херцеговци од Т. К. Поповића, стр. 170—172.

биња 1694. Славе св. Тому. а први, који је дошао звао се Јово Малојевић.¹⁾ — *Балабушићи*, из Невесиња 1692. Славе Томиндан. Први који је дошао, звао се Кирил Балабушић.²⁾ — *Сеферовићи*, из Кута 1840. а у Куте из Пипера. Славе Васиљевдан. — *Живковићи*, из Црне Горе 1689., из села Заљуте. Славе Николдан. — *Кнежевићи*. Предање вели, да су најприје дошли из Црне Горе, из Заљуте 1692, а звали се Чаурине. Славе Јовањдан. Први, који дошао, звао се Митар Кнеже.³⁾ — *Илићи*, из Сарајева 1720. Славе Јовањдан. — *Балићи*, из Сарајева 1720. Славе св. Василију. — *Букилица*, из Грбва 1860. Славе Мијолице. — *Раповици*, из Сасовића има 22 год. Слави Николдан. — *Митровић*, из Крушевица има 90 год. Слави Николдан. — *Злоковићи*. Они у Вељем Брду то су Бошковићи, из Кута, а овамо дошли око 1700. Они у Ковачини потомци су неког Зизера, из Кута, који је овамо дошао око 1695. Био ковач, те злоковао. По томе се потомство прозвало Злокови или Злоковићи. Славе Васиљевдан. Из овог племена било је доста пареха бијелских а знаменит је био граф Никола Злоковић, који је са графовима Илијом Цвјетовићем, Драгутином Магазиновићем и Михаилом Комленовићем, реченим Меглајевићем, многе повластице од Млечана Херцеговину и околици изразио.⁴⁾ Био је начелником општине топањске 1729, а Божо Злоковић 1780. Своска је слава Риза Богородичина.

19. Јошница и Каменари.

Одмах иза Бијело, ближе Котору, долази село Јошница, које је већим дијелом приморско. као и Каменари који долазе одмах иза њега. Јошница је положена у присојној страни, док Каменари више у осојној. Куће су већим дијелом при мору, покрај државне цесте, док су оне у брду растурене и осамљене. Висина над морем ових села додире 150 м. Воде су мале, али веома здраве. Зову се: Марица и Даловина. Има и потока, ал нијесу од штете. Зову се просто „потоци“. Има и бунара, и то при мору, у којима се купи вода капавица, с кровова. Поднебље, вјетрови и снвијег као у Бијелој.

¹⁾ Catastico di Bianca (1726) у архиви општине херцеговске.

²⁾ Ibidem

³⁾ „

⁴⁾ Херцеговци од Т. К. Поповића.

Ова два села имају земље за обрађивање и иста је у непосредној близини кућа. То су: вртови (34), виноградни (40) и ливаде (135). Зову се: Плоча, Подраванац, Понта, Бара, Бујовина, Крница, Грговина, Градина, Врти и Виногради. Имају и пашњака (16) и шума (21), који су сви у растојању од кућа, прама Крушевицама $\frac{1}{4}$ сата. То је „комуница“.

Јошица и Камена сматрају се као једно село; једно од другог 10 часака удаљено. Имају парохију заједничку и народну школу. Село је збијеног и разбијеног типа. У страни су куће растурене (20—300 м.) и осамљене, како гдје захтјева положај земљишта. При мору је неколико кућа, на низ, дуж државне цесте, а на једној главици парох. црква св. Неђеља. Куће у Каменарима су у становитом реду поредане, тако да између себе чине двије улице унакрст. И ако су у групи, не припадају истом племену, већ су груписано, и то ондје гдје је парних лађа пристаниште, поштарски и брзојавни уред, народна школа, војништво и неколико дућана, као и разне агенције паробродских друштава. У Каменарима живе: Катурићи, Мијајловићи, Теловићи, Балабушићи и Ђурановићи; а у Јошици: Ђурковићи, Мандићи, Секуловићи, Балићи, Радановићи, Краљ, Ерцеговићи, Ђучићи, Сијерковићи и Васиљевићи. Свсга је домова 48, а душа 160 (прав. 122, а римок. 38).

Не зна се, зашто је Јошица названа, док су Каменари, јер ту били каменари (мајстори, који раде око камена), пошто ту у оближњим Ђурићима и Лепетанима има доста лијепог камена.

Старе цркве: Св. Никола. Ово је римокатоличка црква, ограђена у XVIII в., а Госпа, друга црква, која је ограђена 1894. Св. Неђеља. Доста стара црква, а нема много да је давашњу форму добила. На врло је лијепо положају. У овој цркви био је за Млечића римокатолички олтар.¹

И Јошица је, мислим, кад и друга села херцеговска постала. За Млечића је Јошица 1700. као засебно село постојала, а за Каменаре тад се није знало. Они су скорог постанка, од раселица с Крушевица и из Рисна, Пераста и Бијеле. За поријекло становништва зна се: *Секуловићи*, дошли из Невосиња 1693. Славе Јовањ-дан. — *Ђурковићи* из Рисна, славе св. Стевана Дечанског. — *Мандићи*, из Крушевица 1865. Славе св. Илију. — *Балићи* из Сарајева, са владиком Саватијем. Славе св. Василију. — *Ђурановићи*, из Пераста 1862. Славе Јовањ-дан. — *Мијајло-*

¹ Шем. Бокот. за 1876.

вићи из Крушевица, има 45 год. Славе св. Илију. Први, који је дошао на Крушевице, звао се Вуко Мијаљев.¹ — *Ерцеговићи*, из Врановића 1680. Славе св. Илију. Били православни. — *Балабушићи* из Бијеле, има 17 год. Славе св. Луку. — *Радановићи*, из Попова, 1694. Славе Јовањ-дан. — *Теловићи*, из Рисна 1880. Слави Јовањ-дан. — *Краљ*, из Грбља. Слави Госпу. — *Васиљевић*, с Убала 1876. Слави Ђурђев-дан. — *Катурић* из Рисна, има 40 год. Слави Ђурђев-дан. — *Ђучић* с Крушевица, слави Илин-дан, и *Сијерковић* из Костанице, има 90 год. Слави св. Јована.

XI. Опћина рисанска.

Налази се између опћине херцеговске и перашке. У површини имаде 17981 хектар, а становника 4511. Боље од све Боче била је чуварица српских народних обичаја и српске народне ношње.

1. Убли.

Село Убли налази се око поља широка и дуга по $\frac{1}{2}$ сата хода, окрело ког уздижу се високо главице. Саме куће су у једној елипси стављене око поља. Висина је села над морем 730 м. Ово село граниче од сјевера горе: Главица и Убаштик; од сјеверо-запада: Врлијешје; од запада: Смијезница; и од југа Клиновац и Врањево брдо (од југо-истока). У солу има извора, такозваних убала, који су слични бунарима, само што су плићи. Около сваког таковог бунара има ограда, да не би марва нечистоћом воду кварила. У њима се купи вода капаваца, а свако племе има свој „убо“. У селу је јако студено; снијег је већи дио зиме, те буде дебео од 1—10 м. Такођер су зими и велики мразови. Зими ово село изгледа као каква пустиња, — сва покривена снијегом. И доиста је зими јадно овдје живљење; тад обично стоку слазе у Приморје, те *несимљују куће и околне*, и то врло јевтино, јер у Приморју доста изумрлих племена и исељених породица. Али, ако је Убљанима зима јадна и чемерна, то љети уживају. Лијепа омарина, бива, вјетар од мора хлади, поље им је родно, прекривено богатом љетином, шоницом, ражи и кукурузом, а од воћака, мурвама, орасима и трешњама, као и равним поврћем и зеленилом. Зими дува највише сјевер, а љети „омарина“ (западњак).

¹ Catastico di Crusevize (1726) у архиву опћине херцеговске.

Село има доста земље радне, сва је у пољу убалском, далеко по сата од кућа. То су оранице (154'12 х.) и вртови (3'24). Врло је ова земља редна ораница, која се свије овако: Орач плугом је преврне, сијач у бразду баца сјеме, пак се браном преко бразде повуче, и готово је. То су ми рокли Убљани, да тако раде, јер је то земља црна, мека, лајпа, коју би могли и дрвеним алатом обрађивати. Дан ораће земље, средње да роди, може родити око 20 стара. Имена ових земаља јесу: Ђурђов До, Милетков До, Царинови До, Ивелића Долови, Рупе, Подводни Долови, Степан-до, Попов-до, Церовић, Побрђе, Машан До, Бостан Долац, Врањев До, Драгошево село, Драгојлов До, Савића Долови, Орашје, Крст, Шести букве, Бушино и Бргљан. Имају заједничке пашњаке (1745) и нешто шуме (10'15), које су око села и иза Сњијежнице, далеко од кућа 1/2 сата. Зову је „Убајска планина“, која је комуница, од старине заједничка, — није никад рад ње било свађе. У њој има доста сијена. Село је сточарско-земљораднички крај. Храни 197 говеди, 1582 овце, 75 свиња и 133 козе. Нит је било, нити има у селу кметова. Сви су слободни.

Сеоке куће све око поља, док попова кућа, школа и једна крчма, на сред поља. Жандарска је касарна од јужне стране поља — на осами, мало подаље од кућа на мјесту аваном „Бушине“. Ту је близу мала црквица св. Госпођа, околно је мала дубравица. Око поља су куће на групе, по братствима, збијеног типа. Све су оне ограђене послије буне (1882), јер тад скоро сви Убљани бијаху пребјегли у Црну Гору, — пак, вративши се опет не нађоше својих кућа већ згаришта; зато, мораху се, нешто влада, а нешто они, старати, да их изнова ограде. Поједине групе су, између себе, у растојању 100—200 корака, а у групама су збијене, покрај којих, уоколо свега поља, води пут, који је и улица. И старих кућа био је распоред овакав. — Оне су између голих планина и родног поља ограђене. Овдје станују ова братства: Васиљевићи (12 к.), Вуковићи (20 к.), Лаконићи (15), Драгојловићи (8), Јанчићи (12), Вукићевићи (15), Ивовићи (15), Радонићи (10), Лалићи (8), Савићи (5), Вукасовићи (8) и Павловићи (15). Свега је у селу домова 143 (кућа 147), а душа 531. Имају своју засебну парохију, кнежину и школу.

Неки веле, да се назвало по Ублима чевским, а ја мислим, прије по водама, које се зову „убли“.

Надазе се остатци чардака турских, камењем од њих многи своје куће оградише. Сматрају се и старима парохијална црква,

св. Ђорђа, као и св. Госпођа, премда нијесу толико. Св. Ђорђе био је, као мала црквица, ограђен 1746., која, будући уска и тротина, би 1845. обновљена и саграђена, у форми лајнице, од бијелог кресаног камења и покривена плочом, а украсена звоником на преслици. Радња се сруши, будућ слаба, те се опет огради 1854. Св. Госпођа је у дно села Убала, на једном брежуљку, а у дивној дубравици. Народ вели, да је саграђена још, кад су се први Убљани доселили. Око ње је гробље, гдје се копају четири оближња братства.

За ово се село знаде и прије Млечића, који су за ово село и „земљишник“ уредили. Предшасници данашњег становништва били су Турци, које су одатле истјерали, те се данашње становништво ту населило. То је било од 1690 до 1700. Село је било вазда на истом мјесту, на ком је и данас, а расло је насеље гранањем. О коријеклу становништва зна се: *Вуковићи*, дошли 1692. из Невесиња. Славе Ђурђев-дан. — *Васиљевићи*, 1695. из Бањана. Славе Ђурђев-дан. Стара свештеничка кућа, из које је и данашњи први присједник епископске консисторије прото Душан. Приповиједају, да је неки Васиљ, још за Турчина, дошао из Херцеговине у Херцеговину, и да га је неки од Савића узео к себи на Убле, те да су, од овог Васиља, постали Васиљевићи. — *Ивовићи*, из Невесиња 1692. Славе Ђурђев-дан. Задње буне двије куће у Никшићу пребјегле, гдје врло добро живе. — *Вукићевићи*, из Невесиња 1692. Славе Ђурђев-дан. Од ових се неки иселили у Сасовиће, а од Вуковића у Куте. Приповиједају, да су три брата: Иво, Вуко и Вукић (од ког братства, не зна се), дошли 1692. из Невесиња, те од њих, да су у Ублима настала браства Вуковићи, Ивовићи и Вукићевићи. У тому нас увјерава и то, што су их, за владе млетачке, баш и мијешали, јер Вуковиће зову „Вуковићи речени Ивовићи“ (*Achime del fu Tomo Vucovich detto Ivovich da Ubli*),¹ а Вукићевиће зову и „Вукићеви речени Ивовићи“.² По овому би рекао, да се у Невесињу звали Ивовићи, или, да је Иво имао дјецу Вука и Вукића. — *Павловићи*, из Бјелопавлића 1687. Славе св. Стефана. — *Лаконићи*, из Вјелица (Црна Гора) 1687. Славе Петков-дан. — *Јанчићи*, из Вјелица 1687. Славе св. Петку. Неки се иселили у Муо, код Котора. — *Драгомановићи*, с Грахова око 1690. Славе св. Георгија, а племе се иселило у Моринь. —

¹ Cattastico di Risano у архиву општине херцеговине.

² Ibidem.

Вукасовићи, из Ораховца у XVIII в. Славе св. Петку. — *Лалићи*, из Дријењана (Херцеговина) 1693. Славе св. Ђорђа. — *Самарцићи*, с Кривошија има 18 год. Славе Ђурђев-дан. — *Јанковић*, из Бјелица 1687. Слави св. Василију. — *Драгојловићи*, из Бјелица 1687. Славе Петков-дан. — *Савићи*, из Корјенића 1687. Славе Ђурђев-дан. — *Радомирићи*, из Попова 1692. Славе св. Петку. Овдје су били и *Пасковићи*, који се иселили у Поде, односно Савину и Мељину, о чему сам говорио, а славе Јовањ-дан. Као што се види, сва су братства, осим једног из Кривошија из Црно Горе и Херцеговине, дошла овамо свршетком XVII в. Сеоска је слава Ђурђев-дан.

2. Кривошије.

Велика висораван са много мањих увала на истоку од Орјена која је ртом Пазуа подијељена на Горње и Доње Кривошије.

Одмах можеш да закључиш, какве су Кривошије. Врло честа су мала пољца, ограђена планинама и главицама.

Куће кривошијске су по дну брда, а и на самим косама. Засеоци су већим дијелом по брдима, косама и долинама. Тако, осим засеока Звечава ил Папратнине, имају и: Црквине, Драгаљ или Дврсно, пак и Унирине. Ово су већи, а мањи: Јасен, Пољковац, Мачија Стопа, Грандовина, Јовичина вода, Пољнице, Кнезлаз и Церовик. Сви ови одломци састављају Кривошије, које су над морем 614—1097 м. Извора у Кривошијама има, и зову се: Драгаљ, Грандовина, Унирине, Звечава и Бјегалиште (воју је веле нашао св. Петар). Осим ових извора, има и бунара, и то на Црквицама, у којима се кући вода с кровова, и то помоћу цијеви, полукружно сведених, и доведених најприје у ограђени округ, напуњен цијеском, а одатле је вода кишница и напавица спушта у бунаре, кроз цијесак, посебним пролазом. Бунари су циментани. Вода је лијепа, само што у њој сам гледао доста цвијета од букве. Покока омањих, безимених, има доста, који штете не наносе. Овдје је и усред љета студено, много студеније, него ли у иједном селу бокешком. Снежак пада цијеле зиме и одржи се доста, јер прије други паве, него први окопни. Дебео може да буде од 1—20 м. Сјевер највише дува и најјачији је а и источњаку су изложене Кривошије.

Кривошије имају површине у хектарима 11400, а од тог порезу подложних 11340. Земље радне није много, то су ора-

нице и ливаде (515 х.) и вртова (403). Ове су земље око кућа, а и подаје ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ сата). Имена ових земаља јесу: Поврх, Марков до, Веља буква, Брегови до, Хан, Вршаник, Пиштет, Старешина, Мишков до, Више Мишков дола, Грловац, Попишје, Црвенски до, Килава долина, Спилничко ждријело, Драгошев до, Сељаков до, Ауковица, Хрни нугли, Станојев до, Крстуљин до, Под пољце, Ливаде, Баро, Драгаљ баре, Здврсно, Јовичина вода, Борови до и Пољковац. Имају доста пашњака (5332 х.) и шума (5489 х.). Удаљени су од кућа $\frac{1}{2}$ сата, а гдје и 2 сата. Али ипак увијек догоне живо кући, јер тим горштацима није ништа два сата даљине. Овдје су им и сјенокоси. И пашњаци и шуме су им „комуница“, у којој не смију сјечи дрва, већ се може, у одређено вријеме, сјено жњети ил косити, и то бесплатно, и купити суварке ил гранчице кад дозволи шумар или надшумар, који је на Црквицама. Има и омањих, које зову просто „дубрава“. Имена пашњака јесу: Борова Глава, Орлово брдо, Веља Грета, Звечава, Лијеске, У бијелој Гори, Умац, Питомне руке, Брачјак, Јелови до, Одеца, Гроби, Кулина при дрвнику, Дворничко ждријело, Јасен, Пољковац, Радош, Загвоздак, Мачија стопа, Под голеш, Јанковића село, Под Јанков врх, Рајна продо, Љубиње лазине, Чуљавина, Коритни до, Малојев до, На развршји и Граб.

Тврђаве аустријске на Кривошијама јесу: На Црквичком коњу и Стражнику по једна, то је више Звечава; тврђава Јанков врх више Драгаља; ниже Унирина тврђава на Церовику и Грквицу; двије више Леденица на Голом Врху. По Црквицама је мноштво батерија и једна тврђава.

Кривошије су сточарски крај; — за то и храно 456 говеди, 3949 оваца, 106 свиња и 3665 коза.

Кривошије се по положају дијеле на Горње и Доње, а осим тога подијељене су на ове одломке: Дврсно или Бара, Звечава (Папратнина), Црквине, Унирине, Пољковац, Јасен, Грандовина, Мачија Стопа, Јовичина вода, Кнезлаз и Церовик.

Ови засеоци један од другог су удаљени по један сахат, а и више, а гдје-гдје и мање. Дијело их главице, те према њима је и удаљеност. Ти су засеоци мали, неки немају ни 15, а неки ни 10 кућа, само што Драгаљ и Звечава имају и проко 30. Свугдје су куће растурене, у растојању од 5—10 часака, једва да се виде. Све је старе куће војска за прве (1879) и друге (1882) буно запалила, тако да су данашње од скоро ограђене. Ако и има гдје двије три куће заједно, то је без икаква реда, и

обично припадају не само једном племену, већ блиском сродству. Само што је на Црквицама оно неколико кућа, које је влада оградила близу једна другој, а покрај државног пута, који води за Грахово. Имају 10—15, те дају Црквицама облик једне мале војничке варошице. У Кривошијама је свега домова 204 (кућа 297), а душа 1728 (између тог војништва 336). Имају парохију и капеланију, подијелене су на двије кнежине Горње и Доње Кривошије. Парохија се службено зове Кривошије, а капеланија Увирине. Тако су Кривошије подијелене за организације парохија у Боки 1861. Имају заједно народну школу.

На поједине засеке (одломке) спада:

1). Драгаљ (Бара или Дврсно) домова 37, а душа 260. 2). Папратина домова 14, а душа 109. 3). Пољковац домова 22, а душа 187. 4). Грандовина домова 12, а душа 63. 5). Мачија Стопа домова 4, а душа 16. 6). Јовичина вода домова 5, а душа 39. 7). Зелени дуг домова 12, а душа 101. 8). Звечава домова 36, а душа 263. 9). Пољница домова 16, а душа 99. 10). Кнезлаз домова 12, а душа 78. 11). Увирине домова 17, а душа 102. 12). Церовик домова 4, а душа 23. и 13). Драгошево село домова 13, а душа 52.

Овдје не убрајам војништво.

Најјаче је братство Самарцићи (90 к.), Вучуровићи (20. к.), Одаловићи (17 к.), а остала су мања.

Сеоско су славе Покров Богородичин и св. Јован.

Не зна се, зашто Кривошије добиле име, ако није по неком братству Кривошићима, али, да га је било, то се не зна. Засеоци, као што се види из имена самих, назвати су по положајима, а за неке постоје приче. Тако једна прича тумачи име Драгаља или Дврсна. Вели се, да у Дврсну живио неки Бојанић, за вријеме св. Саве. Кад се ту једном св. Сава сврнуо, угледа кокота код Бојанића, и рече му: Тај кокот добар је и врједи 100 цекина. А Бојанић лукав, крадом брже боље закољи оног кокота и метни га св. Сави у торбицу. Св. Сава оде напријед а Бојанић потрчи за њим, и реци му: „Оног кокота, што ми га похвали, нест, и рекоше, да си га ти укро, већ те молим да ми га вратиш“. Св. Сава одговори: „Нијесам!“ Али, када му Бојанић заврје у торбицу, нађе га у њој. Тад св. Сава прокле село, говорећи: „До сад се звало „врсно“ (родно), а од сад „дврсно“ (каменито), и у колико то изрече, навуче се селом велика навлана камоња.

Међутим Бојанић, видјевши то чудо, препану се и замоли св. Саву да му опрости, јер да му је он кокота турнуо у торбицу, и да се смилује његовом мјесту. Овај рече: „хоћу“; и извади из браде двије длаке, те их завије у крпу, и даде Бојанићу, и рече му: „Кад дођеш на сред поља Дврсна, отвори крпу и биће поље родно, као и прије. Бојанић отиде, ал тек се одалечи од св. Саве, као лако и знатижељан, отвори крпу, те из ње излеће једна длака прама Грахову, у облику змаја, и од ње се створи поље Грахово. Кад дође на почетак поља, опет крпу отвори, те и друга длака покрај поља излеће, те се створи „бара“. По овом Дврсно се зове и „Бара“, а Драгаљ се зове по овећем земљишту истог имена.

Црквице су назване, јер народ прича, да ту је некад постојала црква; а неки веле, да добиле име по селу Црквицама у Херцеговини, близу Гацка. Папратина, иначе Звечава, добила име по селу Папрати у Црној Гори; а неки веле, јер ту имаде доста папрати (траве). Пољнице и Пољковац, по малим долиницама; Увирине, по јамама, које се зову „увирне“, какових туда је доста, а кроз исте потоци Кривошијски увиру, те извиру на „Сопот“ код Рисна. Кнезлаз, јер ту била ласина, земља неког кнеза; Церовик, јер ту доста церовино; Зелени дуг, по зеленилу; Мачија стопа, јер та увалица сличи мачијој стопи; а Јовичина Вода по истоименој земљи.

Преко Кривошија пут је још за Римљана био, који је водио од Рима за Византију,¹⁾ а кроз Кривошије вазда је био Херцеговцима и Црногорцима за Рисан. — Покров Богородичин. Ова је црква 1867. у Драгаљу оградена. Радња је проста; задње буне војници је оштетише, а и рад владе страда. Иконостас је радња сликара Цукарија из Задра. У Папратини имаде црквица Рождество Богородице. Сматра се старом, за буна 1869 и 1882. јако је оштећена. У Звечави, прама Драгошеву селу је св. Јован. Саградио га Петрислав Ђеловић у другој половини XVII в. Обновљен је 1873 и 1887. У Пољницама постоји у форми лађице проста црквица св. Петка, која је сазидана 1776.; а обновљена 1865. И она је, за вријеме буне, оштећена. Св. Антон. Ово је римокатоличка црквица на Црквицама, која је оградена има 13 год. Гробље је Кривошијанима код свијех цркава, прама близини. Осим ових има доста гробова по шумама, са над-

¹⁾ Nico Bar. Gjonovic Sutorina und die Römischen Funde 1906.

гробним споменицима, нарочито изгнулим аустријским војницима и официрима.

Зна се још да је била у Дврцу једна стара турска тврђава.

Стари и поуздани људи причају, да се њихови стари овамо доселише из Херцеговине, а дијелом су из Црне Горе; да су Бојанићи старосједиоци итд.

Према овом Кривошије су и прије XVII в. постојале, јер су тада ту Турци становали; а познато је, да је овдје и за Илира, један њихов огранак становао, а то су *Labeates*. Много се је породица 1869 и 1882 иселило, усташа, те данас живе у Црној Гори. Тамо су оградиле куће и купили земље, а овамо продали, ил својима земље даровали а куће им и онако узграшћу. О поријеклу становништва зна се: *Радуловићи*, дошли су из Балчина Села, које је између Чова и Трњина, гдје је био некад Никац од Ровина. Из овог је братства пет усташа у Црној Гори. Славе Јовањ-дан. — *Вучуровићи*. Они потјечу из Бјелопаулића од Павла Бијелог. Од овог се је племена у Херцеговину иселио неки Вукале, од ког се рађају Лука и Трипко Вукаловићи, чувени јунаци. Славе св. Петку. Из овог је братства неколико усташа за буне пробјегло у Црну Гору. — *Самарцићи*, славе св. Јована, а дошли су у XVII в. из Бајница. Ово је племе дало неколико свештеника, а има неколико усташа, који су пребјегли у Црну Гору. Знаменит је Јован Самарцић, који је погубио штабалног официра барона Рувину, и из овог братства најбољи је јунак Кривошијски Пуле Машков Самарцић. — *Одаловићи*. Славе св. Николу, дошли су у XVII в. из Добре Воде (Црна Гора). Из овог је братства био Гајо Одаловић, усташа, ког су 1869. аустријанци објесили пред Котором. Из овог се братства иселило неколико у Сасовиће, Ђеновиће и у Грбаљ, а 17 усташа пребјегло за буне у Црну Гору. — *Ковачи*, с Грахова има 150 год. Славе Јовањ-дан. — *Радојчићи*, из Невесиња 1692. Славе Никољ дан. — *Илићи*, из Сарајева 1693. славе Петков-дан. Неколико их се раселило по Боки. — *Бојанићи*, старосједиоци, Славе Јовањ-дан. — *Кокоти*, које зову и Кокотовићи, из Кокотове главе, врха у Трњинама селу (Црна Гора), дошли су 1701. Славе Никољ-дан. Има 5 усташа у Црној Гори. — *Вукићевићи*, с Церова (Црна Гора) 1680. Славе св. Георгија. — *Комненовићи*, из Вањана 1693. Славе Никољ-дан. Први, који дошао био поп Комнен. — *Томовићи*, с Грахова 1720. Славе Мратив-дан (Св. Стевана Дечанског). — *Водовари*, из Добре Воде, 1703

Славе св. Петку. — *Жмукићи*, с Грахова 1695. Славе Јовањ-дан. — *Поповић*, из Мојдежа има пет година; слави Илиј-дан. — *Благојевући*, с Грахова 1694. Славе Никољ-дан. — *Лакићевући*, с Грахова 1694. Славе Никољ-дан.

3. Леденице.

Мање прошироње у попречном улегнућу Рисан—Грахово на висини 610 м. Село се налази по дну планине, удаљено је од Рисна по сата.

Између кућа је поље Леденичко, гдје сију шоницу, кукуруз, оvas, а саде и кртолу. У селу се купи вода, те увире у јаме, а ове у поток Сопот, који при мору извире и чини лијепи слат код мора. Не наноси штете. У селу се пије изворска вода са извора: Маркова вода, Калочка вода и Брштаница. У селу нема бунара. Студено је као у Кривошијама; дува обично сјевер, а приповједали су ми, да о св. Илији помете, ако је облачно. Сјевер је овдје врло јак вјетар, те би се слободно могло оградити неколико вјетрењача. Узрок због ког је толики сјевер, јест изложеност самих Леденица. Снјог пада, и за два мјесеца се се одржи, јер прије други пане него први окошци.

Село има земље радне, и сва је у пољу леденичком. Груписана је посред села, а од кућа неколико часака удаљена. То су оранице (51 х.) и вртови (2 хек.); а зову се: Баре, У Доње Поље, Марков До, Пољице, Доци, Долови, Горње Поље Ливаде, Просјодо, Брозник, Љубичина Планина, Илина Вода, Аљуга, Луг и Јајевица. Има и пашњака (828 х.) и шума (1634 х.), који су комуница, у којој има грабовине, букава, храстова, драча и др., а од кућа су удаљена $\frac{1}{2}$ сата. Зову се: Гркавац, Рупине, Код дворца, Лазовићи и Лупоглав. У селу нема кметова.

Село се дијели на Горње и Доње Леденице, прама положају, а поље их раставља. Једне од других по сата удаљено. Сеоске су куће запаљене за буна 1869 и 1882. од војника, као и оне у Кривошијама. После је су наново ограђене, — без реда растурене, типа разбијена, а близу пута, који води за Кривошије. Село нема својих раселица, имају своју кнежину и парохију, као и народну школу. Свега је домова 46 (кућа 66), а душа 439, од којих је 127 војништва. Ту станују братства: Суботићи, Милетићи, Видовићи, Лазовићи и Илићи.

Леденице су назване због особите студени, а Горње и Доње по свом положају. Стеван Душан Силни 1351. дао Леденице Котору.¹

Цркве су: Св. Петка, која је парохијална, а сазидаана је у форми лађице 1647, а обновљена после прве буње (1869). За вријеме задње буње (1882) у њој су војници аустријски спраћали коње и живо, те је сасвим изгргдили, тако да се је опет тешким народним жртвама морала поправити 1888. Налази се испод планине Гривца. Св. Никола. Више Смоковца у Леденицама, сазидаана је ова црквица у форми лађице. Има звоник на преслици са три окна.

За задње буње војници у њој држали прах, те је јако оштетили. Код ње је укопиште доњом дијелу Леденица, док горњим је код парохијалне.

Село се спомиње у повељи Душановој од 1351., дакле значи да је тад опстојало и да у њему Срби становали. И прије је стално опстојало, особито кад се узме да је близу Рисна, који био илирског краљевства престоница, као и важан град још и прије Христа. После Срба су Турци овдје становали, али нема трагова да они ту били. После њих, од половине XVII в., Срби, о којима дознах:

Суботићи, славе св. Илију. Дошли с Чева 1650. Неки се иселили у Рисан и Котор. Ово је највеће племе. — *Милетићи*, с Чева 1650. Славе Петков-дан. — *Видовићи*, с Граова 1720. Славе св. Јована, а неки се иселили у Рисан, а одале у Кумбор и Куте. — *Лазовићи*, 1710. из Црно Горе, славе Ђурђев-дан. — *Илићи*, из Старе Србије у XVI в. Славе Ђурђев-дан. Неки се иселили у Куте.

Прије осам год. дошао још Ђурковић из Баошића који слави Томин-дан.

Рисан.

У најсјевернијем дијелу бокешког залијева лежи Рисан испод одсјека којим се у Рисански Залив спуштају леденичка и кривошијска брда.

Куће су му покрај мора и на равном и узбрдастом простору, који се протеже од пралике у дужину 2, а у ширину 1 км. Оно се бијеле међу лимунима, наранчама, маслинама,

¹ Memorie Storiche Sulle Bocche di Cattaro di G. Geleisch, Zara 1880. стр. 103.

лаворикама, трешњама, јабукама, смоквама, мурвама, крушкама и др. стаблима.

На сјеверо-западној страни особиту пажњу привлаче воде *Сопот* и *Спила*. Од Спила до Сопота има 1 км. Они се појаве силном пјенушастом водом дужег јужног времена, обично заједно или у размаку око пола сата. Пред лијепим и сјеверним временом повуку се у своја језера. Она су у страни, у облику гувна, али им се дна не види. С врата Сопота, тешко се низ кршовиту и гљиву мрачну стрмен, с фералима ил лучевином, сађе на језеро, за 10—15 м. На језеро Спила сађе се ласније и прије. Вода је питка и хладна, али тешко пада. Народ се њом служи сушнијех година. Сопот је неколико метара над морем, и диван је његов слат кад проври, а Спила је далеко $\frac{1}{4}$ км. Прича се, да су Грци и Римљани из Спила превозили се малом лађицом у Сопот, и да су се Кривошијанину увалили волови у „убао“ на Унирини, па да их је Сопот избадио! Још, осим Смоковца, врло укусне и здраве воде, има Рисан и истакнутије изворе: Грабовац, Цурин, Сат, Грудину, Ушљиван и Меткову воду. Воду „Смоковац“ довели су биле Турци у Габелу. При њихову боју с Млечићима, покварен је водовод. Год. 1791. била је доведена сопственим трудом Сима Милошева Ђатовића. Вријеме је и тај водовод покварило. Поново ју је опћина довела 1898. чуњима испод земље.

Ваздух у Рисну је здрав, горски и приморски. Поднебље је доста оштрије него ли у опћини херцеговској, јер дува много бура, која је у Боки позната под именом „Рисанка“. Дува и југ и западњак, па и источњак. Снјег врло мало пада и тако исто се одржи. Хладно је кад дува сјевер.

У Рисну је земља радна, а то су вртови (56), виноградни (0-97) и оранице (32). Та је земља око вароши, десетак часака удаљена. Пашњака (635) и шума (108) такођер има прилично. Налазе се прама Перасту, Морињу и леденицама, — од вароши од четврт до сата удаљене. Зову се: Бања, Брда, Царине, Габела, Горица, Грабовац, Грудина, Катурин, Кошћела, Ковачвина, Кртац, Ливада, Љуботин врт, Махала, На крај риве, На врх габеле, Пеленица, Пјешчина, Плужине, Под ливаду, Рашковић, Ријена, Рупавац, Стара Сланица, Смоковац, Соје, Витоглав и Врчевина.

Рисан се дијели на саму варош, и у близини њој манастир Бања и болница (Љубатовића задужбина) — од вароши четврт сата удаљено. Варошке су куће поредане дуж десне и лијево

стране Габеле, која је улица, а тако исто и покрај пута и мора, прама цркви св. Петра и Павла. На дну Габеле при мору је омален трг, — и ту је пристаниште парним лађама, — а с лијеве је морски мост, гдје пристају једрењаче. Код пристаништа је лијепа ново-ограђена зграда Српске Читаонице. Куће су у Рисну једна до друге, — нема одјељака, изузев Бању и неколико кућа прама Смоковцу и Витоглаву, које су растурене у растојању 2—200 м. Свега је у Рисну домова 252 (кућа 331), а душа 1243.

За православне је парохијална црква св. Петар и Павле, филијалне св. Арх. Михаил, св. Јован Претеча и св. Ев. Лука, а за римокатолике св. Арх. Михаил.

Рисан данашњи добио је име по старом граду, који је мало ниже при мору био, а звао се „Rhizinium“, — а био је илirsка престоница, која је добила име по илirском племену Ризунитима. Габела, јер се ту населили били Турци из Габеле. Бања се не зна зашто названа; — ту је 1805. био мир између Леденица и Ораховца, рад њихових пограничних честих зајевница. Ртац је назван по положају, јер сличи рту.

Постоји траг старог пута, који је спајао Рисан са Граховом. — Тај је пут покривен новим — лијеним.

Веле, да постоје и да се виде у мору под Рисном; прама Морињу, зидине старе илirsке престонице, а прама Бањи је и „Стара сланица“, гдје су солила била.

Оснивање Рисна, ранија насеља и њихови трагови Рисан су основали Ризунити, илirsко племе. Бројно је 53. пр. Хр. рођења 50.000 становника с 11.000 димњака. Протезао се дужином до стрпачког, а ширином до Бањског Рца. Тада је био главни град Боке. У њему становала и Теута, жена илirsког краља Агрона.

О Христовом распећу, а услијед потреса, град је замрвао, али је над њим освануло море, које га и покрива. Остатак тог најстаријег рисанског насељења оснивао се на стрмонитијем данашњем простору, али 639 године, иза Гота, дођоше Обри, па разорише и те његове остатке.

Кад се Срби населише, поновише Рисан, али и њега, као и Котор и Будву 841. ољачкаше. Год. 867. Asclivium одрече се свог римског имена и прозва Котор, а Бока рисанска од тад називље се Бока Которска.

Припадао је Рисан херцеговачким господарима. Под именом „Ресен“, спомиње се да је био у додиру с Требињем, њиховом

престоницом. Травунски господар Прелимир даровао је Ресен сину Болеславу. Кад је Херцег Стеван, 22. маја 1466. за навијек очи заклопио, тада су и потресни темељи слободне Херцеговине. Ту слободу утулише Турци 1482., а побијеђени Стеванови синови, Влатко и Владислав, силазе у Дубровник. Тад Турци, као дио херцеговачког приморја, насељују и Рисан.

Они су у Рисну основали неправилно раздијељену варошицу, с главном пјачом „Габела“, с два непокалдрмисана пазара и узаним улицама, уз које се данас бијеле у тврдо саграђене дво и троподне куће талијанског слога.

С Турцима су у Рисну тад живјеле три православне породице: Чучковићи, Сундочићи и Миситићи, и римокатоличка Колумбарићи. Имали су своју цркву св. Луку, испод Смоковца, која и данас постоји. — Год. 1647. Пераштани наговорише млетачког генерала Јована Фоскола, те он очисти Рисан од Турака, који населише Клобук и његову околину. Рисан, услед Кандијског мира 1669 г., опет припаде Турцима, а 1683. опет га Млечићи с Пераштанима ослободише од Турака, који се тада населише у горњи дио Кривошија, Грахово, Корјенићо и у Клобук. Кад су из Рисна Турци ишћерани, почели га насељавати српски ускоци, који нијесу хтјели да трпе над собом турску власт. То су већим дијелом претци данашњег рисанског насељења.

Чисто знамо, да је Рисан 1720 г. бројно 18 породица. Њима је влада млетачка давала оо и бешкот. За тај дар била им је дужност, да бране Рисан од Турака и да их прогоне. Чете рисанских усвока проводио је конте Вучић Кајић, а особито Јован Ђуковић, кому Млечић подијелио контество и златну медаљу. Њом су се китили рисански начелници до 1886 г., а данас се чува у опћини. Ово племе Ђуковића звало се и Фаочини.

Уз оно насељење од 18 породица био је један протопоп, један архимандрит, два калуђера и три попа.

Да је, иако мало у Рисну, и за Турчина српско насеље одликовало се родољубљем и побожношћу, свједочи нам и то што су се усудили да 1601. међу многобројним Турцима оснују цркву св. Петра и Павла. А иако су сви бити православне вјере, ипак браству Кусидића, који се доселили из никшићке крајине и које је Млечић насилно превјерио, никад нијесу пакости радили, већ се увијек држали оно да „брат је мио које вјере био“. Шта више, они њима 1663. г., уз своју главну цркву св. Петра и Павла, саградиле и римски олтар св. Арх. Михајла

гаје им је римски свештеник богослужно. Послије су им 1847. саградили посебну цркву.

Рисан данас броји 235 дом., а душа 1470.

Постанак Рисна приказали смо у општем дијелу.

О поријеклу данашњег становништва стари поуздани људи причају:

Милутиновићи (2 к.) дошли из Ниве има 90 год. Славе Јовањ-дан. — *Суботићи* (11), с Леденица има 80 г. Славе Илин-дан. — *Чучковићи* (6), с Вајкових Крушевица 1698. Славе св. Николу. Из овог су племена 1863., за вријеме устанка у Боца-которској, објесили у Котору три Чучковића: Крста Митрова, Митра и Матију. — *Ивелићи* (1 к.). Ово је стара властелинска породица, која је из погранично Херцеговине пребјегла у Рисан у XVII в. Славе Јовањ-дан, — а иселили се у Трст. Ово је племе припомогло манастир Бању и цркву св. Петра и Павла у Рисну. Многи се одликовали у Русији, а граф Теодор Ивелић знаменита је личност за народне владе у Боки под Петром I. Петровићем (св. Петром). — *Јовановићи* (9), из Требиња 1654. Славе Јован-дан (по Божићу). Илија Јовановић¹ учествовао је 1687. у битци на Каменом против Топал-паше, а Конте Томо Јовановић, конте Дука и конте Вуко Јовановић били су око 1700. поглавике досељеника херцеговачких², а Млечић им због јунаштва удијело мјесечну плату од 4 дуката.³ — Год. 1869. аустријска војска затвори сердара и начелника тада рисанског — Јова Јовановића, који је имао нарочиту збирку оружја, год. 1850. и 1860. организовао народну странку. Од те је породице познати наученак и бивши министар Љубомир Јовановић у Србији. — *Ковачићи* (3 к.), славе Јовањ-дан, а дошли с Грахова 1660. Знаменит је проф. Ристо Ковачић († 1909), који је написао неколико историчних радња. — *Кривокапићи* (1), дошли из Кобиљ-дола у Црној Гори 1740. Славе Јовањ-дан. — *Катурићи* (5), из Бањана 1692. Славе Ђурђев-дан. Неки се иселили у Русију, неки у Каменаре, а неки у Задар, камо је умировљени проф. Михаил Катурић, који је знаменит рад својих радња по природним наукама. Из овог је братства Драго Катурић, који је припомогао манастир Бању и цркву св. Петра и Павла

¹ Српско Далматински Магазин за 1850.

² Меморандум досељеника од 19. јула 1701.

³ Дукал од 3. августа 1701.

у Рисну. — *Ђурковићи* (2 к.), из Бањана 1692. Славе св. Стевана Дечанског. Од овог је племена кап. Славо Ђурковић, бивши први адјутант Н. Кр. В. Николе I. Неки се иселили у Јошницу. — *Радовићи* (10 к.), дошли из Вјелопавлића 1692. Славе Никољ-дан. Својатају се са мостарским Радовићима. Ово је угледно племе, из кога је и бивши рисански начелник Илија Радовић. — *Ђуковићи* (4 к.) 1692. из Драчева у Попову. Неки се иселили у Баошиће, а славе Томин-дан. *Угриновићи* (2 к.), из Никшића 1692. Славе Аћимов-дан. — *Огњеновићи* (3 к.), из Бањана. Славе Никољ-дан, а неки се иселили у Котор. — *Филогићи* (2), 1652. с Граова, славе св. Арх. Стевана. — *Видовићи* (4 к.), 1694. с Граова. Славе Јовањ-дан. — Неки се у Кумбор иселили. — *СТИЈЕПОВИЋИ* (1), из Бањана 1692. Славе св. Арх. Михаила. — *Ђеладиновићи* (5), дошли испод Голције у почетку XVII в. Они су од племена Филипа Вишњића. Митар је учествовао у битци код Херцегновога 1687. Ово је знаменита властелинска рисанска породица, која је дала Рисну доста капстана и начелника. Неки се иселили у Котор, а неки у Херцегови, одакле у Дубровник, камо их зову Баја. Славе Ђурђев-дан. — *Поповићи*, дошли 1672. из Стијене Пиперске. Славе Никољ-дан. Од њих је огранак Пипери (2 к.), који се иселили у Котор, односно у Куте, а славе исто Никољ-дан. — *Мдраљевићи* (1 к.), из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Колумбарићи* (2 к.), из Херцеговине у XVII в. Славе св. Арх. Михаила, римокатолици. — *Брајићи* (2 к.), из Херцеговине (Требиња) 1676. Римокатолици, немају крсног имена. — *Ђатовићи* (15 к.), из Требиња, од крви 1640. Славе Јовањ-дан (6. х). Из овог је братства и данашњи начелник рисански Мило Ђатовић. Неки се иселили у Морињ. — *Мршићи* (5 к.), из Чичева 1670. Славе св. Евстатију. Од њих су Троповићи у Кутима и Мршић у Кртолима. — *Ђеловићи* (4 к.), у XIV в. из Требиња. Славо Јован-дан (по Божићу). Многи се сердари Ђеловића пјевају у народним пјесмама. Један се иселио у Каменаре. — *Лазовићи* (2 к.), с Леденица има 100 год. Славе Ђурђев-дан. — *Дробњановићи* (2 к.), из Дробњака (Црна Гора) 1692. Славе Ђурђев-дан. — *Илићи* (3 к.), из Старе Србије 1640. Славе Ђурђев-дан. — *Аврамовић* (1), из Велињића (Горњи Ораховац) има 90 год. Слави св. Арх. Михаила. — *Митровићи* (2 к.), из Требиња (1692), славе Зачеће св. Јована. — *Грковац* (2 к.), из Требиња 1692. Слави св. Арх. Стевана. Неки се иселили у Дубровник. — *Ковачевић* (1 к.), с Граова 1750. Слави Ђурђев-дан. — *Драгићевићи* (4 к.), из Попова 1692. Славе Никољ-дан. — *Паиреница* (4 к.),

из Корјенића 1692. Славе Ђурђев-дан. У земљишнику млетачком зову се и Папорнице. — *Шпаровићи* (4 к.), прозвали се по неком Шпару, а припадају братству Мршићима, које дошло из Чичева. Славе св. Евстатију. — *Миџор*, из Будве 1890. Слави св. Кузму и Дамјана. — Још има несталних чиновничких и војничких породица, које сувишно да и спомињем.

Било још братство *Врчевци*, из ког је Вук Вит. Врчевић, скупљач српског народног блага. Његово потомство иселило се у Дубровник, одатле у Никшић, пак на Цетиње, а у Рисан у XVII в. из Требиња дошли. Тако и чувено братство *Властелиновићи*, које се истрачало. Пошљедњи огранак је једна одива, удата за проту которског Јована Бућина. Тако и братство *Кажтазовићи* и *Милосавићи*, која се оба истрачала. — Било још братство *Љубатовићи*, а неки их називали и Љубановићи, старином су из Требињског кадилука, гдје се називали и Кресовићи. — У XVII в. (1692) с крви су пребјегли у Рисан и наставили се на земљиште „Бековину“. Год. 1824. с крви су почели продавати и своје имање у Рисну, а касније сасвим Рисан оставили и настанили се у Русији, од којих је особитог помена приједан Димитрије Љубатовић, син суђе Бура Љубатовића и мајке Кате, рођ. Ђурковић. Родио се у Рисну, а умро у Москви 9. маја 1874. Својом опоруком 15. новембра 1870. оставио је своју богату имовину да се има: „Употребити у грађевину једне православне цркве, посвећене св. Димитрију, у граду Рисну у Далмацији, уз коју цркву мораће се подигнути једва болница са убожиштем за 20 остарјелих, од којих 10 мушког, а 10 женског пола свију вјероисповиједи града Рисна“. Ово је све ограђено на брежуљку „Ртац“, између манастира Бање и града Рисна. Црква пак св. Димитрија освећена је 25 новембра 1907. Неприкосновена главница горње задужбине износи 190.000 кр., а око 70.000 круна утрошено је сувише за радњу. Слава је Петров-дан; а као што се из горњег разабрати могло, ово мјесто нема старе властеле, већ је оно ускочко мјесто, све доселеници махом из Старе Херцеговине, а неким дијелом и из Црве Горе.

5. Морињ.

На Рисанском заливу по сата западно од Рисна, по дну стрмих крчевитих кривошијских и убаљских планина, дијели се на Доњи и Горњи Морињ. У Доњем Морињу извире „Вељи Поток“, а други је „Ријека“, на којој су саграђени млини

брашнени и уњани, познати под именом „Војводића млини“, који су некад много посла имали, због тога, што већи дио брашнових млина по Боки саграђен је на водама, које лети пресуше; зато присиљени били одатле брашно узимати, што данас купују из Трста и Ријеке, а и што већ постоје у Боки 3—4 парна млина. У селу је прилично извора, те изузев онај при мору, звану „Ријека“, — сви су мали, а зову се: Носковица, Крњача, Сврчак, Палић вода, Доња вода, Веља улица, Врбица, Врба, Змијинац и Радостак. Бунара само по гдјекоји, ал врло мало. Обично су сеоске куће по могућности прикупљене око извора, јер сваки жели да близу воде буде, и јер ту Турци прије били, мјесто којих се Срби на њихова селишта населили. Поднебље као у Рисну, а због околних планина сунце, и кад је најдуљи дан, сразмјерно другим мјестима доцна гране. Снјег пане и одржи се колико и у околним селима, а дува сјевер, који најјачи, и југ с којим долази киша. Љети дође и вјетар од мора, који врло лијепо хлади (западњак).

У Морињу има оранице (101), вртова (38 х.) и виногради (2·23). Сва је у непосредној близини кућама. Не раде, већ као и остали Бокељи одлазе у свијет. Куд среће да је обрађују. Зове се: Буновски долови, Црквено, Око цркве, На Бакочо, Код касарне, Покрај пута, Окањик, Ђескова долина, Дубока долина, Лазетине, Уми, Репови до, Понори, Градина, Торњак, Врти, Под водом, Више воде, Ледине, Окрајак, На камен, У башту, Доцић Маслињак. Село има прилично и пашњака (827 х.) и шума (254), у којима чувају 152 говеди, 422 овце, 57 свиња и 659 коза. Пашњаци и шумо то су „комунице“, у којима дозвољена, ограничено, сјеча дрва и паша коза, а од кућа су удаљене $\frac{1}{2}$ сата. Зову се Девосиље, Кабо и Кликовац. — Опћенито „комун“ или „забрана“. Село нит је када било читлук, нит је данас. Сви сељани газде, који не држе туђу земљу под закуп — кесим, јер ни своју не обрађују.

Морињ се дијели на Доњи и Горњи, са одломцима Буновићи и Бакочи. Удаљени су један од другог $\frac{1}{4}$ сата, а растављају их хрбати гора. Тако су Буновићи при врху горе с једне стране, праму Рисну, а Бакочи, при врху горе с друге стране праму Хорцеговину. — Морињ горњи по сред горе, а Доњи при мору. Куће су покрај опћинских и државних путева, а и при мору, једна од друге у растојању 20—200 м. Све су ове куће разбијеног типа, само у Доњем Морињу има 15—20 кућа скупно. То је збијени тип. Ту је 4—5 дућана, један трг,

по сриједи, звана „пнаца“, кроз коју воде двије улице унакрст. Ту је поштарски и брзојавни уред, финансијска и жандарска постаја, парохијални уред, а мало ниже је и дворазредна народна школа. Овдје су куће, дакле, у реду, док иначе су у свему Морињу растурене без реда.

У Морињу живе ова братства: Милиновићи (30 к.), Дабовићи (2 к.), Берберовићи (10), Војводићи (6), Ћатовићи (1), Сеферовићи (6), Матковићи (10), Драгомановићи (10), Лучићи (6), Радонићи (1), Бакоч (1), Васиљовићи (1), Уљаревићи (3), Дангубићи (2), Јовановићи (1), Перовићи (1), Шпаровићи (1), Јанковићи (2), Русовићи (1) и Чуквас (1). Свега је домова 96 (кућа 181), а душа 570. Соска је слава св. Сава.

Морињ причају да је добио име због болести — куге, која је морила народ, а дотле се звао Драгомановићи, по највећем братству, које ту било. Буновићи, зову их и Бунојевићи, јер се ту најприје почео народ против Наполеона бунити, а Бакочи, по пломену Бакочевима, које ту станују.

На неколико мјеста постоје гомило, а то су била стара незнабошка гробља. Има и развала од неколико турских чардака. Св. Јован Богослов, ограђен у XVI в., а обновљен 1856. Дуг 18, шир. 8, а вис. 9 м. Звоник на преслици, са три окна. Иконостас нова радња живописца Ђурановића из Боке. Овдје је укопиште Горњем Морињу. Због удаљености ове цркве, Доњи Морињ осјети духовну потребу, те на прекрасном положају поче градит нову цркву св. Саве 1861., а доврши је 1875. Крој јој је у виду крста, а сва од прекрасног тврдог бијелог камена, са прекрасним кубетом, на коме је осам прозора, и који је покривен оловом.

Св. Петка. Она је у Буновићима, саграђена у XVII в., а отраг неколико, сва је поправљена. Грађена у форми лађице. Код ње је укопиште Бакочима и Буновићима. На „Илиници“ више Буновића је омалена црквица св. Илија, која је у форми лађице, почетком XVIII в. ограђена је. Јер на великој висини, чешиће у њу громови ударају, те и нема у њој ништа. Св. Трифон. Мала црквица римокатоличка у Доњем Морињу, ограђена је у XVIII в. Због исте је било често размирица између православних Морињана и римокатолика из Костањнице, којима је ту и гробље.

Предање народно тврди, да је ово село постојало и за Неманића, а послје Косова да се и овдје Турци укорјенише, те их свом муком протјераше у XVII в. Од тада овамо се насељују многи Срби из Херцеговине, бјежећи испод турског јарма,

а доцније нешто и из Црне Горе, а више из околних бокешких крајева. Село је било увијек гдје и данас, а горње предање слаже се са чињеницама, јер су овдје дошли Турци у XV в., те остали све до 1654. кад их Млечићи истјераше. — О поријеклу пак данашњег становништва зна се:

Сеферовићи, дошли су из Пипера 1687. Славе Васиљев-дан. — *Драгомановићи*, с Граова 1690. Славе Јовањ-дан. — *Дабовићи*, с Бајкових Крушевица 1659. Славе Јован-дан. Од ова три братства неки се од Сеферовића иселили у Куте, а неки од Драгомановића у Топлу, а од Дабовића у Сан Франциско. — *Берберовићи*, из Покова 1687. Славе Јовањ-дан. Ово је стара свештеничка и ваљетанска кућа; неки се иселили у Костањцу, а неки у Херцеговину, Трст и Одесу. — *Милиновићи*, из Вањана 1659. Славе Ђурђев-дан. Неки се иселили у Кумбор, а неки у Трст, Котор и Русију. — *Бакочевићи*, из Корјенића 1689. Славе св. Архангела Михаила. — *Русовићи*, из Кртола има 13 год. Слави Срђев-дан; — *Чуквас*, из Кута има 12 год. Слави Ђурђев-дан. — *Матковићи*, с Пода 1720. Славе Ђурђев-дан. Од ових се неки иселили у Прчањ. — *Ћатовићи*, из Рисна 1800. Слави Јовањ-дан. — *Дангубићи*, из Дола (Билећа) 1687. Славе св. Арх. Михаила. — *Лалић*, с Убала 1890. Слави Ђурђев-дан. — *Уљаревићи*, из Петрова Дола у Црној Гори 1672. Славе св. Георгија. — *Јовановићи*, из Рисна 1870. Слави св. Лазара, а иселио се у Сан Франциско. — *Војводићи*, из Брда (Црна Гора) 1687. Неки се иселили у Одесу, Трст и Египат. Славе Лучин-дан. — *Шпаровићи* из Рисна, има 20 год. Слави св. Ђурђа. Није од Шпаровића рибанских, већ и у Рисну, од скоро био придомшлица из Нившића. — *Перовићи*, с Његуша 1710. Слави Ђурђев-дан. — *Васиљевићи*, с Убала 1860. Слави Ђурђев-дан. — *Лучићи*, из требињског кадлука 1660. Славе Илић-дан. — *Радонићи* из Црне Горе, има 100 год. Слави Петков-дан. Као што се види ни једно племе нијесу старосједиоци, већ све од 1650 к нама досељеници из Херцеговине, Црне Горе и околних крајева Боке.

XII. Опћина перашка.

Перашка опћина налази се између вароши Рисна и Доњег Ораховца. У површини имаде 1196 хектара, а становника 930. Састоји се од града Пераста и одломава Ђурић—Костањца и Стри—Лици.

1. Пераст.

На подножју брда „monte cassone“, на обали морској. Поднебје као у Рисну; снјег ријетко пада, а ако и пане мало се одржи. Вјетрови дувају: мајстро (западнак), бура (сјевер) од Рисна, широк (југ) од Котора. Најгори је сјевер, а најповољнији мајстро за једрење.

У Перасту је свега плохе 461, а од тог порезу подложних 447. Радве је земље мало, то су оранице (21 х.) прама Ораховцу и вртови (6·01 х.). Око Пераста, прама Црној Гори, Рисну и Ораховцу, све је голи крш (420 х.).

Пераст је сами град, кому припада и један одломак звани Глоговац, која је усред горе „monte cassone“. Ту се последије Пируста најприје Славени досељивали, а одатле у Пераст сизлазили. — Спојен је путем са Перастом, од њега 1 сат хода удаљен. Ту у Глоговцу станује само једна породица. Сам град Пераст дијели се на Пенчић и Пошова, а дијели их „Ballotta“, велики мраморни ступ, пред црквом св. Николом, римокатоличком црквом, који је ступ по предању донесен био са развала храма Ефеског. У Перасту су улице: Велика улица, која води на тврђаву св. Крста; Мала улица, која води до православне цркве; Улица св. Крст, која води завјетној истоменој црквици. Те су улице средњевјековне уске, стрме и мрачне. Ово је град строгог млетачко-далматинског типа, као и Котор. У Перасту је неколико дућана, суд, поштарски и брзојавни уред, православни и римокатолички парохијални уреди, народна школа, сјесло општине, оружничка и финансијска постаја, порезни уред, агенција луке и поморског здравља, агенција Лоида и Угарско-Хрватских парних лађа. У Перасту станују ова братства: Фишџур (1 к.), Лучићи (2), Мазаровић (1), Вицковић (2), Маврић (1), Фабрис (1), Мустур (2), Танта (1), Марковић (1), Медић (1), Перовић (1), Турчић (1), Јовановић (1), Ђуришић (4), Балабан (4), Шировић (1), Брајковићи (5), Чорко (2), Кривонапићи (5), Рајчевић (1), Гузино (2), Баловић (2), Лазаревић (1), Вуковић (1), Ракеље (1), Милиновић (1), Томановић (1), Бандић (1), Милошевић (1), Вранковић (1), Крљовић (1), Никовићи (2), Грубашевић (1), Мандер (1), Њало (1), Отанасић (1), Матковић (1), Бетковић (1), Црногорчевић (1), Варбић (1), Нивићевић (1), Михо (1), Радовани (1), Аврамовић (1), Буровићи (1) и Марчинко (1). Свега је у Перасту домова 67 (кућа 182), а душа 345, од којих православних 124, а римокатолика 211. Православнима је парохијална црква св. Госпођа, а римокатолицима св. Никола.

Свечаност је Мали Госпођин-дан за православне, а за римокатолике Госпа (15. августа).

Пераст је добио име по илирском огранку Пирустама који га и основали; а Глоговац по глогињама, којих је ту било.

Црква св. Никола. Ограђена је у XV в., а обновљена 1899. Ув цркву је величанствен звоник, висок 54 м., а ограђен 1691., као што се види из натписа над вратима, који гласи: *Ad perpetuam memoriam suae pietatis in eum qui glorificantes se glorificat S. Pontificis Nicolai tutelaris sui innumeris decoratis miraculis — Domus decorem — Christianiae Reipublicae triumphanti — sacrarum tubarum tropheum perenne — Communitas Perastina exegit — anno salutis MDCXCI. Joannis Scarpaе Baptistae protomag. opus.* Тад су били Перастани почели издати нову цркву, од горње величанственију, и од ње неколико оградити били, али због размирица, прекинути морали. Та би се радња, како се види и из овог што је ограђено, као и звоник св. Николе, без двојбе убројити имала међу знатна немарска дједа. Гробље је изван града, у њему је капела св. Арх. Михаила, осидана 1900. Осим ове парохијалне, постоје филијалне цркве.

1). Црква Богородичина (sub titulo Montis Carmeli). Врло је стара. Има три олтара. — 2). Св. Марко. Оградити је 1760 браћа Лука и Трифон Стукановић, како се види из натписа: *„Par confratrum pietas — Conpar omniumq amor — Hoc templum de suo — anno MDCCLX — exegit.“*

Има један олтар. Гдје је данас сакристија ове цркве, ту је 1671. био оградио капелу, данас порушену, Матија Штукановић, дјед Матије Штукановића, архијепскопа Барског (Acta Epise. Cathar. Castellii in Curia Epise. Cathar. vol. 22. стр. 40—41). — 3). Св. Јован Крститељ. Има три олтара. У врло је слабу стању. — 4). Св. Антун. Оградила га перашка породица Мазаровић 1679., са манастиром, у ком су Фрањевци за пуна два вијека дјелу учили. — Од 1904. овдје „Sluzavke Malog Jezusa“ (Ancillae Puerguli Jesu), уче приватно дјевојнице. У први држе чудотворним једно распеће, које је спасењу Пераста помогло, кад оно Турци-ударити бјеху. — 5). Црква Богородичина (Ecclesia V. M. O. de SS. Rosario). Њу је 1678. оградио архијепскоп бароки Андрија Змајевић, који је ту и сахрањен 1694. Поред ове цркве у рушевинама је његова родна кућа. — 6). Св. Крст. Врло је стара, под истоменом тврђавом — 7). Св. Спаситељ. Такођер врло стара. Има један олтар. 8). Св. Ана. У њој је икона св. Петке, коју је живописао перашки живописац Трифон

Косољић, како се види из натписа: „и molitvach tvoich spome-
nise i od mene gresnica Tripo Cosoglia pittur molim.“ 9). Госпа
од Здравља (Capella Præsentationis B. M. O.) у брду. Има један
олтар. — 10). У Глоговцу је црква св. Јована Крститеља. Стара
је, има један олтар, а иконе је у њој живописао Salgheti-Drioli
из Задра. У Веригама, у граници Лепетана, имају двије капеле:
Госпа од Анђела (Capella Visitationis B. M. V. dicta Angelorum)
и Госпа од Снјега (Capella B. M. V. ad Nives), које припадају
перашкој парохији. Пред Порастом, на двама островима, зна-
мените су двије цркве, једна је Госпа од Шкрпјела а друга св.
Георгије. Госпа од Шкрпјела. Зову је и Madonna di Scarpello.
Тако је први пут назва др. Баловић, а прије тог звала се „Scar-
pello“ и „Scalpello.“ Између 1430—1470. земље око Егејског
мора претрпјеше варварнаме неисказано од Турана. Пада Не-
ропонт, сви острови у Архипелагу, Солунић, па и Цариград.
Међу островима у Архипелагу налазио се и остров звани „Scor-
elos“ (Σκοπέλος), а међу тамошњим Бугарима и Србима и данас
га зову „Скријо.“ Тад су по Архипелагу пловили бродови мле-
тачки, а као њихови савезници и Пераштани. Предање воли,
да је 22. јула 1452. неки Пераштани на Скопелосу у Архи-
пелагу дошло, и ту грчку икону мајке Божје нашао, собом
је у Пераст донио, да је спасе од турских варваризама. Побо-
жност Пераштана озидала је: пред Перастом остров, пак на
њему црквицу, у којој смјестила чудотворну грчку икону Бо-
городичину, а остров назвала „Scorelos“, да овјековјечи успо-
мону, да је икона донесена са истоименог острова из Архи-
пелага. Међутим историја нам казује да је овдје и прије био
остров, (дакле Пераштани га нијесу оградили, већ је постојао),
и да је исти припадао Котору. Пераштани је развалише, а мјо-
сто ње нову 1628—1630. оградише, коју изнутра живописа и
украси перашки живописац Трифун Косољић, свршетком XVII
в. Иконе су имитација Микеланђолових икона у Сикстинској
капели у Риму. Sanctuarium (святилиште), то је чувени и дра-
гоцјени опоменик умјетности и побожности.

Прама Госпи од Шкрпјела, 100 м. далеко постоји друго
острово и на њему је знаменита старина црква св. Георгија,
коју је Душан Силни знатно помогао и обновио. Био је ту и
манастир, који је у VII в. ограђен. У њему се „глаголицом“
служба служила (Theiner Monumenta Slav. Merid. vol. I. стр.
229—232) — Јелић — Fontes Liturgiae Glagolito — Romanae XIII.
стр. 13; XV стр. 4, 5, 6, 9, 10, 12, 13, 17). Предање народно

хоће да је тијело св. Трифона, кад се преносило, на овом острву
12. јануара 809. донешено, и да је зато обично увијек абат св.
Ђорђа 13. јануара сваке године у цркви св. Трифона служио.
Цркву је св. Ђорђа осветио Adeodato, епископ которски, 1247,
за Душана је обновљена, а Лоренцо Которанин 1427. је живо-
писао, те је 1447. Марин, епископ которски, олет осветио. По-
трес је 1667. уништио, те је опет 1710. обновљена. Обзиром на
ову цркву многи се налазе закони и одредбе у законнику ко-
торском и перашком. У њој су били зборови Пераштана 30 но-
вебра 1547, 28. октомбра 1548 итд. Црква је данас у жалосну
стању, има један олтар. — Пераштани се овдје копали до 1866.
Парох перашки је и абат св. Ђорђа. У парохији перашкој ри-
мокатоличке матице воде се од 1602.

Осим горњих римокатоличких цркава постоји и право-
славна парохијална црква у Перасту „Рождество Богородице“,
која је саграђена 1757, а поправљена 1864. Около ње је лијепа
авлија и гробље. Између других старина у Перасту спомињем
сабљу Змај Огњеног Вука, коју је Петар Зрински даровао ка-
петану Пераста 1654. С једно стране на тој сабљи пише:

„Sveti Nikola iskorieni pomociu krepkom nepriateglia, te aise
mogliu gresenom rabu Boxiemu W-ku Schieranovich-u.“; а на другој
страна: „Sveti Gospodine koi nastoiu nauditi meni pobluchiech mene.
Momento mei Domine“.

Знаменита је старина кану „Золонко“, дар млетачко ро-
публике, да се младићи перашки уче у топништву. Знаменита
је сабља Дон Карла Гонзаге, пушка Мехмед-аге Ризванагића,
пушка ловица Људевита XVII, покривач свилени за постељу,
извезене од Марије Антојете и свилена кошуља Људевита XVII
која је отрагу неколико година послана у Париз да се чува.
У архиву опшњинском и у црквама имају многе слике и одлици
стариј Пераштана.

Знамените су старине и привилегије, које су искључиво
Перасту припадале, а то су: 1). Пераст је од старине уређен
био прама дванајест а у исто доба досељених породица. —
Стефан Душан Силни дозволио је Перасту, да изабира 12 особа
из речених породица, које су биле означено за краљевску за-
ставу. 2). Долазак сваког другог провидника у Котор био је
свечан. Све се власти старале, да свечанији дочек буде. Про-
видник се бирао сваке друге године. Пераштани су имали је-
дини право, да тад развију заставу св. Марка, да кроз Боку
прате провидника до Котора, по граду до цркве св. Трифона,

одатло у његову палачу. После ово је и Котору дјоломично дозвољено било. Ово је Перасту дозвољено било декретом од 14. новембра 1565., и налази се у књизи привилегија перашких.

Постанак Пераста и поријекло становништва. — Пераст води постанак, како видјесмо, још прије Христа. Основало га илирско племе Пирусти. Почетком XVIII в. насељују га Срби, те њихове проређене редове попуњују досељеници и ускопи из Херцеговине и Црне Горе. Од старих породица многе се иселиле, или у Млетке или у Русију, Трст, или послеје 1687. у крајеве херцеговске. Најпре је дошло у Пераст дванајест породица. Оне су дошло у исто доба, а то су:

Шестокрилићи. Један од њих водио је војску против Барића, бана босанског год. 1154. Изумрли. — *Стошићи*, истрачали се. — *Миовиловићи*, изумрли. Знаменит је Јован Миовиловић, који у спјеву „*Eneide*“ опјова Бокесе, а Пераштане напосе. Изумрли су *Студени*, *Смиловићи*, *Вукашевићи*, *Миоковићи*, *Дентали*, *Цисмај*, *Силоши*, *Братица* и *Перовић*. Све ово дванајест племена славило је св. Крст. Они се населили из Старе Србије прије 10. в., а с њима и за њима населили се и ови:

Висковићи. Славе св. Крст. Из овог племена одликовало их се неколико у поморској битци код Лепонта. Јосиф конте Висковић 1756. протјерао је Турке из Ораховца и гонио их све до Никшића, јер су хтјели ту да се настане. Његови су синови: Крсто, Антоније и Алвизо. Антоније био је за револуције у Француској, био је пријатељ Роббела и Барја, ослободио поморског војводу Сир Вилијама Сиднеја Смига тамнице. Уговара са послаником млетачкијом Квиринијем у Паризу о спасу републике. У то доба брат му Алвиз побјеђује гусара француског Langier, што изазива код Наполеона огорчење. Послеје се Алвиз враћа у домовину, те бива начелником Пераста и чланом Народне Владе у Боки. Знаменит је Фрањо конте Висковић, који је био витез св. Марка и маршал прекоморски (1695). Знаменит је још један Фрањо конте Висковић, писац „*Storia di Perasto*“ и члан многих друштава, а брат му био аустро-угарски консул у Солунију. Још ће их бити знаменитих једно 50. — *Бујовићи*, изумрли, а славили св. Крст. Између њих спомњем Вицка, који је због јунаштва 28. марта 1704. награђен са „*conte*“ од владе млетачке, која му даде 120 канапа земље у Кумбору, у општини херцеговској. То је данас у феуд под именом „Бујовина“. *Стукановићи*, изумрли, а славили св. Крст. Матија Стукановић одликовао се у теологији, био је архиепископ барони.

Између њих одликовао се кап. Трифно у рату с Турцима. — *Ђуровићи*, иселили се 1687. у Херцеговину, камо им Млечић даровао био 300 канапа земље у Херцеговину, Топлој, Савини, Кутима, Жлијебима, Каменом и Подима. То је данас познато под именом „Ђуровина“. Исту је био граф Иван Харрок кудио, и ако феуд, у аустријско владе, те је то данас све продано. Из Херцеговога се иселили у Трст, гдје их и данас има. За освојење Херцеговога, год. 1688. као у то доба у многим ратовима по Херцеговини, одликовао се конте Јован Ђуровић, а почетком XVII в. одликовао се конте Никола Ђуровић. Уопће много се је од свог братства прославило у поморским ратовима и млетачкој војсци. — *Бронца*, изумрли, а славили св. Крст. Год. 1600. Мартин се одликовао на млетачкој војни. Нови Јаков Бронца одликовао се у Лука (Италија), а Јован био је учесником цијелог рата у Кандију и витез св. Марка. Одликовао се особито 1606. Тако и његов унук Јован и многи др., а Млечић им дао разна одличја и титулу „*conte*“. Дао им 1687. у Херцеговину земље. И данас старији Новљани повиједају о Бронци и показују његов палац, који је при мору, данас својина Мидашиновића. — *Бан*, изумрли, славили св. Крст. Одликовао се Петар витез Бан у XVI в. — *Јока*, изумрли, а славили св. Крст. Одликовао се Божо Јока, који је био витез св. Марка. — *Змајевци*, изумрли, а славили св. Крст. Два су били архиепископи одликовали се у теологији, војништву, пјесништву и историји. Многи од њих прославили кроз више вјекова Пераст и Боку. Матија био је адмирал руски и три пут шведско бродовље побједно. — *Маринковићи*, изумрли, а славили св. Крст. Прославили се у богословљу, војништву и пјесништву. — *Мазаровићи*, славе св. Крст. Прославили се у богословљу. — *Баловићи*, славе св. Крст. Прославили се у богословљу и историји. Антон Баловић био је чувни градитељ бродова. Неки се иселили у Трст. — *Ненада*, изумрли, а славили св. Крст. Били чувени градитељи бродова. — *Башићи*, изумрли, а славили св. Крст. Били чувени градитељи бродова. — *Банићи*, изумрли, а славили св. Крст. Један из овог братства био је маршал у војсци Фердинанда IV. сицилиског. — *Крусала*, изумрли, а славили св. Крст. Прославили се у пјесништву. — *Манко*, изумрли а славили св. Крст. Прославили се у историји. — *Когоља*, изумрли, а славили св. Крст. Знаменит је сликар Трифун Когоља, који је свршетком XVII в. живописао Госпу од Шкријела у Перасту. — *Марковићи*, изумрли, а славили св. Крст. Прославили се у поморству. — *Гру-*

баш, Вукићевићи и Гагрица, изумрли, славили св. Крст, а прославили се у поморству. — Мартиновићи, изумрли. Један од њих прославио се особито у поморству и математици. У тим струкама, по савјету републике, а жељи цара руског Петра Великог, било му је повјерено да изобрази 12 младића кнезова бољара руских и да их научи поморству. Имена тих младића налазе се у једној слици у архиву у Порасту, а по дну слике пише: „Марко Мартиновић, поучавајући принципе и гошподу московску“: — Смекија. Год. 1687. прославили се у јунаштву, а зато им Млечић дао титулу „септе“ и добра у Баошићима, која се и данас зову „Смеђино“. Славе св. Крст. Из Пораста се иселили у Баошиће, а одатле у Веч, камо је данас од њих један високи достојанственик и царски савјетник. Знаменит је био Остоја Пераштанин, који се одликовао у дипломатији, и био је посланик бана Барића код Султана Мурата II. — Кришанац, изумрли, а славили св. Крст. Одликовали се у хирургији и лијечништву. — Мелада, изумрли, а славили св. Крст. Неки се одликовали у политехници, а један, за Петра Великог у инжењерству, као и неки Крусала у мисионарству у Кини. — Косовићи, Ручићи, Заратовићи, Ауеркечевићи, Кијелићи, Ерцеговићи, Коловићи, Јововићи, Мартешићи, Петровићи и Милићи, изумрли, славили св. Крст, а одликовали се у поморству. — Марчинко, слави св. Крст, а стари се одликовали у поморству. Сва до сад братства, су већином из Херцеговине, а славе св. Крст, јер се држали као властела — патрицији, да се разликују од плебеја — пучана. Лучићи, у XV в. дошли из Бањана. Славе Ђурђев-дан. — Криловићи, из Глоговаца, а у Глоговац из Херцеговине у XIV в. Славе Ивањ-дан. — Матикола, из Ст. Србије, изумрли, а славили св. Крст. Филићини и Градиска, из Старе Србије, славили св. Крст, а изумрли. — Брајковићи, у XV в. из Вратла (Готачка Површ). Ту и данас има мјесто које се зове „Брајковића Гробље“.¹⁾ Славе св. Ивана. Одликовали се 1687 као јунаца, те им Млечић дао земље у Бијелој. Неки се иселили у Задар, а то Томо, који је био управитељ задарске гимназије. — Ђурановићи, с Глухог Дола (Црна Гора) у XVII в. Иселили се у опшину херцеговску. Славе Јовањ-дан. — Бадабани, прије се звали Вукасовићи, а овамо дошли у XVIII в. из Црне Горе. Славе Ђурђев-дан. — Вукота, с Чева има 70 год. Славе св. Јована. — Сала, из Италије има 10 год. — Шеровићи,

¹⁾ Херцеговина од др. Дедијера у Зборник Насела књ. VI. стр. 203.

у XVIII в. из Залаза. Славе св. Кузму и Дамјана. — Ђуришићи, у XV в. из Црне Горе, због крви. Славе Ивањ-дан. — Атанашићи, у XIV в. из Бањана, славе св. Крст. — Вуловићи, из Херцеговине у XVI в. Славили св. Крст, изумрли. Из овог је братства Срећко Вуловић, који је проучавао историју родног града. — Бановићи, из Старе Србије, спомињу се у народним пјесмама Славо св. Ђорђа. — Ђучићи, из Пода има 90 год. Славе Срђев-дан. — Кривокапићи, у XIX в. из Цуца, славе Јовањ-дан. — Мустури, из Мориња у XVIII в. Славе Ђурђев-дан. — Милиновићи, из Мориња 1860. Славе Ђурђев-дан. — Аврамовић, из Велинића (Горњи Ораховца) има 90 год. Славе св. Арх. Михаила. Гузине, из Црне Горе 1730. наприје у Ластву код Бање пак у Пораст. Славе Јовањ-дан. — Фишер, из Истрије, има неколико година. — Шировићи, у XIV в. из Херцеговине, славе Крстов-дан. — Чорко, из Црне Горе има 250 год. Славе Крстов-дан. — Рајчевић, из Цуца има 100 год, славе Ђурђев дан. — Лазаревић, из Ораховца има 100 год. слави Јовањ-дан. — Вуковић, из Убала 1800. Слави Ђурђев-дан. — Томаковић, са Ђубаца 1687. Слави Ђурђев-дан. — Фишкур, из Крањске има 14 год. — Маврићи, из Крбаније има 100 год. Славе св. Јеронима — Фабрис, из Корчуле 1870. Слави св. Ивана. — Тапта и Марковић, из Далмације има 12 год., — Медић, из Крањске има 14 год., немају крсног имена. — Перовић, из Ораховца има 60 год. Слави Ђурђев-дан. — Јовановић, из Залаза има 30 год. Слави Јовањ-дан. — Милошевић и Вранковић, из Далмације, славе Ивањ-дан. — Николић, из Срда има 90 год. Славе св. Спаса. — Грубашевић, из Ораховца има 40 год. Славе Ђурђев-дан. — Мандер и Њало, немају славе, ово су Њемци од скора дошли. — Матковић, из Мориња има 40 год. Слави св. Илију. — Црногорчевић, из Баошића има 7 год. Славе св. Никола. — Кетковић, из Ораховца има 90 год. Слави Јовањ-дан. — Барбић, из Ластве (Далмација) има 36 год. Слави св. Вартоломеја. — Радовани, из Крбанија има 180 год. Слави Крстов-дан. — Понтица, из Италије, а Роза из Котора, има неколико година.

Као што се из овог види скоро све гласовите перашке породице су из Старе Србије и Херцеговине од давна досељено, тако да се могу сматрати старосједиоцима, а данас је мало још од тих породица, јер су изумрле. — Данашње становништво је већим дијелом досељено из Воке, пак Црне Горе, Далмације, Италије, Арбаније, Крањске.

2. Стрп-Липци.

Налазе се по дну горе, при обали морској, прама Рисну. Сеоске су куће покрај мора. У близини им је олап „Сопот“, с ког и узимљу воду. Других потока и извора није, већ у Липцима пију воду кишницу из бунара. Поднебје врло оштро, јер је мјесто вјетровима бури и јужњаку изложено. Снијег, јер при мору, иако пане, мало се одржи.

Ту је врло мало радне земље, а иста је око кућа. То су вртови (29 х.), оранице (2·42) и виногради (0·26). Пашњаци (250) и шуме (20) налазе се према Ублима и Кривошијама, од кућа $\frac{1}{4}$ сата па и цијели сат удаљени. Кметова нема.

Липци, прама Морињу, а Стрп, прама Рисну, један од другог по сата у растојању. И тамо и амо куће на окупу провирују између дудова. Без реда, немају улица, удаљене међусобно 20—80 м. По типу су прелаз између разбијеног у збијени тип. У Липцима су: Вукасовићи (3 к.) и Никовићи (3) код цркве св. Јована Крститеља, која је од скора ограђена; а у Стрпу: Радовићи (7), Сијерковић (1) и Билофери (21), код цркве Вознесенске, која је такођер од скора ограђена. Свега је домова 35 (кућа 37), а душа 185 (прав. 45, римок. 140).

Стрп, добио име јер по положају мјесто стрпано, а Липци — по липову цијету. Старине нема.

Мисли се, да за Турчина овдје није ни било насеља, већ да је постанак ових села тек око XVII в., кад се почели овамо досељавати. О поријеклу становништва зна се: *Вукасовићи*, дошли у XVIII в. из Ораховца. Славе Ђурђев-дан. — *Никовићи*, из Рисна у XVIII в. Славе Госпу. — *Радовићи*, из Бјелопавлића у XVIII в. Славе св. Спаса. — *Сијерковићи*, из Никшића у XVII в. Славе св. Пантелију. — Неки се иселили у опшћу херцеговску. — *Билофер*, из Бањана у XVII в. Славе св. Спаса. — Сви су били православни, али данас три дијела римокатолици, је су превјерили.

3. Костањница-Ђурић.

Налазе се прама Морињу, с противне стране Стрпу и Липцима, једно према другом. Костањница, унутра Верига, до Мориња, Ђурићи, изван Верига, до Каменара, у висини над морем 1—564 м. Куће сво на обали морској. Живих вода није, изузев Челинац — пију воду кишницу, нема ни потока. Под-

небје у Костањници, јер бури изложена оштрије, док у Ђурићима блаже, јер је заклоњено. Ако Костањница страда од боре, то Ђурићи од југа. Снијег ријетко пане и мало се одржи.

У Костањници је прилично родне земље, а то су виногради (22 х.), вртови (106) и оранице (0·50), а остало су пашњаци (54) и шуме (87). У Ђурићима је нешто вртова (36), винограда (7·51) и оранице (2·97), — а остало су пашњаци (13) и шуме (87). Родна је земља у непосредној близини кућама, а пашњаци и шуме, исто приватна својина, прама Крушевицама. Земље се зову: Бановина (јер била Бановића перашких), Драгомир, Краљеница, Косовац, Морача њива, Намлине и Вериге. Кметова нема.

Село разбијеног типа, куће растурене покрај мора и у непосредној близини у растојању 30—200 м. У Костањници живе: Брковићи (7), Сијерковићи (4), Тодоровићи (5), Берберовићи (2), Томановићи (7), Вуловићи (4), Шпаровић (1) и Аранжуде (6). — Свега домова 34 (63 к.), а душа 206 (прав. 101, а римок. 105). Црква је св. Јована Крститеља, ограђена 1851. У Ђурићима живе: Ерцеговићи (7 к.), Краљ (4), Радановићи (3), Авдрићи (5) и Вукасовићи (4). Још је Бадић (1). Свега домова 24 (52 к.), а душа 194 (прав. 41, римок. 153). Ту је римокатоличка црква св. Ана, а епидемијална св. Никола. Костањница дјецу шаље у школу морињску, а Ђурићи у школу Каменару.

Костањница назвата по изобиљу костања, а Ђурићи, јер су ту ваљда неки Ђурићи стали.

У Ђурићима се виде развале неких турских чардака. Затим на Веригама је „пунта Турка“, гдје је данас свјетлионик. На Веригама су тврђаве још из млетачког доба, а Вериге назване зато, јер ту било вериге, којима би у непријатељско доба, народ прича, морске непријатељске лађе превртали и утањали.

Село постојало и за Турчина, па и много прије, јер на много се мјеста у архиву опшћине перашке Костањница спомиње. О поријеклу становништва зна се: *Тодоровићи*, дошли у XVII в. из Загуља у Граову. Славе Ђурђев-дан. — *Берберовићи*, око 1800 из Мориња. Славе Ђурђев-дан. — *Брковићи*, из Попова у XVII в. Славе Јован-дан. — *Томановићи*, из Ровина (Црна Гора) у XVIII в. Славе Никољ-дан. — *Вуловићи*, у XVII в. из Херцеговине. Славе св. Тому. — *Сијерковићи*, из Никшића у XVII в. Славе св. Пантелију. — *Шпаровић*, из Црне Горе има 40 год. Слави Никољ-дан. — *Аранжуде*, не зна се оtkле дошли. Римо-

католици. — *Ерцеговићи*, у XVII в. из Врановића (Грбаљ). Славе Илин-дан. — *Балић*, из Паштровића има 10 год. Слави Илин-дан. — *Андрићи*, из Љубомира у XVII в. Славе Илин-дан. — *Радановићи*, из Попова 1698. Славе Јован-дан. — *Вукасовић*, из Ораховца има 90 год. Слави Јован-дан. — *Краљ*, из Грбља. Слави Госпу. У овим селима је смјеса православних и римокатолика, али и римокатолици држе и врше све обичаје које и православни.

XIII. Општина грбаљска.

Грбаљ имаде површине 9170 хектара, а налази се између Црне Горе и Јадранског мора, општине будванске и општине которске, тиватске и кртољске. Има засебну општину, која се од старине дијели на кнежине Лазаревић, Љубановић, Бојковић и Тујковић. Свега је у Грбљу 1085 кућа, а становника 379. Потпада под судбени котар, као и протопрезвитерат, которски. Дијели се на ова села:

1. Главатићићи.

Оно се налази на подножју брда уз плодну дугодолину, која се за читава 2 сата хода од Главатићића до Вишњева протеже, а окрај дугодолине *vis-à-vis* Главатићића и Кубаса, протеже се, паралелно са првим брдом Веља Гора. Главатићићи је удаљен од Бигова један сат хода, а од Кубаса — по сата. Над морем је у висини 88—363 метара. Имају једну живу воду: Млакете и бунаре, у којима је жива вода, која оздо извире. Поднебље је благо. Великих вјетрова нема, пошто је мјесто у дугодолини. Највише дува јужњак. Главатићићи од запада граничи: Љешевићом; од југа: Загором; од истока: Кубасима; а од сјевера: Врановићима.

Главатићићи имају својих вртова (28), ораница (89) и винограда (12 х.). Тако имају и пашњак (127) и шума (958), које су $\frac{1}{2}$ сата од куће удаљене, док све друге су у близини куће; а скоро све обитељи имају посједе у Мрчевом и Солицком пољу. Земље се именују на разне начине, као: Врти, На воде, Овоић поље, Старо, Вељи трапи, Ракића поље, Баглави, Плујине, Груби до и Бјелила. Село има и општинску шуму, која је и од села удаљена једно по сата, а зове се Жуковица. — У истој ограничено дозвољена сјеча дрва и пања коза (2 свака

кућа). Мање су им шуме на Вучиној глави, Лишај камену и Стрјеканици.

Село се, како рекох, налази на подножју брда, уз плодну дугодолину. Куће су групиране тако да свако братство прави своју групу, које су између себе 5—10 минута удаљене. — Куће су у групама; без реда растурене, између којих налазо се вијугаве улице. Ту им је и црква св. Петке и основна школа. У Главатићићима станују ова братства: Беновићи (15 к.), Баштрица (5), Дабушко (4), Зекљевић (3), Лазаревићи (20), Микијељи (6) и Паралиди (11). Свега је у Главатићићу домова 64, а душа 425 (са Биговом).

Главатићићи зове се зато, што је ту негда, како се види из неких старих листина, кућа била, која се звала Глав, а пошто је ту негда била породица Тичићи, то се спојило у једну ријеч, те постало Главатићићи.

Ту је црква св. Петке. Првобитна црква била је на простору пред данашњом црквом. Била ниска, а звоник са три звона, који је одвојен од данашње цркве, био је сраштен са прочељем првобитне цркве. Данашња црква је средње величине, има округло кубе и полукружну апсиду. Простор око цркве је заокружен зидом и засађен пустим чемпресима. — При цркви је нови парохјски дом. Првобитна се црква подигла, иза разорења града Гриспула, настојањем Лазаревића, Микијеља, Тичића и Петричевића. Обновљала се 1856—62. Ова је последња година урезата на надвратнику главних врата¹⁾.

У цркви се храни Еванђеље, познате српске редакције, отштампано у Мрчициној цркви у Србији 1562. Како једна биљешка казује, ово је Еванђеље оставио презвитер Иван митрополиту црногорском Сави Петровићу-Његошу, а овај цркви св. Петке 1747. Запис тај припошан је у Срп. Далм. Магазину за 1849. и Гл. Далм. Цркве за 1902.

На великом Зборнику од 1580. споменуто је велики ердељски војвода Батор Криштов. У овом је зборнику и рукописна биљешка, како је паша скадарски изгорно манастир цетињски и похарао пола Паштровића 1785. год. и како је страхан глад морно Грбаљ 1788. год.

Да је ово село и прије XIV в. постојало, нема сумње, а тад стално, јер се у XIV в., послједје разорења оближњег града

¹⁾ Гласник Далматинске Цркве „Цркве у Грбљу“ од Мл. Црногорчевића стр. 144.

Гришпула, ту из њега преселише Лазаревићи, Микијељи, Петричевићи и Тичићи, — и од тад се зове село Главатичић. О поријеклу становништва најбоље се види из сљедећег: *Микијељи*, славе Зачеће св. Јована Крститеља, а у XIV в. овдје дошли из оближњег града Гришпула. Било је из овог братства доста знаменитих личности. У читули породице Микијеља спомињу се: јеромонаси Висарион, презвитери Станоје, Степан и др. У парохијском дому храни се златном жицом извесени епитрахил попа Бура Микијеља, коме је Епископ Саватије Љубићратић написао синђелију 1702. год. Поп Јово Микијељ познат је опет са својих најезда на Французе, који бијаху поплавили Грбаљ 1812., како се то види из писама, која је писао митрополит Петар I. Петровић-Њогош на Стањовићима то године (Просвјета, Цетиње Год. II. св. IX—X). Читула Марка Бурова Микијеља из 1796. године налази се у Савини. — *Веновићи*, славе св. Димитрију, а у XVI в. дошли из Херцеговог, гдје им се и данас кућштине налазе. — *Баштрице*, славе св. Харитона, а дошли из Цеклина у XV в. Звали се Јанковићи, а по великој баштини, прозвали се Баштрице. Из Цеклина су пребјегли због крви. — *Зекљевићи*, старосједиоци, а славе св. Харитона. У поменику грбаљском у Савини, налази се из 1781. читула Вука Зекљевића. — *Дабушко*, у XV в. из Арбаније, славе св. Харитона. — *Лазаревићи*, славе Никољ-дан зими, а дошли из Гришпула у XIV в. Породица Лазаревића има у спису збирку писама, разашањаних у разна доба од млетачких дужда и провидника. Збирка је писана на пергамени тако вјештачки, да се једва разликује од штампане књиге. Иницијали су написани златним мастилом, а двије стране урощене су млетачким грбовима. Тамо су писма: Ф. Модине од 1647, Д. Контарена од 1666., К. Корнара од 1667., Ђ. Корнара од 1687., С. Валере од 1696. год. и др. У једној другој књизи, писаној такође на пергамени, донесена су писма, која се тичу ове кнежевске породице: Дужда Јована Корнара од 1715., дужда П. Гримана од 1741., провидника Ф. Фалијера од 1786. провидника З. Гримана од 1735. год., па она Ђ. Кворина, Ј. Голду, А. Мома, И. Диода и др. Још је важније писмо, које је писао из митрополије цетињске изасланик цара рускога Петра Великога, пуковник Михаило Милорадовић кнезу Нику Лазаревићу 20. јула 1712. год. Њиме се потврђује стара повластица ове куће, признају јој се заслуге у војевању на служби Петра Великога, па јој се одређује и нека годишња награда. Отисак

печата подијељен је са двије дијагонале у четири троугласта поља с емблематским знацима, а уокло натпис: † Мiх Мiло... велики плковник и кавалиер ц'ра пет'ра. Овом мисијом отпочиње се руска акција на балканском полуострову. Зато и одскаче вриједност овог Милорадовићева писма. Треба још да споменем и кнеза Петра Лазаревића (већ га се сјетно С. М. Љубиша, само што га је нехоте назвао Марком), који је провео пет година у Задру, а тридесет и пет у Млечима, гдје је чампо под оловницама као сужањ млетачки. Ослободили су га Французи, али су и исти Млечићи признали послјије да је пострадао невин, па га је у дубокој старости довезла под Бигово млетачка галија 1796. год. Његов савременик Филип Јовов Лазаревић причаше, гдје је слушао, како је млетачка влада, пошто подмити одличније породице, горњој страни грбаљској пружала оружје, а доњој прах, све то скривито, да једна није анала што се другој даје, да тобож посвједочи прама једној и другој наклоност своју, а у ствари да се Грбљани међусобно боље крваве. Печат кнеза Филипа Лазаревића из прве половине XIX в. носи на лицу окруњенога двоглавог орла, а уокло натпис: † кнез Филип Лазаревић. Грбаљ се дијели на четири кнежине, од којих једна зове се „кнежина Лазаревић“. У поменику грбаљском у манастиру Савини налазе се читуде кнеза Петра Лазаревића, Филипа Јовова Лазаревића и Лаза Петрова Лазаревића, у којима се између других спомињу и презвитери Иван, Нико и Марко, и монахиње Анастија, Ана и Јане. — *Парапиди*, славе св. Теодора. Они су остатак грчке насеобине у Гришпулама, који град пропаде у XIV в. У поменику грбаљском, у манастиру Савини, налази се читуда Вука и Јова Парапида. — *Чолани*, дошли из Кртола има 150 год., а славе св. Николу. Још су у Главатичићу биле ове породице:

Кунићи, истрачали се, а дошли из Гришпула. Славиле Никољ-дан. У поменику грбаљском у Савини налази се читуда Ника Бурова Кунића из 1787. — *Тичићи*, који се звали и Тице. Овдје дошли из Гришпуле у XIV в., а иселили се у Вишњево. — *Петричевићи*, које зову и Петрићи, а овдје дошли у XIV в. из Гришпуле, а одавде се иселили у Доброту код Котора. Сесоска је слава св. Петка.

2. БИГОВО.

Ово се сеоце налази на морској обали, у дну стране далеко од Главатичића један сат хода. У Бигову нема потока.

као ни извора, изузев „малу ријеку“, која тече кроз биговско земље. Ту је врло тихо пристаниште — у завјетрини, са врло умјереном климом.

У Бигову имаде нешто земље, а то су већином врти и оранице, виногради и пашњаци. Зову се: Игала, Млаке, Веље њиве, Под растове, Матнице, Наплов, Крарине, Разбој, Спичаловине, Војводине, Мири, Лонво, Дубраве, Цонте, Маровића њиве и Бенералов кам, који луку Бигово (Траште) раздваја.

Ово је сеоце на морској обали, у две стране, а куће су у једној групи, између којих имаде једна вијугава улица. Овдје станују Лазаревићи (12 к.). Свега је 68 душа.

Бигово се некада звало Грисполи (*ἱεὺς πόλις* — *Iocus Trajectus*), но по Иван Бегу, који је ту обично љетовао, и чија је ово земља била, прозва се Богова, па отуд касније Бигова -- Бигово.

Ту је црква св. Николе, која је при страни, изнад дужине, при морској обали (игалу). До цркве су маслињаци, а у пољу виногради, а ту одмах Лазаревићи. Црква је мала, а око ње трагови старинских гробница. Препрата је виша и дужа него ли црква. На противној страни цркве има неколико гомила, и т. зв. „Зеново гувно“. Тамо је опстојао некад град Грисполи (*Gripoli, Gripoli, Grispuli, Grispoli*), по ком је Грбаљ своје име добио. При цркви је опстојао знаменити манастир св. Николе, који је, како се мисли, основан у IX в. Манастирска је била пространа околица, гдје су данас виногради. Између превлачких и биговских калуђера, вршили су се редовито извјесни уговори. Турци су и манастир и Грисполи град дошав са галијама порушили у XIV в., те калуђери побјегоше у брчески манастир св. Николе у Црмници. У јужноме зиду негдашње цркве нашао се 1880. негдашњи манастирски печат, који носи све трагове дубоке старине. Округао је с пријечником од 40 мм. На лицу је нека неразговјетна слика, а околно натпис:

М. + П. СТИ. НИКОЛА, ЧДЦ. Грисполи бијаше лијепо град од једно 150 домова. У њему живљаше војвода Остоја Лазаревић и протопоп Раић Микијољ. Ове двије породице, уз Тичиће и Петричевиће, подигну иза разорена Гриспола цркву у Главатицима, како се предигли бјеху, и посвете ју св. Петки, јер истоимена црква опстојала у Грисполу. Проф. К. Јиричек тумачи овако име Грбаљ: „Die Zupa Grbalj (*Gripoli, Gripoli*) am Seestrande zwischen Budua und Prevliaka“ (Nap. u. Berg. Prag 1879). У народу живи предање, како је

св. Сава у Бигово свраћао, кад је ходио за Јерусалим. Под Балшићима, који су с Млочићима утврђивали тако честе трговачке уговоре у XIV в., бродови су плаћали неки порез, када би у биговско пристаниште сврћали, које је позније Иван Бег тако заволио, да је у њему љетовао. Кад се 1469. дошло до свађе између Иванбегових и млетачких поданика, у Иванбегову хрисовуљу било су тачно споменуте границе ондашње Иванбеговине: „.....на азъ граница дванаеста + отоле ходећи све по крају мора на крају одъ мјеста Бигове граница тринаеста: отоле идући по крају села Лишевић на стара наша солила правцемъ крај мора у сланицу граница четрнаеста + паки отоле на брѣда.....“

У Шем. Бок. за 1879. приопћен је старински рукопис са занимљивим мјестима о Бигову. Рукопис је нађен у дрмничкоме манастиру у Врчелима 1714., гдје га је раније писао, као какав извјештај о своме походу — игуман Мелентије Чукурковић, родом Паштровић. — Рукопис гласи (по новијем правопису):

„Во име христово амин. Да се зна како ја Мелентије Чукурковић, игуман бѣх у манастир св. Николе у Бигову са мојих пет калуђерах, и бѣше црква прекрасна са шест канџелах сребрних и три сребрних свѣтлака и бѣше у манастир две стотозкозих и овацах. Имасмо земљу Игала од мора крајем мале ријеке, која тече посред малог поља Бигова, до међе Бадљиве баште, на ону страну пут сјевера граду Гришпу у коме бијаше мдѣ (142) куће, и бијаше лијепо град, куће дигнуте са великим прозорима; између овних кућах бѣху три ђамелѣ Лазаревића, Микиела, Петричевића. Бѣше у истомо граду војвода истога града Остоја Лазаревић, кои бѣше кнежевном грбаљском, у град на исток христански, не служашу калуђери манастира, имаху свога протопопа Раића Микиела, и то бѣше за владања цара србокиа. После неколико година дођоше Турци с галијама, опалише манастир, и град Гришпуду са земљом сравнише. Онадер побѣгох су два калуђера у ман. св. Николаа у Берѣле у нахији црничкој, и ови христанци из града побѣгоше са њихове три ђамелѣ, населише се у малој горној кући пут сјевера, зовоми Глав; а Тичићи с Лазаревићи, Микиел и Петричевић оградисше малу цркву св. Петку, зашто и јесу имали и пређе у истоме граду цркву св. Петку. Писах старац игуман у ман. у Берѣле, мѣсеца марча кд..... бѣх отцством Пацовић. На ниже је додаток писан другом руком:

„Нађе се у Брћеле Јосиф Ђурић год. 1714“.

Постанак Бигова и поријекло становништва. — Бигово је постало мјесто старог града Гриспули—Грисполи, који је стално био грчка насебина, мјесто којих се доселили Срби, од којих Лазаревићи, Тичићи, Микијељи и Петричевићи иза разорења Гриспола у XIV в.; пребјогоше у Главатичић. Тад престаје име Грисполи, а мјесто њега долази Бигова (Бигово), по тому јер је то Иван-Бегова земља била и јер он ту љетовао. Ту данас станују Лазаревићи, који су били у XIV в. олатле у Главатичић пребјегли, одакле се опет неколико њих овамо повратили. Са Лазаревићима Главатичићким имају своју племенску „земљорадничку задругу“, а славе Никољ-дан.

3. Кубаси.

Они су далеко од Главатичића једно по сата према источној страни, а налазе се на подножју брда, уз плодну дугодолину, као и Главатичић. Прама њима, спротивне стране, врижа се Веља Гора. У висини су над морем 42—200 м. Имају извор „Убао“, а потока нема. Имају доста бунара с којих пију воду. Поднебље благо, завјетрина, а снијег ако и паче, мало се одржи.

Кубаси имају радне земље, а то су виногради (778 х.), вртови (57) и оранице (122). Земља је у близини кућа, а шуме 459 х.) и пашњаци (100), који су удаљени од кућа једно по сата. Шума се зове „Лукавци“, а иста је „комуница“ заједница као и све земље са Укропцима и Трешњицом. Те се земље зову: Ово убла, Под Кубасе, Под гором, Под Маровића и Влато.

Село је у дну стране у дугодolini, а куће су појединих братстава у групама, које су у растојању 5—10 м. Куће у појединим групама су без реда, а све покрај пута. Ту им је у близини непосредној и црква св. Госпођа; а оvdје станују ова братства; Андравићи (4 к.), Билал (3), Буђин (10), Добриша (1), Мачак (3), Масловар (3), Ђосо (2), Страхинић (3) и Маровић (1). Свега је у Кубасима домова 30 (кућа 45), а душа 235. Сеоска је слава св. Госпођа.

Одакле су Кубаси добили своје име, не зна се.

Црква: Рождество Богородице, која је обновљена 1862.

Кубаси се спомињу у читулама XVII в. што значи да су гад постојали. Предање хоће да су се вада тако звали, а о поријеклу становништва зна се:

1) Глас. Дал. Црње за 1902. стр. 147—148 „Црње у Грбљу“ од Младена Црногорчевића.

Андравићи, старосједиоци, славе Никољ-дан. — Билал, старосједиоци, славе св. Архангела. — Добриша, дошао из Трешњице, а слави Михољ-дан. — Мачак, слави св. Стевана Дечанског (Мратин-дан). Они су огранак Андравића, а данашње њихово презиме постало је од надимка, и то прије 1807, јер у Поменику грбаљском већ се тако зову. — Масловар, у XVII в. из Црне Горе, а слави Михољ-дан. — Ђосо, славе Аранђелов-дан, а доселили се из Црне Горе у XVIII в. од породице Ђосовића. — Симул, из Црне Горе у XVIII в., а славе Аранђелов-дан. — Страхинићи и Маровићи који славе Арханђелов-дан, а дошли у XVII в. из Црне Горе.

4. Трешњица.

Налази се у ували, између главица, сјеверно Главатичићу и Кубасима, у висини над морем 13—67 м. Нема потока као ни живих извора, већ пију воду кишницу из бунара. Поднебље, вјетрови, као у Кубасима. Земља им заједно са Кубасима, о чему сам говорио, а имају пашњак свој „Мачкова гомила“, који је у непосредној близини кућама.

Куће у групама, по братствима, без реда, у растојању 20—30 м., а покрај сеоцког пута, која води за Кубасе и Главатичић, а испод државног пута, који води на Будву. Ту им и црква св. Јован Богослов. Оvdје стадују: Беџири (6), Добрише (6). Свега домова 12, а душа 52.

Трешњица, која се у старим читулама зове и Трешња, добила природно име по великом броју трешња, које ту расле.

Црква св. Јован, која је од давна ограђена, стари иконостас понестао, а око ње доста старинских гробница.

Село се овако назвало, а и постало у XV в.; а о поријеклу становништва зна се: Беџири, дошли из Црне Горе у XVI в., а славе као и Добрише Јован-дан, који су такођер дошли из Црне Горе у XV в. — Читула Марка Беџира и његова сина попа Стевана налази се у Савини у грбаљском поменику.

5. Укропци.

Налази се ово сеоце у долини, између главице, у висини над морем 10—54 м., а сјеверно Главатичићу. Поттока и извора није; пију воду мртвицу из бунара. Више Укропаца је бријег Гуњић, а земље им заједничке са Кубасима. Поднебље благо,

завјетрина. Куће у долини, груписане без реда, покрај пута, који води за Главатић, гдје има црква и основна школа. Куће су међусобно у растојању 100—200 м. Укропци са Трешњицом, Кубасима, Виговом и Главатићем, сачињава једну парохију.

Укропци назвати по Укропцима херцеговачким.

Ту је црква св. Георгија, која има мала узајна врата на јужноме виду. Иконостас је, како се види, радио Даскал Раваиловић из Рисна а прилог је био Укропчана.

Село постало у XVII в., кад се овдје из херцеговачких Укропаца населише *Беговићи*, којих је данас 4 куће. Друга су братства: *Кумић* (3) из Главатића у XVIII в. — *Клопан* (1) из Црно Горе има 150 год. и *Мартинковић* (1) из Вајица има 30 год. Свега је домова 9, а душа 30. Сви славе Арханђелов-дан.

6. Главати.

Село Главати лежи под брдом у равници, куда су начичкана братства. С једне су стране поља. Долима начичкана села: Вишњеве, Главати, Ковачи, Кубаси, Главатић — све до Вигова; а с друге: Главатић, Загора и Кривомице. Главати су над морем у висини 51—200 м. У пољу је живи извор „Врело“, а у селу све мртве воде — бунари. Кроз поље иде „Мала Ријека“, од које зими поплаве Доли. Поднобље благо, дува југ и сјевер, а снијег ако пане мало се одржи.

Земља им је радна око кућа и у пољу, а то су виноград (4·53), вргови (7·42) и оранице (69). Имају и шуме (0·56) и пашњака (132 х), што им је „комуница“ у брду, у којој свака кућа може да чува живо, а само по двије козе. Те се земље зову: Мрчево поље, Платац (то је пашњак-брдо), Под воље крше (брдо), Бабино (до), Његаљевица (то је велика ливада, гдје има сваки овоје, и око тог бива великих препирана), Сламац, Рог-врт (то је пољице, које се према Главатићу сужује, у форми рога), Под Пимиће (земља, која лежи испод братства Пима, који су у Вашњеви) и Вељ крши (то је пашњак). Између Котора и Будве, а уз државну цесту, свако Главатско племе има своје магацине за живо — стаје, које зову „Главатске Стаје“. Ту Главати држе вино, жито и стоку, кад је чувају у Вељим Кршима. — Далеко је од села $\frac{1}{4}$ сахата.

Село лежи под брдом у равници; — куће по племенама груписане у скуповима. Скуп од скупа 10—15 минута удаљен,

— а сви близу своског пута; а јужно од кућа, прама Загори, је „Савина главница“, на којој је школа и саборна црква св. Сава. Друге су цркве: св. Георгије и св. Никола, око којих су скупови племена, у којима су куће вијугавим-кривудасти улицама растављене. У Главатима живе ова братства: Бан (3 к.), Пејовић (6), Круте (7), Вујичић (1), Бајковићи (9), Тичићи (6), Суботићи (4), Дамјановић (4) и Ђуровићи (1). Свега је у Главатима домова 41, а душа 237, који су сви Срби православне вјере.

Добило је име, јер људи који ту бијаху, били главати, — или, јер било својина властееоске породице Главати, — по којој добише име и Главати у Прчању.

По брдима постоје многе гомиле, које биле некад грбаљске богомоље, бива оног народа који некад ту становао. Тако ми рекоше, као и да је сваки ту морао донијети и по један камен, — а то била и гробља. Друга је старина св. Георгије. То је мала црква, око које је простор са многим старим и новим гробницама, а заокружен ѕидом. Према натпису на надвратнику (*αψαε*) 1765., значи да је црква тад обновљена. Трудом сељана из Главата, а обилатом помоћи црногорског митрополита Митрофана Бана, она се црква поправила 1899—1900. Тад је стари иконостас уклоњен, а нови постављен, који је радња В. Ђиновског из Дибре. Митрополит Бан снабдио је цркву свим потребитим за богослужење. Натпис са старог иконостаса ово цркве од 1731 донијела је цетињска просвјета (Год. X св. IX) св. Никола. Првобитна је црква била малена, а живописом украшена, живописао ју је Данил Димитријевић благословом митрополита Саве и Василија Петровића-Његоша 1757. год., а с настојањем кнеза Војина Бајковића, Ива Бајковића и ондашњег пароха попа Јова. Данашња је црква средње величине, — звоник на прослупи, са три звона, а украшена је лозенама.

Село од давна постало, а најбољим су доказом стара незнабошка гробља и цркве. О поријеклу становништва зна се:

Бан, дошли у XVI в. из Грађана, из Црне Горе, а славе св. Стефана. Из овог је братства митрополит црногорски Митрофан Бан. — *Пејовићи*, с Његуша у XVI в., а славе св. Вартоломеја. — *Вујичићи*, у XVII в. из Грахова, славе Никољ-дан. *Бајковићи*, старосједиоци, а неки веле од породице Бана ограданак. Славе св. Стефана. Читула Ива Бајковића, као и читула Митра и Ђура Бајковића, од 1770 год., налазе се у Поменику грбаљском у Савини. Из Бајковића братства, а служио при цркви св. Николе у Главатима, био је свештеник Илија Бајко-

вић, кому је дао синђелију митрополит Петар I Петровић-Његош 1797. год. (Просвјета — Цетиње год. X св. IX—X), као и Батрић Вајковић, који је погинуо као барјактар на Царев-лазу са 70 Грбљана 1712. г. — *Тичићи*, дошли у XIV в. из Главатићића, а ту послјико разорена Грицола. Славе св. Стефана. Звали се и Тице. — *Крута*, старосједиоци, славе св. Стефана. Били велики јунаци. Тако барјактар Фрањо Крута са 6000 Бокља и 3000 Морлака год. 1689. био је при заузећу Неротве. — *Суботићи*, из Никшића у XVII в. Славе Ђурђев-дан. — *Ђуровић*, из Бајина у XVIII в. Слави Ђурђев-дан. — *Дамјановићи*, из Црне Горе у XVIII в. Славо Ђурђев-дан.

7. Ковачи.

Ово се село налази поред Главата, Кубаса и Главатићића, — уздуж равнице Грбља доњога, зване Доли, а у висини над морем 0-12—112 м. Граничи од југа: Главатима и Загором; од сјевера: Кубасима; и од истока: пољем. У ослу није потока опасних, као ни живих извора, већ пију воду мртвину — капавицу из бунара, као сви становници Доњег Грбља. Поднебље је благо, онијег ријетко пада и мало се одржи, а дува јужњак, који је најјачи, а посјети каткад и бура.

Селско радне земље то су оранице (68 х.), вртови (21) и виногради (6,22). Друго су пашњаци (225) и шуме (14), које је комуница, у којој паша дозвољена, а од кова 2 на кућу. Све су земље близу кућа, а зову се: Доли, Воде, Поље, Под мајстором, Под црквом, Бјелосевић, Вртови, Кућнице и Ковачки магацини. Овдје су им шуме, ту чувају живо, а од кућа је $\frac{1}{2}$ сата удаљено.

Село при страни, покрај поља, а куће на близу (10—50 корака) с једне и друге стране поља. Ту станују: Вајковићи (8 к.), Бјелоси (2), Ђурићи (12), Дољаница (8) и Јовановић (3). Ту су у близини цркве св. Арх. Михаила, Рождство Богородице и саборна црква кнежино Бојковића — св. Сава.

Добили име јер ту некад ковачи били.

Између старина спомињем стару цркву св. Арх. Михаила, која је осредње величине, има округло кубо, изнутра украшена лезонама, а иконостас у њој рађен је 1834 год. Рождство Богородице. Предање вели да је врло стара. Св. Сава. Она је саборна кнежино Бојковића. Мала је, има препрату, која је раскривена, и преко два пута дужи од саме цркве. Око ње је

заснована нова црква св. Саве 1871., но је радња прокинута. Код цркве је народна школа, а у близини је откопана једна гомила, — у њој гроб, у кому је нађена сасвим зарђала сабља. Антимине је израдио Христипор Жефаровић, а изнад иконостаса је натпис из доба митрополита Данила и Саве Петровића Његоша: † црѣ же вѣковѣ безсмѣртнѣмъ невинѣмъ јединѣмъ прѣиѣромъ въ трѣнци слѣнномъ бгѣ. Натпис на поданку од иконостаса састоји се од једнога ретка, и гласи: онѣ кѣѣ кѣѣ монсею и при глаѣнѣ вѣкѣнѣ цѣннска скандерѣ и чрнѣ горѣ и прѣиѣна кѣ данѣо и сарѣника и рѣкосѣ сѣго вѣѣна савѣа . . . вѣѣ з. с. л. Шро. хѣа а. џ. к. а. . . савршнсѣ мѣѣ. нѣѣ. А. Ди. Печатом ове цркве служили су се некада сви свештеници који бијаху у Загори и Вишњеву¹. Печату се заметнуо траг, а данашњи печат ове парохије је од 1856 г.

Село врло старог постанка, — стално постало прије црква, — дакле прије XV в. О поријеклу данашњег становништва зна се: *Бајковићи*, дошли из Главата има 180 год., славе св. Арх. Михаила. — *Бјелоси*, из Бјелоса (Црна Гора) има 220 год. Славе св. Арх. Михаила. — *Ђурићи*, из Мојдежа има 200 год., а славе св. Архангола Михаила. — *Дољанице*, из Црне Горе има 300 год., а славе св. Арх. Михаила. Читула Рада Дољанице налази се у Поменику грбљеском, и у њој се између других спомињу: монахиње Марта и Екатерина, монах Рафаил и јеромонах Максим. — *Јовановићи*, из Побрђа (Грбља) има 200 год., а славе св. Николу. Данашње је насеље како се види дошло између 200—300 год. из Црне Горе и Боче. Свега је у ослу домова 33 (кућа 58); а душа 146.

8. Вишњево.

Налази се при страни, — а покрај правилног пута, између Пријевора, Главата, Загоре и Кримовица, у висини над морем 280 м. Село нема живих извора, већ бунара у којима се купи вода мртвица са кровова кућа. Поднебље, вјетрови, као у Главатима.

И ово село, као и сва грбљеска, у пољу, далеко $\frac{1}{2}$ сата од кућа, имаде ораница (111 х.), а око кућа су вртови (14) и виногради (3,87). Више кућа, $\frac{3}{4}$ сата удаљено налазе се шуме

¹ Цркве у Грбљу од Маадена Црногорчевића (Глас. Дал. Цркве, 1902.

(321) и пашњаци (152). То је комуница, за коју вриједе по свој Боки исти закони.

Село се налази при страни и уздуж поља. Куће поредане покрај пута, по племенима, у скуповима, који један од другог 40—200 корака удаљени, а куће у скуповима 2—20 м. Пут им је улица. У дну поља налазе им се магацини, гдје држе уље, вино и жито. — Такве магацине имају ова села Доњег Грбља. Код кућа су им и цркве св. Срђ и Успеније Богоматере. У Вишњеву станују: Бојковићи (6), Тупчевићи (6), Радаковићи (7), Пине (5) и Петровићи (2). Свега је душа 125.

Село је добило име по вишњама, којих ту доста било. — У читулама XVII в. зове се и Вишњева.

Ту је стара црква Успеније Богородице, која је зидана од бијелог тесаника. Цркве се држи пространа ћелија, при сјеверној страни. Прочеље урешено точак-окном. Иконостас је израдио Даскал Тит из Краја, уз припомоћ Трипа Дабовића из Шкаљара 1791. Упадају у очи два велика свијетњака од корчуланског камена и два велика сребрна крста. Велико сребрно кандило, које је приложио црногорски митрополит Петар I. Петровић-Његош, истоветно је са другим двама кандилима, једним од 1747, другим од 1784, који се хране у мањком манастиру св. Петке, а приноси су генерала Рада Краповића—Маша из Маина. Како на њима, тако и на овоме споменути су сви чланови Краповићеве породице (Zuane Masich Colonello di Montenegro, Rade Masich Capitano di Montenegro есс.). Антимис, заоквирен прешлотом, има натпис у кратицама и везицама: **† сѣ антѣмис господина кѣр попа Марка сина попа Вука Мрковића † ѡсѣтѣнасѣ роукою прѣсѣвищеннаго и богомобазнаго господина кѣр кѣ митрополита данила скендерѣскаго и приморскаго ка лето ѡ созданиа мира з. с. м. в. а ѡ роѣдѣтѣ хѣла . . . а. ѡ. а. д. юліа кѣ.** Овај споменути поп Марко Мрковић је родом из Маина, а старином Баранин, браственик чувенога јеромонаха Теодосија Мрковића, који је живио друге половине XVIII в. Поп Марко је писао оне уговове, којима неки Побори продадоше митрополиту Сави Петровићу Његошу своје баштине за манастир Стањевине 1736 и 1741 г. Црква се почела зидати за кнеза Војина Бојковића 1771, завршена је 1790, а освештана била од митрополита Петра I. Петровића-Његоша 1791 г. Друга је црква св. Срђ, која је на Гњилиштима. Иконостаса нема, а нестало је и преова са крова, који се иначе одржао. Првобитна црква била је пред данашњом, гдје стоји и данас св. трапеза.

У близини је откопана једна гомила, у којој је нађен гроб, и у њему иструнуле кости и један новац.¹⁾

Село ово, као и сва Грбљска, постанка је врло стара, прије Косова, а о поријеклу становништва зна се: *Бојковићи*, славе Велики Госпођин-дан, старосједиоци. Читула Ђура Радова Бојковића из XVIII в., налази се у Поменику грбљском у Савини, а тако и читула Стијена Бојковића. По овом племену зове се и кнежина Бојковићи, која је четврти днo Грбља. — *Радаковићи*, из Пелинова има 200 год. — *Пина*, из Црне Горе има 450 год. — *Петровићи*, из Црне Горе има 350 год. — *Тупчевићи*, које зову и *Тучевићи*, из Старе Србије има 1000 год. Читула Ђура Брајанова Тупчевића из XVII в. налази се у Савини. Како се види, ово је племе досељено у IX в. из Старе Србије, а и друга су такођер досељена врло рано. Досељивање је врло рано завршено. Сва братства славе Велики Госпођин-дан.

9. Загора.

Ово је село приморско, а налази се при страни, у висини над морем 20—232 метра. Граничи га од југа: Кривоци; од запада: море; од истока: Вишњева; и од истока: Главатићи. Живих извора нема, већ бунара, у којима се купи вода из равница и са кровова кућа. Поднебље је благо; сви вјетрови дувају, а највише бура.

Има радних земаља, а то су оранице, (65 х.), вртови (44) и виногради (2·24). Оранице су у пољу далеко $\frac{1}{2}$ сата од кућа, а ове друге у близини кућа. Пашњаци (92) и шуме (313), далеко су од кућа једно $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ сата. Исте су комуница. Земље се зову: Заноша, Крушево, Маслина до, Пињани, Под црквом, Равно, Жуковица, Ђурђев-поток, Луговачки пијесак и Крајајица.

Село при страни; а куће груписане по племенима, у скуповима, у растојању 100—200 корака. Куће у скуповима у близини, између 2—40 м., а покрај пута. Имају улице, правилне и унакрст. Правилне су између племена Лазовића, Костовића и Поповића, а остале унакрст. Овдје станују: Лазовићи (3 к.), Мидоровићи (3), Костовићи (5), Поповићи (20), Барбе (4), Марићи (5), Вучићевићи (1), и Илићи (4). Свега је домова 45., а

¹⁾ Прве у Грбљу од Младена Црногорчевића стр. 132 (Глас Дадм. Прве 1902).

душа 220., који су сви Срби православне вјере. Ту су им и цркве: Св. Илија, св. Василије и св. Илија.

Загора, која се зове „Загором“, добила је име јер је за гором.

Код Костовића постоје „Гостовићи“, гдје је, веле, био стари суд, а био је по предању судија Ђуковас. Друге су старине: Св. Илија (Сутилија), то је црква сасвим мала, стара, а при њој је 1865. сазидана нова истоимена црква. По старинској црквици зову и ужу околицу Сутилијом. При цркви је и једна гомила, какових уопће има више него игдје у Бока. Цркве се држи омалена ћелија. Некадашњи малени звоник ове цркве срушен је громом, а плоча са звоника лежи пред црвом. Олтарски је кров покривен плочом. У цркви на десној страни сахрањен је монах Х. Костовић, који је преминуо 1882 год. Црква св. Илије је на вршини, око које се сукобе вихори, и под њом разбијају валови стравичном хуком. С тога красног положаја лети поглед чак до Корчуле и до арбанашког Драчког Рта. Црква је о велика и зидана сасвим брижљиво. Има звоник на преслици са три окна, а два звона, полукружну апсиду и округло кубе. Осим западних, имају врата и на сјеверном и на јужном платну и полукружно сведене прозоре, а украшена је и лезонама.

Сребро са велике престолне иконе св. Илије било је украдено, а уз то и девет сребрних кандила. Једна стара, сребром окована (Триптика) византијског стила, која је случајно нађена под земљом при сусједној цркви св. Теодора, има натпис: IC—XC — NALIA MARNIA.

На другој старинској сасвим малој иконици има натпис:

о дѣлѣс тѣрѣдѣвѣ.

Под земљом је нађен такођер и мален сандук, који се не отвара, па позлаћене бројанице и позлаћеним сребром окована панагија од жабе кости, са вјешто израћеним у релијефу ликовима Исуса Христа и Богоматере. На панагији је натпис:

нѣро		с
нѣк		монѣ

Св. Теодор. Она је у близини Сутилије. Првобитно је била пола мања. Црква је обновљена 1851. Лијеп је један велики сребрни крст, позлаћена сребрна чаша, један крчаг од туча и други од коситера. Простор око цркве заокружен зидом има мноштво старинских гробница са големим поклопницама и на њима

по којим ембломатским знаком. Предање казује, како је овдје у давно доба постојао манастир пророка Амоса, тако да су сељаци некад славили као крсно име Видов-дан, што им је данас прислужба. Манастиру је спадала цространа околица око кућа Костовића и Илића. И данас се разазнају при сеоском путу старински темељни зидови, амо-тамо нађене су неке ћупе, а има и зденац, за који кажу да потјече из доба одстанка манастира. Овдје становале монахиње. Год. 1850. у подземној скривници нађен је тад пуна крчаг златнога новца, што је одмах продано какових 25.000 форинти, за цијело петероструко више него ли је вриједило. Један новац, који је сачуван, носи на лицу (avers) лик Исуса Христа и кратица IC—XC., а на налицју (revers) једва се примођују трагови некога лика, док су слова потрвена. Тад су нађене и оне утвари, за које рекох да се хране у цркви св. Илије. Печат парохије загорске по овој цркви носи печат св. Теодора: † пар. с. Теодора. с. загор. с крѣмов. — Св. Јован Богослов. Црква мала, с препратом, и одржали су јој се ониски зидови. На надвратнику је урезан скорашњи натпис:

† поправи 1873. †

На икони Богоматере има одуг натпис, из кога се сазнаје, да је икону сликао, а тако и иконостас, Георгије Даскаловић од Рисна а w г, (1803). У натпису се спомињу: поп Лазо Поповић, поп Перо Поповић, Барбе, Вучићевићи, Марићи, Бошковићи и Страхиње. На поданку од распећа једва се разазнаје дио натписа:

..... мѣ митрополитѣ к љ кѣрѣ Петар Петровиѣ а. w.

Св. Василије, то је мала црква, која није имала звоника ни олтарске апсиде, те се с поља није разликовала од омањих сеоских кућа, које су позније око ње дограђене. Пошто је 1880 изгорела, спала је у тако жалосно стање да се у њој није већ служило.

Из старина несумњиво произлази да је постанак овог села у незапамћеним временима, а о поријеклу становништва данашњег зна се ово:

Лазовићи, дошли овдје из Леденица има 200 год. Славе Илин-дан. — Мидоровићи, из Леденица има 200 год. Звали се Илићи прије. Славе Илин-дан. — Костовићи, старосједиоци, славе Илин-дан. У овом племени био је неки Костовић од 120 год. која се оженио. Имао два сина, од којих једног обећао цркви.

Старији умро, а млади се оженио. Иза вјенчања дознао, јер стари му доказали да је био обећан цркви. Пође код власти, замоли распуст са женом. Власти му дозволе, и постане монах Хрисантије, или како га народ зове „Кресантије“. Исти пропутује по свијету, и скупи милостињу, и сагради св. Илију, о чему сам говорио. — Умро је 1882. — *Поповићи*, старосједиоци, славе св. Илију. Ово је стара свештеничка кућа, која је дала преко 20 свештеника. Читуле Ника Попова и Воина Поповића налазе се у Поменику грбаљском у Савини. У њима се међу осталим помињу: презвитери Воин, Ђуро, Вуко, Воин, Раде, Латко, Никола, Стијепо, Воин, Вуко, јеромонаси Василије, Никодим, Петроније, монаси Василије, Стијепо и монахиње Ристина, Јелисавета и Јелисавета. — *Марићи*, дошли из Дубине (Црна Гора) има 300 год. Славе св. Јована Евангелиста. — *Барбе*, у XVI в. из Арбаније. Слави Илин-дан. — *Вучићевићи*, из Црне Горе у XVII в., а славе Илин-дан. Још су били *Страхиње* и *Вошковићи*, који се истрачали, а спомињу се као приложници са Вучићевићима, Варбама, Поповићима и Марићима из 1803. год. за градњу иконостаса св. Јована Богослова у Загори.

Као што се види у овом селу насељивање рано је завршено.

10. Кримовице.

И ово је село при страни, а покрај поља, у висини над морем 11—84 м. Граничи од југа и запада: море; од истока: Вишњевом; и од сјевера: Загором. Потока нема, само има један живи извор, који се зове Соко, а иначе су све убди (бунари). Поднебље благо, а вјетрови као у Загори.

Сеоска радна земља је у пољу Долима и око кућа, а то су оранице (55 х.), вртови (11) и виногради (3.75). Пашњаци (62) и шуме (394 х.), далеко су $\frac{1}{2}$ сата од кућа. То је комуница, у којој дозвољено до неке мјере сјећи дрва, а живо чувати све, само не више од 2 козе на сваку породицу. Земље се зову: Накаље, Дубрајевина, Турија, Под Марковиће, Неходи, Пече, Трстено и Јаз.

Село као и куће су при страни, — и то све покрај пута, званог „Кабрик“. — Испод села је пут правилан. На дну поља код Јаза налазе се Кримовички магацини, у којима им је оспрема за производе пољске. Куће су по племенима, у скуповима, збијеног типа, а скупови опет у међусобном ра-

стојању од 20—80 м. У скуповима између кућа су кривудасти улице. Ту су им и цркве св. Вартоломеј, св. Стеван и Риза Богородичина. Станују ова племена: Масловари (6), Микијољи (7), Царевић (1), Пићан (4), Маровић (10), Антоновићи (3), Куњић (5) и Дољанице (6). Свега је, дакле 42 дома (54 кућа), а душа 175.

Заједно са Загором ово село саставља парохију загорску.

Не зна се зашто је добило то име.

Св. Вартоломеј, то је мала црква у Неходима, близу Турије. Првобитно је била исте величине, али нешто нижа. На сјеверном је зиду урезан један крст. Око цркве има старих гробница, а између нових истичу се породице Микијеља и Масловара. Антимис је израдио Христифор Жефаровић „илирско-рашки зограе“ у првој половини XVIII в., од кога имају такођер антимисци у црквама: Св. Саве у Ковачима, св. Јована у Кргодима и св. Петра у Доњим Маинама.

На једном ступу од звоника урезан је замршен натпис:

• ❧ мѣстѣ

• ❧ карат да .

Натпис на звону: опис Sanciani 1796. Источно од цркве познају се развале неке прастаре црквице, којој је на мјесту очувана св. трапеза. Ту мјестност зову Крст („на врх Крста“). — Св. Никола. То је капела на хридици, која стрши десетак метара далеко од краја. У њој једва може да стоји пет особа. Нема ни звоника ни олтарске апсиде, а видана је као каква војничка караула. Предање казује, како је ову цркву зидао неки Грк као завјетну црквицу, пошто се спасио од непогоде при околним хридицима. На аустријској генерал-штабној карти (1:75.000) ова је хрид обиљежена као „Scoglio Misoio“. — Св. Андрија је у источној страни Грбља, а завршује главном Плочом (Платамон). Простор око цркве заокружен је сухомеђом, са траговима од старинских гробница, а у околини расту густе грмови од планине. Црквица нема звоника; на надвратнику је урезан крст, изнад њега једна нижа, па друга омања. Два прозора у црквици и један у олтару имају странице на откос. Једна нижа с плочом служи као проскомидија. Црквица је била првобитно кабрцима прекривена. Иконостасу једва трага да има, кад се изузму двије старе иконе са кратицама ИГ. ХГ. Пред св. трапезом плоча са рупом за отицање воде. Знаменитост ове цркве је у тому, што јој је тло попођено четвртастим бриљевно истесаним камичцима црвене и бијеле боје, тако да

оно изгледа, у колико није расколано, као лијеп мозаик. Овакога тла није нађено нигдје у Грбљу, осим код св. Пеђеље у Пелинову, али оно подсећа већма на онај простор на Превлаци, што се сматра да је било неко купалиште из римског доба.

Предање казује, како је ова црква једна од најстаријих у Боки, па је при њој био и манастир, гдје још има трагова од некадашњег насељења, а при црквици било укопиште Луштичанима, који иначе живе у растојању од какових 5—8 сати¹⁾. — Св. Арх. Стефан. То је уска и ниска црква; на надвратнику је урезан крст, а на pročелу двије нише. Око цркве је гробље. — Риза Богородице, то је мала црква с препратом нижом и ужом од цркве. На надвратнику је урезан крст, а иконостас је радио Даскал Рафаиловић. Простор око цркве заокружен је сухомећом, и у њему многобројне гробнице. На звону је натпис: opus Pavli Depolis Veneti

MDCCLXXXIV.

Судећи по предању, које држи да су овдје најстарије цркве у Боки, произлази да се, а то се и из старина разабрати може, порекло овог села губи у незапамћеној прошлости. Ко су били становници прије данашњих, не знају, а о поријеклу данашњег становништва знају ово: — *Масловари*, старосједиоци, славе св. Вартоломеја. — *Микијељи*, из Вигова у XIV в., славе св. Вартоломеја. — *Пибани*, из Љуботина (Црна Гора) има 200 год., а славе св. Арх. Стефана. — *Царевићи*, из Црне Горе има 214 год. а славе св. Вартоломеја. — *Маровићи*, из Црне Горе има око 350 год., а славе св. Арх. Стефана. — *Антоновићи*, из Кртола има 240 год. Славе св. Сергија и Вакха. — *Дољанице*, из Црне Горе има 500 год., а славе св. Арх. Михаила. Читула Воина, сина Ника Дољанице, налази се у Поменику грбљском у Савини. У њој се између других опомињу: монаси Рафаил и Стефан и монахиња Анастасија. Како се види, и овдје насеље старо, а досељивање рано завршено.

11. Врановић.

Налази се при страни, покрај поља, у висини над морем 17—198 метара. Граничи од југа: Побрђем; од запада: Главатичићким магацима; од истока: пољем; и од сјевера: Љешевећем. Потока нема, изузев „баре“ кроз поље. Нема ни

¹⁾ Цркве у Грбљу од Младена Црногорчевића стр. 114—115 (Глас Дал. Цркве за 1902).

живих извора. Пију воду мртвицу из бупара Подвебље и вјетрови као у Главатичићу.

Радње су земље у Долима ($\frac{1}{4}$ сата далеко) и при страни, око кућа. То су оранице (98 х.), виногради (7·84) и вртови (17), а зову се: Миковић, Сумћепан, Орашје, Нехај и Поље. Као и сва грбљска села тако и ово има своју комуницу, коју зову „опћинско“, а од села $\frac{1}{2}$ сата удаљено. То су пашњаци (226) и шуме (77), у којима дозвољена сјеча дрва и паша, осим коза (њих 2 на породицу).

Куће при страни — скупно — покрај сеоског пута — без реда, — а међусобно чине неправилне улице. Како све у скупу, омет збијеније су племенске куће, чему је узроком гранање племена. Около села су цркве: св. Петар, Никола, Варвара и св. Стеван. У Врановићу станују: Ерцеговићи (14 р.), Петовићи (4), Дрекуловићи (4), Бубање (5), Кустудије (4), Бјелица (2), Божовићи (4), Ватути (1), Бућин (4), Јовановић (2), Бан (2) и Вукосавић (7). Свега је у селу домова 53 (кућа 75), а душа 250.

Врановић добили су име по вранама, које туде чешће прелијетаху.

Св. Петка првобитно сасвим мала била, без звоника, а данас је нешто већа. У цркви има знатан откоп, коме недостају први и пошљедни листови. Антимис је израђен „повељењем императора Павла Петровића“, а освећен „црногорским митрополитом“ а Ψ ч (1790). Св. Никола, то је била мала црква, коју обнови братство Ерцеговића 1900. Тад је црква изнова подложена, олтарска апсида продужена, а прозори проширени, Иконостас је нов. — Св. Варвара је мала црква с препратом и гробљем. — Гром је у њу ударио три пута и звоник јој срушен. — Св. Арх. Стефан је црква мала, на pročелу има една ниша, изнад надвратника на точак — окно, а мјесто звоника је усперен крст. Наставак цркве чини препрата, подуља од цркве, а зидава такођер брижљиво од тесанца, но нема крова. С pročелја је сраштен звоник, а под њим врата. полуружно сведена и ониска. Један прозор у олтару и два у цркви, имају странице на откос. Прочеље цркве с поља је живописано, али је услјед велике влаге изблиједило, те се сасвим слабо разазнаје. На поданку од двери забиљежено је, да их је наручио Станко Вукосавић 1816 г., а израдила „рвца Ђорђина Рафаиловића шкцаго писца.“ Предање казује како је ова црква старија од Превлаце, да је при њој био манастир, а Неманићи да су основали како тај манастир тако и превлачки. Свакако

стоји то, да нигдје у Грбљу није нађено интереснијих архитектонских уломака, као код ове цркве. Ни Мирине у Ластви, ни црква св. Андрије у Кривомицама, па ни она св. Неђеље у Пеливову, не могу да остатке из своје прошлости упореде са умјетничким остатцима, који су нађени овамо. Има овећих и мањих надступина (капитела), који служе данас као свијетљаци, — предмета од пирамиде и појединих уломака, украшених вијугалицама, зубицама и палметима; чак за праг на улазним вратима употребљен је камен са криво израђеним крстом. Поред тога има у цркви четвороугаону каменуцу, која је случајно нађена под земљом при цркви, и која се затвара као год и дрвена кутија. Поклопац јој је под ударцем пукао на двоје. У каменици су нађене неке св. моћи, које су крадом однесене и драгоцени златни предмети, па ни за ове није се никада сазнало како су нестали. На прочељу препрате је четвороугаона профилисана плоча с нејасним натписом.¹⁾ У близини је ове цркве Орашје, гдје је некада како кажу опстојао град Орашац.

По остатцима из старине, несумњив је врло рани постанак овог села, а о поријеклу становништва зна се: *Бан*, дошли из Грађана, из Црне Горе, у XVI в., а славе св. Стефана. — *Бубини*, из Призрена име 600 год., славе св. Стефана. — *Јовановићи*, из Црне Горе у XVII в., а славе св. Николу. — *Вукановићи*, из Ораховца у XVIII в., а славе св. Стефана. — *Божовићи*, из Маина у XVIII в., а славе св. Јована. — *Бубање*, из Црне Горе у XVIII в., а славе св. Петку. — *Поговићи*, из Црне Горе у XVIII в., а славе св. Николу. — *Батут*, из Црне Горе у XVIII в., а славе св. Ђурђа. — *Бјелице*, *Кустудије* и *Дракуловићи*, из Црне Горе у XVIII в., а славе Никољ-дан. — *Ерцеговићи*, има 500 год. из Херцеговога, а славе св. Николу. У Помонику грбаљском у Савини налази се читуда Петра Јовова Ерцеговића, и у њој се између других спомиње презвитер Нико и јеромонах Васиљ. И у овом је селу насељивање рано завршено. Црква св. Петка је и сеоска слава.

12. Побрђе.

И ово село је при страни, покрај поља Дола, у висини над морем 26—385 м. Граничи од југа: Кубасима; од сјевера: Врановићима; од истока: пољем; и од запада: Главатићем.

¹⁾ Цркве у Грбљу од Младена Пригорчевића (Гл. Дам. Цркве за 1902, стр. 190—191)

Имају два жива извора: Граб и Југовац, а воду пију са бунара. Потока нема.

Ово је село испод државног пута, који води за Будву. Поднебље благо, вјетрови дувају југ и сјевер.

Радно су им земље виногради (3·82 х), оранице (98) и вртови (24) у близини кућа, а једно по сата далеко јесу: пашњаци (141) и шуме (249), које су комунице. Те се земље зову: Поље, Под граб, Југовац, Међу брјегове и Гуњић.

Село је по страни и по брежуљцима куће разбијена типа, бива, без реда растурсне, у растојању 10—400 корака. Између њих су цркве св. Јован и Успеније Богородице. Овдје станују: Батути, Кнежевићи, Милојко, Вуловићи, Пантовићи и Пештера. Свега домова 48 (кућа 56), а душа 207.

Названо Побрђе по положају, јер се по брду, по страни налази.

Црква са три олтара, и то св. Јован Богослов, св. Петар и св. Георгије, сазиђана 1868 на мјесту, на ком је од давна била истоимена црква. Даље старе су цркве Успеније Богородице и Вознесеније, које је саборна црква.

Народно предање вели, да је ово село постало доста прије катастрофе косовске, а о поријеклу становништва знају ово: Батути, из Црне Горе има 100 год. славе св. Ђурђа. Спомињу се у Помонику грбаљском у Савини. — *Кнежевићи*, из Маина има 300 год., а славе Ђурђев-дан, као и сви који станују овдје. — *Вуловићи*, *Пантовићи*, *Милојко* и *Пештере*, дошли из Црне Горе има 280 год. И овдје је насељивање старо, а досељивање рано завршено.

13. Љешевих.

Сва до сад села у општини грбаљској са овим састављају Доњи Грбаљ или села Доњег Грбља. Ово је село најближе Кртолима, а налази се у висини над морем 30—200 м. Оно је при страни. Граничи од југа: Врановићем; од запада: Главатићем; од сјевера: Кртолима; а од истока: пољем. Живих вода није, то је влада оградила двије цистерне, с којих народ пије воду мртвицу. Поднебље, вјетрови и снјег као у Кртолима.

Радно су земље око кућа, а то су оранице (168), вртови (7·50) и виногради (2·80), а пашњаци 363 х) и шуме (100) то је комуница, од кућа по сата удаљене. Зову се: Грабовица, Под доквом и Поље.

Соло, као и куће, при страни. Куће су груписане по братствима, у растојању 5—10 часака, а куће у братствима тјесно су збијене, између којих се виде неправилне улице. Сви су скупови покрај пута а између њих налазе се: Успеније Богородице, св. Никола, св. Георгије, св. Харитон и св. Петка. Ту живе: Меровићи (5), Штилети (6), Гљаче (4), Марошевићи (3), Гобовићи (3), Јовичићи (2) и Верставчовићи (2). Свега је домова 25 (кућа 35), а душа 104.

Између њих јест Успеније Богородице, које је описано у Шем. Бокон за 1876; св. Ђорђе, који је у висини над морем 122 м.; св. Харитон, то је мала црква, којој је звоник громом не давно срушен. Гробнице су око цркве у приметивном стању, као оне код св. Ђорђа. Старог иконостаса нестало, а новог још није. У декрету млетачког дужда Фрања Фоскари од 22. маја 1455., у ком је наређено да се истријеби српско-православно свештенство из Луштице и околних крајева, спомиње се и св. Александар у Љешевићима. Тако се у народу зове ова црква, док право јој име св. Харитон. До ове је црква св. Петка.

По горњем декрету дужда Фрања Фоскари, село је стално постојало у XV в., а било и многобројно, тек имало свог свештеника и цркву. За Иванбеговине Љешевићи бијаху знатни, јер, границе Иванбеговине протезале се пругом, повученом са Жуте греде до Штилетовог Гувна у Љешевићу, а то гувно дијели Љешевић од Врановића. Али се Иванбеговина протезала и даље, од Штилетова гувна до Бенералова камена, док год. 1456 Стефан Црнојевић уступи Грбаљ Млечићима за неку новчану награду. У поменутом простору, додајући му Грабовац као западну границу, обиљежен је опсег ондашњих Љешевића, којима припадеше, поред тога, и дио луке у Бигову. Љешевићи били су село опшине кртољске до 1865., а од тад припадају Грбљу. Дакле, село је раног постанка, а о поријеклу становништва зна се: *Марошевићи*, из Кртола у XVII в. славе св. Харитона, као и сва братства у Љешевићу. — *Штилети*, из Арбаније у XVI в. У Поменику кртољском у Савини налази се читула Вука Ивова Штилете, у којој се између других спомиње и монах Махарије. — *Гљаче*, Маровићи и Гобовићи, у XVI в. из Арбаније. — *Јовичићи*, из Манна има 280 год. — *Верставчевићи*, су старосједиоци, а *Каштелани*, у XVI в. из Мирца (Црна Гора). У Поменику кртољском налази се читула Пера Јовова Каштелана, у којој се између других спомињу монаси Никодим и Пахомије и монахиња Мелетија: а у читули

Марка Марошевића, спомињу се, између других, монаси Максим и Василије и монахиња Јефимија. И у овом селу насељење је старо, а досељивање рано завршено.

14. Ластва.¹⁾

Ластва се налази више манастира Подластве, при страни, као и куће, далеко од колног пута Котор-Будва по сата, у висини над морем 12—272 м. Граничи од југа: Подлаством; од запада: царском цестом; од истока: Поборима; и од сјевера: Горовићем. Кроз село тече поток Дреноштица, на ком су Ковачевића и других млини. Други су потоци: Шебељски поток, поток за Петров-рид и За Кабао. Не наносе штете. Има доста живих извора, и то: Симуновића вода, Посио, Веља вода ластовска, Вода под Бјелич-крш, Доња вода, Точак, Крше, Сињавац, Студенац, Смоковац, Врело, Бистијерна, Мала вода, Калуђеровића вода, Ушљивница, Вучетића вода, Вукадиновића вода и Одаловића вода. — Воде су питке, лако и здраве, а има и још других мањих извора, који се зову по племенима. Дува сјевер и југ, којим долази киша. Полнебље благо, снијег ријетко пада и мало се одржи.

Село има радне земље, а то су оранице (93), вртови (17) и виногради (0·21). Оранице су у ластовском пољу, а виногради и вртови око кућа. Једно по сата далеко од кућа су пашњаци (192 х.) и шуме (27). Оне су комунице. Виногради су, оранице и вртови: Драч, Тамнице, Мирине и Под колетно; шуме: Грашнице, Учева страна и Миљева јама; а пашњаци: Поборовина, Черјен, Главница, Шишњата, Брегови и Благај.

Село при страни, као и куће, које су груписане по племенима, далеко од колног пута Котор-Будва по сата. — Скупови у међусобном растојању 100—200 м., а куће у скуповима на близу (1—6 м.), и имају неправилне улице. Овдје станују: Станишић, прозвати Миш (10 к.), Одале (1), Дулетићи (4), Вучетићи (7), Миховићи (3), Баук (12), Вукадиновић (1), Очинић (1), Орловић (2) и Бекци (2). Свега је домова 43, а душа 151. Имају парох. цркву св. Илију, филијалну Вознесеније, а испод села манастир Подластву.

Ластва добила име ради ластоће, јер сва мјеста лијепа и жупна — зову се Ластва. Има и гора, која се ту зове Ластва.

¹⁾ Одавде почињу села Горњег Грбља.

Св. Илија. То је мала црква, заокружена зидом, из које су многе црвене књиге и старинске исправе изгорјеле 1869., али је истима и данас добро снабдјевена. По сата од ове цркве је у Поборима (Прибиловићи) Поњеждо (Ponedol), који се спомиње као погранична тачка у исправама XIV и XV в. Св. Спас. Налази се на граници између Ластве и Побора. Има полукружну апсиду, али звоника нема. На надвратнику урезан је неки замршени натпис, а око цркве су многе гробнице. Цркву је живописао Даскал Ђорђе Димитријевић 1747. Дотични је уговор објелодањен у Шем. Бокомот. за 1890. год. Манастир Подластва (Св. Госпође), био је саборно мјесто свега Грбља. Источној цркви, која је опстојала већ у XIV в., једва се разазнају пошљедњи трагови.

У олтару је и овај натпис:

† а ... њ манастирѣ, под ластвѣ да се зна во последна времена понови се из нова салнж с плочама во обители сво и две вратах три прозора при преподобнѣшким кр. нгѣмном Григором Бѣчним ѡ благочестиваго мѣста Грбла на с.в.к.и. сагради се нова кѣжина и трапезарна до кѣжине и скала камена и млин 'Слани и костало е цекина ... пома ... гди в цетви сѣи препорѣчем ... салж ... и шкитѣ ... пом ... во стом ...

У Ђелијском зиду, при црквеним улазним вратима, има гробница, у којој су сахрањени манастирски јеромонаси. На гробници је резан натпис из прве половине XVIII в.:

си гроб Млађна Милешевца, вѣчна памѣть на сѣм. (1740).

Овај се јеромонах спомиње и као настојатељ манастира св. Петке (Подмаине) 1720 г. На манастирској петохљебници резан је овај натпис:

снѣ пѣти хлѣбниче сакова нгѣман Георгне манастира грблскога ластве са вратѣю Рождствѣ стнѣ Бѣѣ. ва лето с.ф.а.с Рѣкодеанса стоим. Радич. из Новога, бѣ да прости.

У манастирској ризници храни се један Шинигон (Устав) оштампан у Москви 1793., у ком је рукописна биљешка, како га је те године донио из Москве у Ластву јеромонах Стеван Вучетић. Има и једна мишеја, коју је приложио „тајни савјетник ордена св. Александра кавалер илирски граф Сава Владиславић“, а то је онај гласовити херцеговљанин, који се у првој половини XVIII в. прославио као руски дипломат, за владе Петра

Великог. Печат, који је ошћина грбљска употребљавала до 1899. носио је на лицу лик Богородице, и натпис:

„Општество Грблско“.

Манастир је грађен за Неманића, а предање тврди да га зидао цар Стеван Душан као задужбину; пошто је туда пролазио (1350), а то су донијеле Београдске Новине 1896. бр. 291. Год. 1419. по споменицима наше уже домовине, неки Никола Ерцеговић из Врановића, завјештао је овом манастиру ценин свијећа: „да му горе пред душом мртвијех, а за здравље живијех“; а 1427., кад ош српски деспот Ђорђе Бранковић остави Зету Стевану Црнојевићу, била је утврђена у манастиру установа грбљска (законик). Год. 1700. манастир је обновљен. У једном писму јемина скадарског од 1710. год. спомињу се земље Пиовица и неке друге испод сусједног Пријевора. Писмо је било упућено на четири кнеза грбљска, а поред турског оригинала има и превод талијански. Год. 1732. завјешта Станко Миховић из Ластве своје земље у том сѣлу црногорским митрополитима Сави и Данилу Петровићу Његошу. У манастиру ластовском живио је тада јеромонах Исаија, савременик игумена Ђорђија и јеромонаха Максима Милешевца. У Тамницама (Тамнице Веље) продао је неку земљу Нико Дерлетовић кнезу Вуку Мирковићу из Пријерода 1760. Калуђер Теодосије Мрковић, родом из Маина, који је за митрополита Саве Петровића-Њогоша водио свјетовне ствари у Црној Гори, долазио је у манастир ластовски г. 1789. да разгледа земље, завјештане црногорским митрополитима. Год. 1799. за генерала Бради-и (Brady) хранила се у манастиру војничка цебана за обрану од Француза. У првој четврти XIX в. будвански синдик Фрањо Лијепопили изрекао је у име Наполеона, цара Француза, пресуду, која се тиче земаља двију ластовских породица, називљући при томе неки старији спис од 1719. г. (... vista la carta privata scritta in caratteri Serviani dell' an. 1719). Манастир је другом обновљен 1812., а пошто изгори 1869., бијаше оправљен по трећи пут 1874. год. Од прве половине XIX в. у манастиру је била и народна школа, у којој калуђери поучаваху старословенски језик, црквено појање, рачунање итд.

Између 1867—92. школа је остала затворена, а тад се претвори у јавну.

Ластва је врло знатна била у старим временима. Манастир Подластву основали Неманићи, а предање приписује Сте-

вану Душану; у споменицима наше уже отаџбино, које већ наведох, о њему се налази спомена у првој четврти XV в., и спомињу се нека ластовска братства. Дакле, село је врло раног постанка. Овдје су била и јака насеља. У сред поља био је Шебе град, у њему су живјели властели, а у солу се и данас виде развале негдашњег Милин-Града; близу манастира су мјесности, које зову Тамнице, и ту има озиданих дворова и вјешто израђених архитектонских уломака: стубова, подступина, довратника и голомих поклопница, што нас све доводи, да је некад многобројно насељење било. Ко је овдје био не зна народ, а нема писаних споменика да дознамо што ближе о прошлости такве мјесности.

О поријеклу данашњег становништва зна се: *Баук*, из Цуца (Црна Гора) у XV в. Славе св. Јована Крститеља. Станка и Ника Стијепова Баука читула налази се у Поменику грбљском у Савини. — *Вукадиновићи*, у XV в. из Загарача (Црна Гора), славе св. Јована Крститеља. Читуда Ника Вукадиновића из XVIII в. налази се у Поменику грбљском у Савини. Између других, у њој се помиње презвитер Вукоје. — *Миховићи*, старосједиоци, славе Илин-дан. Читуда Илије Радова Миховића из Ластве, из XVII в. налази се у Поменику грбљском у Савини. У њој се између других спомиње монахиња Јано. Год. 1732. Станко Миховић из Ластве завјештао је своје земље у томе солу црногорском митрополиту Данилу и Сави Петровићу Његошу. — *Одале*, дошли из Кривошија има 220 год., а славе Никољ-дан. — *Миш*, тако су прозвати, а звали се Станишићи, дошли из Црне Горе има 400 год. Славе Јовањ-дан по Божићу. — *Вучетићи*, са Његуца има 300 год. Славе Велики Госпођин-дан. Из овог је братства архимандрит Стеван Вучетић, за млатачке владе приврженик руског двора, који је с тога био принуђен предизати у Црну Гору 1789 г., а позније је водио преговоре између црногорског митрополита Петра I, Петровића—Његоша и аустријског барона Рукавине. По сачуваним отисцима разазнаје се облик печата, којим се је он служио. Лице печата представља окружен грб; на више дијелу се орао, а изнад орда круна с крстом, што подражавају два њудска лика по странама, у около натпис:

печатъ Архми ... Стефана Вукотича.

Из ове је породице био Вучетић (Вукотић), који је са својим Грбљанима одликовао се као савезник руско-црногорско војско, предвођене адмиралом Соњавином у рату на Фран-

цузе 1806 г. Јунаштво храбрих Грбљана осјетила су тада овећа далматинска острва и сусједни им крајеви; њихово прегалаштво на Корчули и Брачу, гдје су заробљени пуковник Орџенго и капетан Бире, задивило је и самог руског цара Александра I., те је у знак својег признања поклонил реченом барјактару драгоцјену сабљу, којој је дужином урезан златни натпис, који гласи:

Божію Милостію Мы Александръ I. Императоръ и Государственнъ Бессосійскій и прочая и прочая пожаловали сию саблю приморскаго койска баряктара Юанна Вукотича ѿ Грбля за храбростъ и отличіе въ Корчуль и Брацьо. Въ Санктъ Петербургѣ марта 8. года 1807.

Ова је сабља данас на црногорском двору. — *Дулетићи*, из Озринића (Црна Гора) има 400 г. Славе св. Арх. Михаила. — *Бенуци*, са Његуша има 350 год. Славе Велики Госпођин-дан. — *Очилићи*, из Очпивића (Црна Гора) има 400 год. Славе Мратин-дан (Св. Стевана Дечанског). Из овог је братства био Сава Очанић, митрополит црногорски у XVIII в., који је 1697. био у манастиру Подластви. — *Никовићи*, из Кртола има 250 год. Славе Срђев-дан. — *Орловићи*, са Цетиња има 300 г., а славе Мратин-дан (св. Стевана Дечанског). Још је било братство *Лечићи*, које је изумрло, а славиле св. Архангела Михаила. Били су старосједиоци. Из свега се горњег види, да је насељење врло старо, а процес досељивања врло рано завршен.

15. Горовић.

И ово је село на коси планинској, између Коловира и Ловћена, у висини над морем 1—472 м. Куће при страни, а кроз село води општински пут.

Село се граничи од истока: Поборима; од југа: Лаством; од сјеверо-запада: Братешићима; а од запада: колним путем. У овом су селу потоци: Враташтив, Крушчице, Маров поток и Веља вода, који настаје од истоименог извора, — не пресушује никада, те служи за напашање поља. — Остали потоци настају за кишовитих времена и трају док и сама киша, као у опће у Горњем Грбљу, у ком има преко 100 живих извора, а зову се: Ублина, Грот, Студенац, Веља вода, Жлијебац, Врутак, Дерезник, Селска вода, Мезалинска вода и Богетића вода. На Вељој води и Мезалинској су горовићки брашнени млини. Поднебље, вјетрови и снијег као у Ластви.

Радне су земље оранице (73 хектара) у пољу, вртови (11) и виноградни (159), који су око кућа. Зову се: Смојче брдо, Градац, Золење, Под сицње и Драчков долац. Пашњаци (119 х.) и шуме (312) далеко су по сата од кућа, а зову се: Буравица, Љутина, Добра вола, Лајков до, Чече брдо, Дубравица, Дорове, Дубоки до, Мали до, Дочићи, Кулински брегови, Гнојени, Луке, Свотњица, Калимањица, Вресач, Метиљач, Јанкова, Грашнице, Риди, Ничова рупа и Боговина. — Ово су комунице у којој је ограничено дозвољена сјеча дрва и паша коза (2 на сваку кућу).

Сеоске куће раздијељене су у омање групице, — по племенама, — при страни у растојању 100—200 м., а кроз њих води општински пут. Око села су цркве св. Госпођа, св. Георгије и св. Јован. У овом селу живе: Краљ (8 кућа), Дајичић (2), Калуђеровић (4), Куњерица (2), Побори (4), Ретковић (1), Јовановић (1), Богетић (2), Мезалин (5), Мргудовић (1) и Цуца (2). Свега је 37 кућа, а душа 170.

Горовић добило име јер је горовито.

Св. Госпођа. То је саборна црква, која од 1830. носи име кнежине свете Госпође. Данашња црква подигнута је на основима старе цркве 1853. Заокружена је високим зидом. Св. Георгије. То је сасвим мала црква, јер недограђени дио сачињава препрату, која је дужа од цркве. На иконостасу је забиљежена година *a. w. d.* (1804). Св. Јован. Ово је мала црква, међу сеоским кућама, а пред црквом озидан простор са сједиштем. На поданку од иконостаса је натпис од 1830 г. У околици овој има големих поклопница и у великом броју.

Кроз село има доста старих поклопница, а нико не зна ко је под истима закопан. Село је раног постанка, а и становништво од давна насељено, као што се види из сљедећег: Били су старосједиоци: *Деспоти*, *Баздани*, *Кенани* и *Дабовићи*, који се истрачили. *Краљ*, славе Никољ-дан, дошли у XIV в. с Миринграда, кога народ зове и Шебе-град, а био у оближњем селу Ластви. Народ вели, да су потомци оног краља, који је владао тим градом. — *Дајичићи*, дошли у XVI в. из села Кошита у Цуцама (Црна Гора), а славе Никољ дан. — *Калуђеровићи*, славе Никољ-дан, а дошли у XVII в. с Љуботиња (Црна Гора). — *Куњерица*, славе св. Јована Крститеља, а дошли у XVII в. из Ораховца. — *Магарак*, славе св. Вартоломеја, а дошли у XVI в. из Сланца у Доњој Гори. — *Побори*, славе Никољ-дан, а дошли из Побора има 400 год. — *Ретковићи*,

славе Никољ-дан, а дошли у XVIII в. из Ораховца. — *Јовановић*, славе Никољ-дан, а дошли у XVIII в. из Ковача (Доња Грбаљ). — *Богетићи*, славе св. Николу, а дошли у XV в. из села Богетића у Пјешивцима (Црна Гора). Читуда Ђукана Богетића од 1771. налази се у Поменику грбаљском у Савини. Из овог је братства Никанор Богетић, савински архимандрит и провикар бокоторски од 1812—1822. За њега су се у манастиру Савини освоштали барјаци руско-црногорско-бокељско војске, предвођене митрополитом Петром I Потровићом-Његошем 1806. г. — *Мезалини*, старосједиоци, славе Јовањ-дан јосенски. Прије се звали друкчије, али како, не зна се. Тако назвати за Млечића у XVI в., јер стоје по сриједи (*mezzo*) између Горовића и Братошања. Читуда Ђура и Ника Мезалина налази се у Поменику грбаљском, у Савини. У њој се спомињу: јеромонах Никодим, презбитор Марко и монахиње Јано и Јована. — *Мргудовић*, славе Никољ-дан, а дошли из Влашке у XVI в. — *Цуце*, славе Потков-дан, дошли у XVII в. из Цуца. И у овом селу досељивање се рано завршило, а још има и старосједилаца.

16. Пријевор.

Ово се село налази испод општинског пута, на коси горској, у висини над морем 1—72 м. Граница од запада: Загорским и Вишњевским магацима; од југа: морем; од сјевера: Дубовицом (гором); и од истока: Будванском општином. Имају извор „Топлић“, а поток Дреновићуцу, која се код Јаза слијева у море. Овдје поднебље благо; страда од југа, а дува и бура; снјега ријетко паде и мало се одржи.

Радне су земље вртови (13), оранице (207) и виноградни (165), која је сва у близини кућа, а зове се: Јаз, Свињшта и Сеоца. Пашњаци (68) и шуме (191) налазе се прама Будви $\frac{1}{4}$ сата далеко од кућа. То је комуница, а зове се „Спас“.

Село, као и куће, испод Спаса, у коси планинској. Куће у три скупа: Пријевор, Свињшта и Сеоца, који су један од другог у растојању 5—10 минута. У скуповима куће, без реда, растурене (1—20 м.) и без улица, а близу пута, при коси планине Спас. Станују ова братства: Ковачевићи (5), Мартиновићи (2), Прентовић (2), Рађеновић (4), Ђелица (2), Вукотићи (5), Јановић (3), Васовић (2) Даловић (1), Радошевић (2) и Братовић (1). Свега је 29 домова (36 кућа), а душа 129.

Пријевор добио име по истоименом извору, који се зове и „Топлиш“. А неки веде да долази од „приједор“, јер треба проћи преко Спаса за Будву.

Црква св. Петка, која је мала, а првобитно пола мања била, обновљена је 1861; но, како је изгорела 1869 г., иконостас је израђен 1870, а браћа Вуко и Марко Ковачевићи обновили су је 1899. — Св. Јован, то је мала црква, при цркви св. Петке. У њу је гром два пут ударао, те срушио звоник и дио прочелног зида, а свод попуцао, а и црепова понестало. Четврт сата даљено су развале св. Врачева, са старинским гробовима, при сеоском путу. — Св. Арх. Михаил је у Свињштима мала црква, заокружена сухомењом, са старинским гробницама, гдје расту стогодишњи храстови. Црква је веома стара, а 1869. изгорела, те јој попуцао прочелни зид. При мору, међу ртовима Јазом и Прстеним, по дну Мрчева поља, а прама зеленом Спасу, има пусто жало, звано Јаз, гдје је, како народно предање казује, опстојао Шебе град. У происторијско доба, рек би, да је раван Мрчева поља запремало море, које као да је одојекло у познијим револуцијама. При Јазу је „Црвена грда“ (Piitca gossa), коју зову и „Жутом гродом“. Она се спомиње као погранична тачка у Драчкоме уговору, између Вука Бранковића и Ф. Квирина 1426 г. (deciaremo li confini de Cattaro commençando dal luogo dito Jas al secco rosso e a pruovo e la giesia de san Trifon, suso a la supra sino a la scalla de Duboviza e Villinayama a Ponesdol). Јаз се спомиње у Иванбегову хрисовуљу из истог вијека. Кнез Долгоруки, враћајући се са свога похода у Црној Гори, за владе Шћепана Малог 1769 г., кренуо је испод Јаза на броду Лазара Јанковића — Херцеговљанина, и повео са собом патријарха Бркића, кнеза Војновића и Марка Тановића. Под Јазом Паштровићи освојише Турцима бродовље, а отетим плијеном озидаше градић Сушћепан.

Из свега досад изложеног да се закључити, да је рани постанак и овог села био, а о поријеклу становништва зна се ово: *Ковачевићи*, дошли с Граова има 320 год., и то пребјегли од крви, најприје у горње Поборе, а олате у ово село. Стара свештеничка кућа, а славе св. Јована Крститеља. — *Мартинковићи*, из Браћа у XVIII в. Славе Јовањ-дан. — *Прентовићи*, из Браћа у XVII в., славе св. Димитрију. — *Рађеновићи*, из Паштровића има 280 год., а славе св. Димитрију. — *Бјелице*, из Бјелица има 200 год., славе Јовањ-дан. — *Вукотићи*, с Цегуша, а ту с Чева, има 300 год. Славе св. Димитрију. — *Јановићи*,

старосједиоци, а славе Јовањ-дан, као и Васовићи, који су такођер старосједиоци. — *Лаловићи*, *Радошевићи* и *Братовићи*, из Црне Горе у XVI в., славе Јовањ-дан.

17. Братешић.

Ово село налази се сјеверо-западно Горовићу, покрај државне цесте, а у висини над морем 22—98 м. Граничи га од сјевера: Пријеради; од југо-истока: Горовић; и од сјеверо-запада: државни пут. Поток је Лукавац, Пакочица, Гркави поток и Ракита; извора има доста, а зову се: Ракита, Воднице, Вруље, Кун и Пакочица, који увире у истоимени поток. Поднебље, вјетрови и снијег, као у Пријевору. Земља им је у Мрчеву пољу, а то су виногради, оранице и вртови, а шума је прама Пријерадима. Зову се: Добровштак, Лукавци, Штедин вољи и мали, Веља Дубрава, Ђеротина, Кнежева главица, Бјоличка главица, Веља шума, Гомилице, Сиреке, Шалишта, Вруље и Ограде.

Село збијеног типа, јер све куће у скупу, између којих неправилне улице. Све на коси планинској, а ту им и црква св. Николе. Овдје станују: Ђетковићи (11 в.), Вукотићи (3), Вуксановић (2), Вујадиновић (3). Свега је домова 19 (кућа 30), а душа 99.

Братешићи добило име, јер први досељеници били браћа Вујадин и Вукота,

Између старина убрајам цркву св. Николе, која је обновљена 1868. Око цркве је гробље, заокружено овисоким ѕидом.

Село је постало у XV в., кад се овдје из Горњег Загарача населише браћа Вујадин и Вукота. Од Вујадина су *Вујадиновићи*, од Вукоте *Вукотићи*. Предање воли, да је Вујадин с браћом Вукотом и Вукадином дошао из Загарача Горњег (Црна Гора), да се Вујадин и Вукота настале у Братешањима, а трећи Вукадин у Ластви, те од њега потјечу Вукадиновићи. — *Ђетковићи*, у XVIII в. из Горњег Ораховца. — *Вуксановићи* потјечу од Вукосана Мароша, који је у XVI в. дошао с Мирца (Црна Гора), које племе Марош и данас постоји на Мирцу. Све село слави Јовањ-дан (јесењски)

18. Пријеради.

Село се налази у коси планинској; куће при страни, осим трију малих племена, које се налазе врх малог поља Симиже.

Граници га од југа: Братешки; од југо-истока: Голиш (горав. 1046м.); од сјевера: Шишић; и од запада: Пелиново и државни пут. У ослу су ови извори: Убо, Ублица, Горња и Доња дуга њива. Главни је поток „Суводо“, који извире близу црногорске границе, и у њему се излијевају све омање бујице. Не наноси штете. Поднебље је благо, дува буре и југ, а снијег ријетко паде и мало се одржи.

Има свој дио поља у Мрчеву пољу, далеко по сата од кућа, ту су оранице (98 х.) и виноградни (1·15). Вртови (20) су око кућа а шуме (175) и пашњаци (228) праму Црној Вори, од кућа су удаљене по сата, а гдјегод и читав сат. То је комуница (опћинско), гдје је ограничено дозвољена паша коза и сјеча дрва. Те се земље зову: Рудине, Љубанова њива, Вранин дубрава, Рашће, Дуга њива, Пера Никова паша, Луне, Вате, Спиле, Ваљало, Стрмина, Жабљак, Грот, Класаров стрн, Деболи бријег, Гомилице, Матова њива, Дрвеник, Средња брда и Бошкова продо.

Становништво раздијељено је у скупове, по племенима, у растојању 5 минута. Куће у скуповима су без реда и улица, у растојању 5—20 м. Станују: Иветићи (6 к.), Кнежевић (5), Радовић (3), Кадија (2), Брдар (2), Никодимовић (6), Дудетић (3), Михаиловић (1), Раковић (5), Вучковић (2), Љубановић (1), и Радонић—Говернадуровић (1). Свега је 12 племена, домова 37 (кућа 38), а душа 137. Имају засебну своју капеланију.

Пријеради су назвати јер су радили прије околних села.

Црква св. Георгија, која је на износиту подлогају, као већи број цркава у Горњем Грбљу. Споља изгледа осредње величине, међутим сама црква не запрема ни половину тога здања, којег предњи дио сачињава препрату, повишу од цркве. Средишњи дио све те зграде издиже се очет изнад осталих као какова кула. Препрата има два пода и неколико прозора. Црква је заскржана ѕидом, а нови иконостас набављен на Жмирнама. У црквеној препрати учитељевао је Вук Врчевић од 1846—49 год., а у исто доба био је и тајник опћине грбљске. Он је положио темељни камен школској згради у Пријерадима, а посабрирао је кроз то вријеме и доста народних умотворина.

Овдје су били старосједиоци: *Мирковићи*, *Љубановићи*, *Теклићи* и *Радонићи*. Дobar доказ да је село раног постанка. Ниже цркве, међу кућама Кнежевића и Радонића, виде се озицине „Мирковића дворова“, гдје се истицала кула на три пода. Измаком XVII и почетком XVIII в. живио је кнез Вуко Мирковић, побратим Баја Пивљанина и Љенавића, Пељиналина. Кнез

Јово Мирковић, савременик грбљског говернадура Ника Лазаровића и кнеза Пера Тујковића, спомиње се између 1720—1750 г. Плеће се истрачило, а славило Ђурђев-дан, као и Теклићи и Радонићи. Друго је знатно братство Љубановића, под владом млетачком моћни кнежеви, који се неколико пута огријешили о српство и православље. Неки се иселили у Цариград, а „читала гдња кнеза Марка Љубановића“, XVIII в., налази се у Савини у Поменику грбљском. У њој се између других спомиње монахиња Јане. Четврти дио Грбља зове се кножина Љубановић.

„Trasunto dei Titoli di Benemerenzza e dei Serviggi prestati dalla nobile Famiglia Conti Gliubanovich (Venezia 1796)“, натпис је књизи, у којој су отштампане исправе ове породице, дате од владе млетачке 1667—1796. На првом је листу окружен грб са крстом и с окруженим лавовима у два вертикална поља, а на два листа затим долазе: млетачки дав и посвота Корнару. Иза тога има родословно стабло Љубановића, почињући од Радосе, који је живио прве половине XVII в. Радосини су синови Вуле и Дабоје. Вулов је син Никола, а Николини су синови Марко и Ђуро. Дабојеви су синови Милутин и Мирко. Ова се имена слажу и са титулом. Кнез Вуло се је одликовао браћењем грбљске границе од арбанашких Турака 1667. Кнез Никола Вулов, са синовима Марком и Ђуром, попео је млетачку заставу на бедеме херцеговске 1687. године. Кнез Ђуро Николин прочуо се својим јунаштвом под Баром 1689. г., сузбио је Суљман пашу скадарског, који бијаше продро у Црмницу, а 1690. на Црнојевића Ријечи спалио је куће Мустафе-Челеби од Жабљака. Кнез Марко Љубановић предводио је војску млетачку, која је на жалост, а на његову срамоту, јуришала на манастир Подострог и Поборски-Стањевиће 1768, 1769 и 1785 г., а побједио је у Паштровићима и на Браићима Арбанасе, које је предводио Махмут-паша скадарски 1785—86 год. Док сам од једних чуо, да је ово братство старосјединоц, догле од других чух, да су у XV в. дошли из Херцеговине, што је вјероватније.

Кнежевићи, дошли у XVI в. из Чева; — *Радовићи*, у XVI в. из Црне Горе; — *Кадија*, у XVII в. из Бјелопавлића; — *Никодимовићи*, у XVII в. из Цуца; — *Вучковићи*, у XVII в. из Марковине (Црна Гора); — *Радонић*—*Говернадуровић*, из Његуша, за кнеза Данила; и — *Брдар*, у XVI в., из Брда (Црна Гора). Из братства Брдар бијаше Кате, мати славног књижевника Ст вана

М. Љубише. Братство *Дулетиви*, дошло је из Маина у XVIII в.; — *Михаиловићи*, у XVIII в. из Црне Горе, као и *Раковићи*. Крсно име свих племена у овом селу јест св. Ђорђе, кому је и црква посвећена.

19. Пелиново.

Пелиново се налази при страни, покрај државног пута, у висини над морем 4—372 м. Кућа при страни, а пију воду са извора: Врба, Ковачевац, Бостан, Граштина, Студенац и Лервача. Потока нема; дува сјевер, источњак и југ. Поднебље је благо, а снијег, ако и пане, мало се одржи.

Земље за обрађивање су оранице (46 х.) у Мрчему пољу, а вртови (7·15) и виноград (1·03), око кућа. Има нешто мало пашњака (44) и шума (36), а далеко су од села једно по сата. Земље се зову: Млиништа, Павлеж, Мочас, Забрђе, Орашће, Подврбом; а пашњаци и шуме: Јагњила, Крушевје и Илина дубрава.

Сеоске су куће у скупу, те измођу себе чине неправилне улице. Близу су државног пута, а у скупу су између 1—30 м. Овдје станују: Ђукићи (9 к.), Радановићи (7), Вујовић (3), Зец (2), Љепавић (1), Павлежа (3) и Баћа (2). Свега је домова 27 (кућа 34), а душа 119. Овдје је много цркава: св. Троица, св. Никола, св. Неђеља, св. Петар и св. Георгије.

Пелиново је добило име по Пелиноској рудини.

Црква: Св Троица. То је саборна кнежина Тујковића, коју је, по овој цркви, аустријска влада 1830. назвала „кнежина св. Троице“, као што тад и друге кнежине добише имена по својим саборним црквама.

Данашња је црква подигнута на основама старинске, која бијаше тијесна и без звоника. Пошто је старинска порушена 1853., давашња је сазидаана 1859. Ово је највећа црква у Боки; украшена је лезенама, а са великих прозора, снабђевених гвозденим решеткама, расипље се по цркви обилата свјетлост. Иконостас је радио Н. Аспиоти. Овдје се купио на збор некад Грбаљ, као и на „Лишкој главици“. Својим највећим ктитором сматра Ђура Вукића. Св. Никола. То је мала црква, а има препрату, која је дужа од саме цркве. Веле да је ова црква сазидаана у XIV в. Црква је унутра као и изван на прочељу живописана. То је дјело „мајстора писара“ Димитрија Даскала, које је извршио за пећког патријарха Мојсеја и црногорског митрополита Данила Петровића-Његоша 1718 г., кад давле и живопис у цркви св. Петра у Мрковима (Лушница). Поред па-

тријарха Мојсеја и Данила Петровића — Његоша, у натписима спомињу се: кнез Перо Тујковић, протопоп Стеван Влатковић од Шишића, поп Перо Тујковић из Тујковића, поп Станиша од Пелинова и поп Вуко Љепавић. Спомињу се и настојатељи села: Шишића, Пелинова, Наљежића, Титела, Дуба и Сутваре. У цркви имају натписи, који су саопћени у Гл. Дал. Цркве за 1902. стр. 42—43. Црква св. Неђеље је мала, а првобитно трећину мања. Техника је њена, при збијеним лезнама, нешто живахнија него ли се то игдје види при омањим црквама грбаљским. Икону Богоматоре, као што се види из натписа, радио је Христифор Радајловић 1844 (αωμδ). У нарочиту сандучићу хране се неке свете моћи. Био је на гласу овдје манастир из доба Неманића, који је живио у братској узајамности са превлачким манастиром. И данас се виде трагови од мозаика, управни темељни зидови и прокопи, изнад којих је један Љепавић подигао цркву св. Неђеље у XVI в. Овоме манастиру припадаху лијепи околни маслињаци и „Краљичин млин“, кога је градила нека српска краљица У непосредној близини постојао је и „Крстин град“, коме се још виде развале. Одатле до брдске илити превлачке „Бачве“ вођаху подземни чунци, а предање казује да се тако слијевало уље, премда су те мјесности у знатном растојању од каквих 8 км. Кажу, да су Турци (Барбарези) порушили манастир св. Неђеље и Крстин град. Западно од лијепе равнице на којој је св. Неђеља, издиже се „Лишка главица“ илити „Зборска главица“ у храстовој шуми, и при њој „Мртари“, гдје се купили Грбљани на зборове и одлуке све до почетка XIX в. — Св. Петар је мала црква са круто израђеним иконостасом. Св. Георгије исто је мала црква, а првобитно је била и мања. Прије него се пошлочала, видјеле су се у њој двије гробнице: попа Стевана Ђукића и његове супруге. Антимине је израђен у Русији за Јелисавете Петровне. Предање вели, како је ова црква сазидаана у једној ноћи, од вечера до јутра, по ферману који је испустио везир саадарски некоме Брајовићу, почем се зна да је и ограђена свршетком XVII или почетком XVIII в. Као свештеници ове цркве спомињу се: поп Вуко Љепавић 1722, поп Стеван Ђукић 1805 и поп Ђорђе Ђукић 1820.

Овде је, предање вели, био Крстин-град, ког су Барбарези разорили, а „Краљичин млин“ да је градила нека српска краљица. Даље веле да је црква св. Николе ограђена у XIV в., а свакако 1457. которски су посланици за пелиновске млинове

молили да буду разорени, итд. Из овог непобитно слиједи, да је тад ово село у цвијету било, а прама тому и много ранијег постанка. Тад су овдје били *Кољеновићи*, по којима је назвата Колијен страна. Одатле до Дукат камена у црногорској граници шириле су се земље грбаљског попа Петра *Зоровића*, чувеног са свог огромног имања у XIII в. Кољеновићима су пребјегли два кадуђера са Превлаке, пошто Друмко отрује кадуђере, а Млечићи лагумају манастир у XV в. Оба се ова племена од давна истрачила. Тад су били и Брајовићи као и Рашковићи, који славили св. Георгија, а од давна се истрачили. Од старосједиоца у Пелинову јесу још: *Љезовићи*, који славе Јовањ-дан. При страни, прама сеоским кућама, била је кула Рада Љосиавића, који је с ње одбио најезду од 300 Турака, вођених бегом Сујовићем из Херцеговога, и борио се са својим побратимом Вуком Мирковићем и с барјактаром Батрићем Бајковићем на Царев Лазу, гдје је и погинуо са 70 Грбљана 1712. год. Читула Ива Љепавића из XVIII в. налази се у Савини у Поменику грбаљском. Братство *Вујовићи*, дошли из Љешанске Нахије има 600 год., а славо св. Симуна. Станују гдје је некад племе Брајовића становало. — *Иванчевићи*, старосједиоци изумрли, а славили св. Симеона. — *Павлежи*, старосједиоци, славе Јовањ-дан. — *Букићи*, дошли из Васојевића има 600 год. а славе Јовањ-дан. Назвали се по неком Буку — Букићи. Њихова читула налази се у Савини, у којој се спомињу, између других: монах Викентије и монахиња Јелисавета. Од овог су братства и *Баће*, јер једног звали Баћа, те по њему његово потомство назва се Баће. Славе Јовањ-дан. — *Марчинко*, старосједиоци, а славе Јовањ-дан. — *Зеци*, из Побора, славе Јовањ-дан. — *Радановићи*, који се назвали по неком Радану, а дошли из Херцеговине има 600 год. Славе Јовањ-дан. Читула Ђура Радановића, из XVII в. налази се у Савини у Поменику грбаљском.

20. Шишић.

Налази се на коси планинској, над морем 6—424 м.; а граничи га од истока: Црна Гора; од запада: поље; од сјевера: Пелиново; и од југа: Братешићи и Пријеради. Кроз ово село тече поток Коломуњ, који штете не наноси. Главни им је извор Смиш, а има и омањи, који се зову по племенима. Поднебље благо, дува бура и југ, а онијег ријетко пада и мало се одржи.

Радне су земље оранице (97) у пољу, вртови (20 х.) и виноградни (0-20) око кућа, а пашњаци (196) и шуме (55). прама црногорској граници, по сата удаљено. То је комуница. Земље се зову: Лерковић, Шишић, Зечеви, Врти и Драгонез.

Сеоске куће на коси планинској, без реда, растурене око црква св. Мине и св. Георгија. Ипак се опажа, да су куће појединих братстава нешто збијеније (5—100 м.), иако без улица. Овдје станују: Влатковићи (5), Ђурановићи (2), Сладовићи (1), Гривићи (6), Кордићи (7), Красићи (1), Милошевићи (2), Зеци (2), Динковићи (4), Ујашковићи (6), Никољевићи (6), Рашковићи (8), Шофрони (5), Антовићи (2), Миливићи (2), Оци (4), Кадије (3) и Учиновићи (4). Свега је домова 70 (кућа 93), а становника 358.

Зашто се Шишић назвао, незнају, већ да нагађем.

Ту је црква св. Мине. Данашња је подигнута на основима првобитне. Живописана је, као она св. Николе у Пелинову. Народ тврди да је на једном надвратнику имала натпис, и да је ту записано било како су је градили: Ђурановићи, Сладовићи и Радонићи „прије хиљаду година“. Стара је црква срушена 1868. да се подигне нова, али се ипак виде темељи старе. Год. 1742. састали су се код св. Мине кметови, да погоде кнеза Јова Мирковића и Петра Воинова за баштину на Драгонцу; а 1802. г. састали су се тамо кметови грбаљски, да мисле неку важну распру. Год. 1869. и ове, као и свих црква у Горњем Грбљу, изгорјели су првени списи. Св. Георгије. Ово је сасвим мала црква с полукружном апсидом, а без звоника. Пред првом је мала прећрата, које се држи опет једна зграда, тако да улазна врата остају на јужноме зиду. Реко би да је засиђана у XIV в. Она је породице Шофрана. Како је била у трошном стању, није се у њој служило у пошљедној четврти прошлога вијeka, но је црква скоро оправљена, а тиме и служба обновљена. Тада је уклоњен старински, красно израђени иконостас, са позлаћеним резбаријама. Знатна је ова црква по томе што је сва украсна живописом, израда кога потсећа на ону у цркви св. Николе у Пелинову, али је очевидно старија, а утицајем влаге већма је покварена. Изнад улазних врата је престављен „Гроб Богоматере“, а на своду духовне слике па по странама светитељски ликови.

Знаменит је натпис на проскомидији, у ком се спомиње архиепископ Арсеније, владика Висарион, митрополит Герасим, даље свештеници те цркве: јеромонах Сава, поп Вуко, поп Марко, монахиње Руфима и Анастасија и Јелисавета, јеромо-

наси Бучета и Василије; затим ктитори и приложници и титори, те спомиње само њихова имена¹⁾. Рождество Богородице. Ово је црква при кућама Латковића. Пред црквом је препрата, којој улазна врата остају с јужне стране.

Ако је истина, као што народно предање тврди, да је црква св. Мине ограђена у IX а и у VIII в а истина је да се ту налазе развале „Крстин града“, који је без двојбе од св. Мине још старији. тад значи, да је још тад био постанак овог села. А и јер и данас овдје има старосједиоца — *Шофрани*, *Бурановићи*, *Сладовићи* и *Влатковићи*, добрим је доказом, да је постанак овог села врло стар. Овдје су старосједиоци Влатковићи или Латковићи, који славе св. Симеона. Из овог су племена: протопоп Стеван Влатковић, парох св. Мине (1708—1722), протопоп Петар, парох св. Мине (1769—1776) и исте цркве парох, поп Иво (1776—1793). — Споменути протопоп Стеван бијаше син протопопа Вука, а благословом митрополита Данила Петровића-Његоша, дао му је синђелију пећин патријарх Калиник I, 1708 г. Од њега се сачувала једна србуља, писана минејским словима, а храни се у библиотеци манастира Савине № 153. Из ње су неки историјски одломци штампани у Шем. Епар. Бок. за 1885., а и у монографији манастира Савине од Младена Црногорчевића. Протопоп Петар Влатковић како је писао, најбоље сведочи ова крштеница, коју је издао 1760:

1793 li 25 Agosto S. V. Zuppa.

Tratta dal Libro de Batterati della Chiesa S. S. Martiri Menna, Victor e Vichientie Zuppa de me sotto scritto Parroco.

1769 li 9 Marzo. Zuppa.

Batterati ad Sacram Unctionem io Protopopa Pietro Latcovich Parroco della Chiesa S. S. Martiri Menna, Victor e Vichientie in Zuppa il Figlio del Sig. Co. Marco Gliubanovich, e sue legittime Consorte Sig. Co. Zuanna ambi della mia Parrochia di Zuppa del Ritto Grecco, e fu per compare al Sacro Fonte il Sig. Co. Triffon Vuracchion da Cattaro.

Protopopò Zuanne Vlatcovich Parroco della detta Chiesa ho tratto dal Libro con giuramento.

Antonio Battuta canc. della Comunità di Zuppa fedelmente ad Litteram ho tradotto dall' Idioma Slavo ut supra.

¹⁾ Цркве у Грбљу од Младена Црногорчевића (Гл. Дад. Цркве за 1902. стр. 29).

Друго је племе *Милинићи*, који су исто старосједиоци, а славе Мратин-дан (Св. Стевана Дечанског). Под именом „село Шишић“, међу ктиторе и приложнике цркве св. Николе у Пелинову има натпис из год. 1718., гдје се између других спомиње: Вучета, Милија и Стијено Милић, а то су дједови данашњих Милинића, који се тад звали Милин — Милина, од којих се неки одавде преселише у Прчањ, камо и превјерше, а одатле се преселише у Котор. — Братство *Никољевићи*, дошли из Црне Горе има 350 год., а славе Мратин-дан. — *Рашиковићи*, старосједиоци, а славе св. Симеона. — *Антовићи*, старосједиоци, а славе св. Симуна. Читула Буре Антовића налази се у Савини у Поменику грбаљском. Спомиње се овај Буро Антовић и у натпису цркве св. Николе у Пелинову као приложник. — *Кадрија*, они су од Кадрића из Црне Горе, а славе св. Симуна. — *Донковићи*, ово су старосједиоци, а зову се и Динковићи. Славе Мратин-дан. Читула Митра Донковића налази се у Савини у Поменику грбаљском, а Пијеро Донков спомиње се у натпису у цркви св. Николе у Пелинову год. 1718. — *Бурановићи*, старосједиоци, а славе св. Василију. — *Зец*, дошли из Црне Горе има 200 год. на домазество. Један слави св. Луку, а други св. Василију. — *Красићи* или Крашићи из Луштице има 300 год., а славе св. Василију. Вуко Крашић спомиње се као приложник цркве св. Николе у Пелинову, као што се види из натписа у истој цркви из 1718. године. — *Шофрани*, они су старосједиоци, славе Мратин-дан. Из овог су племена били свештеници при цркви св. Георгија у Пелинову, коју су и оградили. Читула попа Пера Шофрана из XVIII в. налази се у Савини, у Поменику грбаљском, у којој се између других спомињу: презвитер Стијено, јеромонаси Марко и Висарјон, монахиња Марија и монах Митрофан. — *Кордићи*, дошли у XV в. из Херцеговине, славе св. Георгија. Буро Кордић г. 1718. спомиње се у натпису св. Николе у Пелинову, као приложник. — *Милошевићи*, из Залаза има 400 год., а славо Мратин дан. — *Ујашковићи*, зову их и Вујашковићи, из Црне Горе има 300 год., а славо Мратин-дан. Раде Вујашков спомиње се у натпису св. Николе у Пелинову год. 1718. као приложник. — *Гривићи*, старосједиоци, а славе св. Симеона Стотника. — *Сладовићи*, по Сладу Радову, који се 1718. спомиње као приложник св. Николе у Пелинову, старосједиоци, славе св. Симеона. — *Учићевићи* или *Вукићевићи*, из Херцеговине има 280 год., а славе св. Мрату. — *Мигровићи*, из Зубаца има 200 год., славе

св. Мрату. — Оце, из Арбаније у XVI в., а славе Мратин-дан. Још били Мршуље, који се иселили у Котор.

21. Сутвара и Дуб.

Налазе се у коси планинској, над морем 2—640 м. Куће при страни, а у доњем дијелу Сутваре, јер вода тешка и лежи, нездраво је и грозничаво. Покрај Сутваре доље иде поток Коложун, који се близу Превлаке слијева у море. Затим је поток Ријска, који извире више Одољена. Пију воду са бунара мртвицу, а има и живих извора, који се зову Јанкова вода, Пипољевац и извор под Троицом, на коме су млини брашнени. Ту је и поток Лесница. Поднебље мало оштрије, страда од сјевера и буре; снијег ако и пане, одржи се 5—6 дана.

Земља им је радна преко пута у Мрчеву пољу по сата од кућа далеко. — То су оранице (82 х.) и виноград (1·75), а вртови (5·01 х.) су око кућа. — Папњаци (69) и шумо (8·89) далеко су од кућа $\frac{3}{4}$ сата, а налазе се праму Црној Гори. То је комуница. Земље се зову: Мрчево поље, Одољен, Царева ливада, Кримаљ, Ливадо и Вољо њивс.

Сутвара се дијели на Сутвару више државног пута, која се зове Горња, и ниже државног пута, која се зове Доња, у којој је парохијални Уред и народна школа. Једна од друге је по сата удаљена; а Дуб је од Сутваре Горње праму Тројици једно по сата удаљен. Куће су свуда растурене у растојању 100—500 корака, а појединих племена нешто збијеније. Станују ова братства: Вукшићи, Ковачевићи, Мачићи, Тујковићи, Вуловићи, Маровићи, Вукотићи, Букилице, Порићи и Магули. Свега је домова 65 (кућа 70), а душа 254.

Сутвара је добила име по цркви св. Варваре (Варе), као Сушћепан у општини херцеговској, по св. Сћепану. Горња и Доња, праму положају. Један се њен дио звао Тител, а зашто, није познато. Дуб, јер је ту доста дубова — хрстова.

Св. Варвара је црква средње величине. Над средњом диже се округло кубе, а звоник је на преслици са три окна. Ово је једина црква у Грбљу која има хор, а украсна је лезенама. Близу је црквица св. Георгија, а око ње су многобројне старинске гробнице. Св. Варвара је обновљена на основима старе цркве 1847. Главни ктитор новој је цркви био Ђуро Вукшић. Иконостас је у цркви св. Георгија радио Даскал Рафаиловић 12. марта 1825. Према Сутвари стере се Царева ливада. На њој је постојала кула на главици, гдје се судило за

турско доба. У народу живи предање, да кад би се крсти дигли о Арханђелском свецу, дуга би пруга се протезала од Брда до ове ливаде, јер осим народа из крајева доњо-зетских, слегло би се на свечаност и много Црмничана и Катунана, преко врха. А Нуман паша Ђуприлић, пошто похара Црну Гору и цетињски манастир 1714 г., многе црногорске обитељи пребјегну с дјецом у грбаљско приморје под власт млетачку. Ђуприлић присили Млечиће да му предаду бјегунце које он искоче до једног на Царевој ливади 1714., а затим крене преко Будве на Скадар. Св. Јован. Ово је црква мала у Дубу, која је у XVI в. саграђена. Ниже Тројице је камен и мјесто Одољен, гдје Друшћу, који отрова себе и превлачке калуђере, муке одољеше. Отуда је камену име.

Село је постало много прије него што је св. Варвара ограђена, и тада се звало, неки веле Тител. Црква је као и она у Дубу ограђена у XVI в., те од тада и њена околица добива име Сутвара, а старо име Тител се губи. Дуб пак врло је раног постанка, што изводим по тому, јер Тујковићи и Мачићи сматрају себе старосједиоцима.

О поријеклу становништва зна се: Вукшићи, старосједиоци, а славе св. Варвару. Раде Вуков Вушкић опомиње се у натпису у цркви св. Николе у Пелинову као приложник. Читула сину Јепа Вукова Вушкића, из год. 1789., као и читула Ника, сина кнеза Пера Вушкића, налазе се у Савини у Поменику грбаљском. У њима се између других спомињу: монаси Петар и Максим, јеромонах Данило и монахиња Марта, Мелетија и Анастасија. Друго је братство Тујковићи, који су такођер старосједиоци, а славе Ђурђев-дан. Кнез Нико Тујковић спомиње се као главни приложник цркви св. Николе у Пелинову. Читуле Андрије Тујковића, кнеза Ника Тујковића из XVIII в. налазе се у Поменику Грбаљском у Савини. Као и остали кнежеви грбаљски, тако и Тујковићи, имали су писаних споменика из доба владе млетачке, али их је нестало, а неки тврде да су на Цетиње однесени. У једном продајном уговору од 1679 спомиње се поп Филип Тујковић с кнезом Јовом Тујковићем и сердаром Вуком Мирковићем. Кнез Пера Тујковић спомиње се 1722 г. кнез Нико Тујковић 1776, а кнез Јово 1802. На једном спису из XVIII в. сачуван је отисак печата кнеза Ника Тујковића, на коме се разазнаје пружена рука десна, као да држи мач, а уоколо натпис;

кнез Нико Тујковић ѿ Грбља,

Вукотићи, дошли с Чева (Црна Гора) има 190 год. а славе Бурђев-дан. — *Букилица*, из Црне Горе, има 260 год., славе Никољ-дан. — *Перићи* и *Магуди*, у XVI в. из Црне горе; тако и *Вуловићи* и *Маровући*, који славе Јовањ-дан. — *Мачићи*, старосједиоци, а славе Јовањ-дан. Читула Рада Стијепова Мачића из XVIII в. налази се у поменику грбљском у Савини. — *Ковачевићи*, с Граова има 300 год. а славе Јовањ-дан. Како се из овог види, досељивање рано је завршено, а има и старосједиоца. Сеоске су славе св. Варвара и св. Јован.

22. Наљежић.

Налази се западно од границе црногорске, испод брда Пождријело, над морем 219—372 м. Главни је извор Пониње, који извире у Залазу, а други омањи зову се именима дотичних братстава, који с њих пију воду. Има и мањих потока, који се слијевају у Коложуњ. Не наносе кућама штете, јер су оне при страни. Поднебље, вјетрови и снијег као у Сутвари.

Од радних земаља оранице (109 хектара) су им у Мрчеву пољу, по сата од кућа далеко, а вртови (8·87) око кућа. Пашњаци (168) и шуме (43) то је прама граници црногорској комуница, која је од кућа гдје по сата, а гдје и сат пуни удаљена.

Куће су груписане по племенима, у скупове, без реда и улица. Скупови су 5—10 минута у растојању, а у њима куће 2—100 м. У Наљежићу станују: Тујковићи, Марићи, Мршчуље, Јанковићи, Вукшићи, Вучковићи и Мариновићи. Свега је кућа 58, а душа 209. Ту су им и црква св. Госпођа, св. Димитрије и св. Илија. Заједно са Сутваром и Дубом састављају сутварску парохију, а дјеца полазе школу у Сутвари.

Добило је име, јер стоји над — лежи над Мрчевим пољем.

Св. Димитрије. То је мала црква, с препратом дужом од цркве. Иконостас је радио Христифор Рафаиловић 1842. Око цркве св. Госпође има трагова старинских гробница, тако и око цркве св. Илије који као и св. Димитрије има препрату.

Село је рано постало, а о поријеклу становништва зна се: *Вукшићи* и *Тујковићи* старосједиоци, славе Бурђев-дан. — *Марићи* и *Мршчуље* дошли из Црне Горе има 200 год., а славе св. Димитрију, као и *Вучковићи*, а *Мариновићи* дошли у XVI в. из Црне Горе, а славе св. Борђа. Буро Маринов спомиње се као приложник цркве св. Николе у Пелинову 1718. год. — *Јанковићи*, из Црне Горе има 280 год., а славе св. Борђа. Читула

Вука Ђурова Јанковића налази се у Савини у Поменику Грбљском. Сеоска је слава св. Димитрије.

XIV. Опћина будванска.

Налази се између Црне Горе и Јадранског мора, и између опћине грбљске и паштровске. Има у површини 5140 хектара а становника 2840. Састоји се од града Будве и кнежина: Побори, Маине и Браићи.

1. Будва.

Овај се град налази на узаноме рукаву земље, одасвуда опасан тврдим беоцима, који га некад брањаху од гусара морских хајдука, а данас га чувају од валова морских, јер га море плаче са три стране, а четврте држи се копна. До скоро је град имао само једну живу воду „Веља Вода“ прама Паштровићима, а сад је доведен извор Топлиш, те је град довољно опскрбљен водом. У близу је бујица Грђевиса, која је до скоро немилосрдно пустошила земље малог будванског поља, а и оне што су досад поштеђене висиле су о длаци, јер њини власници очекивали су од дана у дан да ће та бујица, ил како је они зову „Ријека“, промијенити свој ток и уништити их, као што је, на жалост, до сад плодне винограде и оранице уништавала. С друге стране, рад ове ријеке, Будва је нездрава, грозничава. Но већ се је влада одлучила и речену Грађевицу настоји да уреди. Тако извор Топлиш у Будву је доведен, о чему се много старао одашњи министар пољоделства гроф Видноу, а и ова ће се бујица брзо, обилатом владином припомоћи, уредити. И тако се испуњују два животна питања Будве. Овдје је поднебље врло благо, али мјесто страда много од бијесног југа. Снијега желе, јер ријеткост га у Будви видјети.

Будва има радне земље у пољу будванском, а то су оранице (64 х.), вртови (48), виногради (7·15); — а ту су и пашњаци (116), а при страни шуме (97). Те се земље зову: Бабин до, Бјелин до, Блато, Кабла, Господина, Могрен, Комаш њива, Стражница, Веља вода, Више Будве и оток св. Никола.

Ово је град правог далматинско-млетачког типа: куће збијене, улице тијесне, — а трг само гдје је православна и римокатоличка црква.

У Будви главне су улице: „Улица Пизани“ и „Бернардовина“, а главна им је шетња „испод Мурава“, како се излази

од Вељих врата до Веље воде. То је један од најљепших по-
ложаја за шетњу, што би и за много веће градове предлијепо
било. Град опасан зидовима, а из њега се излази на двоје врата,
на Веља врата прма Спасу, иза којих је одмах пазар, и друга
врата, која се зову „Пизани“ од мора. Град има 222 куће, а
становника 883. Скоро свака је кућа и посебно племе. Мало је
племона да имају по више кућа.

У Будви је мјесно заповједништво, четна болница, војничко
складиште за живеж, војарна, војничка стрељана, политичка
експозитура, порезни уред, нижи царинарски I кот. уред фи-
нансијско страже, депутација луке и поморског здравља, шумски
чувар, котарски суд, љекарна, православни и римокатолички па-
рохијални уред, поштарски и брвојавни уред, народна школа,
пристаниште парних лађа, лучки фењер, а возни пут један је
за Котор, а други из Будво за Паштровиће. Пред Будвом је
оток св. Никола.

Будва добила име по старом граду Будви, за ког вели
Филон од Библа да му долази име од волова (buoi), који поте-
заху Кадмова кола; — друга, као Стеван Византинац, да је
Будва добила име по *Bovio*, првој домовини њених првих на-
сељеника.

Осим оних које у опћем дијелу споменух, имају још ове
старине: Св. Сава Освештени (S. Saba Abbas). Ова је црква
дуга 5, а широка до 3 м. Засвођена је, а звоника нема. Још је на
своме мјесту плоча чегдашње проскомидије. Прву данас запрема
многои војнички прибор, а на њеном тлу, које је поплочано, по-
дигнут је под од дасака. За Неманића и Балшића православни
су Будвани у њој служили. У њој је послуживао и онај „Буд-
ванин поп Бјеладин“, који се спомиње у повељи, којом Баоша III
Балшић оснива манастир св. Николе у Прасквици 1413. Свеште-
ник ове цркве презвитер Марко, по народу и језику Словен
(Србин) а по обреду латинин, премноге је православне у Будви
обратио у римску вјеру 1537. г. На њега бјеху устали фратри
францискани, који послје његове смрти 1550 г. цркву присвоје.
Позније опет уз извјесне увјете бијаше допуштено да служе
у њој православни. Неки поп Крсто имао је поново неправлика
с францисканима; ни заузимање митрополита Данила Петро-
вића — Његоша није могло да помогне православним будванским
становницима, од којих многи морадоше измијенити са вјером
и имена.

У законнику будванском (Statuta et leges civitatis Buduae),
донесени су из XV в. спомени о будванским господарима:
Баоши I, Ђурђу Страцимировићу Балшићу, Радичу Црнојевићу
и Ђорђу Бранковићу, као и др. У том истом законнику види се
која су средства Млечићи позније употребљавали да истријебе
српско-православни елемент. На пр.:

„Ordinemo, che ogni padre e madre possa desgradar li suoi
figlioli delli suoi beni per queste cause. Inprima se il figliolo battesse
il padre e la madre o se il figliolo diventasse heretico e
scismatico dolla fede romana (Cap. CXLVIII)“.

„Ordinemo, che ciaschedun nostro cittadino si debbi guaitar.
Et se alcun nostro cittadino sentisse venir Slavi contro di noi che
ogn' uno debbi ajutar l'un l'altro. (Cap. CCXIX)“.

До данас по-
знати свештеници цркве св. Саве, осим попа Бјеладина из прве
четврти XV в., попа Марка, из XVI в., о ком је Колети сачувао
важне биљешке (Jllir. Sacr. Vol. VII. c. 221—222) и попа Крста,
бијаху: поп Марко Љубиша 1714, поп Нико Давидовић, са попом
Ивом Ненадовићем, попом Петром Краповићем и попом Ан-
дријом Грегорићем такођер из XVIII в. Ова се црква налази
крај бедема са западне стране, а њој на истоку, на једној уз-
висици издизала се црква св. Марије (S. Maria de Castello).
Око 1888. порушена је до темеља у војничке сврхе. Пострадала
је од потреса 1667.

У овој је цркви српски деспот Ђурађ Бранковић издао по-
вељу, којом се је зачело племство мањске породице Бубића
1412. г. Још ћемо да споменемо сусједно острво св. Николе,
гдје је негда опстојала православна црква истога имена. Тамо
је, како причају, љетовао св. Сава, и у односу са тиме спомиње
се „Туња“, која под морском површином спаја острво с копном,
па изгледа као подморски друм, који се особито добро истиче
кад се мотри са стрма пута, који испод планине Хође води у
Брање. У Будви је некад била и Епископија. Римокатоличка
црква св. Јована Крститеља ограђена је по свој прилици у
VII в., много пута поправљана, — а задњом 1902.¹ — Св. Троица.
Аустрија је православним Будванцима дозволила да је граде
(1797). Започеше је 1798., а довршише 1804. Сличн сусједној
цркви св. Госпође у Подострогу, звоник је на преслици са три
окна. Лијеп је простор око цркве, а заокружен високом зидом.
У том је простору гробница Стована М. Љубише. Црква св.

¹) Schematismus Dioecesis Catharensis за 1909. стр. 33.

Архангела на гробљу је ограђена 1848, а освештана 1849. Ту су дивне гробнице: Рађеновића, Ћуде, Зеновића, Новаковића, Вукићевића — Сарапа, Ђ. влт. Мацаровића, Даринке Митровића, а ту је и поклопница која је затварала освештану гробницу митрополита Данила Петровића Његоша, а овамо је била пренешена из подземне капеле манастира Подстрога. Њу је купио и овамо пренио С. Вуловић Будванин, с којим се је истрачила његова породица у Будви. Он је на њој несмотрено урезао:

гробница Сава Вуловића
1868.

Што се допустило да се поклопница пренесе, то је дјело за вјечиту осуду. При градњи прве св. Архангела налазило се интересних плоча и земљаних сасуда, што је нехајством уништено. Казују, да је негдје око Блата опстојао стари град, ког, по казивању Порфирородног, Сарацени разореше. На једном вису повише Блата а испод Спаса је т. зв. „Вилино гувно“, на лијепом положају, гдје су Будвани кола водили, ходећи о Спасову дне на врх Спаса. Тамо су и данас развале цркве св. Спаса, а при страци прама сјеверу оне св. Петра. На гробљу римокатоличком је црква св. Луке, ограђена 1874., а на Могрену је римокатоличка црква св. Антуна, која је ограђена 1900.

Стару Будву основали Феничани, и тад била врло значајно мјесто. После пада Византије била под Русијским владарима, пак српским, кад је они и населили. У IX. разорили је Сарацени. Одтад се по мало опет придиже. Откад је 1398. Балшић уступио Млечићима, од тад је она пуна била млетачких племића и конта. Сви они ишчезоше, а и за имена једва им се знаде, као Antonioli, Praudi, Pasqualigo и др.

Данашње пак становништво је из Боке и Црне Горе, а нешто и из Далмације. То су: *Митровићи*, дошли из Црне Горе, а славе св. Никољу, а они који дошли из Паштровића, св. Димитрију. Из оних првих Митровића је данашњи владика острошки Кирил Митровић. *Налис*, римокатолик, из Корчуле, нема крсног имена. *Рађеновић*, из Тудоровића, слави св. Димитрију. — *Рачета*, из Маина, слави Никољ-дан. — *Срзентић*, из Паштровића, св. Никољу слави. — *Зеновић*, из Паштровића, слави св. Арх. Стефана. — *Ћуда*, из Паштровића, слави св. Никољу. — *Петровић*, из Црне Горе, слави св. Ђорђа. — *Лукегићи*, из Паштровића, славе св. Никољу. — *Љубише*, из Паштровића, славе св. Димитрија. — *Клопан*, из Паштровића, слави св. Никољу.

— *Давидовићи*, из Паштровића, славе св. Илију. — *Кажанегра*, из Паштровића, славе св. Никољу. — *Дабловићи*, из Паштровића, славе св. Димитрију. — *Ђечићи*, из Паштровића, славе св. Никољу. — *Радуловићи*, из Маина, славе Климањ-дан. *Зеца*, из Побора, слави Јовањ-дан. — *Радимири*, из Доброте, као и Трипковић, славе св. Крст. — *Синобад*, из Книна, слави Јовањ-дан. — *Лаззари*, из Прчања, славе св. Госпу. — *Новаковић*, из Паштровића, слави св. Димитрију. — *Перазич*, из Паштровића, слави св. Стефана. Сва су ова племена дошла кроз задњих 80 год. А од скоро су: *Индиановић*, из Далмације, *Сезарић*, из Пага, *Јелушић*, из Богомоља (Хвар), који не славе крсног имена.

Старија су братства: *Антониоли*, *Микуле*, остаци млетачки, који славе Никољ-дан. — *Пранди*, из Италије, тако и *Пасквалио*. Старосједиоци су били *Ђеловић* и *Којовић*. Од Којовића се спомиње др. Којовић, који је написао будванску хронику. *Медини*, из Паштровића, славе св. Луку. — *Вучковић*, у XVI в. из Марковине. Слави Ивањ-дан. — *Анжуловићи*, старосједиоци, славе Никољ-дан. За Ђурђа Бранковића спомињу се у Смедереву два брата из ове породице: Али-паша Анђеловић и Михаил Богојевић Комнен — Анђеловић. Мисли се да је Михаил био отац Дривостанских Анђеловића или Шпанића, који су се позније селили у Црну Гору, Италију и др. (Српски Комнени, Глас XI. Др. Срп. Слов.). — Знаменити су старосједиоци будвански *Зановићи*, од којих је знаменита личност Стеван Зановић, који је живио у XVIII в., а био личност позната на свим дворovima и код првих европских личности. Његово је најважније дјело: „Le fameux Pierre III. empereur de Russie ou Stiepan — Mali, qui parut dans le dachè de Montenegro eoe. 1784. — Било братство *Ивановић* — Мергуд, које се истрачило, а славило Никољ-дан. У кући неког Николе Ивановића — Мергуда стајао је св. Петар. — Било братство *Стефановића*, које се ту из Скадра доселило било, а из Будве се иселили у Котор има 80 год. Славе св. Арх. Михаила. — Било братство *Маркичевић*, па и племићи млетачки: *Суанис*, *Дабуговић*, *Де Мађис*, *Белафуга*, као и *Швадијер*, *Милосковић*, *Живковић*, *Јововић*, *Цуца* и *Матешкић*, који су сви од давна истрачали. Тако је било и братство Бубића. *Бубића* се племство зачело за Ђурђа Бранковића, како свједочи његова повеља 1412., у цркви св. Госпође у Будви издана, а потврдио им је 1421., кад је Будву предао Млечићу. Имали су Бубићи као и Медини од Млечића сјајне и широке повластице рад јунаштва под Кандијом. *Бубићи* су старином из Маина —

Лучићи. За Бранковића, како рекох, били српска властела, а за Млечнића, пошто вјером првјерише, млетачка. Такови бијаху: Никола Бубић, друге половине XVI в. и Марко Антоније Бубић, који је у XVII в. надгледао Манне, Поборо и Бранће. Марко Бубић у Млеткама је велик уплив имао, да је човјека с вјешала дини могао.

2. Подострог.

Налази се једно по сата сјеверно од Будве, — над морем 1—208 м. Прије овог је села будванско поље. Куће при страни; село има изворе Калудрак и Толињак, а кроз село иде Грђевица. Поднебље благо, дувају сва четири вјетра, највише југ и сјевер. Снежег, ако и паве, мало се одржи.

Село има радних земаља, а то су оранице (109 х.) у будванском пољу, вртови (57) и виногради (7·28) око кућа, а пашњаци (260) и шуме (175), које су комунице, у брду, од кућа по сата удаљено. Ове се земље зову: Вавилонија, Ворековина, Божовић, Дазе, Кнежовић, Љешовић, Прибиловић, Вучи кал и Подмајне.

Село при страни, а по дну поља. Сеоске куће по братствима, у скуповима, који су међусобно удаљени 2—15 минута; куће су у скуповима без реда и нема улица, све у близини пута, у међусобном растојању 1—40 м. Ту станују: Прибиловићи (4), Вожовићи (12), Кнежевићи (7), Пињатовићи (2), Берон (2), Рацановићи (4), Руцовићи (4), Вукићевићи (6), Алексићи (2), Тановићи (4) и Лучићи (3). Црква им је главна св. Јован, — а свега је душа 349, а домова 52 (кућа 85).

Подострог добило име, јер се налази под гором Острог.

То је манастир Подострог, који је на дивном положају. Пред њим се шири будванско поље, на пространо жало, које залучају два узакна рукава земље Будва и Завала, а међу њима као клин острово св. Николе. По сјеверној и западној страни манастира остају горе Острог и Дубовица. По гори Острог манастир назват Подострог.

Црквене књиге, које је на Русије био довио поп Ф. Тановић, као и оне из доба митрополита Данила, и друге књиге све изгорјеше 1860. Манастир је другом изгорно 1869, а поправљен је 1872.

Манастирске куће држи се убави заравњак, лијепо подпљочен, а над њиме одрине, која се стере на гвозденим шипкама. Сазидан га је митрополит Сава Петровић Његош, а знатно

уљспшао владика Раде. Ту је знаменит здепац, на коме су резани високо оскочени црногорски двоглави орлови с крунама. На виткој стражарници, поред овога заравњака, вио се је црногорски крсташ кадгод је који владика био у манастиру. Владика Раде понајрадије се оvdје бавио у слободним часовима. Пресничку му душу за цијело да су плијениле природне красоте овога чаробног краја. Заслужује оvdје достојан спомен и соба владике Рада, и она, његова рођака Ђорђа Савова Петровића.

Соба владике Рада, т. зв. „Владичина соба“ у источној је страни манастира, са два прозора, с којих се ужива величанствен поглед на витњасте крајеве, који се повијају у полукругу од Будве до Паштровића. „Ђорђијева соба“ је у западној страни манастира. У сјеверо-западној страни манастира је капела св. Госпођа, која се сматра подземном капелом, јер јој је сјеверни ѕид под земљом, а остали под ѕидом манастирским. Њу је ѕидан митрополит Данило Петровић Његош. Она је црква у жалосном стању. Она је живописана. Пред њом је било гробље. Кад се недавно дошло на несретну мисао да се тамо озидане гробље, нађени су под земљом поломљени чункови од камена и големо кости под поклопцима, које бијаху тако велике као и гробови. У овом манастиру представио се и сахрањен родоначалник династије Петровић—Његоша митрополит Данил 1735. Његова је гробница била у засвођеном простору при јужноме ѕиду капеле. Кад су позније посмртни му остаци били пренесени у велику цркву овог манастира, у гробници је нађен и крст од слонове кости. Голема поклопница, која је затварала првобитну митрополитову гробницу при капели, састојала се од двије рубом заоквирене плоче. У доњој се поли свија кружница величине саме плоче, а у средини гвоздена петља. У горњој је поли био резан црногорски државни грб са окруњеним двоглавим орлом, с лавом и натписом. Та је поклопница, како рекох, била 1868. пренесена у Блато, на будванско гробље.

Овелика манастирска црква намјњоњена је св. Госпођи, која је ѕидана од пасова црвеног и бијелог тесаника. У њој нема ни иконостаса, ни књига, ни утвари. У цркви су двије гробнице; у једну од којих су били, како рекох, премјоштени из мале капеле посмртни остаци митрополита Данила, а одавље су пренесени на Цетиње. 1856 г. цркву су ѕидали митрополит Сава и Василије Петровић Његош 1747., а појединости су израђиване до 1756 г., кад је митрополит Василије, вративши се из Русије, исплатио за њу 647 дуката.

Није стално, је ли на овом мјесту била она црква, коју је послуживао у почетку XVI в. подострошки свештеник Шћепан Рудовић (Шем. Еп. Бок. за 1886). Год. 1768. Карло барон Вирцбург, заповједник у млетачкој војсци, слао је капетана Ф. Цвитановића да освоји Подострог и кућу Тановићеву. У исто су доба наортали на Стањевиће (Convento di Stagnevich) Андрија Мацедонија и кнез Марко Љубановић: све проти Шћепану Маломе (per unnedire tanto l'avanzamento del ribele Steffano quanto per a forza ricondurre quei vicini comuni di Pobori, Maini e Braich a riproffessare la dovuta sudditanza al Serenis. Nostro Principe essendosi di già datti sotto la subordinanza del sudotto Steffano). Док је у 1769. г. Цвитановић нартао на ман. Подострог и село Вазе, Мацедонија и Љубановић јуришали су на Стањевић, што се понављало и 1786 (Comuni di Pobori, Maina e Braich che dimostrano tutta l'alleanza colli Montenegrini (Bull. Arch. Spalato 1889. №12 Trassunto Gliubanovich — Venezia 1796). Пошто Шћепан Мали продигне из Маина, млетачка војска издајством опколи главаре маинске, поборске и браићске, који се бијаху сакупили у цркви св. Госпође по налогу генерала Ивана Ђустинијана, који сједијаше над галијом пред Вудвом. Од кнежине браићске бијаху: кнез Никац Мартиновић, Жмуро Стојановић и један Рајковић; од Побора: кнез Марко, Васо и Ђукан, сва три Зеца; а од кнежине маинске: Марко Кнежевић, Савић Борета и Андрија Дулетић, а пред свима калуђер Јосиф Вукчевић. Осим Дулетића који сретно умакне, сви бијаху повезани, па пред Котором објешени. Тад Млечић кроз све три кнежине попали куће. Још издајци Љубановићу, кнежеви, суђе и старци ових трију кнежина по наредби владе млетачке морадеше написати 1795. једно писмо као знак признања за његова недјела на Стањевићима и Подострогу. Год. 1808. француски генерал Мармон молио је митрополита Петра I. да му дозволи смјестити војску у Подострог, што он одбије. Аустрија је купила Маине у Црне Горе 1838. за 17·000 џиринти, а за регулисање границе између Црне Горе и Аустрије код Маина и Стањевића потрошила 30·000 џиринти,

Манастир Подмаине (св. Петка) близу манастира Подострога. Црква је средње величине, има звоник на преслици са три звона. Иконостас је радња Аспиотија.

До данашње цркве св. Петке постојао је стари манастир и манастирска црква св. Марка. Овај је манастир постањем старији од Подострога, али се ни за њега управо незна, кад

је основан. Као Подострог и Стањевићи, тако је и он изгорио 1869., и тад је престао бити манастиром. Манастирски зидови зјали су тако до 1885., кад је ту подигнута данашња школа. Западно од манастира била је црква св. Марка, по којој је и манастир негда тако називан.

Кад Шћепан Мали и Василије Вркић овамо дођоше, први из бијелог свијета, други из црско патријаршије, Млечићи разорише ђускијама олтар ове цркве, а истим махом углове (ћошке) кнежевских кућа у Маинама, Поборима и Браићима. Како веле, тад је сазидана данашња црква св. Петке, а то је погрјешно јер је она постојала као и прије. Могуће да је тад била оштећена, пак се поправљала. И она је изгорела 1869.

Исту је живописао Даскал Рафаиловић, који се родио у у Рисуу око 1700.

Има један тас, на кому је резан потпис, с поменом јеромонаха Саве и Максима Милошевица 1720. г. Панагија владике Максима данас је у Радонића. Два сребрна кандила прилози су генерала Рада Краговића реченог Мажића (Маини). У овом је манастиру састављено 12 марта 1732. даровно писмо, којим Станко Миковић из Ластве грбаљске покљонио је Данилу Петровићу — Његошу неколико својих земаља. У другој половини XVII в. послуживао је манастирску цркву поп Вуко Милићевић, а прве половине XVIII в. игуман Исаија Јововић Ришњанин и јеромонаси: Сава и Максим Милешевац.

У овоме је манастиру провео јесен и зиму 1754 г. Доситије Обрадовић, који спомиње игумана „из св. Петке из Маина“, а 1768. г. архимандрит Георгије Гиговић лијепо је дочекао његова патријарха Василија Вркића, што је Млечиће узнемирило. Год. 1782 и 1787. амо се је бавио мајор Петар Живковић с којим је водио преписку сордар Мојсије Пламенац. Вук вит. Врчевић, на позив и у назочности Петра II. Петровића Његоша, овдје је преписивао за 27 дана без престанка његову Слободијаду, како то исти Врчевић назује у „О границама за историју Црне Горе“ (Dubrov. Zab. 1871). Год. 1858. амо је хтио доћи Ђура Јакшић с попом Филипом Тановићем, али није имао путнога трошка (Дела Ђуре Јакшића. књ. VII).

При цркви је равница од какова три рала земље, која је и данас опасана зидовима, а спадаше манастиру Подострогу. То су „Царине“ при т. зв. Бабиловици: негдашњи „Виноград владике Рада“. Ту су близу и будванска стара Солила (Лагостница), за која Которани бадава мољаху Млечиће да их за

себе присвоје 1406 г. — Св. Јован. Ово је парохијална црква, која је обновљена 1866., а утвари јој покрадене 1898. При овој цркви је црква св. Николо, обје у близини манастира Подострога. Око њих има трагова старинских гробница. При страни зјаје „Вилина пећина“, из које сукти вода о великим кишима, као год и Сопог код Рисна.

Село се зове Подострог, а добило је име по томе, што се, као и манастир налази под Острогом. Село је, предањо вели, постало у VIII в. кад се Срби овамо доселише. Прве четврти XVIII в. било је у свим Маинама 120 домова и 300 људи, способних оружју, и био им је главар Ђуро Гиговић, како вели Которанин Волица (Rel. et descriz. del Sang. di Scutari 1614. Star. knj. XII). А Подострог је трећи дио Маина, давле тад је имао по прилици 40 домова, из чега произлази, да је за три вијска напредовао тек за једну четвртину. Од старих српских породица које су одавде, зна се за *Бубиће*, који су старином Лучићи, и старосједиоци. Лучића и данас има у Подострогу. О Бубићима, старином Лучићима, ја сам већ говорио. Овдје истичем, да је Петар Бубић због неке распре у трговинском послу с митрополитом Висарионом Бајицом, једне гладне године при концу XVII в., кад је од суше род био изгинуо, подмитио Маине, Поборс и Браиће, Угњаре и Бјелоше, да се Млечићу продаду. Она гладна слаконе се и потпишу предају. Бјелоши и Угњи, тек им жито роди, поврате се митрополиту, а три кнежине остану силом под Млечићима, док се та отимачина позакони на Пожаревачком миру договором султановим 1717 г. То је млетачка т. зв. најновија течевина (Linca Mossnigo — Acquistò nuovissimo). Ово је важно, јер од тад мало се насељују Црногорци у ове кнежине, и ако исте остају под јурисдикцијом црногорских митрополита до 1808., кад Наполеон I. установи православну Епископију у Далмацији. Лучићи славе Јован-дан: — Знаменито је братство *Мрковићи*, које се истрачало, а у ово село дошло из Бара у XV в. Знаменит је игуман Теодосије Мрковић, ког је 1789. слао митрополит Петар I. Петровић — Његош да прегледа манастирске земље, које је подмаинском манастиру опоручно оставио Станко Миховић из Ластве грбљаске. За митрополита Саве овај је Теодосије са протом Аврамвићем и др. водио све свјетовне ствари у Црној Гори. — *Руцовићи*, славе св. Јована Евангелисту. Одмах после катастрофе косовске, четири брата Руцовића дођоше из Старе Србије и настанише се у Подострог. Прије него што су

Подострог за своју нову постојбину изабрали, покушавали су да се на три мјеста окуће: На Руцову Локву, на Попов Камен (оба мјеста у граници црногорској) и на Врх Леза, на подножју средњих Маина. С овог мјеста разгледајући гдје би се кућили, два помакну се мало к истоку у село Мажиће, а друга двојица населе Подострог, и од ових произлазе Руцовићи, који дадоше 18 православних свештеника. Год. 1519. Сћепан Руцовић чинио је своју опоручу. (Шем. Бокоск. за 1886). Из ове је породице Руцовић, глумач у Београду. — *Божовићи*, *Кнежевићи* и *Пичаговићи*, из Црне Горе има 300 год., а славе Петков-дан. Божовићи су огранак Мартиновића. — *Берени*, славе Петков-дан, а *Вукићевићи* и *Алексићи* св. Јована Евангелиста. Дошли и они у XVI в. из Црне Горе. Калуђера Јосифа Вукићевића Млочићи су у XVIII в. издајством у Подострогу ухватили и пред Котором га погубили. — *Тановићи*, дошли у XVI в. из Подгорице. Били су Турци, пак се покрстиди, славе св. Јована Евангелиста. Пси Филип Тановић имао је собом довести на повратку у домовину Ђура Јакшића. — *Прибиловићи*, из оближњих Побора, има 260 год., а славе Јован-дан. — *Рацановићи*, славе Някол-дан. Ово су потомци неког Црногорца, који је у XVII в. служио у Руцовића, те се с једном дјевојком сјаранио и рапу учинио, те његов пород назваше Рацановићи. Како се види насеље је овде старо, а процес досељивања врло рано завршен.

3. Маини Средњи (горњи).

Сјеверо-источно Подострогу у страни, а границе га: од југо-истока: Браићи и Маини Кратњи, а од сјеверо-запада: Побори. У висини је над морем 27—588 м. Повише њих подиже се врх, који се зове „Маини Врх“ (1315 м.), а који граничи са Црном Гором. Главни је поток Маински поток, који се у пољу будванском слијева у море. Има поред доста омањих и један овоћи извор, који зову Чесма. Поднебље, вјетрови и снјег као у Подострогу.

Радне су земље оранице (103 хектара) у будванском пољу. вртови (206) и виногради (027) око кућа, а пањваца (444) и шуме (58) прама граници црногорској, од кућа три четврти сата удаљене. Го су комунице које се зову „Маини врх“. Земље се зову: Цричани, Лапчић, Врбица и Сушњак.

Маини Средњи налазе се при странама, у косама планинским као и куће, а дијеле се на ове одломке: Лази, Цричани, Врбице и Лапчићи (или Лавчићи). Прама подострошкој гори

Острогу диже се у Средњим Маинама гора Сушњака, којој по једној страни остају Лапчићи, а по другој Црнциани, мјеста гдје је започео своју акцију Шћепан Мали у 1767. год. Тамо се је у Вука Вулова Лапчића и у Вука Марковића бавио Шћепан, док с маинским капетаном Марком Тановићем из Подostroга углавном бјеше да се прогласи царем. Модем биљем обилује маинска околица. Дакле овдје су одломци Лапчићи, у којима станују Радонићи (14 к.), Франоте (12) и Бјелице (2), а у Црнцианима: Марковићи (15) и Радуловићи (10). Још остају одломци Лази, који су јужно од Црнциана, и ту станују: Лазовићи (5) и Гиговићи (2), а у одломку Врбице, који је више горе Острог, а сјеверно Црнцианима станују Дулетићи (8). Ови су одломци у међусобном растојању један четврт сата, а куће су у њима скупио без реда, а са неправилним кривим улицама. Свега имаде домова 68 (кућа 70), а душа 322.

Маини добили име, јер се налазе испод Маинског врха, а врх је добио име, јер се спушта постепено (mainage). Зову их Средњи (Сротњи, di Mezzo), јер се налазе међу Подostroгом и Маинама Кратњим; а Горњи, јер се налазе повише Маина Кратњих (Maini inferiori).

Св. Илија, мала је то црква у Дулетићима, измајку Маина и Побора. Око цркве расту стогодишњи грабови и храстови. Повише цркве остаје обла главица, а за њом рушевино стародревне цркве св. Луке, која је била саборна црква села Вишковића. Одатле се види планина Расновица с алугом букава, за којом се шири Комско илити Коњскопоље, тако названо, што су по њему плавдовали коњи владика превлачкијех. Друга је црква св. Спас, према којој уздижу се горе Острог и Сушњака. Око ње су гробнице у врло примитивном стању.

Ово је село постало кад и Подostroг, а о поријеклу становништва зна се: *Лазовићи*, дошли из Пипера (Црна Гора) има 500 год., а славе Климањ-дан. — *Гиговићи*, исто из Црне Горе, има 480 год., а славе Климањ-дан. Из овог је братства поп Јово Гиговић, који је с неким другима митрополиту Сави Петровићу-Његошу 1774 даровао дио земље од Коложуња, дио Франети итд. (Шематизам Бокомот. за 1885 г.), као и архимандрит Георгије Гиговић, који је 1768. год. лијепо дочокао пећког патријарха Василија Врбића, што је Млечиће узнемирило. У првој четврти XVII в. био је главар маински Ђуро Гиговић. — Братство *Марковићи*, доселили се из Црне Горе

има 400 год., а славе Климањ-дан. Код Вука Марковића био се склопио Шћепан Мали. — *Радуловићи*, дошли из јужне Херцеговине има 400 год., славе Климањ-дан. — *Дулетићи*, староједиоци, а славе св. Архангела Михаила. — Братство *Радонићи*, које зову и Лавчићи и Лапчићи, славе Јовањ-дан. Они су староједиоци. Код Вука Вулова Лапчића бавио се Шћепан Мали. — *Франете*, староједиоци, а славе Јовањ-дан по Божићу као и *Бјелице*, који се овамо доселили из Бјелица има 280 год. Било је још братство *Вишковићи*, који се истрачили, а становали код развала негдашње цркве св. Луке.

Насеље је и овдје старо, а досељивање рано завршено.

4. Маини Кратњи (Доњи).

Налази се праму Подostroгу, а повише Будве над мором 1—469 м. С једне је Маински поток, а с друге „Гркова вода“. Има још извор „Три студенца“, који извире на врх Церовице, која се налази у планини Хоци. Више села је гора Маинска гредина. Поднебље, вјетрови и снијег као у Подostroгу.

Радне су земље оранице (97 х.), вртови (24) и виногради (1-22), које су све близу кућа, а праму Браићима, једно по сату удаљено, налазе се пашњаци (373) и шуме (16). То је комуница. Зову се: Маинска гредина, Кошљун, Стражнице, Ивановић и Мажићи.

Село се налази при страни сјеверо-источној поља будванског, а на коси планинској, која се од Браића постепено спушта. Дијели се на одломке, које они зову села: Борете при мору гдје живе Борете (15 к.), и Кошљун, гдје живе Станишићи (3). Повише Борете су Ивановићи (10), а праму Кошљуну а више њих су Станишићи (12), а на подножју планине Хоце је одломак Мажићи, гдје живе Лушћи (2), Вукотићи (4), Краповићи (3) и Кнежовићи (3). У Мажићима је црква св. Павла и св. Петра, а друге су цркве св. Јован Претеча и св. Госпође. Свега је у селу домова 52 (кућа 70), а душа 304. Ови су одломци један од другог удаљени 5—10 минута, а у њима су куће збијеног типа, без реда и са неправилним улицама. Црква св. Павла у одломку Мажићима, на подножју планине Хоце. Поред ње је црква св. Петра, а обје заокружено зидом, у кому је гробље. Иконостас је лијепа радња, а антиминс израда Христифора Жефаровића, познатог иларско-рашког зографа. Влизу цркве је кућа у тропноме стању жаркога родољуба из XVIII в. генерала Рада Краповића, основаоца ове цркве. У овој се цркви

храни Пролог, на кому је биљешна архимандрита Стефана Вучећића од 1800 год.; Јеванђеље штампано у Москви 1751., а даровала га руска царица Јелисавета Петровна црногорском митрополиту Василији Петровићу-Његошу 1753.; и Антологион, штампан у Москви 1816. г., који носи ову власторучну биљешку Петра II. Петровића-Његоша: „Милостиви подарок од њигова Императорскога и царскога величества Николаа Павло-вића мене Петру Петровићу, владници црногорскоме и брдскоме 1835. г.“

И ово је село постало, кад и остало Маине, око VIII в О поријеклу становништва зна се ово: *Чучићи*, старосједиоци, а славе св. Јована јесенског. Од њих су *Бубићи*, стара српска властела и млетачка. — *Вукотићи*, с Његуша има 400 год., славе Јовањ-дан. — *Краповићи*, славе Јовањ-дан, а огранак су породице Руцовића, која је одмах иза катастрофе косовске овамо дошла и то четири брата, од којих од једног јесу Краповићи, који се зову и Машићи (Мажићи), па и Маињићи. Из овог је братства знаменит Раде Краповић, оснивач цркве св. Петра у Мажићима, који је у војсци млетачкој допро до части генерала. Он је у парници, која се водила између Срба и Грка 1764—1776. год., успјешно бранио православно богослужење на словенском језику у цркви задарској; а год. 1787. био је главни ктитор и бранилац права на црквицу св. Саве Освећеног у Будви, којом су се служили православни Будвани у доба државно власти Неманића и Балшића. У једном спису острошког игумана Максима спомиње се напетан Лука Маина из породице Краповића 1761. год. Овај исти спомиње се у једној књизи, која се храни у библиотеци ман. Савине (№ 154), гдје има биљешка „господина кнеза Луке Краповића“ од 1760. г., којом се обавезује давати манастиру Савини неки годишњи приход. Еванђеље, штампано у Москви 1753., које се чува у цркви св. Петра у Маинама, а даровала га руска царица Јелисавета Петровна црногорском митрополиту Василији Петровићу-Његошу 1753., носи биљешку, како је била властитост презвитера Петра Краповића, који је познат и као парох будвански. На једном кандилу у подмаинском манастиру, што је приложио генерал Раде Краповић, натпис је од 1747., и ту су ови Краповићи (Мажићи) на италијанском језику споменути:

Zuanne Masich Collo di Montenegro. Rade Masich Capo di Montenegro. Giovanna Masich Conso di detto Collo. Bastian Masich fig^o di detto Collo. Pisana Masich fig^a di detto Collo. Anno 1747.

— Братство *Станишићи*, славе Јовањ-дан, а потомци су неког Станише, који се доселио из Црне Горе има 380 год. — Тако и *Ивановићи*, који славе св. Димитрију. — Братство *Борета*, су старосједиоци, а славе Јовањ-дан. Из овог је братства Савић Борета, ког су Млечићи у XVIII в. ухватили и у Котору објесили. — *Кнежеввићи* се исто из Црне Горе доселили, а славе Петков-дан. Из овог је братства Марко Кнежевић, ког су у XVIII в. Млечићи на превару ухватили и убили. И овдје насељивање рано завршено. Ово село са Подострогом и Маинама Горњим сачињава једну парохију, а у прошлости су познати као „кнежина Маина“.

5. Браићи.

Браићи се налазе на висоравни, као село Жлијеби у општини херцеговској. Из више њих су косе планинске, које их дијеле од црногорских села, а испод Браића су Маине и Паштровићи. Налазо се у висини над морем 728—1219 м. Извора има доста, и то: Мртвица, која је на граници паштровској у Угљешићима прама Црној Гори на путу; Студенац у Мартиновићима; Гркова вода код школе; Андријска вода у Прентовићима; Солиошица код Стојановића; Бабина вода у одломку Прентовић; Комарда и Три студенца прама Поборима. Има поток Дреновштица. Село је једно од најстудијих села у Боки, сијег често пада од Никољ-дана до Сретенија и одржи се по 2—3 мјесеца. Дува југ, сјевер и источњак.

Село у простору имаде 1683 хектара, а од тог порезу подложно 1664. Од тог су оранице (160), вртови (540), пашњаци (872) и шума, која је комуница, далеко је по сата прама граници црногорској. Те се земље зову: Уништа, Брдо, Татибро, Више Паштровића, Трион на граници црногорској, Ждријело близу Озовице извора, куда се иде у Црну Гору и Воље Поље.

Село се налази на висоравни, куће све испод косе планинске а при висоравни, а главни је пут по дну села. Куће се налазе у три скупа, и то: Мартиновићи, гдје живе Мартиновићи (33 к.), Прентовићи (19), Јовичићи (4), Живановић (1) и Пљоште (4). Овдје су куће све у скупу, између њих улице крувудава, просте, стрме, неправилно, а при страни, а једно 5 минута далеко од главног пута. Овај је одломак, гдје живе и Шепанчевићи (2 к.) з. падно, а њему опет западно су Клаћи (5 к.), Алексићи (2 к.), пак одломак Стојановића (19 к.), гдје

живи истоимено племе. И ту су куће у скупу, а улице неправилне. До Стојановића су једно 200 корака далеко Раичковићи (6 к.). Трећи је одломак Угљошићи, поточно Мартиновићима, у растојању 5 м. Ту живе: Поповићи (10), Дабловићи (10) и Иванчевићи (9). Свега је у Браићима домова 125 (кућа 152), а душа 736. Имају своје цркве св. Николу и св. Димитрију, народну школу и парохију. Постоји тврђава Космач, која је на голом каменитом брежуљку на дну поља. Биће да је саграђена прије једно 50 год. Ту је заповједништво тврђаве.

Браићи су, веле, добили име од братства Браића, које никад ту живјело.

Цркве. Св. Никола, који се налази испод сурих иршева Јанског ждријела и Вјетрица. Црква има мален звоник на преслици с једним звоном. Иконостас је радио Н. Аспиоти. Црква св. Димитрија налази се на лијевој подножју испод Веље стране прама тврђави Космачу. При цркви је нови парохијални дом. Црква је сазиђана онако како данас изгледа од 1871—75. год. на основима цркве старинске, која бијаше без кубета. По основи је лађа, као и све цркве у будванској околици. Предање вели, да је првобитну цркву св. Димитрија градио „Цар Шћепан“, и да је истим махом саграђено при цркви једно гувно и млин на Студенцу, што обоје постоје и данас. Кад је патријарх Василије Бркић из Брчела предигао на Браиће, влада млетачка хтјела да га издајнички добави, ради чега је властелин млетачки будванин Марко Бубић узалуд наговарао неког Браића. Тај интересни догађај сачувао нам је С. М. Љубиша у приповијести „Продаја патријара Бркића“. Близу границе поборске постоји вода „Комарда“, која је названа зато јер се ту отрагу 100 год. посякли чобани поборски и црногорски.

Село је постало, како предање вели, прије X в. Познато је у прошлости као „кнежина Браића“. О поријеклу отаџбаништва зна се ово: *Мартиновићи*, дошли из Скадра има 420 год. Од њих се спомање Никола Мартиновић, ког су издајством у XVII в. Млечићи објесили. — *Прентовићи*, *Пљоште*, *Скелпанчевићи*, из Црне Горе у XV в.; *Стојановићи*, из Црне Горе у XVI в. Из овог је братства Жмуро Стојановић, кога је Млечић издајом у XVIII в. објесио. *Јовичићи*, из Црне Горе у XVI в. — *Дабловићи*, које зову и Дапчовићи, у XVII в. из Паштровића. — *Живановићи*, *Поповићи* и *Иванчевићи*, у XVI в. из Црне Горе. Сва славе св. Димитрију.

6. Побори.

Побори се дијеле на Горње и Доње. Доњи Побори налазе се при страни, која почиње од Мрчева поља (Грбаљ), па се пружа до границе црногорске. Доње од Горњих Побора дијели главица Ђурђевац, која се пружа у облику самара, те брани видјети једне другима, а чини да се Горњи Побори а особито Баконовић налазе у рупи. Доњи Побори граниче: на сјеверу Црном Гором; на југу Грбљем; на истоку: Маинама; на западу Горњим Поборима; а Горњи Побори граниче: на сјеверу Црном Гором; на југу Доњим Поборима; на западу Црном Гором и Грбљем; и на истоку Доњим Поборима. У Доњим Поборима на дну стране налазе се Прибловићи (осло), које од Мрчева поља дијели главица Дубовица и чини да се они у рупи налазе. Прибловиће од Војовића (села) дијели поток Дреновштица, а једно од другог су удаљени четврт сата. Од Прибловића ступајући навише по сата, долази се на Зечево село, од којег до Каписода нема 10 минута. У Горњим Поборима су Баконовићи, у рупи, а од Баконовића идући четврт сата сјеверозападу покрај куће Шкањатине и Бењејане, долази се у село Кнежевине. Исто је при страни. Идући тим истим путем једно четврт сата долази се у Шумаре. Баконовић налази се у средини Шумара и Кнежевића тако, да је иста ствар отићи из Баконовића у Кнежевине или Шумаре. Вудетић налази се при страни, у средини међу Баконовићима, Прибловићима и Зечевим селом. Ту је и старина Шкањетиног племена. Од Зечева села и Каписода до Баконовића има три четврти сата, а до Шумара и Кнежевића један сат. Од Прибловића и Војовића до Баконовића и осталих Горњопоборана исто је толико. Свако село, односно племе, има свој извор, одакле пије и стоку напаја. Побори су изворима богати, вода боља једна од друге. Ови су извори главни и никад не пресушују: Вељак, Чесма, Црни Студенац, Рашиковина, Корита, Мичетића вода, Добра вода, Студенац, Крапина, Паловина, Рогољевина, Каменица и Голубињак. Поток је Дреновштица, у коју се слива силесија малих безимених потоцића, који у вријеме кише од црногорских врлети по поборској стрмени у њу хитају. Она набуја и наноси велике штете Мрчеву пољу (Грбаљ), а Поборима не, јер тече кроз корито од љутог камена. Сила њена траје колико и крша. Љети је ипак богата водом. Смијег чешће мете него и. пр. при мору, а кад

највише паве, потраје 7—8 дана. Побори су изложени свим вјетровима. Има ријеч: „пуха као у Побору“.

Побори у површини имају 1325 хектара, а од тог порезу подложно 1290. То су оранице (215), вртови (292) и виногради (192) све близу кућа, а шуме (562) и пањаци (507) прама црногорској граници, Грбљу и Маинама, један сат удаљено. То су комунице.

Својске су куће по племенима груписане, тако, да се по њима одломци (села) називају. Куће су свих одломака у групи, збијене, без рода и улица. Није тешко распознати у сваком одломку (селу) матицу, јер она најстарија изгледа, па до ње, или сасвим близу ње, грађене су остале куће, према тому како су се браћа дијелила. О удаљности појединих група речено је горе. Куће нијесу поред никаквог пута особите важности. Зечево село налази се покрај пута, који води из Маина и Црне Горе, али нема живог пролаза. Исти пут, који је од Маина до Зечева села води и у Баноновиће, па покрај њих и Шумара иде у нека села Горњег Грбља. Покрај Божовића и Прибиловића води пут за нека села маинска, и то ако идеш из Ластве граљске. У Доњим Поборима станују ова племена: Зеџ (20 к.), Каписода (4), Браић (3), Кузмановић (1), Вулетић (1), Божовић (1), Прибиловић (7) и Ивановић (1); а у Горњим Поборима: Баноковић (5), Кнежевић (4), Шумар (4), Шовран (1) и Шкањата (1). Свега је домова 57, а душа 193.

Ово се село од давна овако зове. Вук Дојчевић потлисицао се „Вук Дојчевић Поборанин“. Данас нико неће себе назвати Поборанином већ Побором. Зато врло лако, да Побори долазе од „поборник“.

Ту су цркве св. Неђеља, св. Јован Претеча и св. Георгијо, које су од давна ограђене. Манастир Стањевић. Налази се и сада, ал у развалама. Црква је у манастир узидана, а и данас је у добром стању. Могло би се с мало трошка поправити. Колно црква толико и манастир лијепа је грађа. Ни једно ни друго нијесу ограђени по каквом стилу. Развале су властитост министарства војног. Зидови су сачувани у добром стању, само звоник порушен, гдје тон намјештен, као и други на олтару. Црква испробијана зрњима. Овом манастиру са западне стране налази се извор Стањевић, по кому и име добио. Цркву св. Троице у Стањевићима сазидао је митрополит Сава Петровић — Његош 1736., пошто већ 1733 г. Шћепац Јовов Каписода бијашо продао митрополитима Сави и Данилу мјесто да ограде

велику кућу и цркву. Год. 1741. Јово Станишин, Ђуро Радов, Пиро Радов и Саво Вујов продадоше опет митрополиту Сави своју баштину и Лазину гору и воду. Та је два уговора писао поп Марко Мрковић. Год. 1744. Марко Јовов даде истоме митрополиту дио од коложуња и франетин дио. Ову је исправу писао калуђер Исидор од св. Петке (Шем. бок. за 1885 г.). Митрополит Сава бавио се на Стањевићима без претрга од завладичења владике Василија 1750—74 г. Он је уредио књигу, у којој је до педесет које опорукa које даровних и куповних исправа за ман. Стањевиће. По смрти Шћепаца Малогa дође опет на владу, а и престаји се на Стањевићима 1782 г. и бијаше сачуван у ман. цркви, одакле су му посмртни остаци пренесени на Цетиње за владике Рада, дакле прије 1851 г. За њега је свјетовно ствари водио наголо Теодосије Мрковић, калуђер, родом из Маина, а старином Баранин, пак уз њега прото Абрамовић, сердар Ђурашковић, Лазар Богдановић и Пламенац. И Петар I. Петровић — Његош тамо се понајвише бавио као у својој резиденцији. Млетачка је војска 1768, 1769 и 1786. јуришала на овај манастир под водством Андрије Македонија и кнеза Марка Љубановића; а и Французи 1808. су јуришали на овај манастир, заробивши попа Андрију Углешића. У овом је манастиру примио свештенички чин и наш први филозоф Доситије Обрадовић. Као дјакон с митрополитом Василијем 1764. год. служио је литургију. Владика га је Раде, кад се рад честих пограничних размирица ограничавао с Аустријом, истој продао 1838. за 17.000 форинти. Аустрија га претворила у тврђаву, коју устанком 1869 Побори дјеломично поруше. По свој прилици је на сусједном Ђурђевцу опстојала црква, замак и утврде већ у XV в., што се спомиње и у XVI в. (Jurievaz che si chiama chiesa).

Село је врло раног постанка, а о поријеклу становништва зна се: Најстарија су племена у Доњим Поборима Каписоде и Божовић, која су се прије (тек се памти) звали Мартиновићима. Божовић слави св. Јована (7. јануара), а Каписода св. Јована Крститеља. Каписоде су се прије звали Стањевићи; на земљишту од њих купљеном оградиле су митрополити црногорски манастир Стањевић. Ова два братства дошли у XV в. из Скадра. Братство Браићи, славе св. Јована Зечево св. Јована Крститеља; Прибиловићи, славе св. Јована, по Божићу и Вулетићи, који славе св. Архангела Михаила, дошли у XVI в. из Црне Горе. За Прибиловиће се прича, да су најприје живјели у Мрчеву

пољу при страни Доњег Грбља. Мноштво змија, које су ту биле, а од којих не могли ништа поднјивити, присили их да се преселе гдје су и данас. На питање: гдје станујето? одговорили су: прибили смо се при овом потоку (Дреновштици). Одатле Прибиловићи, њихово име, а како се прије звали не зна се. Племѐ Шкањата, то је огранак Каписода, који се прије звали Стањевићи, а слави Јовањ-дан (по Божићу). — Братство *Кузмановићи*, дошли из Црне Горе има 30 год., а славе св. Јована (23. септембра); он је узео одиву Зечеву, па ту живи. — *Ивановић*, дошао из Шишића (Грбља) има 20 год., па живи на женино у Каписода. Слави Мратин-дан. — Братство *Зечеви*, дошли у XVII в. из Љешанске Нахије, те се овамо настанили на Брањево и Каписодино, оженив се њиховим одивама (како се прича). Славе Јовањ-дан (23 септембра). Из овог је братства Марко, Васо и Ђукан, сва три Зеца, које је Млечки издајством у XVIII в. пред Котором објесио. Најстарије племе у Горњим Поборима јесу *Шумари*, који су се прије дружије звали, можда *Дојчевићи* (*Докчевићи*), јер се прича да је Вук Дојчевић из Шумара, из куће у којој живи једна удовица са кћери. Кућа је обична сеоска, мало повиша, а по њој се види да је неколико вјекова претурила. Славе Петков-дан. — *Шаерати*, дошли из Црне Горе има 80 год. а славе Сабор св. Јована. — *Баконовићи* и *Кнежевићи*, у XVI в. од крви пребјегли овамо из Црне Горе, а славе Јовањ-дан (по Божићу).

Послије задње буне (1882) многи се Побори не смјели патраг повратити, и то они, који су у буњи учествовали. Они су сматрани, а и данас се сматрају усташама. Ти усташе живе данас у Улцињу, јер им је Књаз подијелио тамошња турска напуштена (1878) имања. Тамо је највише *Баконовића*, па *Кнежевића*, а има и *Зечева*, *Браића*, *Каписода*, *Прибиловића*, *Божовића* и *Бевења*. Неки од Каписода (3 к.) живе на Цетињу. У Горњим Поборима била је једна кућа Чалмак, која је давас у Улцињу. С тога је горе међу племенима најесам именовано, као што не именовано ни племе Бевења (Бевењић), јер њих овдје више нема, него у Улцињу, камо је данас преко 30 кућа поборских (усташа).

XV. Општина паштровска.

То је засебна општина, којој је сједиште у Св. Стефану. Протеже се од рта Завале (по сата источно од Будве) до Умиљеве улице и дубраве Дубовице, сјеверо-источно од Спича. Паштро-

вићи се дијеле на ове парохије: Бечић (капеланија), Тудоровић, Каstellаства, Дуђево, Градиште, Пежевић и Прасквица. У површини имају 6537 хектара, а 2862 становника. Свега је 1315 кућа. Паштровићи се дијеле на ова главна мјеста:

1. Бечић.

Ово прво паштровско село и капеланија протеже се од рта Завале, источно од Будве једно по сата, те обала морска од Завале до бечићких кућа иде источним правцем, а одатле све југо-источним правцем; а граничи од југо-запада: морем; од сјеверо-запада: опшном будванском; и од истока: паштровским селима. Село се Бечић налази покрај потока Бечић, који земљама бечићким неке штете наноси, као и кућама. На њему су од старина били житни млини, па и данас. На њему је имао житни млин и Стеван Штиљановић, српски деспот, ког се рушевине и данас виде. Главни извор с ког Бечићи пију воду јест Осоје, налази се на државној цести од истока. Поднебље благо, дува јужњак, сјевор и источњак; свијег ријетко пане и мало се одржи, како у Бечићима тако у свим паштровским селима.

Радне земље то су оранице (57 к.), вртови (11) и виногради (0-26). Оне су око кућа, а по сата од кућа далеко налазе се сеоске комунице. То су пашњаци (183) и шуме (3-52). Земље се зову: Осоје, Витов до, Подбабац, Чучуке, Вријес и Лукање. Сви су газде, као у свој паштровској општини.

Сеоске су куће у четири скупа: Бечић, Витов до, Подбабац и Лукање бро. Скупови су 8—10 минута у међусобном растојању. Витов До је при мору, куће су у скупу, без реда и улица, а између мора и државне цесте. Ту живи Разаиловићи (24 к.). Бечић, то је одломак — засеок од сјеверо-запада Витов-дола, на висоравни; ту живи племе Бечићи (14) и Давидовићи (2). Ту су, испод св. Николе, при страни и Чучуки (4). Сви у скупу, без реда. Овдје је родно мјесто Стевана Штиљановића, пошљедњег паштровског кнеза (и српског деспота). Родна му је кућа била на дну овог одломка, између св. Томе и Видов-дола (Витов-до). Испод куће био је пут, којим се ходило прије него се нови државни направио. На једној висоравни код св. Томе, према Витову Долу, по савјету блаженопочившег Епископа Герасима, од запада Паштровићи су оградиле цркву св. Стевану Штиљановићу, којег тијело почива у Шинатовачком српском манастиру. Дана 4 октобра слави се сваке године успомена

његова. Сво Српство га слави, особито Фрушка Гора, а у Шишатовца тог се дана слеже народа из Српје, Баната, Бачке, Славоније и Србије, да се побожно поклоне светим моћима. Више Чучука је парохијална црква св. Никола, а у Витов долу народна школа. Трећи је одломак Лукање брдо; налази се праме Калађурђевићима, од источне стране. Куће су при страни, покрај сеоског пута који води у Дапковиће, у растојању 10—30 корака. Ту живе Војнићи (3 к.). Четврти је одломак Подбабац, ког обично зову Калађурђевићи. Налази се источно, више Бечића. Гривичи са Брајћима. Све куће у скупу, при страни, у растојању једно 200 корака, без реда и улица, а у близини сеоског пута. Овдје живе Калађурђевићи (14). Овдје је рођен Стеван Калађурђевић, сестрић Стевана Штиљановића, а нама познат из Љубишине „Скоцидјевојке“. Свега је домова 61, а душа 298.

Бечић добио име по племену Бечићима, Ватов до (Видов до), по истоименој ораници, Лукање брдо, по истоименом брду, а Подбабац, јер се налази под планином Бабац; зову га и Калађурђевићи, по истоименом братству које у њему станује.

Виде се развале куће Стевана Штиљановића из XV в. А старе су и цркве св. Николе и Преображење у Витов-долу.

Да је овдје село од давна било нема сумње, још и прије Стевана Штиљановића. Данашње становништво је још из VIII в. се овдје настанило, као и већина Паштровића из Старе Србије. — *Рафаиловићи*, славе св. Димитрију; *Калађурђевићи*, св. Николу; *Војнићи* Митров-дан; *Чучуки*, Никол-дан; *Бечићи*, прије се звали Лушићи, славе Никол-дан; и *Давидовићи*, славе Илин-дан.

2. Дуљево.

Ова парохија, која се састоји од одломака Куљаче и Дапковићи, налази се више Лукањег брда, а граници са Црном Гором. У висини је над морем око 468 м. Пију изворску воду са Врела и Шипице; потока није, а поднебље мало општро, јер мјесто сјеверу изложено.

Свега је у Куљачама земље 341 хектар, од чега порезу подложно 335, и то оранице 48 х, вртова 0-38, пашњака 162, а шума 125 хектара; а у Дапковићима површине је 128 хектара, а 126 порезу подложно; од тога отпада на оранице 35, врте 0-21, пашњаке 78 и шуме 13. Све су ове земље близу

кућа, изузев шуме и пашњаке, који су комунца од села праме Црној Гори, по сата удаљена. Главна је шума Липова главца.

Дуљево се дијели на Куљаче и Дапковиће. — Дапковићи су више Лукањег брда, те граниче са Црном Гором. — До њега је источно у растојању 10 минута Куљаче. — Куће су при страни наблизу покрај пута, који кроз село иде. Посебни је скуп кућа за одломак Дапковићи, гдје живе Дапковићи (8 к.), а у другом у Куљачама, живе Куљаче (24 к.). И у једном и у другом куће су у скупу без реда и без улица. Манастир Дуљево лежи у једном јазу над брдом. То је задужбина цара Душана. У њему је Арсеније III, српски патријарх, родом Паштровић, искушавао се и закалуђерио. — Овај је манастир био филијала Дечана. Црква је посвећена св. Стефану. — Овдје је један дио калуђера из савинског чардака послао свршетком XVII в. владика Саватије Љубибратић. Махмут паша Бушатлија га је 1785. нагорио, и тад је манастир Савина одмах послала огољелом манастиру многе лијене прилоге те и неколико богатих сасуда.

Дуљево је названо по истоименом манастиру, а одломци Куљаче и Дапковићи по братствима који у њима станују.

Ту је манастирска црква св. Стеван, а о манастиру сам већ говорио. У Дапковићима налази се у добром стању кућа Арсенија III српског патријарха. Његови се стари доселили из Црне Горе, из Брда. Старо презиме с којим су дошли у Паштровиће било је *Черни*, *Црнци* и *Црнокућићи*, како је кому милије било. Кад их Млечић није могао да полатини, он им полатини презиме, преводом *Кажанетро* (*Cazanetro*), као што се и данас њихови потомци називљу. У неким старим писмима из XVII в. називали се и *Црнци*, а у појединим и *Црњак*, а не *Црнокућићи* и *Црнојевићи*. Арсенију је световно име било Алексије. Он једном као патријарх по једном овом сроднику, који му је ишао на виђење, пошаље новаца те се је ова кућа поправила тако да и данас одваја својом спољашњом њепотом и унутрашњим распоредом.

Соло је давног постанка, као и поријекло становништва; овдје се у VIII в. из Пипера доселише *Дапковићи*, који су између оних главних 12 племена. — *Куљаче* су исто Дапковићи, те по надимку се прозвали Куљаче. Славо Никол-дан.

3. Прасквица.

Ова парохија, која се састоји из шест одломака, и то: Челобрдо, Бенаши, св. Стефан, Пржно, Подличак и Близикуће, налази се прама Куљачама испод Илина брда — испод горе Ограђенице. Сеоске куће при страни, а и при мору и то иза Витов-дола, одломка Бечића. Село је у висини над морем 10—755 м. Има мањих безимених потока, који не наносе штете, а извори су у Челобрду: Врело и Мушун; у Бенашима: Шумет, а у Чесминову: Врба; испод села једно 5 минута: Граб, а близу Близикућа: Ријека; и у св. Стефану: Топлиш. Поднебље, онијег и вјетрови као у Бечићу.

Челобрдо има површине 387 хектара, а од тога порезу подложно 378, од чега је оранице 54, вртова 859 х., винограда 0-97, пашњака 253 и шума 61 х. Бенаши имају у површини 294 хектара, а порезу подложних 279, од којих су 56 оранице, 19 врти, 0-51 винограда, 105 пашњаци и 98 шуме. Св. Стефан има свега 2 хектара. Пржно има плохе 294 хектара, од којих 281 порезу подложно. Од тога отпада 38 на оранице, 22 на вртове, 0-51 на винограде, 189 на пашњаке и 31 на шуме. Подличак и Близикуће имају у површини 295 хектара, од којих 292 порезу подложних. Од тога отпада на оранице 54, вртове 4-94, винограде 0-76, пашњаке 165 и шуме 67 х. Шуме и пашњаци то је комуница од кућа по сата па и читав сат удаљене. Зову се Ограђеница, Илина Главаца и Планина паштровска. Друге су земље у непосредној близини кућа, а зову се: Миришта, Јазбина, Испод Јазбине, Жабљак, Буране, Подличак, Пржно и Св. Стефан.

Прасквица се дијели на одломко: Челобрдо, Бенаши, Св. Стефан, Пржно, Подличак и Близикуће. Они су у међусобном растојању један четврт сата, а поредани су овако: Прама Куљачама долази Рустово, дио Челобрда пак Челобрдо са извором Врело. Куће при страни, покрај сеоског пута, који води за Бенаше, све у скупу без реда и са неправилним улицама. У Челобрду је Прасквица манастир са храмом св. Николе, задужбином Балше III и Паштровићана. Овај манастир 1812. Французи похарају, а калуђере Димитрију Љубишу и Петронија Миковића мушкетају. Ту је извор Прасквице. Прасквица манастир било је зборно мјесто паштровске банкаде. У Челобрду станују: Миковићи (19 к.), Митровићи (5), Круте (4), Грашун (3), Франовић (1) и Клапавица (3). Прама Челобрду испод

Илина брда долазе Бенаши, ког су куће при страни покрај пута у два скупа један од другог 100 корака удаљени. Ту живе: Балићи (6) и Анђуси (11 к.). Бенашани имају своју цркву св. Саву, а Челобрђани Успеније Богородичино. Иза Витов-дола при мору је Пржно, ког се куће налазе покрај мора, а испод државног пута, без реда и растурене (у растојању 2—200 корака). Ту живе: Митровићи (5), Кажанегра (11), Дивановић (4) и Новаковић (2). Одломци Пржна јесу Бријесно и Дивановић. Повише Пржна је Подличак, ког су куће при страни у скупу без реда и улица. Ту станују Митровићи (12) и Кажанегра (2). Близу Пржна је св. Стефан. Он је у сјевернијем дијелу Паштровића (Castel San Steffano). То је стара Заједница Паштровићана. Данас је ту сјело општине паштровско и главно зборно мјесто. Везује га с копном ситна пјешчина у облику језика, те зими кад се вјетрови морем играју, саставе море преко пијеска. Градић је на кршевитој висоравни, која се са свога простора и посве особитог значаја може назвати хисторичком ријеткости⁴⁾. Градић је опкољен тврдо саграђеним бедем-видом, по коме се виде пушкарице, да се кроз њих гађа непријатељ. У њему је било саграђено 12 кула за 12 паштровских племена. Градић има тврда врата, а пред њима лијепо поплочану тврду пијеску. На врху градића бијели се мала црквица св. првомуч. Стефан, која се вршњачи са постанком градића. До ње је истоимена нова црква, која се оградиле 1885., а почела 1880. У градићу се виде развале Преображенске цркве св. Спиридона и св. Госпође. Овај су градић сазидали Паштровићи негде у XV в. плијеном, што су га отели Турцима на солиоцком пољу, а при повратку са которске одбране. Мањег града нома можда у свијету: 30 домова (69 кућа), а 117 душа. У њему живе: Митровићи (4), Кентера (12), Љубиша (2), Бурашевић (3), Раћеновић (3), Кажанегра (3), Дапковић (1) и Живковић (2). Иза св. Стефана су Близикуће. Куће без реда у растојању 10—200 м., а између мора и државног пута. Ту станују: Никлановићи (17 к.) и Љубише (5). — Од ових Љубише припадају прасквичкој парохији, а Тудоровичкој — Никлановићи. Свега је у прасквичкој парохији домова 126, а душа 683.

Прасквичка парохија назвата по манастиру Прасквици. Њена села: Св. Стефан по истоименој црквици; Пржно по пржини; Близикуће, јер се ту у XI в. два брата близанца из

⁴⁾ Geleisch, La Zedba, стр. 39.

Херцеговине с крај Љубишнице доселили. По њима село добило име, а њихово потомство Љубише. Чело-брдо по својој форми, јер сличи челу; а Ђенаши ваљда по тому што је ту неко говорно неком приликом „гдје наши“. Подличак, јер се налази код земљом, која се зове Личак, а манастир Прасквица, по истоименом извору, а он по прасквама нават. Сви су ови називи врло стари.

Ту је манастир Прасквица.

Балша III основао је у Приморју задужбину (1413), саградивши манастир св. Николе у Прасквици. Српски оригинал дотичне повеље није се сачувао, али проф. Јиричек у архиву суда которског нашао је превод на талијанском. Међу свједоцима је и поклицар војводе Сандаља. Препис те повеље је у Српским Споменицима (Београд, 1892. стр. 66—68).

Екатерина II. одредила је Прасквици редовну помоћ од 100 дуката, што се после повисило на 150 и добило овдашње потврде од царева Павла (1796—1801) и Александра (1801—1825). — Друга знаменитост је Друљ у Прасквици, који је дуг 5 км., а води од Манастира до Сушћепана и Луке с једне, а с друге до планине Ограђенице. Ово је поплочао руски каменар Јегор Строганов (Рус). Тад је у Прасквици био и калуђер Јелесеј, коме је Јегор био ујак. Све се ово збило о измаку XVIII в., а занимљиву приповијест о том сачувао је Вук Врчевић под натписом „Жена калуђер“.

Из онога што сам досад рекао Прасквица је постала у XV в., а сва њезина села такођер врло рано, а многа и прије ње. Тако село Близикуће постало је у XI в. Ту данас живе ова племена: *Љубише*. Ово је између дванајест племна у Паштровићима. Поријеклом је из Херцеговине скрај ријеке Љубишнице, оikle се почетком XI в. два брата близанца доселише и смјестише усред Паштровића и ту ударише темељ селу Близикућама, гдје и данас станују. Због тога што Паштровићи Млечићима помогоше да освоје Котор, предање воли да је Људевит Угарски посјекао 1343. г. около 1400 Паштровића, а између њих 120 Љубиша, за голијем врхом Трианом. Када се 1423. Паштровићи предали Млоцима, који се од пропасти српског царства независно управљали у уговору склопљеном између војводе поморског Фрања Бемба и главара паштровских, налазио се поглис и Близак Вазате, од куд се види да Близикуће као и Љубише у почетку звало се „Близак“, а Љубише се племе нарече стога, јер дођоше с Љубишнице. Ово је

племе овештеничко и поморско. Знамените су личности: архимајдрити прасквички Васплије и Сава и цетињски митрополит Висарион. Најзнаменитији је Стеван Митров Љубиша, књижевник и бивши бокешки заступник, који је рођен у Булви 1824., а умро у Бечу 1878. Љубише славе Митров-дан. — *Никлановићи*. Ово је огранак Љубишина племена, а по неком Никлану прозвати Никлановићи. Славе Митров-дан.

У Челобрду станују: *Миновићи*. Они припадају племону Давидовићима, а славе Илин-дан. Они су дошли из Црмнице, и то најприје у планину паштровску, гдје бијаху некад села, као што су данас при мору. Спомине се село Кула, које лежаше у пољу, и ту становаху Миковићи и имаху своју цркву Успеније Богоматере. Црква је била дуга 8, а широка 2.50 м. Кад се ово братство преселило у приморје на Челобрдо, то је њихово пребивалиште старо сасвим порушено као и сама црквица. Ова црквица би наново подигнута 1897—98. — *Балићи*, дошли у IX в. из Црне Горе, а припадају племену Дапковић. Преселили се у Влашку, а славе Митров-дан. — *Круге*, припадају племену Љубишину, а и држе се много са тим племном. Славе Митров-дан. — *Митровићи*, дошли из Митровице у VIII в., а славе Митров-дан. Ово је засебно племе. — *Грацини*, засебно племе, а дошли у VIII в. из Старе Србије. Славе Никољ-дан. — *Клавице*, припадају племенима Вечићима, а славе Никољ-дан.

У Ђенашима станују: *Балићи*, који су дошли у IX в. из Црне Горе, а славе св. Димитрија. Припадају племену Дапковић. — *Анђуси*, дошли у VIII в. из Митровице, а припадају племену Митровићима. Славе св. Димитрију.

У Прању станују: *Митровићи*, који се доселили из Старе Србије (Митровица) у VIII в. Ово је засебно племе, а славе св. Димитрију. — *Казанегра*, припадају племену Дапковићима, а дошли у VIII в. из Брда (Црна Гора). Славе Никољ-дан. — *Дивановићи*, припадају племену Митровићима, а славе св. Стевана Дечанског. — *Новановићи*, старосједиоци, а славе Митров-дан. — *Франовићи*, славе Митров-дан, а припадају Љубишину племену.

У Подличку станују: *Митровићи*, који славе Митров-дан, а дошли у VIII в. из Митровице; и *Казанегра*, који славе св. Николу, дошли из Брда, а припадају племену Дапковић.

У св. Стојану станују: *Митровићи*, славе Митров-дан, а у VIII в. дошли из Митровице. — *Кенгера*, припадају племену

Дапковићима, а славе Митров-дан. — *Љубише*, из Љубишнице у XI в., славе Митров-дан. — *Ђурашевићи*, дошли у VIII в. из Митровице, а припадају племену Митровићима. Славе Митров-дан. — *Рађеновићи*, у VIII в. из Митровице, славе Митров-дан. Припадају племезу Митровићима. — *Дапковићи*, засебно племе, дошло у VIII в. из Пипера. Славе Митров-дан. — *Кажанегре*, из Брда (Црна Гора) у IX в. Славе Никољ-дан, а припадају племену Дапковићима. — *Живковићи*, припадају племену Режевићима, а славе св. Стефана. Она ова села славе Никољ-дан, храм манастирски. У Прасквици свако племе има свој гроб.

4. Тудоровић.

Налази се намџу Прасквице и св. Стефана. Граничи се од истока: парохија Режевић; од запада: капеланија Бечић; од југа: св. Стефан; и од сјевера; Прасквица. У Тудоровићу су сви извори: Јовановића точак, на дну села, Граб и Шумет доњи. Са ових извора пију воду, премда имају и бунара. Има само сплавних потока од воде кишнице, а вјетрови и поднебље као у Бечићу.

Радне су земље оранице и вртови, који су око кућа, а остало су пашњаци и шуме, који су од кућа три четврти сата удаљени. То су комунице. Тудоровићи у површини имају 1239 хектара, и од тога је $\frac{4}{10}$ комунице. Земље се зову Планина и Игало.

Тудоровић се дијели на: Тудоровић, Врбу и Близкуће.

Према Ђенашима, прасквичком селу, а иза водо Шумета, налази се Чесминово, одломак Врбе. Ту је помоћна школа, а имаде извор Граб, испод Врбе. Одмах до Чесминова је Врба, а до Врбе Тудоровићи. У Врби и Чесминову куће су при страни покрај сеоског пута, нијесу у реду нит у скупу, већ растурене у размаку од 10–300 м. Ту је црква св. Димитрије. Куће у Тудоровићима налазе се у скупу покрај сеоског пута, поредане за једно 800 м. који им је пут и улица. Ту је и парохијална црква св. Никола, па и парохијална кућа. У Врби и Тудоровићима станују: Рађеновићи (37 к.), Ђурашевићи (12), Анђуси (9), Јовановићи (6) Кентера (8), Савковићи (5) и Дапковић (1). Испод одлома Тудоровић налазе се Близкуће, гдје станују Никлановићи (14 к.). Ово се село налази више државног пута, а куће су у скупу без реда на једној равници. Свега је домова 92, а душа 478. који су сви као уопће у Паштровићима православне вјере.

По чему је Тудоровић добило име, не зна се. Село Врба, по врбама; Чесминово, по Чесмину; а Близкуће, по Никлановићима, који припадају братству Љубишином Близкућама Близацима.

Старине су цркве које су врло старе.

Ова села су постала кад и остала паштровска села у VIII в. и даље. О поријеклу становништва зна се: *Рађеновићи*, дошли у VIII в. из Митровице. Припадају племену Митровићима, а славе Митров-дан. — *Анђуси*, припадају племену Митровићима, славе Митров-дан. — *Ђурашевићи*, припадају Митровићима, славо Митров-дан. Оба ова племена дошла су у VIII в. из Старе Србије. — *Кентере*, који припадају племену Митровићима, а дошли из Црнаца, из Пипера, има 400 год. Славили Никољ-дан, а сад славе Митров-дан. Биће, да су убројени у племе Митровића, ваљда се који са одивом Митровића оженио. — *Дапковићи* славе Митров-дан, а дошли у VIII в. из Пипера. Ово је засебно племе. — *Барок*. Ово је било између дванајест племена, која у VIII в. Паштровиће населише. Племо се истрачало а славило Никољ-дан.

5. Режевић.

Ова се парохија и манастир налазе југо-источно Тудоровићима. Граниче га: од југо-запада: море и Кастио; од сјеверо-запада: св. Стефан; и од сјевера: Тудоровић. Налази се и село и куће испод планине Воштанице. Има поток Режевић, који не наноси штете. На том потоку или ријечи има неколико брашнених млина паштровских, као и један манастирски. У Режевићима има доста живих извора, а главни су: Режевић у Дробнићу; Жуковица у Катуну; Грабовица и Осоје у Брдима и Краставац код манастира. Режевић од сјевера заклоњено, те поднебље блаже но у околини. Дува југ.

У Режевићима имаде лијепих маслинака и винограда, а и друге радне земље, као и пашњака и шума. Те се земље зову: Воштаница, Краставац, Павловина, Иванчевина, До, Раич њива, Миришта, Дробни пијесак, Брчел, Брда, Смоквица, Брестовић, Чамин до, Грабовица и Новосеље. Од ових је знаменит „Дробни пијесак“, који је у Дробнићу, између Тудоровића и Кашћела, гдје се је састајала паштровска банкада на збор о Видову дне. И Брестовић је знаменит. Ту су земље и извор више Чамин дола у Режевићима, источно од манастира, далеко по сата

хода. Брестовник је Душан дао у прљаворство Датајку Дамјанову Медину 1355, а уз Брестовник кнежину Ластовску у Паштровићима с брдом Јовајевљем. Ту је ишту земљу дао Балша Зећанин својој унуци Анђелији, кћери Срацимировој, кад се заручи с Дамјаном Медином, сином Меда Радославова.¹⁾ Село режевићко Дробнић имаде у површини 235 хектара, од којих порезу подложно 230, и то оранице 18, вртова 14, винограда 0-50, пашњака 105 и шума 98. Крстац има 313, а од тога порезу подложно 307. То се дијели на оранице 28, вртове 27, винограде 1-88, пашњаке 193 и шуме 57. Катун, Жуковица и Брда имају 370 хектара, од којих порезу подложно 361. То отпада на оранице 44, вртове 16, винограде 0-55, пашњако 227 и шуме 73. Новосеље има 330 хектара, од чега 325 порезу подложно, што отпада на оранице 45, вртове 0-32, пашњаке 174, винограде 0-51 и шуме 105. Пашњаци и шуме то је комуница, од кућа један сат удаљена, а радне су земље у близини кућа.

Режевић састављају шест села: Дробнић, Крстац, Катун, Жуковица, Брда и Новосеље. Једно од другог у растојању четврт сата, Иза Близинућа од мора једно по сата налази се Дробнић са Дробним пијеском, зборним мјестом Паштровића. Куће покрај пута растурене у растојању 5—100 м. Ту је извор Ријека. У Дробнићу живе: Радовићи (17 к.) и Скендери (6 к.). Иза извора Ријеке долази Крстац, који је при страни. Неке куће при страни, а неке при мору растурене. Ту станују: Зеновићи (17), Павловићи (18), Ваконовићи (6), Калоштро (5) и Вуковићи (3). Овдје је и црква св. Сава.

Иза Крца источно долази Катун. Он је при страни испод Воштанице, са Тамин-долом, у коју живе Вуковићи (9) и Медин (1). У Катуну пак живе: Перазићи (8), Боснићи (3) и Франовићи (6). Куће ту растурене у растојању 100—200 м. У Катуну је манастир Режевић. Иза Катунa долази Жуковица, и то при страни гдје станују Медиговићи (25), у скупу, којих су куће тако распоређене да чине између себе правилне улице. Иза Жуковице долазе Брда, пак Новосеље са Грабовицом. И овдје су куће при страни груписане без реда, по племенима, са неправилним улицама. У Брдима живе Сраентићи (15 к.) и Павловићи (2), а у Новосељу Греговићи (29) и Вукотићи (2). Свега је домова 186 (кућа 278), а душа 1036.

¹⁾ Види препис дотичне повеље у Вудви, из чега се види да је повеља писана у Вару, а да је писар био Никола Урошевић. Ивани је Младен Црногорчевић у Шем. Вок. за 1897. стр. 44.

Режевић названо по племену Режевић, које је између два најест паштровских племена. По њему је добио и манастир име, као и извор и ријека. Брестовник добио име по бријесту, Жуковица по истоименом извору, а извор по жуки; Дробнић, по дробном пијеску; Крстац по облику; Брда исто по облику, Новосеље, јер ново насељење, а Катун по катуну.

Главни је манастир Режевић. Он је био за српског царства угодна гостионица, а кад престало путника, становници начине од ње црквицу и манастир. Овај тихи манастир диже се у лијепој равници, на подножју планине Воштанице. У околини су виногради, маслињаци и ливаде. Источно једно 10 минута извире извор „Краставац“. Простор око манастира заокружен је великим зидом. У манастиру су цркве: Успеније, парохијална и филијална св. Троица. Успеније је у основи лађа, с полукружном апсидом, звоником на преслици с једним оном. Црква је украшена лезенама, које прелазе у зидане лукове, с корнижом и сва је живописана. Напоредо овој цркви била је помања а старија, св. Стефан, која је опстојала до претпрошлог вијека и при којој се разазнају зидови при старом манастирском дому. Сва је била живописана. То је онај храм што спомиње Максим Косијеревац 1714. Између једне и друге биле су ћелије, већ давно порушене, али су им трагови сачувани у темељним зидовима. Оне су опстојале стално у XV в., а можда и прије. Филијална црква св. Троице у Режевићима основана је за Никодима Вуковића-Режевића, архимандрита, 1770, а обновљена 1814. У манастиру се чувају два крста јеромонаха Максима Косијереваца.

Близу манастира је народна школа.

Средишњи хоризонтални натпис од јодаваест редак гласи:

»СѦА ЦЕРКОВЪ И МНСТѦРЪ РЕЖЕВИЧКИ ОСНОВА СѦ ПРИ АРХИМАНДРИТЪ НИКОДИМЪ ВУКОВИЧЪ ЗВАНОМЪ РЕЖЕВИЧЪ 1870. ГОДА А' ОСВЕЩА СѦ 1814. ГОДА ПРИ НАСТОЯТЕЛЪ СЕДИШНЪМ ГДНЕ АРХИМАНДРИТЪ ДМИТРИЕ ПЕРАЗИЧЪ СЪ ПОМОШЕСТВЕННЪМЪ КТИТОРОВА И БЛАГОРАСПОЛОЖЕННЕМЪ РОССІЕ СЕИ НАТПИСЪ СДЕЛАНЪ ПО ВОЗВРАЩЕННЕМЪ ПОСЛЕДНЕМЪ СЪ ПИСНОМЪ ОУПОТРЕБЛЕНОМЪ ЗА ПОЛЗѦ СВѦТЛИИ 1856. ГОДА.«

Побочни други натпис од шест редак гласи како је икона св. Троице обновљена. А трећи натпис од четири ретка спомиње да су иконе Богоматере и св. Василија приложили 1856. Нико Ст. Радовић и Нико Ил. Зеновић. У гробљу највећи број гроб-

ница припада Перазићима. Многе је старе исправе преписао и вјешто прибрао 1809. архим. Димитрије Перазић у једну књигу. Што одатле, што из других извора, дознаје се да је 1423. живио у Режевићима игуман Никодим Режевић, а г. 1714. игуман Максим, па Исаја, калуђер Никодим и Милутин. Год. 1787. спомиње се архимандрит Режевски Никодим уз калуђера Саву, а 1751. архиман. Никола, а 1759. калуђер Тодор иг.д. Јеромонах и игуман овог манастира био је Никодим, живописац из XV в. Живописао је једну икону 1423., исте године кад су Паштровићи потпали под Млечиће. Икона је била у манастиру до 1860., али јој већ нема трага. Њен је запис донио Сабљар и Кукуљевић-Сакцивски.¹⁾ Год. 1714. долазио је у манастир проигуман Максим, и ту нашао двије цркве пусте: Рождество Богородице и св. Арх. Стефана. То тврди „Темесућ Максима с Режевићима“, то јест погодба, која је између њега и Режевића учињена у децембру (аџд).²⁾ По пошљедњем завјештају игумана Максима Косијеревца оставио је Режевићима свој крст, који се и данас ту чува. До паше Махмут Бушатлије манастир је претрпио штете (1705) а теже му би за Француза 1812., кад му разнесоше многе књиге и утвари. Зато је управ на молбу архим. Димитрија Перазића цар Александар I. даровао цркви много требних књига и утвари. Два прениса односно грамате Александра I. од 27. X 1816., храно се у манастирској ризници. Исти му је Перазић 1816. изарадио од руског двора годишњу припомоћ 35 рубаља. У Грабовици пак постоји кућа гдје се међу собом свадеше и погинуше сватови, који је догађај описао Вук Врчевић. Још су старине: св. Сава (Крстац), св. Василије и св. Никола (Катун), св. Тома (Жуковица), св. Срђ (Брда) и св. Крст (Новосоље).

По тому што је овдје за српског царства била угодна го-стионица, а и по имену Режевић које је било једно од главних дванајест племена паштровских која се око VIII в. овамо населише, ова села стално су тад постала, а и скоро сва братства се доселила, као што се види из слиједећег:

У Дробњаку станују: *Радовићи*, дошли у VIII в. из Црне Горе, а припадају племену Режевић. Славе Рождество Богородице. — *Скендери*, у XII в. из Скадра, а славе Рождество Богородице. Припадају племену Режевићима.

У Катуну: *Зеновићи*, који припадају племену Режевићима, а у VII в. доселили се из Старе Србије. Славе св. Стефана.

¹⁾ Slov. umjetn. jug. Zagreb 1858—1862.

²⁾ Срп. Дам. Магацин, Задар, 1863.

Знаменита је личност Милисан Зеновић, који је био у депутацији што је ходала у Париз рад уређења илирске области. Ово је било око 1809. — *Законовићи*. Старосједлоци, а славе Рождество Богородице. Припадају племену Режевићима. — *Калоштро*, припадају племену Режевићима, а дошли из Старе Србије у VIII в. Славе Рождество Богородице. — *Вуковићи*, припадају племену Режевићима, а дошли у XII в. из Подгорице. Славе Рождество Богородице и св. Стефана. — *Пасловићи*, припадају племену Режевићима, а дошли у XIV в. из Црне Горе. Славе Рождество Богородице. — *Перазићи*, дошли из Годиниња у Црној Гори у XIV в. Припадају племену Режевићима, а славе св. Арх. Стефана. — *Боснићи*. Веле да су у незапамћено вријеме дошли из Босне, припадају племену Режевићима, а славе св. Арх. Стефана. — *Франковићи*, припадају Љубишину племену, славе св. Арх. Стефана. — *Беговићи*, главно између 12 племена, дошли у VII в. из Старе Србије. Славе св. Арх. Стефана.

У Жуковици станују: *Медиговићи*, који дођоше из Лимљана из Црне Горе VIII в. Припадају племену Давидовићима. Прозвали се по једном, што је лијечно. Славе Илин-дан.

У Брдица станују: *Срзентићи*, који се од старине звали Ђуда (Ђудић). Има и данас мјесто које се по њима зове Ђудина Продо. Славе Никољ-дан. Спомињу се за Ђурђа Бранковића 1435. при мору на Смоквици, за пет минута далеко од Скочидјевојке, гдје има како предање казује кућа Иван-бега, којег је 400 Паштровића отпратило одатле до Врчела, кад је бјежао пред Балшићима. Дошло ово братство у VII в. из Стара Србије. — *Пасловићи*, дошли из Црне Горе у XIV в., а припадају братству Режевићима. Славе Рождество Богородице.

У Новоселу станују: *Греговићи*, који припадају братству Давидовићима, а славе Илин-дан. — *Вуковићи*, дошли у XVII в. с Чева, а славе св. Илију.

У Чамин-долу станује *Медин*, који је ту дошао из оближње Кастелластве, а слави Томин-дан.

6. Кастелластва.

Она је у најјужнијем дијелу Паштровића при мору. Сунце јој грањива преко Ђурђова брда, а залази Подадријежом. Од ојсвера јој брдо Бабац; од југа: море, од љугине кога брани је Мало брдо. На подини Подадријежежа, као да је при њему

прирастао и уздигао се кршевит брежуљак Лазарет, који са запада брани Кастелластву од бијесних валова. Кроз Кастелластву нема потока, а пију воду мртвицу из бунара. Мјесто је врло здраво, а и врло благо поднебље. Страда од јужњана и сјевера.

Кастелластва има површине у хектарима 225, од којих порезу подложно 213. Од тога отпада на оранице 21, ливаде 0'35, вртове 36, винограде 14, пашњаке и шуме по 71 хектар. Радње су земље око кућа, а шуме и пашњаци, који су комуница, један четврт сата удаљени. Те се земље зову: Мало брдо, Бурђево брдо, Виногради, Катич, Врх Медина, Поддзријемож и на Болов камен.

Кастелластва је село при мору, које има облик мале варошице. Куће се поредале од Кашћела до Малог брда (на броју 42), све на низ једна до друге, а више њих (22) друге дијеле куће, међу које спада и мали скуп „Мединов крш.“ Имају православно цркве св. Илије и св. Томо и бивша православ. црква св. Вида, сада је римокатоличка, али без ниједног припадника Паштровића. Село је парохија, а парохијална је црква св. Илија, а копалиште код св. Томе. Рекох да се Кастелластва протеже од Лазарета до Малог брда. Куће су поредане једна до друге, један дио између мора и пута, а други више пута. Лазарет од запада откле почиње Кастелластва јо брежуљак, на кому некад паштровска Банкада Млечићу дозволи да ограда Лазарет (Lazzaretto). Пред њим постоји мала али тврда грађа Каштио (Castellum), а у који се улази сухијем, а из њега прелази у Лазарет дрвеним мостом. Према Кастелластви, на широкој морској пучини, постоје два мала острвца, а зову се Вељи и Мали Котич. Ту је бјежећи пред Махмутом препливао Буро Греговић. Од тад је на Котичу кастелластванска православна црква св. Неђеље. У Кастелластви станују ова племена: Вуковићи (2), Греговићи (6), Зеновићи (3), Медиговићи (7), Поповићи (3), Радановићи (3), Маанићи (3), Шољага (1), Перацићи (6), Магуд (1) и Суђићи (9); а на Медину кршу Медини (20 к.). У Кастелластви је читаоница, поштарски и брзојавни уред, парохијални уред, а у Лазарету и Кашћелу војничка посада. Свега је у Кастелластви домова 80 (к. 144) а становника 446 (правосл. 350, римокатоличка 81., а других вјероисповеди 15), а између тога војништва 73.

Кастелластва добила је име по Кашћелу, испод Лазарета. Зато је и зову обично Каштио. Ластва је зову, јер је мјесто

жупно и присојно. Мединов крш, јер кршеви ту, а Мединов јер ту Медини станују.

То је Лазарет и Каштио (Castellum), које Млечић у XVI в. ограда. А од њих су старије мале црквице св. Томе и св. Илије. На Катичу је црква св. Неђеље. Озидана је на једној литици међу греде, тако да је одасвуд опкољује гола стијена, само с јужне стране је заокружена зидом и то ниским, који служи за приступ у цркву. Мање цркве нема у свој Боки. Продање воли да су је неки мрнарци, спасаваши се од потопа, оградали. Поправљена је 1897.

Постанак Кастелластве и поријекло становништва. Из повјесничких црта видјели смо, како је Кастелластва тражила себи права, кад се оно у XV в. Млечићу предала, и тад се звала Ластва, а тек за Млечића Кастелластва. Дакле њен постанак је по свој прилици кад и осталих Паштровића врло ран; а пошто је водила сунарништво са осталим Паштровићима и одржала се посебно, као и постављала увјете приликом предаје Млечићу, то све доводи да је у њој насеље тад било многобројно, а с друге и материјално опскрбљено, дакле и моћно; а то значи да је њен постанак много прије тога. За Млечиће није напријед нимало пошла већ назадовала, јер их и Паштровићи због њихових себичних мисли прогнали. Та познато је — сво је српство сепаратизмом задојено — а то се особито у Боки испољује. Треба да истакнем, да је стара Ластва била у Бурђеубрду и Повдзријемежу и на Медову Кршу, а тек свршетком XVIII в., гдје је данас, ту се почеле куће стојне зидати, а догле су ту магацини били. У тому нас увјерава чињеница, да год. 1785., кад је овдје Махмут паша Бушатлија починуо, био је овдје при обали само по који магацин, гдје су становници с Медова крша и из горњих паштровских села искрцавали своје ствари. Од тад до данас овдје се данашња Кастелластва оградилa, бива преко 100 кућа, те добила облик мале варошице, којој живот даје војништво које ту станује.

У Кастелластви станују: *Медиговићи*, који припадају племену Давидовићима, а дошли има 70 год. из оближње парохије Режевић. Славе Илин-дан. — *Вуковићи*, славе св. Стефана, а припадају племену Режевићима. Дошли и они из Режевске парохије има 60 год. — *Греговићи*, славе Илин-дан, а припадају племену Давидовићима. Дошли из Новосеља има 100 год. — *Зеновићи*, славе Томин-дан, а припадају племену Режевићима. Дошли из Катуне има 80 год. — *Радановићи*, старосје-

диоци, славе Томин-дан. — *Шољате*, славе св. Илију, а припадају племену Давидовићима. — *Перазичи*, славе св. Стефана, дошли из Катуну има 100 год., а припадају племену Режевићима. — *Суфићи*, између главних 12 племена, славе св. Стефана, а дошли у VII в. из Старе Србије. — *Магуд*, дошао из Грбља рад службе има 20 год. Слави Илин-дан. На Медову вршу станују:

Медини. Они славе Томин-дан, дошли у VII в. из Старе Србије. Ова српска породица Медини цвјетала је за три вијека. Назва се тако, јер се најпрви дошљак звао Медо, а неки веле да је старином из Медуна. Од ове породице био је 1848. у Млеткама Датајко Медин, који је био присједа градског збора. Медине су Млечићи записали у златној књизи (*libro d'oro*) 28. августа 1791. бр. 584. И данас има Медине у Будви, али с њима се многе придошлице измијешају, да се не зна има ли у Будви који потомак старинског поријекла. По Љубиши чита се у једној старој листини, Балша Зећанин даде у прђију својој унуци Анђелији, кћери Страцимировић, кад се вјори с Дамјаном Медином, сином Меда Радославова, земљу Брестовник, да му они људи служе и данак давају и да су му подложни кнежеви Ластве и Подлуга. Ова је одлука дана у Бару 10. II. 1361. Потписани су свједоци Иван Задранин и Милоје Скадранин, а потврдио и печатао Никола Вујошевић, тајник Балшин. Датајко Дамјанов (Медов) био је протовестијар Душанов, а по листини 17. децембра 1355., потписаној од Јована Вобалића, ћесара и великог билежника и Смиља, дворјанина, тајника и наслѣдника Гацке бановине, Душан дарује Датајку Медину, кад се овај стани близу града Бара, села Грађане, Утрг, Поље под сеоце (у Црници), град зетски са земљиштем, заповједив бану зетскоме да нареди овим људима да му давају данке и порезе као господару земље. Сувише дарује му кнежину Ластовску у Паштровићима с градом Јањојевцем при мору, и земље Брестовник с кућама Мартиновића, Доброславића, Руцовића и Челентовића, које ће му служити до посјетка. Још му дарује села Туђемиле, Шестане, Шаљево и Поде (данас врх Бара), да буде кнез и бан, да зависи само од цара. — Гласовит је и Гашпар Медин, који је живио у Ластви, у граду сазидану на станцу камену, којег море одасуд плаче, а виде му се и сад испукле зидине. Имао је гласовите унук: Миховила и Гашпара. Миховил је ратовао за Макса цара, као што се види из повеље царске издане у Вечу 25. III. 1576., којом је био

признат као угарски племић, а други је одбио турску војску са црногорских врата Котора, као што свједочи листина Ивана Лоредана, которског провидника. Старог Гашпара Медина овјековјечно је Љубиша у Скоцидјевојци. Медини за Млечића били превјерили, због чега страшно их мрзели Паштровићи и ни у какву их службу не примали, а и забрану између себе углавнили, да се нико не смије ни дружити ни женити од Медина. Калуђер Медин да покаже да су му стари били превјерили, носио је једну ноговицу црну, а једну црвену. Умро је 1874. Данас ови у Паштровићима су православни, а они у Будви римокатолици.

7. Градишта.

Иза Кастелласте југо-источно долази парохија Градиште, коју сачињавају села Калудерац и Буљарица. Протеже се до горе Дубовице и Цмиљеве улице, односно до општине спичанске. Имају воду и поток Буљарицу с којих пију воду. Има и омањих безимених извора. Поднебље, снијег и вјетрови као и у осталим Паштровићима.

Овдје је поље Надлуг, у кому имале земље за обрађивање. То су оранице (286 х.) и виногради (8·64 х.). Вртова имале 9·83 хектара, а пашњака 475 и шума 592. Ово су земље у Буљарици, а у Калудерцу имале вртова (6·05), винограда (1·07), оранице (60), пашњака (75) и шума (112). Свега у Калудерцу порезу подложне земље 254 хектара. Колико у Калудерцу толико у Буљарици; пашњаци и шуме то је комуница, од кућа једно по сата удаљена, а радне су земље у Надлугу и у непосредној близини кућама. Те се земље зову: Глушице, Голубовићи, Ливаде, Врги, Ђуровић, Градишта, Кањошо, Заградаште, Заградац, Шаптина, Пресјека, Попова њива, Миџора, Магазини, Крешево село, Колач, Вачвице, Груда, Дубовица, Калудерац Почмин и Пријеворац.

Градиште се дијели на Буљарицу и Калудерац. Калудерац долази са сјеверо-источне стране надлушког поља, а иза овог у истом правцу Буљарица један сат удаљено, а дијели из надлушко поље. Калудерац од мора дијели гора Дубовица, а голо брдо од планине. У Калудерцу куће при страни растуруне око надлушког поља у растојању једна од друге 1—300 м.; у Буљарици куће у скупу покрај пута са неправилним улицама У Буљарици је и манастир Градиште. У Буљарици станују

Авдровићи (16), Шољага (4), Милутиновић (1), Вуковић (2), Давидовић (11), Рменко (8), Миџор (9), Драшковић (2), Тодорица (1) и Греговић (5). Свега је домова 59 (150 к.), а душа 253. Имају цркве св. Николу, св. Саву и Успеније Богородице (обновљено 1897), св. Врачеве у Голубовићима св. муч. Мину, Виктора и Викентија у Грацу и св. Петку у Дубовици. У Калудерцу станују: Андрићи (12), Оџићи (2), Петковићи (1) и Шољага (3). Свега је душа 144, а домова 18 (кућа 68).

Градиште добило име по манастиру Градишту, а манастир јер ту бијаху градње, здања која служачу за гостионице за српског царства, а то бијаше филијала Дечана. Буљарица, по истоименој води; Калудерац, јер било некад калуђерско поље; Надлуг, јер над лугом; Бошковића кула, јер ту становао и бавио се астрономијом Руђер Бошковић.

Ту је Манастир Градиште, који је за српског царства био филијала Дечана, за путнике угодна гостионица. Ту је храм св. Николе (описан у Шем. за 1897). Заузимањем паштровске Банкаде један је дио имовине Манастира Роца у Спичу припао Прасквици и Градишту. „Десетина“ пак, коју је Прасквица примала са тих земаља, обвизвала је и Прасквицу да по једног ђака спрема за калуђерски чин. Ради ове десетине било је свађе између калуђера и међаша тих земаља, као што се види из једног писма од 9 септембра 1777, ког је са латинског превео Анто Вукота, канцелијер будвански, а исто се чува у браће Греговића у Кастелластви. Архимандрит Сава Љубиша у том се послу помиње. Он је пет година био одсутан из манастира Прасквице, јер на њ Млечни подозријевао. Врло лако да су у то вријеме Греговићи загосподарили, и манастиру „десетину“ не давали, а послјег и присвојили; јер данас Прасквица ту нема никаква посједа. Градиште не купи данас десетину, али најбоље имање има у пољу Надлуг, а то је остатак од дијела имања манастира Роца¹⁾.

Знамените су старине и све цркве које од давна ограђене. Знаменито је Вјетрено гувно на граници између Спича и Паштровића. На крају Голубовића, а близу Цмиљеве улице, виде се високи зидови с великим прозорима од куће, из које је проучавао звијезде астроном Руђер Бошковић. Ово зову „кула Бошковића“ (Торге Восович). Ниже ове куле, по километра

¹⁾ Просвјета 1895, стр. 625—626.

даљине, а при самој Дубовици, постоји кућа Кањоша Мацедоновића, а ту сада живи породица Оџића¹⁾.

Ова села постојала и прије српског царства, а Градиште било филијала Дечана. Иста братства која тад била скоро су и данас, као и у свим Паштровићима.

У Буљарици станују: Авдровићи, који славе Илин-дан. Дошли из Старе Србије у VII в. У Калудерцу је родна кућа поца Рада Авдровића, кога Љубиша згодно назва „Нови Обилић“, јер 15. јуна 1785 пође под шатор Бушатлији, који бјеше у Кастелластви с војском и починуо и хтједо да га убије. — Шољага, дио племена Давидовића, славе Илин-дан, а дошли из Спича има 400 год. — Милутиновићи, додати племену Давидовићима: дошли у XVII в. из Пиве, а славе Илин-дан. — Вуковићи, припадају племену Режовићима, а славе св. Стефана. Дошли у XII в. из Подгорице. — Давидовићи, из Старе Србије у VII в., а славе Илин-дан. — Домање, из Црне Горе у XIV в., славе Илин-дан, а припадају Давидовићима. — Рменко, између главних 12 племена, који у VII в. дођоше из Старе Србије. Прије се звала Томићи. Славе Никољ-дан. — Миџор, између главних 12 племена, који у VII в. из Старе Србије дођоше. Славе Врачев-дан. — Драшковићи, из Црне Горе има 600 год. Славе Јовањ-дан. — Тодорица, припадају племену Давидовићима, а славе Илин-дан. — Греговићи, славе Илин-дан, а припадају Давидовићима.

У Калудерцу, ког зову и Ђуровићи, станују: Оџићи, који у XV в. дошли из Црне Горе, а славе Мали Госпођин-дан. — Петковићи, у XVII в. из Црне Горе, а славе Ђурђев-дан. — Шољага, славе Ђурђев-дан, а у XV в. из Спича дошли. — Буросвићи, у XV в. из Црне Горе, а славе Ђурђев-дан.

Као што се види, нигдје у јужном српству није тако рано насељене завршено као у Паштровићима, које се у прошлости држало све за један штап на и одржало. А тако тврди били у вјери, да римокатолицизму међу њима, као и међу Грбљанима, никад није било пута нит приступа, иако су увијек истом изложени били. И данас у општини паштровској и грбањској то је махом све православни.

Општина спичанска.

Она је најјужнији дио Боче, односно Далмације, која је била турско земљиште до 1877., кад Светостефанским уговором

¹⁾ Срђ за 1905. годину.

би дата Аустро-Угарској. То је потврђено послаје и берлинским уговором. Има у површини 3835 хектара, од којих по-резу подложно 3707. То су оранице (277), вртови (118), вино-гради (40), пашњаци (2287) и шуме (985). Свега је у Спичу 491 кућа, а становника 1415 (православних 505, а римокатолика 910). Спичело је општине у Сутомору, а састоји се из десет одломака: Брца, Ђенђиновић, Ђурмани, Миљевци, Мишић, Попони, Шушањ, Сутоморе, Заграђе и Занковић.

Налази се између горовите Дубовице и Цмиљове улице (граница паштровска) и бујице Жељезнице (граница црногорска), — а попречно између Црне Горе и Јадранског мора. Сутоморо је при мору; а више Сутомора Миљевци. Од Сутомора идући прама Паштровићима, најприје се сусрета зграда, више које су Папани и Ђенђиновићи. Овако идући даље води пут све до Цмиљове улице (паштровска граница), а повише њега су Ђурмани и Мишићи. Према Бару, идући од Сутомора, налазе се Заграђе, Занковић, Шушањ и Брца. Сва су ова села при страни и испод главица. Спичанска област богата је изворима. Главни су: Поцка Вода, Подбабац и Подоло, у Ђурманима; Јавовик, за крш, Врело и Чањско Поље, у Мишићу; Ренк Вода, у Заграђу; и извори у Миљевцима, Ђенђиновићима, Занковићу, Сутомору, Папанима, Брцима и Сушању, који се зову именима источних села. Највећи је поток бујица Жељезница, на граници аустројско-црногорској. Не наноси много штете. Има у Ђурманима „Потоцка вода“ и још неколико мањих безимених поточића, који штете не наносе. Сав је Спич изложен сјеверу, а зна га наћи и југ, па и западњак, као и источњак. Поднобље доста благо, а снијег кад пане много се не одржи.

То су највише пашњаци и шуме, а мање оранице, виногради и вртови. Још земљишник није посве тачно уређен. Поврће би врло добро у Спичу могло успијевати као и виногради. Оранице такођер би добро успијевале, и ако их није много. Пашњаци и шума им је комуница, од кућа гдје четврт сата, а гдје и 1½ сат удаљени. Налазе се према Црној Гори и Паштровићима. Нема кметова, а није их ни под Турчином било; — никад Турчину харача давали, нит јандара турског у земљу припустили.

Сва села као и куће при страни. Тако: Мишићи налазе се испод Главице, на којој је црква св. Стеван, у висини над морем 124 м. Сво село у скупу. Куће између себе имају унакрсне улице. Ту је вазда било, а и данас ту станују: Новако-

вићи (25 кућа), Ђурашевићи (11) и Станишићи (12). Свега је 48 домова, а становника 140, који сви православно вјере. Имају народну школу и засебну парохију. Ђурмани налазе се при Поповића Главици, а испод стране, при потоку. Куће су збијеног типа. Свако племе има свој скуп, а скупови су у међусобном растојању четврт сата. У скуповима су куће без реда и улица. Сво се село налази повише општинског пута. У Ђурманима станују: Поповићи (20), Ђуришићи (6), Мирковић (1), Никлац (4), Вашићи (2), Радан (1) и Перочи (3). — Свега је домова 39 (кућа 40), а душа 89 (правосл. 88, римокат. 1). — Имају своју засебну парохију. — Парохијална им је црква св. Јован Претеча, а филијалне св. Георгије, св. Троице, св. Илија и Убрус Христов. — Село Ђенђиновићи налази се при страни, а куће су без реда, растурене, у растојању 1—400 м. Ту живе: Ђенђиновићи (11), Такар (2), Јелићи (2), Маровићи (5) и Шкопеље (2). — Свега је домова 22, а душа 206 (12 прав. а 134 римокатолика), са одломком Зградом. — Одломак Зграда налази се при страни, извише поља, далеко од мора четврт сата. Ту куће у скупу, без реда и са неправилним улицама. Ту живе Зградлићи, којих је 26 домова, а душа 62 (прав. 40, а рим. 22). — Дакле у Ђенђиновићима свега је домова 48, а душа 206. — Друга су села: Заграђе (Мали Мисир), који је при страни при Вељем граду; Занковић, Миљевци, такођер при страни, — а Сутоморо при мору. У свим њима су куће растурене, — у растојању 1 до 600 корака. — Ту станују ова братства: Бабићи, Куртовићи, Илићи, Ђенђиновићи, Занковићи, Цар, Хрватице, Обрадовићи, Лукшићи, Иличковићи и Зградлићи. — Свега домова 80 (кућа 128), а душа 416, између којих је војништва 83. — Села Занковић, Ђенђиновић са Зградом, Заграђе, Миљевци и Сутоморе састављају једну римокатоличку парохију, којој је парохијална црква св. Димитрије, а православно потпадају под парохију Ђурмани. Сва ова села имају заједничку народну школу. Село Папани такођер је при страни, а куће све растурене. Ту станују: Вукавићи, Ковачи, Шкопеље, Шкутићи и Брњаци. Свега 19 домова (кућа 33), а душа 123, од којих 120 православних, а 3 римокатолика. Имају своју цркву св. Теклу, а Цара Константина и Јелене у Ртацу. Потпадају под парохију Ђурманску.

Село Брца налази се при страни. — Куће у скуповима, по братствима, које је једно од другог по један четврт сата удаљено. — Ово је мало село од парохије Занковић 1857. одијелено, те створена засебна парохија. Ту станују: Лукшићи,

Иличковићи Вуксановићи. Свега је домова 40 (кућа 59) а душа 248, од којих 10 православних, 138 римокатолика. Задње је село Шушањ, које имаде 80 домова (107 кућа), а душа 293, од којих православних 24, а 269 римокатолика. Имају народну школу, римокатолици своју засебну парохију, а православни подпадају под Ђурмане. Куће су груписане, по племенима.

Спич (Spizza) добио име, јер има облик шпике. Ту станују: Занковић, Ђенђиновић, Папани, по братствима; Брца, по Брдима; Сутоморе, ког зову и Сухоморе, рад мора; Заграђе, јер за неким старим грађевинама било; Ђурмане и Мишић, не зна се по чему добили име; Зграда, по племену Зградњима које ту станује.

Црква св. Димитрије у тврђави Нехају саграђена је за Неманића. Позније су у њој римокатолици поставили свој олтар. За турско црногорског рата 1862. цркву је турски паша претворио за чебану. Заузимањем римокатоличког епископа римокатолици добише од Султана новац, то оградеше 1866. нову, близу тврђаве Нехаје, а православни могоше тек 1879. у оној у Нехају служити. Друга је старија Манастир Ротац у Спичу. Манастир овај био је лавра, задужбина српске краљице Јелене, жене Милутинове, а кћери Балдуина, пошљедњег латинског цара у Цариграду. — Манастир Градиште био је некад метох овог манастира. Пошто су Млечићи бомбардовали и срушили манастир Ротац, неки његови калуђери настане се у Градиште и прозову га манастиром. Силно ротачко имање Млечићи су на дар подијелили. На мањи дио имања, што је спадао у паптровској граници, хтјела је република да настани језуите, како би они могли лакше поткопавати православље у Паптровићима. Паптровићи су се томе противили и долазеће језуите прогонили, да ниједан код њих није мјеста згријао, а многи су ту и заглавили не само од свјетовне него и од калуђерске руке. У XVII. стољећу, на молбу паптровских посланика Митровића и Миковића, Млечић дозволи да могу ротачко имање раздијелити Прасквици и Градишту. Један дио од ротачког имања дошао је Гроговиће, као што се види из писма од 10 априла 1762.¹⁾ — Знамените [су старине још тврђаве Хај и Нехај. — У Шушњу држе цркву св. Марије да је у XI в. ограда. Исто-

¹⁾ Просвјета 1896. стр. 105—106 Оригиналнo је писмо у К. Грговића у Кастеластви.

имена је нова црква 1902. ограда. коју је дјелимично 1905. потрес уништио, те је опет 1907 поправљена. — У Брцима је црква св. Андрије (римокатоличка), која је у XVIII в. ограда. Год 1856. је обновљена обидатим прилогом пресвјетлог аустријског надвојводе Фердинанда Максимилијана. — У Занковићу је црква римокатоличка св. Димитрије. која је 1895. ограда, и црква св. Текла, која некад православна била. — Цркву св. Стевана Дечанског у Мишићима су саградили 1866. Цркве у Ђурманима све су оградене за Неманића, а и послеје (црква св. Јована и св. Троица).

Постанак Спича и поријекло становништва. — Спич близу Бара био, који видну улогу играо. У Спичу, за Неманића постојала је црква, која је и данас, св. Димитрија у Нехају, која је саграђена за Неманића; а краљица Јелена српска, Балдуинова кћер, оградилa је српску лавру — манастир у Роцу (Цар Костантин и царица Јелена). То је доказ, да је тад постанак Спича, као и да је насељење многобројно било, а предање вели да је и много прије, јер Шушањску стару цркву држе да је у XI в. ограда. Ово је насеље доста старо. Јако је укоријењена крвна освета, вазда су били у пограничним споровима са Паптровићима, Црногорцима и Турцима. Много их је и с једне и с друге стране погибало. — А на жалост и сами се међусобно кривили. Ово је насеље некад било све православно, а за Млечића преко половице превјерило. Ево што о том народ прича: Римокатоличка страна остала без свештеника, а народ слабе изобразбе. Дођу језуити, који носили хаљине и браду, као православни, а и служили на црквено славенском у црквама; — народу се прикажи православнима, и тако превјери вас крај до куће Каралићеве и Шкопље у Ђенђиновићима. И ту отпочинули на конак, и казали да су свештеници. На то им они рекли, да они имају свештеника, јер ове препознали. Истјерали их, те напријед остало све чисто православно. И збиља ту је преграда између православних и римокатолика.

О поријеклу становништва зна се:

У Мишићима:

Три брата Ђуро, Станиша и Новак, у XV в., од крви из Ниша побјегли, те се у Мишиће настанили. — Од Новака потјечу данашњи *Новковићи*; од Станише — *Станишићи*, а од њих неки прозвати Зечеви; и од Ђура — *Ђурашевићи*. Ово је насеље у Спичу. Сво слави св. Стевана Дечанског. Били ве-

ливи јунаци. Махмут везир погубио је Васа Новаковића у Скадру; он је био члан оног друштва које је предводио Мирчета Никлан. За Меџида Султана многи Спичани били као што их је и данас вртари у Цариграду. Један од Новаковића био врховни шеф султанова парка. Њему султан дао палачу и част намјеника, ал да се једном туркињом ожени. Он не хтио, већ повратио се крадом у Спич, одатле на Враку код Скадра, где му и данас син живи.

У Ђурманима станују:

Поповићи. Из Старе Србије, послје косовске катастрофе у Зету, а одатле у XV в. у Ђурмане, и то због крви, два брата. Дошли у мјесто Село, далеко од данашњих кућа једно 20 минута; ту нашли двије удовице и њима се оженили. — Одатле прешли гдје и данас јесу; они су поправили цркву св. Јована, али племену Далчићима није се свиђала та њихова радња. Једног дана дошли код цркве. Порјечвали се, те Далчићи уби оба Поповића, а њихови опот два Далчића. Тако пани четворица, а Далчићи баци проклетство на Поповиће. Удовице остале носеће, изодиране од свијета, — нит ко смије њима, нити оне кому, а врло добро живјеле. Једном дошао владика у исту цркву св. Јована. Хтио да служи, али не имао вина, нит имао ко да дадне. Имале оне двије удовице, њима владика поручи, да вина донесу и дјецу. Оне то урадиле. Он се о свему распитао, — њихову дјецу крстио, а кад видио да су невине, тад их благословио, говорећи: „Ко вас је проклео, био проклет и анатема, а од ваше куће вагда бивали свештеници“. — И прича се да и јесу вагда од тад све до данас. Ова је кућа дала до данас 12 свештеника. Много се борила за православље. Попа Саву Поповића у прошлом вијеку убили Турци у Бару; — а кнеза Долгоруког ручним писмом цара Екатерина II била је на ову кућу препоручила. — Он се искрцао у луку Чањ — у Спичу. То се писмо и данас у кући Поповића храни. Неколико се од ових Поповића иселило у Бар и у Цариград. Сви славе Усјековање. — *Башићи.* Ово су огранак Поповића. Прича се да је неки Башић — из Црне Горе, у XVII в. у Поповића служио, те уве једну њихову одиву. Неки се иселили у Бар. Славе Усјековање. — *Радам,* они су огранак Поповића, а славе Усјековање. — *Никлани,* славе Усјековање, — а у XV в. дошли из Зете. Знаменит је Мирчета Никлан. Иселили се у Бар и Цариград. На мјесто њих населио се неки *Укманосић,* из Црмнице, те слави Усјековање (по одиви). — *Ђуришићи,* из

Црне Горе у XV в. Славе Усјековање, а неки се иселили у Бар. — *Мирковићи,* старосједиоци, славе Усјековање. Иселили се у Бар. — *Перочи,* старосједиоци, славе Митров-дан. У Ђенђиновићима станују: *Ђенђиновићи* и *Зирадићи,* старосједиоци, а *Ђакар,* *Јелићи,* *Маровићи* и *Шкопеље,* из Црне Горе у XVI в. Сви славе Митров-дан.

У Заграђу станују *Бабићи,* *Курговићи* и *Илићи,* сви дошли у XVI в. из Црне Горе, а славе Митров-дан. У Брцима станују *Лукишићи,* *Иличковићи* и *Вуксановићи,* који у XV в. дошли из Црне Горе. Славе Никољ-дан. У Сутомору станују: *Лукишићи,* који славе Никољ-дан, и *Обрадовићи,* *Занковићи* и *Ђенђиновићи,* који славе Митров-дан. Сви се овдје има 50 год. населили из истог Спича, а досле овдје били магацини. У Занковићу станују *Занковићи* и *Обрадовићи,* славе Митров-дан.

У Папанима: *Папани,* који у XV в. из Црне Горе дошли, а славе Никољ-дан; *Вуказићи* и *Ковачи* (Брежани) из Зете у XVI в., а славе Усјековање; *Шкопеље,* из Ђурмана, славе Никољ-дан; *Шкутићи,* дошли у XV в. из Зете, а иселили се у Бар. Славе Никољ-дан. *Брњаде,* који у XIX в. дошли из Спљета, а славе Никољ-дан. У Миљевцима: *Цар* и *Хреатине,* не зна се откле дошли.

У Шушању станују: *Лукишићи* и *Обрадовићи.* Римокатолици обично славе св. Димитрија, а православни св. Стевана Дечанског и св. Јована.

Суторина.

Уски комад земље на сјеверу, иза Конавада и Витољине између дубровачког и которског котара, који припада Херцеговини.

Границе су јој: од сјеверо-запада: Дебели бријег; од југо-запада: Видов-врх и села опћино херцегновске, Мојдеж и Мокрино; од југо-истока: Јадранско море; од југо-запада: коса горска Осој, која се протеже од морске обале све до Дебелог бријега, и дијели суторинску увалу од конавоске равнице. Суторина по форми сличи језику, који раздваја дубровачки котар од Боне. Овај се језик постепено спушта од сјеверо-запада прам југо-истоку, те се изједначаје са морском површином. Према сјеверо-западу је најшири, а према југо-истоку све ужи. Суторина је голим брдима опкољена, а од југо-истока отворена, гдје се с морем спаја. Она је прама тому увала, у

којој се налази поље суторинско. Куће су покрај поља и на присојним и осојним странама. Поље суторинско, особито на граници од Боле, услед слабо урођене рјечице која се ту у море слијева, грозничаво је; зато народ страда. Зими ова рјечица набуја, те пољу и штете доста наноси.

Села суторинска јесу: *Лучићи*. Оно се простире на сјеверној страни, испод брда Острошца, изнад ког се опет уздиже Видов врх (366 м.) — Има извор Томина, око ког су куће. — *Шћепушевићи*. Западно Лучићима једно 300 м. ово се село налази, при страни, испод брда. Пије воду са бунара. — *Пријевор*. Шћепушевићима сјеверо-западно, при страни, ово се село налази као и куће. — Има свој извор Пријевор. Испод Видова врха, а изнад свих ових села, налази се село *Коњевићи*. Ово је село заједно с Пријевором. Сјеверо-западно Пријевору налази се село *Малта*, при страни, као и куће. Има живи извор Грабовик.

Сва ова села леже у присојној страни, а са њихове стране ријеке (потока Суторине). — *Ченић*. Протеже се испод брда Осоја, а са десне потока Суторине. Има два извора: *Шпуље* и *Жвиње*. Ова два села су једно до другог, у размаку једва 50 корака. Оба су југо-источно од Ченића, а у страни. Изнад Шпуља уздиже се брдо „Кита св. Илије“ (432 м.). И Шпуље и Жвиње, јер немају живих извора, пију воду мртвицу са крова, која се купи у бунарима. — *Њивице*. Ово се село налази при морској обали као у једној малој њивици.

Поднебље је у Суторини оштрије него ли у Игалу. Највише дува западњак, и то љети, а југ зими. Штету доноси западњак, јер суши. Снежг врло ријетко пада, и мало се одржи (1—2 дана).

Суторинске радне земље су у пољу ($\frac{1}{2}$ сата од кућа далеко) и око кућа. У пољу су оранице и виногради, а око кућа вртови. То се земље зову: Солила, Бродовишто, Магазини, Суторинско поље, Канац, Грново поље, Купарица, Виноградина, Жабовина, Рубињак и Гајина. Пашњаци и шуме налазе се од кућа једно $\frac{3}{4}$ сата удаљене, а зову се: Илина Кита, Осоје, Дебели бријег, Видов врх и Острожац. Суторина није кметија, нит њен народ кмети. Они су своји у свому.

Суторина се дијели на села: Лучићи, Шћепушевићи, Пријевор са Коњевићима, Малта, Ченић, Шпуље, Жвиње и Њивице. Сва су она под Херцеговином, док врло мали и незнати дио Суторине, звани „Магазин“ потпада под Аустрију, али пошто

ту не станује нико, а и врло је мали, о њему немам што ни говорити, ал по дужности ја га спомињем. Села су једна од другог удаљена 5—10 минута, а сва Суторина има око $2\frac{1}{2}$ четворне миље. Узрок, због ког је Суторина подијелена на села, јесу сама племена, чји претци кад се доселили настањиваху се у Суторини један од другог подаље, како би имали што више слобде и земље око себе. Обично је већи дио ових села опет доста близу пута. Куће скоро све на странама, а пошто и покрај поља.

У селу Лучићима станују Лучићи (27 кућа, а душа 148). Село је збијеног типа око воде и саборне цркве. Куће у скупу, без реда, са неправилним улицама. Испод овог села, а уз саму цесту, налази се основна школа, а на јужној страни, прам школи је жељезничка станица Габела — Зеленика. Село Шћепушевић има 20 домова, а душа 126; Пријевор 27 домова, а душа 232; село Малта домова 15 а душа 88. Сва се ова села налазе при осојним странама, с десне стране суторског потока. Села разбијеног типа, без реда и улица, али ипак племенске куће, јер свако је племе и засебно село, јесу збијеније (у растојању 1—200 м.). Село Ченић, испод брда Осоја, с десне стране суторског потока. Куће збијеног типа, са неправилним улицама. Мало ниже, испод сола, проведена је жељезничка станица. Села Шпуље и Жвиње југоисточно Ченићу. Куће њихове у два скупа, са неправилним улицама. Један од другог удаљени 50 корака. Ченић има 8 домова, а душа 53; Шпуље 9 домова, а душа 66; Жвиње 25 домова, а душа 133. Село Њивице налази се уз саму морску обалу; његове куће збијене у једној њивици. Има 7 кућа, а 47 душа. У Шћепушевићима станују Катини, имају засебну цркву св. Стефана; У Пријевору — Мравчевићи и Коњевићи; у Малти — Дерићи; у Ченићу — Радаковићи; у Шпуљама, Њивицама и Жвињама Чеприћи, Гавриловићи и Јанчићи. Свега је домова 131, а душа 846. Сви су Срби, православне вјере. Имају заједничку школу, парохију и саборну цркву св. Николе, а свако село има своју засебну цркву. Била је Суторина у XVIII в. у свим својим уредбама независна, само је морала имати дозволу ако би се која црква градила. Данас је испостава требињског котара.

У пољу суторинском има неколико кућерака, гдје пољари љети ноће и чувају грождје. Ти су кућерци прости, од грама ограђени и шеваром покривени. Велики су колико човјек у њима да стане.

Суторина добила је име по тому што Римљани по околним странама бијашу тврђаве и горње оградни, помоћу којих брањашу караване и трговину од нападаја непријатељских; а крај, који је био под реченим тврђавама, назвао се „subtorge“ „subturget“, по чему се назва Суторина. — Лучићи, по племену Лучићима; Њивице, јер је у једној њивици; Шћепушевићи, јер истоимено братство некад ту стајало; Пријевор, јер се пролази туда преко, за друга села; Малта, јер ту некад била црква (малта); Кољевићи, по истоименом братству, које некад ту становало; Шпуље, јер шпуљавали (робили), а Жвиње не зна се зашто добило то име.

Саборна црква св. Николе у Лучићима, која је 1889. обновљена, а ограђена у XVI в., кад Лучићи овамо дођоше. У Лучићима је мала црква Рождество св. Јована, која је 1842. обновљена, а биће да је ограђена 300 год. Још се у Лучићима налази од старина једна развала, коју народ зове „манастирина“. Ту веле за Неманића била црква св. Срђа. У Лучићима, повисе железничке станице, налази се „медвоја пећина“, која Луки Вукаловићу била магазин за ратну опрему. У Шћепушевићима је црква св. Стефана, која је 1904. обновљена, а ограђена има 200 година. У Пријевору је св. Госпођа, обновљена 1875, а ограђена има 190 год. Прама овој цркви, а мало на увиситу мјесту, виде се развале турске карауле (стражарнице), која је служила турској стражи да може с ње мотрити сву Суторину, Крушевице, па и боко которски зајев (улаа). Ова је кула касније била Вукаловићу мотриља. Њу је запалио аустријски генерал Родић. У Малти је црква св. Јована, за коју предање вели да је саграђена у првим вјековима хришћанства. У Ченићима је црква св. Георгија, ограђена има 200 год. У овом селу налази се и једна турска сапуштена кула, која је у стара времена служила као стан јасакчија, који порез побирали. У Шпуљама и Жвињу је св. Георгије, који је 1875. обновљен, а ограђен има једно 250 год. На једном врху званом „Илина кита“ је црква св. Илије, која је ограђена има 400 год. Одатле је величанствен поглед, тако да останеш управ зачуђен гледајући на десно Суторину са њеним пољем и ријеком, а на лијево Виталину све до Молунта и Груде Конавоске. У Њивицама је св. Петка, а у пољу суторинском Преображење, која је 1857. обновљена, а да је ограђена биће 220 год. Код свих ових цркава су гробља. Још је била црквица Пренос мошти св. Николе, који је 1818 год. раз-

рушен, за вријеме куге. Мјесто, гдје је била црквица, зове се и данас Никољ-до.

Из римског времена су мозаичне калдрме, одломци пепелница, комади кипа Дијане Ловиње, раве, мјесто од камена, од опека ограђене и истим покривене, које носе „Pensiona“ име творнице, па и мједени новац, на ком је с једне стране слака једног римског владоца, а с друго митолошко божанство Меркур. Мјесто, гдје је римско бродовље зимовало, зове се и данас „бродовиште“. Римљани су овдје имали своја „солила“.¹ — Послије и Твртко.

Суторина је постала прије Христа. Тад у њој становашу Римљани. Год. 1451. и Тома Хранић даде Дубровнику Драчевицу са Суторином, Моринь, градове Нови и Рисан.² Суторину особито су Дубровчани хтјели задобити, јер бијаше важно мјесто, особито јер ту бијашу солила, која их ометаху много у продаји њихове соли, а која Твртко оградио бијаше. И данас има мјесто при бокешком зајеву у Суторини, које се зове „Солила“. И Стеван Томашевић 1454. потврдио је Суторину Дубровнику. У XV в. Млечићи намјераваху кроз Суторину провести један канал, али народ и техничке неприлике не дозволише им ту намјеру извести. Под републиком и под Турчином бијаше скоро независна; имала је своју општинску слободу и самоуправу. Народ је бирао главаре, који би управљали селом, побирали харач и предавали Турцима. Ти се харачи човјечки отсијецали; то је било откад су Суторину Млечићи Цариграду 1718. предали до 1852. За француске револуције Суторина је била поприште војоци аустријској, француској 1806., и тад припаде Французу. Црногорци је с Русима освојеше године 1807. До 1852. Суторина имаше своју самоуправу, и бијаше са Зупцима здружена. Турчин их није узимао у војништво, врло мали данак су плаћали, а и њихове просте уредбе донашаху им среће и користи, а посредници између њих и власти, бијашу главари, које је бирао народник скуп — збор. Сеоска и административна управа била је у рукама главара и народа. Главара је само народ збацао, што је бивало врло ријетко, јер они били човјечни људи — кољеновићи. Освете и распре рјешавао

¹ Nik. Gjonović — Sutorina und die Römischen Funde 1906. — Pukoslav Krojinski „Sutorina“ Mostar 1904 и извјешће лекарника Воновића Бечкој централној комисији.

² Историја српског народа од Мајкова, стр. 208.

је суд добрих људи, који су били из народа, поштени људи, којих се ријечима морало вјеровати. Они су били незаконити. Год. 1852. Турци почеше смишљати нове реформе, нове данке, мјесто слободе — ropство, све против народа, тако да народ падаше у све веће невоље. То је довило до буне, до четовања Луке Вукаловића, попа Богдана Зимонића и др. И тад је добро позната Суторина. Ту је Лука Вукаловић са Петковићем и осталом дружином заметнуо бој 1857. са Арнаутима, који су ту чували турске куле, и тад је Суторина под Лукином управом била чиста од Турака.¹ Опет се временом Турци у Суторини настанише и оградеше куло. Лука чувши зато, скупи неколико момчади, и ста турске куле трешњевим, а послјије и гвозденим топовима тући, ал у то дође Дервиш-паша на Зупце са 6000 војника; зато мораде Лука послати Зупце да бране куће и имања. У исти час појави се под Њивице прама Суторини Целади паша са турским ратним бродом, те поче из топова гађати Луку и његову војску, али му ништа не науди. У то му дође глас, да му креће на Суторину и Мехмед паша преко Конавала, а и војска га поче издавати, јер Крушовчани не хтједоше поћи Зупцима у помоћ. Лука Петковић узе Николу Дервиша и Шпира Лучића, суторинске главаре, те пође с њима на Дебела Бријег, и јави Мехмед паши како се Суторина сва разбјегла, пак да га у име Суторине моли да не уљезе у њу прије но се Суторина поврате из аустријске границе. У то се појави Лука Вукаловић са 600 Бокеза, а Мехмед видјев их, побјеже главом без обзира. Кад то видје Лука, поврати војску на кулу у Суторини, освоји је, потјера Турке из ње, а кулу запали. Послије пође да помогне Зупцима, а моћутим генерал аустријски Гаврил Родић оде с војском да удара Луку у Суторини. Ту дође Родић, развали Лукине стражаре, на којима се српска застава вијаше, и освоји Лукину тврђаву, па је сву са земљом срани, и с ње однесе два гвоздена топа, којима је Лука Суторину бранио. Чувши Лука за ово, похита да се освети Родићу, али он већ одатле бијаше отишао. Протестовао је и код велесила ради тог непоштеног Родићева дјела, али врана врана очију не вади. Суторину је Лука одредио био за мјесто договора између њега и Омер паше. Од 1875—1878. позната је Суторина као мјесто усташа, и тад се је вијала застава пр-

¹ Лука Вукаловић од Јована Накићеновића у Летопису Матице Српске год. 1874.

ногорска на зидинама разваљене куло турске. Ту су били херцеговачки главари: Шимуновић, Сочица, Пеко Павловић, дум Иван Мусић и сердар Томо Томашевић. Затим долази окупација, која се 1908. претвара у анексију.

Из ових кратких, летимичних повјесних пртица можемо закључити, да у овој великој мјешавини тешко је било становништву у Суторини. Сва стара насеља несташе да им се ни за траг не зна. Од српских старих породица зна се да били Рађенковићи, Павловићи, Марковићи и Голубинови, сви старо-сједиоци, а истрачали се 1818 од куге. О данашњим братствима зна се: *Лучићи*, дошли из Дробњака у XVII в. Славе Никољ-дан. Из овог су племена били до данас увијек свештеници и главари суторински. — *Катићи*, из Попова у XVII в. Славе св. Стефана. Из овог је племена Јоко Катић, кога Францеи убише¹). — *Дерићи*, из Ораховца (Херцеговина) у XVIII в. Славо св. Петра. — *Мравчевићи*, из Босне у XVIII в. Славе Петров-дан. — *Радановићи*, из Зубаца у XVII в. Славе Јовањ-дан. — *Кожевчићи*, из Мораче у XVII в. Славе Никољ-дан. — *Јанчићи*, из Бјелица 1687. Славе Илин-дан. — *Чепрчићи*, с Граова у XVIII в. Славе Илин-дан. — *Гавриловићи*, из Дибре (Стара Србија) у XVIII в. Славе св. Димитрија.

Суторинаци су здрави, прости, виђени и јуначни. Одијело им је: капа са саруком, бјелача од домаћег сувна, гаће широке, докољенице, чаране и опанке. Женске носе: на глави бијелу мараму, мрчину, зубун, опрегљачу, чаране и опанке, а дјевојке на глави носе капу, а повнше ње бијелу мараму. Храна им је обична: кртола, купус, споруп, млијско, сир, а месо једу о благоданима и месојеђама.

Суторина је некад била прави перивој пољоделства, вино-градарства, вртарства, воћарства, особито јабука, шипака и смовава, између којих су познате оне до почетка новембра под именом *озимице*. Некад је Суторина била мјесто знаменитог духана, али времена мутна и различито револуције, особито куга 1818 дали тешки и смртни ударац благостању. У селу Њивицама тако је благо поднебље, да расту горостасне нарачце, укусно воће, и пристаниште тако је романтично, да су га Римљани изабрали као зимско пристаниште за њихову војску и бродовље. Некад је народ овог краја радио дрвене

¹) Види моју „Смрт Јована Катића“ (Смоенброј Срђа 1908).

дуле, које су биле у обичају код свих словенских народа, и што је била уз ножић, мач и јагаган потребити дио народног одијела. Ове су се дуле градиле од жила од врвовине, које обично туда расту.

Народ се данас занима мање земљорадњом и сточарством а највише зидарством и одлажењем у Америку.

РЕГИСТАР*

а) Преглед географских и етнолошких назива

авлија, двор, двориште 49	„баркиња“, врста маслинке у Боки 33
амић, в. рибе 40	батоглавица, в. рибе 39
арбурет, в. рибе 40	„баца“, димњак особите врсте 54
ашенац, в. љековито биље 39	баштине, њива 137
	бешника, колијевка 135
бабица, в. рак у рибе 40	„бижице“, бачве 41
багаш, мјера за жито, 15 кг 134	биљешник, при суду 105
бадањ, дио млина 34	биока, врста лозе у Боки 32
балестра, врста оружја 102	бискавац, в. рибе 40
„банак“, „банкада“, збор паптровски 382	бистијерна, за воду кишницу, 242
барбир, в. рибе 40	бјелац паук, в. рибе 39
барбун, в. рибе 40	бјелача, хаљина, гуњ 132
бардак, суд 138	„бјелица“, трешња 33
барно, суд за воду 164	„бјелице“, брескве 33
„барјак“, дио братства или племена, или скуп, заједница 46	бјечве, чарапе 133, 170,
	благо, мал, живо, стока 31
	„божура“, божићно пециво 140

* У регистрима су извршене следеће измјене: а) Ауторска објашњења уз одреднице регистара су ијекавизирана (према основном тексту, који је ијекавски). б) У правопису топонима примјењене су савремене правописне одредбе (нпр. Херцег Нови мј. Херцегнови, Голи Бријег, микропоним → Голи бријег итд.). в) Исправљени су ван реда означени бројеви страница. г) Одреднице су преуазбучене по компјутерском програму (јер их је велики дио у оригиналу био ван азбучног реда). д) Исправљене су штампарске грешке из оригинала. њ) По принципу узорака провјерен је еквивалент страница у регистрима и у основном тексту (исправљено је више грешака, као нпр. Пржно 694 мј, 604 итд. — у оригиналу; на снимљеном издању то су, иначе, друге странице, које су у Регистру препагиниране компјутерски). Регистри нијесу у цјелини срањивани са основном текстом, јер би то захтијевало израду нових, те у том смислу редактор и коректор регистара не сноси одговорност за евентуалне грешке из оригинала. е) Одреднице чија је исправност била сумњива исправљене су, на основу чега је макар дјелимично поправљена акрибичност оригинала (нпр. Вртова → Вртови, Вода Бјелич Крш → Вода под Бјелич-крш и сл.). ж) Исправљене су и уоченe грешке аутора у објашњењима уз одреднице (нпр. у *Богишићима* а треба у *Богишићу*, у *Богишићима* а треба у *Ђурашевићима* и сл.).